TEXTE UND FORSCHUNGEN
ZUR BYZANTINISCH - NEUGRIECHISCHEN PHILOLOGIE,
Zwanglose Beihefte zu den "BYZANTINISCH - NEUGRIECHISCHEN JAHRBÜCHERN,,
Herausgegeben von Prof. Dr. NIKOS A. BEES (Βέης)

Nr. 41

ΟΙ ΠΡΩΤΟΙ ΟΘΩΜΑΝΟΙ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΤΩΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ (1282 - 1337)

ΥΠΟ
Γ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ ΑΡΝΑΚΗ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΕΙΣ ΤΟ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΟΝ ΚΟΛΛΕΓΙΟΝ ΘΗΛΕΩΝ

THE EARLY OSMANLIS
A SUMMARY IN ENGLISH

ΑΘΗΝΑΙ
1947

Printed by N. Frandjeskakis
Capodistriou street, 32, Athens, Greece

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἵδρυσις τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους ἐν Βιθυνίᾳ, ἡ βαθμιαία ὑποταγὴ τῆς χώρας ταύτης καὶ ἡ ἐξαφάνισις τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τοῦ ἑλληνικοῦ αὐτῆς πληθυσμοῦ, θέματα ὑπαγόμενα εἰς τὸν κύκλον τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, δὲν ἔτυχον τῆς δεούσης προσοχῆς ἐν Ἑλλάδι, παρ' ὅλον ὅτι ἡ βυζαντινολογία ἐπετέλεσε μεγάλας προόδους καὶ ὁσημέραι κερδίζει ἔδαφος. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Τουρκίαν ἡ ἱστορία τῶν πρώτων Ὀθωμανῶν δὲν ἐμελετήθη ἐπαρκῶς ὡς θὰ ἠδυνάμεθα ν' ἀναμένωμεν· διότι εὐθὺς ὡς ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἤρχισε νὰ καλλιεργῆται συστηματικώτερον, μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τοῦ Κεμαλικοῦ καθεστῶτος, οἱ Τοῦρκοι ἐστράφησαν κυρίως πρὸς τὴν ἔρευναν τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς, ἔνθα διετύπωσαν καὶ ὡρισμένας, ἄκρως τολμηράς, θεωρίας περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν προϊστορίαν, ὀλίγοι σχετικῶς τοῦρκοι συγγραφεῖς ἠσχολήθησαν μὲ τὰ κεφαλαιώδη προβλήματα τῶν πρώτων Ὀθωμανῶν. Αἱ ἐργασίαι, αἵτινες εἶδον τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος κατὰ τὴν τελευταίαν εἰκοσαετίαν, εἶναι βεβαίως ἄξιαι μεγάλης προσοχῆς, ἀλλ' ἐλλείπουν εἰσέτι αἱ συνθετικαὶ μελέται, αἵτινες, βασιζόμεναι ἐπὶ τῶν νεωτέρων ἐρευνῶν, ἤθελον θέσει τὸ μέγα πρόβλημα τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους ἐπὶ ἀναμφισβητήτου ἐπιστημονικῆς βάσεως. Οὕτω, καὶ ἡ Τουρκία, παρὰ τὸ πλουσιώτατον ὑλικόν, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται κατεσπαρμένον εἰς τὰς βιβλιοθήκας της, δὲν προσέφερε μέχρι σήμερον τὴν ἀναμενομένην συμβολήν της εἰς τὸ πεδίον τῆς παλαιᾶς ὀθωμανικῆς ἱστορίας. Εἰς τὴν Δύσιν πολλοὶ βεβαίως διέτριψαν περὶ τὰ ὀθωμανικὰ πράγματα γενικῶς καὶ εἰδικῶς, ἀλλὰ τὰ ἔργα των ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θεωροῦνται σήμερον ἀπηρχαιωμένα, ἐνῷ ἐκ τῶν ὀλίγων νεωτέρων μελετῶν αἱ πραγματευόμεναι τὴν πρώτην ὀθωμανικὴν περίοδον ὀφείλονται εἰς τουρκολόγους, οἵτινες μὲ αἰσθητὴν μονομέρειαν ἠθέλησαν νὰ παραστήσουν τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους ὡς καθαρῶς τουρκικὸν φαινόμενον. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι, παρὰ τὰς ἐπὶ μέρους συμβολὰς ἀξιολόγων ἐρευνητῶν, τὸ πρόβλημα τῆς συγκροτήσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους παραμένει, καὶ σήμερον ἀκόμη, ἄλυτον.

Διὰ τῆς ἀνὰ χεῖρας μελέτης δὲν φιλοδοξοῦμεν νὰ προσφέρωμεν

τὴν τελικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐξ ἴσου πολύπλοκον ὅσον καὶ ἀνεξερεύνητον. Σκοπὸν κύριον ἔχομεν νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸ ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, μακρὰν πάσης ἡρωικῆς ἢ ἐθνικιστικῆς ἀντιλήψεως. Ἡ περὶ ἱστορίας ἡρωικὴ ἀντίληψις καὶ ὁ ἐθνικισμὸς ἐμείωσαν τὴν ἀξίαν πολλῶν συγγραμμάτων κατ' ἴσην μοῖραν ὅσον καὶ τὸ ὅτι οἱ μέχρι τοῦδε γράψαντες περὶ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους κατὰ κανόνα ὑπετίμησαν ἢ καὶ ἀπεσιώπησαν τὴν σημασίαν τοῦ βυζαντινοῦ παράγοντος. Τὸ θέμα τοῦτο νομίζομεν ὅτι δὲν δύναται νὰ μελετηθῇ ἐπιστημονικῶς παρὰ μόνον ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου καὶ ἰδίως τῆς Βιθυνίας, τῆς χώρας ὅπου οἱ Ὀθωμανοὶ ἐνεφανίσθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν.

Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον ἡ παροῦσα μελέτη, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐξετάζουσα τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῶν Ὀσμανιδῶν ἐπὶ ἐδάφους τὸ ὁποῖον παρ' ὅλας τὰς ἐπιδρομὰς διετήρησε τὸν ἑλληνικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐρευνῶσα τὰς τύχας τῶν τελευταίων βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἀνατολῆς, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῶν μέσων χρόνων. Τὸ δὲ πρόβλημα τῆς πτώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ἱστορικῶν ζητημάτων, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς μελετητὴς τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας δύναται ν' ἀγνοήσῃ.

Ὡς ἔγραψε καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος, ἡ Μικρὰ Ἀσία περιέκλειεν εἰς τοὺς κόλπους της τὸν πυκνότερον καὶ ὁμοειδέστερον ἑλληνικὸν πληθυσμὸν τῆς Αὐτοκρατορίας, ὅστις ἀντιμετώπισε τὰς εἰσβολὰς τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων χωρὶς νὰ ὑποκύψῃ. Διὰ τῶν πλουσίων ὑλικῶν πόρων της καὶ περισσότερον διὰ τῶν ἐμψύχων δυνάμεών της, ἡ Μικρὰ Ἀσία ἔδωσε μακρῶν αἰώνων ζωὴν εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἀπετέλεσε τὸν συμπαγῆ καὶ σταθερὸν ὄγκον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη τὸ Βυζάντιον καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα. «Ἄνευ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας», γράφει ὁ σεβαστὸς καθηγητὴς Κωνστ. Ἄμαντος, «δὲν θὰ καθίστατο δυνατὸς ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ Βυζαντίου, ἴσως δὲ καὶ θὰ ἐχάνετο ὁ Ἑλληνισμός» (Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδεία τ. 10 σ. 435 Α). Λαμβανομένων δὲ τούτων ὑπ' ὄψιν, προκύπτει οἴκοθεν ἡ ἀπορία: πῶς συνέβη ὥστε ὁ ἐκεῖθεν τοῦ Αἰγαίου ἑλληνοχριστιανικὸς πληθυσμός, ὅστις κατὰ τινας ὑπολογισμοὺς (F o o r d, The Byzantine Empire, σ. 415) ἀνήρχετο εἰς τριάκοντα δύο ἑκατομμύρια περὶ τὸ ἔτος 395 μ.Χ. καὶ ὅστις διετηρήθη ἀκμαῖος καὶ ἀριθμητικῶς ὑπερισχύων μέχρι τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος, νὰ συμπτυχθῇ εἰς τὸ ἓν καὶ ἥμισυ ἑκατομμύριον τῶν προσφύγων, οἵτινες τῷ 1922 κατέφυγον εἰς τὴν Ἑλλάδα;

Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, τὸ μεγίστης σημασίας καὶ ἀπὸ **ἐθνικῆς**

καὶ ἀπὸ γενικωτέρας ἀπόψεως, ἡ παροῦσα μελέτη, ἀσχολουμένη περὶ τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς Αὐτοκρατορίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ, σκοπεῖ νὰ δώσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπαρκῆ ἀπάντησιν εἰδικῶς ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μεταξὺ τῶν ποταμῶν Ρυνδάκου καὶ Σαγγαρίου χώραν, ἐκτεινομένην μέχρι τῶν ἀκτῶν τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου, ἥτις συνήθως δηλοῦται διὰ τοῦ ὀνόματος *Βιθυνία*.

Περαίνων, ἐπιθυμῶ νὰ ἐκφράσω θερμὰς εὐχαριστίας πρὸς πάντας, οἵτινες μὲ ἐβοήθησαν νὰ φέρω εἰς αἴσιον πέρας τὸ ἔργον μου τοῦτο, ἰδίως πρὸς τὸν κ. Δ. Α. Ζακυθηνόν, τακτικὸν καθηγητὴν τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, ὅστις πολλαπλῶς συνέβαλεν εἰς τὴν ἀρτιωτέραν ἐμφάνισιν τῆς μελέτης ταύτης, καὶ πρὸς τὸν καθηγητὴν τῆς Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας καὶ ἀκαδημαϊκὸν κ. Ν. Α. Βέην (Bees), τὸν ἐκδότην τῶν ***Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher***, ὅστις ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μου πολύτιμα βιβλία, ἄλλως ἀπρόσιτα ἐν Ἑλλάδι, καὶ συμπεριέλαβε τοὺς Π ρ ώ τ ο υ ς Ὀ θ ω μ α ν ο ὺ ς εἰς τὰ παραρτήματα τοῦ ἐγκρίτου αὐτοῦ περιοδικοῦ.

Ἐν Ἀθήναις, 2 Ἰουλίου 1941 — 21 Ἰουνίου 1943.

Γ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ ΑΡΝΑΚΗΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ὁ χάρτης, τὸν ὁποῖον ἐκρίναμεν εὔλογον νὰ παραθέσωμεν ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης συγχύσεως μεταξὺ τῶν παλαιοτέρων ἱστορικῶν, τῆς ἀφορώσης εἰς πλεῖστα τοπωνυμικὰ τῆς Βιθυνίας, βασίζεται κυρίως ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν τῶν διαπρεπῶν ἐπιστημόνων V. Cuinet, Sir W. M. Ramsay, W. Tomaschek, A. Philippson, J. Sölch, F. Taeschner, καὶ P. Wittek (βλ. Βιβλιογραφίαν).

*

Ὡς πρὸς τὴν μεταγραφὴν τῶν ἀραβικῶν καὶ τουρκικῶν ὀνομάτων, τίτλων κλπ. κατὰ κανόνα δὲν ἠκολουθήσαμεν τὸ τουρκικὸν σύστημα τοῦ 1928, ἀλλὰ τὸ διεθνές, καθ' ὅσον τοῦτο, χρησιμοποιούμενον εὐρύτατα καὶ ὑπὸ τούρκων ἐπιστημόνων, ὄχι μόνον διὰ τὰς ἀνατολικὰς ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς σλαυικὰς γλώσσας, εἶναι γνωστότερον καὶ εὐχρηστότερον. Προετιμήσαμεν ὅμως τὸ τουρκικὸν ὀρθογραφικὸν σύστημα προκειμένου περὶ τίτλων βιβλίων καὶ περιοδικῶν, καθὼς καὶ εἰς τὰ ὀνόματα σημερινῶν τούρκων συγγραφέων καὶ εἰς ὡρισμένα τοπωνυμικὰ διότι συνήθως ὑπὸ τὴν μορφὴν ταύτην συναντῶνται εἰς νεωτέρους χάρτας καὶ εὑρετήρια. Τὰς οὐσιώδεις διαφορὰς μεταξὺ τῶν δύο ἀλφαβήτων δυνάμεθα νὰ συνοψίσωμεν ὡς ἑξῆς: τὸ č (tch) γράφεται ὑπὸ τῶν Τούρκων ὡς ç, τὸ ǧ (dj) ὡς c, καὶ τὸ š (ch, sh, sch) ὡς ş. Τὸ ὑπὸ τῶν Τούρκων γραφόμενον ὡς ğ συνήθως μὲν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ y ἢ τὸ j τοῦ διεθνοῦς ἀλφαβήτου (ὡς εἰς τὰς λέξεις Söğüt καὶ Ertoğrul), σπανιώτερον δὲ ἁπλῶς παρατείνει τὸ προηγούμενον αὐτοῦ φωνῆεν (π.χ. kâğıt). Τὸ δὲ στοιχεῖον j τοῦ σημερινοῦ τουρκικοῦ ἀλφαβήτου δὲν ἐκφωνεῖται ὡς γ, ἀλλ' ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ γαλλικὸν j. Κατὰ ταῦτα, αἱ λέξεις Πουρσὰκ - τσάϊ, Καρατζάχισαρ, Μπιλετζίκ, Γενήσεχιρ, μετζμουὰ (=περιοδικὸν) γράφονται διὰ μὲν τοῦ λατινοτουρκικοῦ ἀλφαβήτου Pursakçay, Karacahisar, Bilecik, Yenişehir, mecmua, διὰ δὲ τοῦ διεθνοῦς Pursakčay, Karaǧahisar, Bileǧik, Yenišehir, meǧmua.

*

Παραπέμποντες δὲ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς τῆς ἐκδόσεως Βόννης, ἐθεωρήσαμεν σκόπιμον ν' ἀναφέρωμεν, ἐκτὸς τῆς σελίδος, καὶ τὸ κεφάλαιον καὶ τὸ ἐδάφιον, ἐλπίζοντες ὅτι μετὰ τὸν πόλεμον θὰ συνεχισθῇ ἡ πρό τινος ἀναληφθεῖσα ἐπανέκδοσις τῶν συγγραφέων τούτων καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ περιέλθουν εἰς ἀχρηστίαν οἱ πεπαλαιωμένοι καὶ ἐν πολλοῖς ἀνακριβεῖς τόμοι τῆς Βόννης.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

AHR	:	The American Historical Review
AO	:	Acta Orientalia
BNJ	:	Byzantinisch - neugriechische Jahrbücher
BZ	:	Byzantinische Zeitschrift
ΔΙΕΕ	:	Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος
EI	:	Encyclopédie de l' Islam
ΕΕΒΣ	:	Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
EO	:	Echos d' Orient
JA	:	Journal Asiatique
MOG	:	Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte
NE	:	Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque du Roi [Impériale] et autres bibliothèques.
OLZ	:	Orientalistische Literaturzeitung
PG	:	Migne, Patrologia Graeca
TOEM	:	Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası
VV	:	Vizantiskij Vremennik
ZDMG	:	Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft
ZSem	:	Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΟΣΜΑΝΙΚΟΥ* ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΙΣ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΒΟΗΘΗΜΑΤΩΝ

Ἡ ἐμφάνισις τῶν Ὀθωμανῶν περὶ τὰ τέλη τῆς ΙΓ´ ἑκατονταετηρίδος καὶ ἡ συγκρότησις αὐτῶν εἰς κράτος, τὸ ὁποῖον ἐπέπρωτο σὺν τῷ χρόνῳ ν' ἀποβῇ ὁ κληρονόμος τῆς χιλιετοῦς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας καὶ νὰ ἀσκήσῃ ἐπὶ αἰῶνας σπουδαιοτάτην ῥοπὴν ἐπὶ τὰ διεθνῆ πράγματα, εἶναι ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ἀλλ' ἀνεπαρκῶς μέχρι τοῦδε ἐρευνηθέντων ἱστορικῶν προβλημάτων. Καὶ ἐγράφησαν μὲν ἱστορίαι τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ πραγματεῖαι πολλοῦ λόγου ἄξιαι, τινὲς τῶν ὁποίων, ὡς αἱ τῶν J. von Hammer, J. Zinkeisen, N. Jorga, H. A. Gibbons, Mehmet Fuat Köprülü[zade], W. L. Langer - R. P. Blake καὶ P. Wittek, διήνοιξαν νέους ὁρίζοντας εἰς τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν, πλὴν ὅμως δὲν ἐδόθη εἰσέτι τελικὴ λύσις εἰς τὸ θεμελιῶδες ζήτημα τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Εἰς τοῦτο συνετέλεσαν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἔλλειψις πηγῶν συγχρόνων πρὸς τὰ γεγονότα καὶ βασιζομένων ἐπὶ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν πραγμάτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ μεροληψία καὶ ἡ προκατάληψις, ἥτις διακρίνει τὰ ἔργα τῶν ἀμέσως μεταγενεστέρων χρονογράφων καὶ ἱστορικῶν, τόσον τῶν Χριστιανῶν ὅσον καὶ τῶν Μουσουλμάνων.

Ἀμφότερα τὰ αἴτια ταῦτα εἶναι εὐνόητα. Ἡ μὲν ἔλλειψις συγχρόνων πηγῶν ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ ὅτι ἡ γένεσις τῶν ἐθνῶν συντελεῖται κατὰ τρόπον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπαρατήρητον καὶ δὲν καταγράφεται εἰς τὰς δέλτους τῆς Ἱστορίας εἰμὴ ἀφοῦ τὸ ἀρτισύστατον ἔθνος δείξῃ σημεῖα πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς ζωῆς ἱκανὰ νὰ χαρακτηρίσουν αὐτὸ ὡς ἐθνικὴν ὀντότητα. Μόνον ὅταν ἡ ὕπαρξις τοῦ ἔθνους γίνῃ ἀρκούντως ἀντιληπτὴ διὰ τῶν ἔργων καὶ τῶν ἐπιδιώξεών του, ἀφυπνίζονται οἱ ἱστοριογράφοι καὶ σπεύδουν νὰ καταγράψουν τὰ γεγονότα, προσπαθοῦντες συγχρόνως νὰ ἐξηγήσουν τὸ παρελθόν,

* Ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ ὁ ὅρος *ὀσμανικὸς* χρησιμοποιεῖται κυρίως ἐν σχέσει πρὸς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ὀσμὰν καὶ εἰς τὸ ὑποτυπῶδες κράτος τῆς προϊστορίας, τὸ ὁποῖον ἦτο ἄμεσον ἔργον αὐτοῦ· τοῦ δὲ ὅρου *ὀθωμανικὸς* γίνεται χρῆσις προκειμένου περὶ τοῦ ὀργανωθέντος καὶ ἀκμάζοντος ἔθνους, τοῦ εἰσελθόντος ἤδη εἰς τὴν ἱστορίαν.

τὴν γένεσιν, ἥτις διέφυγε μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης τὴν προσοχήν των. Ἐν τῇ ἐρεύνῃ ταύτῃ τοῦ παρελθόντος ἔχουν βαθμηδὸν διαμορφωθῆ παρὰ τῷ λαῷ οἱ μῦθοι καὶ αἱ τοπικαὶ παραδόσεις. Οἱ δὲ ἱστορικοί, οἱ ἀναζητοῦντες τὴν ἀρχὴν λαῶν καὶ θεσμῶν, κατ' ἀνάγκην ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῆς πρώτης ταύτης πηγῆς, τῆς πηγῆς τῶν μύθων καὶ τῶν παραδόσεων, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν αὐθόρμητον ἐκδήλωσιν τῆς ἱστορικῆς σκέψεως τοῦ λαοῦ καὶ τὴν πρωτόγονον συμβολήν του εἰς τὸ ἔργον τῆς Ἱστορίας. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς ψηλαφήσεως, τῆς χαραυγῆς τῆς ἱστορίας, ἀναζητεῖται μετ' ἐπιμονῆς τὸ πρόσωπον τοῦ ἐθνάρχου, τοῦ ἥρωος, περὶ τὸν ὁποῖον συνησπίσθη καὶ διωργανώθη τὸ νέον ἐθνικὸν συγκρότημα. Ὁ ἐθνάρχης οὗτος εἶναι τὸ σύμβολον τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος, ἄνευ τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ἡ καταγωγὴ τοῦ ἔθνους. Οὕτω, εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας ὁ Θησεύς, εἰς τὴν Ρώμην ὁ Ρωμῦλος καὶ παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς ὁ Ὀσμὰν προβάλλουν ἐκ τοῦ ἡμίφωτος τῆς προϊστορίας καὶ ἀναγνωρίζονται ὡς ἀρχηγέται ἢ πατέρες τῶν οἰκείων ἐθνῶν καὶ ἱδρυταὶ τῶν παλαιοτάτων θεσμῶν τῆς φυλῆς των. Αἱ μορφαὶ αὗται, ἂν καὶ ἱστορικαί, λαμβάνουν ὅλως ἰδιάζουσαν σημασίαν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐν τῇ λαϊκῇ διανοίᾳ συνδέονται στενότατα μετὰ τῆς ἐθνικῆς ὑποστάσεως τοῦ συνόλου καὶ διὰ τῆς ἐξετάσεως τῶν ποικίλων συμβάντων τοῦ θρυλικοῦ αὐτῶν βίου, διασωθέντων εἰς τὰς παραδόσεις καὶ εἰς τοὺς μύθους, ἐπιζητεῖται ἡ ἑρμηνεία τῶν ἐθνικῶν θεσμῶν καὶ ἡ κατανόησις τῆς ἐθνικῆς ἐξελίξεως. Ἡ πρώτη ἱστορία παντὸς λαοῦ, εὑρισκομένη ἐγγύτατα πρὸς τὴν μυθολογίαν, εἶναι κατ' ἀνάγκην ἡρωική.

Ἡ ὀθωμανικὴ ἱστορία δὲν ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν τοῦ γενικοῦ τούτου φαινομένου. Περὶ τὸν ἐθνάρχην τῶν Ὀθωμανῶν ἐσχηματίσθησαν, ὡς ἦτο φυσικόν, μῦθοι καὶ παραδόσεις προσδώσασαι εἰς αὐτὸν τὴν αἴγλην ἐπικοῦ ἥρωος. Αἱ νῖκαι του ὡς ἀρχηγοῦ τῶν 444 ἱππέων τοῦ πατρός του, ὁ σφοδρός του ἔρως καὶ ὁ γάμος του μετὰ τῆς περικαλλοῦς θυγατρὸς τοῦ σεΐχη Edebalı καὶ αἱ προηγηθεῖσαι τοῦ γάμου περιπέτειαι [1], τὸ προφητικὸν ὄνειρον περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς φυλῆς του [2],

---

[1] Βλ. Χάμμερ, Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, μετάφρασις Κ. Κροκιδᾶ, Ἀθῆναι 1870, τ. 1 σσ. 55-56. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ὀσμανικῶν μύθων περιλαμβάνεται καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ε. Ἰ. Σταματιάδου, Οἱ Καταλάνοι, Ἀθῆναι 1869, σσ. 30-38. Πρβλ. H. A. Gibbons, The Foundation of the Ottoman Empire, Ὀξφόρδη 1916, σσ. 19-24.

[2] Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σσ. 57-58, κατὰ παράφρασιν τῆς ποιητικῆς ἀφηγήσεως τοῦ Idris. Ὁ τοῦρκος ἱστορικὸς Mehmet Fuat Köprülü, Les origines de l' Empire Ottoman, Παρίσιοι 1935, σσ. 12-13, παρατηρεῖ ὅτι τὸ θέμα τοῦ ἐκ τῶν κόλπων τοῦ φυλάρχου βλαστήσαντος δένδρου, τὸ ὁποῖον αὐξά-

ἡ θρυλικὴ ἐκπόρθησις τοῦ Μπιλετζὶκ (τῶν Βηλοκώμων) ὑπὸ πολεμιστῶν μετημφιεσμένων εἰς γραίας [3], ἡ κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Τροίας δεκαετὴς πολιορκία τῆς Προύσης, ἡ αἱμοχαρὴς σκληρότης του μετὰ τὴν μάχην τοῦ Ἀγριλλίου [4] ἢ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀνεξιθρησκεία του, αἱ ἐπιδειχθεῖσαι τὸ πρῶτον εἰς τὸ Καρατζάχισαρ [5], καὶ ἄλλα τοιαῦτα, συχνάκις ἀλληλοσυγκρουόμενα καὶ ἀντιφάσκοντα γεγονότα ἢ μυθεύματα, ἀποτελοῦν τὴν ὕλην τῆς ἱστορίας τῶν Ὀσμανιδῶν κατὰ τὰ τέλη τῆς ΙΓ' καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος. Τὴν ὕλην ταύτην κατεχώρισαν εἰς τὰ συγγράμματά των οἱ πρῶτοι, πλὴν κατὰ πολὺ μεταγενέστεροι, ὀθωμανοὶ ἱστοριογράφοι Ašikpašazade (1400—1486 περ.), Nešri († 1520), Idris († 1520), Sa'adeddin (1536—1599), Ali (1541—1599) καὶ Hağı Kalfa (1609—1657) [6], οἵτινες ὄχι μόνον δὲν ἤλεγξαν τὴν ἱστορικὴν ἀκρίβειαν τῶν πληροφοριῶν τούτων ἀλλὰ καὶ προσεπάθησαν νὰ παραστήσουν ἔτι ρωμαντικώτερον ἥρωα ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ὀσμάν.

Κατ' αὐτοὺς [7] ἡ φυλὴ τῶν μετέπειτα κληθέντων Ὀθωμανῶν ἐξε-

νεται μέχρις ὅτου καλύψῃ ὑπὸ τὴν σκιάν του σύμπασαν τὴν οἰκουμένην, ἀπαντᾷ καὶ παρ' ἄλλοις ἀνατολικοῖς λαοῖς καὶ δὴ προγενεστέροις τῶν Ὀθωμανῶν, ὡς ἀπόδειξις τῆς θεόθεν ἐξουσίας των.

[3] Χάμμερ, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 69.

[4] Αὐτόθι σ. 64.

[5] Αὐτόθι σ. 66.

[6] Περὶ τῶν χρονολογιῶν καθὼς καὶ περὶ πάσης ἄλλης πληροφορίας ἀφορώσης εἰς τοὺς ὀθωμανοὺς ἱστοριογράφους ἀξιολογώτατον βοήθημα εἶναι τὸ ἔργον τοῦ F. Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke, Λειψία 1927. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀναφέρει ὅλους τοὺς γνωστοὺς χρονογράφους καὶ ἱστορικούς, τὰς βιογραφίας των, τὰ χειρόγραφα καὶ τὰς ἐκδόσεις, καθὼς καὶ πᾶσαν σχετικὴν μελέτην. Εἰδικῶς περὶ τοῦ Ašikpašazade, ὅστις ἐμελετήθη περισσότερον κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἰδίως ἐξ ἀφορμῆς τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου του ὑπὸ τοῦ F. Giese τῷ 1929, ἀξιομνημόνευτος εἶναι ἡ μονογραφία τοῦ Ahmet Refik, Ašikpašazade. Κων)πολις 1932, καθὼς καὶ αἱ ἐπὶ μέρους ἐργασίαι τοῦ P. Wittek, «Neues zu Ašikpašazade», ἐν MOG τ. 2 σσ. 147-164, τοῦ F. Giese, «Zum Ašikpašazade-Problem», ἐν OLZ τ. 35 (1932) σσ. 7-17, καὶ τοῦ H. Kissling, Die Sprache des Ašykpašazade, Breslau 1936. Εἰδικῶς περὶ τοῦ Nešri, ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ τελευταία μελέτη ὑπὸ τοῦ F. R. Unat, «Ἓν βλέμμα ἐπὶ τῶν ἔργων περὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ Νεσρῆ», (τουρκιστὶ) ἐν Belleten τοῦ 1943 σσ. 177-201 (ἀνάτυπον). Περὶ δὲ τοῦ Hağı Kalfa βλ. F. Taeschner, «Die geographische Literatur der Osmanen», ἐν ZDMG τ. 77 (1923) σσ. 31-80.

[7] Ὡς βάσις τῆς κάτωθι διηγήσεως λαμβάνεται ὁ Nešri, ἔκδ. καὶ μετάφρ. Th. Nöldeke ἐν ZDMG τ. 13 (1859) σσ. 188-198, καὶ ὁ Idris, παρὰ Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σσ. 57-59. Τὸν Nešri, ὅστις ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὸν παλαιότερον Ašikpašazade, ἠκολούθησαν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς καὶ οἱ ἄλλοι ὀθωμανοὶ ἱστοριογράφοι. Ἀπάνθισμα τῶν ἔργων των εὕρηται παρὰ Leunclavius, Historiae musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscri-

κίνησεν ἐκ Μαχὰν τῆς Περσίας, φεύγουσα πρὸ τῶν ἐπερχομένων στιφῶν τοῦ Δζεγκὶζ-χάν, ἅτινα ἐξαπέλυον τὸν διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου θάνατον εἰς τὰς χώρας, διὰ τῶν ὁποίων διήρχοντο. Ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἀρχηγοῦ των Σουλεϊμὰν-σὰχ μέγα μέρος τῶν προσφύγων, κατόπιν πολυετῶν περιπλανήσεων ἀνὰ τὴν Ἀρμενίαν, ἔφθασεν εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Εὐφράτου. Ἐκεῖ ὁ Σουλεϊμάν, ἀποπειραθεὶς νὰ ὁδηγήσῃ τοὺς ὀπαδούς του πρὸς ἀνατολάς, ἐπνίγη εἰς τὸν ποταμόν, οἱ δὲ ἀκολουθοῦντες αὐτὸν Τοῦρκοι διεσκορπίσθησαν ἢ ἐπέστρεψαν οἴκαδε. Ἐκ τῶν τεσσάρων υἱῶν του μόνον ὁ Ἐρτογροὺλ καὶ ὁ Ντουντὰρ ἐφήρμοσαν τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τῆς πορείας καὶ εἰσῆλθον εἰς τὸ Βασίλειον τοῦ Ροὺμ (Ἰκονίου), ἄγοντες τετρακοσίας περίπου νομαδικὰς οἰκογενείας...

Μετὰ πρόσκαιρον παραμονὴν πλησίον τῆς Ἀγκύρας καὶ τοῦ Καρατζὰ-ντάγ, ἐπορεύοντο πρὸς δυσμάς, ὅτε αἴφνης παρέστησαν μάρτυρες αἱματηρᾶς μάχης, διεξαγομένης μεταξὺ τοῦ σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου καὶ Τατάρων ἐπιδρομέων. Τότε ὁ Ἐρτογρούλ, ἐμπνευσθεὶς ὑπό τινος ρητοῦ τοῦ Κορανίου, ἐπιβάλλοντος τὴν προστασίαν τῶν ἀδυνάτων *, διέταξε τοὺς ἱππεῖς του νὰ ριφθοῦν ἀκάθεκτοι εἰς τὸν ἀγῶνα παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν ἡττωμένων. Ἡ ἔκβασις τῆς μάχης μετεβλήθη καὶ ὁ σουλτάνος Ἀλαεδδὶν ὁ Α΄ Καϊκομπὰτ ἀνεδείχθη ὡς ἐκ θαύματος νικητής. Ὁ βασιλεύς, ἐκτιμῶν τὴν γενναιόφρονα συνδρομὴν τῶν ξένων καὶ ἀγνώστων τούτων πολεμιστῶν, ἔσπευσεν εἰς προϋπάντησιν τοῦ συμμάχου του, προσέφερε δῶρα βασιλικὰ καὶ παρεχώρησεν εἰς αὐτὸν τὴν κωμόπολιν Σογιοὺτ ὡς χειμερινὴν κατοικίαν (kišla) καὶ τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ντουμανὶτς (Τήμνου) καὶ τοῦ Ἔρμενι-ντάγ (Ἀρμενοκάστρου) ὡς θερινὴν (yayla). Ταῦτα ἐγένοντο μεταξὺ τῶν ἐτῶν Ἑγείρας 616 καὶ 634 (1219—1237)...

Ἐν Σογιοὺτ εἶδε τὸ φῶς ὁ Ὀσμὰν Γαζῆ, ὁ Ἀγωνιστὴς ὑπὲρ τῆς Πίστεως...

Ἐγκατασταθεὶς μετὰ τῶν ὀπαδῶν του καὶ τῶν ποιμνίων του εἰς τὴν παραμεθόριον ταύτην χώραν, ὁ Ἐρτογροὺλ διεξήγαγε νικηφόρους ἀγῶνας κατὰ τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν Τατάρων, ὁ δὲ σουλτάνος, εἰς ἔνδειξιν ἀναγνωρίσεως τῶν ὑπηρεσιῶν του, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ὡς τιμάριον τὴν περιοχὴν τοῦ Ἐσκήσεχιρ, τουτέστι τὰ ἐδάφη μεταξὺ Σογιοὺτ πρὸς βορρᾶν καὶ Καρατζάχισαρ πρὸς νότον...

Μετὰ πάροδον ἐτῶν, ὁ Ἐρτογρούλ, βεβαρυμένος πλέον ὑπὸ τοῦ

ptae libri XVIII, Francofurti 1591. Τὰ βιβλία II-IV, σσ. 87-215, ἀναφέρονται εἰς τὸν Ἐρτογρούλ, τὸν Ὀσμὰν καὶ τὸν Ὀρχάν.

* «Καὶ ἂν ἐκτελέσῃ τις χιλίας ἱερὰς ἀποδημίας, δὲν θὰ τύχῃ τοῦ ἐπαίνου, ὅστις θὰ ἀπονεμηθῇ εἰς τὸν ἀπομακρύνοντα, κατὰ τὸν δέοντα χρόνον, τὴν πίεσιν τὴν βαρύνουσαν τοὺς ἀνισχύρους».

γήρατος, ἀνέδειξεν ἀρχηγὸν τῶν δυνάμεών του τὸν Ὀσμάν, ὁ ὁποῖος ταχέως ἐπετέλεσεν ἔργα ἀντάξια τοῦ πατρός του. Ὁ σεβασμὸς τοῦ Ὀσμὰν πρὸς τὸ Κοράνιον καὶ ὁ ζῆλός του ὑπὲρ τῆς πίστεως εἰς τὸν Ἀλλὰχ ἐξησφάλισαν δι' αὐτὸν καὶ τοὺς διαδόχους του τὴν θείαν εὔνοιαν, προαγγελθεῖσαν διὰ στόματος ἀγγέλου...

Ἑσπέραν τινά, ἐνῷ ἐφιλοξενεῖτο ὑπὸ τοῦ γέροντος σεΐχη Ἐντεμπαλῆ, εἶδε κατ' ὄναρ λαμπρὰν σελήνην ἀνατέλλουσαν ἐκ τοῦ στήθους τοῦ γέροντος καὶ βυθιζομένην εἰς τὸ ἰδικόν του στῆθος. Τούτου γενομένου, ἀνεβλάστησεν ἐκ τοῦ σώματος τοῦ Ὀσμὰν δένδρον θαλερόν, τὸ ὁποῖον ἐκάλυψεν ὅλην τὴν οἰκουμένην διὰ τῶν κλάδων του, ἐνῷ ὑπὸ τὴν σκιάν του ἠδύνατό τις νὰ διακρίνῃ τὰ ὄρη Καύκασον, Ταῦρον, Ἄτλαντα καὶ Αἷμον. Ἐκ τῆς ρίζης τοῦ δένδρου ἐπήγαζον ὁ Τίγρης, ὁ Εὐφράτης, ὁ Νεῖλος καὶ ὁ Δούναβις. Ὁ σῖτος ἤκμαζεν εἰς τοὺς ἀγρούς, δάση ἐκάλυπτον τὰς ὀρεινὰς ἐκτάσεις καὶ πολυάνθρωποι πόλεις ἀνυψοῦντο εἰς τὰς πεδιάδας. Ἐπὶ χρυσῶν τρούλων ἔλαμπεν ἡ ἡμισέληνος. Ἀλλ' αἴφνης ἐνέσκηψεν ἄνεμος ὁρμητικὸς καὶ τὰ φύλλα τοῦ δένδρου μετετράπησαν εἰς ξίφη καὶ ἐστράφησαν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἥτις, ἱσταμένη μεταξὺ δύο θαλασσῶν καὶ δύο ἠπείρων, ὡμοίαζε πρὸς ἀδάμαντα μεταξὺ δύο σαπφείρων καὶ δύο σμαράγδων καὶ ἐκόσμει τὸν δακτύλιον, ὁ ὁποῖος ἐσχηματίζετο ἐκ τῶν χωρῶν πάσης τῆς γῆς. Ἐνῷ ἥπλωνε τὴν χεῖρα πρὸς τὸν ἀδάμαντα, ὁ Ὀσμὰν ἀφυπνίσθη.

Τὸ προφητικὸν τοῦτο ὄνειρον, καταλλήλως ἑρμηνευόμενον, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Idris, ἔπεισε τὸν γέροντα σεΐχην νὰ συγκατατεθῇ εἰς τὸν γάμον τοῦ Ὀσμὰν μετὰ τῆς περιωνύμου διὰ τὸ κάλλος της θυγατρός του Μαλχατοὺν (Γυναικὸς-Θησαυροῦ).

Ἔκτοτε, διάγων βίον πιστοῦ Μουσουλμάνου καὶ ἐπιδιδόμενος εἰς ἔργα ἀνδρείας καὶ συνέσεως, ἐπεξέτεινε τὴν ἡγεμονίαν του, κατακτῶν τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου τὰ φρούρια καὶ τὰς πόλεις τῶν ἀπίστων, μέχρις ὅτου ἐτελεύτησε σχεδὸν ἑβδομηκοντούτης, εὐτυχήσας ν' ἀκούσῃ τὴν εἴδησιν τῆς καταλήψεως τῆς Προύσης ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Ὀρχάν.

Καὶ ταῦτα κατὰ τοὺς πρώτους ὀσμανίδας ἱστοριογράφους. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτούς, οἱ σύγχρονοι, ἢ ὁπωσδήποτε πλησιέστεροι πρὸς τὰ γεγονότα, βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ Γεώργιος Παχυμέρης (1242—1310 περ.), Νικηφόρος Γρηγορᾶς (1295—1359) καὶ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς († 1383), γράψαντες πρὶν ἢ ὁ χρόνος προλάβῃ νὰ ρίψῃ τὸν πέπλον τοῦ μυστηρίου πέριξ προσώπων καὶ πραγμάτων, ἀγνοοῦν παντάπασι τὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, περιοριζόμενοι εἰς τὸ νὰ μνημονεύσουν τὰ συμβάντα, τὰ ὁποῖα ἔφερον εἰς ἐπαφὴν τὴν ἀρτισύστατον ἡγεμονίαν τοῦ Ὀσμὰν μετὰ τῆς Βυζαν-

τινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ καὶ περὶ τὴν ἐξακρίβωσιν τῶν συμβάντων τούτων δύναται νὰ προκύψῃ μεγάλη σύγχυσις καὶ πολλάκις ἡ ἄκριτος μελέτη τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν ὡδήγησεν εἰς σφάλματα, ἐπειδὴ οὗτοι δὲν διακρίνουν τοὺς Ὀθωμανοὺς ἀπὸ τὰς ἄλλας τουρκικὰς φυλὰς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, καλοῦντες ἅπαντας κοινῶς Τούρκους ἢ ἐπὶ τὸ ἀρχαϊκώτερον Πέρσας. Οὕτω, ἐπιδρομαὶ καὶ πειρατικαὶ περιπέτειαι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς Ὀσμανίδας, ἐνῷ εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι διεπράχθησαν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν παραθαλασσίων ἡγεμόνων καὶ συγκεκριμένως ὑπὸ τῶν τοῦ Ἀϊδινίου, Τεκκέ, Μεντεσὲ καὶ Σαρουχάν, οἵτινες μόνοι μεταξὺ τῶν τότε δυναστῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διέθετον στόλον διὰ τοιαύτας ἐπιχειρήσεις.

Ἀλλ' ἂν καὶ ἀσαφεῖς καὶ ἐν πολλοῖς συγκεχυμένας παρέχοντες πληροφορίας, οἱ τρεῖς οὗτοι συγγραφεῖς ἀποτελοῦν τὴν μᾶλλον ἀξιόπιστον πηγὴν διὰ τὴν ὀθωμανικὴν ἱστορίαν τῆς πρωίμου περιόδου. Ὁ Παχυμέρης, παρὰ τὸ σκοτεινὸν καὶ δυσνόητον ὕφος του, τὸ ὁποῖον ἐνίοτε καθιστᾷ τὴν ἀνάγνωσιν ἄκρως δυσχερῆ, χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Krumbacher ὡς ὁ μέγιστος βυζαντινὸς πολυΐστωρ τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος [9], εἶναι εὐσυνείδητος εἰς τὴν καταχώρισιν τῶν πληροφοριῶν του καὶ ὡς ἱστορικὸς δὲν στερεῖται πρωτοτυπίας τινὸς καὶ ἐρευνητικότητος. Ὁ δὲ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, συνεχίζων τὴν ἱστορίαν τοῦ Παχυμέρους μέχρι τοῦ ἔτους 1359, ὑπὸ τὸν τίτλον «Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας Λόγοι ΚΔ΄», εἶναι σύγχρονος τῶν μεγάλων γεγονότων, τὰ ὁποῖα προηγήθησαν τῆς τουρκικῆς ἐγκαταστάσεως ἐντεῦθεν τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἐπεκτεινόμενος εἰς δογματικὰς συζητήσεις, προκειμένου περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, εἶναι τοὐναντίον συνοπτικὸς ὅταν ἀναφέρεται εἰς τὰ πολεμικὰ συμβάντα καὶ διὰ τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀντικειμενικώτερος τοῦ συγχρόνου του αὐτοκράτορος - συγγραφέως Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὁ ὁποῖος παρέχει μὲν λεπτομερεῖς καὶ ζωηρὰς εἰκόνας τῶν γεγονότων, ὧν πολλάκις ὑπῆρξεν αὐτόπτης μάρτυς, ἀλλά, μεριμνῶν πρωτίστως διὰ τὴν δικαίωσιν τῆς πολιτικῆς του σταδιοδρομίας, οὐχὶ σπανίως ἀποφεύγει ν' ἀποκαλύψῃ τὰ ἀληθῆ ἐλατήρια τῶν πράξεών του. Ἐν τούτοις, χρησιμοποιούμενοι μετὰ κρίσεως ὁ εἷς ὡς συμπλήρωμα τοῦ ἄλλου, ὁ Γρηγορᾶς καὶ ὁ Καντακουζηνὸς ἀποβαίνουν πηγαὶ πολύτιμοι, ὅσον καὶ ὁ Παχυμέρης [10].

[9] Κρουμβάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Λογοτεχνίας, μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου, Ἀθῆναι 1897, τ. 1 σ. 584.

[10] Περὶ τοῦ ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ βλ. R. Guilland, Essai sur Nicéphore Grégoras, Παρίσιοι 1926, σσ. 228-257, καὶ ἰδίως σσ. 251-256 ἔνθα συγκρίνονται ὁ Γρηγορᾶς καὶ ὁ Καντακουζηνὸς ὡς ἱστορικοί. Περὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ βλ. V. Parisot, Cantacuzène—Homme d'état et historien, Παρίσιοι 1845. Ὡσαύτως, J. Draeseke, «Zu Johannes Kantakuzenos» ἐν BZ τ. 9 (1900) σσ. 72-84.

Πλὴν τῶν τριῶν τούτων συγγραφέων διέτριψαν περὶ τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ δύο ἄλλοι Βυζαντινοί, οἵτινες, γνήσια τέκνα τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος, ἔγραψαν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὁποίαν ἐπροξένησεν εἰς τοὺς συγχρόνους των ἡ πτῶσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ μεγάλου τούτου γεγονότος, ὁ Χαλκοκονδύλης καὶ ὁ Φραντζῆς ἀτενίζουν δύο αἰῶνας μακράν, προσπαθοῦντες νὰ διακρίνουν τὴν πορείαν τῆς ὀθωμανικῆς ἱστορίας [11]. Ὁ μὲν Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ὁ Ἀθηναῖος εἶναι ὁ πρῶτος ἱστορικός, ὁ ὁποῖος γράφει περὶ τῶν Τούρκων ἔχων ὡς κέντρον ὄχι πλέον τὸ Βυζάντιον ἀλλὰ τὸ νεαρὸν καὶ ἀκμαῖον Ὀθωμανικὸν Κράτος. Ἀκολουθῶν τὰ βήματα τοῦ συμπολίτου του Θουκυδίδου, φιλοδοξεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν τουρκικῶν πραγμάτων, διαλαμβάνων περὶ «τῆς τε Ἑλλήνων τελευτῆς τὰ ἐς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἐπισυμβεβηκότα καὶ Τούρκων ἐπὶ μέγα δυνάμεως καὶ ἐπὶ μέγιστον τῶν πώποτε ἤδη ἀφικομένων [12]». Ὁ δὲ Γεώργιος Φραντζῆς, προσωπικὸς φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ τελευταίου Κωνσταντίνου, ἐξιστορῶν τὰ τραγικὰ συμβάντα τῆς Ἁλώσεως, ἀναφέρει ἐν παρόδῳ τὰ τότε θρυλούμενα περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ὀσμανικοῦ οἴκου, ἐπιτρέπων εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ ἀναγνώστου τὴν ἐκλογὴν τῆς πιθανωτέρας ἐκδοχῆς [13].

Τόσον ὁ Χαλκοκονδύλης ὅσον καὶ ὁ Φραντζῆς γνωρίζουν καὶ χρησιμοποιοῦν τὰς τουρκικὰς παραδόσεις. Ἀλλὰ παρὰ τῷ Ἀθηναίῳ ἱστορικῷ [14] ὡς πάππος τοῦ Ὀσμὰν ἀντὶ τοῦ Σουλεϊμὰν-σὰχ ἀναφέρεται ἕτερός τις ὀνόματι Ὀγουζάλπης, ὅστις ἐκστρατεύει καὶ κατακτᾷ τὴν ἑλληνικὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ὀρθογρούλης ναυπηγεῖ στόλον καὶ λεηλατεῖ τὸ Αἰγαῖον μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Εὐβοίας, τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Πελοποννήσου [15]. Ὁ δὲ Ὀσμὰν (Ὀτουμάνος), γεννηθεὶς ἐν Σογούτῃ—«καλοῖτο δ' ἂν αὕτη Ἰτέας

[11] Περὶ τοῦ Χαλκοκονδύλη ἐνδιαφέρουσαν μελέτην ἔγραψαν ὁ W. Miller, «The Last Athenian Historian: Laonikos Chalcocondyles», ἐν Journal of Hellenic Studies τ. 42 (1922) σσ. 37-49, καὶ ὁ K. Güterbock, «Laonikos Chalkokondyles», ἐν Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht (Breslau) τ. 4 (1910) σσ. 72-102. Περὶ τοῦ Φραντζῆ ἐπραγματεύθη ὡσαύτως ὁ W. Miller ἐν τῇ μελέτῃ του «The Historians Dukas and Frandzes», ἐν Journal of Hellenic Studies τ. 46 (1926) σσ. 63-71.

[12] Χαλκοκονδύλης Α΄ 1 σ. 4, ἔκδ. Βόννης.

[13] Χρονικὸν Α΄ 19-21 σσ. 73-81, ἔκδ. Ι. Β. Παπαδοπούλου.

[14] Χαλκοκονδύλης Α΄ 5-7 σσ. 11-15

[15] Αὐτόθι σ. 12.

κώμη [16]»—ταχέως έγένετο δημοφιλέστατος καὶ ἐλευθεριώτατος, διαπρέψας ἐπὶ στρατηγίᾳ καὶ δικαιοσύνῃ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ 'Αλαδίνου (τοῦ 'Αλαεδδὶν τοῦ Γ') διεπραγματεύθη συνθήκην διανομῆς τῆς Μικρᾶς 'Ασίας μετὰ τῶν ἄλλων ἡγεμόνων, τοιουτοτρόπως αὐξήσας σημαντικῶς τὸ κράτος του διὰ τῆς προσαρτήσεως νέων ἐδαφῶν. Μεταξὺ τῶν κατορθωμάτων του ἀναφέρεται καὶ ἡ κατ' ἐπανάληψιν ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς Φιλαδελφείας [17].

Ὁ Χαλκοκονδύλης, μεταφρασθεὶς γαλλιστὶ ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙϚ' αἰῶνος [18] καὶ μελετηθεὶς εὐρύτατα ἐν τῇ Δύσει, εἶναι ὑπεύθυνος διὰ πολλὰς ἐσφαλμένας δοξασίας, αἱ ὁποῖαι εὗρον ἀπήχησιν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς καὶ ἐπεκράτησαν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας [19].

Συνυπεύθυνος διὰ τὴν διάδοσιν ἐσφαλμένων εἰδήσεων εἶναι καὶ

---

[16] Söğüt σημαίνει *ἰτέα*. 'Αλλ' ὁ J. Bury (παρὰ Gibbon, History of the Decline and Fall of the Roman Empire, Λονδῖνον 1902, τ. 7 σ. 23 σημ. 2), ταυτίζει τὴν κωμόπολιν μὲ τὴν ὑπὸ τῆς Ἄννης Κομνηνῆς ἀναφερομένην Σαγουδάους (Ἀλεξιάδος ΙΕ' 2, τ. 2 σ. 269 στ. 11, ἔκδ. A. Reifferscheid). Εἰς τὴν ἄποψιν ταύτην ὁ Bury φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖ τὸν W. M. Ramsay (Historical Geography of Asia Minor, σ. 209), λέγοντα ὅτι ἡ Ἄννα ἡ Κομνηνή, γράφουσα *Σαγουδάους*, εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ τουρκικὸν ὄνομα *Σογιούτ*. Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου θὰ γίνῃ λόγος ἐν τοῖς κάτωθι (Ι. σημ. 75), διότι ἔχει μεγάλην σημασίαν. Ἡ διάσωσις ἔστω καὶ ἑνὸς τουρκικοῦ τοπωνυμικοῦ χρονολογουμένου ἀπὸ τοῦ ἑνδεκάτου αἰῶνος θὰ ἦτο σοβαρὸν ἐπιχείρημα πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ὅτι οἱ Σελδζοῦκοι κατακτηταὶ ἀπετέλουν σημαντικὸν παράγοντα ἐν Βιθυνίᾳ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν, τῶν Λασκάρεων καὶ τῶν Παλαιολόγων. Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ὁ E. Darkò εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην ἔκδοσιν τοῦ Χαλκοκονδύλη (σ. 11) ἐδέχθη τὴν γραφὴν τῶν κωδίκων *'Ιταίας*.

[17] Χαλκοκονδύλης Α' 10 σ. 20, Α' 11 σ. 24.

[18] Ὑπὸ τοῦ Vigenere, Histoire de la decadence de l'Empire Grec et establissement de celui des Turcs, Παρίσιοι 1584.

[19] Ὡς παράδειγμα δύναται νὰ χρησιμεύσῃ τὸ βιβλίον τοῦ E. Pears, The Destruction of the Greek Empire, Λονδῖνον 1903, τὸ ὁποῖον ὁ A. Vasiliev (Histoire de l' Empire Byzantin, Παρίσιοι 1932, τ. 2 σ. 435) σημειώνει ὡς «bon ouvrage», καίτοι ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Pears τὰ περὶ συνθήκης διανομῆς τῆς Μικρᾶς 'Ασίας (σ. 61), τὰ περὶ τῆς συμμαχίας τῶν τούρκων σατραπῶν εἰς τὴν μάχην τοῦ Βαφέως, τὰ περὶ ὀσμανικῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῆς Ρόδου (σ. 63) καὶ ἄλλαι τοιαῦται ἐσφαλμέναι πληροφορίαι. Τινὰς τῶν πληροφοριῶν τούτων ὁ Pears ἐπαναλαμβάνει καὶ εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ γραφὲν κεφάλαιον «The Ottoman Turks and the Fall of Constantinople», ἐν Cambridge Medieval History τ. 4 (1923 καὶ 1936) σσ. 653-663. Τὰς πλάνας τοῦ Pears ἠκολούθησαν ἐν μέρει καὶ οἱ Ch. Diehl—L. Oeconomos—R. Guilland—R. Grousset εἰς τὸ τελευταῖον ἔργον των L' Europe Orientale de 1081 à 1453 (Histoire du Moyen Age, τ. 9), Παρίσιοι 1945, σ. 300 (περὶ ἐπιδρομῆς τοῦ 'Οσμὰν κατὰ τῆς Ρόδου καὶ περὶ καταλήψεως τῶν Λευκῶν ὑπὸ τοῦ Ρογήρου, περὶ ἧς θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω).

ὁ Φραντζῆς, ὅστις ὁμιλεῖ περὶ τῆς ναυτικῆς δράσεως τοῦ 'Ερτογρούλ [20], περὶ συνθήκης διανομῆς τῆς Μικρᾶς 'Ασίας [21], περὶ καταλήψεως τῆς Σεβαστείας ὑπὸ τοῦ 'Οσμάν [22] καὶ περὶ ἄλλων φανταστικῶν συμβάντων. Κατ' αὐτὸν ὁ 'Ερτογροὺλ ἦτο υἱὸς τοῦ Γοῦ [23] καὶ ἀπόγονος στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν ἀσήμου καταγωγῆς, οἵτινες ἐπεβλήθησαν ἐν τῷ μέσῳ ἀνωμάλων συνθηκῶν, ἢ κατ' ἄλλην τινὰ ἐκδοχὴν ἔγγονος ἀνεψιοῦ τινος τοῦ βασιλέως 'Ιωάννου τοῦ Κομνηνοῦ, ὀνομαζομένου καὶ τούτου 'Ιωάννου [24], ὅστις, ἐλθὼν εἰς ρῆξιν μετὰ τοῦ θείου του κατὰ τὴν διάρκειαν μάχης τινὸς καὶ βαρέως φέρων τὴν ὕβριν, ηὐτομόλησε πρὸς τοὺς Τούρκους τοῦ 'Ικονίου, ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ σουλτάνου καὶ ἐγένετο πατὴρ τοῦ Σουλεϊμάν-σάχ. Κατὰ τὸν Φραντζῆ προφητικὸν ὄνειρον βλέπει μόνον ὁ 'Ερτογρούλ [25]. Ἡ δὲ ὑπόθεσις τοῦ ὀνείρου κατ' ἀρχὰς μὲν ὁμοιάζει πρὸς τὸ ἐνύπνιον τοῦ 'Αστυάγους περὶ τῆς Μανδάνης, τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ 'Ηρο-

---

[20] «Μετά τινας ἡμέρας νῆας λῃστρικὰς ὡς ἔνι οἰκονομήσας, διήρεις καὶ μονήρεις εὐθὺς ἑτοιμάσας καὶ μετὰ ἀνδρῶν μαχίμων καλῶς παρασκευάσας, πολλὰς τῶν Κυκλάδων νήσους τὰς ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει τῆς 'Ασίας ἐλεηλάτησε καὶ ἀνδραποδίσατο. περάσας δὲ καὶ πρὸς τὴν Θρᾴκην ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Αἴνου καὶ Περιθεωρίου πολλοὺς Χριστιανοὺς ᾐχμαλώτισε καὶ ἕως τῆς Εὐρίπου ἐλθὼν καὶ τὴν Ἑλλάδα κατά τινας τόπους ἐζημίωσε. φθάσας δὲ ἄχρι καὶ τῆς νήσου τοῦ Πέλοπος καὶ πολλὰ σκῦλα ποιήσας, τὸν πλοῦν τρέψας ἐν τῇ 'Ασίᾳ ἐπανέστρεψε μετὰ πλήθους αἰχμαλώτων καὶ πλούτου καὶ ὑπὸ πάντων τῶν ἑτέρων σατραπῶν καὶ τοῦ κοινοῦ λαοῦ ἀσπασίως ἐδέχθη καὶ μετὰ φωνῶν ἐτίμουν αὐτὸν οἱ βάρβαροι καὶ ἐκ τῶν ἑτέρων σατραπῶν ἔκτοτε μάλιστα ἦν εὐλαβούμενος καὶ προτιμητέος ἦν ἐκ πάντων διὰ τὸ εἶναι ἱκανοπλόον καὶ θαλαττουργόν». Α' 21 σ. 80. Τὰ αὐτὰ περίπου ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Hüseyin Hezarfen, μετάφρ. F. Pétis de la Croix, τ. 2 σσ. 288-289.

[21] Α' 22 σσ. 81-82.

[22] Αὐτόθι σ. 82. Πρβλ. Giovio, Commentarii delle cose de Turchi, in Venetia 1541, σ. 3, καὶ παρὰ F. Sansovino, Historia universale dell' origine et imperio de Turchi, in Venetia 1568, σ. 216.

[23] Α' 18 σ. 73 στ. 14. Oghuz (ἀραβιστὶ Ghuzz καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς Οὖζοι) εἶναι ἡ μεγάλη τουρκικὴ φυλή, ἥτις ἐξηπλώθη μέχρι τῆς Μικρᾶς 'Ασίας καὶ ἧς μυθικὸς πατριάρχης ἦτο ὁ 'Ογοὺζ-χάν, τὸν ὁποῖον ὁ Φραντζῆς θέλει νὰ δηλώσῃ λέγων *ὁ Γοῦς* (γεν. τοῦ *Γοῦ*) κατ' ἀποκοπὴν τοῦ *ο*, ἐκληφθέντος ὡς ἄρθρου. Περὶ τῶν 'Ογούζων βλ. T. Houtsma, «Die Ghusenstämme», ἐν Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes τ. 2 (1885) σσ. 219-233.

[24] Α' 19 σσ. 74-76. Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, λαβὸν χώραν κατὰ τὴν μάχην τῆς Νεοκαισαρείας, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Νικήτα Χωνιάτου, σσ. 48-49, 72, ἔκδ. Βόννης. Ὁ Spandugino (ἔκδ. Κ. Ν. Σάθα, Documents inédits τ. 9 σ. 139 στ. 26 κ. ἑξ. καὶ Petit traicté de l'origine des Turcqz, traduyt en françois par de Raconis, 1519, ἔκδ. Ch. Schéfer, σ. 11) ὀνομάζει αὐτὸν 'Ισαάκ, ἐνῷ κατὰ τὸν Φραντζῆ (σ. 74 στ. 4), ὅστις ἀκολουθεῖ τὸν Χωνιάτην, 'Ισαάκιος καλεῖται ὁ πατὴρ τοῦ αὐτομολήσαντος πρίγκιπος.

[25] Α' 21 σσ. 79-80.

δότου (Α΄ 107), κατόπιν ὅμως ταυτίζεται μετὰ τοῦ θέματος τοῦ θαλεροῦ δένδρου, ὡς εἶδεν αὐτὸ ὁ Ὀσμὰν κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Idris εἰς τὸν πρῶτον τῶν «Ὀκτὼ Παραδείσων» του.

Ἐκ τῆς μελέτης τῶν δύο τούτων βυζαντινῶν ἱστοριογράφων προκύπτει ὅτι αἱ πληροφορίαι αὐτῶν, ἂν καὶ πολύτιμοι ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς Ἁλώσεως, εἶναι λίαν συγκεχυμέναι καὶ μυθώδεις ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, ἐλάχιστα δὲ διαφέρουν τῶν ρωμαντικῶν διηγήσεων τῶν ὀθωμανικῶν πηγῶν.

Σύγχρονος τοῦ Φραντζῆ καὶ τοῦ Χαλκοκονδύλη εἶναι καὶ ὁ Δούκας[26]. Τὸ ἔργον του, ἐξ ἴσου διαφωτιστικὸν περὶ τῆς Ἁλώσεως, περιέχει στοιχειώδεις μόνον πληροφορίας ὡς πρὸς τὰ γεγονότα τῆς παλαιοτέρας ἐποχῆς, προκειμένου δὲ περὶ τῶν πρώτων Ὀθωμανῶν εἶναι τόσον πενιχρὸν ὅσον καὶ ἡ Ρωμαϊκὴ Ἱστορία τοῦ Γρηγορᾶ, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐν μέρει βασίζεται.

Πρὸ τῆς τοιαύτης ἀνεπαρκείας τῶν πηγῶν, ὁ ἐρευνητὴς εὑρίσκεται εἰς δυσχερῆ θέσιν. Ἐν πρώτοις ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα τῆς ἀξιοπιστίας τῶν διηγήσεων τῶν ὀθωμανῶν συγγραφέων, τοῦ Φραντζῆ καὶ τοῦ Χαλκοκονδύλη. Θὰ τὰς παραθέσῃ κατὰ λογικὴν σειρὰν ὡς ἱστορικὰς ἀληθείας, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ von Hammer[27], ἢ θὰ τὰς ἀπορρίψῃ, ὅπως ὁ Jorga[28], ὡς εἰκασίας καὶ μυθεύματα, οὐδεμίαν ἔχοντα χρησιμότητα διὰ τὸν ἱστορικόν; Τὴν μέσην ὁδὸν ἀκολουθεῖ ὁ Ἀμερικανὸς H. A. Gibbons[29], ὅστις πρεσβεύει ὅτι, ἐλλείψει ἱστορικῶν πηγῶν, πολλὰ καὶ ὠφέλιμα δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν συμπεράσματα ἐκ τῶν παραδόσεων καὶ τῶν μύθων, καθ' ὅσον οὗτοι, κατὰ τὴν γνώμην του, οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ἀλληγορικαὶ παραστάσεις τῶν γεγονότων, τῶν διατηρηθέντων ἀμυδρῶς εἰς τὴν μνήμην τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἄποψις αὕτη ἐνέχει πλείστους κινδύνους, διότι δύναται νὰ ὁδηγήσῃ εἰς κρίσεις ὑποκειμενικὰς καὶ εἰς θεωρίας, αἵτινες εὐκόλως ἀποκρούονται ὑπὸ τῶν ἄλλως πως σκεπτομένων. Οὕτω, κατὰ τὰ τελευταῖα εἴκοσι ἔτη, τὸ ἔργον τοῦ Gibbons, τὸ ὁποῖον παρὰ τὰ μειονεκτήματά του ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τῆς πλείονος μερίδος τῶν ἐπιστημόνων ὡς σοβαρωτάτη ἐργασία ἐπὶ τοῦ θέματος, ἐγένετο ἀντικείμενον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον δρυμείας κρι-

[26] Περὶ τοῦ Δούκα, πλὴν τῆς ρηθείσης μελέτης τοῦ W. Miller (σημ. 11), ἀξία λόγου εἶναι ἡ μελέτη τοῦ Ε. Τσερνοούσωφ, «Δούκας, εἷς τῶν ἱστορικῶν τοῦ τέλους τοῦ Βυζαντίου» (ρωσιστὶ) ἐν VV τ. 21 (1914) σσ. 171-221.

[27] Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας τ. 1 σ. 48 κ. ἑξ.

[28] Geschichte des Osmanischen Reiches, Gotha 1908, τ. 1 πρόλογος καὶ σσ. 149-153.

[29] The Foundation of the Ottoman Empire, Ὀξφόρδη 1916, σσ. 17-27.

τικῆς ἐκ μέρους τοῦ οὔγγρου ἱστορικοῦ Julius Germanus[30], τοῦ γάλλου τουρκολόγου Clément Huart[31], τοῦ γερμανοῦ Friedrich Giese[32], καὶ τοῦ τούρκου λογοτέχνου καὶ ἱστορικοῦ Mehmet Fuat Köprülü [zade], καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Κωνσταντινουπόλεως[33], οἵτινες ἐτόνισαν, ὁμολογουμένως μὲ αἰσθητὴν μονομέρειαν, τὸν τουρκικὸν καὶ τὸν μωαμεθανικὸν παράγοντα ἐν τῇ ἱδρύσει τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Ἐπιφυλάξεις τινὰς περὶ τῶν ἀπόψεων τοῦ Gibbons διετύπωσαν καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ W. L. Langer καὶ R. P. Blake εἰς μελέτην των δημοσιευθεῖσαν πρὸ ἐτῶν ὑπὸ τὸν τίτλον «The Rise of the Ottoman Turks and Its Historical Background[34]».

Τοιουτοτρόπως, ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ διαφωνίαι περὶ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν εἰδήσεων τῶν ὀθωμανῶν ἱστοριογράφων καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ φύσις τῶν εἰδήσεων τούτων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἔλλειψις σαφῶν πληροφοριῶν παρὰ τοῖς συγχρόνοις βυζαντινοῖς κατέστησαν τὸ πρόβλημα τοῦτο, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ εἰρημένου τούρκου ἱστορικοῦ, ἀληθὲς αἴνιγμα, τοῦ ὁποίου ἡ λύσις δὲν ὑπῆρξε μέχρι σήμερον ἐφικτή[35]. Σημαντικὸς παράγων εἰς τὴν συσκότισιν τῶν πραγμάτων εἶναι ἡ μεροληψία καὶ ἡ ἐμπάθεια, μεθ' ὧν ἔγραψαν περὶ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους οἱ διάφοροι ἱστορικοί, Ὀθωμανοί τε καὶ μή.

Κατὰ πρῶτον λόγον ἂς ἐξετάσωμεν τοὺς Ὀθωμανούς. Οὗτοι, γράφοντες κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς αὐτοκρατορικῆς αἴγλης, καθ' ἣν οἱ ἀπόγονοι τοῦ Ὀσμὰν ἦσαν πλέον κοσμοκράτορες, καὶ ζῶντες εἰς τὰς αὐλὰς τῶν μεγιστάνων καὶ τῶν βασιλέων[36], ἔτεινον πάντοτε, ὡς ἦτο φυσικόν, εἰς τὸ ν' ἀνυψώσουν τὸ γόητρον τῆς δυναστείας, παρουσιάζοντες τὸ παρελθὸν ἀντάξιον τοῦ παρόντος. Μεγα-

[30] Ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ περιοδικῷ Turán, Βουδαπέστη 1918, σ. 491 κ. ἑξ.

[31] Ἐν Journal des Savants, νέα σειρὰ τ. 15 (Ἀπρ. 1917), σσ. 157-166, καὶ ἐν JA 11η σειρά, τ. 9 (1917) σσ. 345-350.

[32] Ἐν ZSem τ. 2 (1924) σσ. 246-271.

[33] Les origines de l'Empire Ottoman (Études orientales publiées par l'Institut Français d'Archéologie de Stamboul, III), Παρίσιοι 1935, σσ. 7-19. Ὡσαύτως τουρκιστὶ ἐν τῷ περιοδικῷ Hayat, τ. 1, τεῦχος 11 σσ. 2-3 καὶ 12 σ. 2 (10 καὶ 17 Φεβρ. 1927).

[34] Ἐν AHR τ. 37 τεῦχος 3ον (Ἀπριλ. 1932) σσ. 468-505.

[35] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 6. Ἡ Tarih τ. 3 σσ. 1-3, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Ἱστορικῆς Ἑταιρείας (Türk Tarih Cemiyeti) σχεδὸν ἀποσιωπᾷ τὸ πρόβλημα τοῦτο.

[36] Π.χ. ὁ Sa'deddin ἦτο αὐλικὸς τοῦ Σελὴμ τοῦ Α΄ καὶ τοῦ Μουρὰτ τοῦ Γ΄, ὁ Nešri ἀφιερώνει τὸ ἔργον του μὲ πολλὰ ἐγκώμια εἰς τὸν Βαγιαζὴτ τὸν Β΄, ὁ Idris ἦτο ἐπίσης εὐνοούμενος τοῦ Βαγιαζὴτ τοῦ Β΄, ὁ Ali καὶ ὁ Haği Kalfa ἦσαν κατ' ἀρχὰς ἀξιωματικοὶ καὶ κατόπιν ἀνώτεροι ὑπάλληλοι τοῦ κράτους, ὁ Evliya Čelebi ἦτο υἱὸς δερβίση καὶ ἔμπιστος αὐλικός, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

λοποιοῦντες δὲ τά κατορθώματα τῶν ἱδρυτῶν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου, ὄχι μόνον ἐκολάκευον τοὺς κρατοῦντας, ἀποκομίζοντες ὑλικὰ ἢ ἠθικὰ ὠφελήματα, ἀλλὰ καὶ ἀνταπεκρίνοντο ὑποσυνειδήτως πρὸς ἐσωτερικήν τινα ἀνάγκην, ἥτις ἐκδηλοῦται εἰς τὰ νέα ἔθνη, τὴν ἀνάγκην τοῦ ἀνευρίσκειν ἐν τῷ παρελθόντι ἔργα μεγάλα καὶ ἡρωικά, δυνάμενα ν' ἀποτελέσουν τρόπον τινὰ τὴν ἀφετηρίαν τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου. Τούτου ἕνεκα, οἱ γράφοντες ἐν τῇ Βασιλίδι τῶν Πόλεων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σελὴμ τοῦ Α΄ ἢ τοῦ Σουλεϊμὰν τοῦ Μεγαλοπρεποῦς δὲν ἠδύναντο νά φαντασθοῦν τοὺς πρώτους ἐκείνους ἐθνάρχας τῶν Ὀθωμανῶν, τὸν Ὀσμάν καὶ τὸν Ὀρχάν, ἐστερημένους λαμπρότητος καὶ ἐπιβολῆς ἀνταξίας τῶν διαδόχων των.

Διατελοῦντες δὲ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Μωαμεθανισμοῦ καὶ συχνάκις ἀνήκοντες καὶ αὐτοὶ εἰς μοναχικὰ τάγματα, οἱ ὀθωμανοὶ ἱστοριογράφοι ἡμιλλῶντο εἰς τὸ νά παραστήσουν τοὺς ἱδρυτάς τῆς δυναστείας των ὡς ἐνθέρμους προστάτας καὶ ζηλωτὰς τῆς θρησκείας, ὑπερτιμῶντες προφανῶς τὸν ἰσλαμικὸν παράγοντα ὡς ρυθμιστὴν τῶν πραγμάτων τοῦ πρὸ δύο αἰώνων ἐν Βιθυνίᾳ ἀναφανέντος κρατιδίου. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο, οἱ ἱδρυταὶ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους ἀποκαλοῦνται Gazi (Ἀγωνισταὶ ὑπὲρ τῆς Πίστεως) καὶ παρίστανται ὡς φίλοι καὶ ὁμοτράπεζοι σεΐχῶν καὶ δερβισῶν καὶ εὐεργέται ἰσλαμικῶν μοναστηρίων[37]. Πρὸς τούτοις ἀνευρίσκονται τοπικαὶ παραδόσεις μαρτυροῦσαι τὴν εὐσέβειαν αὐτῶν, προνόμια δὲ καὶ ἐπιχορηγήσεις εἰς μονὰς καὶ εὐαγεῖς οἴκους ἀποδίδονται εἰς αὐτούς, ἐνῷ συγχρόνως ἀναφέρονται καὶ αἱ περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐδόθησαν τὰ προνόμια[38]. Σχεδὸν πάντοτε δύναταί τις νά διακρίνῃ εἰς τὰς τοιαύτας διηγήσεις τὴν προσπάθειαν τῶν μοναχῶν νά μονιμοποιήσουν τὰ κεκτημένα, περιβάλλοντες αὐτά διά τοῦ κύρους τοῦ ὀνόματος ἑνὸς Ὀσμὰν ἢ ἑνὸς Ὀρχάν.

Ἀλλὰ καὶ λόγοι πολιτικῆς σκοπιμότητος συνέβαλλον ἐπίσης εἰς τὴν διάδοσιν παρομοίων μυθευμάτων. Μεταξὺ τούτων τυγχάνει ἄξιον ἰδιαιτέρας προσοχῆς τὸ ὑπὸ τοῦ Evliya Čelebi λεγόμενον[39], ὅτι διὰ τοῦ γάμου του μετὰ τῆς Μαλχατοὺν ὁ Ὀσμὰν καθίστατο συγγενὴς τοῦ Προφήτου Μωάμεθ, ζωηράν δὲ προξενεῖ ἐντύπωσιν ἡ μνημονευθεῖσα πληροφορία τοῦ Φραντζῆ, καθ' ἣν ὁ οἶκος τῶν Ὀσμανιδῶν

---

[37] Nešri, ZDMG τ. 13 σ. 198. Šükrüllah, MOG τ. 2 σ. 83. Ahmet b. Yusuf, λατ. μετάφρ. ὑπὸ Rasmussen, Annales Islamismi σ. 62. Πρβλ. Mouradja d' Ohsson, Tableau généralde l' Empire Othoman, τ. 1 σ. 352, τ. 4 σσ. 479-481.

[38] Πρβλ. Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σσ. 61, 72, 90.

[39] Βλ. ἀγγλ. μετάφρ. ὑπὸ J. von Hammer, Narrative of Travels, Λονδῖνον 1850, τ. 2 σσ. 4, 18.

ἕλκει τὴν καταγωγὴν ἐκ τοῦ γένους τῶν Κομνηνῶν. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἀμφότεραι αὗται αἱ διηγήσεις διεδόθησαν διά λόγους πολιτικούς, ἡ μὲν πρώτη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς καταργήσεως τοῦ Καλιφάτου τῆς Αἰγύπτου ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν, ἵνα πείσῃ τὸν ἰσλαμικὸν κόσμον περὶ τῆς νομιμότητος τῆς ἐνεργείας τοῦ Σελὴμ τοῦ Α΄, δι' ἧς ᾠκειοποιήθη τὸν τίτλον τοῦ Καλίφου δι' ἑαυτὸν καὶ διά τοὺς ἀπογόνους του, ἡ δὲ δευτέρα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἁλώσεως, ἵνα κατοχυρώσῃ καὶ διά κληρονομικῶν ἐπιχειρημάτων τὰ κυριαρχικὰ δικαιώματα τοῦ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ ἐπὶ τοῦ Θρόνου τῶν Κωνσταντίνων[40].

Ἡ ἀναζήτησις τῆς αἰτίας τῶν διαφόρων ἀνακριβειῶν τῶν ὀθωμανῶν χρονογράφων καὶ ἱστορικῶν θὰ ἦτο θέμα πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ εἰς πολλὰ χρήσιμα συμπεράσματα θὰ ἤγαγε τὸν ἐρευνητήν, διότι διὰ τῆς ἀντιπαραβολῆς θὰ ἐπετυγχάνετο ἡ ἐκκαθάρισις τῆς ἀχρήστου ὕλης καὶ ὁ περιορισμὸς τῆς ἐργασίας εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν χρησίμων μόνον κειμένων. Ἀλλ' εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ ἔρευνα κατ' ἀνάγκην θὰ βασισθῇ ἐπὶ νέων ἀνακαλύψεων χειρογράφων προγενεστέρων τοῦ ΙΕ΄ καὶ ΙϚ΄ αἰῶνος. Εἰς τὸ πεδίον τοῦτο πολλοῦ λόγου ἄξιαι ὑπῆρξαν αἱ συμβολαὶ τοῦ τουρκολόγου Fr. Giese, ὅστις ἐξήτασε πολλά ἀνώνυμα χρονικά, τὰ ὁποῖα—ὡς παρετήρησεν—ὡμοίαζον πρὸς ἄλληλα, πρᾶγμα ὅπερ ἤγαγε τὸν Giese εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔχουν κοινὴν προέλευσιν[41]. Ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὰ ἔτη 1490—1512. Ἐξ ἰταλικῆς δὲ μεταφράσεως ὑπὸ τοῦ Verantio ἦσαν γνωστά εἰς τὸν J. Leunclavius (Loewenklau), ὅστις τὰ συμπεριέλαβεν εἰς τὸ μέγα ἔργον του Historiae musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae libri XVIII, δημοσιευθὲν ἐν Φραγκφούρτῃ τῷ 1591. Ἀρ-

---

[40] Spandugino, ἔκδ. Κ. Ν Σάθα, ἔνθ. ἀνωτ. σ. 139 στ. 21 κ.ἑξ. «Vero è che lo invittissimo et vincitor di Constantinopoli sultan Mahemeth Ottomano non voleva per niente la casata loro esser discesa da pecorari venuti di Tartaria, come li historiographi Turchi dicono, ma dicea la casa loro esser discesa dallo imperator de Constantinopoli Comguino,» κλπ. ὡς παρὰ Φραντζῇ. Ὁ Leunclavius, Pandectes historiae turcicae σ. 103, ἀναφέρων τὰ ὑπὸ τοῦ Σπανδουγίνου ἐξιστορούμενα, λέγει ὅτι ἡ ἐκδοχὴ καθ' ἣν ἐτέθησαν ταῦτα εἰς κυκλοφορίαν ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β΄ φαίνεται πιθανωτάτη. Ἔτι σαφέστερος εἶναι ὁ J. Camerarius, De rebus turcicis commentarii duo accuratissimi, Francofurti 1598, σ. 41, ὅστις λέγει ὁ Μωάμεθ ὁ Β΄ σκοπίμως διεδιδεν ὅτι κατήγετο ἐκ τοῦ Ἰσαὰκ Κομνηνοῦ, αἰσχυνόμενος διὰ τὴν ταπεινὴν προέλευσίν του. Πρβλ. Ch. Diehl, «La societé byzantine à l'époque des Comnènes», ἐν Revue historique du sud-est Européen, ἔτος 6 (1929) τεῦχος 7-9, σσ. 232-233.

[41] Ἐξεδόθησαν ὑπὸ τὸν τίτλον Die altosmanischen anonymen Chroniken, τ. 1 κείμενον, Μπρέσλαου 1922, — τ. 2 μετάφρασις, Λειψία 1925. Βλ. ὡσαύτως Giese, «Einleitung zu meiner Textausgabe der altosmanischen anonymen Chroniken» ἐν MOG τ. 1 (1921-22) σσ. 49-75.

χική πηγή τῶν 'Ανωνύμων Χρονικῶν τοῦ Giese—δηλαδὴ τοῦ ἔργου τοῦ Verantianus interpres, ὡς ἀποκαλεῖται ὑπὸ τοῦ Leunclavius—εἶναι παλαιοτέρα χρονογραφία, ἐξ ἧς ἤντλησαν καὶ οἱ πρῶτοι γνωστοὶ ὀθωμανοὶ ἱστορικοὶ Ašikpašazade καὶ Nešri. Κατὰ τὸν J. H. Mordtmann τινὰ τῶν ἀνωνύμων χρονικῶν τοῦ τέλους τοῦ ΙΕ' αἰῶνος εἶναι ἔργον τοῦ Ruhi Edrenewi [42].

Τὴν ἀκριβῆ σχέσιν μεταξὺ τοῦ καλουμένου Anonymus Giese, τοῦ Ašikpašazade καὶ τοῦ Nešri προσεπάθησε νὰ καθορίσῃ ὁ Paul Wittek [43]. Κατέληξε δὲ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ παγκόσμιος ἱστορία τοῦ Nešri, τῆς ὁποίας τὸ ἕκτον τμῆμα πραγματεύεται περὶ τῶν 'Οθωμανῶν, ἐγράφη περὶ τὸ ἔτος 1512 καὶ ἐβασίσθη ἐπὶ προγενεστέρων κειμένων. Ἡ δὲ ἱστορία τοῦ Ašikpašazade ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 1485 περίπου καὶ διεσώθη μέχρι σήμερον εἰς νεωτέραν ἐπεξεργασίαν ὑπὸ ἄλλων συγγραφέων. Ὁ Wittek πιστεύει ὅτι τόσον ὁ Muhyeddin, ὁ συνεχιστὴς τοῦ Ašikpašazade, ὅσον καὶ ὁ Nešri ἤντλησαν ἐκ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ Ašikpašazade, ὅστις ἀναφέρει ὅτι ἐβασίσθη ἐπὶ παλαιοτέρου χρονογράφου ὀνόματι Yahši Fakih, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον δὲν διεσώθη [44]. Ὁ χρονογράφος οὗτος ἦτο υἱὸς τοῦ ἰμάμη τοῦ σουλτάνου 'Ορχάν.

Παγκοσμίους ἱστορίας, ὡς ἡ τοῦ Nešri, ἔγραψαν περσιστὶ μὲν ὁ Šükrüllah, ἀραβιστὶ δὲ ὁ Ibn Khaldun. Τὴν σημασίαν τοῦ πρώτου ἔργου διὰ τὴν ὀθωμανικὴν ἱστορίαν ἐτόνισεν ὁ Köprülü [45] ἤδη ἀπὸ τοῦ 1922. Γραφὲν κατὰ τὸ ἔτος 1457, εἶναι τὸ δεύτερον κατὰ σειρὰν ἀρχαιότητος ἔργον, τὸ ὁποῖον περιέχει πληροφορίας περὶ τῶν 'Οθωμανῶν. Ὁ Ibn Khaldun εἶναι ἔτι παλαιότερος. 'Ανήκει εἰς τοὺς πρὸ τοῦ 1402 χρόνους. Περιέχει συντομώτατον ἀλλὰ λίαν ἐνδιαφέρον χωρίον περὶ τῶν 'Οσμανιδῶν, τὸ ὁποῖον ἐπρόσεξε πρῶτος ὁ Clément Huart καὶ ἐδημοσίευσε γαλλιστὶ εἰς τὴν μελέτην του περὶ

---

[42] J. H. Mordtmann, «Ruhi Edrenewi», ἐν MOG τ. 2 σσ. 129-136.

[43] «Zum Quellenproblem der ältesten osmanischen Chroniken» ἐν MOG τ. 1 σσ. 77-150. Βλ. ἐπίσης τὴν κριτικὴν τοῦ J. H. Mordtmann ἐν Der Islam τ. 13 (1923) σσ. 152-169, καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ P. Wittek, «Neues zu Ašikpašazade», ἐν MOG τ. 2 σσ. 147-164. 'Ωσαύτως, F. Babinger, «Chronologische Miszellen», αὐτόθι σσ. 311-319, καὶ F. Giese, «Zum literarischen Problem der frühosmanischen Chroniken», ἐν OLZ τ. 29 (1926), σσ. 850-854.

[44] Περὶ τοῦ χρονογράφου τούτου ἔγραψεν ὁ Hüseyin Namik, ἐν MOG τ. 2 σσ. 319-321.

[45] 'Εν τῇ μελέτῃ του «Bemerkungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens», ἐν MOG τ. 1 σσ. 203-222. Τὸ περὶ τῶν 'Οθωμανῶν τμῆμα τοῦ Šükrüllah ἐξεδόθη εἰς τὸ πρωτότυπον καὶ ἐν γερμ. μεταφράσει ὑπὸ τοῦ Th. Seif, ἐν MOG τ. 2 σσ. 63-128.

τοῦ ἔργου τοῦ Gibbons [46]. Τέλος, ὁ F. Babinger ἀνεκάλυψεν εἰς τὴν Βοδλειανὴν Βιβλιοθήκην χειρόγραφον περιέχον τὴν χρονογραφίαν τοῦ Uruč Ibn Adil, ἥτις ἐγράφη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πορθητοῦ [47]. Εἶναι λοιπὸν τὸ παλαιότερον ἱστορικὸν ἔργον περὶ τῶν 'Οθωμανῶν μετὰ τὸν Ibn Khaldun καὶ τὸν Šükrüllah.

Ἡ καθαρῶς φιλολογικὴ αὕτη ἐργασία ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς ἐρευνητὰς νὰ ἐξετάσουν τὴν ἀξίαν τῶν νέων ἀνακαλύψεων. Δυστυχῶς, τόσον τὰ χρονικὰ ὅσον καὶ αἱ γενικαὶ ἱστορίαι εἶναι ἀμφιβόλου ἀξίας διὰ τὸν ἱστορικόν. Περιέχουν, βεβαίως, χρησίμους παραδόσεις ἀλλὰ κατὰ κανόνα χαρακτηρίζονται ὑπὸ παιδαριώδους ἀφελείας καὶ βρίθουν ἀντιφάσεων. Εἰς τὰς καλυτέρας δὲ περιπτώσεις εἶναι ἀνεπαρκέστατα μνημεῖα μιᾶς σκοτεινῆς περιόδου τῆς ἱστορίας.

Περισσότερον ἀξιόπιστος τῶν χρονογράφων καὶ τῶν ἱστορικῶν εἶναι ὁ ἐκ Μαρόκκου περιηγητὴς Abu Abd Allah Mohammed Ibn Battuta, τοῦ ὁποίου τὰ ταξιδιωτικὰ ἀπομνημονεύματα ἀνεκαλύφθησαν ἐν χειρογράφῳ περὶ τὰ μέσα τοῦ παρελθόντος αἰῶνος [48]. Οὗτος, ἐκκινήσας ἐκ Ταγγέρης τῷ 1324, περιῆλθε τὴν Μικρὰν 'Ασίαν κατὰ τὸ ἔτος 1333, ἐπεσκέφθη τὰς αὐλὰς τῶν τούρκων ἡγεμόνων καὶ παρέμεινεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον παρ' αὐτοῖς ὡς φιλοξενούμενος [49].

---

[46] 'Εν Journal des Savants, νέα σειρὰ τ. 15 ('Απρ. 1917), σσ. 157-166. 'Ολίγον ἀργότερον μὲ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο τοῦ Ibn Khaldun ἠσχολήθη καὶ ὁ R. Hartmann, ὅστις, χωρὶς νὰ γνωρίζῃ τὴν ἐργασίαν τοῦ Huart, ἐδημοσίευσε περίληψιν αὐτοῦ, ἐν MOG τ. 2 σσ. 306-308.

[47] F. Babinger, Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch, 'Αννόβερον 1925. Βλ. ἐπίσης κριτικὴν ὑπὸ τοῦ G. Bernstässer, ἐν OLZ τ. 29 (1926) σσ 433-438. 'Εν συνεχείᾳ ὁ Babinger ἐδημοσίευσε Διορθώσεις καὶ Βελτιώσεις, 'Αννόβερον 1926.

[48] 'Εξεδόθησαν μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως ὑπὸ C. Defrémery καὶ B. Sanguinetti ὑπὸ τὸν τίτλον Voyages d' Ibn Batoutah, ἐν Παρισίοις 1853-9, εἰς τόμους τέσσαρας. 'Ανατύπωσις τοῦ πρώτου τόμου ἐγένετο τῷ 1893, τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου τῷ 1877, καὶ τοῦ τετάρτου τῷ 1879. 'Εν τ. 2 σσ. 255-355 περιέχεται ἡ περιγραφὴ τῆς Μικρᾶς 'Ασίας. 'Αποσπάσματα τοῦ περὶ Μικρᾶς 'Ασίας τμήματος, μεταφρασθέντα γαλλιστὶ ὑπὸ τοῦ Defrémery, ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον τῷ 1851, ὑπὸ τὸν τίτλον Voyages d' Ibn Batoutah dans l' Asie Mineure. Περὶ τοῦ Ibn Battuta ἀξιόλογον εἶναι τὸ ἄρθρον «The Travels of Ebn Batuta», ἐν Blackwood's Edinburgh Magazine τ. 49 (τεῦχος 307, Μαΐου 1841) σσ. 597 615. Τὸ ἄρθρον τοῦτο ἐγράφη ἐπὶ τῇ ἀνευρέσει τοῦ ἀραβικοῦ χειρογράφου. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὁ Ibn Battuta ἦτο γνωστὸς ἐκ περιλήψεων τῶν ταξιδίων του διασωθεισῶν εἰς τρία χειρόγραφα ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τοῦ Πανεπιστημίου Cambridge. Αἱ περιλήψεις αὗται μετεφράσθησαν ἀγγλιστὶ ὑπὸ τοῦ Stephen Lee, The Travels of Ibn Batuta, translated from the abridged Arabic manuscript copies, Λονδῖνον 1829.

[49] Ἡ χρονολογία 1333 ὑποδεικνύεται ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν τοῦ Ibn Battuta (Voyages τ. 2 σ. XI) ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πληροφορίας τοῦ περιηγητοῦ ὅτι κατὰ

Ἄνθρωπος κατ' ἐξοχὴν παρατηρητικός, ἐγνώρισεν ἐκ τοῦ σύνεγγυς πρόσωπα καὶ πράγματα καὶ ἔγραψε τὰς περιηγήσεις του κατὰ τρόπον ἀρκούντως ἀντικειμενικόν. Περὶ τῶν Ὀθωμανῶν τῆς περιόδου ταύτης ἀποτελεῖ πηγὴν πλείστου λόγου ἀξίαν, ἥτις, δυστυχῶς, μὴ οὖσα γνωστὴ εἰς τὸν von Hammer, δὲν ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὑπὸ τῶν πολλῶν ἐκείνων συγγραφέων, οἵτινες ἠκολούθησαν πιστῶς τὰ ἴχνη τοῦ μεγάλου αὐστριακοῦ ἐπιστήμονος [50]. Καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Gibbons,

τὸ τέλος τοῦ Ramadan τοῦ 734 (Μαΐου 1334 εὑρίσκετο εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ σουλτάνου τῶν Οὐζμπέκων, ὅθεν ἐξεκίνησε τὴν 10ην τοῦ μηνὸς Šawwal (14 Ἰουνίου 1334) διὰ Κωνσταντινούπολιν. Τὸν δὲ σουλτάνον τῶν Οὐζμπέκων ἐπεσκέφθη μετὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἀλλ' ὡς παρατηροῦν οἱ ἐκδόται, ἡ χρονογία 1333 ἀντιφάσκει πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ibn Battuta λεγόμενα ὅτι κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του εἰς τὴν Κων)πολιν ἔζη ὁ «Τζίρτζης», ὅστις εἶχε παραιτηθῆ τοῦ θρόνου χάριν τοῦ «υἱοῦ του Τακφοὺρ» καὶ εἶχε γίνει μοναχὸς (σ. 427). Ἡ πληροφορία αὕτη, καίτοι ἐσφαλμένη, ἔχει ὡς πυρῆνά της τὴν ἐκθρόνισιν τοῦ γέροντος Ἀνδρονίκου καὶ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ ἐγγόνου του Ἀνδρονίκου τοῦ Γ'. Γνωστὸν δὲ τυγχάνει ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Γέρων ἀπέθανε τὴν 13ην Φεβρουαρίου 1332. (Σ. Λάμπρου, «Ἐνθυμήσεων συλλογὴ πρώτη», Νέος Ἑλληνομνήμων τ. 7 [1910] σ. 140, χρονικὰ ὑπ' ἀριθ. 51 καὶ 52). Κατ' ἀκολουθίαν ἡ περιήγησις ἀνὰ τὰ μικρασιατικὰ ἐμιρᾶτα πρέπει νὰ ἔγινε πρὸ τοῦ 1332. Ἀλλ' ὁ συλλογισμὸς οὗτος ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ κατὰ πόσον ὁ Ibn Battuta ἐγνώριζε τὰ σύγχρονα δυναστικὰ καὶ πολιτικὰ γεγονότα τοῦ Βυζαντίου. Πρέπει δὲ νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ ἐρευνητικώτατος οὗτος περιηγητὴς δὲν εἶχεν εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην τὰ μέσα νὰ ἐλέγξῃ καὶ νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν ἀλήθειαν, διότι εὑρίσκετο εἰς ξένον τόπον, οὐδὲν κοινὸν εἶχε μετὰ τοῦ λαοῦ τῆς Βασιλευούσης καὶ ἦτο δυσχερέστατον νὰ συνεννοηθῇ καὶ ν' ἀποκομίσῃ ἀκριβεῖς πληροφορίας. Εἰς τοῦτο ὀφείλεται καὶ ἡ σύγχυσις τῆς ἀληθείας ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἱδρυτὰς τῆς Ἁγίας Σοφίας (σ. 433). Ἐνῷ δὲ εἶναι ἀκριβέστατος εἰς πάντα, τὰ ὁποῖα αὐτὸς εἶδεν ἐν Κων)πόλει, τοὐναντίον πολλάκις ἀστοχεῖ ὅταν πρόκειται περὶ πληροφοριῶν ἐκ δευτέρας πηγῆς. Διὰ ταῦτα εἶναι εὐκολώτατον νὰ παρενόησε τὰ ἐν Κων)πόλει λεγόμενα περὶ τῆς ρήξεως τῶν δύο Ἀνδρονίκων, ἠστόχησε περὶ τὰ ὀνόματα καὶ περιέπεσεν εἰς χρονολογικὰς ἀνακριβείας. Εἰς πᾶσαν ἀπόπειραν καθορισμοῦ τῆς χρονολογίας τῆς ὀθωμανικῆς περιηγήσεως τοῦ Ibn Battuta ὡς terminus post quem πρέπει νὰ ληφθῇ τὸ ἔτος 1331, ὅτε παρεδόθη ἡ Νίκαια. Κατὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ περιηγητοῦ εἰς τὴν Νίκαιαν, ἡ πόλις αὕτη ἦτο, ἤδη ἀπό τινος χρόνου, πιθανὸν δὲ ἀπὸ διετίας, εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ὀθωμανῶν. Ὡς terminus ante quem πρέπει νὰ θεωρηθῇ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1333, διότι ἀναφέρει ὅτι, κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του εἰς τὴν Πέργαμον, σουλτάνος τῆς πόλεως ταύτης ἦτο ὁ Γιαξῆ-χὰν (σ. 315) καὶ εἰς τὸ Μπαλίκεσερ ἐκυβέρνα ὁ υἱός του Τεμὶρ-χὰν (σ. 317), εἶναι δὲ ἄλλοθεν γνωστὸν ὅτι ὁ ἐμίρης τοῦ Καρασῆ ἀπέθανε τῷ 1333 καὶ ἡ ἀντιζηλία τῶν υἱῶν του παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ὀρχὰν νὰ ἐπέμβῃ καὶ νὰ προσαρτήσῃ τὸ ἐμιρᾶτον. Τὸ ἔτος 1333 παραδέχεται, πλὴν ἄνευ συζητήσεως, καὶ ὁ F. Babinger, ἐν ZDMG, νέα σειρά, τ. 1 (1922) σ. 135.

[50] Αἱ δύο ἐκδόσεις τῆς Geschichte des Osmanischen Reiches εἶχον κυκλοφορήσει κατὰ τὰ ἔτη 1827-1836, ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ χειρο-

ὁ διανοίξας νέαν ὁδὸν ἐν τῇ ἐρεύνῃ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους καὶ διορθώσας πλεῖστα ἡμαρτημένα τῶν προγενεστέρων του, ποιεῖται πλημμελῆ χρῆσιν τοῦ Ibn Battuta, ἀποσιωπῶν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὰ περὶ τοῦ σωματείου τῶν Akhi, τῆς πρωτύπου ταύτης μωαμεθανικῆς ὀργανώσεως, ἥτις κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα ἤσκησε σπουδαίαν ροπὴν ἐπὶ τὰ μικρασιατικὰ πράγματα.

Πολύτιμος, ἐπίσης, πηγὴ πληροφοριῶν διὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν τῶν χρόνων τοῦ Ὀρχὰν εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Šihabeddin al-Umari († 1349), τὸ ὁποῖον ἐπιγράφεται Masalik al-absar fi mamalik al-amsar, ἤτοι «Δρόμοι τῶν ὀφθαλμῶν ἀνὰ τὰ βασίλεια τῶν διαφόρων χωρῶν», καὶ εἶναι ἐγχειρίδιον ἱστορίας καὶ γεωγραφίας διὰ τοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς πολιτικοὺς τῆς ἐποχῆς του [51]. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν σύγχρονόν του Ibn Battuta, ὁ al-Umari οὐδέποτε ἐπεσκέφθη τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἔλαβε τὰς πληροφορίας του ἀπὸ σεΐχην καταγόμενον ἐκ τῆς πόλεως Σιβρήχισαρ καὶ ἀπὸ γενουήνσιον ἐξωμότην, ἐν Αἰγύπτῳ. Ἀλλά, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν, αἱ πληροφορίαι του εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐγγὺς τῆς ἀληθείας ὡς πρὸς τὰ τουρκικὰ ἐμιρᾶτα, τὰ ὁποῖα διεδέχθησαν τὸ Σελδζουκικὸν Κράτος.

Εἰς τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν ἀνήκει καὶ μία σπουδαιοτάτη πηγή, προερχομένη ἀπὸ τὸν κάλαμον αὐτόπτου μάρτυρος, ὅστις εἶναι συνάμα ἐκ τῶν κορυφαίων πνευματικῶν ἡγετῶν τῆς τελευταίας περιόδου τοῦ Βυζαντίου. Πρόκειται περὶ τῆς ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν ἔγραψεν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας του ἐν Βιθυνίᾳ ὁ πολὺς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς. Τὸ κείμενον τοῦτο, ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον ὡς ἀνάγνωσμα, εἶναι πρωτίστης σπουδαιότητος διὰ τὴν μελέτην τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, ἀλλὰ μέχρι σήμερον οὐδεὶς ἔλαβεν αὐτὸ ὑπ' ὄψιν. Ὁ σοφὸς ἱεράρχης ἐταξίδευεν εἰς Κωνσταντινούπολιν διὰ νὰ συμβιβάσῃ τοὺς Καντακουζηνοὺς καὶ τοὺς Παλαιολόγους. Ἐνῷ τὸ πλοῖον του εὑρίσκετο εἰς τὴν Τένεδον ἐγένετο ὁ σεισμός, ὁ ὁποῖος ἐκρήμνισε τὰ τείχη τῆς Καλλιπόλεως καὶ ἤνοιξε τὴν ὁδὸν διὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Ὀθωμανῶν ἐντεῦθεν τοῦ Ἑλλησπόντου. Ὅταν δὲ τὸ σκάφος, τοῦ ὁποίου ἐπέβαινεν ὁ μητροπολίτης, ἔφθασε πρὸ

γράφου τοῦ Ibn Battuta. Ὁ Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σ. 191 καὶ σ. 357 σημ. Α, ἀγνοεῖ τοὺς Ἀχῆ ὡς σωματεῖον ἀλλά, παρασυρόμενος ὑπὸ τοῦ Idris, τοὺς θεωρεῖ ὡς ἀριστοκρατίαν πλούτου, συγχέων αὐτοὺς μετὰ τῶν ἀγιάν, τουτέστι μεγάλων κτηματιῶν.

[51] Τὸ περὶ Μικρᾶς Ἀσίας τμῆμα τοῦ ἔργου του ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ F. Taeschner, Al-Umari's Bericht über Anatolien, ἐν Λειψίᾳ 1929. Ὁ E. Quatremère μετέφρασεν ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου ἐν Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque du Roi τ. 13 (1838) σσ. 151-384. Τὸ Ε' κεφ. περιλαμβάνει τὴν Μ. Ἀσίαν, σσ. 334-381.

τῆς Καλλιπόλεως, οἱ Τοῦρκοι ἦσαν ὁρατοὶ ἐπὶ τῆς θρᾳκικῆς ἀκτῆς, κυριαρχοῦντες τῶν στενῶν. Σφοδρὰ τρικυμία ἠνάγκασε τὸν πλοίαρχον νὰ σταματήσῃ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πορθμοῦ, οἱ δὲ Τοῦρκοι, ἐπιδραμόντες διὰ πλοιαρίων, ἐκυρίευσαν τὸ σκάφος καὶ ᾐχμαλώτισαν τὸ πλήρωμα καὶ τοὺς ἐπιβάτας. Ὁ μητροπολίτης, αἰχμάλωτος πλέον, ὡδηγήθη ἀπὸ τῆς Λαμψάκου διὰ τῶν Πηγῶν καὶ τῆς Προύσης εἰς Νίκαιαν. Διερχόμενος ἐκ τῆς θερινῆς κατοικίας τοῦ Ὀρχάν, ἔσχε, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σουλτάνου, μακρὰν συζήτησιν μετὰ τῶν ὀθωμανῶν θεολόγων, τὴν ὁποίαν κατέγραψεν ἐν περιλήψει ὁ παρευρεθεὶς Ἕλλην ἰατρὸς τοῦ Ὀρχὰν Ταρωνίτης, ὁ ὁποῖος δὲν ἐλησμόνησε νὰ σημειώσῃ καὶ τὴν χρονολογίαν («μηνὶ Ἰουλίῳ ἰνδ. η΄ τοῦ ,ϛωξγ΄ ἔτους», 6863=1355). Τὰ πρακτικὰ τοῦ «διαλόγου πρὸς τοὺς ἀθέους Χιόνας» (προφανῶς πρόκειται περὶ τῶν Ἀχῆ ἐκ παραφθορᾶς τῆς λέξεως Akhiyan=Ἀχῆ, *Χιὼν*) καθὼς καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ μητροπολίτου πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς διεσώθησαν εἰς κώδικα τῆς Μονῆς Παντελεήμονος τοῦ Ἁγίου Ὄρους[52]. Καὶ ἐνῷ τὰ πρακτικὰ τῆς συζητήσεως παρουσιάζουν κυρίως θεολογικὸν ἐνδιαφέρον, ἡ ἐπιστολὴ διαφωτίζει τὸν ἀναγνώστην ὄχι μόνον περὶ τῶν Ὀθωμανῶν ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς καταστάσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν ἄρτι κατακτηθεῖσαν χώραν.

Ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ὁ Ibn Battuta, ὁ al-Umari, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ σύγχρονοί των, τόσον οἱ βυζαντινοὶ ὅσον καὶ οἱ ἀνατολικοὶ συγγραφεῖς, δὲν γνωρίζουν τοὺς ὀθωμανικοὺς μύθους, οἱ ὁποῖοι διεμορφώθησαν ἀργότερον. Οἱ δὲ ἱστορικοὶ τῆς Δύσεως, ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀπέχοντες τῶν τουρκικῶν πραγμάτων καὶ τοπικῶς καὶ χρονικῶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ εὑρισκόμενοι ἐκτὸς τῆς ἐπιρροῆς τῶν ὀθωμανῶν συγγραφέων τοῦ ΙϚ΄ αἰῶνος[53], ἠκολούθησαν ἄλλην, ὅλως διάφορον, κατεύθυνσιν ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν, ἀπηχοῦντες προφανῶς τὴν ἐν Εὐρώπῃ κυκλοφοροῦσαν φήμην τῆς ἐποχῆς των, παραδέχονται ὅτι ὁ βασιλικὸς οἶκος τῶν Ὀσμανιδῶν κατάγεται ἐξ ἀφανοῦς καὶ ἀσήμου γένους, τὸ

[52] Τὴν μὲν περίληψιν τοῦ διαλόγου ἐδημοσίευσεν ὁ Ἀ. Ι. Σακελλίων εἰς τὸ περιοδικὸν «Σωτὴρ» τ. 15 (1892) σσ. 240-246, τὴν δὲ ἐπιστολὴν ἀντέγραψεν ὁ Ἀ. Ἀδαμαντίου διὰ τὸν Σ. Λάμπρον. Ἐδημοσιεύθη εἰς τὸν Νέον Ἑλληνομνήμονα, τ. 16 (1922) σσ. 7-21. Μέρος τῶν εἰδήσεων αὐτῆς εὑρίσκομεν εἰς βραχυτέραν ἐπιστολήν του, δημοσιευθεῖσαν ἐν ΔΙΕΕ τ. 3 (1890) σσ. 227-234. Τὴν δὲ αἰχμαλωσίαν τοῦ ἱεράρχου ἀναφέρει δι' ὀλίγων ὁ καθηγ. Γρ. Παπαμιχαὴλ εἰς τὴν μονογραφίαν του Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, 1911, σ. 142.

[53] Αἱ ἀπόψεις τῶν ὀθωμανῶν ἱστορικῶν διεδόθησαν ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ τοῦ Leunclavius περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙϚ΄ αἰῶνος.

ὁποῖον ἀνέδειξαν αἱ περιστάσεις. Κατὰ τὰς ἀφελεστέρας ἐκδοχάς, ὁ πατὴρ τοῦ Ὀσμὰν ἦτο βοσκός τις καλούμενος Zich, ὅστις διεκρίθη ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ σουλτάνου Ἀλαεδδὶν τοῦ Α΄, μονομαχήσας καὶ φονεύσας βυζαντινὸν ἱππότην θεωρούμενον ἀκατανίκητον[54]. Εἰς ἐπιβράβευσιν τοῦ ἄθλου του ὁ βοσκὸς διωρίσθη ὑπὸ τοῦ σουλτάνου φρούραρχος τοῦ Ottomanzich[55], ἐξ οὗ ἔλαβε τὸ ὄνομά του ὁ Ὀσμὰν (Ottomanus). Καίτοι ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ ἀφήγησις αὕτη φαίνεται ἁπλοϊκὴ καὶ παιδαριώδης καὶ προδίδει σύγχυσιν ὀνομάτων, ἐν τούτοις προκύπτει σαφῶς ἓν σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον συμπίπτουν αἱ πληροφορίαι πάντων σχεδὸν τῶν παλαιῶν δυτικῶν συγγραφέων καὶ τὸ ὁποῖον παραδέχονται σιωπηρῶς καὶ οἱ πρῶτοι βυζαντινοὶ ἱστορικοί, τουτέστιν ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους προήρχετο ἐκ κατωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων[56].

Ἀλλ' οἱ διαπρεπέστεροι τῶν δυτικῶν συγγραφέων, ἐν οἷς ἰδιαιτέραν θέσιν κατέχει ὁ Ἰωάννης Cuspinianus [Spiesshaymer], ἐξαίρουν τὴν φυσιολογικὴν ἐξέλιξιν τῶν πρωταγωνιστῶν, καίτοι ἐνίοτε παραθέτουν μετ' ἐπιφυλάξεως τοὺς μύθους, τοὺς ὁποίους τυχὸν

[54] Spandugino, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 138. Egnatius, De origine Turcarum, Parisiis 1539, σ. 28. Donado da Lezze, Historia turchesca, ἔκδ. J. Ursu, σ. 4. Giovio, Commentarii delle cose de Turchi, σ. 3, καὶ παρὰ Sansovino, Historia universale σ. 216. Cuspinianus, De Turcarum origine, religione et tyranide, Lugduni Batavorum 1654, σσ. 47-48. Ortellius, παρὰ Leunclavius, Pandectes σ. 99. Lonicerus, Chronicorum turcicorum... Francofurti ad Moenum 1578, τ. 1 σ. 10.

[55] Ottomanzich [γρ. Osmanğik] εἶναι τὸ ὑποκοριστικὸν τοῦ Ὀσμάν, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει ὁ Ibn Battuta, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 321, ὁ Ibn Khaldun, Kitab el-ibar, ἔκδ. Bulak, τ. 5 σ. 562, καὶ ὁ Ἀ. Κομνηνὸς Ὑψηλάντης, Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν σσ. 13, 49, 270. Τὸ ğik, τὸ ὁποῖον ἐνταῦθα ἐγράφη *zich*, εἶναι προφανῶς ἡ ὑποκοριστικὴ κατάληξις καὶ δὲν δύναται νὰ ἦτο τὸ ὄνομα τοῦ βοσκοῦ. Ὁ S. de Sacy, ἐν ΝΕ τ. 11 σ. 56 σημ. 1, ἐνόμισεν ὅτι πρόκειται περὶ παραφθορᾶς τῆς λέξεως Šeikh, ἀλλὰ τοῦτο ἀποδεικνύεται ἀβάσιμον κατόπιν τῆς πληροφορίας τοῦ Ibn Battuta, λέγοντος ὅτι ὁ Ὀρχὰν ἦτο υἱὸς τοῦ Ὀσμαντζίκ, «ὅπερ σημαίνει εἰς τὴν τουρκικὴν *μικρὸς Ὀσμάν*». Τὸ δὲ χωρίον Ὀσμαντζίκ, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται νοτίως τῆς Σινώπης, εἰς τὸν σημερινὸν νομὸν Τσορούμ, φέρεται ὑπὸ τοῦ Evliya (τ. 2 σ. 95) ὡς γενέτειρα τοῦ Ὀσμάν, ἐνῷ ὁ Cuspinianus (σ. 47) γράφει: «Ottomanzich, quod a Prusia Trapezuntem versus sex dierum distabat, a se capto sic dictus Ottomanus». Πρὸς ταῦτα πρέπει νὰ παραβληθοῦν τὰ ὑπὸ τοῦ Χατζῆ Κάλφα γραφόμενα, ὅτι τὸ Ὀσμαντζὶκ ὠνομάσθη οὕτω διότι κατελήφθη ὑπὸ τούρκου στρατηγοῦ τοῦ δεκάτου αἰῶνος καλουμένου Ὀσμάν. Βλ. A. D. Mordtmann, «Die Dynastie der Danischmende», ἐν ZDMG, τ. 30 (1870) σσ. 467-486.

[56] Ὁ Leunclavius (Pandectes σ. 102) λέγει ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Ὀσμὰν ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Τούρκων Delis [deli, τουρκ.=τρελός]...«propterea quod stulte temerarius et infimae condicionis homo fuerit».

γνωρίζουν. Ὁ εἰρημένος συγγραφεύς, ἀναφερόμενος εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν Ὀσμανιδῶν καὶ τὴν ἵδρυσιν τῆς ἡγεμονίας αὐτῶν, λέγει: «nec unus dux illis, nec certum imperium. Vagi, dispalatique, quove cuique fors affuit, latrocinantes magis quam belligerantes, provincias vastarunt. Is [Ottomannus] obscuro loco et parentibus agrariis[57] natus, virtute ac calliditate singulari, conflata per seditionem manu, circumferre turcica coepit arma, in suae gentis homines non minus infestus, quam in nostros[58]».

Ὁ Cuspinianus παραθέτει καὶ τὴν γνώμην ἑνὸς ἔτι παλαιοτέρου συγγραφέως, τοῦ Nicolaus Euboicus, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον, τιτλοφορούμενον De origine et rebus gestis Turcarum καὶ ἐκδοθὲν ἐν Νεαπόλει τῷ 1496, εἶναι σήμερον σπανιώτατον. Ὁ συγγραφεὺς οὗτος λέγει τὰ ἑξῆς περὶ τῶν πρώτων Ὀθωμανῶν: «Hi parva manu primo, latronum more, clandestinis quibusdam excursionibus ac insultibus, vires vindicare conati sunt. Confluenteque subinde (ut fit) hujusmodi generis hominum multitudine, occupatis opportunis quibusdam montibus claustrisque, unde per occasiones facile irruptiones fieri possent, usque adeo emerserunt ac sublati sunt animis, ut palam jam, et pari marte, adversus finitimos de agri possessione certare non vererentur . . .[59]»

Ὅτι ἡ γνώμη αὐτή, δηλαδὴ ἡ περὶ τῆς τυχοδιωκτικῆς προελεύσεως τοῦ Ὀσμάν, ἦτο ἡ ἐπικρατεστέρα ἐν τῇ Δύσει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἁλώσεως προκύπτει καὶ ἐξ ὅσων ἔγραψεν ὁ Lonicerus[60], ὅστις, εἴκοσι σχεδὸν ἔτη πρὸ τοῦ Leunclavius, ἐδημοσίευσε συμπίλημα ἐκ τῶν γνωστοτέρων ἔργων, τὰ ὁποῖα ἐπραγματεύοντο περὶ

[57] Ὡς προκύπτει ἐκ τῶν συμφραζομένων ἡ λέξις *agrarius* ἐνταῦθα δηλοῖ τὸν *ἀγροῖκον*, τὸν ἀπολίτιστον, καὶ ὄχι τὸν *ἀγροτικόν*, τὸν περὶ τὴν γεωργίαν ἀσχολούμενον. Ἀντὶ τοῦ *agrarius* θὰ ἠδυνάμεθα ν' ἀναμένωμεν τὴν λέξιν *agrestis*, ὡς ἀποδίδουσαν τὴν ἔννοιαν τοῦ συγγραφέως πιστότερον. Ἐν τούτοις, ὁ Donado da Lezze (σ. 4), ἄγνωστον ποῦ στηριζόμενος, ἀναφέρει περὶ τοῦ Zich, τοῦ ὑποτιθεμένου πατρὸς τοῦ Ὀσμάν, ὅτι ἦτο «villano, arator, et zappatore di terra».

[58] Cuspinianus, De Turcarum origine σ. 13. Ἡ πρώτη ἔκδοσις τοῦ συγγράμματός του ἐγένετο κατὰ τὸ 1541. Ὁ συγγραφεὺς χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Boeclerius (Commentarius σ. 72) ὡς «homo eruditione et judicio praestantissimus».

[59] Cuspinianus, σ. 9. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ N. Euboicus ἀκολουθεῖ τὸν ἔτι παλαιότερον Sagundinus, οὗτινος τὸ ἔργον ἐγράφη τῷ 1476 καὶ ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ J. Ramus ὑπὸ τὸν τίτλον Otthomanorum familia, ἐν Βιέννῃ 1551. Ἐν σ. 10 (καθ' ἡμετέραν ἀρίθμησιν) ἀπαντῶμεν σχεδὸν αὐτολεξεὶ τὸ ἀνωτέρω χωρίον τοῦ Euboicus.

[60] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 9.

τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Εἰδικῶς περὶ τῶν ἱστοριογράφων τῆς ἐποχῆς του ὁ Lonicerus ἀναφέρει τὰ κάτωθι: «Plerique obscuro eum [Ottomannum] genere parentibusque agrariis natum, singulari virtute et calliditate ad summum imperii fastigium evectum esse afferunt.... De ortu huius Ottomanni auctores inter se dissentiunt. Nicolaus vero Euboicus, Saguntinus Episcopus et Baptista Egnatius Ottomannum scribunt exigui census obscurique inter privatos nominis, ex collectitio gregarioque milite, manu non exigua per seditionem conflata passim grassari coepisse, nec solum Christianos, sed etjam suae gentis homines sine discrimine oppressisse. Huic subscribit Andreas a Lucuna, qui Ottomannum humili quidem loco natum ait, sed egregie postea genus suum nobilitasse».

Μόνον ὁ Ἀνδρέας Cambini, γράψας κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ ΙϚ' αἰῶνος, ἀποδίδει ἀριστοκρατικὴν καταγωγὴν εἰς τὸν ἱδρυτὴν τῆς ὀθωμανικῆς δυναστείας, χωρὶς ὅμως νὰ στηρίζῃ τὴν ἄποψιν ταύτην ἐπὶ ἱστορικῶν δεδομένων. Σφάλλεται, προσέτι, ὁ Cambini ὡς πρὸς τὸ ἔτος τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ὀσμάν, ἀλλὰ δὲν δύναται ν' ἀποκλεισθῇ καὶ τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι τὸ σφάλμα τοῦτο ὀφείλεται εἰς τοὺς ἐκδότας του, οἵτινες, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν χρόνων ἐκείνων, μετὰ τὴν πρώτην ἀπὸ χειρογράφου ἔκδοσιν ἀνετύπωνον ἀκρίτως καὶ ἀβασανίστως τὰ παλαιότερα ἔντυπα. Κατὰ τ' ἄλλα αἱ πληροφορίαι τοῦ Cambini συμπίπτουν, εἰς τὰς γενικάς των γραμμάς, μὲ τὰς τῶν μνημονευθέντων ἱστορικῶν τῆς Δύσεως. «Et cosi sendosi retti per lungo tempo», λέγει ὁ Cambini[61], «levatosi tra loro intorno a gli anni della gratia 1330 un certo Ottomano, huomo fra turchi di gran nobiltà e di mediocre ricchezza, ma d'ingegno molto sagace e d'animo grande, messosi sotto con arte e con destrezza un numero di huomini arditi e cupidi di mutar conditione, cominciò da principio (il che sapeva allo universale esser grato) a mostar con le scorrerie e con le rapine i paesi de Christiani a loro vicini et accrescendo al continovo usando liberalità grandissima per la dolcezza del guadagno, di seguito e di riputatione; poi che si vide sotto uno essercito di huomini: che volendo vivere in licentia di tutte lo cose: erano per accompagnarlo in qualunque imprese; havendo destinato nell' animo di volersi fare appresso de suoi Signore, cominciò appertamente a perseguitar con la guerra quelli che alla voglia sua si oppone vano. Nellaqual impresa fu aiutato assai dalla discordia e disunione che era fra capi e rettori di quella natione,

[61] Παρὰ Sansovino, Historia universale, Βενετία 1568, σ. 149v. Τὸ ἔτος 1330 ἐμφανίζεται εἰς πάσας τὰς ἐκδόσεις τοῦ Sansovino, τὰς ὁποίας ἠδυνήθημεν νὰ συμβουλευθῶμεν.

perche valutosi delle discordie loro, andandole continovamente accrescendo, col nutrirle et tenerle vive, dava hora favore a uno e hora all' altro, di maniera che havendoli consumati et indeboliti non furono poi bastanti quando si rivolsero contro di loro con le forze a poter li contradire, e per questa via occupato appresso de suoi la tirannide li bastò l' animo, insignoritosi della maggior parte de paesi loro, di intitolarsi Signore dell' Asia Minore. Venuto poi Ottomano a morte, lasciò successore del Regno Orcanne suo figliuolo, ilquale seguitare le vestigie del padre, non solo conservò l' Imperio lasciatoli ma grandemente l' accrebbe». Κατὰ ταῦτα, ὁ 'Οσμὰν συνέλεξεν ἄνδρας σθεναροὺς καὶ ἐπιθυμοῦντας νὰ μεταβάλουν τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ ἐνήργει μετ' αὐτῶν ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν χριστιανικῶν χωρῶν. Πρὸς τοὺς ὀπαδούς του ἐφέρετο εὐμενῶς καὶ φιλελευθέρως, οὕτως ὥστε ἡ γλυκύτης τοῦ κέρδους, τοῦ πλούτου καὶ τῆς φήμης συνετέλει εἰς τὴν προσχώρησιν νέων στελεχῶν εἰς τὰς δυνάμεις του. Εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν του συνέβαλεν ἡ διχόνοια καὶ ἡ διαίρεσις τῶν ἀντιπάλων, τὴν ὁποίαν ἐξεμεταλλεύθησαν οἱ 'Οθωμανοί. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κατέλαβεν ὁ 'Οσμὰν τὴν ἐξουσίαν καὶ ἀνηγορεύθη κύριος τῆς Μικρᾶς 'Ασίας (sic). Μετὰ τὸν θάνατόν του ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ θρόνου ὁ υἱός του 'Ορχάν, ὅστις ἠκολούθησε τὰ ἴχνη τοῦ πατρός του καὶ ὄχι μόνον διετήρησε τὸ κράτος του ἀμείωτον, ἀλλ' ηὔξησεν αὐτὸ σημαντικῶς.

'Ανακεφαλαιοῦντες τ' ἀνωτέρω, παρατηροῦμεν ὅτι κατὰ τὰς πληροφορίας τῶν πλείστων ἱστορικῶν τῆς Δύσεως ὁ 'Οσμὰν προβάλλει ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἀφανῶν, διακρίνεται κατ' ἀρχὰς ὡς ἐπιδρομεὺς καί, τέλος, ἀναδεικνύεται εἰς θεμελιωτὴν δυναστείας διὰ τῶν ἀρετῶν του, βοηθούμενος καὶ ὑπὸ τῶν περιστάσεων. 'Εφ' ὅσον δὲ οἱ σύγχρονοι πρὸς τὰ πράγματα Βυζαντινοὶ (Παχυμέρης, Νικηφόρος Γρηγορᾶς, Γρηγόριος Παλαμᾶς κ.ἄ.) οὐδὲν ἀντίθετον πρὸς ταῦτα ἀναφέρουν, οἱ δὲ 'Οθωμανοὶ οἱ γράψαντες περὶ τῆς γενεαλογίας τοῦ 'Οσμὰν εἶναι κατὰ δύο περίπου αἰῶνας μεταγενέστεροι αὐτοῦ, δυνάμεθα ἴσως νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ρηθεῖσα ἐκδοχή, οὖσα ἡ ἁπλουστέρα, εἶναι συγχρόνως καὶ ἡ πιθανωτέρα. 'Η ἱστορικὴ σημασία τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν δύναται νὰ ληφθῇ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν. 'Ο Sagundinus (ἢ Secundinus) εἶναι ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ πλέον εὐσυνειδήτων δυτικῶν συγγραφέων, οἵτινες διέτριψαν περὶ τοὺς 'Οθωμανούς[62]. 'Ωσαύτως, καὶ ὁ Nicolaus Euboicus καὶ ὁ Egnatius εἶναι

[62] 'Ο A. Cambini (παρὰ Sansovino, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 149v) χαρακτηρίζει τὸν Sagundinus ὡς ἑξῆς: «huomo molto dotto, cosi nella lingua greca come nella latina, e che delle historie antiche et moderne haveva gran notitia

σύγχρονοι ἢ καὶ παλαιότεροι τῶν ὀθωμανῶν ἱστορικῶν καὶ φαίνεται πιθανώτατον ὅτι εἶχον ὑπ' ὄψιν των προγενεστέρας πηγάς. Τούτων δὲ οὕτως ἐχόντων, εἶναι ἀπορίας ἄξιον τὸ ὅτι οἱ μνημονευθέντες δυτικοὶ συγγραφεῖς δὲν ἔτυχον μεγαλυτέρας προσοχῆς ἐκ μέρους τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τὸ ὀσμανικὸν πρόβλημα.

Πολλοὶ βεβαίως ἐκ τῶν ἐν τῇ 'Εσπερίᾳ γραψάντων περὶ τῶν 'Οθωμανῶν εἶναι ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς των, τὸ ὁποῖον ἦτο πνεῦμα ἐχθρότητος πρὸς τοὺς Μωαμεθανοὺς καὶ μισαλλοδοξίας, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ σταθερὰ ἀκμὴ τῆς ὀθωμανικῆς δυνάμεως ἐνέσπειρε τὸν φόβον ἐν Εὐρώπῃ. Εἶναι ἐπίσης ἀληθὲς ὅτι σημαντικὸς ἀριθμὸς τῶν ἔργων τούτων, γραφέντων ὑπὸ κληρικῶν καὶ ἄλλων, ἔχουν χαρακτῆρα οἱονεὶ σταυροφορικὸν καὶ ἀποβλέπουν εἰς τὸ νὰ δημιουργήσουν μαχητικὸν ρεῦμα κατὰ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ[63]. 'Αλλὰ προκειμένου περὶ τῶν παλαιοτέρων ἱστορικῶν καὶ

per essersi in quelle lungo tempo esscrcitato, e per havere aggiunto alla lettione la esperientia del vedere i luoghi presentialmente havendo cerco gran parte della terra habitata».

[63] Ἓν ἐκ τῶν τελευταίων ἔργων τῆς σχολῆς ταύτης τιτλοφορεῖται Arca temporum mundi reserata, oder Der Welt eröffnete Zeit-und Geschicht Beschreibung begreiffend Perturbatum, das ist: Die Tyrannisirungs-Zeit der Ottomannischen Porten, ὑπό τινος Φίλωνος Κοσμογράφου, ἐν Augsburg 1693. 'Ο συγγραφεὺς παρεμβάλλει καὶ ποιήματα, ἐκ τῶν ὁποίων χαρακτηριστικώτατον εἶναι τὸ ἑξῆς περὶ τοῦ 'Οσμὰν (σ. 5):

Ich bin der Ottomann, ein Sohn dess Ertucul,
Ein Enckel Solymann, erregt vom Hoellen-Pful,
Zu fuehren offne Krieg, die Christen zu bestreiten,
Den Magog zu mir fueg, sie in den Staub zu reiten,
Durch Brand, Mord, Raub und Wut, ein Forcht zu jagen ein,
Dass sie mit Leib und Gut mein Untergebne seyn;
Das schwarz und weisse Meer, sampt Cappadocien,
Greifft an mein grimmig Heer, wie auch Bythinien,
Klein-Asien darzu; mir folgt mein Sohn Orchan,
Damit ja sey kein Ruh auf disem Krieges-Plan.

Σημειωτέον ὅτι καὶ παλαιότεροι δυτικοὶ συγγραφεῖς ὑπερβάλλουν τὴν ἔκτασιν τῶν κατακτήσεων τοῦ 'Οσμάν. 'Ο Donado da Lezze (σ. 4) ἀναφέρει ὅτι ὁ ἀρχηγέτης τῶν 'Οσμανιδῶν κατέλαβε τά ἑξῆς: Ruim [γρ. Rum], Rota [Ρόδον;], Sivas [Σεβάστειαν], Bacan [=;], Oppolenia ['Απολλωνίαν], Tripoli, Fenosia [Φοινίκην!] et altri luoghi. 'Ο Richerius, De rebus Turcarum σ. 11, λέγει: «circiter MCCC Ottomannus... summam imperii.... occupavit, seseque Asiae minoris sive Anatoliae imperatorem nominare sit aggressus. Syvam, quae eadem cum Sebaste est, expugnavit et oppida ad Euxinum posita non pauca cepit». 'Ο Leunclavius (Historiae σ. 121) καταγράφει τὴν παράδοσιν ὅτι εἰς τὸν 'Οσμὰν παρεχωρήθησαν τὸ 'Ικόνιον, ἡ Μαγνησία, ἡ 'Ηράκλεια, ἡ Ἄγκυρα, τὸ Σιβρήχισαρ, ἡ Κιουτάχεια, κ. ἄ. 'Ο δὲ Camera-

ἰδίως περὶ ἐκείνων, οἵτινες, εἴτε ἕνεκα τῆς ἀποστάσεως εἴτε ἕνεκα ἄλλων λόγων, δὲν ἔγραψαν ὑπὸ τὸ κράτος τῆς τουρκοφοβίας, δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ ὑπὸ τῶν συγγραφέων τούτων ἱστορούμενα εἶναι ἀπηλλαγμένα τῶν μειονεκτημάτων τῶν ὀθωμανικῶν πηγῶν καὶ δύνανται νὰ παραβληθοῦν ὡς πρὸς τὴν ἀξιοπιστίαν μὲ τὰς σημαντικωτέρας βυζαντινάς. Ἂν καὶ ἔζησαν μακρὰν τῶν γεγονότων, οἱ ἱστορικοὶ οὗτοι πολλάκις παρενείρουν πληροφορίας, αἵτινες εὑρίσκονται πλησιέστερον πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Τινὲς ὁμολογοῦν ρητῶς ὅτι ἐγνώριζον προφορικὰς παραδόσεις, κυκλοφορούσας μεταξὺ τῶν Ὀθωμανῶν τῆς ἐποχῆς των, ἐνῷ ἄλλοι, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ὁ Θεόδωρος Καντακουζηνὸς Σπανδωνῆς [Spandugino], ὅστις ἐγεννήθη καὶ ἔζησεν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀναμφιβόλως εἶχον ὑπ' ὄψιν των πηγὰς προγενεστέρας τοῦ Nešri καὶ τοῦ Idris, αἵτινες, προερχόμεναι ἐξ ἁπλουστέρας κοινωνίας καὶ ἀπηλλαγμέναι τοῦ ποιητικοῦ φόρτου τῶν μετέπειτα συγγραμμάτων, ἦσαν ἐγγύτερον πρὸς τὴν πραγματικότητα.

Ἡ ὕπαρξις τοιούτων πηγῶν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἁλώσεως ἀναφέρεται ἀπεριφράστως τόσον ὑπὸ τοῦ Spandugino[64] ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ Φραντζῆ, πραγματευομένων περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Ὀσμάν. Ὁ μὲν πρῶτος λέγει[65]: «Poi altre opinioni de scrittori Christiani, si Greci come Latini, hanno inviluppata la cosa, et descriveno la origine della casa Ottomana in varii et diversi modi, io voglio più presto dar fede a più et più historiographi Turchi li quali vogliono la casa Ottomana esser discesa da quel villano pazzo venuto da pecorari venuti di Tartaria dalla nation de Ogus che amazzò il cavallier Greco. . .».

Ὁ δὲ Φραντζῆς ἀναφέρει ὅτι συνεβουλεύθη ἐγγράφους πηγὰς περὶ τῆς ὀσμανικῆς γενεαλογίας[66]. Γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ Φραντζῆς ἐπεράτωσε τὸ Χρονικόν του κατὰ τὸ 1478, αἱ πηγαὶ αὗται δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι τὰ γραφέντα ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙϚ', τὰ ὁποῖα καὶ διεσώθησαν μέχρι τῶν

rius, ὅστις συνήθως ἀκολουθεῖ τὸν Leunclavius, γράφει ἐν σ. 21: «occupavit autem primum loca quaedam in Ponto et mox Sebasten....» Τὸ δὲ Βραχὺ Χρονικὸν 5 τῆς συλλογῆς Σ. Λάμπρου - Κ. Ἀμάντου (σ. 8) ἀναφέρει τὸν Ὀσμὰν ὡς κατακτητὴν τῆς Βιθυνίας, τῆς Καππαδοκίας καὶ τῆς Ἀσίας. Τὸ χρονικὸν τοῦτο ἐγράφη κατὰ τὸ ἔτος 1535.

[64] Περὶ τοῦ ὅτι ὁ Σπανδουγῖνος εἶχεν ὑπ' ὄψιν του βυζαντινὰ καὶ παλαιὰ ὀθωμανικὰ ἔργα, μὴ διασωθέντα σήμερον, ἔγραψεν ἤδη ὁ Σάθας, Documents inédits τ. 9 σσ. XVI—XVII.

[65] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 139 στ. 33.

[66] Α' 18 σ. 73: «καὶ ὅσα ἐγγράφως περὶ τῆς γενεαλογίας ταύτης εἴδομεν».

ἡμερῶν μας. Ἐξ ὅσων γράφει ὁ Φραντζῆς καθίσταται ἀναμφίλεκτον ὅτι ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι ἱστορικοί, παλαιότεροι, ἐὰν δὲ τὰ ἔργα των διεσῴζοντο σήμερον, ἡ σημασία αὐτῶν θὰ ἦτο μεγίστη, διότι θὰ συνεπλήρουν τὰς πενιχρὰς πληροφορίας τῶν Βυζαντινῶν καὶ τὰς πλουσίας εἰς ποιητικὴν ἔξαρσιν καὶ μυθικὰ διηγήματα, πλὴν πτωχὰς εἰς ἱστορικὰς μαρτυρίας, συγγραφὰς τῶν Ὀθωμανῶν. Τούτου ἕνεκα ἡ σπουδαιότης ἔργων, ὡς τοῦ Spandugino, τοῦ Cuspinianus, τοῦ Nicolaus Euboicus, τοῦ Egnatius κ.ἄ., τὰ ὁποῖα βασίζονται ἐπὶ τῶν ἀπολεσθεισῶν τούτων πηγῶν, εἶναι ἀναμφισβήτητος καὶ οἱ ἐρευνηταί, οἵτινες κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Χάμμερ ἠγνόησαν τοὺς δυτικοὺς συγγραφεῖς, στραφέντες μονομερῶς πρὸς τοὺς ὀθωμανοὺς καὶ τοὺς βυζαντινούς, διέπραξαν σφάλμα, τὸ ὁποῖον ἔβλαψε πολὺ τὴν ἱστορίαν.

Μόνος ἐκ τῶν συγχρόνων, ὅστις δὲν ἠγνόησε τοὺς δυτικοὺς συγγραφεῖς, διακηρύξας ὅτι αἱ πληροφορίαι των δὲν εἶναι καθ' ὁλοκληρίαν ἀπορριπτέαι εἶναι ὁ H. A. Gibbons. Ὁ τολμηρὸς οὗτος ἱστοριοδίφης ἠμφισβήτησε τὴν ἀξιοπιστίαν τῶν διηγήσεων τῶν σῳζομένων ὀθωμανικῶν πηγῶν περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ὀθωμανικοῦ οἴκου, ἀναπτύξας συντόμως μέν, ἀλλὰ πειστικῶς, ἰδίαν ἄποψιν[67].

Ἐὰν ὁ Σουλεϊμὰν-σὰχ ἦτο πραγματικὸν πρόσωπον, λέγει ὁ Gibbons, τότε ὡς ἀρχηγὸς 50,000 οἰκογενειῶν[68] θὰ ἦτο μέγας πολιτικὸς παράγων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μαχάν, τοῦ Ἐρζερούμ (τῆς βυζ. Θεοδοσιουπόλεως) ἢ τοῦ Ἐρζινδζάν, ὅπου φέρεται μετοικήσας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλαεδδὶν τοῦ Α'. Ἀλλ' ὁ Mohammed-en Nesawi[69], γράφων ὅτι ὁ σουλτάνος τῆς Χωρασμίας (Χίβας) Δζελαλεδδίν, ὁ γνωστὸς εἰς τὰς ἀνατολικὰς πηγὰς ὡς Khârezm-šah Ğelal ed-din Mankobirti, διεχείμασε μετὰ τοῦ στρατοῦ του ἐν Μαχὰν τῷ 1229, δὲν ἀναφέρει τι σχετιζόμενον πρὸς τὸν Σουλεϊμὰν ἢ τοὺς ὀπαδούς του. Ἐὰν διέμενον ἐν Μαχὰν ἢ ἐν τῇ περιφερείᾳ ἐκείνῃ, οἱ Τοῦρκοι τοῦ Σουλεϊμὰν-σὰχ θὰ εὑρίσκοντο ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Δζελαλεδδίν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνῆκον τὰ ἐδάφη ταῦτα. Ἀλλά, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Δζελαλεδδὶν ἐμάχετο κατὰ τοῦ σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου Ἀλαεδδὶν τοῦ Α' Καϊκομπὰτ καὶ ἡττᾶτο εἰς τὸ ὀροπέδιον τοῦ Μαχάν, οἱ Τοῦρκοι τοῦ Σουλεϊμάν, συμποσούμενοι εἰς τόσον ὑπολογίσιμον ἀριθμόν,

[67] The Foundation σσ. 265-267. Τοὺς ὀσμανικοὺς μύθους ἀπορρίπτει καθ' ὁλοκληρίαν ὁ Köprülü (Les origines σσ. 19, 29), ἀλλὰ διὰ νὰ φθάσῃ εἰς ἄλλα, ἐντελῶς ἀντίθετα πρὸς τὸν Gibbons, συμπεράσματα.

[68] Aşikpašazade, ἔκδ. Κων)πόλεως καὶ ἔκδ. Giese σ. 3. Nešri, ZDMG τ. 13 σ. 188. Ἀλλ' ὁ Leunclavius (Historiae σ. 95) ὁμιλεῖ περὶ χιλίων ὀπαδῶν τοῦ Σουλεϊμάν.

[69] Histoire du Sultan Djelal ed-din Mankobirti, prince du Kharezm, traduit de l' arabe par O. Houdas, Παρίσιοι 1895, σσ. 374, 392, 394, 399, 407.

δὲν ἦτο φυσικὸν ν' ἀδρανήσουν. Ἐὰν πράγματι ἔζων εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη, ἡ παρουσία των θὰ ἐγίνετο βεβαίως ἀντιληπτὴ τόσον ὑπὸ τοῦ Δζελαλεδδίν ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ ἱστορικοῦ του Mohammed-en-Nesawi. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ὁ σουλτάνος τῆς Χωρασμίας ἔφθασε μέχρι τοῦ Ἐρζινδζὰν καὶ ἐδῄωσε τὴν πέριξ χώραν, δὲν περιέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψίν του πολυπληθεῖς νομάδες, οἵτινες ἠδύναντο ν' ἀνήκουν εἰς τὴν φυλὴν τοῦ Σουλεϊμὰν-σάχ. Τὸ Ἐρζεροὺμ ἀναφέρεται ὅτι ὑπήγετο εἰς τὸν Ρουκνεδδίν, ἐξάδελφον τοῦ Ἀλαεδδίν, ὅστις διεξῆγε διμέτωπον ἀγῶνα κατὰ τῶν δυνάμεων τοῦ Ἰκονίου καὶ τῆς Χωρασμίας[70]. Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον οἱ ἱππεῖς τοῦ Ἐρτογροὺλ θὰ ἠδύναντο νὰ προσφέρουν πολυτίμους ὑπηρεσίας, ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀναφαίνονται ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῶν γεγονότων ὄχι μόνον παρὰ τῷ Mohammed-en-Nesawi, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῷ Šihabeddin al-Umari[71], ὡς καὶ παρὰ τῷ συγχρόνῳ σχεδὸν σελδζούκῳ χρονογράφῳ Ibn Bibi[72], ὅστις ἔγραψε κατὰ τὸ 1282. Ἡ παντελὴς ἔλλειψις τοιούτων πληροφοριῶν δύναται δικαίως νὰ θεωρηθῇ—λέγει ὁ Gibbons—ὡς ἐνίσχυσις τῆς ὑποθέσεως ὅτι ὁ Σουλεϊμὰν-σὰχ μετὰ τῶν ὀπαδῶν του δὲν ἦτο παρὼν οὔτε ἐν Μαχάν, οὔτε ἐν Ἐρζεροὺμ, οὔτε ἐν τῇ πέριξ χώρᾳ κατὰ τὴν ἐποχήν, τὴν ὁποίαν ὑπονοοῦν οἱ ὀθωμανοὶ ἱστορικοί. Ἐνισχύει δὲ τὴν γνώμην τοῦ Gibbons καὶ τὸ ὅτι ὁ Ταμερλάνος, προτοῦ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν μετὰ τοῦ Βαγιαζῆτ τοῦ Α', ἀπεκάλεσε τὸν ὀθωμανὸν σουλτάνον τέκνον ἀσήμων προγόνων καὶ ὅτι ὁ Ὀθωμανὸς ἐν τῇ ἀπαντήσει του περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ μεγαλαυχήσῃ διὰ τὰ κατορθώματα τοῦ πατρός του καὶ τὰ ἴδια, ἀντιπαρελθὼν ἐν σιωπῇ τὴν περὶ τῆς ταπεινῆς καταγωγῆς αὐτοῦ ὕβριν[73].

Τοιουτοτρόπως ὁ Gibbons, κλονήσας τὴν πίστιν τῶν ἱστορικῶν πρὸς τὰς ὀθωμανικὰς πηγάς, ὑπέδειξε τὴν ἀνάγκην τῆς μελέτης τῶν

---

[70] Αὐτόθι σσ. 306, 328-329.

[71] ΝΕ τ. 13 (1838) σσ. 151-384, ἰδίως σσ. 230-334 ἔνθα ὁ λόγος περὶ Τουρκεστάν, Χωρασμίας, τῆς χώρας τῶν Κιπτσάκ, τῶν Κούρδων, κ.ἄ.

[72] Τὸ μοναδικὸν χειρόγραφον τοῦ Selčukname τοῦ Ibn Bibi εὑρίσκεται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Ἁγίας Σοφίας (ἀρ. 2985). Περίληψις αὐτοῦ ὑπὸ ἀγνώστου χειρὸς ἐξεδόθη ὑπὸ M. Th. Houtsma, ἐν Recueil de textes relatifs à l' histoire des Seldjoucides τ. 4, Leyde 1902. Ἔτι παλαιοτέρα εἶναι ἡ ρωσ. μετάφρ. τοῦ P. Melioranski, ἐν VV τ. 1 (1894) σσ. 613-640. Τελευταίως ἔγινε καὶ τουρκικὴ ἔκδοσις τοῦ σελδζούκου ἱστορικοῦ ὑπὸ τοῦ M. N. Gençosman καὶ τοῦ F. N. Uzluk — Ibni Bibi, Anadolu Selçuk Devleti Tarihi, Ἄγκυρα 1941.

[73] «Αὐτοβιογραφία» τοῦ Τιμούρ, Institutes politiques et militaires de Tamerlan, μετάφρ. L. Langlès, Παρίσιοι 1787, σ. 260. Ἐπίσης, Ali Šereffedin, μετάφρ. ὑπὸ P. Pétis de la Croix, Histoire de Timourbec, connu sous le nom du Gran Tamerlan, empereur des Mongols et Tartares, Παρίσιοι 1722, τ. 3 σσ. 259-263. Πρβλ. Gibbons, The Foundation σ. 267.

πρώτων εὐρωπαίων συγγραφέων, οἵτινες, εἴτε ἔχοντες ἐπιστημονικὰς ἀξιώσεις εἴτε καὶ ἐμφορούμενοι ὑπὸ ἐμπαθείας, δὲν πρέπει νὰ ἀγνοῶνται ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν, διότι ἀποτελοῦν ἀπαραίτητον συμπλήρωμα τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τῶν Βυζαντινῶν καὶ εἰς πολλὰς περιπτώσεις εὑρίσκονται ἐγγύτατα τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ὅτε ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἤρχιζε νὰ παρουσιάζῃ φανερὰ πλέον τὰ σημεῖα παρακμῆς καὶ ὁ κίνδυνος διὰ τὴν Εὐρώπην παρήρχετο, ἡ ὀθωμανικὴ ἱστορία ἔχασε τὴν ἐπικαιρότητά της καὶ ἔπαυσε νὰ ἑλκύῃ τὸν κάλαμον τῶν πολλῶν. Τώρα ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φορὰν ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἥτις ἄρχεται μὲ τὸν λόγιον ἡγεμόνα τῆς Μολδαυίας Δημήτριον Καντεμὶρ (1673—1723) καὶ κορυφοῦται ἕνα αἰῶνα ἀργότερον, μὲ τὴν ἐπιβλητικὴν φυσιογνωμίαν τοῦ Ἰωσὴφ von Hammer (1774—1856), τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον, ἂν καὶ θεωρεῖται σήμερον πεπαλαιωμένον, δὲν παύει νὰ εἶναι τὸ θεμελιωδέστερον μνημεῖον τῆς ὀθωμανικῆς ἱστοριογραφίας. Ὁ Χάμμερ ἐγνώριζε καλῶς τὰς περισσοτέρας τουρκικὰς χρονογραφίας. Εἰς πεντήκοντα ἀνέρχονται αἱ πηγαί, αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸν Α' τόμον τῆς Ἱστορίας του, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον πέντε εἶχον χρησιμοποιηθῇ μέχρι τότε ὑπὸ Εὐρωπαίων[74]. Τὸ ἔργον του ἀποτελεῖ πηγὴν ἀνεξαντλήτων γνώσεων διὰ τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν καθ' ὅλην τὴν ἀκμήν της. Ἐν τούτοις, τὸ μνημειῶδες τοῦτο ἔργον δὲν δύναται πάντοτε νὰ λεχθῇ ὅτι ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰς συγχρόνους ἐπιστημονικὰς ἀξιώσεις, προκειμένου δὲ περὶ τῶν πρώτων Ὀθωμανῶν, ἀρκεῖται εἰς ἁπλῆν ἀλλὰ συνεπῆ ἀφήγησιν τῶν γεγονότων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνωστῶν μέχρι τότε πηγῶν.

Ὁ Χάμμερ κατὰ τὰς γενικὰς αὐτοῦ γραμμὰς ἀκολουθεῖται ὑπὸ τῆς μεγαλυτέρας μερίδος τῶν μεταγενεστέρων ἱστορικῶν, οἵτινες ἀποτελοῦν, οὕτως εἰπεῖν, ἰδιαιτέραν σχολὴν περὶ αὐτόν. Ἀλλὰ τόσον οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Χάμμερ, ὅσον καὶ οἱ ἐν πολλοῖς διαπρεπέστεροι τούτων Zinkeisen καὶ Jorga, συγγράφοντες ἱστορίας γενικάς, ἀκροθιγῶς μόνον ἅπτονται τοῦ ἀκανθώδους προβλήματος τῆς ἱδρύσεως τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἴσως διότι σπεύδουν νὰ ἀπομακρυνθοῦν τούτου, ὅπως οἱ ἀρχαῖοι ναυτικοὶ ἀπὸ τὰς Συμπληγάδας, διὰ νὰ ἔλθουν εἰς ἠρεμώτερα ὕδατα. Ἐκ τῶν ὀλίγων ἀσχοληθέντων περὶ τὸ ζήτημα τοῦτο ἐν ἐκτάσει, ἰδιαιτέρας μνείας ἄξιοι εἶναι ὁ H. A. Gibbons καὶ ὁ M. F. Köprülü, οἱ ὁποῖοι ἀντιπροσω-

---

[74] Langer καὶ Blake, ἐν AHR τ. 37 σ. 468. Ὡσαύτως, F. Babinger, «Die türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Joseph von Hammer-Purgstalls», Die Welt des Islam τ. 7 (1919) σσ. 103-129. Προσθῆκαι ὑπὸ C. Ausserer, ἐν Der Islam τ. 12 (1922) σ. 226 κἑξ.

πεύουν δύο ἄκρως ἀντιθέτους ἀπόψεις, δυναμένας νὰ συνοψισθοῦν περίπου ὡς ἑξῆς:

Ὁ μὲν Gibbons, ὁρμώμενος ἐκ τῆς ὑποθέσεως ὅτι τὸ ὀθωμανικὸν ἔθνος συνεκροτήθη ἐπὶ τόπου ἐκ τῆς συγχωνεύσεως τῶν ὑπαρχόντων γηγενῶν στοιχείων μετὰ τῶν τουρκομάνων νομάδων, καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία δὲν εἶναι ἀνατολικῆς καταγωγῆς, ἀλλὰ μᾶλλον βυζαντινο-ευρωπαϊκῆς, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἐν Εὐρώπῃ ἀπέκτησε τὴν στρατιωτικὴν ἰσχὺν καὶ τὸ γόητρον, δι' ὧν ὑπέταξε τὴν Μικρὰν Ἀσίαν[75]. Ἡ μωαμεθανικὴ θρησκεία, τὴν ὁποίαν ἠσπάσθησαν ἀμοιβαίως κατακτηταὶ καὶ κατακτηθέντες, ὑπῆρξεν ὁ κυριώτερος συνδετικὸς παράγων, δημιουργὸς ἐθνικῆς συνειδήσεως καὶ πολεμικῆς ἀλκῆς, αἵτινες ἀπέβησαν τὰ ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀκμῆς των[76]. Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς θεωρίας ταύτης ὁ Gibbons ἐπικαλεῖται σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ ὅτι ὁ μωαμεθανικὸς λαὸς τῆς Αὐτοκρατορίας οὐδέποτε ἀπεκάλεσεν ἑαυτὸν τουρκικὸν ἀλλὰ πάντοτε «Ὀθωμανικὸν» (Osmanlı), ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ κράτους, ἐμμένων μετ' ἐπιμονῆς εἰς τὴν διάκρισιν ταύτην[77].

---

[75] The Foundation σσ. 78-81.

[76] Αὐτόθι σσ. 25-29.

[77] Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συμπίπτουν αἱ παρατηρήσεις καὶ ἄλλων συγγραφέων, παλαιῶν καὶ νεωτέρων. Οὕτω π.χ. ὁ Evliya (μετάφ. Χαμμερ τ. 2 σ. 241) ὁμιλεῖ περὶ τῶν Τούρκων ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο περὶ χωριστοῦ λαοῦ, κατωτέρου τῶν Ὀθωμανῶν: «ἂν καὶ οἱ κάτοικοι εἶναι Τοῦρκοι, [τὸ Τουρμπαλῆ Γκιοϊλοὺκ] εἶναι ὡραῖον χωρίον», κλπ. Ὁ Ἀρμένιος τὴν καταγωγὴν Mouradja d' Ohsson, γεννηθεὶς ἐν Κων)πόλει καὶ ζήσας ὅλον του τὸν βίον αὐτόθι ὡς γραμματεὺς τῆς σουηδικῆς πρεσβείας, ἔγραφεν ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως: «On emploie la dénomination du *turc* à l'égard d' un homme brutal et grossier....et ils ne conçoivent pas pourquoi en Europe on les appéle *Turcs*. Comme ils attachent à ce mot l' idée de l' insulte la plus marquée, aucun étranger dans l' Empire ne se permet jamais de le proférer». Tableau général de l'Empire Othoman, τ. 4 σ. 373. Ὁ δὲ Sir Harry Luke, βαθὺς γνώστης τῆς τουρκικῆς ἱστορίας, γράφει: «The Turk envisaged his state as a geographical unit imperial and comprehensive in character, with an impress that was Islamic and to some extent also Christian, but was so little Turkish that the name *Turk* actually found no place in its designations». The Making of Modern Turkey, Λονδῖνον 1936, σ. 9. Ὁ οὖγγρος ἀνατολιστὴς Herman Vambéry, ὅστις κατέβαλε μεγάλας προσπαθείας διὰ τὴν πνευματικὴν ἕνωσιν τῶν τουρκικῶν λαῶν, ἀντελήφθη κατὰ τὴν διαμονήν του ἐν Κων)πόλει ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ ἐθίγοντο μὲ τὴν πρότασιν τοιαύτης συναφείας πρὸς «λαοὺς νομάδων», διότι δι' αὐτοὺς *Τοῦρκος* ἐσήμαινεν ἔθνος κατώτερον. —Das Türkenvolk, Λειψία 1885, σ. 612. Πρβλ. καὶ F. Taeschner, ἐν OLZ τ. 42 (1939) σ. 78. Τὸ ὄνομα *Τοῦρκος* ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ Τανζιμὰτ καὶ ἐντεῦθεν, ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀφυπνίσεως τοῦ φυλετικοῦ ἐθνι-

Ὁ δὲ Köprülü, ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ ὅρος Osmanlı ἔχει διοικητικὴν καὶ οὐχὶ ἐθνολογικὴν ἔννοιαν[78], χαρακτηρίζει τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν ὡς τουρκικὴν τόσον ἀπὸ ἀπόψεως φυλετικῆς καταγωγῆς ὅσον καὶ πολιτισμοῦ[79]. Ἀντιφρονῶν πρὸς τὸν Gibbons, λέγει ὅτι κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΓ' αἰῶνος τὰ τουρκικὰ φῦλα, τὰ διαβιοῦντα ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ Σελδζουκικοῦ Κράτους, ἦσαν τὸ ἐπικρατέστερον στοιχεῖον εἰς τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ἤκμαζον καὶ ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς, ἀναπτύξαντα ἴδιον ἐθνικὸν πολιτισμὸν ἄνευ τῆς συμβολῆς τῶν παλαιοτέρων κατοίκων. Ὁ Köprülü ἀπορρίπτει τὰς ὀσμανικὰς ἀφηγήσεις, τὰς ὁποίας ἀναφέρουν οἱ παλαιοὶ ὀθωμανοὶ συγγραφεῖς, καὶ ἁπλοποιεῖ τὰ πράγματα, λέγων ὅτι ἡ φυλὴ τοῦ Ἐρτογροὺλ καὶ τοῦ Ὀσμάν, ἥτις ἦτο ὀλιγάριθμος, εἶχεν εἰσέλθει εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὁμοῦ μετὰ τῶν πρώτων Σελδζουκιδῶν καὶ ἦτο ἐπὶ τρεῖς περίπου αἰῶνας ἐγκατεστημένη εἰς τὴν μεθόριον τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους περὶ τὸ Δορύλαιον (Eskišehir)[80]. Κατ' αὐτὸν οἱ Ὀσμανίδαι ἦσαν οἱ πρόμαχοι τοῦ τουρκικοῦ Μωαμεθανισμοῦ καὶ ἡ θέσις των ἐν σχέσει πρὸς τὸ Σελδζουκικὸν Κράτος ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὴν τῶν βυζαντινῶν Ἀκριτῶν. Ἀπὸ ἀπόψεως πολιτικῆς ὀργανώσεως ἦσαν ἀρκούντως προηγμένοι ὥστε, ἐπωφελούμενοι ἐκ τῆς καταπτώσεως τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπεβλήθησαν ὡς κύριοι τῆς καταστάσεως διὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεως καὶ διὰ τῆς ἐνυπαρχούσης αὐτοῖς ζωτικότητος.

Ἡ θεωρία τοῦ Köprülü φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως πιθανωτάτη, ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἱστορικῶν μνημείων. Στερουμένη ἀποδείξεων, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς εὐφυὴς προσπάθεια, ἥτις τοποθετεῖ τὸ ζήτημα ἐντὸς τοῦ πλαισίου τοῦ τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ.

Ὡρισμέναι ἀπόψεις τοῦ Köprülü, καὶ δὴ αἱ ἀφορῶσαι εἰς τὴν σημασίαν τοῦ τουρκικοῦ παράγοντος, ἐξεφράσθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἴς τινας μελέτας δημοσιευθείσας μεταξὺ τῶν δύο Παγκοσμίων Πολέμων.

Ἡ πρώτη εἶναι ἔργον τοῦ Fr. Giese[81] καὶ φέρει τὸν τίτλον «Τὸ Πρόβλημα τῆς Συγκροτήσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους». Ὁ συγγραφεὺς θέλει νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους ὡς

κισμοῦ καὶ τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν μὴ τουρκικῶν στοιχείων· καθιερώθη δὲ ἐπισήμως μὲ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Τουρκικῆς Δημοκρατίας τῷ 1923.

[78] Les origines σ. 14.

[79] Αὐτόθι σ. 100: «L'état ottoman a été entièrement fondé, au XIVe siècle, par l' élément turc».

[80] Αὐτόθι σ. 87.

[81] Ἐδημοσιεύθη ἐν ZSem τ. 2 (1924) σσ. 246-271.

καθαρῶς τουρκικὸν φαινόμενον, ἀκολουθῶν τὰς αὐτὰς περίπου κατευθύνσεις ὡς καὶ ὁ Köprülü. Ἰσχυρίζεται, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχῃ ἀπολύτως πειστικὰς ἀποδείξεις, ὅτι οἱ ἰθύνοντες Ὀσμανίδαι ἀνῆκον εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν Ἀχῆ καὶ ὅτι ἀφ' ἑνὸς διὰ τῆς ἐπιρροῆς τῆς Ἀδελφότητος καὶ ἀφ' ἑτέρου διὰ τῶν προσωπικῶν ἀρετῶν τοῦ Ὀσμὰν διεμορφώθη τὸ ἔμψυχον ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἔθεσε τὰς βάσεις τῆς Αὐτοκρατορίας. Κατὰ τὸν Giese οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ὀσμάν, ἔχοντες μωαμεθανικὴν καὶ τουρκικὴν συνείδησιν, εἶχον ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἐπίγνωσιν ἐθνικῆς ἀποστολῆς, ἥτις ἐξεδηλώθη ἐμπράκτως εἰς τὴν κατάκτησιν τῶν βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν.

Βεβαίως τὸ πολύπλοκον ζήτημα τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους δὲν δύναται νὰ ἐξετασθῇ ἐπαρκῶς ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων ἑνὸς ἄρθρου, προσέτι δὲ ὁ συγγραφεὺς ὁμολογεῖ ὅτι ὡρισμέναι ἀπόψεις του ἔχουν χαρακτῆρα καθαρῶς προσωπικῶν ἀντιλήψεων, ἐφ' ὅσον δὲν στηρίζονται ἐπὶ γραπτῶν μνημείων. Ἐν τούτοις, τὸ ἄρθρον τοῦ Giese, κυκλοφορῆσαν ἐν μεταφράσει εἰς τὴν τουρκικήν[82], εἶχε μεγάλην ἀπήχησιν μεταξὺ τῶν τούρκων διανοουμένων.

Πλὴν τοῦ Giese, τὴν τουρκικὴν ἄποψιν ὑποστηρίζουν οἱ καθηγηταὶ W. L. Langer καὶ R. P. Blake ἐν τῇ μνημονευθείσῃ μελέτῃ των[83]. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Gibbons, οἱ δύο συγγραφεῖς παραδέχονται τὰς εἰδήσεις τῶν παλαιῶν ὀθωμανῶν χρονογράφων, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Ἐρτογροὺλ ἔλαβεν ὡς τιμάριον τὴν περὶ τὸ Σογιοὺτ χώραν, ἐλθὼν ὡς ἀρχηγὸς μιᾶς τῶν πολλῶν τουρκικῶν ὁμάδων, αἵτινες εἰσεχώρησαν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, πιθανὸν ὠθούμεναι πρὸς δυσμὰς ὑπὸ τῆς μογγολικῆς προελάσεως. Τὸ ὅτι ἡ περὶ τὸ Σογιοὺτ χώρα παρεχωρήθη εἰς τὸν Ἐρτογροὺλ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, διότι ἄλλως δὲν δύναται νὰ νοηθῇ πῶς θὰ κατελάμβανεν αὐτοπροαιρέτως μίαν τῶν σπουδαιοτέρων καὶ κατ' ἀνάγκην ἀγρύπνως φυλαττομένων περιοχῶν—τὰ σύνορα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας—διὰ νὰ ἐγκαταστήσῃ νομαδικοὺς καὶ ἡμινομαδικοὺς πληθυσμούς[84]. Στηριζόμενοι κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῶν νομάδων τούτων (ὁ ἀριθμὸς 50.000 δὲν πρέπει νὰ λαμβάνεται κατὰ γράμμα), οἱ Ὀσμανίδαι συνεκρότησαν τὸ ἐμιρᾶτόν των καθ' ὃν χρόνον κατέρρεε τὸ Σελδζουκικὸν Κράτος. Αἱ ἀδελφότητες τῶν Ἀχῆ, αἵτινες δὲν εἶχον οἰκονομικὴν μόνον σημασίαν ὡς συντεχνίαι, ἀλλ' ἀνέπτυσσον πολιτικήν, πιθανῶς δὲ καὶ στρατιωτικήν, δρᾶσιν, παρέσχον αὐτοῖς τὰ στελέχη διὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Βιθυνίας. Χάρις

[82] Ἐν Türkiyat Mecmuasi τ. 1 (1925) σσ. 151-177.
[83] Ἐν AHR τ. 37 (1932) σσ. 468-505.
[84] Αὐτόθι σ. 490.

εἰς αὐτοὺς συνετελέσθη ἄνευ μεγάλης δυσκολίας ὁ ἐξισλαμισμὸς σημαντικοῦ μέρους τῆς χώρας, τῆς ὁποίας ὁ ἑλληνισμὸς ἦτο—ὡς ἰσχυρίζονται οἱ συγγραφεῖς—ἀραιὸς καὶ ἐπίπλαστος καθ' ὅλον τὸν μεσαίωνα[85]. Αἱ ἀδελφότητες συνέβαλον εἰς τὴν ὑποταγὴν τῶν πόλεων καὶ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς διοικήσεως[86]. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, αἱ μὲν δυνάμεις των ἐνισχύοντο διὰ νέων ἀφίξεων ἐκ τῆς Κεντρῴας Ἀσίας, τὸ δὲ Βυζαντινὸν Κράτος παρήκμαζε σταθερῶς εἰς τρόπον ὥστε οἱ Ὀσμανίδαι, ἐπωφελούμενοι ἐκ τῆς εὐνοϊκῆς θέσεώς των, νὰ δύνανται νὰ ἐπεκτείνουν τὴν ἐξουσίαν των ἐντὸς τῆς τελευταίας γωνίας τῆς βυζαντινῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ὁ Langer καὶ ὁ Blake τείνουν νὰ παραδεχθοῦν τὴν γνώμην τοῦ Giese ὅτι ὁ Ὀσμὰν ἀνῆκεν εἰς τὰς τάξεις τῶν Ἀχῆ. Τὴν ἄποψιν ταύτην ἀσπάζεται καὶ ὁ J. H. Kramers[87], ὅστις ἀναπτύσσει ἰδίαν θεωρίαν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν πρώτων Ὀθωμανῶν. Κατ' αὐτόν, ὁ Ὀσμὰν δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ Ἐρτογρούλ, τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν νομάδων, οἵτινες ἦλθον ἐξ ἀνατολῶν, ἀλλ' ὡς Ἀχῆ ἦτο ἐγκατεστημένος εἰς τὸ Ὀσμαντζὶκ καὶ προσεχώρησεν εἰς τὸν Ἐρτογρούλ, καθ' ὃν χρόνον οὗτος διήρχετο ἐκ τῆς κωμοπόλεως ταύτης. Τὴν παλαιὰν συσχέτισιν τοῦ Ὀσμὰν μετὰ τοῦ χωρίου Ὀσμαντζίκ, τὴν ὁποίαν, ὡς εἴδομεν προηγουμένως, παρουσίασαν οἱ δυτικοὶ ἱστορικοὶ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ὁ Evliya, ἐπανέφερεν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους ὁ Clément Huart[88]. Βασισθεὶς ἐπὶ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὁ Kramers ὑπεστήριξεν ὅτι εἶναι πιθανὸν ὁ Ὀσμὰν νὰ ἔλαβε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὴν κωμόπολιν ταύτην, ἥτις ἦτο γνωστὴ ὡς Ὀσμαντζὶκ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΓ' αἰῶνος καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν πρώτων Ὀσμανιδῶν ἦτο κέντρον ἀκμαίου θρησκευτικοῦ βίου καὶ ἑστία μωαμεθανικῶν ὀργανώσεων. Οὐχὶ σπανίως —λέγει ὁ Kramers—τοπωνυμικὰ ἐνεφανίζοντο ὡς ὀνόματα προσώπων καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἑρμηνεύει τὴν πληροφορίαν τοῦ Ibn Battuta[89] ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ Ὀρχὰν ὠνομάζετο Ὀσμαντζίκ. Ἡ δὲ σύγχυσις, ἥτις ἐπικρατεῖ μεταξὺ τῶν παλαιῶν χρονογράφων ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν υἱῶν τοῦ Ἐρτογρούλ, ἐνισχύει τὸν Kramers εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ὀσμὰν δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ Ἐρτογρούλ. Ἐξ ἄλλου, τὸ ὄνομα Ὀσμάν, ἀραβικῆς προελεύσεως καὶ μὲ μουσουλμανικὰς ἀναμνήσεις, φαίνεται ξένον πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ἄλλων υἱῶν τοῦ Ἐρτογρούλ, τὰ ὁποῖα εἶναι καθαρῶς τουρκικά. Ὁ Ὀσμὰν ἦτο κατὰ τὸν Kramers ὁ πνευματικὸς ἡγέτης τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἐρτογρούλ.

[85] Αὐτόθι σσ. 481, 497, 503, 505.
[86] Αὐτόθι σ. 505.
[87] AO τ. 6 (1928) σσ. 242-254.
[88] JA 11η σειρά, τ. 9 (1917) σσ. 345-350.
[89] Βλ. ἀνωτ. σημ. 55.

Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα αὕτη θεωρία στερεῖται θετικῆς βάσεως, ὡς καὶ ὁ Köprülü παρετήρησε[90]. Ὁ δὲ Kramers δὲν ἐπέμεινεν εἰς τὰς ἀπόψεις του εἰς μεταγενέστερα ἄρθρα του ἐν τῇ Ἰσλαμικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ.

Τὸν πνευματικὸν παράγοντα εἰς τὰς σχέσεις τῶν πρώτων Ὀθωμανῶν ἠθέλησε νὰ τονίσῃ καὶ ὁ Paul Wittek. Εἰς μελέτην του[91], δημοσιευθεῖσαν τῷ 1936, καὶ εἰς τρεῖς διαλέξεις[92], γενομένας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Λονδίνου κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ ἱδρυταὶ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους ἦσαν Γαζῆ, οἵτινες ἐμφορούμενοι ὑπὸ ἱεραποστολικοῦ πνεύματος ἐστράφησαν κατὰ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας διότι ἤθελον νὰ ἐξοντώσουν τὴν θρησκείαν τῶν ἀπίστων. Ἀποκρούων τὰς μέχρι τοῦδε παραδοθείσας εἰδήσεις περὶ τῆς γενεαλογίας καὶ προελεύσεως τοῦ ὀσμανικοῦ οἴκου, τὰς ὁποίας θεωρεῖ ἀντιφατικὰς καὶ αἵτινες, ὡς γνωστόν, εἶναι μεταγενέστεραι, ὁ Wittek πρεσβεύει ὅτι ἡ πρώτη ὀργάνωσις τῶν Ὀθωμανῶν δὲν ἦτο φυλετική, ἀλλὰ ἰδεολογική. Δηλαδή, ὁ Ἐρτογροὺλ καὶ ὁ Ὀσμὰν δὲν ἔδρασαν ὡς ἀρχηγοὶ φυλῆς, ἀλλ' ὡς ἡγέται ὁμάδος πολεμιστῶν τῆς μεθορίου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο διαφωνεῖ μὲ τὸν Köprülü, ὁ ὁποῖος παραδέχεται τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ Houtsma[93] καὶ τοῦ Marquart[94], καθ' ἃ οἱ Ὀσμανίδαι ἀνῆκον εἰς τὴν φυλὴν Kayi τοῦ τουρκικοῦ ἔθνους τῶν Ὀγούζων. Ὁ Wittek[95] ἀπορρίπτει τὰς παλαιὰς ἱστορικὰς παραδόσεις, ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ὁ νομαδικὸς χαρακτὴρ τῶν Ὀσμανιδῶν, ἰσχυριζόμενος ὅτι οἱ νομάδες ἦλθον ἀργότερον καὶ δὲν ἤσκησαν μεγάλην ῥοπὴν ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν γεγονότων. Εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς θεωρίας του βασίζεται ἐπὶ τοῦ ποιητοῦ Ahmedî, ὅστις εἰς τὸ ἔπος του Iskendername (περὶ τὸ 1400) παρουσιάζει τοὺς πρώτους Ὀθωμανοὺς ὡς Γαζῆ, καὶ ἐπὶ τῆς ἀρχαιοτάτης τουρκικῆς ἐπιγραφῆς τῆς Προύσης (1337), ἔνθα ὁ Ὀρχὰν μνημονεύεται ὡς «σουλτάνος, υἱὸς τοῦ σουλτάνου τῶν Γαζῆ, Γαζῆς, υἱὸς Γαζῆ, δεσπότης τοῦ ὁρίζοντος, ἥρως τῆς οἰκουμένης[96]».

[90] Les origines σ. 83.

[91] «Deux chapitres de l' histoire des Turcs de Roum», ἐν Byzantion τ. 11 (1936) σσ. 285-319, ἰδίως σσ. 302-305, 310-313.

[92] The Rise of the Ottoman Empire (Royal Asiatic Society Monographs, τ. 23), Λονδῖνον 1938.

[93] «Die Ghusenstämme», ἐν Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes τ. 2 (1885) σσ. 219-233.

[94] «Über die Herkunft der Osmanen», ὅπερ εἶναι τὸ β' παράρτημα τῆς μελέτης του «Über das Volkstum der Komanen», ἐν Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, νέα σειρὰ τ. 13 (1914), σσ. 25-240.

[95] The Rise σ. 33.

[96] Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ahmet Tevhid ἐν TOEM τ. 5 (1330/1914) τεῦχος 29 σσ. 318-320.

Ἐν τούτοις ὁ τίτλος τοῦ Γαζῆ, ὁ ὁποῖος δίδεται εἰς τοὺς ὀθωμανοὺς σουλτάνους ὑπὸ τῶν παλαιοτέρων ἱστορικῶν, δὲν ἀποδεικνύει ὅτι οἱ Ὀσμανίδαι δὲν ἦσαν ὠργανωμένοι ὡς φυλετικὴ ὁμάς. Οὐδεὶς δὲ μουσουλμανικὸς στρατός, δυνάμενος νὰ δικαιώσῃ τὴν γνώμην τοῦ Wittek, ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν συγχρόνων συγγραφέων πρὸ τοῦ 1301. Ἀλλὰ καὶ τότε, ὅπως καὶ προηγουμένως, αἱ ὀσμανικαὶ ἐπιχειρήσεις εἶχον ὡς σκοπὸν ὄχι τὴν ἐπιβολὴν τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας ἢ τὴν ἐξόντωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἀλλὰ τὴν λαφυραγωγίαν. Προσέτι, κατὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Βιθυνίας, συντελεσθεῖσαν βαθμιαίως καὶ διαρκέσασαν ἥμισυν περίπου αἰῶνα, ἐλλείπουν αἱ ἐκδηλώσεις θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ, αἵτινες ἦτο φυσικὸν νὰ χαρακτηρίζουν στρατὸν ἐκ Γαζῆ, κατελθόντων εἰς ἀγῶνα διὰ νὰ ἐξοντώσουν τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Αὐτὸς οὗτος ὁ Wittek ἄλλωστε παρατηρεῖ ὅτι «τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ὀσμανίδαι εἶχον προσαρμοσθῆ εἰς τὸν πολιτισμὸν τῆς χώρας, ἐναντίον τῆς ὁποίας ἐπέδραμον, καθίστα εὐκολωτέραν τὴν ὁμαδικὴν προσχώρησιν [βυζαντινῶν] ἀκριτῶν καὶ τὴν ἑκουσίαν παράδοσιν ὀχυρῶν καὶ μικρῶν πόλεων[97]». «Ἐξηφανίσθη μόνον ἡ ἐπιφανειακὴ βυζαντινὴ χροιά, ἡ ὁποία ἀντικατεστάθη δι' ἰσλαμικῆς. Τὸ τοπικὸν ὑπόστρωμα παρέμεινεν ἄθικτον[98]». Ἡ σημασία τοῦ ὑποστρώματος τούτου εἶναι μεγίστη, διότι ἡ ἐπέκτασις τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τὴν Εὐρώπην εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγηθῇ ἄνευ τῆς συνεργασίας τῶν γηγενῶν κατοίκων τῆς Βιθυνίας. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὸν Ahmedî πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι, ὡς ποιητὴς ἐμπνεόμενος ὑπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Ἰσλάμ, διαβλέπει συνεχῆ ἡρωικὸν ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς πίστεως τοῦ Προφήτου.

Συγκεφαλαιοῦντες τὰ ἀνωτέρω, παρατηροῦμεν ὅτι οἱ μετὰ τὸν Gibbons ἀσχοληθέντες περὶ τὸ ὀσμανικὸν πρόβλημα ἐθεώρησαν τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους ὡς προϊὸν τῆς μαχητικῆς δυνάμεως τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, ἀντιπροσωπευομένης ὑπὸ τοῦ τουρκικοῦ στοιχείου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἀλλ' ἐκ τῆς συντόμου ταύτης ἀνασκοπήσεως τῶν πηγῶν καὶ τῶν βοηθημάτων προκύπτει ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους εἶναι ὄντως δυσχερέστατον. Οἱ παράγοντες, οἵτινες συνέβαλον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κράτους τούτου, εἶναι πολλαπλοῖ καὶ πολυσύνθετοι. Σὺν τοῖς ἄλλοις, αἱ εἰδικαὶ συνθῆκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔζη τότε ὁ λαὸς τῆς Βιθυνίας, ἡ μορφὴ τοῦ ἐδάφους καὶ οἱ γεωγραφικοὶ ὅροι καθ' ὅλου, αἱ πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ζυμώ-

[97] The Rise σ. 42.

[98] Αὐτόθι σ. 20.

σεις, αἱ ὁποῖαι ἐξεδηλοῦντο εἰς τὴν χώραν ταύτην, καὶ γενικῶς συντελεσταὶ οἰκονομικοί, δημοσιονομικοὶ καὶ ψυχολογικοὶ ἦσαν τὰ κύρια αἴτια τῆς ἱδρύσεως τοῦ ὀσμανικοῦ ἐμιράτου καὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἐξελίξεως. Ἐπίσης, δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμῶμεν τὴν ἰδιαιτέραν σημασίαν τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν βυζαντινῶν θεσμῶν ἐπὶ τῶν πρώτων Ὀθωμανῶν. Εἰς τοὺς Ὀθωμανούς, καθὼς καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ὅμορα ἔθνη, τὸ Βυζάντιον προσέφερε πλεῖστα στοιχεῖα πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα σὺν τῷ χρόνῳ ἀφωμοιώθησαν τόσον πλήρως ὥστε νὰ νομισθοῦν ἴδιον κτῆμα τῶν διαφόρων τούτων λαῶν· διότι εἶναι γενικὸν φαινόμενον εἰς τὴν ἱστορίαν ὅτι, ὅταν οἱ λαοὶ ἔρχωνται εἰς ἐπαφήν, ὁ πλέον προηγμένος δανείζει τὰ περισσότερα στοιχεῖα πολιτισμοῦ καὶ ὅσον ἀνώτερον εἶναι τὸ βιωτικὸν ἐπίπεδον αὐτοῦ, τόσον μεγαλυτέρα εἶναι ἡ ἐπιρροή του ἐπὶ τοῦ γείτονος. Εἰδικώτερον ὅμως, τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος, κείμενον γεωγραφικῶς πλησιέστατα πρὸς τὸ Βυζάντιον καὶ συγκροτηθὲν ἐπὶ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον μόλις πρὸ ὀλίγων δεκαετηρίδων ἦτο ἡ ἀκρόπολις καὶ ὁ προμαχὼν τῆς Αὐτοκρατορίας, μοιραίως δὲν ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ παλαιοτέρου, τοῦ ἐπὶ χιλιετηρίδα ὅλην διαλάμψαντος, βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ δὲ ῥοπή, τὴν ὁποίαν ἤσκησε τὸ Βυζάντιον ἐπὶ τῶν ὀθωμανικῶν πραγμάτων, δύναται ν' ἀναζητηθῇ εἰς πᾶσαν ἐκδήλωσιν τοῦ δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου—εἰς τὴν διοίκησιν, τὸν στρατόν, τὴν δικαιοσύνην, τὰ οἰκονομικά, τὴν τέχνην, τὰ βιοποριστικὰ ἐπαγγέλματα, τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα. Διὰ ταῦτα εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ σχέσεις τῶν Ὀθωμανῶν πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς ἐπέδρασαν μεγάλως εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ ἐξέλιξιν τῆς Ὀθωμανικῆς Πολιτείας, καὶ ἑπομένως ἡ ἀνάπτυξις τοῦ κράτους τοῦ Ὀσμὰν καὶ τοῦ Ὀρχὰν πρέπει νὰ μελετηθῇ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν κατάπτωσιν τῆς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας, διότι τὰ δύο ταῦτα μεγάλα γεγονότα εἶναι ἀλληλένδετα καὶ ἀλληλοεξαρτώμενα.

I

Η ΒΙΘΥΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΙΓ' ΑΙΩΝΟΣ

Περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος τὸ βορειοδυτικὸν τμῆμα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, παλαιὸν πεδίον σφοδρῶν ἀγώνων μεταξὺ τοῦ Σελδζουκικοῦ Κράτους καὶ τοῦ Βυζαντίου, εἶχε παύσει νὰ συγκεντρώνῃ τὴν προσοχὴν ἀμφοτέρων καὶ διήρχετο περίοδον μαρασμοῦ καὶ παρακμῆς. Ἤδη πρὸ ἡμίσεος αἰῶνος ἡ μάχη τοῦ Kösedagh (1243) εἶχε συντρίψει τὴν Σελδζουκικὴν Αὐτοκρατορίαν τοῦ Ἰκονίου, ἥτις, ἀπολέσασα πλέον τὴν ἀνεξαρτησίαν της, περιῆλθε κατ' οὐσίαν εἰς τὰς χεῖρας τῶν διαδόχων τοῦ Δζεγκίζ-χάν, οἱ ὁποῖοι ἐκυβέρνων αὐτὴν δι' ἐπιτρόπων ὡς χώραν ὑποτελῆ [1]. Ἔκτοτε, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Nešri, «μόνον τὸ ὄνομα τῶν σελδζούκων βασιλέων διετηρεῖτο [2]». Καὶ οἱ μὲν Μογγόλοι, ἑδραιώσαντες τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν ἐν Ἰκονίῳ, δὲν ἠδυνήθησαν ἢ δὲν ἠθέλησαν ν' ἀγωνισθοῦν διὰ τὴν ἐδαφικὴν ἑνότητα τοῦ καταρρέοντος Σελδζουκικοῦ Κράτους, ἀποκαθιστῶντες αὐτὸ εἰς τὴν προτέραν του ἔκτασιν διὰ τῆς καθυποτάξεως τῶν αὐτονομηθέντων τμημάτων του, οἱ δὲ Βυζαντινοί, διὰ λόγους τοὺς ὁποίους θὰ ἐκθέσωμεν κατωτέρω, οὐδεμίαν κατέβαλον σοβαρὰν προσπάθειαν πρὸς ἐπανάκτησιν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐπωφελούμενοι ἐκ τῆς παρεχομένης εὐκαιρίας. Ἡ ἐποχὴ τῶν Ἡρακλείων καὶ τῶν Νικηφόρων Φωκάδων εἶχε παρέλθει ἀνεπιστρεπτί. Τὰ μογγολικὰ στίφη

[1] Ἀκροπολίτου, Χρονικὴ Συγγραφὴ 65 (σ. 138 στ. 16 κ.ἑξ., ἔκδ. A. Heisenberg) καὶ 69 (σ. 144 στ. 15 κ.ἑξ.). Παχυμέρους, Μιχαὴλ Παλαιολόγος Β' 24 σ. 129. Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, Müsamerat-al-ahyar (ἱστορία τῶν Σελδζούκων καὶ τῶν γειτονικῶν χωρῶν γραφεῖσα περσιστὶ τὸν ΙΔ' αἰῶνα), τουρκ. μετάφρασις ὑπὸ M. Nuri Gençosman μὲ σχόλια τοῦ F. N. Uzluk, Ἄγκυρα 1943, σσ. 130, 139-140. Heyd, Histoire du commerce du Levant au moyen-âge, τ. 1 σ. 534. Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σ. 39. Jorga, Geschichte des Osmanischen Reiches. τ. 1 σ. 134. Brockelmann, Geschichte der islamischen Völker und Staaten, σ. 234. Ismail Hakkı Uzunçarsılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Κων)πολις 1941, σ. 83. Τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Σελδζουκικοῦ Κράτους σύντομον, πλὴν πολλοῦ λόγου ἀξίαν, ἐπισκόπησιν ἔγραψεν ὁ καθηγ. Ν. Βέης (Bees), Die Inschriftenaufzeichnung des Kodex Sinaiticus Graecus 508 (976) und die Maria-Spiläotissa-Klosterkirche bei Sille (Lykaonien), mit Exkursen zur Geschichte der Seldschukiden-Türken, Βερολῖνον 1922, σσ. 41-51.

[2] ZDMG τ. 13 (1859) σ. 195.

εἶχον εἰσέλθει εἰς τὴν μικρασιατικὴν χερσόνησον, διασπείροντα πανταχοῦ τὴν καταστροφήν, ἀλλ' ὡς γνήσιοι ἐπιδρομεῖς, ἀπεσύρθησαν ἢ διεσκορπίσθησαν τῇδε κἀκεῖσε ἄνευ ἀποπείρας τινὸς νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν γῆν καὶ νὰ ὀργανώσουν τὴν χώραν. Ἐν τῇ ἀπουσίᾳ ἄλλου κατακτητοῦ, δυναμένου νὰ διαδεχθῇ τοὺς Βυζαντινοὺς ἢ τοὺς Σελδζούκους, ἡ Μικρὰ Ἀσία ἦτο ἔδαφος πρόσφορον διὰ τὴν δημιουργίαν κρατικοῦ συγκροτήματος ὑπὸ λαοῦ ὅστις θὰ ἐπεδείκνυε τόσην διοργανωτικὴν ἱκανότητα καὶ ἀφομοιωτικὴν δύναμιν, ὅση ἐχρειάζετο διὰ νὰ ὑποτάξῃ καὶ νὰ συγκρατήσῃ τὰ διάφορα ἑτερογενῆ στοιχεῖά της. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ἦτο φυσικὸν οἱ διάφοροι ἄρχοντες ἢ τυχοδιῶκται τῶν μεθοριακῶν ἐπαρχιῶν καὶ πόλεων ν' ἀρχίσουν ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΓ' αἰῶνος ν' ἀποσείουν τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ἰκονίου, ἀποβαίνοντες βαθμηδὸν ἀρχηγοὶ ἀνεξαρτήτων κρατιδίων[3]. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν ἦσαν βραχύβια καὶ ἐφήμερα[4], ταχέως ἐνσωματωθέντα εἰς τὰς ἰσχυροτέρας ὁμοεθνεῖς ἡγεμονίας.

Αἱ πολιτικαὶ αὗται μεταβολαί, αἵτινες, ἀρξάμεναι τὴν ἐπαύριον τῆς μάχης τοῦ Κιοσένταγ, ἐξηκολούθησαν καθ' ὅλον τὸ ὑπόλοιπον μέρος τοῦ αἰῶνος, εὗρον τὸν Ὀσμὰν ἐπὶ κεφαλῆς λαοῦ μικροῦ μὲν καὶ ἀφανοῦς, ἀλλὰ γειτνιάζοντος πρὸς μίαν τῶν εὐφορωτέρων περιοχῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἥτις ἕνεκα τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους ἀπετέλει τὸν καταλληλότερον χῶρον ἐπεκτάσεως τοῦ λαοῦ τούτου. Αἱ ἀλλεπάλληλοι ὀροσειραὶ τοῦ Τήμνου πρὸς νότον καὶ πρὸς ἀνατολὰς τὸ γυμνὸν καὶ ἄγονον ὀροπέδιον, τὸ ὁποῖον σήμερον διατρέχει ὁ σιδηρόδρομος Ἐσκήσεχιρ - Ἀγκύρας, ἀφ' ἑνὸς μὲν περιώριζον τὴν ὀσμανικὴν ἐπικράτειαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐδείκνυον τὸν δρόμον πρὸς τὴν εὐφορωτάτην Βιθυνίαν καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Διὰ τοῦτο εὐλόγως δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι αἱ γεωγραφικαὶ συνθῆκαι ὑπῆρξαν ὁ μεγαλύτερος συντελεστὴς τῆς ἀναπτύξεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, προδιαγράψασαι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὴν μελλοντικὴν αὐτοῦ ἐξέλιξιν καὶ τὰς τύχας του.

Ἀλλ' οὐχὶ ὀλιγώτερον τῶν γεωγραφικῶν συνθηκῶν ὑπεβοήθησε τὴν πρὸς βορρᾶν ἐπέκτασιν τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ὁ ἀνθρώπινος παράγων, ἤτοι ἡ ἐν γένει πνευματική, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ κατάστασις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ ζυμώσεις, αἵτινες συνετελοῦντο τότε εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἐπειδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κράτους τοῦ Ὀσμὰν ἄνευ τῆς σαφοῦς γνώσεως τῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐπραγματοποιήθη, θὰ προβῶμεν εἰς βραχεῖαν ἐπισκόπησιν τῆς ἐν Βιθυνίᾳ καταστάσεως πρωτοῦ εἰσέλθωμεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γεγονότων.

Ἡ ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ 1261 καὶ ἡ μετάθεσις τοῦ διοικητικοῦ κέντρου ἐκ Νικαίας ἔσχον ὡς συνέπειαν τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν ὑπολειφθέντων μικρασιατικῶν θεμάτων. Τὰ βυζαντινὰ ἐδάφη, περιορισθέντα εἰς μόνην τὴν Βιθυνίαν καὶ μεμονωμένας τινὰς πόλεις, περιέπεσαν βαθμηδὸν εἰς παρακμὴν καὶ μαρασμόν, διότι οἱ δύο πρῶτοι Παλαιολόγοι ἐν τῷ μεταξὺ ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν των πρὸς τὸ ἔργον τῆς ἀναστηλώσεως τῆς παλαιᾶς αἴγλης τοῦ Βυζαντίου καὶ συγχρόνως, διὰ νὰ ἐξουδετερώσουν τὸν κίνδυνον, τὸν ὁποῖον διέτρεχε τὸ δυτικὸν τμῆμα τοῦ κράτους ἐξ αἰτίας τῆς ἐπεμβάσεως τοῦ Καρόλου τοῦ Ἀνδεγαυικοῦ, περιεπλάκησαν εἰς πολέμους ἐν Εὐρώπῃ, λησμονήσαντες τὴν γωνίαν ταύτην τῆς Μικρᾶς Ἀσίας[5], ἥτις ἐπὶ πεντηκονταετίαν καὶ πλέον ἐστέγασε τὴν Αὐτοκρα-

[3] Γρηγορᾶς Ε' 5 (τ. 1 σ. 138), Ζ' 1 (τ. 1 σ. 214). Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος Ε' 9 σ. 388. Šihabeddin, ΝΕ τ 13 σσ. 374-375. Δούκας, Β' σσ. 13-14, ἔκδ. Βόννης. Οἱ πλεῖστοι τῶν παλαιοτέρων ἱστορικῶν μετὰ τοῦ Χάμμερ παραδέχονται ὅτι ὁ Ὀσμὰν καὶ οἱ ἄλλοι δυνάσται τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπεσκίρτησαν τοῦ Κράτους τοῦ Ἰκονίου περὶ τὸ 1299, ὅτε, κατά τινα ἐκδοχήν, θεωρουμένην ἀβάσιμον σήμερον, ἀπέθανεν ὁ τελευταῖος σουλτάνος, ὁ Ἀλαεδδὶν ὁ Γ' Καϊκομπάτ, καὶ ἐπῆλθεν ἡ τελικὴ κατάλυσις τῆς Σελδζουκικῆς Αὐτοκρατορίας. Βλ. σχετικῶς Gibbons, The Foundation of the Ottoman Empire, σσ. 268-276. Ἐξ ὅσων ὅμως ἀναφέρουν οἱ σύγχρονοι βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, καὶ δὴ ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ Γρηγορᾶ, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ διαμελισμὸς τῶν ἀπωτέρων τοὐλάχιστον ἐπαρχιῶν τοῦ κράτους τούτου εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ὀλίγον μετὰ τὴν μάχην τοῦ Κιοσένταγ καὶ πιθανὸν νὰ συνεπληρώθη περὶ τὸ 1299. Ἐν τούτοις ἡ σελδζουκικὴ δυναστεία παρέμεινεν ἐπὶ τοῦ θρόνου μέχρι τοῦ 1308. Οἱ τελευταῖοι αὐτοκράτορες ἦσαν ὁ Giyaseddin Mas'ud ὁ Γ' (1299-1303), ὁ Mas'ud ὁ Β' διὰ δευτέραν φορὰν (1303-1305) καί, τέλος, ὁ ἤδη ἀπὸ τοῦ 1296 ἕως τὸ 1299 βασιλεύσας Ἀλαεδδὶν ὁ Γ' Καϊκομπὰτ (1305-1308). Βέης, ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 49-50. H. Löytved, Konia, Βερολῖνον 1907, σσ. 4, 5, 10-11.

[4] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ε' 9 σ. 389: «Ἀμούριοι καὶ Ἀτμᾶνες Ἀτῖναί τε καὶ Ἀλισύραι καὶ Μανταχίαι καὶ Σαλαμπάξιδες καὶ Ἀλαΐδες καὶ Ἀμηραμάναι καὶ Λαμίσαι Σφονδύλαι τε καὶ Παγδῖναι καὶ πᾶν ἄλλο χείριστον καὶ ἐπίρρητον ὄνομα». Τινὲς ἐξ αὐτῶν δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστοί. Ἄλλωστε εἶναι δυσχερέστατον, ἂν μὴ τελείως ἀδύνατον, νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ ταυτότης των ὑπὸ τὰ παρεφθαρμένα ταῦτα ὀνόματα. Πρβλ. P. Wittek, Das Fürstentum Mentesche, Κων)πολις 1934, σ. 23.

[5] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Γ' 22 σ. 223: «[ὁ Μιχαὴλ] πρὸς τοῖς δυσικοῖς πᾶσαν εἶχε τὴν ἀσχολίαν, τὰ ἐν ποσὶ καταπροϊέμενος». «... ὁ δεσπότης φοβερὸς ἦν ὅπηπερ ἐπισταίη καὶ μᾶλλον τοῖς δυσικοῖς. παρ' ἣν αἰτίαν καὶ τὰ τῆς ἀνατολῆς ἐξησθένουν, τῶν Περσῶν ἐπιθαρρούντων καὶ εἰσβαλλόντων ταῖς χώραις παρὰ πᾶσαν τοῦ κωλύσοντος ἐρημίαν». Αὐτόθι Δ' 27 σ. 310. Φραντζῆς Α' 3 σ. 28, ἔκδ. Παπαδοπούλου: «ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦδε τοῦ αὐτοκράτορος [τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η'] διὰ τοὺς πολέμους τοὺς ἐν τῇ Εὐρώπῃ παρὰ τῶν Ἰταλῶν, ἀρχὴ τῶν δεινῶν τῆς ἐν Ἀσίᾳ ρωμαϊκῆς ἀρχῆς παρὰ τῶν Τουρκῶν ἐγεγόνει». Περὶ τῆς στροφῆς τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου πρὸς τὴν Δύσιν βλ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους,

τορίαν. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, ἦτο φαίνεται μοιραῖον νὰ ἐπαληθεύσῃ ἡ δυσοίωνος ἐκείνη προφητεία τοῦ πρωτασηκρῆτις Σεναχηρεὶμ τοῦ Κακοῦ. Οὗτος, ὅταν ἔφθασεν εἰς Νίκαιαν ἡ εἴδησις τῆς καταλήψεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, «δῆλος ἦν δυσχεραίνων τὰ παρὰ πολλοῖς θαυμαζόμενα» καὶ εἶπεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν αὐθορμήτων ἐκδηλώσεων χαρᾶς : «Τοῦ λοιποῦ καλόν τις μὴ ἐλπιζέτω, ἐπεὶ Ῥωμαῖοι καὶ αὖθις πατοῦσι τὴν Πόλιν [6]».

Πόσον ἀληθεῖς ἀπεδείχθησαν οἱ λόγοι ἐκεῖνοι δυνάμεθα ν' ἀντιληφθῶμεν ἀναλογιζόμενοι ὅτι πρὶν ἀκόμη παρέλθουν δύο γενεαὶ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία εἶχε περιπέσει εἰς τοιαύτην παρακμὴν καὶ κακοδαιμονίαν ὥστε μόνον ἡ ἔλλειψις ἑνὸς ἰσχυροῦ δορυκτήτορος καὶ αἱ ἰδιοτελεῖς μηχανορραφίαι τῶν ναυτικῶν πόλεων τῆς Δύσεως ἀνέβαλλον τὴν τελικὴν ἐξαφάνισίν της. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἡ ἀσύνετος διαχείρισις τῶν δημοσίων πραγμάτων ὑπὸ τῶν δύο πρώτων Παλαιολόγων εἶχεν ἐπισπεύσει τὴν κατάπτωσιν. Ἡ πολιτικὴ τῶν ἐμπορικῶν προνομίων μετεβίβασε τὸ διαμετακομιστικὸν ἐμπόριον εἰς τὰς ἰταλικὰς πόλεις, ἀποστερήσασα τὸ Βυζάντιον τοῦ μεγαλυτέρου μέρους τῶν προσόδων του [7]· αἱ θρησκευτικαὶ διενέξεις ἀπερρόφησαν τὴν ἰκμάδα τοῦ λαοῦ· ἡ γενίκευσις τοῦ μισθοφορικοῦ συστήματος κατέστησε τοὺς πολίτας ἀπολέμους καὶ ὑπέθαλψε τὴν ἀναρχίαν· καί, τέλος, οἱ ἐμφύλιοι σπαραγμοὶ καὶ αἱ δυναστικαὶ ἔριδες συνεκλόνησαν τὸ κῦρος τοῦ κράτους, ἠρήμωσαν μεγάλας ἐκτάσεις καὶ προητοίμασαν τὸ ἔδαφος διὰ τοὺς ξένους κατακτητάς [8]. Ἡ κατάστασις αὕτη, τῆς ὁποίας τὰ πρῶτα συμπτώματα ἀνεφάνησαν ἀμέ-

ἔκδ. 6η, τ. 5 Α σσ. 106-107. Ὡσαύτως, C. Chapman, Michel Paléologue, Παρίσιοι 1926, σσ. 78-98.

[6] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Β΄ 28 σ. 149.

[7] Τεράστια ἦσαν τὰ ποσά, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε εἰσέπραττε τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τὰ τελωνεῖα. Ὡς γνωστόν, κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα, ἐπὶ Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, ὁ ἑβραῖος περιηγητὴς Βενιαμὶν ἐκ Τουδέλας ὑπελόγισεν ὅτι αἱ ἡμερήσιαι εἰσπράξεις τῶν τελωνιακῶν δασμῶν ἀνήρχοντο εἰς εἴκοσι χιλιάδας χρυσᾶ νομίσματα (The Itinerary of Rabbi Benjamin of Tudela, ἔκδ. καὶ μετάφρ. ὑπὸ A. Asher, Λονδῖνον-Βερολῖνον 1840, τ. 1 σ. 53). Ἡ ἀπορρόφησις τοῦ βυζαντινοῦ χρυσοῦ ὑπὸ τῆς Δύσεως ὡδήγησεν εἰς τὴν τακτικὴν τῆς νοθείας τοῦ νομίσματος, ἣν ἀναφέρει ὁ Παχυμέρης (Ἀνδρόνικος ς΄ 8 σ. 493 στ. 17) καὶ ὁ Ibn Battuta (τ. 2 σ. 444) Περὶ τῆς νομισματικῆς πολιτικῆς τῶν Παλαιολόγων βλ. Ἀ. Διομήδη «Οἰκονομικαὶ περιπέτειαι τοῦ παρακμάζοντος Βυζαντίου», ἐν Ἐπιθεωρήσει Κοινωνικῆς καὶ Δημοσίας Οἰκονομικῆς, ἔτος 8 (1939) τεῦχος Γ-Δ σσ. 277-303, ἰδίως σσ. 281-285. Ὡσαύτως, G. Bratianu, «L' hyperpère byzantin et la monnaie d' or des républiques italiennes au XIIIe siècle», ἐν Études byzantines d' histoire économique et sociale, Παρίσιοι 1938, σσ. 229-235.

[8] Βλ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία τ. 5 Α σσ. 101-111.

σως μετὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπανίδρυσιν τῆς Αὐτοκρατορίας, ἔσχεν ἐνωρίτατα ἄμεσον ἀντίκτυπον εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς.

Ἐν πρώτοις ἡ ἔρις μεταξὺ Λασκάρεων καὶ Παλαιολόγων, ἥτις ἀνεβίβασεν ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν Μιχαὴλ τὸν Η΄, ἀπεξένωσε τὸν λαὸν τῆς χώρας ταύτης, ὁ ὁποῖος ἦτο προσηλωμένος εἰς τὸν νόμιμον διάδοχον τοῦ θρόνου, τὸν ἀνήλικον Ἰωάννην τὸν Δ΄. Τοῦτο, ἦτο πολὺ φυσικόν, διότι οἱ Βυζαντινοὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διετήρουν ζωηρὰν τὴν ἀνάμνησιν τῶν γενναίων ἐκείνων βασιλέων, οἵτινες ἐδημιούργησαν κράτος ἐκ τοῦ μηδενός, καθ' ἣν στιγμὴν τὰ πάντα ἐφαίνοντο ἀπολεσθέντα, καὶ ἠγωνίσθησαν μὲ ἀκαταμάχητον σθένος διὰ τὴν ἐθνικὴν ἐλευθερίαν τοῦ λαοῦ των ἐναντίον πολυαρίθμων καὶ ἰσχυρῶν ἐχθρῶν, εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν. Ἡ προσωπικότης των, ἡ ἁπλότης τοῦ βίου των καὶ ἡ φιλανθρωπικὴ των δρᾶσις κατέστησαν αὐτοὺς ἐξόχως λαοφιλεῖς. Εἷς μάλιστα ἐξ αὐτῶν, ὁ Ἰωάννης Βατάτζης, ὁ φιλανθρωπότερος καὶ δημοφιλέστερος, κατετάγη ὑπὸ τοῦ λαοῦ του μεταξὺ τῶν ἁγίων. Διὰ ταῦτα ἡ τύφλωσις τοῦ νεαροῦ βασιλόπαιδος εὐλόγως προεκάλεσε λαϊκὴν ἐξέγερσιν ἐν Βιθυνίᾳ, κυρίως μεταξὺ τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν τῆς Τρικοκκίας [9], τὰ δὲ αὐτοκρατορικὰ στρατεύματα, ἀφοῦ πρῶτον διέπραξαν πολλὰς ὠμότητας, μετὰ μεγάλης δυσκολίας κατώρθωσαν νὰ καταστείλουν ταύτην, ἐπιτυχόντα τὴν διάσπασιν τῆς ἐπαναστατικῆς παρατάξεως διὰ δωροδοκιῶν [10].

Μετὰ ταῦτα, χάριν τῆς ἀσφαλείας τοῦ θρόνου του, ὁ Μιχαὴλ ὁ Η΄ ἔλαβε σειρὰν μέτρων, τὰ ὁποῖα συνεπήγοντο τὴν κατάργησιν τῆς ἀτελείας τῶν Ἀκριτῶν, τὴν ἐνίσχυσιν τῶν μισθοφορικῶν φρουρῶν καὶ τὴν ἐπιβολὴν βαρείας φορολογίας εἰς τοὺς κατοίκους [11]. Τέ-

[9] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Γ΄ 10-13, σσ. 190-201 : Τὸ πεῖσμα, μετὰ τοῦ ὁποίου οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐρρίφθησαν εἰς τὸν ἀγῶνα, φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ σύνθημά των: «ἢ νικᾶν ἢ πάντας πίπτειν». Πρβλ. Diehl-Oeconomos-Guilland-Grousset, L'Europe Orientale de 1081 à 1453, Παρίσιοι 1945, σ. 201.

[10] «Προσπέμποντες ἱκανά, μόλις ἔπειθον καὶ ἐδούλουν τὰς γνώμας χρυσίῳ μερίζοντες». Ἀλλ' ὁ ἀγὼν δὲν ἔπαυσε τελείως, διότι τὸ μένος τῶν ἀγροτῶν δὲν ἐκάμφθη οὔτε ἀπὸ τὸν φόβον οὔτε ἀπὸ τὴν δύναμιν τοῦ χρυσοῦ. Παχυμέρους, Μιχαὴλ Γ΄ 12 σ. 199.

[11] Αὐτόθι Α΄ 4-5, σσ. 17-18. «Καὶ προσετίμων ζημίαις οὐ φορηταῖς καὶ μείζοσιν ἢ ὥστ' ἐνεγκεῖν ἐκείνους» (Γ΄ 13 σ. 201). «[Ὁ βασιλεὺς] συχναῖς ἀναγραφαῖς τὴν χώραν ἐκαλαμᾶτο» (Γ΄ 22 σσ. 221-222). Ὁ Παχυμέρης λέγει ὅτι διεδίδετο μετ' ἐπιτάσεως ἡ φήμη ὅτι ὁ Μιχαὴλ ὁ Η΄ διὰ τῆς ἐπιβολῆς καταθλιπτικῆς φορολογίας εἰς τοὺς κατοίκους τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν καὶ διὰ τῆς κατασχέσεως τῶν κτημάτων των ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ αὐτοὺς ἀνικάνους νὰ ἐπαναστατήσουν καὶ πάλιν ὑπὲρ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δ΄. Ὁ δὲ Πατριάρχης Ἀρσένιος γράφει εἰς τὴν Διαθήκην του (PG τ. 140 σ. 956 A)

λος, κατ' εἰσήγησιν τοῦ Χαδηνοῦ, τοῦ κόμητος τῶν βασιλικῶν ἵππων [12], ἐθέσπισε τὴν ἀναγκαστικὴν στράτευσιν τῶν ἡμιανεξαρτήτων πλουσίων γεωκτημόνων καὶ συνάμα ἔλαβε νέα μέτρα περιοριστικὰ τῆς ἀτομικῆς ἐγγείου ἰδιοκτησίας, οὕτως ὥστε νὰ πλήσσωνται ἰδιαίτατα οἱ τοπικοὶ οἰκονομικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ παράγοντες [13].

Ἂν καὶ τὰ σχέδια ταῦτα δὲν ἐφηρμόσθησαν ὁριστικῶς καὶ καθ' ὅλην των τὴν ἔκτασιν, διότι ἐπενέβη, ὡς φαίνεται, ὁ ἀδελφὸς τοῦ

περὶ τοῦ Μιχαήλ: «ἤθελον δὲ ἵνα μετάνοιαν ἐνδείξηται καὶ τὴν πολλὴν βαρύτητα τῶν φόρων καὶ τῶν κουμερκίων καὶ ἑτέρων ἀδικιῶν διὰ τὴν τοιαύτην ἁμαρτίαν [δηλ. τὴν τύφλωσιν τοῦ Ἰωάννου] ἐκκόψηται καὶ οὕτω συγχωρηθείη».

[12] Μὲ τὸν τίτλον τοῦτον ὁ Χαδηνὸς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Παχυμέρους, Μιχαὴλ Α' 11 σσ. 27, 29. Ἀλλ' ὁ B. Pančenko (Izvestija Κων)πόλεως τ. 9 σ. 101) ταυτίζει τὸν ἄνδρα τοῦτον πρὸς τὸν πρωθιερακάριον Κωνσταντῖνον Χαδηνόν, πρὸς ὃν ἀπευθύνεται διαταγὴ ἀναφερομένη εἰς τὴν μονὴν τῶν Λέμβων καὶ δημοσιευθεῖσα εἰς τὰ Acta et diplomata graeca, τ. 4 σ. 285.

[13] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Α' 5 σ. 18: «[Ὁ Χαδηνὸς] ἄνδρας βαθυπλούτους εὑρὼν καὶ κτήμασι καὶ θρέμμασι βρίθοντας, στρατεύει τούτους ἐκ τῶν σφετέρων ἐκείνων καὶ οἷς ὁ ἑκάστου βίος συνεκεκρότητο, καὶ εἰς τεσσαράκοντα νομίσματα τῷ ἑνὶ συμποσώσας, καὶ τούτων τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν αὐτοῦ, τὸ λοιπὸν τοῦ τεθέντος τέλους, οὐκ ὀλίγον ὄν, τῷ βασιλικῷ ταμιείῳ εἰσκομίζεσθαι ἔταξεν». Ἐκ τοῦ ἀσαφοῦς καὶ δυσερμηνεύτου τούτου χωρίου δὲν δύνανται νὰ καθορισθοῦν αἱ λεπτομέρειαι τῶν ὑπὸ τοῦ Χαδηνοῦ ὑποδειχθέντων μέτρων. Ὁ J. A. B. Mortreuil (Histoire du droit byzantin, Παρίσιοι 1846, τ. 3 σ. 115) λέγει ὅτι ἐγένετο ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτρίωσις τῶν μεγάλων κτημάτων καὶ εἰς ἕκαστον τῶν θιγομένων γεωκτημόνων κατεβάλλετο σύνταξις (pension) ἐκ τεσσαράκοντα νομισμάτων. Ὁ Π. Καλλιγᾶς (Περὶ δουλοπαροικίας—Μελέται καὶ λόγοι, Ἀθῆναι 1882, σ. 283) παραδέχεται τὴν ἑρμηνείαν ταύτην, προσθέτων ὅτι τὸ ποσὸν ἐδίδετο ἐτησίως. Ὁ Κ. Σάθας (Ἕλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει καὶ ἀναγέννησις τῆς ἑλληνικῆς τακτικῆς, Ἀθῆναι 1885, σ. 9) λέγει ὅτι ἔγινεν ἀπαλλοτρίωσις τῶν στρατιωτικῶν γαιῶν, ἐδόθη ἐτησία ἐπιχορήγησις τεσσαράκοντα νομισμάτων καὶ οἱ ἀνεξάρτητοι ἀγρόται ὑπεχρεώθησαν εἰς στράτευσιν ὡς ἁπλοῖ στρατιῶται. Κατὰ τὸν B. Pančenko (ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 101-102) ἐγένετο ἀπογραφὴ τῆς κινητῆς καὶ ἀκινήτου περιουσίας τῶν Ἀκριτῶν· εἰς ἕκαστον δικαιοῦχον παρεχωρήθησαν τεσσαράκοντα νομίσματα ἐτησίως, τὸ δὲ ὑπόλοιπον τῆς περιουσίας του περιήρχετο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Ὁ C. Chapman (Michel Paléologue σ. 157) φρονεῖ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀπαλλοτριώσεως τῆς μεγάλης γεωκτησίας, καταβαλλομένης ἀποζημιώσεως (compensation) τεσσαράκοντα χρυσῶν νομισμάτων. Μὲ τὴν ἄποψιν τοῦ Chapman τάσσονται καὶ οἱ Langer-Blake, ἐν AHR τ. 37 (1932) σ. 493. Κατὰ ταῦτα, συμφωνοῦν οἱ ῥηθέντες συγγραφεῖς εἰς τὸ ὅτι ἡ κυριότης τῶν μεγάλων κτημάτων περιήρχετο εἰς τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον κατέβαλλεν ἀποζημίωσιν. Ἐν τούτοις τὸ πρῶτον στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον προκύπτει ἐκ τῆς ἐξετάσεως τοῦ δυσχεροῦς τούτου χωρίου τοῦ Παχυμέρους, εἶναι ὅτι οἱ μεγάλοι γεωκτήμονες ὑπήχθησαν εἰς ὑποχρεωτικὴν στράτευσιν, πρᾶγμα ὅπερ ἀπέβλεπεν εἰς τὸν περιορισμὸν τῆς πολιτικῆς των δυνάμεως.

βασιλέως Ἰωάννης [14], ἐν τούτοις ἤσκησαν μεγίστην ῥοπὴν ἐπὶ τῶν μικρασιατικῶν πραγμάτων. Ἡ πολεμικὴ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η' κατὰ τῶν πλουσίων γεωκτημόνων, ἥτις δὲν ἐβασίζετο ἐπὶ καθωρισμένου προγράμματος, ὡς συνέβαινε μὲ τοὺς Μακεδόνας καὶ τοὺς Κομνηνούς, ἀλλ' ἐνεπνέετο ὑπὸ καθαρῶς κομματικῶν ὑπολογισμῶν, ἐπέφερεν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, τὴν ἀνατροπὴν τῆς μέχρι τότε κρατούσης οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως. Ἀπὸ πολιτικῆς δὲ ἀπόψεως ἔσχε μέγαν ἀντίκτυπον, διότι διὰ τῆς πτωχεύσεως τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες κατὰ τὸν Παχυμέρη «νεῦρα πολέμου τὸν σφῶν πλοῦτον ἔχουσι», παρέλυσε καὶ ἡ ἄμυνα κατὰ τῶν διαφόρων ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν ἐχθρῶν.

Συνεπείᾳ τῶν μέτρων τούτων τὰ ἀκριτικὰ τάγματα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀποδειχθῆ οἱ ἀσφαλέστεροι φύλακες τῆς Αὐτοκρατορίας, διελύθησαν καὶ ἀντ' αὐτῶν ἐγκατεστάθησαν ξένοι μισθοφόροι [15]. Οὗτοι, ἂν καὶ ἠμείβοντο καλύτερον τῶν γηγενῶν στρατιωτῶν, τῶν ὁποίων αἱ *ῥόγαι* εἶχον σημαντικῶς ἐλαττωθῆ [16], ἂν καὶ ἔχαιρον μεγαλυτέρας εὐνοίας καὶ ἐμπιστοσύνης παρὰ τοῖς βασιλεῦσι, οἵτινες ὑπεστήριζον αὐτοὺς μετὰ σκανδαλώδους μεροληψίας [17], ἐν τούτοις, ἀποστελλόμενοι εἰς τὰς ἀνατολικὰς κυρίως ἐπαρχίας, δὲν ἐδίσταζον νὰ ἐκτραποῦν εἰς ἐκβιασμοὺς καὶ λεηλασίας εἰς βάρος τῶν κατοίκων [18]. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Παλαιολόγοι εἶχον ὑπονοίας περὶ τῆς πίστεως τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων καὶ ἰδίᾳ τῶν μικρασιατικῶν, τὰ ὁποῖα διέκειντο εὐμενῶς πρὸς τὸν Ἰωάννην τὸν Δ', ἐξηκολούθουν ἐπιτρέποντες τὰς τύχας τῶν αὐτοκρατορικῶν ὅπλων εἰς ξένους μισθοφόρους, παραμελοῦντες τὸν γηγενῆ στρατὸν τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ὁποῖος ἔκτοτε ἤρχισε νὰ διαλύηται [19]. Καὶ οἱ μὲν ἱκανώτεροι τῶν στρατιωτῶν ἐτρέποντο

---

[14] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Γ' 27 σ. 243.

[15] Αὐτόθι Α' 6 σ. 20.—Ἀνδρόνικος Δ' 16 σ. 308. Γρηγορᾶς Ε' 5 (τ. 1 σ. 138). Πρβλ. Gibbon, History of the Decline and Fall of the Roman Empire, ἔκδ. Bury, τ. 7 σ. 24.

[16] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Α' 6 σ. 19.—Ἀνδρόνικος, Γ' 8 σ. 208.

[17] Γρηγορᾶς Ϛ' 10 (τ. 1 σ. 205). Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Δ' 19 σσ. 307-308. Σὺν τοῖς ἄλλοις ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος παρεχώρησεν εἰς τοὺς Ἀλανοὺς μισθοφόρους τοὺς ἵππους τῶν ἰδίων αὐτοῦ στρατιωτῶν. Ὡς παρετήρησε καὶ ὁ Finlay (History of Greece, Ὀξφόρδη 1877, τ. 3 σ. 384), τὸ μέτρον τοῦτο ἦτο ἐξ ἐκείνων ἅτινα θίγουν τὸν ἐγωισμὸν καὶ προκαλοῦν τὴν δυσαρέσκειαν τῶν στρατιωτῶν.

[18] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος σ. 309.

[19] Γρηγορᾶς Ε' 5 (τ. 1 σ. 138). Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος σ. 308: «[Ὁ Ἀνδρόνικος] κατωλιγώρει σχεδὸν τῶν Ῥωμαίων ὡς γυναικισθέντων ἄντικρυς καὶ ἐξ ἀνάγκης μὲν τὰ πολλὰ καταμαλακισθέντων, οὐχ ἧττον καὶ ἀπὸ κακοθελοῦς γνώμης καὶ προαιρέσεως».

πρὸς ἄλλα βιοποριστικὰ ἔργα, οὐκ ὀλίγοι ὅμως, περιερχόμενοι εἰς ὑστάτην ἀπόγνωσιν, ηὐτομόλουν πρὸς τοὺς Τούρκους [20]. Ἀφ' ἑτέρου, οἱ ξένοι, εὐνοούμενοι ὑπὸ τοῦ κράτους καὶ ἀσύδοτοι, ταχέως μετετρέποντο εἰς ἀπειθάρχητον συρφετὸν καί, ὡς λέγει ὁ Παχυμέρης, «μεγάλα διετίθουν κακὰ Ρωμαίους, λῃστῶν ἐπιόντες τρόπον, τοῖς μὲν παροικοῦσι τὰς χώρας κακὸν ἀπρόοπτον ἐφιστάμενοι, τοῖς δὲ συναντῶσι δεινὸν ἀπάντημα γνωριζόμενοι, οἷς δὲ καὶ κατεσκήνουν, χαλεπὸν γειτόνημα ὄντες, οἷς βοηθεῖν ἀπεστέλλοντο [21]». Τοιουτοτρόπως, τὸ ἐναπομεῖναν τμῆμα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἀπογυμνωθὲν τῶν φυσικῶν αὐτοῦ ὑπερασπιστῶν, ἐτίθετο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ἀλανῶν, τῶν Καταλανῶν, τῶν Ταταρων καὶ τῶν ἄλλων, οἵτινες, προσφέροντες ὑπηρεσίας ἀμφιβόλου ἀποτελεσματικότητος, ἀπέβαινον ἀληθεῖς μάστιγες τοῦ λαοῦ [22].

Ὡς ἦτο ἑπόμενον, αἱ βιαιοπραγίαι τῶν μισθοφόρων κατέστησαν τὴν διοίκησιν τῶν Παλαιολόγων ἔτι μισητοτέραν παρὰ τῷ λαῷ τῆς Ἀνατολῆς, ἡ δὲ δυσαρέσκεια αὐτοῦ ἐξεδηλοῦτο δι' ἐπανειλημμένων τοπικῶν ἐξεγέρσεων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀξιομνημόνευτος ὑπῆρξεν ἡ τοῦ 1296, καθ' ἣν ὁ λαὸς συνηνώθη μετὰ τοῦ δυσηρεστημένου στρατοῦ καὶ ἀνεκήρυξε βασιλέα τὸν Ἀλέξιον τὸν Φιλανθρωπηνόν, ὅστις εἶχε διακριθῆ εἰς τοὺς κατὰ τῶν Τούρκων πολέμους καὶ ἦτο τρόπον τινὰ ὁ τοπικὸς ἥρως [23]. Πρὸς ἀποτροπὴν τῶν στάσεων τούτων, τόσον ὁ Μιχαὴλ ὅσον καὶ ὁ Ἀνδρόνικος ἐλάμβανον σύντονα μέτρα, τιμωροῦντες αὐστηρῶς τοὺς ὑπαιτίους καὶ καταδιώκοντες τοὺς ὑπόπτους. Ἱκανοὶ στρατηγοὶ καὶ δημοφιλεῖς ἄρχοντες περιέπιπτον εἰς δυσμένειαν καὶ ἐπαύοντο, διότι ἐθεωροῦντο ἐπικίνδυνοι ἀντίπαλοι τοῦ θρόνου. Ὅτι ἐν τῇ προσπαθείᾳ ταύτῃ τῆς ἐπιβολῆς τῆς κεντρικῆς διοικήσεως ἐπὶ τῶν εἰθισμένων εἰς τὴν αὐτονομίαν Βιθυ-

[20] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Γ' 22 σ. 222: «Ἐκεῖνοι τοίνυν, καὶ μᾶλλον οἱ ταῖς ἄκραις προσκαθήμενοι, τῷ τε πάσχειν ἐνθένδε καὶ τῷ ἐλπίζειν ἐκεῖθεν τὰ λῷονα, εἰ μόνον προσχωροῖεν ἑκόντες, προσχωρεῖν ἔγνωσαν καὶ ὁσημέραι προσετίθεντο Πέρσαις. τοῦτο γοῦν ἐπ' οὐκ ὀλίγον γενόμενον, συνάμ' ἐκείνοις οἱ Πέρσαι ὁδηγοῖς ἅμα καὶ συμμάχοις χρώμενοι καταθαρρεῖν εἶχον τῶν λελειμμένων». Πρβλ. Wittek, The Rise σ. 18.

[21] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Δ' 16 σ. 309.

[22] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Α' 6 σ. 20. Μετὰ τὴν φυγὴν τῶν Ἀλανῶν ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς (Ϛ' 11, τ. 1 σ. 207) λέγει μετ' εἰρωνίας: «ὥσπερ ἂν εἰ διὰ μόνον τουτὶ προσεκλήθησαν ἐκ Σκυθῶν, ἵνα τοῦ δέοντος πρωϊαίτερον τοὺς Τούρκους ἄχρι θαλάττης ὁδηγήσαιεν».

[23] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Γ' 9-11 σσ. 210-229. Γρηγορᾶς Ϛ' 8 σσ. 196-202. Κατὰ τὸν Παχυμέρη (σσ 215-216) τρία ἦσαν τὰ αἴτια τῆς ἐξεγέρσεως: 1) ἡ ἀγανάκτησις τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς ἀδίκου φορολογίας, 2) ἡ δημοτικότης τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ καὶ 3) ἡ ἐπιρροὴ τοῦ πολυπληθοῦς τουρκικοῦ

νῶν [24] διεπράττοντο καὶ ἀδικίαι, πρὸς βλάβην τῶν γενικωτέρων συμφερόντων τοῦ Κράτους, συνάγεται ἐξ ὅσων ἀναφέρει ὁ Παχυμέρης περὶ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Βιθυνίας Ἰωάννου, τὸν ὁποῖον ὁ Μιχαὴλ ἤγαγε δέσμιον ἐκ Νικαίας καὶ ἐτύφλωσε· «ἐκεῖσε γὰρ στρατηγῶν κατώρθου τροπαίοις Περσῶν ἐναγλαϊζόμενος, ἐφ' ᾧ καὶ ὑποψίαν ἔσχε βασιλειῶντος, οὐκ ἄλλῳ τῷ μαρτυρίῳ ἢ τῷ κατορθοῦν καὶ ὑπὸ τοῦ λαοῦ δοξάζεσθαι [25]».

Ἀλλ' ὡς συμβαίνει εἰς παρομοίας περιπτώσεις, τὰ πιεστικὰ μέτρα κατέστελλον μὲν τὴν φανερὰν ἀντίδρασιν ἐπί τι χρονικὸν διάστημα, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἡ δυσαρέσκεια ἐξηκολούθει νὰ ὑφίσταται ἐν λανθανούσῃ καταστάσει, ἐκδηλουμένη κυρίως εἰς τὰς ἑκάστοτε ἐκκλησιαστικὰς διενέξεις μεταξὺ τῶν Ἀρσενιατῶν καὶ τῶν Ἰωσηφιτῶν καὶ εἰς τὸ περὶ ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἀνεκίνησεν ὑπὸ τὴν ὀξυτέραν του μορφὴν ὁ Μιχαὴλ ὁ Η', πατριαρχεύοντος τοῦ Ἰωάννου Βέκκου. Οἱ Βιθυνοὶ ἐτάχθησαν πάντοτε μετὰ τῆς μερίδος, ἥτις διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τοὺς Παλαιολόγους, ἀγωνισθέντες ὑπὲρ τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου [26] καὶ ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς

στρατεύματος, τὸ ὁποῖον ἦτο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ στρατηγοῦ. Ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἡ ἐπανάστασις αὕτη εἶναι ἡ πρώτη σαφὴς ἐκδήλωσις τοῦ τοπικισμοῦ, ὅστις συνήνωσε Χριστιανοὺς καὶ Τούρκους εἰς κοινὸν ἀγῶνα κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

[24] Οἱ Βιθυνοὶ ἔχαιρον μεγάλου βαθμοῦ αὐτονομίας ἤδη ἀπό τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Βλ. V. Schultze, Altchristliche Städte und Landschaften, II. Kleinasien, Gütersloh 1922, τ. 1 σσ. 240-243. Ὡσαύτως, Μ. Κλεωνύμου — Χ. Παπαδοπούλου, Βιθυνικά, Κων)πολις 1867, σ. 24. Ἡ δὲ ἀντίδρασις ποτὲ δὲν ἔλειπεν ὁσάκις τὸ κέντρον προσεπάθει νὰ ἐπιβάλῃ τὴν ἐξουσίαν του αὐθαιρέτως. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου τῷ 1185 ἦτο ἡ δευτέρα φάσις τοῦ τοπικιστικοῦ πνεύματος ἕνα αἰῶνα πρὸ τοῦ Ἀλεξίου Φιλανθρωπηνοῦ. Νικήτας Χωνιάτης, ἔκδ. Βόννης, σσ. 349, 363, 364-375.

[25] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Ϛ' 24 σσ. 485, 487, καὶ 25 σ. 493. Ἐν σσ. 484-492 γίνεται λόγος περὶ τῶν διωγμῶν, οὓς ὑπέστησαν οἱ ἀδελφοὶ Ραούλ, ὁ Θεόδωρος ὁ Κότυς, ὁ Καντακουζηνός, ὁ Παχώμιος κ.ἄ.

[26] Αὐτόθι Ε' 2 σσ. 337-342. Ὁ Παχυμέρης (τ. 1 σ. 338 στ. 12 κ.ἑξ.) ἀναφέρει ὅτι ὁ τότε εὐνοούμενος ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Πατριάρχης Ἰωσήφ, περιοδεύσας εἰδικῶς τὴν Ἀνατολήν, προσεπάθησε νὰ κερδίσῃ τὴν συμπάθειαν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ διὰ παντοίων μέσων, καὶ δὴ διὰ δωροδοκιῶν, ἀλλὰ χωρὶς ἐπιτυχίαν. Ὁμοίως, ὅταν προηγουμένως, κατὰ τὸ 1260, εἶχεν ἔλθει ὁ ἀντίπαλος τοῦ Ἀρσενίου πατριάρχης Νικηφόρος ὁ ἀπὸ Ἐφέσου μὲ σκοπὸν νὰ κερδίσῃ τοὺς Βιθυνοὺς δι' ἀπειλῶν ἢ διὰ τοῦ χρυσίου, συνήντησε τὴν ἀντίδρασιν ὁλοκλήρου τοῦ λαοῦ καὶ ἀπῆλθεν «ἀποτιναξάμενος τὸν κονιορτὸν τῶν βλαυτῶν». Αὐτόθι Β' 17 σσ. 118-119. Ὁ Πατριάρχης Ἀρσένιος εἰς τὴν Διαθήκην του (Migne PG τ. 140 σ. 956 Α) λέγει ὅτι ὁ Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος ἐθεώρει αὐτὸν ὑπαίτιον τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Τρικοκκιωτῶν. Καίτοι ὁ Ἀρσένιος ἀποκρούει τὴν μομφὴν ὅτι ὑπεκίνησε τὴν ἐπανάστασιν, **ἐν τούτοις δὲν**

'Ανατολικῆς 'Εκκλησίας[27]. 'Αλλ' ἕνεκα τῆς ἐπικρατούσης ἐξάψεως τῶν πνευμάτων ἡ θρησκευτικὴ διαμάχη ὑπῆρξε σφοδροτέρα εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἢ ἀλλαχοῦ, λαβοῦσα μορφὴν ἐνόπλων συρράξεων μεταξὺ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων. Ὁμάδες ἀνταρτῶν διέτρεχον τὴν ὕπαιθρον, ἀσκοῦντες ἀπροκάλυπτον πολεμικὴν κατὰ τοῦ Μιχαήλ, ἡ ὁποία, προκειμένου περὶ τοῦ θρησκευτικοῦ ζητήματος, εὕρισκε ζωηρὰν ἀπήχησιν παρὰ τῷ λαῷ καὶ ἐξήγειρε τὴν δημοσίαν γνώμην κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως. Ἐντὸς ὀλίγου ὁ θρησκευτικὸς ζῆλος ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῶν ταπεινοτέρων διαθέσεων τοῦ ἀνθρώπου, δεδομένου ὅτι μετὰ τῶν στασιαστῶν συνέπραττον, ὡς ἦτο ἑπόμενον, καὶ διάφορα κακοποιὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀπέβλεπον εἰς τὴν λεηλασίαν καὶ τὴν τρομοκράτησιν τῶν κατοίκων ἀνεξαρτήτως θρησκευτικῶν πεποιθήσεων[28]. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι ἡ ὕπαιθρος χώρα ἐρρίφθη εἰς τὴν ἀναρχίαν, ἥτις ἀπέβη ἀπὸ πάσης ἀπόψεως ὀλεθριωτάτη. Ὅτε δὲ ὁ Μιχαὴλ ἐπεχείρησεν ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του (1282) ἐκστρατείαν κατὰ τῶν ἐκεῖθεν τοῦ Σαγγαρίου Τούρκων, ἥτις ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἐπαρκῶν δυνάμεων ἐξεφυλίσθη εἰς στρατιωτικὴν περιοδείαν μέχρι τῆς Προύσης καὶ τοῦ Λοπαδίου[29], διεπίστωσεν ἰδίοις ὄμμασιν τὴν καταστροφὴν καὶ τὴν ἐρήμωσιν, τὴν ὁποίαν ἐπήνεγκον οἱ θρησκευτικοὶ οὗτοι πόλεμοι, ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῶν ὁποίων ἐσυνεχίζοντο ἤδη αἱ παλαιαὶ ἀνταρσίαι καὶ στάσεις.

Τοσαύτη δὲ ἦτο ἡ φθορὰ ἀνθρώπων καὶ πραγμάτων καὶ ἡ ἐγκα-

ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ σθεναρὰ στάσις τοῦ ἱεράρχου ἐνέπνεε τὸν λαὸν καὶ ἐξῆπτε τὰ πνεύματα. Εἰδικώτερον περὶ τοῦ σχίσματος τῶν 'Αρσενιατῶν ἔγραψαν ὁ Ἰ. Συκουτρῆς ('Ελληνικὰ τ. 2, 1929, σσ. 267-332 καὶ τ. 3, 1930, σσ. 15-44), ἔνθα ἐξέδωκε καὶ ὡρισμένα κείμενα ἀναφερόμενα εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, καὶ ὁ V. Laurent (BZ τ. 30, 1930, σσ. 489-496 καὶ 'Ελληνικὰ τ. 3 σσ 463-470). Περὶ τοῦ πατριάρχου 'Αρσενίου ἔγραψεν ὁ I. E. Troitzki, ἐν Christianskoie Čtenie Πετρουπόλεως τ. 2 (1869) σ. 851 κ.ἑξ.

[27] Παχυμέρους, Μιχαὴλ ϛ' 24 σσ. 484-485.—'Ανδρόνικος Α' 34, σσ. 88-89. Γρηγορᾶς Ε' 2 (τ. 1 σ. 127). Εἰς τὴν Μ. 'Ασίαν εὑρίσκοντο δύο ἐκ τριῶν προπυργίων τοῦ ἀγῶνος κατὰ τοῦ παπισμοῦ, ὡς σαφῶς προκύπτει καὶ ἐκ χειρογράφου τοῦ 'Αγίου Ὄρους (παρὰ Μ. Γεδεών, Ὁ Ἄθως, Κων)πολις 1885, σ. 140) ἔνθα λέγεται μεταξὺ ἄλλων ὅτι ὁ Μιχαὴλ ὁ Η' «πάντας ἔσπευδεν εἰς τὸν κρημνὸν ἑλκῦσαι τῆς τοιαύτης παπικῆς αἱρέσεως, ὅπως ἕξη τὴν εὔνοιαν τοῦ πάπα, ἐξαιρέτως δὲ τοὺς ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὄρει τοῦ Ἄθω, τοὺς ἐν τῷ 'Ολύμπῳ καὶ Γαλλησίῳ ὄρει οἰκοῦντας μοναχούς», οἵτινες ἦσαν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἀντιδράσεως. Περὶ τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η' βλ. Diehl—●economos—Guilland—Grousset, ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 212-218.

[28] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Δ' 27 σσ. 312-313.

[29] Τὰ τῆς περιοδείας ταύτης ἐξιστορεῖ ὁ Παχυμέρης ἐν Μιχαὴλ Παλαιολόγῳ ϛ' 29 σσ. 502-505 καὶ ϛ' 34 σ. 523 στ. 3 κ.ἑξ.

τάλειψις τῶν καλλιεργουμένων γαιῶν καὶ τόσον ἁδρὰ διεκρίνοντο τὰ ἴχνη τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ὥστε ὁ βασιλεὺς «βλέπων τὴν Σκυθῶν, εἴποι τις, ἐρημίαν μονονοὺ τρίχας ἔτιλλεν». Ἐκφράζων δὲ τὴν θλῖψίν του πρὸς τὸν συνοδεύοντα αὐτὸν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιον, ἀνεμιμνήσκετο τῆς παλαιᾶς ἀκμῆς τοῦ τόπου, τὸν ὁποῖον ἐγνώρισε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῶν Λασκάρεων, καὶ συνέκρινε τὴν κατάστασιν ἐκείνην μετὰ τοῦ πρὸ ὀφθαλμῶν θεάματος τῶν ἐρημωθέντων ἀγρῶν καὶ τῶν ἐγκαταλειφθέντων ὀπωροφόρων δένδρων[30]. Ἡ αἰτία, ἔλεγεν, ἡ προκαλέσασα τὸ κακόν, ἦτο «ἡ τῶν ζηλωτῶν ἐπίθεσις καὶ τὸ ἐκπολεμοῦν τῷ βασιλεῖ τὸ ὑπήκοον σπεύδειν, ὡς τὰ καὶ τὰ πέπρακται λέγοντας, καὶ ὡς παρανομοίη ὁ βασιλεύς».

Ἀποδίδει λοιπὸν ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος τὴν καταστροφὴν εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἀντιδρώντων εἰς τὴν θρησκευτικὴν αὐτοῦ πολιτικήν, οἵτινες, ὑπεραμυνόμενοι τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἐλευθεριῶν της ἔναντι τοῦ κράτους, ἐκαλοῦντο «ζηλωταί». Ἀλλ' ὑπαινισσόμενος τὴν ἐνοχὴν τῶν στρατιωτικῶν ἀρχόντων[31] καὶ περιγράφων τὴν ἔκτασιν τῶν ἐχθροπραξιῶν καὶ τὴν συνεπείᾳ τούτων ἐπισυμβᾶσαν ἐρήμωσιν, ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ἐπρόκειτο πλέον περὶ τῶν θρησκευτικῶν ἐκείνων ἐρίδων, περὶ τὰς ὁποίας ἠρέσκοντο νὰ διατρίβουν οἱ βυζαντινοὶ ἡμῶν πρόγονοι, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ ἐπαναστάσεων γενικωτέρας φύσεως, αἵτινες μόνον ἐπιφανειακῶς συνεδέοντο μετ' ἐκκλησιαστικῶν ἢ δογματικῶν διεκδικήσεων.

Πιθανὸν αἱ χωριστικαὶ τάσεις, αἱ προκαλοῦσαι τὰς ἀνταρσίας, ἠδύναντο νὰ ἐκλείψουν καὶ ἡ κατάστασις θὰ ἐσώζετο, ἐὰν ὑπῆρχε συνεχὴς πνευματικὴ ἐπικοινωνία μετὰ τῆς πρωτευούσης καὶ ἐὰν διετηροῦντο ἀδιάκοποι αἱ ἐμπορικαὶ συναλλαγαί, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας καθίστων τὴν Προῦσαν, τὴν Νίκαιαν καὶ τὰς ἄλλας πόλεις τῆς Βιθυνίας ἀκμαιότατα κέντρα ἐμπορίου καὶ βιομηχανίας. Ἀλλὰ τόσον ἡ διάλυσις τοῦ βυζαντινοῦ ναυτικοῦ, γενομένη διὰ λόγους οἰκονομίας ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Β', ὅσον καὶ ἡ δρᾶσις τῶν ληστρικῶν συμμοριῶν εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας ὑπῆρξαν καίρια πλήγματα κατὰ τῆς τακτικῆς συγκοινωνίας διὰ θαλάσσης καὶ διὰ ξηρᾶς[32]. Οἱ πειραταὶ ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν Προποντίδα καί, ἐπιχειροῦντες ἐπανειλημμένας ἐπιδρομὰς μέχρι τῶν Πριγκιποννήσων,

---

[30] «Πλῆθος δ' ἦν ὀπωρῶν ἐκκεχυμένων κάτω τῶν δένδρων . . . τὸ γὰρ εἰσαχθῆναί τισι τῶν ἐδωδίμων διὰ τὸ ὄεος ἀπώμοτον ἦν». Αὐτόθι σ. 503.

[31] Εἰς τὴν ἀπληστίαν τῶν ἀρχόντων τούτων, «οὐ μέτρῳ καὶ κόρῳ περιοριζομένην», ὁ Μιχαὴλ θέλει νὰ ρίψῃ τὸ βάρος τῆς εὐθύνης διὰ τὴν οἰκονομικὴν ἐξάντλησιν τοῦ τόπου

[32] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Α' 26 σ. 70, Α' 37 σ. 105. Γρηγορᾶς Ε' 5 σ. 140, ϛ' 3 σ. 174.

ἐνέσπειρον τρόμον εἰς τοὺς ναυτιλλομένους[33]. Τὸ διὰ θαλάσσης ἐμπόριον, ὅσον ἐναπέμεινεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Βυζαντινῶν, κατήντησεν ἐπισφαλὲς καὶ βαθμηδὸν ἐνεκρώθη.

Ἐκτὸς τῆς θαλασσίας ὁδοῦ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὰ νότια ἐπίνεια τῆς Προποντίδος, ὑπῆρχε καὶ ἡ ἄγουσα ἐκ Χαλκηδόνος διὰ ξηρᾶς μέχρι τῶν Αἰγιαλῶν (παρὰ τὴν σημερινὴν Ἀρετσοῦ), ὁπόθεν οἱ ταξιδιῶται διέπλεον τὸν κόλπον τῆς Νικομηδείας καί, ἀποβιβαζόμενοι εἰς τὴν Κιβωτὸν (ἀρχ. Δρέπανον καὶ σημ. Hersek)[34], ἠκολούθουν τὴν μεγάλην στρατιωτικὴν λεωφόρον, τὴν ἄγουσαν πρὸς Δορύλαιον[35]. Ἀλλὰ καὶ αὕτη δὲν ἦτο ἀπηλλαγμένη κινδύνων. Πλὴν τῶν περιπλανωμένων γηγενῶν συμμοριῶν, αἱ ὁποῖαι ἐλυμαίνοντο τ' ἀναρχούμενα ἐκεῖνα μέρη, ἐξεχύνοντο εἰς τὴν Βιθυνίαν οἱ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Σαγγαρίου Τοῦρκοι, διαπερῶντες τὸν ποταμόν, πρὸς λαφυραγωγίαν[36]. Τὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὴν μνημονευθεῖσαν περιοδείαν του κατεσκεύασεν ὁ Μιχαὴλ ὁ Η΄ διὰ κορμῶν δένδρων εἰς τὰ βατὰ μέρη τοῦ ποταμοῦ[37], εἰς τρόπον ὥστε «μηδ'ὄφιν

[33] Γρηγορᾶς Ϛ΄ 3 σ. 175. Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Δ΄ 24 σσ. 324-327.

[34] Ὁ ἡμέτερος Παπαρρηγόπουλος (Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔκδ. 6η — ὑπὸ Π. Καρολίδου — τ. 5 Α σ. 187), ὁ Zinkeisen (Geschichte des Osmanischen Reichs, Ἀμβοῦργον 1840, τ. 1 σ. 112) καὶ ὁ Χάμμερ (Ἱστορία τ. 1 σ. 128) γράφουν ὅτι Κιβωτὸς ἐκαλεῖτο ἡ Κίος κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ἀκριβεστέρα ὅμως ἔρευνα τῶν βυζαντινῶν κειμένων ἤγαγε τὸν W. M. Ramsay (Historical Geography of Asia Minor, Λονδῖνον 1890, σσ. 186, 201, 236) καὶ τὸν W. Tomaschek (Zur historischen Topographie von Kleinasien in Mittelalter, Βιέννη 1891, σ. 9) εἰς τὸ νὰ τοποθετήσουν τὴν Κιβωτὸν εἰς τὸ στενὸν τοῦ κόλπου τῆς Νικομηδείας. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν Κιβωτὸν καὶ τὴν πορείαν, ἣν ἠκολούθουν οἱ ταξειδιῶται, διαφωτιστικώτατα εἶναι τὰ ἑξῆς χωρία: Ἄννης τῆς Κομνηνῆς ΙΑ΄ 8, τ. 2 σ. 128 στ. 6. ἔκδ. A. Reifferscheid: «διαπεραιωθέντες τὸν τῆς Κιβωτοῦ πορθμὸν» καὶ ΙΕ΄ 1, τ. 2 σ. 265 στ. 20: «τήν τε Δάμαλιν διαπεράσας καὶ τὸν ἀναμεταξὺ Κιβωτοῦ καὶ Αἰγιαλῶν διαπλωσάμενος πορθμὸν καὶ τὴν Κιβωτὸν καταλαβὼν ἐκεῖθεν εἰς τὸ Λοπάδιν ἄπεισι». Παχυμέρους, Μιχαὴλ Ϛ΄ 25 σ. 493 στ. 12: «ὁ πατριάρχης τὸν κατὰ τὴν Κιβωτὸν τῆς θαλάττης τράχηλον διαπεραιωσάμενος εὐθὺ Νικαίας ὥρμα».

[35] Τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἠκολούθουν καὶ οἱ ταξιδιῶται ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Βλ. F. Taeschner, Das anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen, Λειψία 1924-26, τ. 1 σσ. 72-77, 91, τ. 2 σ. 56-61.

[36] Γρηγορᾶς Ε΄ 5 σ. 141. Παχυμέρους, Μιχαὴλ Γ΄ 22 σ. 223: «σκυλεύοντες (οὐ γὰρ ἐθάρρουν μένειν) ὑπέστρεφον».

[37] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Ϛ΄ 29 σσ. 504-505.— Ἀνδρόνικος Δ΄ 25 σ. 330. Γρηγορᾶς Ε΄ 5 σ. 140: «Οἱ πολέμιοι . . . . κατιόντες ἄχρι τοῦ Σαγγαρίου ποταμοῦ· ὅθεν ἀπηγορευκὼς ὁ βασιλεὺς πολιχνίοις συχνοῖς ὠχύρωσε τὸν ποταμὸν Σαγγάριον, μὴ καὶ αὐτοῦ ἐπιβάντες κυριεύσωσι Βιθυνίας». Τὸν

οἷόν τ' εἶναι σχεδὸν διέρχεσθαι», παραμεληθέντα καὶ ὑποστάντα τὴν φθορὰν τοῦ χρόνου καὶ τῶν ἀνθρώπων καί, τέλος, παντάπασιν ἀχρηστευθέντα ἕνεκα τῆς ἀλλαγῆς τῆς κοίτης τοῦ Σαγγαρίου καθὼς καὶ ἕνεκα τῆς ἐπιχωματώσεως αὐτοῦ ἐξ αἰτίας τῶν πλημμυρῶν[38], δὲν συνεκράτουν πλέον τὴν ὁρμὴν τῶν ἐπιδρομέων. Οὔτε καὶ τὸ ἔμψυχον ὑλικόν, τὸ ὁποῖον παρέτασσεν ἡ κυβέρνησις τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Β΄, ἠδύνατο νὰ παράσχῃ ἐγγύησίν τινα ἀσφαλείας. Ἔλειπον οἱ ἐμπνευσμένοι μὲ πατριωτισμὸν ἄνδρες, ἀφοῦ οἱ τοπικοὶ στρατιωτικοὶ παράγοντες εἶχον τεθῆ ἐκποδών. Ἔλειπεν ἡ ἐμπιστοσύνη τῆς ἀνωτάτης διοικήσεως πρὸς τοὺς ἐπιφανεῖς στρατιώτας. Ἔλειπε πρὸ πάντων τὸ πνεῦμα τῆς μαχητικότητος, τὸ ὁποῖον σῴζει τὰ ἔθνη ἐν ὥρᾳ κινδύνου, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἐπεκράτει θανατηφόρος μοιρολατρεία καὶ διαλυτικὸς τυχοδιωκτισμός.

Κατὰ τὸ 1294 ἡ ἄμυνα τῆς βορείου Βιθυνίας ἀνετέθη εἰς βούλγαρον τυχοδιώκτην, ἰσχυριζόμενον ὅτι ἦτο ὁ φονευθεὶς Λαχανᾶς[39]. Ὁ ἀνὴρ οὗτος κατώρθωσε νὰ γίνῃ ὁ ἐμψυχωτὴς τοῦ πολέμου κατὰ τῶν Τούρκων καὶ νὰ στρατολογήσῃ μέγα πλῆθος ἐθελοντῶν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Σαγγαρίου. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, προτοῦ κριθῇ ἡ ἱκανότης τοῦ νέου στρατεύματος καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ του, αἱ μὲν δυνάμεις διελύθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου, ὁ δὲ ψευδο-Λαχανᾶς ἐνομίσθη ἐπικίνδυνος καὶ ἐτέθη ὑπὸ ἐπιτήρησιν. Οἱ ἐναπομείναντες φρουροὶ ἠναγκάσθησαν ν' ἀποσυρθοῦν καὶ οἱ ἐκεῖθεν τοῦ ποταμοῦ Τοῦρκοι, οἵτινες ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Η΄ συνέτριψαν τὴν κατ' αὐτῶν σταλεῖσαν στρατιάν[40], ἐπορεύθησαν τώρα (1296) ἐλευθέρως κατὰ τῆς Βιθυνίας καὶ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ δυνάστου τῆς Κασταμῶνος Ἀλῆ, υἱοῦ τοῦ Ἀμοὺρ[41], ἐνήργησαν ἐπανειλημμένας ἐπιδρομάς[42].

Κατ' αὐτῶν ἐπὶ τέλους ἐκινήθη ὁ ἴδιος ὁ Ἀνδρόνικος, ἀναλαβὼν αὐτοπροσώπως τὴν ἡγεσίαν τῆς ἐκστρατείας[43]. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ

Γρηγορᾶ ἀντιγράφει σχεδὸν αὐτολεξεὶ ὁ Φραντζῆς Α΄ 3 σ. 28. Τὸν Σαγγάριον εἶχεν ὠχυρώσει καὶ ὁ Ἀλέξιος Α΄ ὁ Κομνηνός, ἀποβλέπων εἰς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Ἄννα Κομνηνὴ Ι΄ 5 τ. 2 σσ. 72-73.

[38] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Δ΄ 25 σσ. 330-331. Περὶ τῆς παλαιᾶς κοίτης τοῦ Σαγγαρίου ἔγραψεν ἐσχάτως ὁ καθηγ. Ismail Hakkı Uzunçarsili, Sakariya nehrinin Izmit körfesine akıtılmasiyle Marmara ve Karadeniz birleştirilmesi hakkında vesikalar ve tetkit raporu, Κων)πολις 1940.

[39] Αὐτόθι Β΄ 30 σσ. 188-192.

[40] Γρηγορᾶς Ε΄ 5 (τ. 1 σσ. 138-139).

[41] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Δ΄ 25 σ. 330. Εἰδικώτερον περὶ τοῦ Ἀμοὺρ (ἢ Οὐμοὺρ) καὶ τῶν υἱῶν του βλ. Jorga, Geschichte des Osmanichen Reiches, τ. 1 σ. 144 κ. ἑξ.

[42] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Δ΄ 25 σσ. 327, 330, Δ΄ 30 σ. 346 στ. 9.

[43] Αὐτόθι Γ΄ 15 σσ. 233-235.

Φιλανθρωπηνοῦ μόλις πρὸ ὀλίγων μηνῶν εἶχε κατασταλῆ καὶ ὁ Ἀνδρόνικος ἤθελε νὰ ἐπιτελέσῃ στρατιωτικόν τι κατόρθωμα ἀντάξιον τοῦ δημοφιλοῦς ἀντιπάλου του. Οὕτω ἐξηγεῖται ἡ προθυμία του νὰ κατέλθῃ εἰς μάχην κατὰ τῶν Τούρκων, γεγονὸς μοναδικὸν κατὰ τὴν μακρὰν βασιλείαν του. Τὴν 1ην Ἰουνίου τοῦ 1296 ὁ βασιλεὺς εὑρίσκετο εἰς τὴν Δάματρυν, ἐπὶ τῆς Προποντίδος, ἀναμένων τὰ τελευταῖά του στρατεύματα, ὅτε ἐνέσκηψε σφοδρὸς σεισμός, ὅστις διήρκεσε μέχρι τῆς 17ης Ἰουλίου καὶ ἐπροξένησε μεγάλας ζημίας ἀνὰ πᾶσαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Ὁ Ἀνδρόνικος, δεισιδαιμονέστερος ὅλων τῶν Βυζαντινῶν τοῦ καιροῦ του, ἐγκατέλειψεν ἀδιστάκτως τὴν ἐκστρατείαν διότι ἐθεώρησε τὸν σεισμὸν ὡς κακὸν οἰωνόν. Χαρακτηριστικὸν δὲ τῆς νοοτροπίας του εἶναι ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς θεομηνίας ὁ νοῦς του ἦτο ἐστραμμένος εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Βασιλευούσης. «Ἐδεδίει δὲ μᾶλλον», λέγει ὁ Παχυμέρης, «καὶ περὶ τῷ μεγάλῳ ναῷ [δηλ. τῆς Ἁγίας Σοφίας], ὥστε καὶ συχνοὺς τῆς αὐτῆς ὥρας πέμπειν ὡς γνῶσιν μακρόθεν ἰδόντες εἰ ἵσταται».

Ἐγκαταλειφθέντος τοῦ σχεδίου τῆς διὰ τῶν ὅπλων ἀμύνης, ἡ κυβέρνησις προσεπάθησε νὰ ἐξεύρῃ ἄλλον τρόπον πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν συνόρων. Τὰ πολιτικὰ μέσα, τὰ ὁποῖα μακροχρόνιος πεῖρα μὲ βαρβάρους εἶχε διδάξει εἰς τοὺς Βυζαντινούς, ἐτέθησαν καὶ πάλιν εἰς ἐφαρμογήν, ὅπως συνέβαινε συχνά, ὁσάκις ἀπόλεμοι βασιλεῖς ἐχειρίζοντο τὰ δημόσια πράγματα. Ἀλλά, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, πλὴν τῶν ὠργανωμένων τουρκικῶν δυνάμεων, ἕδρων καὶ οἱ ἄτακτοι, οἵτινες ἦγον τὴν βυζαντινὴν διπλωματίαν εἰς ἀδιέξοδον, διότι, ὡς λέγει ὁ Παχυμέρης, ἐὰν κατωρθοῦτο νὰ ἐξαγορασθῇ ἡ εἰρήνη παρὰ τῶν ἀρχηγῶν αὐτῶν, οἱ συμμορῖται, οὐδὲν σκεπτόμενοι πέραν τοῦ ἀτομικοῦ αὐτῶν κέρδους, ἀνεζήτουν νέους ἀρχηγούς, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ἐξηκολούθουν τὰς λεηλασίας των ὡς καὶ πρότερον [44]. Ὁ μόνος δυνάμενος νὰ σώσῃ τὴν κατάστασιν, ὁ Ἀλέξιος ὁ Φιλανθρωπηνός, ἦτο τώρα τυφλὸς καὶ ἐγκάθειρκτος, τιμωρηθεὶς διὰ τὴν ἐπανάστασιν, ἥτις τὸν εἶχεν ἀνακηρύξει βασιλέα [45].

Τοιουτοτρόπως, ἀρκετὰ ἔτη πρὸ τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως, οἱ πέραν τοῦ Σαγγαρίου Τοῦρκοι καὶ οἱ ἐγχώριοι συμμορῖται προητοίμασαν τὸ ἔδαφος τῆς Βιθυνίας διὰ τὸν δορυκτήτορα, συντελέσαντες ὅσον οὐδεὶς ἄλλος εἰς τὴν ἐρήμωσιν τῆς χώρας.

---

[44] Αὐτόθι Δ´ 30 σ. 346 στ. 11, Ε´ 9 σσ. 389-390.

[45] Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ βλ. Ἐπιστολὰς Μαξίμου Πλανούδη, ἔκδ. M. Treu, σσ. 97, 141, 174, 177 καὶ Ἐπιστολὰς Νικηφόρου Γρηγορᾶ (Correspondance de Nicéphore Grégoras, ἔκδ. R. Guilland) σσ. 167, 173. Ὡσαύτως, σσ. 372-374, ἔνθα σύντομος βιογραφία τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ.

Τὸ πρῶτον θῦμα τῆς νέας ταύτης καταστάσεως ὑπῆρξεν ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμός. Ἡ μαρτυρία τοῦ Παχυμέρους ὅτι οἱ ἀγρόται τῆς Βιθυνίας δὲν ἠδύναντο νὰ πληρώσουν τοὺς φόρους εἰς χρῆμα, ἀλλὰ μόνον εἰς εἶδος [46], μαρτυρεῖ σαφῶς τὴν σπάνιν τοῦ χρήματος, τὴν προελθοῦσαν ἐκ τῆς ἀπονεκρώσεως τοῦ ἐμπορίου, κυρίως ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἀσφαλῶν μέσων συγκοινωνίας. Πενιχρὰ μόνον ἴχνη τῆς παλαιᾶς ἐμπορικῆς κινήσεως διετηροῦντο εἰσέτι ἐντὸς καὶ πέριξ τῶν ὠχυρωμένων πόλεων. Ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ὁ λαὸς ὑπέφερεν ἀπὸ τὸν ἀντίκτυπον τῆς ἀναρχίας τῆς ἐπικρατούσης εἰς τὴν ὕπαιθρον. Τὸ αἴσθημα τῆς ἀσφαλείας εἶχεν ἐκλείψει καὶ τὰ τείχη δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ ἐκδιώξουν τὸν φόβον ἀπὸ τὰς ψυχὰς τῶν πολιτῶν. Ὁ Παχυμέρης διηγεῖται πῶς ἐν καιρῷ εἰρήνης μέγας ὅσον καὶ παράδοξος πανικὸς ἐτάραξε τὴν πόλιν τῆς Νικαίας ἐπὶ τῇ διαδόσει τῆς φήμης—ψευδοῦς, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων—ὅτι στίφη ἀτάκτων Τατάρων κατέλαβον τὴν πόλιν [47]. Διὰ νὰ σωθοῦν ἐξ ἀνυπάρκτων ἐχθρῶν πολλοὶ Νικαεῖς ἔσπευσαν νὰ κρυβοῦν ἐντὸς τάφων, ἐνῷ ἄλλοι κατεπατήθησαν ὑπὸ τοῦ ὄχλου.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας εἶναι εὐνόητον πῶς ἐπῆλθεν ἡ οἰκονομικὴ κατάρρευσις. Εἰς τὴν ὕπαιθρον ἀναρχία καὶ ἐγκατάλειψις τῶν γαιῶν. Εἰς τὰς πόλεις, αἱ ὁποῖαι εἶχον ἀπομονωθῆ, ἐσημειοῦτο σπάνις τροφίμων [48]. Αἱ ἐκ τῶν ἀστικῶν κέντρων ἐξαγωγαὶ ἠλαττώθησαν διότι δὲν ὑπῆρχον ἀγοραὶ καὶ μέσα συγκοινωνίας, ἡ βιοτεχνία καὶ ἡ βιομηχανία παρήκμασαν καὶ αἱ ἄλλοτε ἀνθηραὶ πόλεις περιῆλθον εἰς μεγάλην δυσπραγίαν.

Ἐκ τῆς ταχύτητος τῆς ὀθωμανικῆς προελάσεως πρὸς βορρᾶν, ἥτις, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἀνεχαιτίζετο μόνον πρὸ τῶν ὀχυρῶν τῶν πόλεων, συμπεραίνομεν ὅτι οἱ Βιθυνοὶ δὲν εὑρίσκοντο εἰς θέσιν νὰ

---

[46] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Γ´ 22 σ. 222: «τῶν μὲν χρειωδῶν καί γε λίαν εἶχον εὐπόρως διδούσης τῆς γῆς, νομισμάτων δὲ πενιχρῶς εἶχον, ὡς πάντων γεωργούντων τὰ ἀναγκαῖα».

[47] Αὐτόθι Γ´ 28 σσ. 244-250. Ὁ πανικὸς ἐγένετο τὴν 14ην Μαρτίου 1267, ἡμέραν Δευτέραν—«μηνὸς Κρονίου τῶν θείων ἡμερῶν τῆς νηστείας ἡμέρᾳ τῆς δευτέρας ἑβδομάδος δευτέρᾳ», ὡς λέγει ὁ Παχυμέρης, σ. 244. Πρβλ. Dölger, Regesten ἀρ. 1944 (3ον τεῦχος σσ. 46, 50-51). Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν τὸ ὑπὸ τοῦ Παχυμέρους λεγόμενον ὅτι ὁ διοικητὴς τῆς πόλεως Νικόλαος ὁ Μανουηλίτης ἦτο ἀνὴρ «οὐκ εὖ εἰδὼς πολέμων ἀλλὰ λημμάτων», πρᾶγμα ὅπερ δεικνύει τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

[48] Ὁ Μιχαὴλ ὁ Η´ κατὰ τὴν ῥηθεῖσαν περιοδείαν του διεπίστωσεν ὅτι τὸ πρόβλημα τοῦ ἐπισιτισμοῦ ἦτο σοβαρώτατον, διότι ἡ ἀναρχία εἶχε παραλύσει τὰς συγκοινωνίας. Ὁ ἴδιος, καίτοι βασιλεύς, ἠναγκάζετο νὰ τρώγῃ «τὸν σκληρὸν πιτυρίαν καὶ μέλανα», δεῖγμα τοῦ ὁποίου ἔστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὡς ἄξιον θέας. Παχυμέρους, Μιχαὴλ ϛ´ 29 σ. 504.

ἀντιτάξουν ἀποτελεσματικὴν ἄμυναν κατὰ τῶν ὀλιγαρίθμων καὶ κακῶς ὡπλισμένων δυνάμεων τοῦ Ὀσμάν. Τοῦτο ἀποδοτέον ὄχι μόνον εἰς τὴν οἰκονομικὴν ἐξάντλησιν τοῦ τόπου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν δυσμενῆ δημογραφικὴν κατάστασιν[49], ἥτις ἦτο φυσικὴ συνέπεια τῶν πολυετῶν πολέμων[50] καὶ τῆς πενίας τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν. Ἀλλὰ παραδόξως ἡ ἐγκατάλειψις τῆς ὑπαίθρου δὲν συνεπέφερεν ἀνάλογον αὔξησιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν πόλεων. Ἀναφέρονται βεβαίως περιπτώσεις προσφυγῆς τῶν περιοίκων ἐντὸς τῶν ὠχυρωμένων πόλεων, ἀλλὰ μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ κινδύνου ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀστῶν δὲν ηὐξάνετο, διότι οἱ περίοικοι, μὴ δυνάμενοι ἕνεκα τῆς οἰκονομικῆς κρίσεως νὰ ἀπορροφηθοῦν εἰς τὴν ἀστικὴν ζωήν, ἠναγκάζοντο νὰ ἀπέλθουν εἰς τὰ ἴδια. Ἄρα ἡ μείωσις τοῦ γεωργικοῦ στοιχείου τῆς χώρας, ὅση τοὐλάχιστον δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰς ἀμέσους συνεπείας τοῦ πολέμου, δηλαδὴ εἰς τὸν θάνατον καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν, πρέπει νὰ προῆλθεν οὐχὶ ἐξ ἀστυφιλίας τινὸς ἐπιβληθείσης δῆθεν ὑπὸ τῶν περιστάσεων, ἀλλ' εἴτε ἐκ μεταναστεύσεως εἴτε ἐκ προσχωρήσεως εἰς τὰς τάξεις τῶν ἐπιτιθεμένων.

Περὶ τοῦ ὅτι ἔγιναν ἀποικισμοὶ πρὸς ἀσφαλέστερα ἐδάφη καὶ μεταστάσεις πρὸς τοὺς ἐναντίους, δὲν προκύπτει ἀμφιβολία, ἀφοῦ ἔχομεν σαφεῖς μαρτυρίας τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν[51]. Ἀλλ' ἐκ βυζαντινῶν ἐπίσης πηγῶν ἀντλοῦμεν τὴν πληροφορίαν, ἐπιβεβαιουμένην καὶ ὑπὸ τοῦ Muntaner, τοῦ Ibn Khaldun καὶ τοῦ Nešri, ὅτι οἱ Τοῦρκοι τῆς βορειοδυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἵτινες ἀργότερον θὰ ὀνομασθοῦν Osmanlı, δὲν ἀπέβαλον τελείως τὰ νομαδικὰ αὐτῶν ἔθιμα μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΔ' αἰῶνος[52]. Τούτου ἕνεκα θεωροῦμεν

[49] Αὐτόθι Ϛ' 29 σ. 502. Ἡ ἀραίωσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου ἦτο μία ἐκ τῶν καταφανεστέρων μεταβολῶν, τὰς ὁποίας παρετήρησεν ὁ Μιχαὴλ ὁ Η' κατὰ τὸ 1282.

[50] Κατὰ τὸν J. Laurent (Byzance et les Turcs Seldjoucides dans l'Asie Occidentale, Παρίσιοι 1919, σ. 109) ἡ ἀραίωσις τοῦ πληθυσμοῦ εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἀπὸ τὰς ἡμέρας τῶν σελδζουκικῶν ἐπιδρομῶν, κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΑ' αἰῶνος.

[51] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Α' 6 σ. 20, Γ' 22 σ. 222, Δ' 27 σσ. 311-312· Γρηγορᾶς Ζ' 1 (τ. 1 σ. 214). Πρβλ. Langer-Blake, ἐν AHR τ. 37 (1932) σ. 493.

[52] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Β' 24 σ. 133: «καί τινας οὓς ἂν εἴποι τις σκηνίτας καὶ τῇ πολιτείᾳ ἀπηχθημένους». Περὶ αὐτῶν ὁ Κίνναμος (Α' 4 σ. 9, ἔκδ. Βόννης) ἔγραφεν εἰς παλαιοτέραν ἐποχήν: «οὔπω γὰρ γεηπονικοῖς ἐνησκημένοι ἔργοις γάλακτός τε ἀπερρόφουν καὶ κρεῶν ἐσιτοῦντο κατὰ τοὺς Σκύθας, ἀεὶ σποράδες τε ἀνὰ τὸ πεδίον ἐσκηνημένοι ταύτῃ, τοῖς βουλομένοις αὐτοῖς ἐγχειρεῖν προχειρότατοι ἐγίνοντο». Ὁ δὲ Νικηφόρος ὁ Βρυέννιος (Α' 7 σ. 26, ἔκδ. Βόννης) ἀναφέρει τοὺς Τούρκους ὡς «ἔθνος γαλακτοφάγον». Τοὺς νομάδας τούτους ὁ Κίνναμος ἀποκαλεῖ Τουρκο-

ἀπίθανον τὴν εἰς μεγάλην κλίμακα ἀποσκίρτησιν τῶν κατοίκων τῆς Βιθυνίας, πρὸ τῆς εἰρηνεύσεως τῆς χώρας, διότι θὰ ἦτο παρὰ φύσιν καὶ θὰ ἀντέκειτο πρὸς τὸν κοινωνιολογικὸν νόμον τῆς ἐξελίξεως, ἐὰν οἱ Βυζαντινοί, οἵτινες ἦσαν γεωργοὶ καὶ ἀστοί, ἠσπάζοντο τὸν πλάνητα βίον τοῦ νομάδος.

Ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ μωαμεθανικὴ θρησκεία ἠδύνατο ν' ἀποτελέσῃ παράγοντα ὑπολογίσιμον, ἐξηγοῦντα τὴν ἀραίωσιν τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ. Ἐν πρώτοις ἠγέρθησαν σοβαραὶ ἀμφιβολίαι ἐὰν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ὀσμὰν κατὰ τὴν νομαδικὴν αὐτῶν περίοδον, δηλαδὴ περὶ τὸ ἔτος 1282, ἦσαν κατ' ἐπίγνωσιν Μωαμεθανοί[53]. Αἱ νομαδικαὶ φυλαὶ

μάνους (Ε' 3 σ. 207): «ὅσοι κλέμμασι διαζῆν ἐπίστανται, οὓς δὴ Τουρκομάνους ἔθος καλεῖν ἐστι». Τὸ ὅτι οἱ Τοῦρκοι τῆς περιοχῆς ταύτης ἦσαν νομάδες προκύπτει καὶ ἐξ ἄλλου χωρίου τοῦ Κιννάμου (Ζ' 2 σ. 295): «τότε δὲ Πέρσαι ἀμφὶ δισχιλίους περὶ ταύτην [τὴν πόλιν Δορύλαιον] νομάδες ὡς ἔθος ἐσκήνουν». Πρβλ. καὶ Νικήταν Χωνιάτην, σ. 228. Καὶ ταῦτα κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν, ὅτε μόνον ὡς νομάδες ἀναφέρονται οἱ Τοῦρκοι τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ δὲ σύγχρονος τοῦ Ὀρχὰν Ἰωάννης ὁ Καντακουζηνὸς (Β' 6, τ. 1 σ. 341) λέγει περὶ τῶν Ὀθωμανῶν πρὸ τῆς μάχης τοῦ Πελεκάνου: «ἔτι γὰρ ἐσκήνουν ἐν τοῖς πεδίοις, ἔαρος ἤδη μεσοῦντος κατὰ μῆνα Μάϊον» καὶ «τῶν βαρβάρων ὅσον οὔπω ἀπὸ τῶν πεδινῶν ἐπὶ τὰ ὀρεινότερα ἀναχωρησόντων, τὴν ἀλέαν ἐκκλινόντων τὴν ἀπὸ τοῦ θέρους· οὕτω γὰρ εἶναι αὐτοῖς ἔθος, οὖσι νομάσι». Καὶ περαιτέρω: «ἐπεὶ δὲ ἠγγέλθη τοῖς βαρβάροις ἡ τοῦ βασιλέως ἔφοδος, ὅσοι μὲν ἦσαν νομάδες κατὰ τὴν Βιθυνίαν διεσκεδασμένοι σκηνάς τε ἀναλαβόντες καὶ βοσκήματα καὶ τὴν ἄλλην ἀποσκευήν, ἐπὶ τὰ ὑψηλότερα ἀνῆλθον τῶν ὀρῶν καὶ πορρωτέρω ἢ ἐξ ἔθους ἦν αὐτοῖς» (σ. 342). Ὁ δὲ Muntaner εὗρε τῷ 1303 τοὺς Τούρκους κατασκηνοῦντας σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ἔξω τῆς Ἀρτάκης, εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς Βιθυνίας (Buchon, Chroniques étrangères, σ. 419 Β). Προσέτι ὁ Ibn Khaldun (Kitab el-ibar τ. 5 σ. 562—μετάφρ. Cl. Huart, ἐν Journal des Savants, ν. σ. τ. 15 σ. 163) γράφει: «[Ὁ Ὀρχὰν] προσήρτησε τὴν πόλιν ταύτην [δηλ. τὴν Προῦσαν] ὡς ἕδραν τοῦ κράτους του, χωρὶς ὅμως ν' ἀπαρνηθῇ τὰς σκηνὰς διὰ νὰ ζήσῃ ἐντὸς ἀνακτόρων. Ἔζη ὑπὸ σκηνήν, τὴν ὁποίαν ἔστηνεν εἰς τοὺς λειμῶνας καὶ εἰς τὰ ὑποστατικά του». Πρβλ. καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως γραφόμενα ἐν τοῖς Προλεγομένοις του, ΝΕ τ. 19 Α (1862) σ. 257. Περὶ δὲ τοῦ νομαδισμοῦ τοῦ Ἐρτογροὺλ καὶ τοῦ Ὀσμὰν ἀρκούντως σαφεῖς εἶναι αἱ εἰδήσεις τοῦ Nešri (ZDMG τ. 13 σ. 191) καὶ τοῦ Šükrüllah (MOG τ. 2 σ. 77). Πρβλ. καὶ Leunclavius, Historiae σσ. 94, 100.

[53] Ὁ Gibbons (Foundation σσ. 25-26) καὶ ὁ Rambaud (Histoire générale, Παρίσιοι 1894, τ. 3 σσ. 822-824) ὑπεστήριξαν ὅτι ὁ Ἰσλαμισμὸς ἐπεβλήθη ὑπὸ τοῦ Ὀσμάν. Ὁ δὲ Köprülü (Les origines σ. 58), μολονότι τονίζει πάντοτε τὸν μουσουλμανικὸν παράγοντα εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, παραδέχεται ὅτι αἱ νομαδικαὶ τουρκικαὶ φυλαί, μὴ δυνάμεναι νὰ συμμορφωθοῦν μὲ τὰς μωαμεθανικὰς διατάξεις τοῦ βίου, restaient fidèles à leurs traditions nationales [προϊσλαμικὰς] recouvertes d'un léger vernis d'islamisme.

τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (Yürük[54], Kızılbaš[55] κλπ.), καὶ σήμερον ἀκόμη, ἀμυδρὰν μόνον ἔννοιαν ἔχουν περὶ τῶν δογμάτων τοῦ Μωάμεθ. Οἱ δὲ Ὀγοῦζοι, εἰς τοὺς ὁποίους οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ὀσμὰν ἀνῆκον, εἶχον εἰσέλθει εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὡς νομάδες[56]. Οἱ ἱκανώτεροι ἐξ αὐτῶν κατώρθωσαν νὰ ἱδρύσουν τὸ Σελδζουκικὸν Κράτος τοῦ Ρούμ[57], ἐγκατασταθέντες εἰς τὴν γῆν καὶ ἀσπασθέντες τὸν Ἰσλαμισμόν, ὅστις ἐπεκράτει εἰς τὰς γειτονικὰς χώρας. Οἱ νομάδες τοῦ Σελδζουκικοῦ

[54] Ὁ Μ. Τσακύρογλους (Περὶ Γιουρούκων, Ἀθῆναι 1891, σ. 27) γράφει ὅτι οἱ Γιουροῦκοι εἶναι αἱρετικοί, ὁ K. Humann («Über die Ethnologie Kleinasiens» — ἐν Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde τ. 7, 1880, σ. 248) λέγει, μετὰ προφανοῦς ὑπερβολῆς, ὅτι οἱ Γιουροῦκοι δὲν ἔχουν θρησκείαν καὶ ὁ F. W. Hasluck, (Christianity and Islam under the Sultans, Ὀξφόρδη 1929, τ. 1 σσ. 130-133) συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Τσακύρογλου, προσθέτων ὅτι οἱ Γιουροῦκοι, ὁσάκις δὲν ἀδιαφοροῦν τελείως περὶ τὴν θρησκείαν, ὁμολογοῦν συγκεχυμένας καὶ ἑτεροδόξους πεποιθήσεις, ἥκιστα μωαμεθανικάς.

[55] Περὶ τῶν Κιζιλμπὰς ἀξιόλογον μελέτην ἔγραψεν ὁ M. F. Grenard (JA 10η σειρὰ τ. 3, 1904, σσ. 511-522), ἐξ ἧς προκύπτει ὅτι ἡ φυλὴ αὕτη πρεσβεύει σήμερον θρησκείαν, ἀποτελοῦσαν κρᾶμα ἐκ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τοῦ Ἰσλαμισμοῦ καὶ τοῦ Μασδαϊσμοῦ, ἥτις φαίνεται ὅτι διεμορφώθη ἐν Περσίᾳ. Πρβλ. καὶ Hasluck, ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 140-149. Τὰ χριστιανικὰ στοιχεῖα τῆς θρησκείας τῶν Κιζιλμπὰς ἐνισχύουν τὴν γνώμην, ἣν ἐξέφρασεν ὁ R. Leonhard (Paphlagonia—Reisen und Forschungen im nördlichen Kleinasien, Βερολῖνον 1915, σσ. 356, 360 367) ὅτι ἡ φυλὴ αὕτη ἀποτελεῖται ἐξ ἀπογόνων τῶν παλαιοτέρων κατοίκων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται καὶ οἱ Γαλάται. Ἐξετάζων τὰ φυλετικὰ χαρακτηριστικά, ὁ Leonhard παρατηρεῖ τὴν μεγάλην ὁμοιότητα τῶν Κιζιλμπὰς πρὸς τοὺς Ἕλληνας γείτονάς των καὶ τὴν ὡσαύτως μεγάλην διαφοράν, ἥτις ὑφίσταται μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Τούρκων. Ὁ δὲ Γ. Κ. Σκαλιέρης, εἰς τὸ ἔργον του Λαοὶ καὶ φυλαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Ἀθῆναι 1922, σσ. 194-195, ὑπεστήριξεν ὅτι οἱ Κιζιλμπὰς (Ἐρυθρῖνοι) κατάγονται ἐξ Ἑλλήνων. Τοῦτο ὅμως δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῇ, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον εἶναι δύσκολον νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν προέλευσιν τῶν μασδαϊκῶν στοιχείων εἰς τὴν θρησκείαν των χωρὶς νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἐκ Περσίας καταγωγήν των. Σημειωτέον πρὸς τούτοις ὅτι ὁ Köprülü (MOG τ. 1 σ. 215) θεωρεῖ τοὺς Κιζιλμπὰς «γνησίους Τούρκους, οἵτινες διέσωσαν καθαρώτατα τὴν παλαιὰν ἐθνικὴν παράδοσιν».—Τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς τῶν Κιζιλμπὰς περιέγραψε λεπτομερῶς ὁ Β. Μιρμίρογλους, Οἱ Δερβίσσαι, Ἀθῆναι 1940, σσ. 218-234.

[56] Βλ. EI ἄρθρον «Ghuzz», ὑπὸ W. Barthold, τ. 1 σ. 178 B.

[57] Barthold, αὐτόθι. Ὁ Marco Polo, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν ἀνατολικὴν Μικρὰν Ἀσίαν περὶ τὸ 1272, γράφει ὅτι ὁ πληθυσμὸς διαιρεῖται εἰς τρεῖς φυλάς. Τὴν πρώτην ἀποτελοῦν οἱ Τουρκομάνοι, οἵτινες εἶναι νομάδες καὶ ζοῦν εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰ ἀπρόσιτα μέρη τῆς ὑπαίθρου. Τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην ἀπαρτίζουν οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ἀρμένιοι, κατοικοῦντες εἰς τὰς πόλεις (Ἰκόνιον, Καισάρειαν, Σεβάστειαν) καὶ ἀσχολούμενοι μὲ τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν βιοτεχνίαν. The Travels of Marco Polo, Everyman's Library, Λονδῖνον 1932, σ. 33.

Κράτους, ἐρχόμενοι εἰς συχνὴν ἐπαφὴν μὲ τὰς ἐξισλαμισθείσας πόλεις καὶ τὰ χωρία καὶ συνεχῶς διαρρέοντες πρὸς τὸν ἀγροτικὸν βίον, ἦσαν εἰς εὐνοϊκωτέραν θέσιν νὰ διδαχθοῦν τὸν Μωαμεθανισμόν. Μεταξὺ αὐτῶν ἡ ἐπιρροὴ τῶν baba καὶ τῶν ἱεροδιδασκάλων ἠδύνατο ν' ἀποβῇ σπουδαιότερος παράγων. Ἀλλ' εἰς τὰ δυτικώτερα τῆς χερσονήσου, ὅπου οἱ Ὀγοῦζοι ἦσαν ἐντὸς χριστιανικοῦ περιβάλλοντος, ἡ φωνὴ τοῦ μουεζζίνη, καλοῦντος τοὺς πιστοὺς πρὸς τὸν Ἀλλάχ, δὲν ἠδύνατο νὰ φθάσῃ. Ἡ δὲ ἐπίδρασις τοῦ σωματείου τῶν Ἀχῆ, τὸ ὁποῖον εἶχε κατ' ἐξοχὴν ἀστικὸν χαρακτῆρα, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῇ μέχρι τῶν νομάδων τῆς βορειοδυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ Ἀχῆ, σπουδαῖος παράγων διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Ἰσλὰμ ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἦσαν κατὰ πρῶτον λόγον ἐργατικὸν σωματεῖον μὲ σοσιαλιστικὰς κατευθύνσεις καὶ ἀντιπροσώπευον τὸ πλέον ἐξειλιγμένον στοιχεῖον τοῦ τουρκικοῦ Μωαμεθανισμοῦ, ἀλλ' οὐδὲν κοινὸν εἶχον πρὸς τοὺς νομάδας τῆς νοτίου Βιθυνίας πλήν, ἴσως, τῆς κοινοκτημοσύνης. Ἡ δὲ ἀναρχία ἐν Βιθυνίᾳ ἦτο τοιαύτη, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν τὴν ἐπέκτασιν τοῦ σωματείου πρὸ τῆς εἰρηνεύσεως τῆς χώρας καὶ πρὸ τῆς καταλήψεως τῶν πόλεων, διότι ἡ ὕπαρξις ὀργανώσεως ὡς ἡ τῶν Ἀχῆ προϋποθέτει ὁμαλὸν κοινωνικὸν βίον καὶ εἰρηνικὰς συνθήκας.

Πλὴν ὅμως τῶν ἐδαφικῶν καὶ κοινωνικῶν συνθηκῶν, ἐξεταστέον ἐὰν δυνάμεθα ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν φυλῶν καὶ τῶν ἀτόμων νὰ διδαχθῶμέν τι δυνάμενον νὰ ρίψῃ φῶς ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς καταστάσεως τῶν Τούρκων τῆς Βιθυνίας. Ἀπὸ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς οἱ Ὀγοῦζοι ὀνομάζονται καὶ Türkmen[58] καί, παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, Τουρκομάνοι[59]. Τὸ δὲ ὄνομα Türkmen εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν διετηρήθη μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος πρὸς δήλωσιν τῶν εὑρισκομένων εἰς κατωτέραν βαθμῖδα πολιτισμοῦ, τῶν νομάδων καὶ τῶν ἀθρήσκων[60], ἀκριβῶς ὅπως κατὰ τὴν ἀκμὴν τῆς Αὐτοκρατορίας ἡ λέξις Türk ἐσήμαινε παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς *χωρικός*[61]. Διὰ νὰ ἔχῃ δὲ τὴν σημα-

[58] Βλ. Barthold, ἐν EI ἄρθρα «Ghuzz» (τ. 1 σ. 178 B), «Türkmen» (τ. 4 σ. 943 B) καὶ «Türks» (τ. 4 σ. 951 B).

[59] Ἄννα Κομνηνή, τ. 2 σ. 248 στ. 16, ἔκδ. Reifferscheid. Κίνναμος Ε' 3 σ. 208 στ. 1, ἔκδ. Βόννης. Ἀκροπολίτης, τ. 1 σ. 136 στ. 11, σ. 160 στ. 2, ἔκδ. Heisenberg. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἀκροπολίτης διακρίνει τοὺς Τούρκους τοῦ Σελδζουκικοῦ Κράτους ἀπὸ τοὺς Τουρκομάνους, ἀποκαλῶν τοὺς πρώτους *Πέρσας*.

[60] Κατὰ τὸν Τσακύρογλου (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 10), ἡ λέξις Türkmen χρησιμοποιεῖται ὡς συνώνυμος τοῦ Yürük καὶ τοῦ göčebe πρὸς δήλωσιν τῶν νομάδων.

[61] Πρβλ. H. Vambéry, Das Türkenvolk σ. 612.

σίαν ταύτην ἔπρεπε, φυσικῷ τῷ λόγῳ, οἱ φέροντες τὸ ὄνομα Türkmen νὰ εὑρίσκωνται πράγματι εἰς κατώτερον ἐπίπεδον πολιτισμοῦ. Ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἐξειλίσσοντο εἰς ἀγρότας καὶ εἰς ἀστοὺς ἔπαυον νὰ λέγωνται Türkmen, προσλαμβάνοντες τὸ ὄνομα τοῦ κράτους εἰς τὸ ὁποῖον ὑπήγοντο, π.χ. Selčuk, Karamanlı, Osmanlı. Ἐξηκολούθουν ὅμως ν' ἀποκαλοῦν Türkmen τοὺς παλαιοὺς καὶ καθυστερημένους ὁμοφύλους των[62]. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ λέξις διετηρήθη μόνον πρὸς δήλωσιν τῶν σημερινῶν νομάδων τῆς Τουρκίας καὶ τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας[63]. Εἶναι δὲ σπουδαιοτάτης σημασίας τὸ ὅτι ὁ Ibn Battuta[64] ἀποκαλεῖ τοὺς Ὀσμανίδας *Τουρκομάνους*, πρᾶγμα ὅπερ δεικνύει ὅτι περὶ τὸ ἔτος 1333 δὲν εἶχεν ἐπικρατήσει τελείως τὸ ὄνομα Osmanlı πρὸς δήλωσιν τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ὀρχάν.

Ἐὰν λοιπὸν οἱ Ὀσμανίδαι, οἱ κατακτηταὶ τῆς Βιθυνίας, ἦσαν, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ Τουρκομάνοι, νομαδικῆς προελεύσεως καὶ ἦγον βίον ἐν μέρει τοὐλάχιστον νομαδικὸν κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ ΙΔ' αἰῶνος[65], εἶναι εὔκολον νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἑξήκοντα ἔτη ἐνωρίτερον, πρὸ τοῦ 1282, δὲν εἶχον ἀκραιφνῆ καὶ ἀνεπτυγμένην μωαμεθανικὴν συνείδησιν. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἔφερον καθαρῶς μωαμεθανικὰ ὀνόματα (Osman, Hasan, Bekir, Mehmet), ἀλλὰ τὰ ὀνόματα ταῦτα μόνα των δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἀπόδειξις τῆς ἰσλαμικῆς συνειδήσεως τῶν φερόντων αὐτά, διότι, ὡς γνωστόν, οἱ νομάδες εὐκόλως λαμβάνουν ὀνόματα ἀπὸ τοὺς λαοὺς διὰ τῶν ὁποίων διέρχονται[66].

[62] Περὶ τοῦ νομαδισμοῦ τῶν Ὀγούζων καὶ τῶν Τουρκομάνων λέγει ὁ Leunclavius, Historiae σ. 94: «quippe pro majorum suorum consuetudine, revera Nomades erant Oguzii, qui pascuorum causa de locis aliis in alia cum familiis commigrabant et tentoriis suis, vel mapalibus, sub dio contenti, nulla nec oppida, nec pagos, nec aedificia sibi struebant . . . cujusmodi sunt adhunc in usu Tataris et apud Turcos iis, qui hodieque suis cum gregibus hinc inde per Anatoliam, Caramaniam, Suriam et Arabiam vagantur et pascua certis pretiis conducunt ac Turcomanleri nominantur».

[63] Ἡ σοβιετικὴ δημοκρατία τοῦ Τουρκμενιστὰν ἱδρύθη τῷ 1925 συνεπείᾳ τοῦ τεραστίου ἐκπολιτιστικοῦ ἔργου μεταξὺ τῶν νομάδων, τὸ ὁποῖον συνετελέσθη ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ε.Σ.Σ.Δ. Τὸ ἔργον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀποσπᾷ τὸν θαυμασμὸν παντὸς γνωρίζοντος τὴν ἐκεῖ ἐπικρατοῦσαν κατάστασιν, δὲν ἔληξεν ἀκόμη διότι πολλοὶ νομάδες, πάντοτε ἀρνηταὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἐξακολουθοῦν νὰ πλανῶνται ἀνὰ τὰ ὀροπέδια, ἐλάχιστα ἐπηρεασθέντες ἀπὸ τὴν νέαν ὀργάνωσιν.

[64] Voyages τ. 2 σ. 321.

[65] Βλ. μαρτυρίαν Καντακουζηνοῦ, ἐν τοῖς ἀνωτέρω, σ. 51 σημ. 52.

[66] Τοῦτο, ὡς γνωστόν, συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς Ἀθιγγάνους τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, οἵτινες πλὴν τῶν ἐθνικῶν των ὀνομάτων ἔχουν συγχρόνως καὶ χριστιανικὰ καὶ μωαμεθανικά.

Ἐνῷ δὲ οἱ Τουρκομάνοι τῆς νοτίου Βιθυνίας καὶ τοῦ Ἐσκήσεχιρ δὲν δίδουν σημεῖα θρησκευτικῆς ζωῆς καθ' ὅλον τὸν ΙΓ' αἰῶνα, οἱ Ὀσμανίδαι, οἱ ἄμεσοι ἀπόγονοί των, ὅταν ἐμφανίζωνται εἰς τὴν ἱστορίαν, ἔχουν τὸ ἀκατάσχετον ἐκεῖνο σθένος καὶ τὸν ἱεραποστολικὸν ἐνθουσιασμόν, τὸν ὁποῖον μόνον οἱ νεοφώτιστοι τοῦ Ἰσλὰμ ἐγνώρισαν. Διότι, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ Παπαρρηγόπουλος[67], ὁ ὁποῖος καίτοι δὲν ἦτο τουρκολόγος εἶχεν ὀξυτάτην κρίσιν ὡς ἱστορικός, ἡ μαχητικωτάτη αὕτη θρησκεία μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου παύει νὰ ἐμπνέῃ πολεμικὴν ὁρμὴν καὶ οἱ ὀπαδοί της παρασύρονται εἰς τὴν χλιδὴν καὶ τὴν νωχέλειαν. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἔργον τῆς ἱδρύσεως καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους ἦτο κυρίως ἔργον νεοφωτίστων. Αὐτοὶ καὶ ἀργότερον, ὡς λέγει ὁ Ἕλλην ἱστορικός, ἀνελθόντες εἰς τὰ ἀνώτατα τοῦ κράτους ἀξιώματα, ἦσαν ὁ νοῦς καί, ὡς μαχηταί, αἱ χεῖρες τῆς ἀνιούσης ὀθωμανικῆς δυνάμεως.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας δὲν νομίζομεν πιθανὸν ὅτι οἱ Τοῦρκοι, οἱ διαβιοῦντες εἰς τὴν βορειοδυτικὴν ἄκραν τῆς χερσονήσου, ὄντες νομάδες καὶ ἐπιδρομεῖς καὶ μὴ παρέχοντες σημεῖα θρησκευτικῆς ἢ πολιτικῆς ζωῆς, εἶχον τὸν θρησκευτικὸν ζῆλον καὶ τὴν ἐπίγνωσιν πνευματικῆς τινος ἀποστολῆς διὰ νὰ συντελέσουν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας πρὸ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Ὀσμανιδῶν.

Πλὴν ὅμως τούτου, καὶ αἱ συνθῆκαι, ὑπὸ τὰς ὁποίας εὑρίσκετο ὁ λαὸς τῆς ὑπαίθρου, ἦσαν τοιαῦται ὥστε νὰ μὴ ὑφίσταται σοβαρὸς λόγος ἀποσκιρτήσεως πρὸς τὴν ξένην θρησκείαν.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Μιχαὴλ ὁ Η' περιήρχετο τὴν Βιθυνίαν καὶ διεπίστωνε τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ὑπαίθρου, τὰ μὲν ὀσμανικὰ στρατεύματα δὲν ἀπετέλουν ἄμεσον κίνδυνον, διότι οἱ Ὀσμανίδαι ἦσαν ἀνοργάνωτοι, οἱ δὲ ἄτακτοι συμμορῖται, οἵτινες ἦσαν τὸ πραγματικὸν φόβητρον τῶν πληθυσμῶν, ἐπερχόμενοι αἰφνιδιαστικῶς χάριν λεηλασίας καὶ ἐξανδραποδισμοῦ, ὀλίγον ἐνδιεφέροντο περὶ τῆς θρησκείας ἢ τῆς συνειδήσεως τῶν θυμάτων των. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ἀφοῦ οἱ χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ τῆς ὑπαίθρου δὲν ἠδύναντο νὰ προσδοκοῦν καλυτέραν μοῖραν ἀσπαζόμενοι τὸν Μωαμεθανισμόν, ἦτο φυσικὸν νὰ παραμείνουν πιστοὶ εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν, ἀγωνιζόμενοι τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα ἐν τῷ μέσῳ δυσχερεστάτων συνθηκῶν.

Ἐν τῇ ἀληθῶς οἰκτρᾷ ταύτῃ καταστάσει ἡ μόνη σωτηρία ἐκ τῶν δεινῶν ἦτο ἡ φυγή. Ἐφ' ὅσον τοῦτο ἦτο δυνατόν, οἱ χριστιανικοὶ πληθυσμοὶ τῆς ὑπαίθρου, ἀντὶ ν' ἀλλαξοπιστήσουν, ἐλάμβανον τὴν πρὸς τὴν θάλασσαν ἄγουσαν καὶ μετηνάστευον εἰς ἀσφαλέστερα μέρη, ἐγκαταλείποντες τὴν γενέτειραν καὶ τὴν ἀκίνητον περιουσίαν

[67] Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔκδ. 6η τ. 5 Α σ. 184.

των. Ἡ ἐκκένωσις αὕτη τῆς χώρας τελικῶς ἀπεδείχθη τὸ χείριστον τῶν δεινῶν καὶ ὑπεβοήθησε τὰ μέγιστα τὸν κατακτητήν.

Ὑπολείπεται τώρα νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πόσον ἡ λειψανδρία δύναται νὰ προῆλθεν ἐκ τῆς διαρροῆς τοῦ ἄρρενος πληθυσμοῦ πρὸς τὰ στρατόπεδα τῶν ἐναντίων. Ὡς ἦτο ἑπόμενον, μετὰ τὴν ἄστοργον πολιτικὴν τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η΄ πρὸς τὰ ἰθαγενῆ στρατεύματα, αἱ λιποταξίαι ἐλάμβανον ὁσημέραι μεγαλυτέραν ἔκτασιν, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ λεία, ἣν ἀπεκόμιζον οἱ συμπράττοντες μετὰ τῶν πολεμίων, ἦτο κατὰ πολὺ πλουσιωτέρα τῶν ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου ἰσχνῶν ἀποδοχῶν, αἵτινες ἔβαινον σταθερῶς ἐλαττούμεναι. Γενόμενοι δὲ δεκτοὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων ὡς σύμμαχοι καὶ ὡς ὁδηγοί, οἱ αὐτομολοῦντες ἀπέβαινον ἄκρως ἐπικίνδυνοι διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ τόπου. Ἀλλ' ἡ λιποταξία, ὁσονδήποτε καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα καὶ ἂν εἶχε, δὲν δύναται μόνη νὰ ἐξηγήσῃ τὴν μείωσιν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ, πρῶτον διότι ἡ πλειονότης τῶν στρατιωτῶν καὶ δὴ τῶν αὐτομόλων δὲν ἠσχολεῖτο μὲ τὴν γεωργίαν καὶ δεύτερον διότι, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν μᾶζαν τοῦ λαοῦ, οἱ στρατιῶται ἦσαν ὀλίγοι.

Ἐκ τῶν εἰρημένων καθίσταται πρόδηλον ὅτι ἡ περὶ τὸ ἔτος 1282 σημειωθεῖσα ἐγκατάλειψις τῆς ὑπαίθρου καὶ ἀραίωσις τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ δὲν ὠφείλετο οὔτε εἰς ἀστυφιλίαν οὔτε εἰς μετάστασιν πρὸς τοὺς Ὀσμανίδας. Ἡ μωαμεθανικὴ θρησκεία δὲν ἀπέβη ὑπολογίσιμος παράγων εἰς τὰ πράγματα τῆς Βιθυνίας εἰμὴ μόνον ἀφοῦ ὁ Ὀσμὰν ἐνεφανίσθη εἰς τὰ περίχωρα τῆς Προύσης καὶ τῆς Νικαίας, περισφίγγων τὸν κλοιὸν τῆς πολιορκίας πέριξ τῶν μικροτέρων ὠχυρωμένων πόλεων, αἵτινες εἶχον στρατηγικὴν σημασίαν. Τότε κατέστη φανερὸν ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ δὲν ἤρχοντο ὡς ἁπλοῖ ἐπιδρομεῖς ἀλλὰ δι' ὁριστικὴν ἐγκατάστασιν. Καὶ τότε οἱ κάτοικοι τῆς ὑπαίθρου ἤρχισαν νὰ συμπράττουν ὁμαδικῶς κατὰ τῶν πολεμίων, νὰ ἀσπάζωνται τὸν Ἰσλαμισμὸν καὶ νὰ συγχωνεύωνται μετὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ λαοῦ. Ὅθεν αἱ ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν μνημονευόμεναι ἀποσκιρτήσεις πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς ἀναφέρονται εἰς ἐποχὴν κατά τι μεταγενεστέραν. Κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος ἡ ἀρνησιθρησκεία καὶ ἡ προσχώρησις εἰς τὰς τάξεις τῶν Τούρκων, δὲν ἠδύναντο νὰ προκαλέσουν τὴν ἐλάττωσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ὑπαίθρου.

Ἀντιθέτως, ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ἡ λειψανδρία ὠφείλετο εἰς μεταναστεύσεις τοῦ ζωτικωτέρου στοιχείου τῆς χώρας φαίνεται πολὺ πιθανωτέρα. Τοιαύτας μετακινήσεις πληθυσμῶν πρὸς τὰς παραλίους πόλεις καὶ ἐκεῖθεν πρὸς τὴν Θράκην εἰς ἀναζήτησιν ἀσφαλείας ἀναφέρουν σαφῶς ὁ Παχυμέρης καὶ ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς, ὑπονοοῦντες μετὰ προφανοῦς ὑπερβολῆς ὅτι ἡ ἔξοδος ἐκ τῆς ἐνδοχώρας ὑπῆρξε σχεδὸν

γενική [68]. Ἀλλ' ἡ ὑπερβολὴ αὕτη παρέχει ἡμῖν ἰδέαν τινὰ τοῦ μεγέθους τοῦ μεταναστευτικοῦ ρεύματος, τὸ ὁποῖον ὄχι τόσον ποσοτικῶς ὅσον ποιοτικῶς ἐπέδρασε μεγάλως ἐπὶ τῆς δημογραφικῆς συνθέσεως τῆς χώρας καὶ ἀπετέλεσε τὸν κύριον συντελεστὴν τῆς εὐχεροῦς ὑποταγῆς. Τὸ ρεῦμα τοῦτο ὑπῆρξεν ἐξ ἴσου αἰσθητὸν καὶ εἰς τὰς πέριξ τῆς Βιθυνίας ἐπαρχίας καὶ συγκεκριμένως εἰς τὰ πρώην θέματα τῶν Θρᾳκησίων, Βουκελλαρίων καὶ Παφλαγόνων, ὅπου τὰ νεωστὶ ἱδρυθέντα κρατίδια τοῦ Κέρμιαν, τοῦ Σαρουχάν, τοῦ Σασάν, τοῦ Καρασῆ καὶ τοῦ Ἀμοὺρ δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπιβάλει τὴν ἐξουσίαν των ἐπὶ τῶν ἀναρχουμένων περιοχῶν [69]. Τόσον ἐκεῖ, ὅσον καὶ εἰς τὴν Βιθυνίαν, καθίσταται προφανὲς ἐκ τῆς περαιτέρω σιωπῆς τῶν ἱστορικῶν ὅτι αἱ ὁμαδικαὶ μετακινήσεις πληθυσμῶν ἔληξαν μόλις αἱ περιοχαὶ αὗται ὑπετάχθησαν εἰς τοὺς ρηθέντας ἡγεμόνας. Αἴτιον δὲ τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι ἡ ἀνεξιθρησκεία καὶ ἡ μετριοπάθεια, μεθ' ὧν ἐπολιτεύθησαν οἱ Τοῦρκοι καὶ πρωτίστως οἱ Ὀσμανίδαι κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἱστορίας των, παρέχοντες ἀσφάλειαν καὶ ἐλευθερίαν ἐργασίας εἰς τοὺς ὑπηκόους των καὶ ἐγκαθιδρύοντες νέαν τάξιν πραγμάτων ἐν πολλοῖς προτιμοτέραν τῆς ἀναρχίας καὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων [70]. Μὴ ὑφισταμένου, λοιπόν, σοβαροῦ λόγου ὁμαδικῆς φυγῆς μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν Ὀθωμανῶν, παραδεχόμεθα ὅτι τὸ μεταναστευτικὸν ρεῦμα διετηρήθη μὲν ἔντονον κατὰ τὰ κρίσιμα ἔτη τῶν ἐσωτερικῶν ἀναβρασμῶν, τῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἐξαρθρώσεως, ἀλλ' ἐκόπασε τὴν ἐπαύριον τῆς ἐγκαθιδρύσεως τοῦ κατακτητοῦ, ἐντὸς τῶν τριῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ αἰῶνος. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως εἶχεν ἐπιφέρει τὰ ὀλέθρια διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν ἀποτελέσματα, διότι ἄφησε τὸν δρόμον ἐλεύθερον εἰς τὸν κατακτητήν, ὅστις δὲν ἐβράδυνε νὰ καθυποτάξῃ καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο προπύργιον τοῦ Βυζαντίου ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ.

Πιθανὸν μία ἡνωμένη καὶ ἰσχυρὰ διοίκησις νὰ ἠδύνατο καὶ τὴν διαρροὴν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ νὰ συγκρατήσῃ, καταπολεμοῦσα τὰ προκαλοῦντα αὐτὴν αἴτια, καὶ ἐναντίον τοῦ κατακτητοῦ νὰ ἀμυνθῇ. Ἀλλὰ τοὺς ἐμφυλίους πολέμους καὶ τὰς καταστροφὰς ἠκολούθησαν, ὡς συμβαίνει πολλάκις, ἡ ἀναρχία καὶ ἡ ἀδιαφορία περὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, κατάστασις ἥτις ἦτο ἄκρως εὐνοϊκὴ διὰ τὴν

[68] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Δ΄ 27 σσ. 310-311.—Ἀνδρόνικος Δ΄ 18 σ. 314, 21 σ. 318, 26 σσ. 335-337. Γρηγορᾶς Ζ΄ 1 (τ. 1 σ. 214): «ὅσοι δ' ἔλαθον διαδράντες, οἱ μὲν ἐς τὰς ἔγγιστα πόλεις κατέφυγον, οἱ δὲ καὶ ἐς Θρᾴκην ἄσκευοι καὶ γυμνοὶ τῶν προσόντων διέβησαν».

[69] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Δ΄ 27 σσ. 311-312. Γρηγορᾶς Ζ΄ 1 σ. 214.

[70] Πρβλ. Langer-Blake, ἐν AHR τ. 37 σ. 482. Wittek, The Rise σσ. 20, 43.

ἐπικράτησιν τῶν ἰδιοτελῶν σκοπῶν τῶν κατὰ τόπους ἀρχόντων, οἵτινες εἶχον ἀποβῆ οὐσιαστικῶς αὐτόνομοι, ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου καὶ ρυθμίζοντες ἕκαστος τὰ ἑαυτοῦ κατὰ τὸ δοκοῦν. Ἰδίως εἰς τὰ ἀπώτερα μέρη οἱ βυζαντινοὶ φρούραρχοι ὄχι μόνον δὲν συνησπίσθησαν πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν Ὀθωμανῶν, ἀλλὰ καὶ διεξήγαγον ἐπιδρομὰς κατ᾽ ἀλλήλων· ὑπῆρχον δὲ καὶ περιπτώσεις καθ᾽ ἃς συνειργάζοντο μετὰ τῶν ἀλλοφύλων γειτόνων των[71]. Ἡ δὲ συνεργασία αὕτη καὶ ἡ ἀμοιβαία ἀνοχὴ ἀποδεικνύουν ἅπαξ ἔτι ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην[72] δὲν ὑπῆρχον ὀξεῖαι θρησκευτικαὶ ἢ φυλετικαὶ ἀντιθέσεις καὶ ὅτι, ἐὰν δὲν παρενέβαινεν ἡ ὀσμανικὴ κατάκτησις, αἱ δύο φυλαὶ θὰ συνέζων ὡς ὁμότιμοι γείτονες διατρέχοντες τοὺς αὐτοὺς κινδύνους καὶ ὑφιστάμενοι τὴν αὐτὴν μοῖραν. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ τοῦρκοι μισθοφόροι συνέπραξαν μετὰ τοῦ δυσηρεστημένου λαοῦ, ἦτο κοινὴ προσπάθεια, ἀποβλέπουσα εἰς τὴν συνένωσιν τῆς χώρας καὶ εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτῆς ἀπὸ τῆς κυριαρχίας τῶν Παλαιολόγων. Μετὰ τὴν καταστολὴν τοῦ κινήματος, ἡ Βιθυνία ἐπανῆλθεν εἰς τὴν προτέραν αὐτῆς κατάστασιν. Ἐλλείψει ἰσχυροῦ ἀνδρός, ὅστις θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβληθῇ καὶ νὰ

[71] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Γ΄ 22 σσ. 222-223. Πρβλ. Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σσ. 56, 62, 66, 68. J. H. Kramers, ἐν EI τ. 4 σ. 1013 B.

[72] Παρόμοιαι περιπτώσεις συνεργασίας Βυζαντινῶν καὶ Τούρκων ἀναφέρονται ἐπανειλημμένως καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Σελδζούκων. Σημαντικώτατον εἶναι τὸ χωρίον τοῦ Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου (σ. 306, ἔκδ. Βόννης) : «ἐπείπερ ὁ βασιλεὺς [Νικηφόρος ὁ Βοτανειάτης] τοιούτοις ἀγωνίσμασι καὶ τροπαίοις τὰ τῆς ἑσπέρας καλῶς διατέθεικεν, ἐνόσει δὲ τὰ τῆς ἑῴας καὶ τῶν Τούρκων ἐπιδρομαῖς καὶ τῇ συνθήκῃ τῶν κοινωνησάντων Ρωμαίων αὐτοῖς καὶ κατὰ τῶν ὁμογενῶν ἐπανισταμένων, ἐστήριξε τὸ πρόσωπον καὶ πρὸς τὴν ἐκεῖσε κατάστασιν». Ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα, ὁ Νικήτας Χωνιάτης (σ. 50, ἔκδ. Βόννης), ἱστορῶν τὰ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἰωάννου Β΄ τοῦ Κομνηνοῦ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Φρυγίας (τῷ 1142 — Muralt, Essai de chronographie byzantine, τ. 1 σ. 141), παρέχει τὴν ἑξῆς λίαν ἐνδιαφέρουσαν πληροφορίαν περὶ τῆς λίμνης τοῦ Πουσγούση καὶ τῶν νησίδων της : «ᾤκουν οὖν ταύτας τηνικάδε καιροῦ Χριστιανῶν ἑσμοί, οἳ καὶ διὰ λέμβων καὶ ἀκατίων τοῖς Ἰκονιεῦσι Τούρκοις ἐπιμιγνύμενοι, οὐ μόνον τὴν πρὸς ἀλλήλους φιλίαν ἐντεῦθεν ἐκράτυναν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐπιτηδεύμασιν αὐτῶν ἐν πλείοσι προσεσχήκασιν· ἀμέλει καὶ ὡς ὁμοροῦσιν αὐτοῖς προστιθέμενοι Ρωμαίους ὡς ἐχθροὺς ὑπεβλέποντο». Ἐπίσης κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κιννάμου (Α΄ 10 σ. 22), ὁ ρηθεὶς βασιλεὺς διεξήγαγε πείσμονα καὶ αἱματηρὸν ἀγῶνα διὰ νὰ γίνῃ κύριος τῆς λίμνης, «τῶν δ᾽ ἐν αὐτῇ Ρωμαίων οὐκ ἐνδιδόντων ταύτην αὐτῷ (χρόνῳ γάρ δὴ καὶ ἔθει μακρῷ Πέρσαις τὰς γνώμας ἀνακραθέντες ἦσαν).—Κατὰ τὸν Ramsay (Historical Geography of Asia Minor, σ. 389) ἡ λίμνη τοῦ Πουσγούση ἢ Πασγούση εἶναι ἡ σήμερον καλουμένη Beyşehir gölü. Ὁ Κίνναμος (Β΄ 8 σ. 58) ἀναφέρει ὅτι παλαιότερον ἐκαλεῖτο ἡ *τοῦ Σκληροῦ*.

ἀποκαταστήσῃ τὴν ἑνότητα, ἀναφαίνονται καὶ πάλιν οἱ διάφοροι τοπικοὶ ἡγέται. Ἡ διαίρεσις καὶ ὁ κατακερματισμὸς τῆς χώρας εἰς μικροσκοπικὰ τμήματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶχον ὡς ἔρεισμα τὸ ἠθικὸν σθένος, τὴν πατριωτικὴν συνείδησιν, τὴν πολιτικὴν παράδοσιν καὶ τὴν ὀργάνωσιν τῶν ἐλευθέρων ἑλληνικῶν πόλεων τῆς ἀρχαιότητος, ἐπετάχυνον τὴν ὑποταγὴν εἰς τὸν ξένον κατακτητήν, ὅστις παρουσιάσθη πρὸ τῆς ἐγκαταλειφθείσης καὶ παντοιοτρόπως χειμαζομένης ταύτης περιοχῆς μὲ ἡνωμένας τὰς δυνάμεις του καὶ μὲ καθωρισμένον σκοπόν.

Ἀλλ᾽ ὅμως, καίτοι δὲν ὑπῆρχον μισαλλοδοξίαι καὶ σφοδραὶ ἐθνικαὶ ἀντιθέσεις, θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ νομισθῇ ὅτι, ἐὰν τὸ τουρκικὸν στοιχεῖον εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἐντὸς τῆς βυζαντινῆς Βιθυνίας, ἀσφαλῶς θὰ ἐπέσπευδεν ἢ θὰ διηυκόλυνε τὴν ὀθωμανικὴν κατάκτησιν. Ἀναφύεται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα : ὑπῆρχον ἆρά γε Τοῦρκοι ἐγκατεστημένοι ἐν Βιθυνίᾳ καί, ἐὰν ναί, ποία ἦτο ἡ ἀριθμητικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτῶν δύναμις ;

Ἐν πρώτοις, ἐκ τῆς ἐπισταμένης τῶν πραγμάτων μελέτης, προκύπτει ὅτι ἡ σελδζουκικὴ κατοχή, διαρκέσασα ἐν Νικαίᾳ ἀπὸ τοῦ 1078 μέχρι τοῦ 1097, δὲν ἄφησεν ἴχνη ἐπὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῆς χώρας. Τοῦτο ἄγει ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ ἐν Βιθυνίᾳ ἐγκατασταθέντες τοῦρκοι ἄποικοι ὄχι μόνον ἀριθμητικῶς ἀπετέλουν ἀνίσχυρον μειονότητα, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως πολιτισμοῦ δὲν ὑπερίσχυον τῶν ἰθαγενῶν. Ὅσοι ἐξ αὐτῶν παρέμειναν (ἐὰν τινες παρέμειναν) καὶ μετὰ τὴν ὑποχώρησιν τῶν Σελδζούκων, οὐδέποτε ἀπετέλεσαν παράγοντα ἄξιον λόγου. Ἡ τύχη των εἶναι ἄγνωστος εἰς τὴν ἱστορίαν. Γραπτὰ ἢ ἄλλα μνημεῖα δὲν ἐγκατέλιπον, πλὴν ὀλίγων ἐπιτυμβίων πλακῶν ἐντετειχισμένων εἰς τὰ τείχη τῆς Νικαίας[73]. Εἰς τὴν βυζαντι-

[73] Βλ. K. Otto-Dorn, Das islamische Iznik, Βερολῖνον 1941, σ. 2. Πρβλ. A. M. Schneider - W. Karnapp, Die Stadtmauer von Iznik, Βερολῖνον 1938, πίναξ 48. Ὡς πρὸς τὴν τουρκικὴν ἐπέκτασιν πρὸς τὰ νότια τῆς Βιθυνίας κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος, ὁ P. Wittek (Byzantion τ. 10, σ. 37) παρατηρεῖ ὅτι «ματαίως ἀναζητεῖ τις ἐνταῦθα ἴχνη τοῦ σελδζουκικοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις δὲν φαίνεται νὰ εἰσεχώρησε πρὸς δυσμὰς τοῦ Σιβρήχισαρ». Τὸ Σιβρήχισαρ εὑρίσκεται εἰς τὸ μέσον τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ Κοτυαείου εἰς Ἄγκυραν. Αἱ παλαιότεραι τουρκικαὶ ἐπιγραφαὶ εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, αἱ πλησιέστεραι πρὸς τὴν Βιθυνίαν, ἀνάγονται εἰς τοὺς χρόνους τῆς στασιμότητος τῶν Σελδζούκων, ὅτε τὸ μὲν Κοτυάειον διετέλει ὑπὸ αὐτονόμους διοικητάς, ἡ δὲ δύναμις τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας ἔβαινε σταθερῶς αὐξανομένη. Αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται εἶναι : ἐπὶ χανίου ἀπέχοντος δέκα ὥρας πορείας ΝΑ τῆς Κιουταχείας (μὲ χρονολογίαν 1210), ἐπὶ λουτροῦ δύο ὥρας δυτικῶς αὐτῆς (μὲ χρονολογίαν 1233) καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως, τοῦ ἔτους 1236. (Ismail Hakkı, Kütahya şehiri, Κων)πολις 1932, σσ. 19-22). Εἰς τὸ Ἀφιὸν - Καράχισαρ ἡ παλαιοτέρα τουρκικὴ ἐπιγραφὴ εἶναι

νὴν ἱεραρχίαν ἀπαντῶμεν τὸν τουρκικὸν τίτλον *τζαούσιος*[74], ἀλλ' οὗτος φαίνεται ὅτι ἀρχικῶς εἰσήχθη εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ στρατοῦ ὑπὸ τῶν τούρκων μισθοφόρων ἢ χάριν αὐτῶν. Τουρκικὰ τοπωνυμικὰ δὲν ὑπάρχουν εἰς τὴν μεταξὺ Σαγγαρίου καὶ Ρυνδάκου χώραν πρὸ τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους[75]. Ὑπάρχει λοιπὸν πᾶσα ἔνδει-

τῶν χρόνων τοῦ Ἀλαεδδὶν τοῦ Α' (1219-1237). Wittek παρὰ R. M. Riefstahl, Turkish Architecture in Southwestern Anatolia, Cambridge 1931, σ. 95. Εἰς τὸ Ἐσκήσεχιρ, κατὰ τὰς ἐρεύνας τοῦ Wittek (Byzantion τ. 10 σ. 36) καὶ τοῦ Taeschner (ZDMG ν. σ. τ. 7 σ. 97), ἡ ἀρχαιοτέρα εὑρεθεῖσα ἐπιγραφὴ εἶναι τοῦ 1527. Κατὰ ταῦτα, ἐντὸς τῆς Βιθυνίας, πλὴν τῶν μνημονευθεισῶν ἐπιτυμβίων πλακῶν, οὐδὲν τουρκικὸν μνημεῖον εὑρίσκομεν κατὰ τὴν προοσμανικὴν ἐποχήν. Ἡ πρώτη ὀθωμανικὴ ἐπιγραφὴ εἶναι ἐν Προύσῃ καὶ φέρει χρονολογίαν 738 ἔ. Ἑ. (1337-38). Ahmed Tevhid, ἐν TOEM τ. 5 (1330/1914) σσ. 318 320. Wittek, The Rise σσ. 14-15, 43, 53. Taeschner, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 85. R. Hartmann, Im neuen Anatolien, σ. 19.

[74] Τουρκιστὶ çavuş. Τὸν τίτλον τοῦτον ἀναφέρει ὁ Παχυμέρης, Ἀνδρόνικος Α' 1 σ. 13 στ. 4, Ε' 23 σ. 426 στ. 4, Ϛ' 30 σ. 543 στ. 8, Ζ' 28 σ. 629 στ. 14 καὶ ὁ Ἀκροπολίτης σ. 123 στ. 11, 14, 15. Εἶναι ἐπίσης γνωστὸς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ χωρίου Πλάτσα ἐν Λακωνίᾳ, ἐξ ἐγγράφου τοῦ 1309 (Actes de l'Athos I, παράρτημα τοῦ τ. 10 τῶν Vizantiskij Vremennik, 1903, σ. 41 στ. 33) ἔνθα ἀπαντᾷ ὑπὸ τὴν μορφὴν *ζαούτζιος*, ἐκ τῶν Acta et diplomata, τ. 4 σσ. 266, 267 καὶ ἄλλοθεν, βλ. Κ. Γ. Ζησίου, εἰς τὴν Βυζαντίδα τ. 1 (1910) σ. 145, καὶ Σ. Β. Κουγέα, εἰς τὰ Ἑλληνικὰ τ. 5 (1932) σ. 251. Περὶ τῆς χρήσεως τοῦ τίτλου βλ. E. Stein, MOG τ. 2 σσ. 42-45, καὶ G. Moravcsik, Byzantinoturcica. Βουδαπέστη 1943, τ. 2 σ. 260

[75] Τὸ τουρκικὸν ὄνομα Σογιοὺτ (=ἰτέα) δὲν εἶναι παλαιότερον τῆς ἱδρύσεως τοῦ κράτους τοῦ Ὀσμὰν καὶ τοῦ Ὀρχάν. Πολὺ παλαιοτέρα εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς Ἄννης Κομνηνῆς (τ. 2 σ. 269, Reifferscheid) ἀναφερομένη κωμόπολις Σαγουδάους (λέξις ἀγνώστου ἐτυμολογίας). Ἂν καὶ κατὰ τὸν Bury καὶ τὸν Ramsay, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω (σ. 8 σημ. 16), αἱ δύο πόλεις εἶναι ταυτόσιμοι, ἐν τούτοις γλωσσικῶς δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν συγγένειάν τινα μεταξὺ τῶν δύο ὀνομάτων. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι οἱ Τοῦρκοι ὠνόμασαν τὴν Σαγουδάους *Σογιούτ*, παραφθείροντες τὸ παλαιότερον ὄνομα καὶ καθιστῶντες αὐτὸ καταληπτὸν εἰς τὴν γλῶσσάν των. Τὸ δὲ παλαιότερον τοπωνυμικὸν *Σαγουδάους* συνήφθη πρὸς τοὺς Σαγουδάτους Σλαύους τῆς Μακεδονίας. L. Niederle, Manuel de l'antiquité slave, Παρίσιοι 1923, τ. 1 σ. 115). Ὁ Niederle συνεπέρανεν ὅτι τμῆμα τῆς σλαυικῆς ταύτης φυλῆς μετῳκίσθη εἰς Μικρὰν Ἀσίαν. Τοῦτο δὲν ἀποκλείεται, ἐφ' ὅσον εἰς τὸ τυπικὸν τῆς μονῆς Κοσμοσωτήρας παρὰ τὴν Αἶνον, ἐκδοθὲν ὑπὸ L. Pétit, ἐν Izvestija Κων)πόλεως τ. 13 (1908), ἐν σ. 52 στ. 32 ἀναφέρεται «ἐμπορεῖον ἡ Σαγουδάους», ὁμοῦ μετ' ἄλλων σλαυικῶν τοπωνυμικῶν (ἡ Νεβοσέλους, ἡ Δελβοτζιάνους κ.ἄ.). Ἐκ τοῦ κειμένου δὲν εἶναι γνωστὸν ἐὰν πρόκειται περὶ τῆς βιθυνικῆς κωμοπόλεως ἢ περὶ ἄλλης τινός, ὁμωνύμου, εἰς εὐρωπαϊκὴν ἐπαρχίαν. Καὶ ἐὰν μὲν ὑπῆρχε τοπωνυμικὸν *Σαγουδάους* ἐντεῦθεν τοῦ Ἑλλησπόντου πρὸ τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων εἰς τὴν Εὐρώπην (τὸ τυπικὸν εἶναι τοῦ ἔτους 1152), τότε καταπίπτει πᾶς ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ

ξις ὅτι οἱ Σελδζοῦκοι, ὡς καὶ οἱ Ἄραβες, ἦλθον εἰς τὴν Βιθυνίαν ὡς ἐπιδρομεῖς καί, ἀφοῦ παρέμειναν ξένοι πρὸς τὸν λαόν της, ἀπεσύρθησαν χωρὶς νὰ προξενήσουν ἑτέραν τινὰ ἀλλοίωσιν, πλὴν τῶν δῃώσεων καὶ τῶν καταστροφῶν, τὰς ὁποίας συνεπάγεται ὁ πόλεμος.

Πλὴν τῶν τούρκων ἀποίκων τῆς Σελδζουκοκρατίας (τῶν ὁποίων τὴν παρουσίαν ἐν Βιθυνίᾳ θὰ ἠδύνατό τις νὰ εἰκάσῃ, ὄχι ὅμως καὶ ν' ἀποδείξῃ) ἀναφέρεται ὅτι εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς μικρασιατικῆς χερσονήσου ἔζων καί τινες τουρκομάνοι νομάδες, ἐλθόντες ἐξ ἀνατολῶν κατὰ διαφόρους καιρούς[76]. Εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι, καθ' ἃ λέγει ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης[77], συνέλαβον καὶ ἀπεγύμνωσαν τὴν ἀκολουθίαν τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου καὶ παρ' ὀλίγον θὰ ἠχμαλώτιζον καὶ αὐτόν, ὅταν ἔφευγε πρὸς τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου, ἀφοῦ ἀπώλεσε τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Θεοδώρου Β' τοῦ Λασκάρεως. Εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν νομάδων τούτων, οἵτινες κατὰ κοινὴν ὁμολογίαν τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν ἔζων περὶ τὸ Δορύλαιον, εἰς τὴν μεθόριον τοῦ Βυζαντινοῦ καὶ τοῦ Σελδζουκικοῦ Κράτους, ἐνεργοῦντες ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν πλουσίων κατῳκημένων περιοχῶν[78], πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν καὶ τοὺς ἱδρύσαντας τὸ ὀσμανικὸν ἐμιρᾶτον. Ἀλλ' εὑρισκόμενοι εἰς χώραν προηγμένην, ἐν τῷ μέσῳ ἀγροτικῶν καὶ ἀστικῶν πληθυσμῶν, οἱ νομάδες οὗτοι οὐδεμίαν πολιτικὴν δύναμιν εἶχον προτοῦ ἔλθουν εἰς στενὴν ἐπαφὴν μετὰ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν τούτοις, ὁ τοῦρκος ἱστορικὸς Köprülü, ἐξετάζων τὴν γενικὴν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ κατάστασιν κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἱδρύσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, γράφει ὅτι αἱ τουρκικαὶ μεταναστεύσεις πρὸς δυσμὰς δὲν εἶχον ἀποκλειστικῶς νομαδικὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' ὅτι γεωργικοὶ καὶ ἀστικοὶ πληθυσμοὶ ἐγκατεστάθησαν καθ' ἅπασαν τὴν χερσόνησον καὶ ἐπανίδρυσαν, μὲ τὰ αὐτὰ ὀνόματα, κωμοπόλεις καὶ φρούρια τῆς παλαιᾶς των πατρίδος[79]. Ὁ Köprülü

λέξις σχετίζεται μὲ τὴν τουρκικὴν ἢ τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν. Ἐὰν πάλιν πρόκειται περὶ τῆς βιθυνικῆς Σαγουδάους, τότε δύο ἐνδεχόμενα ὑπάρχουν: ἢ ὅτι ἡ λέξις εἶναι σλαυικὴ καὶ προδίδει μετοικισμὸν Σλαύων εἰς τὴν Βιθυνίαν, ἢ ὅτι εἶναι ὑπόλειμμα ἀρχαίας βιθυνικῆς λέξεως, προερχομένης ἀπὸ τοὺς ἑλληνορωμαϊκοὺς χρόνους. Ὅπως καὶ ἂν ἔχει τὸ πρᾶγμα, τὸ τοπωνύμιον *Σαγουδάους* οὐδεμίαν σχέσιν δύναται νὰ ἔχῃ μὲ τοὺς Τούρκους ἢ τοὺς Ἄραβας. Ὁ δὲ Ramsay καὶ ὁ Bury θὰ εἶχον πληρέστερα στοιχεῖα εἰς τὴν διάθεσίν των ἐὰν ἐγνώριζον τὸ τυπικὸν τῆς μονῆς Κοσμοσωτήρας. Τὸ τοπωνυμικὸν *Σαγουδάους* ἐνθυμίζει ἡμῖν τὸ ἀνάλογον *Ἀχυράους*, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος κατωτέρω (II, σημ. 4).

[76] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Β' 24 σ. 133.

[77] Χρονικὴ Συγγραφὴ 65 σ. 136

[78] Πρβλ. Köprülü, Les origines σ. 88.

[79] Αὐτόθι σσ. 61-62.

δὲν ἀναφέρει τὰ τοπωνυμικὰ ταῦτα, τὰ ὁποῖα κατ' αὐτὸν ἀπαντοῦν ἐν Μικρᾷ 'Ασίᾳ καὶ ἐν Τουρκεστάν. Παρὰ ταῦτα, περιορίζοντες τὴν ἔρευναν ἡμῶν εἰς τὴν βορειοδυτικὴν ἄκραν τῆς χερσονήσου, εἰς τὸ περιβάλλον δηλαδὴ ὅπου ἐμφανίζονται οἱ 'Οθωμανοί, δὲν εὑρίσκομεν κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος τουρκικὰ τοπωνύμια, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ δικαιώσουν τὴν ἄποψιν τοῦ διαπρεποῦς τούρκου ἱστορικοῦ.

'Εκ τῆς μελέτης τοῦ βορειοδυτικοῦ τμήματος τῆς μικρασιατικῆς χερσονήσου, δηλαδὴ τῆς Βιθυνίας καὶ τοῦ ἀμέσου αὐτῆς περιβάλλοντος, εὐκόλως δύναταί τις ν' ἀντιληφθῇ ὅτι μέγα μέρος τῶν σημερινῶν ὀνομάτων τῶν πόλεων καὶ τῶν χωρίων εἶναι παραφθοραὶ ἢ καὶ μεταφράσεις τῶν παλαιῶν ἑλληνορωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν ὀνομάτων. Π. χ. τὸ Üskudar εἶναι τὸ βυζαντινὸν Σκούταρι, Kadiköy ἡ Χαλκηδών, Sile ἡ Χηλή, Kirpe ἡ Κάρπη, Izmit (παλαιότερον Izmukumid καὶ Iznikmid) ἡ Νικομήδεια, Iznik ἡ Νίκαια, Geyve ἡ Κάβαια, Mudurnu ἡ Μοδρηνή, Lefke αἱ Λεῦκαι, Bilecık τὰ Βηλόκωμα, Mihaliç τὸ Μιχαλίτσι, Inegöl τὰ 'Αγγελόκωμα, Bursa ἡ Προῦσα, Filadar τὸ Πελαδάριον, Tirilye ἡ Τρίγλεια, Ulubat τὸ Λοπάδιον, Kermasti ἡ Κερμαστή, Perma τὸ Πέραμα, Erdek ἡ 'Αρτάκη, Kütahya τὸ Κοτυάειον καὶ Ermeni Derbent, τὸ ὁποῖον ἀργότερον ὠνομάζετο Ermeni Pazarcık καὶ σήμερον ἁπλῶς Pazarcık, εἶναι τὸ βυζαντινὸν 'Αρμενόκαστρον[80]. 'Ακόμη καὶ τὸ Balıkeser, τὸ ὁποῖον νομίζεται λέξις τουρκική, παράγεται ἀπὸ τὸ Παλαιόκαστρον ὡς φαίνεται ἐκ τῆς γραφῆς بالی کسری παρὰ τῷ Ibn Battuta[81] καὶ Paleocastro

[80] Περὶ πολλῶν ἐκ τῶν τοπωνυμικῶν τούτων διέλαβεν ὁ P. Wittek, ἐν Byzantion τ. 10 σσ. 11-64, ἔνθα παρατίθεται καὶ χάρτης μὲ τὰς ἑλληνικὰς καὶ τουρκικὰς ὀνομασίας. Εἰδικῶς περὶ τοῦ 'Αρμενοκάστρου, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα παρουσιάζει πολὺ ἐνδιαφέρον, ἄξια σημειώσεως εἶναι ὅσα ἔγραψεν ὁ F. Taeschner, Das anatolische Wegenetz τ. 1 σσ. 119-120. Φαίνεται ὅτι ὁλόκληρος ἡ περιοχὴ τοῦ 'Αρμενοκάστρου ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν Τούρκων Ermeni καὶ ἀργότερον ἐσχηματίσθησαν τὰ ὀνόματα Ermeni Derbent πρὸς δήλωσιν τῆς στενωποῦ καὶ Ermeni Pazarı ἢ Ermeni Pazarcık πρὸς δήλωσιν τοῦ ἐμπορικοῦ κέντρου. Τὸ ارمنی τὸ ὁποῖον ὁ Leunclavius (Historiae σ. 100) ὀνομάζει *mons Ormenius*, ἀπεδόθη ὀρθῶς ὑπὸ τοῦ Χάμμερ ὡς *Ermeni*, ἀλλ' ὁ ἕλλην μεταφραστὴς (σσ. 50, 51) μετέτρεψεν αὐτὸ καὶ πάλιν εἰς *'Ορμήνιον*, ἐπὶ τῷ ἑλληνικώτερον! Τὸ 'Ερμενὶ ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν παλαιῶν ὀθωμανῶν ἱστορικῶν, μετὰ τοῦ Ντούμανιτς, ὡς ἡ θερινὴ διαμονὴ τοῦ 'Ερτογρούλ, ἡ παραχωρηθεῖσα ὑπὸ τοῦ σουλτάνου 'Αλαεδδίν. Ašıkpašazade, ἔκδ. Κων)πόλεως σ. 4. Nešri, ZDMG τ. 13 σ. 192. Anonymus Giese σ. 5.

[81] Voyages τ. 2 σ. 316. Πρβλ. Sa'deddin, μετάφρ. Brattuti τ. 1 σ. 52.

παρὰ τῷ Guazzo, ὅστις παρηκολούθησε τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β' κατὰ τῆς Ρόδου (1480) καὶ ἔγραψε τὰ κατ' αὐτήν[82].

Ἄλλα πάλιν τοπωνυμικὰ φανερώνουν ἰδιάζον τι χαρακτηριστικὸν τοῦ ἐδάφους (Aksu, Kurşunlu, Dil) ἢ τὴν παραγωγὴν ὡρισμένου προϊόντος (Incirli, Armudlu, Katırlı, Samanlı) ἢ τὸ ὄνομα τοῦ γεωκτήμονος (Umurbey, Karamursal κλπ.), ὡς παρ' ἡμῖν Κρυονέρι, Συκοχῶρι, Πλάτανος, 'Αχμεταγᾶ. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγεται καὶ τὸ Σογιοὺτ (=ἰτέα). 'Η παράλληλος ὕπαρξις τοιούτων τοπωνυμικῶν ἐν τῇ Κεντρῴᾳ καὶ ἐν τῇ Πρόσω 'Ασίᾳ δὲν θὰ ἦτο βεβαίως τεκμήριον ἀποδεικνῦον τὴν ἐπανίδρυσιν κωμοπόλεων τοῦ Τουρκεστὰν ἐν Μικρᾷ 'Ασίᾳ.

Πλὴν τούτων ὑπάρχει καὶ ἄλλη κατηγορία τοπωνυμικῶν, τὰ ὁποῖα ἀπαντῶμεν εἰς τὸ σημερινὸν Τουρκμενιστὰν καὶ τὸ 'Ανατολικὸν Τουρκεστὰν καὶ τὰ ὁποῖα ἐνθυμίζουν ἀνάλογα τοπωνύμια τῆς Μικρᾶς 'Ασίας. Τὰ ὀνόματα ταῦτα δύνανται νὰ διαιρεθοῦν εἰς δύο ὁμάδας. Πρῶτον εἶναι τὰ συνδεόμενα μὲ τὸ ἔδαφος, ὡς παρ' ἡμῖν Κλεισούρα, Βάλτος, Πηγάδια, Πέραμα, Βουρλοπόταμος κλπ., καὶ δεύτερον τὰ σχετιζόμενα μὲ ὀνόματα τουρκικῶν φύλων. Οὔτε τὰ πρῶτα, οὔτε τὰ δεύτερα δύνανται ν' ἀποδείξουν τὴν ἐπανίδρυσιν τουρκικῶν πόλεων καὶ χωρίων τῆς Κεντρικῆς 'Ασίας εἰς τὴν μικρασιατικὴν Χερσόνησον.

Τὰ μὲν πρῶτα, καὶ ὅταν ἀκόμη δηλοῦν ἀκμαίας σήμερον πόλεις τῶν τουρκικῶν σοβιετικῶν δημοκρατιῶν καὶ τοῦ 'Ανατολικοῦ Τουρκεστάν, ἔχουν τὴν προέλευσιν οὐχὶ ἐκ τῆς ἀστικῆς ζωῆς, ἀλλ' ἐκ τῆς ζωῆς τῆς ὑπαίθρου, ὡς π. χ. Ortakuyun, Uzunkuyun, Karaboghaz, Čıkıšlar, Karakum, Kazıklıbent, Kavaklı, Pazar, Tahta, Kargalık, Kızılpazar, Kızılsu, Uzunbulak, Arkadagh, Ačikkul, Atıkkul, Ayakkumbul. 'Η πλειονότης δὲ τούτων προδίδει νομαδικὰ ἢ ἡμινομαδικὰ καθεστῶτα.

Τὰ δὲ δεύτερα, δηλαδὴ τὰ ὀνόματα ἅτινα δηλοῦν τουρκικὰ φῦλα, π.χ. Baškır, Bayındır, Čaruk, Čepni, Turgut, Kınık, Kay, Bayat, Salur, Afsar, καὶ Zeybek, δὲν δύνανται ν' ἀποδείξουν ἄλλο τι παρὰ ὅτι τὰ φῦλα ταῦτα κατῴκησαν εἰς τὰ μέρη, τὰ ὁποῖα φέρουν τὸ ὄνομά των, ὅταν ἤρχοντο ἐξ ἀνατολῶν[83]. 'Η δὲ συχνὴ ἐμφάνισις τοιούτων τοπωνυμικῶν δὲν ὀφείλεται μόνον εἰς τὴν ἐξάπλωσιν καὶ

[82] Compendio d. M. Marco Guazzo Padouano de la guerra di Mohametto gran Turco fatte con Venetiani, con il Re di Persia . . . . in Venetia 1552, σ. 17v., εἰς ὃν παραπέμπει ὁ Taeschner, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 175 σημ. 3.

[83] Πρβλ. R. Leonhard, Paphlagonia—Reisen und Forschungen im nördlichen Kleinasien σ. 355.

τὴν ἐπικράτησιν τῶν φύλων τούτων, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὰς συνεχεῖς μετακινήσεις αὐτῶν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ μίαν ἀκόμη ἀπόδειξιν τοῦ νομαδικοῦ αὐτῶν βίου.

Ἐκ δὲ τῶν σημερινῶν τουρκικῶν ὀνομάτων χωρίων ἢ κωμοπόλεων τῆς Βιθυνίας, ὅσα δὲν προῆλθον ἐκ παραφθορᾶς βυζαντινῶν τοπωνυμικῶν ἢ ἐκ παρετυμολογίας αὐτῶν, ἀνάγονται εἰς χρόνους μεταγενεστέρους τῆς καθόδου τῶν Τούρκων, εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ Ὀσμανίδαι μετέστησαν ἀπὸ τοῦ νομαδικοῦ εἰς τὸν ἀγροτικὸν βίον καὶ δὲν διετήρουν πλέον τὴν ἀνάμνησιν τῆς παλαιᾶς των πατρίδος.

Συνοψίζοντες τ' ἀνωτέρω, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ ἐξέτασις τῶν τοπωνυμικῶν τῆς βορειοδυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας δὲν βοηθεῖ τὸν Köprülü εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τῆς θεωρίας του. Οὐδεμία ὑπάρχει μαρτυρία δυναμένη νὰ κλονήσῃ τὴν παλαιὰν ἄποψιν ὅτι νομαδικὴ ἦτο ἡ προέλευσις τῶν βορειοδυτικῶν Τούρκων. Ἀντιθέτως, ὑπάρχει πᾶσα ἔνδειξις ὅτι οἱ Τοῦρκοι, οἵτινες ἔμελλον νὰ ἐγκατασταθοῦν εἰς τὴν Βιθυνίαν, εἶχον ἔλθει ὡς νομάδες ἢ ἡμινομάδες καὶ εἰς περιωρισμένον ἀριθμὸν—νομάδες, διότι ἀστικοὶ καὶ ἀγροτικοὶ πληθυσμοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ φθάσουν εἰς τὸ τέρμα τόσον μακρᾶς καὶ ἐπιπόνου πορείας, καὶ ὀλιγάριθμοι, διότι οἱ πολλοὶ διεσκορπίζοντο ἢ ἀπέθνησκον διανύοντες τὴν μέχρι Βιθυνίας ἀχανῆ καὶ δύσβατον ἔκτασιν. Τὴν ἀπόστασιν ταύτην δὲν διήνυον, βεβαίως, ἄνευ σταθμῶν μικρᾶς ἢ μεγάλης διαρκείας, ἀναλόγως τοῦ περιβάλλοντος καὶ τῶν περιστάσεων. Ἀλλὰ ἡ εὐκολία, μὲ τὴν ὁποίαν ἐγκατέλειπον τὸν ἕνα τόπον χάριν τοῦ ἄλλου, εἶναι ἓν ἀκόμη στοιχεῖον πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης ὅτι ἦσαν νομάδες. Ἐρχόμενοι εἰς τὰ γόνιμα μικρασιατικὰ ἐδάφη, σὺν τῷ χρόνῳ τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐπεδίδοντο εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς, ἐξελισσόμενοι δὲ εἰς γεωργούς, διετήρουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀγαθὰς σχέσεις μετὰ τῶν γειτονικῶν πόλεων καὶ χωρίων. Ἀπὸ ἐχθροὺς ἐπικινδύνους τοῦ πολιτισμοῦ οἱ πρώην νομάδες μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐγίνοντο, ὡς ἀγρόται πλέον, θετικὰ καὶ πολύτιμα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα διὰ τῆς διασταυρώσεως τῶν φυλῶν προσέφερον νέον αἷμα καὶ νέαν ζωτικότητα εἰς τοὺς παλαιοὺς καὶ δημογραφικῶς παρακμάζοντας πληθυσμούς. Ἡ μετάβασις ἀπὸ τοῦ νομαδικοῦ πρὸς τὸν ἀγροτικὸν βίον ἐγένετο ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ βυζαντινοῦ περιβάλλοντος. Ἡ ἱστορία τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Σελδζούκων[84] ἐπανελήφθη, δύο αἰῶνας ἀργότερον, εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν Ὀσμανιδῶν.

Καθ' ὅλον τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ ΙΑ΄ μέχρι τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος, οἱ Τοῦρκοι, εἴτε ὡς γεωργοὶ εἴτε ὡς νομάδες,

[84] Πρβλ. Langer-Blake, AHR τ. 37 σ. 479.

ἐπεσκέπτοντο τὰ ἀστικὰ κέντρα εἰς καιροὺς εἰρηνικούς, πρὸς ἀνταλλαγὴν τῶν προϊόντων των ἢ πρὸς εὕρεσιν καλυτέρας τύχης. Πολλοὶ ἐκ τῶν τελευταίων τούτων, περισσότερον νομάδες παρὰ ἀληθινοὶ ἀγρόται, κατετάσσοντο εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατὸν ὡς μισθοφόροι. Ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τοῦ βυζαντινοῦ στρατιώτου ἐγνώρισαν καὶ τὰς πλέον ἀπομεμακρυσμένας πόλεις τοῦ κράτους. Ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος, ὁ Νικηφόρος Βοτανειάτης καὶ ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ὡδήγησαν τὰ τουρκικά των στρατεύματα ἐντὸς τῶν τειχῶν τῶν κυριωτέρων πόλεων τῆς Ἀνατολῆς καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Βασιλεύουσαν[85]. Ἀλλ' οὐδαμοῦ ἀπετέλεσαν ἐθνικὸν πυρῆνα. Οὔτε καὶ ἡ ὕπαρξις τῶν κάπως μονιμωτέρων καὶ τακτικωτέρων τούρκων στρατιωτῶν, τῶν λεγομένων Τουρκοπώλων, οἵτινες ἦσαν ὠργανωμένοι εἰς εἰδικὰ τάγματα, ἀποδεικνύει ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἐγκατασταθῆ ἐντὸς τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους ἔχοντες ἐπίγνωσιν τοῦ ἐθνισμοῦ των. Οἱ Τουρκόπωλοι συνήθως ἐστρατολογοῦντο ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας καὶ κατὰ κανόνα ἐξεχριστιανίζοντο, ἔστω καὶ ἐπιφανειακῶς μόνον. Ὅσοι δὲ ἐκ τῶν μισθοφόρων δὲν ἐπέστρεφον εἰς τὰς πατρίδας των, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐχάνοντο ἐντὸς τοῦ ἐπικρατεστέρου βυζαντινοῦ περιβάλλοντος[86]. Περιπτώσεις τουρκικῶν μετοικισμῶν σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ὑποκινηθέντων ὑπὸ τοῦ κράτους, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Βαρδαριωτῶν, δὲν ἔχομεν εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Λασκάρεων καὶ τῶν πρώτων Παλαιολόγων.

Διὰ ταῦτα εἶναι δύσκολον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀπετέλεσαν σημαντικὸν παράγοντα εἰς τὴν ἀστικὴν ζωὴν τῆς βορειοδυτικῆς ἄκρας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ δὴ τῆς Βιθυνίας, ὅπου ἡ βιομηχανία εἶχε μεγάλην ἀνάπτυξιν. Οὗτοι κατὰ κανόνα ἀπέσχον τῆς βιοτεχνίας καὶ βιομηχανίας καὶ τῶν παρεμφερῶν ἀσχολιῶν, αἵτινες προϋπέθετον μόνιμον ἐγκατάστασιν εἰς τὰς πόλεις καὶ προσόντα τὰ ὁποῖα δὲν συνεκέντρωνον οἱ τέως νομάδες. Ἐξ ἄλλου τὸ γεγονὸς ὅτι δύο αἰῶνας ἀργότερον ὁ Μωάμεθ ὁ Β΄ μετεκάλεσεν Ἕλληνας χειρώνακτας νὰ κατοικήσουν τὴν Πόλιν[87] ἐνισχύει τὴν γνώμην ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ τοῦ μεσαίωνος δὲν ἐπεδόθησαν εἰς τὰ ἐπαγγέλματα ἐκεῖνα, τῶν ὁποίων ἡ ἄσκησις δημιουργεῖ τὸν ἀστικὸν βίον. Ἀκρι-

[85] Μιχαὴλ Ἀτταλειάτης, σσ. 215, 241, 265, 266, 276, κ. ἄλ.—Νικηφόρος Βρυέννιος, σσ. 130, 137, 140, 142, 143, κ. ἄλ. Πρβλ. J. Laurent, «Byzance et les Turcs Seldjoucides en Asie Mineure», ἐν Βυζαντίδι τ. 2 (1911) τεῦχος Α—Β σσ. 101-126, ἰδίως σσ. 122-124.

[86] Πρβλ. Κ. Ἀμάντου, «Τουρκόπωλοι», ἐν Ἑλληνικοῖς τ. 6 (1933) σσ. 325 326.

[87] Martini Crusii, Turcograecia, Basiliae 1584, σσ. 13, 14. Π. Καρολίδου, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος 1453-1863, Ἀθῆναι 1925, σ. 197.

βῶς διὰ τὸν λόγον τοῦτον οἱ ὀλιγάριθμοι Τοῦρκοι δὲν ἔγιναν πιστοὶ καὶ δρῶντες κάτοικοι τῶν βιθυνικῶν πόλεων, ἐνῷ ἀντιθέτως εἰς τὰς περιοχάς, αἱ ὁποῖαι ἐγνώρισαν ἐπὶ μακρὸν τὴν σελδζουκικὴν ἢ τὴν ἀραβικὴν κυριαρχίαν, τὸ τουρκικὸν στοιχεῖον, ἐλθὸν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν παλαιοτέρων κατοίκων καὶ μάλιστα μετὰ τῶν ὁμοθρήσκων 'Αράβων, ἠδυνήθη νὰ ἀνέλθῃ εἰς ἐπίπεδον πολιτισμοῦ ἐν πολλοῖς ἐφαμίλλου τοῦ βυζαντινοῦ ἢ τοῦ ἀραβικοῦ. 'Αλλ' εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ Ρυνδάκου καὶ Σαγγαρίου χώραν, ὁπόθεν οἱ Ἄραβες καὶ οἱ Σελδζοῦκοι διῆλθον ὡς κατακτηταὶ καὶ ἀπεσύρθησαν ταχέως χωρὶς νὰ ἑδραιωθοῦν[88], τοιαύτη ἐκπολιτιστικὴ ἐπαφὴ μεταξὺ τῶν 'Αράβων, τῶν Σελδζούκων καὶ τῶν δυτικῶν Τούρκων δὲν ἦτο δυνατή.

Διὰ τοῦτο οἱ τοῦρκοι ἄποικοι τῆς Βιθυνίας δὲν προήχθησαν πέραν τοῦ νομαδικοῦ ἢ ἀγροτικοῦ βίου. Παραμείναντες δὲ κατὰ πλειοψηφίαν νομάδες, οἱ Τοῦρκοι ἀπέσχον πάσης πολιτικῆς ὀργανώσεως καὶ τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀντιμετώπιζεν ἡ χώρα. Κατ' ἀκολουθίαν, ἐνισχυόμενοι ὑπὸ τῆς παντελοῦς ἐλλείψεως ἀντιθέτων πληροφοριῶν παρὰ τοῖς συγχρόνοις ἱστορικοῖς, φρονοῦμεν ὅτι, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τοὺς μισθοφόρους, δὲν θὰ ἀστοχήσωμεν τῆς ἀληθείας καταλήγοντες εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἐντὸς τῆς βυζαντινῆς Βιθυνίας τουρκικὸν στοιχεῖον, πρωτίστως νομαδικὸν καὶ κατὰ δεύτερον λόγον γεωργικόν, μὴ ἔχον ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ καθωρισμένην θρησκείαν, ἐκράτησε στάσιν παθητικὴν εἰς τὰς ποικίλας πολιτικάς, κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς ζημιώσεις, αἵτινες ἐσημειώθησαν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, τόσον εἰς τὴν ὕπαιθρον ὅσον καὶ εἰς τὰς πόλεις, κατὰ τὸ τέλος τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος.

Μετὰ τὸ τουρκικὸν στοιχεῖον ὑπολείπεται νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν τυχὸν ὑπῆρχον ἐπὶ τόπου ἄλλοι τινὲς ἀλλόφυλοι δυνάμενοι νὰ ἐπηρεάσουν τὴν ἐν Βιθυνίᾳ πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν. Καὶ κατὰ πρῶτον λόγον ἂς ἔλθωμεν εἰς τοὺς Σλαύους.

Οἱ ρῶσοι ἱστορικοὶ V. Vasilievskij[89] καὶ F. Uspenskij[90], γράψαντες πρὸ ἑξήκοντα καὶ πλέον ἐτῶν, ὅτε ὁ πανσλαυισμὸς ἦτο ἰσχυρότατον ἰδεολογικὸν ρεῦμα καὶ ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ ἐστρέφετο πρὸς τὴν Μεσόγειον, διετύπωσαν τὴν θεωρίαν ὅτι οἱ 'Ακρῖται καὶ ἡ μέση ἀγροτικὴ τάξις τῆς Μικρᾶς 'Ασίας ἦσαν σλαυικῆς προελεύσεως. Ἡ ἄποψις αὕτη ἐγκατελείφθη κατόπιν ἐπισταμένης μελέτης τῶν σλαυικῶν ἐποικισμῶν καὶ νεώτερος ρῶσος ἱστορικὸς ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων, ὁ G. Ostrogorsky[91], παρεδέχθη ὅτι στερεῖται ἱστορικῆς βάσεως. 'Εν τούτοις ἀξίζει τὸν κόπον ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τὰς ἱστορικὰς πηγὰς καὶ νὰ παρακολουθήσωμεν τὸ ὅλον ζήτημα τῶν σλαυικῶν ἐγκαταστάσεων ἐν Βιθυνίᾳ.

Ὁ βυζαντινὸς χρονογράφος Θεοφάνης[92] ἀναγράφει τὴν εἴδησιν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ 'Ιουστινιανὸς ὁ Β' ἐκστρατεύσας κατὰ Σκλαυινίας καὶ Βουλγαρίας «πολλὰ πλήθη τῶν Σκλάβων τὰ μὲν πολέμῳ, τὰ δὲ προσρυέντα παραλαβὼν εἰς τὰ τοῦ 'Οψικίου διὰ τῆς 'Αβύδου περάσας κατέστησε μέρη». Τοῦτο, κατὰ τὸν χρονογράφον, ἐγένετο τῷ 688[93]. 'Αλλά, διαρκούσης ἔτι τῆς βασιλείας τοῦ 'Ιουστινιανοῦ τοῦ Β', ἐκ τῶν ἐποίκων τούτων συνεκροτήθη στρατὸς τριάκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν καὶ ἐστάλη κατὰ τῶν 'Αράβων[94]. Ὅταν ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἐχθροῦ, αἱ εἴκοσι χιλιάδες μετέστησαν πρὸς τοὺς Ἄραβας, τοῦτο δὲ ἐξώργισε τὸν αὐτοκράτορα τόσον ὥστε κατέστρεψεν ἐκ βάθρων τοὺς σλαυικοὺς συνοικισμούς, οἵτινες εἶχον ἀνοικοδομηθῆ παρὰ τὸν Λευκάτην, ἐπὶ τοῦ κόλπου τῆς Νικομηδείας, καὶ

[88] Περὶ τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν βλ. J. Wellhausen, «Die Kämpfe der Araber mit den Römaern in der Zeit der Umaijiiden», ἐν Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Kl. 1901, σσ. 414-447. E. W. Brooks, «The Arabs in Asia Minor from Arabic Sources», ἐν Journal of Hellenic Studies τ. 18 (1898) σσ. 182-208. Τοῦ αὐτοῦ, «Byzantines and Arabs in the Time of the Early Abbassides», ἐν English Historical Review τ. 15 (1900) σσ. 728-747. Περὶ τῶν σελδζουκικῶν ἐπιδρομῶν βλ. J. Laurent, Byzance et les Turcs Seldjoucides dans l'Asie Occidentale, σσ. 91-111.

[89] 'Εν Zurnal Ministerstva Narodnago Prosveščenija τ. 202 (1879) σσ. 160, 232, 386-438 καὶ τ. 210 (1880) σσ. 98-170, 355-404.

[90] Αὐτόθι τ. 225 (1883) σσ. 77, 342-345.

[91] «Die ländische Steuergemeinde des byzantinischen Reiches», ἐν Vierteljahrschrift für Sozial-und-Wirtschaftsgeschichte τ. 20 (1927) σ. 12 κ. ἑξ. καὶ Geschichte des byzantinischen Staates, Μόναχον 1940, σ. 88 σημ. 2. Παρὰ ταῦτα, δὲν ἐξέλειπεν ἡ ἀπήχησις τῆς παλαιᾶς σλαυικῆς θεωρίας κατὰ τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, ὡς ἀποδεικνύει ἡ μελέτη τοῦ P. Mutafčiev, Vojniški zemi i vojnici v Vizantija prez XIII—XIV v. (Στρατιωτικὰ κτήματα καὶ στρατιῶται εἰς τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸν ΙΓ' καὶ ΙΔ' αἰῶνα), Δημοσιεύματα τῆς Βουλγαρικῆς 'Ακαδημίας τῶν 'Επιστημῶν, ἀρ. 27, Σόφια 1923. Πρβλ. βιβλιοκρισίαν F. Dölger, ἐν BZ τ. 26 (1925) σσ. 102-113.

[92] Ἔκδ. C. de Boor, Λειψία 1883, τ. 1 σ. 364. Πρβλ. Νικηφόρον Κωνσταντινουπόλεως, ἔκδ. de Boor, Λειψία 1880, σ. 36.

[93] Τὴν χρονολογίαν ταύτην παραδέχεται ἀνεπιφυλάκτως ὁ καθηγ. Δ. Α. Ζακυθηνός (Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι, 'Αθῆναι 1945, σ. 29) καὶ μετά τινος ἐπιφυλάξεως ὁ καθηγ. Κ. Ι. Ἄμαντος ('Ιστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τ. 1 σ. 334). 'Αμφισβητεῖ ὅμως αὐτὴν ὁ G. Ostrogorsky, Geschichte σ. 74. Εἰς τοὺς σλαύους ἐποίκους τῆς Βιθυνίας ἀναφέρεται καὶ μολυβδόβουλλον τοῦ Ζ' αἰῶνος, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν «τῶν ἀνδραπόδων τῶν σκλαβόων τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας», δημοσιευθὲν πρῶτον ὑπὸ τοῦ B. Pančenko, ἐν Izvestija Κων)πόλεως τ. 8 (1903) σσ. 15-62. Τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Pančenko διώρθωσεν ὁ G. Schlumberger, ἐν BZ τ. 12 (1903) σ. 277.

[94] Θεοφάνης σ. 366,

διεσκόρπισεν ὅσους Σλαύους εὗρεν ἐκεῖ. Κατόπιν τούτου θὰ ἦτο φυσικὸν νὰ ἐκλείψῃ πᾶν ἴχνος Σλαύων ἐν Βιθυνίᾳ. Ἀλλὰ ὁ Θεοφάνης[95] μνημονεύει καὶ δεύτερον ἐποικισμὸν Σλαύων κατὰ τὸ ἔτος 746, βασιλεύοντος τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Ε΄. Περὶ αὐτῶν οὐδὲν ἄλλο ἀναφέρεται. Πλὴν ὅμως δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀπὸ τοῦ Η΄ μέχρι τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος ἐπετεύχθη ἡ πλήρης ἀφομοίωσίς των ὑπὸ τοῦ ἰσχυροτέρου ἑλληνικοῦ περιβάλλοντος.

Τέλος, κατὰ τὸν ΙΒ΄ αἰῶνα ὁ Ἰωάννης ὁ Β΄ Κομνηνὸς μετέφερε σέρβους αἰχμαλώτους καὶ ἐγκατέστησεν αὐτοὺς καὶ πάλιν περὶ τὴν Νικομήδειαν[96]. Ἀλλὰ καὶ τούτων ἡ τύχη δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι διάφορος τῶν ἄλλων Σλαύων τῆς Βιθυνίας. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἀφωμοιώθησαν ἅπαντες πλήρως, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος οὐδὲν ἴχνος τῆς ἐθνικῆς ἐπιβιώσεως τοῦ σλαυικοῦ στοιχείου ἀνευρίσκομεν. Κατὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους ὁ σλαυικὸς παράγων εἶναι ἀνύπαρκτος. Οὐχ ἧττον ὅμως, μετὰ τὴν ἐξάπλωσιν τῶν Τούρκων εἰς τὴν Εὐρώπην, καθίσταται ὁσημέραι σημαντικώτερος εἰς τρόπον ὥστε νὰ λεχθῇ εὐλόγως ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ A. Vasiliev[97] ὅτι «κατὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος οἱ Ὀθωμανοὶ ἵδρυσαν κράτος ὄχι μόνον ἑλληνοτουρκικόν, ἀλλὰ καὶ ἑλληνο-σλαυο-τουρκικόν, εἰς τὸ ὁποῖον εἰσῆλθον οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Βούλγαροι». Πρὸ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τὴν Εὐρώπην, τὸ μόνον στοιχεῖον, μετὰ τοῦ ὁποίου οὗτοι ἦλθον εἰς ἐπαφήν, ἦτο τὸ ἑλληνικὸν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο εἰς θέσιν νὰ ἐπηρεάσῃ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ νεοφανοῦς ἐμιράτου καθ' ὃν τρόπον ἐπηρέασεν ἄλλοτε εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἵμου τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Στεφάνου Νεμάνια καὶ τὴν τοῦ Ἰωάννου Ἀσάν.

Πλὴν τῶν Σλαύων θὰ ἠδύναντο ν' ἀναζητηθοῦν μικραὶ ὁμάδες Ἀρμενίων, Ἀθιγγάνων καὶ Τατάρων. Τῶν Ἀρμενίων τὴν παρουσίαν ἀναφέρει ὁ Θεόδωρος ὁ Σκουταριώτης[98], ὅστις τοποθετεῖ αὐτοὺς περὶ τὸν Σκάμανδρον, δηλαδὴ δυτικώτερον τῆς χώρας ἔνθα ἀνεπτύχθη τὸ πρῶτον ὀθωμανικὸν κράτος. Πλὴν τούτων δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ὑπῆρχον Ἀρμένιοι, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐξελληνισθέντες, καὶ εἰς τὴν κυρίως Βιθυνίαν, ὡς μαρτυρεῖ τὸ τοπωνυμικὸν *Ἀρμενόκαστρον*.

Περὶ Ἀθιγγάνων οὐδεμία μαρτυρία ὑπάρχει σχετικῶς μὲ τὴν

[95] Αὐτόθι σ. 432. Πρβλ. Νικηφόρον σ. 68.
[96] Νικήτας Χωνιάτης σ. 23, ἔκδ. Βόννης. Πρβλ. R. Janin, ἐν ΕΟ τ. 20 (1921) σ. 317.
[97] Histoire de l'Empire Byzantin, Παρίσιοι 1932, τ. 2 σ. 283.
[98] Προσθῆκαι εἰς τὴν Ἱστορίαν Γεωργίου τοῦ Ἀκροπολίτου, ἔκδ. A. Heisenberg, σ. 277.

Βιθυνίαν. Ὁ Θεοφάνης[99] ἀναφέρει Ἀθιγγάνους ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἀλλὰ νοτιώτερον, εἰς τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Λυκαονίαν. Οὗτοι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ χρονογράφου, ὑπέστησαν σφοδροὺς διωγμοὺς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Θ΄ αἰῶνος ὡς αἱρετικοὶ καὶ τελικῶς ἐξωντώθησαν. Ἐν τούτοις δὲν ἀποκλείεται ὁμάδες τινὲς νὰ ἐπλανῶντο ἀνὰ τὰς πεδιάδας τῆς Βιθυνίας, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ἡ μεγάλη ἐξάπλωσις τῶν ἀθιγγανικῶν φυλῶν συμπίπτει χρονικῶς μὲ τὴν παρακμὴν τοῦ Βυζαντίου. Ἀλλά, νομάδες τότε ὡς καὶ σήμερον, θρησκευτικῶς ἀκαθόριστοι καὶ πολιτικῶς ἀδιάφοροι, ἦσαν καὶ κατὰ τὸν ΙΓ΄ αἰῶνα μηδαμινοὶ καὶ ἀσήμαντοι.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς Ταταρους, γνωρίζομεν ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν, πιθανὸν ἀνήκοντες εἰς τὰς ὀρδὰς τοῦ Δζεγκὶζ-χάν, αἵτινες κατέλυσαν τὸ Σελδζουκικὸν Κράτος, εἶχον διεισδύσει μέχρι τῆς Βιθυνίας, περιήρχοντο τὴν ὕπαιθρον λαφυραγωγοῦντες καὶ ἐξανδραποδίζοντες, ἐνσπείροντες ἐνίοτε τὸν πανικὸν καὶ εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν Νίκαιαν[100]. Οἱ Τάταροι θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπηρεάσουν τὴν κατάστασιν ἐὰν εἶχον πολιτικὴν κατεύθυνσιν καὶ προσανατολισμόν. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι δὲν φαίνεται νὰ συνέβη. Ὑπολείμματα συρφετοῦ ἐπιδρομέων, ἐγκαταλειφθέντες ἢ παραπλανηθέντες εἰς ξένην χώραν, ἔζησαν δίκην λῃστῶν, ἐπροξένησαν ὑλικὰς ζημίας καὶ τελικῶς ἐξέλιπον, χωρὶς ν' ἀφήσουν ἄλλην ἀνάμνησιν πλὴν τῶν καταστροφῶν, τὰς ὁποίας ἐπέφερον.

Πλὴν τῶν σλαύων ἐποίκων τῆς Βιθυνίας ἀναφέρονται καὶ Κρῆτες, οἵτινες μετηνάστευσαν ἐκ τῆς πατρίδος των, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν Ἐνετοκρατίαν[101]. Οὗτοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, πιθανῶς δὲ καὶ εἰς τὴν Βιθυνίαν, καὶ ἀπετέλεσαν μισθοφορικὸν στράτευμα. Ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν αὐτῶν Χορτάτζην ἔλαβον μέρος εἰς τὸ κίνημα τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ, ἀλλὰ κατόπιν τὸν ἐπρόδωσαν, προσχωρήσαντες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀνδρονίκου[102]. Πέραν τούτου, οὐδὲν εἶναι γνωστὸν περὶ τῆς τύχης των.

Εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους διεσῴζοντο εἰς τὴν Βιθυνίαν ὑπολείμματα Μανιατῶν καὶ Τσακώνων, ὡς ἀπέδειξαν οἱ Μ. Κλεώνυμος καὶ Χ. Παπαδόπουλος[103], F. W. Hasluck[104] καὶ Μ. Φιλίνδας[105], βασιζόμενοι ἐπὶ τοπωνυμικῶν καὶ γλωσσικῶν παρατηρήσεων. Κατὰ τὸν

[99] Ἔκδ. de Boor σσ. 488, 495, 497.
[100] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Γ΄ 28 σσ. 244-250, Δ΄ 30 σ. 323.
[101] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Γ΄ 8 σ. 209.
[102] Αὐτόθι Γ΄ 9-10 σσ. 221, 223, 227-228.
[103] Βιθυνικά, ἐν Κων)πόλει 1867, σσ. 97 93.
[104] Cyzicus, Cambridge 1910, σσ. 148 154.
[105] Αὐτόθι σ. 154.

Hasluck, οἱ κάτοικοι τῶν Πιστικοχωρίων ἔλεγον ὅτι κατάγονται ἐκ Μάνης, ὑπολείμματα δὲ τῆς τσακωνικῆς διαλέκτου διεσώθησαν εἰς τὸ χωρίον Βάτικα ἢ Μουσάτσα. Τὸ ὄνομα *Βάτικα* νομίζομεν ὅτι ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ ἀπόδειξιν ἐποικισμοῦ ἐκ Μάνης, ἀλλὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῇ ἐὰν οἱ Μανιᾶται ἦλθον πρὸ τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως ἢ ἀργότερον. Ἡ πιθανωτέρα ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι ἦλθον μετὰ τὴν συγκρότησιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, διότι θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ ἐπιζήσουν διὰ μέσου τοιούτων ριζικῶν ἀλλοιώσεων [106]. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μεταναστεύσεις ἐκ τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἔγιναν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, κυρίως Ἠπειρωτῶν, οἵτινες κατῴκησαν εἰς τὰ Ἀγραφιώτικα παρὰ τὴν Ἀπολλωνιάδα λίμνην. Μεταξὺ τῶν μεταγενεστέρων τούτων ἐγκαταστάσεων, πιθανῶς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν καὶ οἱ Λάκωνες. Ἐκ πάντων λοιπὸν τῶν ξένων, οἵτινες ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν βιθυνικὴν γῆν, μόνον οἱ Κρῆτες ἤσκησαν ἐπιρροήν τινα ἐπὶ τῆς καταστάσεως, διὰ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὸ κίνημα τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ. Ἀλλὰ καὶ αὐτοί, μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως, περιέπεσαν εἰς ἀφάνειαν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ μαρασμός, ὁ ὁποῖος ὡδήγει τὴν Βιθυνίαν πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐθνικῆς της ἐλευθερίας, δὲν προήρχετο ἀπὸ φυλετικοὺς ἀνταγωνισμοὺς μεταξὺ δῆθεν ἐθνικῶν μειονοτήτων καὶ τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ. Ὄχι ἐθνικά, ἀλλὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ἦσαν τὰ αἴτια τῆς πτώσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βιθυνίας. Ἀφ' ἑνὸς μὲν ἕνεκα τῶν μακρῶν πολέμων καὶ τῶν ἐπιδρομῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἕνεκα τῆς στενῆς δυναστικῆς πολιτικῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡ Βιθυνία περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, περιπεσοῦσα εἰς οἰκονομικὴν παρακμήν, εἰς πνευματικὴν ἐξαθλίωσιν καὶ εἰς ἀναρχίαν, εὐλόγως παρομοιάζεται πρὸς καρπὸν ὥριμον, ἕτοιμον νὰ πέσῃ μὲ τὸ πρῶτον φύσημα τῆς τύχης εἰς τὰς χεῖρας τοῦ κατακτητοῦ.

[106] Τὴν γνώμην ταύτην ὑπεστήριξεν ὁ καθηγ. Κ. Ἄμαντος εἰς συζήτησιν γενομένην ἐπὶ ἀνακοινώσεως τοῦ καθηγ. Φ. Κουκουλὲ εἰς τὴν Ἐπιστημονικὴν Ἑταιρείαν Ἀθηνῶν. Βλ. περιοδικὸν «Ἀθηνᾶ» τ. 36 (1925) σσ. 314-316.

II

Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΙΣ ΤΟΥ ΟΣΜΑΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ὁ κατακτητής, ὁ ὁποῖος ἐπέπρωτο νὰ κυριεύσῃ τὴν Βιθυνίαν, ἦτο ὁ Ὀσμάν. Ἐὰν πιστεύσωμεν τὰς ὀθωμανικὰς παραδόσεις [1], τὸ τελευταῖον ἔτος τοῦ ΙΓ' αἰῶνος εὗρεν αὐτὸν ἀνεξάρτητον ἄρχοντα ἐν τῇ χώρᾳ, ἥτις ἐκτείνεται μεταξὺ τῶν παραποτάμων τοῦ Σαγγαρίου Πουρσάκ-τσάϊ καὶ Καρά-σοῦ καὶ περικλείει τὸ Καρατζάχισαρ καὶ τὸ Δορύλαιον (Ἐσκήσεχιρ) πρὸς νότον, τὴν περιοχὴν τοῦ Σογιούτ πρὸς ἀνατολάς, τὸ Γενήσεχιρ [2] μέχρι τῆς λίμνης τῆς Νικαίας πρὸς βορρᾶν, καὶ τὰ Ἀγγελόκωμα (Ἰνεγκιόλ) μετὰ τῶν ἀνατολικῶν ὑπωρειῶν τοῦ Ὀλύμπου πρὸς δυσμάς. Οἱ κάτοικοι τοῦ κρατιδίου τούτου δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι περισσότεροι τῶν πεντήκοντα χιλιάδων κατ' ἀνώτατον ὅριον, ἡ δὲ ἔκτασις αὐτοῦ ἦτο κατά τι μεγαλυτέρα τῆς Ἀττικῆς, ἤτοι περίπου 3000 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα. Νοτίως ὡρίζετο ὑπὸ τοῦ ἐμιράτου τοῦ Κέρμιαν, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἱδρυθῆ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν μὲ ἕδραν τὸ Κοτυάειον (σημ. Κιουτάχειαν).

[1] Aşıkpaşazade, ἔκδ. Κων)πόλεως σ. 5. Neşri ZDMG τ. 13 (1859) σσ. 205, 211. Şükrüllah, MOG τ. 2 σσ. 77, 79, 81. Anonymus Giese σ. 6. Ahmedî, TOEM τ. 1 (1326/1910) σ. 47. Ὁ Neşri, ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 194, 195, καὶ ὁ Şükrüllah, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 79, γράφουν ὅτι τὸ Καρατζάχισαρ κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Ἐρτογρούλ. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην—προσθέτουν οἱ δύο συγγραφεῖς—ἡ Κιουτάχεια καὶ τὰ περίχωρά της εὑρίσκοντο ἀκόμη εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀπίστων. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν φαίνεται ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Πρβλ. P. Wittek, Byzantion τ. 10 (1935) σ. 37. Κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ Anonymus Giese (σ. 5) καὶ τοῦ Uruč bey (ἔκδ. F. Babinger, σ. 6), ὅταν ἐνεφανίσθησαν οἱ Ὀσμανίδαι τὸ Ἐσκήσεχιρ ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ χριστιανῶν ἀρχόντων, οἵτινες ἐπλήρωνον φόρον ὑποτελείας εἰς τὸν σουλτάνον τῶν Σελδζούκων. Ἐνδιαφέρουσαν περιγραφὴν τοῦ Καρατζάχισαρ βλ. παρὰ R. Hartmann, Im neuen Anatolien, σσ. 60-63, τοῦ Ἐσκήσεχιρ σσ. 63-72, τοῦ Σογιούτ σσ. 49-52, τοῦ Γενήσεχιρ σσ. 42-43, καὶ τοῦ Ἰνεγκιόλ σ. 41.

[2] Κατὰ τὸν A. Philippson (βλ. χάρτην ἐν Reisen und Forschungen im westlichen Kleinasien, III) τὸ τουρκικὸν Γενήσεχιρ εἶναι ἡ Ὄτροια τοῦ Στράβωνος. Κατὰ δὲ τὸν J. Sölch (BNJ τ. 1, 1920, σ. 277), τὸ Γενήσεχιρ πρέπει νὰ ταυτισθῇ μὲ τὰ βυζαντινὰ Μελάγγεια (Μαλάγινα), τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν αὐτὸν ἐρευνητὴν ἦσαν ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας Ὀτροίας. Τὴν γνώμην τοῦ Sölch, τὴν ὁποίαν παραδέχεται καὶ ὁ R. Hartmann, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 44, ὑποστηρίζων αὐτὴν διὰ πειστικῶν ἐπιχειρημάτων, ἀσπαζόμεθα καὶ ἡμεῖς. Βλ. καὶ κατωτέρω, σημ. 69.

Πρὸς ἀνατολάς, ἀπὸ τοῦ Σαγγαρίου μέχρι τοῦ Ἅλυος, ἐξετείνοντο αἱ κτήσεις τῶν υἱῶν τοῦ Ἀμούρ. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ταύτης τὰ σύνορα τοῦ ὀσμανικοῦ ἐμιράτου φαίνεται ὅτι ἦσαν τελείως ἀσαφῆ καὶ ἀκαθόριστα ἕνεκα τῆς ἐκεῖθεν τοῦ Σαγγαρίου ἐπικρατούσης χαώδους καταστάσεως καὶ ἀναρχίας. Πρὸς δυσμάς, ὁ Καρασῆ, ἔχων πρωτεύουσαν τὴν Πέργαμον, συνεχῶς προώθει τὴν ἐξουσίαν του πρὸς τὴν Προποντίδα, τῆς ὁποίας τὰ παράλια ἀνῆκον μέχρι τῆς στιγμῆς εἰς τοὺς Βυζαντινούς. Ἕκαστον τῶν τριῶν τούτων κρατιδίων ἠδύνατο νὰ συναγωνισθῇ ἐπικινδύνως τὴν νεοσύστατον ἡγεμονίαν τοῦ Ὀσμάν, ἐὰν ποτε ἤρχετο εἰς σύγκρουσιν μετ' αὐτῆς. Ἀλλὰ πρὸς βορρᾶν ἦσαν τὸ περὶ τὴν Προῦσαν τμῆμα τοῦ θέματος Ὀψικίου καὶ ὁλόκληρον τὸ πρώην θέμα τῶν Ὀπτιμάτων μὲ τὴν Νικομήδειαν καὶ τὴν Νίκαιαν, διατηρούσας ἀκόμη πενιχρὰ λείψανα τῆς παλαιᾶς των ἀκμῆς. Ὡς προηγουμένως ἀνεφέρομεν, πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἔκειτο τὸ πεδίον τῆς μελλοντικῆς ἐπεκτάσεως τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους.

Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία δὲν εἶχεν ἐγκαίρως ἀντιληφθῆ τὸν ὀσμανικὸν κίνδυνον. Ὅταν ὁ Μιχαὴλ ὁ Η' ἐπεχείρησε τὴν γνωστὴν στρατιωτικὴν περιοδείαν του ἀνὰ τὰς μικρασιατικὰς ἐπαρχίας, μόνον περὶ τῶν ἀνατολικῶν ὁρίων τοῦ κράτους ἐμερίμνησεν, ἐξασφαλίσας αὐτὰ ὅσον ἠδύνατο καλύτερον κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Τούρκων τοῦ Ἀμούρ[3]. Ἐσκόπευε δέ, ἐὰν ὁ θάνατος δὲν τὸν ἠμπόδιζε, νὰ ὀχυρώσῃ καὶ «τὰς κατὰ τὴν Ἀχυράους[4] ἄκρας», τὴν

---

[3] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Ϛ' 29 σσ. 502, 505, Δ' 27 σ. 311, Γ' 22 σ. 221: «ἐνόσει δὲ τὰ τῶν Βουκελλαρίων, Μαρυανδηνῶν τε καὶ Παφλαγόνων καὶ λίαν οἰκτρῶς», δηλ. ἡ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Σαγγαρίου χώρα. *Μαρυανδηνοὶ* ἐκαλοῦντο οἱ κατοικοῦντες περὶ τὴν Ἡράκλειαν τοῦ Πόντου μεταξὺ Βιθυνίας καὶ Παφλαγονίας. C. Ritter, Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Asien, Βερολῖνον 1858, τ. 1 σ. 755. Ὡσαύτως, Γρηγορᾶς Ε' 5 (τ. 1 σ. 140). Φραντζῆς Α' 3 σ. 28 (ἔκδ. Ι. Β. Παπαδοπούλου).

[4] Τὸ τοπωνυμικὸν *Ἀχυράους* εἶναι γλωσσικῶς ἐνδιαφέρον διότι ἐνθυμίζει τὸ *Σαγουδάους* (βλ. ἀνωτ. σ. 60 σημ. 75). Τῆς πόλεως ταύτης, κειμένης μεταξὺ Λοπαδίου καὶ Περγάμου παρὰ τὸ σημερινὸν Μπαλίκεσερ, γίνεται συχνὴ μνεία παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς: π.χ. παρὰ τοῦ Παχυμέρους (τ. 1 σ. 23 στ. 2, σ. 523 στ. 6, τ. 2 σ. 336 στ. 16), τοῦ Ἀκροπολίτου (σ. 28 στ. 1, σ. 37 στ. 7, σ. 185 στ. 24), εἰς τὰ Acta et diplomata τ. 1 σ. 119 καὶ εἰς τὰς Προσθήκας τοῦ Σκουταριώτου εἰς Ἀκροπολίτην (σ. 278 στ. 22, ἔκδ. Heisenberg). Εἰς τὸ τελευταῖον μάλιστα χωρίον ἀναγράφεται: «τὸ κάστρον τῶν Ὀχυρῶν, ὃ καὶ Ἀχυράους παρά τισι λέγεται». *Ὀχυραί*, καὶ παρὰ Νικήτᾳ Χωνιάτῃ σ. 44, ἔκδ. Βόννης. Προσέτι ἀπαντᾷ καὶ ὁ τύπος *Ἀχειραώ* (Βίος Θ. Στουδίτου, PG τ. 99 σ. 209). Παρ' ὅλον τὸ ξενικὸν τοῦ τοπωνυμικοῦ τούτου, οὐδεὶς ἐσκέφθη νὰ τὸ συσχετίσῃ μὲ τοὺς Τούρκους. Εἶναι καὶ τοῦτο, ὅπως καὶ τὸ *Σαγουδάους*, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπόλειμμα τῆς παλαιᾶς βιθυνικῆς γλώσσης, αἱ δὲ

χώραν, δηλαδή, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκυοφορεῖτο τὸ ἐμιρᾶτον τοῦ Καρασῆ[5]. Περὶ ἐχθρῶν ἐκ νότου οὐδεὶς λόγος ἐγίνετο. Ἐὰν πιστεύσωμεν τοὺς Ὀθωμανοὺς ἱστορικούς, ὁ μὲν Ἐρτογροὺλ διῆγε τότε τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του ἐν Σογιούτ, ὁ δὲ Ὀσμὰν ἦτο νεανίας εἴκοσι τριῶν ἐτῶν. Ἀλλ' ἡ χώρα ἐν τῇ ὁποίᾳ φέρονται ζήσαντες καὶ δράσαντες ἔκειτο τοὐλάχιστον μέχρι τοῦ 1261 ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας, τὸ ὁποῖον ἐπὶ Ἰωάννου τοῦ Γ' Βατάτζη (1222-1254) περιελάμβανεν ὁλόκληρον τὸ ἐντεῦθεν τοῦ Σαγγαρίου τμῆμα τῆς βορειοδυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας[6]. Κατὰ τὸν ἄραβα γεωγράφον καὶ ἱστορικὸν Abu'l Fida' († 1331), ὅστις βασίζεται ἐπὶ πληροφορίας τοῦ Ibn Said († 1274 ἢ 1285), τὰ νότια σύνορα τοῦ Κράτους τῆς Νικαίας ἐξικνοῦντο μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Μάκρης καὶ τοῦ ποταμοῦ Battal, ὅστις ταυτίζεται μὲ τὸν σημερινὸν Νταλαμὰν-τσάϊ[7]. Παρέμεινε δὲ τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ἐν ἀκμῇ καὶ κατὰ τὴν τετραετῆ βασιλείαν τοῦ Θεοδώρου τοῦ Β' Λασκάρεως καὶ κατὰ τὴν ἄνοδον τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο, ὁ στρατὸς εὑρίσκετο εἰς ἀρίστην κατάστασιν. Σειρὰ ὀχυρωμάτων περὶ τὸ σημερινὸν Bozüyük (τὸν Πιθηκᾶν), εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Βαθέως ποταμοῦ, ἠμπόδιζε τὴν πρὸς βορρᾶν ἐπέκτασιν τῶν τουρκομάνων ἐπιδρομέων καὶ τὴν ἐγκατάστασιν αὐτῶν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Καρά-σοῦ[8]. Τὸ πλησιέστερον σημεῖον μέχρι τοῦ ὁποίου ἔφθασέ ποτε ἡ σελδζουκικὴ κυριαρχία κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Λασκάρεων ἦτο τὸ Δορύλαιον καὶ ἡ ἄμεσος περιοχή του. Ἀλλ' ἤδη τὸ Βυζαντινὸν Κράτος εἶχεν εἰρήνην μὲ τὸ Ἰκόνιον καὶ ἠσχολεῖτο ἀπερισπάστως μὲ πολεμικὰς ἐπιχειρή-

---

κατόπιν γενεαὶ προσεπάθησαν νὰ τὸ ἐξελληνίσουν (Ὀχυραί, Ἀχειραώ), ὅπως οἱ μεταγενέστεροι Ὀθωμανοὶ κατώρθωσαν νὰ ἐκτουρκίσουν τὸ *Σαγουδάους*, μεταβαλόντες αὐτὸ εἰς *Σογιούτ*! Τὰ εἰς-*ους* τοπωνυμικὰ δὲν εἶναι σπάνια, ἀπαντῶντα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας, π.χ. ἡ Γρατζιάνους, ἡ Φιλίππους, ἡ Προβάτους, ἡ Σόφους, ἡ Βανιάνους, καὶ φαίνονται νὰ ἦσαν εὔχρηστα καὶ παρὰ τῷ λαῷ, συχνάκις μάλιστα καὶ ὡς συγκεκομμένοι τύποι μακροτέρων λέξεων—Γρατιανούπολις, Φιλιππούπολις. Ἐν τούτοις ὁ καθηγ. Ἄμαντος, «Παρατηρήσεις τινὲς εἰς τὴν μεσαιωνικὴν γεωγραφίαν», ἐν ΕΕΒΣ τ. 1 (1924) σσ. 49-50, φρονεῖ ὅτι οἱ τύποι εἰς-*ους* ἦσαν πλάσματα τῶν λογίων. Τοῦτο ὅμως δὲν συνέβαινε πάντοτε, ὡς μαρτυροῦν τὰ τοπωνυμικὰ Νεβοσέλους, Ραυνιάνους, Δελβοτζιάνους κ. ἄ.

[5] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Ϛ' 36 σ. 523.

[6] Ἀκροπολίτου, Χρονικὴ Συγγραφὴ 15, σ. 28 (ἔκδ. Heisenberg). Δούκας Β' σ. 13 (ἔκδ. Βόννης).

[7] Abu'l Fida', Taqwim al-buldan, ἔκδ. Ch. Schier, Δρέσδη 1846, σ. 211. Τὸ σχετικὸν χωρίον παρατίθεται μετὰ γερμ. μεταφράσεως ὑπὸ τοῦ P. Wittek, Das Fürstentum Mentesche, σσ. 1-3.

[8] Κίνναμος Α' 5 σ. 38 (ἔκδ. Βόννης). Νικήτας Χωνιάτης σ. 71 (ἔκδ. Βόννης).

σεις εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἡ δὲ συνθήκη φιλίας καὶ μὴ ἐπιθέσεως [9], ὑπογραφεῖσα τῷ 1243, ἀνενεώθη τῷ 1257 καὶ παρέμεινεν ἐν ἰσχύϊ μέχρι τῶν τελευταίων ἡμερῶν τῶν Σελδζούκων.

Οὕτω, φαίνεται λίαν ἀπίθανος, διότι ἀντίκειται πρὸς ἱστορικὰ δεδομένα, ἡ μεταγενεστέρα παράδοσις, ἡ διασωθεῖσα ὑπὸ τῶν πρώτων ὀθωμανῶν ἱστορικῶν καὶ ὑπὸ τοῦ Λαονίκου Χαλκοκονδύλη, καθ' ἣν ὁ 'Αλαεδδὶν ὁ Α΄ Καϊκομπὰτ παρεχώρησεν εἰς τὸν Ἐρτογροὺλ τὸ Σογιούτ, τὴν κωμόπολιν ἡ ὁποία φέρεται ὡς γενέτειρα τοῦ Ὀσμάν. Εἴμεθα λοιπὸν ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχθῶμεν ἓν ἐκ τῶν δύο τούτων ἐνδεχομένων: ἢ ὅτι οἱ ἱδρυταὶ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Ὀσμανιδῶν ἔζων ὡς ἁπλοῖ ἰδιῶται εἰς τὸ Σογιοὺτ ἢ εἰς τὸν Τῆμνον καὶ τὸ Ἀρμενόκαστρον ἢ ἐκεῖ που, ἀλλ' ἦσαν τόσον ἀφανεῖς ὥστε ἡ παρουσία των δὲν ἐγίνετο ἀντιληπτή, ἢ ὅτι δὲν εὑρίσκοντο εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1261 καὶ 1282.

Ἡ παντελὴς σιωπὴ τῶν βυζαντινῶν πηγῶν σχετικῶς μὲ τὰ νότια σύνορα τῆς Βιθυνίας εὐλόγως ἑρμηνεύεται ὡς ὑποδηλοῦσα ὅτι οὐδὲν τὸ ἀσύνηθες ἐγίνετο εἰς τὸν τομέα τοῦτον—πρᾶγμα ὅπερ ἤγαγε τὸν Köprülü εἰς τὸ νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ὁ Ὀσμὰν καὶ οἱ ὀπαδοί του δὲν ἦσαν ἐκεῖ τότε, διότι συνέπραττον μετὰ τοῦ Ἀμούρ, τοῦ ἐμίρη τῆς Παφλαγονίας, καὶ συμμετεῖχον τῶν ἐπιδρομῶν ἐξ ἀνατολῶν [10]. Καὶ τοῦτο, ἐπίσης, φαίνεται ἀπίθανον. Ἡ ὅλη ἱστορία τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐμιράτου, ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν, ἐξελισσομένη βῆμα πρὸς βῆμα, φανερώνει πρωτίστως ὅτι ὁ Ὀσμὰν εἶχε τὴν ἀφετηρίαν τῶν ἐπιδρομῶν του εἰς τὰ νότια σύνορα. Ἐὰν ἐγνώριζε τὴν βιθυνικὴν γῆν ἀπὸ τὴν πλευρὰν τοῦ Σαγγαρίου, θὰ ἦτο πολὺ φυσικώτερον νὰ εἶχε καταλάβῃ τὰ περὶ τὴν Νίκαιαν ἐδάφη πρὶν ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ Καρατζάχισαρ. Τὸ ὅτι τὸ ὀσμανικὸν ἐμιρᾶτον ἀνεπτύχθη ἀπὸ νότου πρὸς βορρᾶν, καὶ οὐχὶ ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμάς, καθιστᾷ πιθανωτέραν τὴν γνώμην ὅτι ὁ Ὀσμὰν ἐνεφανίσθη ὡς ἐπιδρομεὺς εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Ἐσκήσεχιρ, ὡς ἄλλωστε καὶ ὁ Köprülü, ἀντιφάσκων πρὸς ἑαυτὸν παραδέχεται [11]. Διὰ ταῦτα, ἡ πιθανωτέρα ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι ὁ Ἐρτογροὺλ καὶ ὁ Ὀσμὰν εὑρίσκοντο εἰς τὰ νότια τῆς Βιθυνίας, εἰς τὰ περὶ τὸ Ἐσκήσεχιρ ἐδάφη ἢ παρὰ τὸ ὄρος Τῆμνον, ὄχι ὡς učbey (ἀκρῖται), ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν γῆν, ἀλλ' ὡς νομάδες ἀφανεῖς καὶ ἀνώνυμοι.

Τὸ ὀροπέδιον τοῦ Ἐσκήσεχιρ ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΑ΄ αἰῶνος ἀπετέλει

[9] Ἀκροπολίτου, Χρονικὴ Συγγραφὴ 41, σ. 69. Γρηγορᾶς Β΄ 6 (τ. 1 σ. 41). Πρβλ. Dölger, Regesten, ἀρ. 1776 (3ον τεῦχος σ. 19).

[10] Köprülü, Les origines σσ. 124, 127.

[11] Αὐτόθι σσ. 87-88.

τὸν κατ' ἐξοχὴν ζωτικὸν χῶρον τῶν νομάδων, καθὼς προκύπτει ἐκ τῶν μαρτυριῶν τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων Ἀτταλειάτου, Βρυεννίου, Ἄννης τῆς Κομνηνῆς, Κιννάμου καὶ Νικήτα τοῦ Χωνιάτου. Ἦτο περιοχὴ ἀναρχουμένη, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἑκάστοτε ἐξουσία τοῦ Βυζαντιακοῦ ἢ τοῦ Σελδζουκικοῦ Κράτους ἐστερεῖτο οὐσιαστικῆς βάσεως. Εἰς τὴν πραγματικότητα οἱ νομάδες ἦσαν οἱ κυρίαρχοι. Ἐφ' ἱκανὸν διάστημα καὶ αὐτὴ ἡ πόλις τοῦ Δορυλαίου φαίνεται ὅτι παρέμεινεν εἰς τὰς χεῖράς των καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς τόπος συγκεντρώσεως καὶ ὡς ἀγορά [12]. Φυσικὴ δὲ συνέπεια τῆς ἐπικρατήσεως τῶν νομάδων ἦτο ἡ ἐρήμωσις, τὴν ὁποίαν συνεπάγονται αἱ νομαδικαὶ μετακινήσεις καὶ ὁ νομαδικὸς τρόπος ζωῆς—χαρακτηριστικὰ ἅτινα καθιστοῦν τοὺς σκηνίτας ἐχθροὺς τοῦ πολιτισμοῦ [13].

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας δὲν ἦτο δυνατὸν ἐντὸς μιᾶς εἰκοσαετίας ἀπὸ τῆς μεταφορᾶς τῆς πρωτευούσης ἐκ Νικαίας, νὰ ἱδρύσουν ἐμιρᾶτον τὸ ὁποῖον θὰ περιήρχετο εἰς ρῆξιν μετὰ τοῦ Βυζαντίου, διαρκούσης τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ. Τόσον ἐκ τῶν προγενεστέρων γεγονότων ὅσον καὶ ἐκ τῆς περιοδείας τοῦ Μιχαὴλ συμπεραίνομεν ὅτι ὁ Ὀσμάν, ὡς καὶ ὁ Ἐρτογρούλ, πλὴν ληστρικῶν τινων συμπλοκῶν, τῶν ὁποίων τὴν σημασίαν καὶ τὴν ἔκτασιν ἐμεγαλοποίησαν οἱ μετέπειτα Ὀθωμανοί, δὲν εἶχεν ἤδη ἀναπτύξει σοβαρὰν πολεμικὴν δρᾶσιν, ἥτις ἠδύνατο νὰ προσελκύσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ Βυζαντινοῦ

[12] Νικήτας Χωνιάτης, σ. 228. Wittek, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 37.

[13] Ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ ἄγγλος ἱστορικὸς Sir Paul Rycaut (The Present State of the Ottoman Empire, Λονδῖνον 1687, σσ. 33, 83) ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς δημιουργοὺς τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, οἵτινες ἦσαν μεγάλοι οἰκοδόμοι, οἱ Ὀθωμανοὶ ἔφερον τὴν ἐρήμωσιν καὶ τὴν διάλυσιν τῶν ἀστικῶν κέντρων. «No grass grows there where the Turkish Horse hath once set his foot» εἶναι, κατὰ τὸν Rycaut, παροιμιώδης ρῆσις. Πρβλ. Κ. Ἀμάντου, Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, σ. 72. Τὴν καταστροφὴν τοῦ Δορυλαίου περιγράφει παραστατικώτατα ὁ Κίνναμος (Ζ΄ 2 σσ. 294-295): «τὸ δὲ Δορύλαιον τοῦτο ἦν μὲν ὅτε πόλις ἦν μεγάλη τε εἴπερ τις τῶν ἐν Ἀσίᾳ καὶ λόγου ἀξία πολλοῦ. Ἐνταῦθα [δηλ. εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Δορυλαίου] Μελισσηνῶν ποτε καίσαρι οἰκίαι τε ἐξῳκοδόμηνται λαμπραὶ καὶ κῶμαι πολυάνθρωποι ἦσαν, θερμά τε αὐτόματα καὶ στοαὶ καὶ πλυνοὶ καὶ ὅσα ἀνθρώποις ἡδονὴν φέρει, καὶ ταῦτα δὴ ὁ χῶρος ἄφθονα παρεῖχεν. Ἀλλὰ Πέρσαι, ὁπηνίκα ἡ κατὰ τῶν Ρωμαίων ἤκμαζεν ἐκδρομή, τήν τε πόλιν εἰς ἔδαφος βεβλημένην ἀνθρώπων ἔρημον παντάπασιν ἐπεποίηντο καὶ τὰ τῇδε πάντα μέχρι καὶ ἐπὶ λεπτὸν τῆς πάλαι σεμνότητος ἠφάνισαν ἴχνος». Πρβλ. καὶ Νικήταν Χωνιάτην, σ. 228 στ. 8 κ. ἑξ. Τὴν μεγάλην ἔκτασιν τῶν ἐρειπίων τοῦ Δορυλαίου παρετήρησεν ἤδη ὁ ἄγγλος περιηγητὴς W. M. Leake, ἀρχομένου τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνος, (Journal of a Tour in Asia Minor, Λονδῖνον 1824, σ. 17).

Κράτους. Ἀπετέλουν ἁπλῶς μίαν ἀπὸ τὰς πολυαρίθμους ληστρικὰς ὁμάδας, αἱ ὁποῖαι ἐλυμαίνοντο τὰ νότια τῆς Βιθυνίας [14].

Ἡ ἵδρυσις τῆς ἐξουσίας τοῦ Ὀσμὰν ὑπῆρξε βαθμιαία καὶ συνεβάδιζε μὲ τὴν ἐξέλιξιν τῶν περιστάσεων. Ἐμφανισθεὶς εἰς τὸν βιθυνικὸν ὁρίζοντα ὡς ἀρχηγὸς νομάδων, ἠκολούθησε τὴν γενικὴν τάσιν τῆς ἐποχῆς του καὶ τοῦ τόπου του ὅταν ἐτράπη πρὸς ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν πέριξ γεωκτημόνων. Κατ' ἀρχὰς ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν τούτων ἀπεκόμιζε ποίμνια, γυναῖκας, αἵτινες ἦσαν πολύτιμοι διὰ τὸν πολλαπλασιασμὸν τῆς φυλῆς, δούλους, ἀγροτικὰ προϊόντα καὶ ἄλλα κινητὰ λάφυρα [15]. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς λείας ἀπετελεῖτο ἐκ ποιμνίων, ὄχι μόνον διότι ταῦτα κυρίως ἐνδιέφερον αὐτὸν καὶ τοὺς νομάδας ὀπαδούς του, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ κτηνοτροφία εἶχε λάβει μεγάλην ἔκτασιν, καθ' ὅσον οἱ γεωκτήμονες ἐθεώρουν σκοπιμωτέραν τὴν ἐπένδυσιν τῶν κεφαλαίων των διὰ τῆς ἀγορᾶς κτηνῶν, τὰ ὁποῖα ὑπὸ τὰς ἀνωμάλους ἐκείνας συνθήκας ἠδύναντο εὐχερέστερον νὰ μετακινηθοῦν καὶ νὰ τεθοῦν ἐν ἀσφαλείᾳ [16]. Ἡ γῆ καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀγαθὰ ἐθεωροῦντο δικαίως ἐπισφαλῆ.

Αἱ ἐπιδρομαὶ ἔφερον τὸν Ὀσμὰν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ παρέσχον εἰς αὐτὸν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀντιληφθῇ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὰς ποικίλας ζυμώσεις, αἵτινες μετέβαλλον τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν σύνθεσιν τοῦ τόπου. Τὰ ἰδιωτικὰ αὐτοῦ συμφέροντα συνεδέοντο μὲ τὴν ρευστότητα τῆς καταστάσεως. Ὡς ἰδιοκτήτης περισσοτέρων ποιμνίων ἔπρεπε νὰ ἔχῃ μεγαλύτερα ἐδάφη διὰ βοσκήν. Οἱ γηγενεῖς μεγαλοκτηματίαι, ρευστοποιήσαντες κατὰ τὸ δυνατὸν τὰ ὑπάρχοντά των, ἐκινοῦντο μετὰ τῶν ποιμνίων των πρὸς ἀσφαλέστερα μέρη. Ὁ Ὀσμὰν δὲν εἶχε παρὰ νὰ καταλάβῃ τὰς ἐγκαταλειφθείσας γαίας των. Οὕτω ἀπὸ ἰδιοκτήτου μετακινουμένων ποιμνίων μετεβλήθη εἰς γεωκτήμονα [17].

Ἐπὶ τῶν περιελθόντων εἰς τὴν κατοχήν του ἐδαφῶν, ἢ ἐγγὺς αὐτῶν, ἦσαν ἐγκατεστημένοι καὶ διάφοροι μικροϊδιοκτῆται γεωργοί, οἵτινες δὲν ἠδυνήθησαν ν' ἀναχωρήσουν. Ὁ Ὀσμὰν καὶ οἱ γεωργοὶ οὗτοι μοιραίως ἦλθον εἰς ἐπαφήν. Ὅταν δὲ ἐγνώρισε τὴν εὐφορωτάτην βιθυνικὴν γῆν, ὁ Ὀσμὰν ἤρχισε νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν δικαιοδοσίαν του μεταξὺ τῶν ἀγροτῶν γειτόνων του, οἱ ὁποῖοι εὑρέθησαν, οὕτως εἰπεῖν, ἐντὸς τοῦ ὀσμανικοῦ ζωτικοῦ χώρου. Ἡ ἐξάρτησις τῶν ἀγροτῶν τούτων ἀπὸ τὴν καλὴν θέλησιν τοῦ ἰσχυροῦ γείτονός των καθίστατο ὁσημέραι μεγαλυτέρα, μέχρις ὅτου κατέληξεν εἰς τὴν πλήρη ὑποταγὴν αὐτῶν. Οἱ ἀγροὶ των περιῆλθον οὐσιαστικῶς ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ κατακτητοῦ. Τούτου γενομένου, ὁ Ὀσμὰν ἠδύνατο νὰ συγκαταλεχθῇ μεταξὺ τῶν μεγάλων γεωκτημόνων, τοὺς ὁποίους οἱ Βυζαντινοὶ ἀπεκάλουν *φυλάρχους*, *δυνατοὺς* ἢ *ἄρχοντας*. Οἱ γεωργοὶ ἐξηκολούθουν καλλιεργοῦντες τὴν γῆν, ἀλλὰ πάντοτε τῇ ἀνοχῇ τοῦ Ὀσμάν, ὅστις ἀπέβη τρόπον τινὰ ὁ *χωροδεσπότης* των. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ καθορισθῇ ἐὰν αἱ σχέσεις τοῦ Ὀσμὰν μετὰ τῶν γειτόνων του ἦσαν αἱ συνήθεις σχέσεις φεουδάρχου πρὸς τοὺς ὑποτελεῖς του. Ἡ βυζαντινὴ καὶ ἡ σελδζουκικὴ φεουδαρχία διέφερον οὐσιωδῶς ἀπὸ τὸν παρεμφερῆ θεσμὸν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, ἀλλ' οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τῶν ἀποδοχῶν τοῦ Ὀσμάν, περὶ τῶν ὑποχρεώσεων τῶν τιμαριούχων του, περὶ τῶν δεσμῶν μεταξὺ ἄρχοντος καὶ ἀρχομένων καὶ τῶν λοιπῶν λεπτομεριῶν [18]. Λαμβανομένων ὅμως ὑπ' ὄψιν τῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας

[14] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Γ' 22 σ. 223: «καὶ πρῶτον μὲν ἐκδρομὰς ποιοῦντες κατέθεον τὴν γῆν ἐκείνων [τῶν γειτόνων των Βιθυνῶν] καὶ σκυλεύοντες (οὐ γὰρ ἐθάρρουν μένειν) ὑπέστρεφον· εἶτα τῶν μὲν ὑποκλινομένων, τῶν δὲ καὶ ἀποικιζομένων δέει τῷ περὶ τοῦ ζῆν, εὐχερεῖν ἐκ τοῦ ρᾷστα τοῖς ἐναντίοις ἦν, καὶ κατασχόντες τὴν χώραν κακὸν ἦσαν γειτόνημα τοῖς πλησίον». Ἐνταῦθα ὁ Παχυμέρης ὁμιλεῖ περὶ τῶν Τούρκων γενικῶς.

[15] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Δ' 26 σ. 336: «ἀπάγοντες μὲν αἰχμαλώτους, ἀπάγοντες δὲ καὶ ζῶα καὶ λείαν πᾶσαν καὶ αὐτὸν δὴ τὸν καρπὸν τῆς γῆς τὸν ἐπέτειον, ζώοις τοῖς ἐκ τῆς λείας διευθετούμενοι καὶ ὅ,τι καὶ ἔδοξεν ἀσφαλὲς μεταφέροντες».

[16] Ὁ Παχυμέρης, γράφων περὶ τῆς εὐφορίας τῆς πεδιάδος τοῦ Μαιάνδρου (Μιχαὴλ σ. 310 στ. 18 κ. ἑξ.), οὐδὲν λέγει περὶ ἀγροτικῶν ἀσχολιῶν, ἀλλὰ πλὴν τῶν «μοναχῶν οὐρανοπολιτῶν» μνημονεύει μόνον πλήθη βοσκημάτων καὶ ποιμνίων. Ἡ στροφὴ πρὸς τὴν κτηνοτροφίαν ἦτο σύνηθες φαινόμενον εἰς χρόνους πολέμων καὶ ταραχῶν, ὅταν ἡ γεωργία καθίστατο δυσχερὴς καὶ ἐπιζήμιος. Ὠφείλετο δὲ εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τῶν μεγάλων γεωκτημόνων, οἵτινες διέθετον εὐρείας ἐκτάσεις διὰ βοσκὴν καὶ ἀνάλογα κεφάλαια. Τὸ φαινόμενον τοῦτο, τὸ ὁποῖον γενικῶς εἶχε δυσμενῆ ἀντίκτυπον ἐπὶ τῆς βυζαντινῆς οἰκονομίας, συνετέλεσεν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, καὶ εἰς τὴν διάλυσιν τῆς μεγάλης ἐγγείου ἰδιοκτησίας, διότι οἱ κάτοχοι ποιμνίων ἐγκατέλειψαν ἐκ τῶν πρώτων τὰ ἀναρχούμενα ἐδάφη.

[17] Ἀνάλογα φαινόμενα παρετηρήθησαν καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς σελδζουκικῆς κυριαρχίας. Βλ. Ἰ. Βογιατζίδου, Ἱστορικαὶ Μελέται, ἐν Ἐπιστημονικῇ Ἐπετηρίδι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τ. 2 (1932) σ. 129 κ. ἑξ.—Περὶ τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ νομαδικοῦ εἰς τὸν ἀγροτικὸν βίον γενικῶς, διαφωτιστικώτατα εἶναι τὰ γραφέντα ὑπὸ τοῦ F. H. Giddings, Readings in Descriptive and Historical Sociology, Νέα Ὑόρκη 1906, σσ. 467-473 καὶ Elements of Sociology, Νέα Ὑόρκη 1905, σσ. 267-269. Ἡ νέα ἐπιστήμη τῆς κοινωνιολογίας ἔρχεται εἰς ἐπικουρίαν τῆς ἱστορίας, συμπληροῦσα τὰ κενά, ὅταν τὰ γραπτὰ μνημεῖα ἐλλείπουν.

[18] Περὶ τῆς σελδζουκικῆς φεουδαρχίας βλ. A. Belin, «Du régime des fief militaires dans l'Islamisme», ἐν JA σειρὰ 6η τ. 15 (1870) σσ. 187-301. P. A. von Tischendorf, Das Lehnwesen in den moslemischen Staaten, Λειψία

ὁ Ὀσμὰν ἐπεβλήθη, πρέπει νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐνταῦθα ἡ φεουδαρχία παρουσιάζετο ὑπὸ τὴν πλέον πρωτόγονον μορφήν της, ἐφ' ὅσον τὰ πάντα ἐξηρτῶντο ἀπὸ τὴν θέλησιν τοῦ ἰσχυροῦ χωροδεσπότου, ὁ ὁποῖος ἕως τότε δὲν ἐγνώρισε ἄλλην κοινωνικὴν ζωὴν πλὴν τῆς ζωῆς τῆς νομαδικῆς φατρίας. Παρὰ ταῦτα, τὸ κεφαλαιῶδες γεγονὸς παραμένει ὅτι ὁ Ὀσμάν, ἐξελιχθεὶς εἰς γεωκτήμονα, ἔθεσε τὰς πρώτας βάσεις τοῦ ἐμιράτου του εἰς τὴν βιθυνικὴν γῆν. Προτοῦ ὅμως λήξῃ ὁ ΙΓ' αἰών, ἡ σπουδαιότης τοῦ φεουδαρχικοῦ παράγοντος περιορίζεται διὰ τῆς ἐπικρατήσεως νέας μέσης ἀγροτικῆς τάξεως, ἥτις ἀνεπτύσσετο εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Βιθυνίας κατὰ τὰ κρίσιμα ἔτη τῆς ἀναρχίας καὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων.

Συνδεθεὶς μετὰ τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου τῆς Βιθυνίας, ὁ Ὀσμὰν δὲν ἐγκατέλειψεν ἐντελῶς τὸν νομαδικὸν βίον. Ὑπολείμματά τινα τοῦ νομαδισμοῦ ἐπέζησαν αὐτοῦ, ἐμφανιζόμενα, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω [19], καὶ εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν τοῦ διαδόχου του Ὀρχάν. Ἀλλὰ τὰ ἀγροτικά του ἐνδιαφέροντα δὲν ἀπέτρεψαν αὐτὸν τῶν ἐπιδρομῶν, αἵτινες ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι λίαν προσοδοφόροι. Ἀλλ' ὁ μέχρι τοῦδε νομὰς καὶ ἐπιδρομεύς, ἐπιβληθεὶς ὡς χωροδεσπότης ἐπὶ ἀναρχουμένου ἐδάφους, βαθμηδὸν ἐξειλίσσετο εἰς ἀρχηγὸν κράτους.

Ἡ σχετικῶς ταχεῖα αὕτη ἄνοδος δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἐν καιρῷ εἰρήνης, ὅταν τὰ πράγματα βαίνουν ὁμαλῶς. Ἀλλ' αἱ περιστάσεις ἐκεῖναι ἦσαν ἄκρως εὐνοϊκαὶ δι' ἀποτόμους μεταβολάς. Τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος ἐνεφανίσθη ὡς προϊὸν μεταβατικῆς ἐποχῆς. Ἡ ρευστότης καὶ ἡ συνεχὴς ἐξέλιξις εἶναι τὰ κύρια χαρακτηριστικά του κατὰ τὴν πρώτην πεντηκονταετίαν τῆς ἱστορίας του. Καὶ ὅταν ἀκόμη ὁ Ὀσμὰν ἦτο κύριος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον σημαντικῶν ἐκτάσεων γῆς, τὸ ἐμιρᾶτον του, συγκροτηθὲν ἐπὶ ἀμφισβητουμένων ἐδαφῶν, ἀποτελούμενον ἐκ πληθυσμοῦ ἑτερογενοῦς, μὲ σύνορα ἀσταθῆ καὶ ἀκαθόριστα, μὲ συμμορίας Ταττάρων, Τούρκων καὶ γηγενῶν περιπλανωμένας τῇδε κἀκεῖσε πρὸς λαφυραγωγίαν, στερούμενον ὀργανώσεως καὶ μονίμου χαρακτῆρος, δὲν ἠδύνατο νὰ ὀνομασθῇ κράτος ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν ἔννοιαν τῆς λέξεως, οὔτε καὶ πολιτικὴν σημασίαν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ πρῶτος Παλαιολόγος αὐτοκράτωρ ἐνίσχυε τὰ παρὰ τὸν Σαγγάριον φρούρια ἢ καὶ ἀργότερον, ὅτε ὁ Ἀλέξιος ὁ Φιλανθρωπηνὸς ἀνεκηρύσσετο βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ στασιάσαντος λαοῦ.

Καθ' ὅλην τὴν βασιλείαν τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η' καὶ ἐπὶ πολὺν ἀκόμη

1872. C. H. Becker, «Steuerpacht und Lehnwesen», Der Islam τ. 5 (1914) σσ. 81-92. M. Sobernheim, ἄρθρον «Ikta», ἐν EI τ. 2 σ. 461-463.

[19] Βλ. ἀνωτέρω σ. 51 σημ. 52.

χρόνον ὁ Ὀσμὰν παραμένει ἄγνωστος εἰς τὴν ἱστορίαν. Οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς δὲν τὸν ἀναφέρουν κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Ἡ πρώτη μνεία τοῦ ὀνόματός του γίνεται ὑπὸ τοῦ Παχυμέρους ἐν σχέσει πρὸς τὴν μάχην τοῦ Βαφέως, γενομένην κατὰ τὸ 1301. Ἡ σιωπὴ τῶν πηγῶν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προγενεστέραν αὐτοῦ δρᾶσιν ἐνισχύει τὴν γνώμην τῶν μνημονευθέντων δυτικῶν συγγραφέων ὅτι κατήγετο ἐξ ἀσήμων γονέων καὶ ὅτι, ἀρχόμενος ἐκ περιωρισμένης δράσεως κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ληστρικοῦ χαρακτῆρος, βαθμηδὸν ἐπεβλήθη ὡς ἄρχων ἐπὶ ἐδάφους, τὸ ὁποῖον οὐδεμία ἰσχυροτέρα στρατιωτικὴ δύναμις ἐπεδίωξε νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπ' αὐτοῦ. Ἀφ' ἑνὸς μὲν προσφέρων σχετικὴν εὐνομίαν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς τέως ἀναρχουμένης περιοχῆς, κατέστησε τὴν κυριαρχίαν του ἀνεκτὴν καὶ ηὔξησε τὸν κύκλον τῶν ὀπαδῶν του, ἀφ' ἑτέρου δὲ διεξάγων ἐπιτυχεῖς ἐπιδρομάς, ἐπεξέτεινε τὰ ἐδάφη του μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν αἱ νῖκαί του εἰς τὰς μικροσυγκρούσεις καὶ ἡ ἔλλειψις ἰσχυροτέρων ἀντιπάλων ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἡ κατάκτησις τῶν πρὸς βορρᾶν αὐτοῦ ἐπαρχιῶν δὲν ἦτο οὔτε ἀπραγματοποίητος οὔτε ἄσκοπος.

Ἐξ ὅσων ἤδη ἐλέχθησαν προκύπτει ὅτι ὁ Ὀσμὰν ἦτο δημιούργημα τῶν ἀνωμάλων περιστάσεων, αἱ ὁποῖαι συχνὰ ἀναβιβάζουν ἄνδρας ἀφανεῖς εἰς ὑψηλὰς θέσεις. Τὸ μοναρχικὸν ἀξίωμα, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του, εὐκόλως δύναται νὰ περιπέσῃ εἰς χεῖρας ἀνδρῶν σκοτεινοῦ παρελθόντος, ὡς ἄλλωστε ἀπεδείχθη καὶ κατὰ τὸν εἰκοστὸν ἀκόμη αἰῶνα εἰς χώρας πολιτικῶς καθυστερημένας. Ὑπὸ τὰς τότε δὲ συνθήκας τὸ φαινόμενον τοῦτο καθίστατο πολὺ φυσικώτερον καὶ συνηθέστερον. Διὰ ταῦτα, προκειμένου περὶ τοῦ παρελθόντος τοῦ Ὀσμὰν καὶ τῆς οἰκογενείας του, οὐδὲν ἐξ ὅσων ἀναφέρουν οἱ μεταγενέστεροι ὀθωμανοὶ συγγραφεῖς δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν. Ταῦτα στεροῦνται ἱστορικῆς βάσεως καὶ ἀντίκεινται σαφῶς πρὸς τὰ γεγονότα, ὡς καὶ ὁ Gibbons ἀπέδειξεν. Ἐφ' ὅσον δὲ οἱ μὲν σύγχρονοι βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ἀγνοοῦν τὸν Ὀσμὰν πρὸ τῆς μάχης τοῦ Βαφέως, οἱ δὲ πρῶτοι δυτικοὶ συγγραφεῖς ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἀσημότητος τῆς καταγωγῆς του, ἡ μόνη πιθανὴ ἐξήγησις εἶναι ὅτι ὁ Ἐρτογροὺλ καὶ ὁ Ὀσμὰν ἀνῆκον εἰς τοὺς νομάδας τοῦ ὀροπεδίου τοῦ Ἐσκήσεχιρ, οἵτινες ἀγνοοῦντες πᾶσαν ἀνωτέραν ἀρχὴν μετέβαλλον τὴν παραμεθόριον ἐκείνην χώραν εἰς ἀναρχούμενον ἔδαφος [20]. Ἐπω-

---

[20] Τὴν ἄποψιν ταύτην ἐνισχύει τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ μαυσωλεῖον τοῦ Ἐρτογροὺλ παρὰ τὸ Σογιοὺτ ἦτο τόπος ἱερὸς διὰ τοὺς Γιουρούκους νομάδας, οἱ ὁποῖοι προσήρχοντο ὁμαδικῶς διὰ νὰ προσκυνήσουν εἰς τὸν τάφον του. Βλ. A. Körte, Anatolische Skizzen, Βερολῖνον 1896, σ. 12, ἔνθα περιγράφεται

φελούμενοι ἐκ τῆς καταρρεύσεως τῆς βυζαντινῆς ἐξουσίας καὶ ἐνισχυθέντες ὑπὸ νέων δυνάμεων ἀπὸ τὰ ἐνδότερα τοῦ Σελδζουκικοῦ Κράτους, οἱ νομάδες τοῦ Ἐρτογροὺλ κατώρθωσαν νὰ διεισδύσουν εἰς τὰ βυζαντινὰ ἐδάφη, ἄλλοτε μὲν κατόπιν ἐνόπλων συρράξεων μὲ τοὺς τοπικοὺς ἀρχηγούς, ἄλλοτε δὲ καὶ τῇ ἀνοχῇ τῶν Βυζαντινῶν, οἵτινες δὲν προέβλεπον τὸν ἐπικείμενον κίνδυνον, ἐνίοτε δὲ μάλιστα καὶ συνειργάζοντο εἰς τὴν ὀργάνωσιν ληστρικῶν ἐπιδρομῶν.

Ὁ τρόπος τῆς διεισδύσεως τῶν Τούρκων εἰς τὴν Βιθυνίαν περιγράφεται μὲ ἐπαρκῆ σαφήνειαν ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν. Ὁμιλῶν περὶ τῆς ὑποταγῆς τῶν Σελδζούκων εἰς τοὺς Μογγόλους ὁ Παχυμέρης[21] ἀναφέρει «. . . καί τινας οὓς ἂν εἴποι τις σκηνίτας καὶ τῇ πολιτείᾳ ἀπηχθημένους, μὴ θέλοντας ὑποτάττεσθαι, καθ' αὑτοὺς εἶναι, ἀπειλημμένους τῶν ἡμετέρων ὀχυρωμάτων, πλὴν καὶ τὸν ἐντεῦθεν ὑποτοπάζοντας κίνδυνον, εἰ φανερῶς ἐπιτιθοῖντο, κατὰ μὲν τὸ κοινὸν καὶ καθόλου ἐνσπόνδους εἶναι τῷ βασιλεῖ, καθ' ἕνα δὲ νυκτὸς λοχῶντες τοῖς ἐκ τῶν ἡμετέρων κλέμμασι χρῆσθαι». Ἡ λαφυραγωγία ἦτο ὁ πρῶτος καὶ κύριος σκοπὸς τῶν νομάδων τούτων ἐπιδρομέων. Ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ, μετὰ τὴν παράλυσιν τῆς στρατιωτικῆς ὀργανώσεως τῆς μεθορίου, «κατὰ πολλὴν τοῦ κωλύσοντος ἐρημίαν κατέσχον οἱ ἐναντίοι τὰ ὀχυρώματα, ἐξ ὧν καὶ κατατρέχειν οἷοί τε ἦσαν, ὁσάκις ἦν αὐτοῖς βουλομένοις, καὶ κακῶς ποιεῖν οὐχ ὅπως τοὺς περιχώρους (τοῦτο γὰρ εἶχον αὐτόθεν) ἀλλὰ καὶ ὧν εἰς μακρὰν ἀπεῖχον[22]».

Ὁ χαρακτὴρ τῶν παραμεθορίων Τούρκων περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Ἀκροπολίτου ἤδη πρὸ τῆς εἰσβολῆς αὐτῶν εἰς τὰ βυζαντινὰ ἐδάφη. Ὁμιλῶν περὶ τῆς φυγῆς τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου πρὸς τὸ Ἰκόνιον καὶ ἀναφέρων τὰ τῆς αἰχμαλωσίας τῶν ὀπαδῶν του ὑπὸ τῶν Τουρκομάνων, λέγει[23]: «ἔθνος δὲ τοῦτο τοῖς ἄκροις ὁρίοις τῶν Περσῶν ἐφεδρεῦον, καὶ ἀσπόνδῳ μίσει κατὰ Ῥωμαίων χρώμενον καὶ ἁρπαγαῖς ταῖς ἐκ τούτων χαῖρον καὶ τοῖς ἐκ πολέμων σκύλοις εὐφραινόμενον, καὶ τότε δὴ μᾶλλον, ὁπότε τὰ τῶν Περσῶν ἐκυμαίνετο καὶ ταῖς ἐκ τῶν Ταχαρίων ἐφόδοις συνεταράττετο».

Ἡ ὁρμητικότης των ηὐξήθη μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς σελδζουκικῆς δυνάμεως, διότι ἐνισχύθησαν μὲ τὴν ἄφιξιν νέων κυμάτων

μία τοιαύτη ἀποδημία τῶν Karakečili (=τῶν ἐχόντων μαύρας αἶγας) Γιουρούκων. Ὡσαύτως, Mehmet Ziya, Bursadan Konyaya seyahat, σσ. 175-180, καὶ F. Taeschner, «Anatolische Forschungen», ἐν ZDMG ν. σ. τ. 7 (1928) σ. 94.

[21] Μιχαὴλ Β' 24 σ. 133.

[22] Αὐτόθι Α' 6 σ. 20.

[23] Χρονικὴ Συγγραφὴ 65, σ. 136.

ὁμοεθνῶν των ἐκ τῶν ἀνατολικῶν περιοχῶν. «Ἐντεῦθεν καὶ τοῖς τῶν Περσῶν μαχίμοις καὶ οἷς ἐν μαχαίρᾳ τὸ ζῆν, τῶν ἄλλων ὑποκλιθέντων τοῖς Τοχάροις ἄρτι κατασχοῦσι τὴν τῆς Περσίδος ἀρχήν, συμφέρον ἐδόκει ἀφηνιάζουσι καταφεύγειν πρὸς τὰ τῶν ὀρῶν ὀχυρώτερα καὶ τὰ πλησίον κατατρέχοντας νόμῳ ληστῶν ἀποζῆν», λέγει ὁ Παχυμέρης[24]. Ὁ δὲ Νικηφόρος Γρηγορᾶς[25]: «τῆς δὴ τῶν Τούρκων ἀρχῆς φθαρείσης [ὑπὸ τῶν Μογγόλων, τῶν Τοχάρων τοῦ Παχυμέρους]. . . οὐ μόνον σατράπαι καὶ ὅσοι τῶν γένει καὶ δόξῃ διαφερόντων, εἰς πλεῖστα τεμόντες, τὴν ὅλην διέλαχον ἐπικράτειαν, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ τῶν ἀδόξων καὶ ἀνωνύμων ὄχλους τινὰς συρφετώδεις προσεταιρισάμενοι πρὸς ληστρικὸν ἀπέκλιναν βίον, μηδὲν τόξου καὶ φαρέτρας ἐπιφερόμενοι πλέον· οἵ καὶ τὰς τῶν ὀρῶν δυσχωρίας ὑποδυόμενοι συχναῖς καὶ λαθραίαις ἐχρῶντο ταῖς ἐκδρομαῖς καὶ τὰς ὁμόρους χώρας καὶ πόλεις Ῥωμαίων κακῶς διετίθεσαν[26]». Οἱ συρφετώδεις οὗτοι ὄχλοι ἦσαν τὸ πρῶτον κῦμα, τὸ ὁποῖον ἔσπευσε πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν παραμεθορίων ἐπιδρομέων, οἵτινες ἔμελλον νὰ κληθοῦν Ὀσμανίδαι[27]. Συνίστατο δέ, ὡς συνάγομεν ἐκ τῶν μαρτυριῶν τῶν μνημονευθέντων συγγραφέων, οὐχὶ ἐκ λογίων ἱεροδιδασκάλων ἢ ἐξ ἀνεπτυγμένων ἀστῶν, ἀλλ' ἐξ ἀκτημόνων τυχοδιωκτῶν, οἵτινες ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἁρπαγὴν καὶ τὴν λεηλασίαν. Ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, καθ' ὅλην τὴν κατακτητικήν του δρᾶσιν ὁ Ὀσμὰν ἐνισχύεται ὑπὸ Τούρκων ἄλλων περιοχῶν, κινουμένων ἀπὸ καθαρῶς ὑλικὰ ἐλατήρια[28]. Μόνον μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Ὀσμανιδῶν εἰς τὴν Βιθυνίαν ἀρχίζει νὰ σημειοῦται ἀξιόλογον μεταναστευτικὸν ρεῦμα ἐξ ἀγροτικῶν καὶ ἀστικῶν ὁμάδων συνοδευομένων ὑπὸ Ἀχῆ καὶ σεϊχηδων, οἱ ὁποῖοι θ' ἀποβοῦν μέγας παράγων διὰ τὸν ἐξισλαμισμὸν τῶν κατοίκων. Ἀλλὰ περὶ τὸ ἔτος 1282 ἡ ἐπιθετικὴ δρᾶσις τῶν Ὀσμανιδῶν ἀπέβλεπε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς τὴν λαφυραγωγίαν. Ὡς λέγει ὁ Δούκας[29], «ἦν δὲ καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Μιχαὴλ τυραννῶν ὁ Ὀσμάν, πλὴν ληστρικῶς».

[24] Μιχαὴλ Α' 6 σ. 18.

[25] Ε' 5 (τ. 1 σσ. 137-138). Τὸν Γρηγορᾶν ἀντιγράφει σχεδὸν κατὰ λέξιν ὁ Φραντζῆς, Α' 20 σσ. 77-78. Κατὰ τὸν Φραντζῆ ὁ πάππος τοῦ Ὀσμὰν ἦτο ὁ ἀξιολογώτερος τῶν ἐπιδρομέων τούτων.

[26] Τὰ αὐτὰ περίπου λέγει καὶ ὁ Richard Knolles, ἄγγλος ἱστορικὸς τῆς Ἐλισαβετείου ἐποχῆς, ἐν σσ. 117-118 τοῦ ὀγκώδους ἔργου του The Generall Historie of the Turkes, 3η ἔκδ. Λονδῖνον 1621, ὅπερ δεικνύει ἅπαξ ἔτι τὴν ἐν Εὐρώπῃ ἐπικρατοῦσαν ἄποψιν. Τὸ ἔργον τοῦ Knolles ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τῷ 1603. Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Knolles βλ. H. Bowen, British Contributions to Turkish Studies, Λονδῖνον 1945, σσ. 20-21.

[27] Δούκας ΚΓ' σ. 133, ἔκδ. Βόννης.

[28] Neşri, ZDMG τ. 13 σ. 197. Şükrüllah, MOG τ. 2 σ. 81. [29] ΜΒ' σ. 318.

Συγκεφαλαιοῦντες τὰς μαρτυρίας τῶν μνημονευθέντων ἱστορικῶν, μετὰ τῶν ὁποίων συμφωνοῦν καὶ οἱ Δυτικοί, περὶ ὧν διελάβομεν ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, παρατηροῦμεν ὅτι οἱ Τοῦρκοι, οἱ ὁποῖοι ἵδρυσαν τὰ ἐμιράτα τῆς δυτικῆς Μικρᾶς 'Ασίας, ἐν οἷς καὶ τὸ 'Οθωμανικὸν Κράτος, προήρχοντο κατὰ μέγιστον μέρος ἐκ νομαδικῶν φύλων. Εἴτε γεννηθέντες εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, εἴτε φεύγοντες πρὸ τῶν Μογγόλων, ἔφθανον εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας ἢ διέβαινον τὰ σύνορα καὶ ἔζων κατ' ἀρχὰς τῇ ἀνοχῇ τῶν ἡμετέρων. 'Αλλ' ἐντὸς ὀλίγου ἐτρέποντο εἰς ληστείας καὶ ἐπιδρομάς, μέχρις ὅτου κατελάμβανον ὀχυρά τινα, ἐκ τῶν ὁποίων διεξῆγον πόλεμον ἀτάκτων κατὰ τῶν πέριξ κτημάτων καὶ χωρίων. Σὺν τῷ χρόνῳ, εὐρύνοντες τὴν ἀκτῖνα τῆς δράσεώς των, ἀπέκτησαν μεγαλύτερον πλοῦτον καὶ περισσοτέρους ὀπαδοὺς καὶ διὰ τούτων ἵδρυσαν διάφορα κρατίδια, ἐν πολλοῖς ὅμοια πρὸς τὰ φεουδαρχικά. Ἅπαντες οἱ ἱδρυταὶ τῶν ἐμιράτων τῆς δυτικῆς Μικρᾶς 'Ασίας ἦσαν ἄσημοι καὶ ἄγνωστοι προτοῦ ἔλθουν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν Βυζαντινῶν.

Συγκεκριμένως δὲ περὶ τῆς γενεαλογίας τοῦ ὀσμανικοῦ οἴκου, οὐδὲν εἶναι μετὰ βεβαιότητος γνωστόν. Στεροῦνται βεβαίως ἱστορικῆς βάσεως αἱ παλαιαὶ παραδόσεις, τὰς ὁποίας κατέγραψεν ὁ Φραντζῆς, ὅτι ὁ 'Οσμὰν ἕλκει τὸ γένος ἐκ τῶν Κομνηνῶν[30] ἢ ὅτι εἶναι ἄμεσος ἀπόγονος τοῦ 'Ογούζ[31], τοῦ μυθικοῦ πατριάρχου τῶν δυτικῶν Τούρκων. 'Αλλ' οἱ περισσότεροι τῶν συγχρόνων τουρκολόγων παραδέχονται ὡς ἀληθῆ τὴν παλαιὰν ἱστορικὴν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν διεφύλαξαν καὶ διέδωσαν ἐν Εὐρώπῃ ὁ Spandugino[32] καὶ ὁ Leunclavius[33], καθ' ἣν ὁ βασιλικὸς οἶκος τῶν 'Οθωμανῶν ἀνῆκεν εἰς τὴν τουρκικὴν φυλὴν τῶν 'Ογούζων, ἥτις ἦλθε πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν ὄχθην τῆς Κασπίας θαλάσσης, ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς χερσονήσου Krasnovodsk, καὶ ἵδρυσε τὸ Σελδζουκικὸν Κράτος εἰς τὴν Μικρὰν 'Ασίαν[34]. Μία τῶν εἴκοσι τεσσάρων ὑποδιαιρέσεων

[30] Φραντζῆς Α' 19 σσ. 73-76.

[31] Αὐτόθι Α'. 18 σ. 73. Χαλκοκονδύλης Α' 5 σσ. 11-12 (ἔκδ. Βόννης). Ašıkpašazade, ἔκδ. Κων)πόλεως σ. 2. Nešri, ZDMG τ. 13 σσ. 185, 187. Šükrüllah, MOG τ. 2 σ. 77. Leunclavius, Historiae σ. 90. Cantemir, Histoire de l'Empire Othoman, Παρίσιοι 1743, τ. 1 σ. XCII.

[32] K. N. Σάθα. Documents inedits, τ. 9 σ. 138 στ. 7, 18. Sansovino, Historia universale, ἔκδ. 1568, σ. 191.

[33] Historiae σ. 94. Πρβλ. EI ἄρθρον «Ghuzz» (ὑπὸ W. Barthold).

[34] Houtsma, «Die Ghusenstämme», ἐν Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes τ. 2 (1885) σσ. 219-233. Marquart (ἐν τῇ γενικῇ μελέτῃ W. Bang-J. Marquart, Östtürkische Dialektstudien) Β' παράρτημα «Über die Herkunft der Osmanen», ἐν Abhandlungen der Königlichen Gesell-

τῶν 'Ογούζων εἶναι οἱ Kayi, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται καὶ οἱ 'Οσμανίδαι, κατὰ παλαιὰν παράδοσιν ἀναφερομένην εἰς τοὺς «'Οκτὼ Παραδείσους» τοῦ Idris[35], εἰς τὸ Βιβλίον τοῦ Dede Korkud[36], καὶ εἰς τὸ χρονικὸν τοῦ Enveri[37]. Κατὰ τὸν Marquart οἱ Kayi συνδέονται μὲ τὴν μογγολικὴν φυλὴν Kai[38]. 'Η γνώμη αὕτη ἐγκατελείφθη μετὰ τὴν διατύπωσιν τῶν ἀπόψεων τοῦ W. Barthold[39], τοῦ P. Pelliot[40], καὶ τοῦ Köprülü[41], οἵτινες ἐδίδαξαν ὅτι οἱ Kayi δὲν δύνανται νὰ σχετισθοῦν ἐθνολογικῶς μὲ τὴν φυλὴν τῶν Kai καὶ δι' ἄλλους λόγους ἀλλὰ καὶ διότι τὸ ὄνομα Kayi προῆλθεν ἐκ τῆς λέξεως Kayigh[42], ἥτις ἦτο ἐν χρήσει παλαιότερον πρὸς δήλωσιν τοῦ τουρκικοῦ τούτου φύλου. 'Ο Wittek[43] ὅμως ἠμφισβήτησε τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν 'Οθωμανῶν. Κατόπιν φιλολογικῆς ἐξετάσεως τῶν παλαιῶν γενεαλογικῶν δένδρων τῶν 'Οσμανιδῶν, κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ περὶ Kayi παράδοσις ἐσχηματίσθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μουρὰτ τοῦ Β', ὅτε ἀνεφάνη «ρωμαντική» κίνησις καὶ ἀνεπτύχθη ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἐθνικὰς τουρκικὰς ἀρχαιότητας. 'Η ἐκ τῶν Kayi καὶ τῶν 'Ογούζων προέλευσις τῶν 'Οθωμανῶν εἶναι—κατὰ τὸν Wittek—«an artificial creation of later speculative historiography» καὶ πρέπει νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν ΙΕ' αἰῶνα. 'Η σύγχυσις ἐπιδεινοῦται ἐὰν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ θεωρία τοῦ Kramers, ὅστις, βασιζόμενος ἐπὶ χωρίου τοῦ Uruč bey[44], συμπεραίνει ὅτι

schaft der Wissenschaften zu Göttingen Phil. - Hist. Klasse, ν.σ. τ. 13 (1914) τεῦχος 1 σσ. 187-194. Langer-Blake, AHR τ. 37 σ. 489.

[35] Παρὰ Köprülü, Les origines σ. 82

[36] Ἔκδ. W. Barthold, ἐν Zapiski Vostočnago Otdelenija Imperatorskago Russkago Archeologičeskago Obščestva τ. 19 (1909) σ 77.

[37] Ἔκδ. Mükrimin Halil, ἐν Türk Tarih Encümeni Külliyatı τ. 15 τεῦχος 2 (1930) σ. 15. Πρβλ. EI ἄρθρα «Kayi», τ. 1 σ. 886 B, καὶ «Türks, vue d'ensemble historique et ethnographique», τ. 4 σ. 952 A, ἀμφότερα ὑπὸ W. Barthold. 'Ωσαύτως, J. H. Kramers, «Türks, histoire», αὐτόθι σ. 1013A, καὶ Köprülü, Les origines σσ. 82-83.

[38] Μὲ τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Marquart ἐτάχθησαν ὁ J. Nemeth, ZDMG τ. 75 σ. 278, καὶ ὁ C. Brockelmann, Das Nazionalgefühl der Türken im Licht der Geschichte, Βερολῖνον 1918, σ. 17.

[39] Ἔνθ' ἀνωτ.—ἄρθρα «Kayi» καὶ «Türks», σ. 952 A.

[40] «A propos des Comans», ἐν JA 11η σειρὰ τ. 15 (1920) σσ. 125-185, ἰδίως σσ. 134-136.

[41] Les origines σσ. 86-87. «Oğuz etnolojisine tarihi notlar», Türkiyat Mecmuasi τ. 1 (1925) σσ. 185-191. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ, Kay kabilesi hakkında yeni notlar, Türk Tarih Kurumu, Ἄγκυρα 1944.

[42] 'Η λέξις ἀπαντᾷ εἰς τὸ Divan lûgat al-Türk τ. 1 σ. 56.

[43] The Rise σσ. 6 13. Πρβλ. «Der Stammbaum der Osmanen», Der Islam τ. 14 (1925) σσ. 94-100.

[44] Ἔκδ. F. Babinger, σ. 6,

ὁ Ὀσμὰν δὲν ἦτο υἱὸς τοῦ Ἐρτογροὺλ καὶ δὲν ἀνῆκεν εἰς τοὺς νομάδας, ἀλλὰ εἰς τοὺς ἐγκατεστημένους εἰς τὴν γῆν Τούρκους, παρὰ τοῖς ὁποίοις ἡ μωαμεθανικὴ παράδοσις ἦτο ἰσχυροτέρα [45]. Ὡς γνωστόν, ὁ Kramers ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ Ὀσμὰν ἦτο ἐκ τῶν Gazi-i-Rum, ἐκ τῶν πολεμιστῶν, δηλαδή, οἵτινες διεξῆγον θρησκευτικὸν πόλεμον κατὰ τῶν ἀπίστων· ὁρμώμενος ἐκ τοῦ Ὀσμαντζίκ, προσεκολλήθη εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Ἐρτογροὺλ καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀρχηγοῦ του ἀνέλαβε τὴν ἡγεσίαν τῆς φατρίας τῶν Τούρκων, οἵτινες μετ' ὀλίγον θὰ ὀνομασθοῦν Osmanlı.

Ἐκ τούτων πάντων προκύπτει ὅτι οὐδὲν εἶναι μετὰ βεβαιότητος γνωστὸν περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ὅτι τὸ μόνον τὸ ὁποῖον φαίνεται πιθανὸν εἶναι ὅτι ὁ Ὀσμὰν καὶ ὁ Ἐρτογροὺλ ἦσαν ἀρχηγοὶ τῶν νομάδων τῆς μεθορίου.

Ἐν τούτοις ἡ ἀφανὴς καταγωγὴ τοῦ ἀνδρὸς δὲν πρέπει νὰ ἐπισκιάσῃ τὴν προσωπικότητά του, ἥτις ἀναδεικνύει αὐτὸν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ἡγετῶν τῆς ἱστορίας. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς βυζαντινοὺς ἀρχηγούς, οἵτινες ἔζων εἰς περιβάλλον δυσπιστίας καὶ ραδιουργιῶν, ὁ Ὀσμὰν φαίνεται ὅτι εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ ἐμπνέῃ πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν καὶ νὰ διατηρῇ τοὺς δεσμοὺς τῆς φιλίας ἀρρήκτους. Οἱ σύγχρονοί του ἀπεκάλουν αὐτὸν Ὀσμαντζίκ (= Ὀσμανάκη) καὶ ἡ παράδοσις διέσωσε τὸ ὄνομά του ὑπὸ τὸν τύπον «Καρὰ Ὀσμάν». Τὸ ἐπίθετον τοῦτο ἐδήλου τὸν γενναῖον καὶ συνάμα τὸν πεπροικισμένον μὲ προσωπικὴν γοητείαν καὶ χάριν [46]. Τὸ δὲ ὑποκοριστικὸν Ὀσμαντζὶκ μαρτυρεῖ σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν οἰκειότητα, ἥτις ἐχαρακτήριζε τὰς σχέσεις ἀρχηγοῦ καὶ ἀρχομένων.

Βεβαίως αἱ πρῶται νῖκαί του, τὰς ὁποίας προφανῶς κατήγαγεν ἄνευ πολλοῦ κόπου, ἐνέπνευσαν αὐτὸν δι' αὐτοπεποιθήσεως καὶ διὰ θερμοῦ ζήλου πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ του. Ἀλλ' ἡ μεγαλοφυΐα του ἔγκειται κυρίως εἰς τὸ ὅτι, ἀρξάμενος ἐκ τοῦ μηδενὸς καὶ ἐπωφεληθεὶς ἐκ τῶν περιστάσεων μετὰ πολιτικῆς διορατικότητος, ἔθεσε τὰς βάσεις κράτους, τὸ ὁποῖον ἐντὸς δύο αἰώνων κατώρθωσε νὰ ἀπορροφήσῃ πάντα τὰ περὶ αὐτό, ὁμόφυλα καὶ ξένα, καταλῦον καὶ αὐτὴν τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν. Τοῦτο δὲν θὰ ἦτο ἐφικτὸν ἐὰν ὁ ἱδρυτὴς τοῦ νεαροῦ ἐμιράτου δὲν συνεκέντρωνεν ἐν τῷ προσώπῳ του, πλὴν τῶν πολεμικῶν ἀρετῶν, καὶ τὰ πολιτικὰ ἐκεῖνα προτερή-

[45] J. H. Kramers, «Wer war Osman?» AO τ. 6 (1928) σσ. 242-256. Πρβλ. EI ἄρθρον «Türks», τ. 4 σ. 1013 A.

[46] Πρβλ. Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σ. 93. Δημοφιλῆ τὸν ὀνομάζει ὁ G. Sagredo (Memorie istoriche de' monarchi ottomani, Βενετία 1688, σ. 13) καὶ τοῦτο εἶναι ἓν ἐκ τῶν ἓξ ἐπιθέτων διὰ τῶν ὁποίων ὁ παλαιὸς ἱστορικὸς χαρακτηρίζει τὸν Ὀσμὰν—scaltro, vivace, armigero, ardito, cupo, e popolare.

ματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἑδραίωσιν τῶν μεγάλων ἱστορικῶν ἔργων. Χάρις εἰς τὰ προτερήματα ταῦτα, τὴν ἐπιμονήν, τὴν συστηματικότητα καὶ τὸ ὀργανωτικὸν αὐτοῦ πνεῦμα, ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν διεμόρφωσε τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένην χώραν εἰς κράτος, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος ἠδυνήθη νὰ συναγωνισθῇ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν διὰ τὴν κυριαρχίαν τῆς Βιθυνίας.

Ἤδη λήγοντος τοῦ προηγουμένου αἰῶνος, εἶχε κατωρθώσει νὰ σταθεροποιήσῃ τὰ σύνορά του καταπολεμῶν συγχρόνως τὰ ἄτακτα ἀποσπάσματα τῶν Τατάρων καὶ τῶν ἀνυποτάκτων Τουρκομάνων [47], τὰ ὁποῖα διέτρεχον τὴν χώραν του λαφυραγωγοῦντα· νὰ ἐγκολπωθῇ τὰ διάφορα ἑτερογενῆ στοιχεῖα καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς πρώτην φιλικὴν ἐπαφὴν μὲ τὴν τάξιν τῶν μικρῶν καλλιεργητῶν, οἵτινες ἀνεφαίνοντο εἰς τὴν θέσιν τῶν πλουσίων γεωκτημόνων· καί, τέλος—πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δικαίως ἀμφισβητεῖται ὑπὸ τοῦ Gibbons [48] καὶ τοῦ Kramers [49]—ν' ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τῆς εἰκονικῶς μόνον ὑφισταμένης ἀρχῆς τῶν Σελδζούκων τοῦ Ἰκονίου [50]. Διατηρῶν δὲ εἰρηνικὰς σχέσεις μετὰ τῶν πέριξ τουρκικῶν κρατιδίων, μετέφερε τὴν ἕδραν τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους του ἐκ Καρατζάχισαρ παρὰ τὴν «παλαιὰν πόλιν» Ἐσκήσεχιρ εἰς τὸ Γενήσεχιρ, δηλ. τὴν «νέαν πόλιν», εἰς τὴν βόρειον ἐσχατιὰν τῆς ἐπικρατείας του, ὅπου εὑρίσκοντο αἱ προφυλακαὶ αὐτοῦ, αἱ δρῶσαι κατὰ τῶν Βυζαντινῶν [51]. Ἡ νέα πρωτεύουσα ἔκειτο

[47] Χάμμερ, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 86.

[48] The Foundation σ. 273.

[49] EI ἄρθρον «Othman», τ. 3 σ. 1074.

[50] Aşıkpaşazade, ἔκδ. Κων)πόλεως σσ. 18-19, ἔκδ. Giese σ. 13. Neşri, ZDMG τ. 13 σ. 206. Şükrüllah, MOG τ. 2 σ. 79. Κατὰ τὸν Anonymus Giese (σ. 6 στ. 12 κ.ἑξ.) καὶ τὸν Uruč bey (σ. 12 στ. 4, σ. 87 στ. 1) ἡ ἀνακήρυξις τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ὀσμανιδῶν ἐγένετο τῷ ἔ. Ἑ. 689 (1290) ὅτε ὁ καντῆς καὶ ἰμάμης Tursun Fakih ἀπήγγειλε τὴν προσευχὴν εἰς τὸ Καρατζάχισαρ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ὀσμάν. Κατὰ τὸν Aşıkpaşazade τὸ γεγονὸς τοῦτο ἔλαβε χώραν τῷ 699 (1299). Ὑπὸ τοῦ Neşri (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 209) ἀναφέρεται ἄνευ χρονολογίας. Τὰ χωρία τῶν παλαιῶν καὶ νεωτέρων τούρκων ἱστορικῶν, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἀνακήρυξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Ὀσμάν, συνέλεξεν ὁ Efdaleddin εἰς τὸ ἄρθρον του «Ἔρευναι περὶ τῆς χρονολογίας τῆς ὀθωμανικῆς ἀνεξαρτησίας», τουρκιστί, ἐν TOEM τ. 5 (1330/1914) σσ. 36-48. Ὁ τοῦρκος συγγραφεὺς καταλήγει παραδεχόμενος τὸ ἔτος 699 (1299). Πρὸς τούτοις, πρβλ. Χάμμερ, ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 65, 71, καὶ Langer-Blake, ἐν AHR τ. 37 σ. 490.

[51] Neşri, ZDMG τ. 13 σ. 211. Rasmussen, Annales Islamismi σ. 39. EI ἄρθρον «Othman», τ. 3 σ. 1075. F. Taeschner, ZDMG ν. σ. τ. 7 σ. 92. Εἰς τὸ Γενήσεχιρ, ὅπως καὶ εἰς τὸ Σογιοὺτ καὶ Καρατζάχισαρ, οὐδὲν μνημεῖον ὑφίσταται τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀσμάν, εἴτε ἐπιγραφικὸν εἴτε οἰκοδομικόν,

μεταξὺ Προύσης καὶ Νικαίας καὶ ἐδέσποζε τῶν συγκοινωνιῶν τῶν δύο τούτων πόλεων. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἔκειντο αἱ διεκδικήσεις τοῦ Ὀσμάν.

Ἡ πρὸς βορρᾶν μετάθεσις τοῦ διοικητικοῦ κέντρου σὺν τοῖς ἄλλοις ἔχει χαρακτῆρα οἱονεὶ συμβολικόν, δεικνύουσα ὅτι περὶ τὸ ἔτος 1300 ὁ Ὀσμὰν ἀποφασίζει τὴν κατάκτησιν τῆς Βιθυνίας καὶ καταστρώνει τὸ σχέδιον τῆς βαθμιαίας ἐπεκτάσεως τοῦ κράτους του. Αἱ πολεμικαί του ἐπιχειρήσεις δὲν ἔχουν πλέον σκοπὸν μόνον τὴν λαφυραγωγίαν, ἀλλὰ καθίσταται φανερὸν ὅτι διεξάγονται πρὸς ἐκτέλεσιν σαφοῦς καὶ προκαθωρισμένου στρατιωτικοῦ σχεδίου. Τώρα βλέπομεν αὐτὸν καταλαμβάνοντα στρατηγικὰ σημεῖα δεσπόζοντα τῶν συγκοινωνιακῶν ἀρτηριῶν, ὀργανοῦντα τὰ καταληφθέντα ἐδάφη καὶ ἐγκαθιδρύοντα τὴν ἐξουσίαν του ἐπὶ μονιμωτέρων βάσεων. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ταύτην δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ ὀθωμανικοῦ κράτους ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως. Τὸ νέον κράτος, μὴ ἔχον ἱστορικὸν παρελθὸν καὶ μὴ γνωρίζον ἄλλον διαπρεπέστερον γενάρχην, ἀγνοοῦν καὶ αὐτὸν τὸν Ἐρτογρούλ, ὀνομάζεται Osmanlı, εἰς ἔνδειξιν τοῦ γεγονότος ὅτι ἐδημιουργήθη ὑπὸ τῆς ἰσχυρᾶς προσωπικότητος ἑνὸς μόνου ἀνδρός, ὁ ὁποῖος ἀποβαίνει τρόπον τινὰ ὁ ἐπώνυμος αὐτοῦ ἥρως[52].

Χάρις εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ἐντὸς τριάκοντα περίπου ἐτῶν, ἀναρχουμένη ἄκρα τῆς Βιθυνίας μετεβλήθη εἰς ἑστίαν καὶ ὁρμητήριον τῶν Ὀσμανιδῶν. Ὅτε, κατὰ τὸ ἔτος 1329, ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος τοῦ ἄλλοτε ἀσήμου φυλάρχου συνεκρούετο μὲ τὸν Αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων ἐν Πελεκάνῳ, δὲν ἐπρόκειτο πλέον περὶ ληστρικῶν ἐπιδρομέων, ἀλλὰ περὶ ὠργανωμένου κράτους, ἔχοντος ἐπίγνωσιν τῶν διεκδικήσεών του. Τὸ πῶς συνετελέσθη ἡ μεταβολὴ αὕτη εἶναι ἐκ τῶν μεγαλυτέρων ἱστορικῶν προβλημάτων. Ἐφ' ὅσον αἱ πενιχραὶ σύγχρονοι πηγαὶ δὲν δύνανται νὰ φωτίσουν τὸ μυστήριον, δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν γενικά τινα συμπεράσματα ἐξ ὅσων ἀναφέρουν αἱ διασωθεῖσαι πηγαὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀμέσως ἐπομένους χρόνους.

—πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐνισχύει τὴν γνώμην ὅτι οἱ πρῶτοι Ὀσμανίδαι ἦσαν νομάδες. Μεταγενεστέρας ἐποχῆς (τῶν χρόνων τοῦ Μουρὰτ τοῦ Α΄) εἶναι τὸ ἐπὶ λόφου παρὰ τὸ Γενήσεχιρ οἰκοδόμημα, γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα Baba Sultan, τὸ ὁποῖον περιγράφει ὁ R. Hartmann, Im neuen Anatolien σσ. 42-43 (καὶ πίναξ 14). Πρόκειται περὶ κτιρίου καθαρῶς βυζαντινοῦ ρυθμοῦ. Πρβλ. καὶ Taeschner, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 93.

[52] Χαλκοκονδύλης Α΄ 8 σ. 16, ἔκδ. Βόννης: «Τοῦτον δὴ οὖν ἐπυθόμεθα γενναιότατόν τε εἰς τὰ πάντα γενόμενον, ταύτῃ τε ὡς ἐπὶ πλεῖστον νομισθῆναι δαιμόνιον, καταλιπεῖν τε ἀπὸ τούτου τὴν ἐπωνυμίαν τοῖς ἀπ' ἐκείνου γενομένοις, Ὀτουμάνου παῖδας ἔτι καὶ νῦν καλεῖσθαι».

Ἐν πρώτοις ἐκ τῆς μελέτης τῶν συμβάντων μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1301 καὶ 1331 προκύπτει ὅτι ἡ ὀθωμανικὴ κατάκτησις δὲν ἦτο οὔτε γεγονὸς τυχαῖον οὔτε ἀποτέλεσμα ἀκαταλογίστου ὁρμῆς, ἀλλ' ἔργον σωφρόνως σχεδιασθὲν καὶ σωφρονέστερον ἐφαρμοσθέν. Εἰς τὸ παρελθὸν ἐλέχθη καὶ ἐπιστεύθη ὅτι τὸ προσόν, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ Ὀθωμανοὶ ὤφειλον τὴν ἐπιτυχίαν των, ἦτο ἡ ὁρμητικότης των. Ἡ κρίσις αὕτη δὲν στηρίζεται εἰς βαθυτέραν ἐκτίμησιν τῶν πραγμάτων. Πόλεις προστατευόμεναι δι' ἰσχυρῶν τειχῶν, ὡς ἡ Προῦσα, ἡ Νίκαια καὶ ἡ Νικομήδεια, δὲν ἠδύναντο νὰ καταληφθοῦν ἐξ ἐφόδου ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ὀσμάν. Ἡ κατάκτησις τοιούτων ἀστικῶν κέντρων ἦτο ἀποτέλεσμα συστηματικῆς καὶ λελογισμένης προσπαθείας, διαρκούσης ἐπὶ ἔτη ὁλόκληρα ἢ καὶ δεκαετηρίδας. Ἀλλ' ἡ σύνθεσις τῶν ὀσμανικῶν στρατευμάτων[53], τὸ πρόβλημα τοῦ ἐπισιτισμοῦ των, ὅπερ ἐνεῖχε πλείστας δυσχερίας ἕνεκα τῆς ἀναρχίας καὶ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ ἐδάφους[54], καὶ ἄλλοι οἰκονομικοὶ καὶ ψυχολογικοὶ λόγοι, δὲν ἐπέτρεπον εἰς τὸν Ὀσμὰν νὰ παραμένῃ ἐπὶ πολὺ ἔξωθεν τῶν τειχῶν, πολιορκῶν. Συνεπῶς, αἱ κατακτηθεῖσαι πόλεις δὲν ὑπέκυψαν οὔτε κατόπιν κεραυνοβόλου δράσεως, οὔτε κατόπιν στενῆς πολιορκίας. Ἡ πιθανωτέρα ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι αἱ πόλεις αὗται ἠναγκάσθησαν νὰ ἀνοίξουν τὰς πύλας των εἰς τὸν κατακτητὴν πιεζόμεναι ὑπὸ τοῦ σφοδροῦ οἰκονομικοῦ πολέμου, τὸν ὁποῖον ὁ Ὀσμὰν δὲν ἔπαυσε διεξάγων ἀφ' ἧς στιγμῆς εὑρέθη ἐν ὄψει αὐτῶν.

Ὁ χαρακτὴρ τοῦ οἰκονομικοῦ τούτου πολέμου προκύπτει σαφῶς ἐκ τῶν πληροφοριῶν τοῦ Παχυμέρους καὶ τοῦ Aşikpaşazade περὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Προύσης. Ὁ πρῶτος ἀναφέρει ὅτι ἡ πόλις ἐπιέζετο, ἀποκοπεῖσα τῶν «ἔξωθι καλλονῶν»[55] καὶ ὅτι ἠναγκάσθη νὰ πλη-

[53] Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὴν προσωπικὴν φρουρὰν τοῦ ἀρχηγοῦ, ἥτις δὲν ἦτο μεγάλη, τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα πρὸ τῆς ὑπαγωγῆς τῆς Βιθυνίας ἀπετελοῦντο ἐκ νομάδων ἢ καὶ ἀγροτῶν, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ ἐπανέλθουν ἐγκαίρως εἰς τὰ ἔργα των. Οὕτω, λόγοι ἀνωτέρας ἀνάγκης ἐπέβαλλον τὴν ἀποχὴν ἀπὸ μακρῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων. Πλὴν τούτου, οἱ πρῶτοι Ὀσμανίδαι δὲν συνεκέντρωνον μεγάλας δυνάμεις, ἀλλὰ μετήρχοντο τακτικὴν κλεφτοπολέμου εἰς εὐρεῖαν κλίμακα. Ὡς λέγει ὁ Παχυμέρης (Ἀνδρόνικος Ε΄ 21 σ. 411): «οὐκ ἰλαδὸν στρατεύουσιν ἀλλ' ἀσυντάκτως καὶ κατ' ὀλίγους». Αἱ δυνάμεις αὗται ἦσαν κατάλληλοι διὰ τὴν παρενόχλησιν τῶν συγκοινωνιῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ διὰ πολιορκίαν.

[54] Ἀκόμη καὶ μικραὶ στρατιωτικαὶ δυνάμεις, ἐάν ποτε συνευρίσκοντο εἰς τὴν αὐτὴν περιοχήν, δὲν ἠδύναντο νὰ τραφοῦν ἐκ τῆς πολεμίας πέραν βραχέος τινὸς διαστήματος. Σπάνις τροφίμων παρετηρεῖτο ἤδη πρὸ τοῦ 1282, ἥτις, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω (σ. 49 σημ. 48), ἔθιξε καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα Μιχαὴλ τὸν Η΄.

[55] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ε΄ 21 σ. 415.

ρώνῃ φόρον εἰς τὸν Ὀσμάν [56], ἐνῷ ὁ δεύτερος διηγεῖται πῶς ὁ κατακτητὴς ἔκτισε δύο φρούρια ἔξωθεν τῆς πόλεως [57]. Τὰ φρούρια ταῦτα, ἀνοικοδομηθέντα ἐπὶ στρατηγικῶν σημείων, ἐδέσποζον τῶν συγκοινωνιῶν τῆς πέριξ χώρας. Κατὰ τοὺς ὀθωμανοὺς ἱστορικοὺς ἡ ἅλωσις τῆς πόλεως ἦτο ἀποτέλεσμα δεκαετοῦς πολιορκίας. Ἐφ' ὅσον ὅμως δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ π ο λ ι ο ρ κ ί α ς, διὰ τὰς αἰτίας τὰς ὁποίας προηγουμένως ἀναφέρομεν, συμπεραίνομεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀποκλεισμοῦ διὰ τῆς παρεμποδίσεως τῶν συγκοινωνιῶν καὶ διὰ τῆς ἀπονεκρώσεως τοῦ ἐμπορίου. Τοὺς καρποὺς τῆς πολυετοῦς προσπαθείας τοῦ Ὀσμὰν ἔδρεψεν ὁ υἱός του Ὀρχάν, ὅτε κατὰ τὸ 1326 εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν.

Ἀρχομένου τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, τὸ σύστημα τοῦτο ἐφηρμόζετο ἐν σχέσει πρὸς ὅλα τὰ ἀστικὰ κέντρα καὶ τὰς ὀχυρὰς κωμοπόλεις καὶ ἐπέφερε τελικῶς τὴν παράδοσιν αὐτῶν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἡ νέα αὕτη τακτική, ἥτις διεδέχθη τὰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς τοῦ προηγούμενου αἰῶνος, ἀποβαίνει τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς στρατιωτικῆς δράσεως τῶν Ὀθωμανῶν καθ' ὅλην τὴν περίοδον μεταξὺ τῆς μάχης τοῦ Βαφέως καὶ τῆς τοῦ Πελεκάνου, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἤρχισεν ἐφαρμοζομένη πολὺ ἐνωρίτερον καὶ ὅτι ἀπέβη ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων παραγόντων τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους κατὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος.

Τὸ ὀργανωτικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀπέδειξεν ὁ Ὀσμὰν εἰς τὰς στρατιωτικάς του ἐπιχειρήσεις, ἀναφαίνεται ὡσαύτως εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κατακτηθέντων ἐδαφῶν καὶ εἰς τὴν παγίωσιν τῆς ἐξουσίας του.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ Τοῦρκοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δὲν διεπνέοντο ἀπὸ τὸν καταστρεπτικὸν φανατισμόν, ὁ ὁποῖος ἀποδίδεται εἰς αὐτοὺς κατὰ τοὺς μετέπειτα αἰῶνας. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Βυζαντινούς, οἱ ὁποῖοι διέτριβον μετὰ πάθους περὶ τὰς θεολογικὰς συζητήσεις, ὁ Ὀσμὰν καὶ οἱ ὀπαδοί του, καίτοι φαίνεται ὅτι προσφάτως εἶχον ἀποκτήσει καθαρῶς μωαμεθανικὴν συνείδησιν, ἦσαν

---

[56] Αὐτόθι Ζ' 17 σ. 597.

[57] A š i k p a š a z a d e, ἔκδ. Κων)πόλεως σ. 22, ἔκδ. Giese σ. 18. E v l i y a, Narrative of Travels τ. 2 σσ. 3-4. C a n t e m i r, Histoire de l'Empire Othoman τ. 1 σ. 37. Πρβλ. Β. Ι. Κ ά ν δ η, Ἡ Προῦσα σ. 73, καὶ G. F. H e r t z b e r g, Geschichte σ. 462. Τὰ φρούρια ταῦτα ὠνομάσθησαν Κάπλιτζα καὶ Μπαλαμπαντζίκ. Τὸ δεύτερον ἔφερε τὸ ὄνομα φίλου τοῦ Ὀσμάν, ὅστις θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ταυτισθῇ μετὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Π α λ α μ ᾶ ἀναφερομένου Παλαπάνη, ὅστις παρίστατο εἰς τὴν θρησκευτικὴν συζήτησιν, τὴν γενομένην κατὰ προτροπὴν τοῦ Ὀρχάν, καθ' ὃν χρόνον ὁ ἐκ Θεσσαλονίκης ἱεράρχης διετέλει ἐν αἰχμαλωσίᾳ. Βλ. περιοδικὸν «Σωτὴρ» τ. 15 (1892) σ. 241.

περισσότερον ἀνεξίθρησκοι ἀπὸ πολλοὺς συγχρόνους των. Τὸ προσὸν τοῦτο ἀπετέλει καὶ ἕτερον παράγοντα τῆς ταχείας ἐπεκτάσεως τῆς ἀρχῆς των. Ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ὁ ζυγὸς τὸν ὁποῖον ἐπέβαλλον εἰς τοὺς κατακτωμένους δὲν ἦτο βαρύς· ἀπ' ἐναντίας, εἰς πολλὰς περιπτώσεις ἦτο μᾶλλον εὐπρόσδεκτος ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ διότι ἔθετε τέρμα εἰς τὰ κακὰ τῆς ἀναρχίας καὶ τοῦ ἀλληλοσπαραγμοῦ. Ἡ ἱστορία διέσωσε τὸ ὄνομα τοῦ Μιχαὴλ Κιοσέ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ ἐχθρὸς ἐγένετο ἐπιστήθιος φίλος καὶ πιστὸς σύμβουλος τοῦ Ὀσμάν, χωρὶς νὰ παύσῃ ν' ἀνήκῃ ἐπὶ ἔτη τινὰ εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν [58]. Πλὴν τοῦ Μιχαὴλ ἡ ἱστορικὴ παράδοσις ἀναφέρει νὰ ὀνόματα τοῦ Evrenos (παρὰ τῷ Δούκᾳ *Ἀβρανέζης*, παρὰ τῷ Φραντζῇ καὶ τῷ Χαλκοκονδύλῃ *Βρενέζης*) καὶ τοῦ Μάρκου, οἵτινες ἐγένοντο ἱδρυταὶ τῶν παλαιοτάτων ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς [59]. Ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς [60] μνημονεύει εἰς τὰς Πηγὰς τὸν ἑταιρειάρχην Μαυροζούμην, ὅστις εἶχε μεγάλην ἐπιρροὴν μεταξὺ τῶν Τούρκων. Ὁ Μαυροζούμης ἦτο Χριστιανός, αἱ δὲ Πηγαὶ ἀνῆκον εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς ἤδη ἀπὸ εἰκοσαετίας περίπου. Ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς ἀντλοῦμεν τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ ἰατρὸς τοῦ Ὀρχὰν ἦτο Ἕλλην ὀνόματι Ταρωνίτης. Ἐκ τῶν ὀλίγων περιπτώσεων, αἵτινες ἀναφέρονται ὀνομαστί, συνάγομεν ὅτι εἰς τὸ ὀθωμανικὸν στρατόπεδον ὑπῆρχε σταθερῶς αὐξανόμενος ἀριθμὸς Χριστιανῶν, οἱ ὁποῖοι εἴτε περιελθόντες εἰς ἀπόγνωσιν εἴτε ἕνεκα ἄλλων λόγων, προετίμησαν νὰ ἑνώσουν τὰς τύχας των μετὰ τοῦ ἀνατέλλοντος ὀσμανικοῦ ἄστρου. Οἱ χριστιανοὶ συνεργάται, κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ', εἶχον σημαίνουσαν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἀπορρόφησιν νέων πληθυσμῶν, διότι ἐπετέλουν χρέη συνδέσμου μεταξὺ κατακτητῶν καὶ κατακτωμένων.

Ἡ δὲ ἐπιβολὴ τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας φαίνεται ὅτι δὲν ἔγινε διὰ τῆς βίας. Ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς συνήντησε χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς ἀπὸ Λαμψάκου μέχρι Νικαίας, τελοῦντας τὰ τῆς

---

[58] Χ ά μ μ ε ρ, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 67. G i b b o n s, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 52. Περὶ τοῦ Μιχαὴλ Κιοσὲ καὶ τῆς οἰκογενείας του βλ. καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ B a b i n g e r «Mikhaloghlu», ἐν EI τ. 3 σσ. 561-562. Ὁ Μιχαὴλ ἀπέθανεν ὑπὸ τὸ ὄνομα Abdallah ἐν Ἀδριανουπόλει καὶ ἐτάφη εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ κτισθὲν τέμενος εἰς τὴν δυτικὴν συνοικίαν τῆς πόλεως. Ἄρα ἔζη καὶ ἐπὶ Μουρὰτ τοῦ Α'.

[59] L e u n c l a v i u s, Annales, ἔκδ. 1596, σ. 125. [A. G e u f f r a e u s]—G. G o d e l e v a u s, Aulae turcicae Othomannique imperii descriptio, Basileae 1577, τ. 1 σ. 86. J. C a m e r a r i u s, De rebus turcicis, Francofurti 1598, σ. 21. Evrenos, κατὰ τὸν Χ ά μ μ ε ρ (Ἱστορία τ. 1 σ. 132), ἐκαλεῖτο ὁ διοικητὴς τῆς Προύσης ὅστις παρέδωσε τὴν πόλιν. Πρβλ. G i b b o n s, The Foundation σ. 48, καὶ J. H. M o r d t m a n n, ἐν EI ἄρθρον «Evrenos», τ. 2 σσ. 37-38.

[60] Νέος Ἑλληνομνήμων τ. 16 (1922) σσ. 11, 12, 14.

θρησκείας των ἐλευθέρως καὶ ἀκωλύτως[61]. Διεσῴζοντο ἀκόμη χριστιανικοὶ ναοὶ καὶ μοναί, ἂν καὶ ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς εἶχε περιορισθῆ εἰς πενιχρὰς κοινότητας. Ὁ δὲ σουλτάνος Ὀρχὰν ὄχι μόνον ἐπέτρεπε, ἀλλὰ καὶ ἐνεθάρρυνε τὰς θρησκευτικὰς συζητήσεις μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον του. Ἐὰν ὁ ἰθαγενὴς πληθυσμὸς δὲν περιήρχετο εἰς ὑστάτην παρακμὴν καὶ ἐὰν ἡ βυζαντινὴ κοινωνία τῆς Βιθυνίας δὲν εὑρίσκετο ὑπὸ διάλυσιν, οἱ Ὀθωμανοὶ ἴσως νὰ ἐξεχριστιανίζοντο. Ἀλλ' ὅπως ἦσαν τότε τὰ πράγματα ἡ θρησκεία τῶν κατακτητῶν ἦτο ἡ ἐπικρατεστέρα. Οἱ κατακτηθέντες προσεχώρησαν εἰς τὴν πίστιν τῶν κατακτητῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας, ἀποβλέποντες εἰς ἀξιώματα καὶ ἄλλα ὑλικὰ ὠφέλη. Ἀσπαζόμενοι τὸν Ἰσλαμισμόν, ἐγίνοντο, ἀμέσως καὶ ἄνευ ἑτέρων διατυπώσεων, Ὀθωμανοί, ἴσοι καὶ ὁμότιμοι πρὸς τὴν κυρίαρχον φυλήν.

Ἐκ πατριαρχικοῦ πιττακίου πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Νικαίας συνάγομεν ὅτι περὶ τὸ ἔτος 1339 εἶχε δημιουργηθῆ ἰσχυρὸν ρεῦμα ἀποσκιρτήσεως ἐκ τοῦ Χριστιανισμοῦ, διότι ὁ ζῆλος περὶ τὴν πάτριον θρησκείαν εἶχεν ἐκλείψει[62]. Ἡ ψυχολογικὴ αὕτη μεταβολὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶχε συντελεσθῆ ἐντὸς μικροῦ χρόνου, οὔτε καὶ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς βίας. Ἐξ ὅσων ἀναφέρει ὁ πατριάρχης δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ βαθμιαία μεταβολὴ εἰς τὰς συνειδήσεις ἤρξατο πρὸ πολλοῦ, συντελουμένη δὲ κατ' ἀρχὰς λεληθότως καὶ ἀφανῶς, τελικῶς, κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, ὡδήγησεν εἰς τὸν ἐξισλαμισμὸν μεγάλων λαϊκῶν μαζῶν. Ὅ,τι συνέβη εἰς τὴν Νίκαιαν συνέβη καὶ ἀλλαχοῦ εἰς ἀνάλογον κλί-

---

[61] Αὐτόθι σσ. 9, 11, 14, 18. Τὴν εἰρηνικὴν δὲ συμβίωσιν Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων φαίνεται ὑποδηλῶν καὶ ὁ Nešri (ZDMG τ. 13 σ. 197) ὅταν λέγῃ ὅτι «πιστοὶ καὶ ἄπιστοι ἐτίμων τὸν Ἐρτογροὺλ καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Ὀσμάν». Πρβλ. καὶ Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σ. 66. Heyd, Histoire du commerce du Levant, τ. 2 σ. 65. Köprülü, Les origines, σσ. 70-71, 95-96. Ὁ Gibbons, The Foundation σ. 81, λέγει χαρακτηριστικώτατα: «Whether their tolerance was actuated by policy, by genuine kindly feeling, or by indifference, the fact cannot be gainsaid that the Osmanlis were the first nation in modern history to lay down the principle of religious freedom as the corner-stone in the building up of their nation».

[62] Acta et diplomata graeca, τ. 1 σ. 183. Ὁ πατριάρχης παροτρύνει τοὺς *ἑλομένους* τὰ τῆς τῶν Ἰσμαηλιτῶν «κακίας καὶ ἀθεότητος», νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὸ χριστιανικὸν ποίμνιον, «ἀποστάντες τῆς τῶν Μουσουλμάνων κακίας, εἰς ἣν ἐξεκυλίσθησαν». Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἐξ ἰδίας αὐτῶν προαιρέσεως ἠσπάσθησαν τὸν Μωαμεθανισμὸν καὶ ἠδύναντο πάλιν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν, ἐνῷ ἀργότερον ἡ ἐπιστροφὴ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἐτιμωρεῖτο, ὡς γνωστόν, διὰ τῆς ποινῆς τοῦ θανάτου.

μακα, εὐθὺς ὡς οἱ Ὀθωμανοὶ κατέστησαν κύριοι τῶν βιθυνικῶν κωμοπόλεων καὶ χωρίων. Ἡ ἀφετηρία τῆς μεταβολῆς ταύτης ἦτο ἡ ἀνεκτικότης τῶν Ὀσμανιδῶν καὶ ἡ ἐλευθέρα ἐπικοινωνία αὐτῶν μετὰ τῶν κατακτηθέντων. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, οἱ θρησκευτικοὶ διωγμοὶ καὶ αἱ πιέσεις ἤθελον ἴσως προκαλέσει τὴν ἀντίδρασιν, ἥτις θὰ παρημπόδιζε τὴν συγχώνευσιν μὲ τοὺς ξένους, ἐνισχύουσα τὴν χριστιανικὴν πίστιν τοῦ λαοῦ. Διὰ τῆς ἀνοχῆς, ὅμως, καὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας παρεκάμφθη τὸ ἐνδεχόμενον ἰδεολογικῆς ἀντιδράσεως. Ἐντεῦθεν ἡ ἀνταλλαγὴ στοιχείων πολιτισμοῦ ὑπῆρξε ταχυτάτη καὶ εἰς ἄλλα πεδία πλὴν τοῦ θρησκευτικοῦ, οὕτως ὥστε ἐντὸς ὀλίγων δεκαετηρίδων ἐπῆλθεν ἡ πλήρης ἀφομοίωσις μεγάλων τμημάτων τοῦ λαοῦ.

Ἕτερος παράγων εἰς τὴν ἑδραίωσιν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ὑπῆρξε τὸ αἴσθημα τῆς ἀσφαλείας, τὸ ὁποῖον παρεῖχεν εἰς τοὺς κατακτηθέντας ἡ σχετικῶς δικαία καὶ ἀνεξίθρησκος ὀσμανικὴ διοίκησις. Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοὶ ἐσεβάσθησαν τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ὑπηκόων των καὶ παρέσχον προστασίαν εἰς ἐκείνους οἱ ὁποῖοι εἶχον ὑποστῆ σκληρὰς δοκιμασίας εἰς τὰς χεῖρας τῶν διαφόρων τυχοδιωκτῶν. Ὁ Ὀσμὰν κατεπολέμησε τὰ ἄτακτα στίφη ἀποτελεσματικῶς καὶ ὁ κίνδυνος τῶν συμμοριῶν ἐξέλιπεν ἀπὸ μέγα μέρος τῆς κατακτηθείσης χώρας. Γενικῶς, ἀπὸ οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀπόψεως ἡ κατάστασις τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν δὲν ἦτο κακή. Ἐν πρώτοις οἱ γεωργοὶ ἠδύναντο τώρα ν' ἀφοσιωθοῦν εἰς τοὺς ἀγρούς των διότι αἱ ἐπιδρομαὶ ἐξέλιπον καὶ ἡ συγκοινωνία ἀποκατεστάθη ἀρκούντως. Τὸ χρῆμα, δηλαδὴ τὸ βυζαντινὸν καὶ σελδζουκικὸν νόμισμα μέχρι τῆς κοπῆς ὀθωμανικῶν νομισμάτων ὑπὸ τοῦ Ὀρχάν, ἤρχισε νὰ κυκλοφορῇ εὐρύτερον ὡς μέσον ἀνταλλαγῆς[63].

Μεγίστης, ὡσαύτως, σπουδαιότητος ὑπῆρξε τὸ ὅτι, μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῆς βυζαντινῆς διοικήσεως, ἥτις, ὡς εἴδομεν, εἶχε συνδεθῆ μὲ τὴν φορολογικὴν πολιτικὴν τοῦ Χαδηνοῦ καὶ εἶχεν ἐπιδείξει ἐχθρότητα πρὸς τὸν γηγενῆ πληθυσμόν, τὰ βάρη τῆς ἀγροτικῆς τάξεως καθίσταντο ἐλαφρότερα εἰς τὰ ἐδάφη τὰ ὁποῖα ὑπετάσσοντο ὁριστικῶς εἰς τοὺς Ὀθωμανούς. Εἰς τοὺς δεχομένους τὴν ὀθωμανικὴν ἐξουσίαν τίποτε δὲν ἠδύνατο νὰ φανῇ χειρότερον τῆς ἀντιλαϊκῆς διοικήσεως τῶν δύο πρώτων Παλαιολόγων, ἥτις εἶχε προκαλέσει τοὺς ἐμφυλίους πολέμους καὶ τὰς τοπικὰς ἐξεγέρσεις. Ὅσον καὶ ἂν φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως δυσνόητον, ὁ Ὀσμάν, παρὰ τὸν τρόμον, τὸν ὁποῖον ἐνέπνεεν εἰς τοὺς ἐχθρούς του, καὶ παρὰ τοὺς βαρεῖς φόρους, τοὺς ὁποίους ἐπέβαλλεν εἰς τὰ μὴ ὁλοσχερῶς ὑποτασσόμενα χωρία,

---

[63] Τοῦτο μαρτυρεῖ ἡ ἀνάγκη τῆς κοπῆς νομισμάτων, περὶ ἧς ὁ λόγος κατωτέρω.

πρὸς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ ὑπηκόους παρεῖχε τὸ αἴσθημα τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς δικαιοσύνης.

Τὸ ὑπὸ τοῦ Gibbons[64] λεγόμενον ὅτι ὁ κεφαλικὸς φόρος ἐπὶ τῶν χριστιανῶν τῆς ὑπαίθρου ἦτο βαρὺς καὶ συνεπήγετο τὴν ἐξάρτησιν τῶν ἀγροτῶν ἀπὸ τὴν πλεονεξίαν τοῦ ὀθωμανοῦ φεουδάρχου, εἰς τρόπον ὥστε οἱ Χριστιανοὶ ν' ἀναγκάζωνται ἢ νὰ ἐξισλαμισθοῦν διὰ ν' ἀπαλλαγοῦν τοῦ φόρου, ἀναλαμβάνοντες ἀντ' αὐτοῦ στρατιωτικὰς ὑποχρεώσεις, ἢ νὰ καταφύγουν εἰς τὰς πόλεις ἔνθα ἡ ἐλευθερία ἦτο μεγαλυτέρα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἰσχύῃ διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀσμὰν καὶ διὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ διαδόχου του. Κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δὲν συνέφερεν εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς νὰ πιέζουν τοὺς ἀγρότας των, εἰς τοὺς ὁποίους, ἀργότερον, ἔπρεπε νὰ βασισθοῦν διὰ τὴν διατροφὴν τῶν ἀστικῶν πληθυσμῶν. Τότε ἡ τακτικὴ τῆς καταπιέσεως τῶν ἀγροτῶν διὰ τῆς φορολογίας θὰ ἐπέφερε ταχέως ὀλέθρια ἀποτελέσματα εἰς τὸ ἀρτισύστατον κράτος. Κατὰ πρῶτον λόγον, μὲ τὴν μετακίνησιν τῶν Χριστιανῶν τῆς ὑπαίθρου πρὸς τὰς πόλεις θὰ ἐχάνοντο πολύτιμοι γεωργικαὶ χεῖρες, καθ' ὃν χρόνον οἱ Ὀθωμανοὶ δὲν εἶχον γίνει ἀκόμη ἀγροτικοὶ παράγοντες, καί, κατὰ δεύτερον λόγον, μὲ τὸν ἐξισλαμισμὸν θὰ ἐμειοῦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν φορολογουμένων, ἐνῷ οἱ Ὀθωμανοὶ εἶχον ἀνάγκην χρημάτων. Οἱ Ὀθωμανοί, ὡς καὶ ὁ Gibbons[65] παρετήρησε, δὲν ἐπεζήτησαν ν' αὐξήσουν τοὺς πιστοὺς τοῦ Προφήτου μὲ βίαια μέτρα. Διὰ ταῦτα, ἐνῷ ἐφορολόγουν βαρέως, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Γρηγορᾶ[66], τὰ μέρη τὰ ὁποῖα προετίμων νὰ μείνουν ἐκτὸς τῆς ὀθωμανικῆς διοικήσεως, εἰς τοὺς ἰδίους αὐτῶν ὑπηκόους ἐφήρμοζον ἐπιεικῆ φορολογικὴν πολιτικήν, ἥτις ἦτο ἄκρως ἀντίθετος πρὸς τὰ μέτρα τὰ ὁποῖα ἐφήρμοσεν ὁ Μιχαὴλ ὁ Η' διὰ νὰ ἐξοντώσῃ τοὺς ἀκρίτας καὶ νὰ πατάξῃ τοὺς ἀντιπολιτευομένους ἀγρότας. Ἡ φορολογικὴ πολιτικὴ τῶν Ὀθωμανῶν ἀπέναντι τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων των, κυρίως καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν κεφαλικὸν φόρον, φαίνεται ὅτι δὲν διέφερεν ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων τούρκων ἡγεμόνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὡς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐξ ὅσων ἀναφέρει Ibn Battuta[67]. Οὐδαμοῦ ὁ περιηγητὴς ὑπαινίσσεται τὴν ἐπιβολὴν βαρείας φορολογίας. Ἀπ' ἐναντίας, ὁσάκις ὁμιλεῖ περὶ Ἑλλήνων, παρέχει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον, ἐκεῖ ὅπου διεσῴζετο, ἦτο οἰκονομικῶς ἀκμαῖον καὶ ἀπήλαυεν σχετικῆς ἐλευθερίας. Εἶναι δὲ ἀτύχημα τὸ ὅτι οὐδεμίαν πληροφορίαν ἀναγράφει ὡς πρὸς τοὺς Ἕλληνας τοῦ ὀθωμανικοῦ ἐμιράτου.

[64] The Foundation σ. 77.
[65] Αὐτόθι σ. 81.
[66] Θ' 13, τ. 1 σ. 458.
[67] Voyages τ. 2 σ. 270.

Ἡ πολιτικὴ αὕτη τῆς ἀνοχῆς ἐπεβάλλετο ἐκ τῶν πραγμάτων, διότι ἡ ἀγροτικὴ τάξις ἔμελλε ν' ἀποτελέσῃ τὸ κύριον ἔρεισμα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Περὶ καθαρῶς ἀστικῶν πληθυσμῶν ἐν τῇ ὀθωμανικῇ ἐπικρατείᾳ[68] δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, διότι ὁ Ὀσμὰν δὲν εἶχεν εἰσέτι καταβάλει τὰ ὀχυρὰ τῆς Προύσης, τῆς Νικαίας καὶ τῆς Νικομηδείας, αἱ δὲ μεγαλύτεραι κωμοπόλεις τῆς ἐπικρατείας του (Μελάγγεια[69], Βηλόκωμα, Ἀγγελόκωμα κλπ.) δὲν ἠρίθμουν πλέον τῶν πέντε χιλιάδων κατοίκων, κατ' ἀνώτατον ὅριον. Ἡ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ ἠσχολεῖτο μὲ τὴν γεωργίαν καὶ τὴν κτηνοτροφίαν. Ὁ ἀστικὸς κόσμος

[68] Ὁ Köprülü (Les origines σσ. 64-78), ἐξετάζων τὴν κατάστασιν τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὁμιλεῖ περὶ τῶν Τούρκων τῶν πόλεων ἐκείνων, αἵτινες παρέμειναν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Σελδζούκων ἐπὶ δύο περίπου αἰῶνας πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Ὀσμάν. Οἱ ἀστικοὶ πληθυσμοὶ τῶν πόλεων τούτων οὐδεμίαν ἄμεσον σχέσιν ἔχουν μὲ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, διότι αἱ πόλεις αὗται περιῆλθον εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς σχεδὸν ὁλόκληρον αἰῶνα ἀργότερον. Ὡς ἐτόνισε καὶ ὁ Gibbons (σ. 302), οἱ Ὀθωμανοὶ ἐπεκράτησαν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν μόνον ἀφοῦ ἔγιναν *εὐρωπαϊκὴ* δύναμις, κληρονομήσαντες τὰς ἐπαρχίας τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀλλ' οὔτε καὶ μεταναστευτικὴ κίνησις ἀπὸ τὰς πόλεις ταύτας ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ πρὶν ἀποκατασταθῇ ὁμαλὴ ζωὴ εἰς τὴν Βιθυνίαν καὶ δημιουργηθοῦν συνθῆκαι ἀνάλογοι πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν ἀστικῶν πληθυσμῶν. Διὰ ταῦτα μόνον μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν μεγαλυτέρων βυζαντινῶν πόλεων δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἐπιρροῆς τῶν σελδζουκικῶν ἀστικῶν κέντρων ἐπὶ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους.

[69] Ἐσφαλμένως τὰ Μελάγγεια ἐταυτίσθησαν πρὸς τὸ Καρατζάχισαρ ὑπὸ τοῦ Hammer (Geschichte, ἔκδ. 1827, σ. 54 κ.ἄλ.), ὅστις φαίνεται ὅτι παρεσύρθη ὑπὸ τῆς ὁμοιότητος τῆς ἐννοίας τῶν δύο λέξεων. Ὁ Ramsay (Historical Geography of Asia Minor σ. 202) τοποθετεῖ τὰ Μελάγγεια (ἄλλως Μαλάγινα καλούμενα) παρὰ τὰς Λεύκας, ἐπὶ τῇ βάσει χωρίου τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (τ. 1 σ. 444, ἔκδ. Βόννης) λέγοντος ὅτι τὸ πρῶτον ἄπληκτον εὑρίσκετο εἰς τὰ Μαλάγινα, τὸ δεύτερον εἰς τὸ Δορύλαιον, τὸ τρίτον εἰς τὸ Καβόρκιν, τὸ τέταρτον εἰς τὴν Κολωνίαν κλπ. Ἐφ' ὅσον τὸ Δορύλαιον εἶναι πλησιέστατα πρὸς τὸ Καρατζάχισαρ καὶ ἀποκλείεται ἡ ὕπαρξις δύο ἀπλήκτων εἰς τὴν αὐτὴν περιοχήν, τὸ ἄπληκτον τῶν Μαλαγίνων (Μελαγγείων) πρέπει ν' ἀναζητηθῇ βορειότερον. Τοῦτο ἄλλωστε προϋποθέτει τὸ χωρίον τοῦ Κιννάμου (Β' 16 σ. 81, Βόννης) ἀναφέρον τὰ Μελάγγεια ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἀπὸ τὴν Βασιλεύουσαν πρὸς τὸ Δορύλαιον. Ὁ J. Sölch (BNJ τ. 1, 1920, σ. 277) ἀναζητεῖ τὰ βυζαντινὰ Μελάγγεια (Μαλάγινα) εἰς τὴν θέσιν τοῦ σημερινοῦ Γενήσεχιρ, τὸ ὁποῖον ταυτίζει μὲ τὴν ἀρχαίαν Ὄτροιαν. Ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Sölch τάσσεται καὶ ὁ R. Hartmann, Im neuen Anatolien σ. 44. Ὁ Philippson ὅμως, ἐνῷ ταυτίζει τὴν Ὄτροιαν μὲ τὸ Γενήσεχιρ, τοποθετεῖ τὰ Μελάγγεια ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ σημερινοῦ Gönük Ören, νοτίως τῶν Λευκῶν. Ὡς προηγουμένως εἴπομεν (σ. 71 σημ. 2), ὀρθοτέραν θεωροῦμεν τὴν γνώμην τοῦ Sölch,

τῆς Βιθυνίας, ὅσος δὲν εἶχε μεταναστεύσει εἰς ἀσφαλέστερον ἔδαφος, εὑρίσκετο ἔξω τῶν ὁρίων τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους περιωρισμένος ἐντὸς τῶν τειχῶν τῶν πόλεων, αἱ ὁποῖαι παρέμενον ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ Βασιλέως, ἂν καὶ πιεζόμεναι ὑπὸ τοῦ ἀποκλεισμοῦ. Μόνον κατὰ διαλείμματα κατώρθωναν τὰ βασιλικὰ στρατεύματα νὰ διεισδύσουν ἐντὸς τῆς ὀσμανικῆς ζώνης καί, ἐφ' ὅσον ὁ ἐχθρὸς δὲν κατήρχετο εἰς μάχην ἐκ παρατάξεως, ἔφθανον μέχρι τῶν πόλεων, καὶ ἀφοῦ εἰσῆγον ποσότητας τροφίμων διὰ τὰ ἑπόμενα ἔτη, ἀπεχώρουν εἰς τὰ ἴδια [70].

Οἱ δεινοπαθήσαντες ἀγροτικοὶ πληθυσμοὶ ὑπέστησαν πρῶτοι τὰς συνεπείας τῶν ὀσμανικῶν ἐπιδρομῶν ἀλλά, μόλις ὁ σάλος τῆς κατακτήσεως ἐκόπασεν, αὐτοὶ πρῶτοι ἀπήλαυσαν τῶν ἀγαθῶν ἰσχυρᾶς ἐξουσίας. Τὸ μεταναστευτικὸν ρεῦμα εἶχε βεβαίως παρασύρει καὶ μέρος τῶν ἀγροτῶν ἀλλ' εἰς μικροτέραν κλίμακα ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς κατοίκους τῶν ἐμπορικῶν κωμοπόλεων. Αἴτιον δὲ τούτου εἶναι τὸ γενικῶς παρατηρούμενον φαινόμενον ὅτι οἱ ἐξαρτώμενοι ἀμέσως ἐκ τῆς καλλιεργείας τοῦ ἐδάφους δυσκόλως ἐγκαταλείπουν τὴν γῆν των, προτιμῶντες οὐχὶ σπανίως ν' ἀποθάνουν ὑπὲρ αὐτῆς παρὰ νὰ ζήσουν βίον περιπετειῶν εἰς ξένους τόπους. Διὰ τοῦτον ἀκριβῶς τὸν λόγον οἱ μεταναστεύσαντες ἀγρόται πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὰ εὐπορώτερα στρώματα, τὰ ὁποῖα, ὡς ἐλέχθη ἤδη, εἶχον καὶ ποίμνια πολλὰ καὶ ἄλλην κινητὴν περιουσίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τοὺς ἀκτήμονας γεωργοὺς καὶ τοὺς δουλοπαροίκους. Οἱ μὲν μεγάλοι κτηματίαι, ἕνεκα τοῦ πλούτου των, δὲν ᾐσθάνοντο ἰσχυρὸν τὸν δεσμὸν μετὰ τῆς γῆς, ὁ ὁποῖος συνεκράτει τοὺς πτωχοτέρους γείτονάς των, καὶ ἔσπευδον νὰ διασώσουν ὅ,τι ἠδύναντο. Οἱ δὲ ἀκτήμονες εἴτε ἀνεχώρουν αὐτοβούλως πρὸς εὕρεσιν καλυτέρας τύχης, εἴτε ὡς δουλοπάροικοι ἠκολούθουν τοὺς *δυνατούς*, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξηρτῶντο. Οὐκ ὀλίγοι ὅμως ἐκ τῶν ἀκτημόνων καὶ τῶν δουλοπαροίκων, ὅσοι δὲν ἠδύναντο ἢ δὲν ἤθελον ν' ἀναχωρήσουν, μετήρχοντο βίον ληστρικὸν ἢ συνηνοῦντο μετὰ τῶν ἐπιδρομέων.

Ἐλλείψει σαφῶν μαρτυριῶν ἡ ἀναλογία τοῦ διαρρεύσαντος ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ δὲν δύναται μετ' ἀκριβείας νὰ καθορισθῇ. Ἐν τούτοις ὅμως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οἱ *δυνατοὶ* ἀπετέλουν μικρὰν μειοψηφίαν. Καὶ ἂν ἀνεξαιρέτως ὅλοι μετηνάστευον, ὁ ἀριθ-

[70] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Ϛ' 29 σ. 505: «σιταρκήσας τοῖς ἐν τοῖς φρουρίοις τὸ ἱκανόν». Ἀνδρόνικος Ζ' 13 σ. 588. Ἐπίσης ὁ Καντακουζηνὸς (Α' 45, τ. 1 σ. 220) ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Νεώτερος ἔφθασε μέχρι τῆς Προύσης «προσκομίζων τὰ ἐπιτήδεια· τούτου δὲ γενομένου ἐλπὶς αὐτοὺς χρόνον πολὺν πρὸς τὴν πολιορκίαν ἀντισχήσειν· τἆλλα γὰρ ἡ πόλις ἅπαντα κατεσκεύασται καρτερῶς».

μὸς τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου δὲν θὰ ὑφίστατο αἰσθητὴν μεταβολήν. Ἀλλ' οὐδὲν ἄνευ ἐξαιρέσεων. Ὡς ἦτο φυσικόν, τινὲς ἐξ αὐτῶν, πιθανώτατα δὲ οἱ κατέχοντες γαίας πλησίον τῶν ὀσμανικῶν, προσεχώρησαν ἐνωρὶς εἰς τὴν ἀντίπαλον παράταξιν, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Μιχαὴλ Κιοσέ. Ὅθεν ἡ μετανάστευσις τῶν πλουσίων ἀγροτῶν, ὅσον καὶ ἂν ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς συνθέσεως τῆς Βιθυνίας πλουτολογικῶς, ἀπὸ ἀριθμητικῆς ἀπόψεως συνεπήγετο ἁπλῶς τὴν ἀπώλειαν μικρᾶς μειονότητος. Ἐὰν εἰς τὴν μειονότητα ταύτην προστεθοῦν καὶ οἱ ἀπελθόντες ἀκτήμονες γεωργοί, τότε βεβαίως ἡ ἀναλογία ἀναβιβάζεται σημαντικῶς, ἀλλὰ καὶ πάλιν, πάντες ὁμοῦ οἱ μεταναστεύσαντες οὐδαμῶς προσεγγίζουν τὸ σύνολον τῶν παραμεινάντων ἀγροτῶν, διότι ἡ Βιθυνία τῶν Λασκάρεων ἦτο κατὰ πρῶτον λόγον χώρα ἔνθα ἤκμαζεν ἡ μέση ἀγροτικὴ τάξις.

Ἡ μείζων μερὶς τῶν κατοίκων τῆς ὑπαίθρου οὔτε ἐκ μεγαλοκτημόνων καὶ κτηνοτρόφων ἀπετελεῖτο οὔτε νὰ ἐκριζωθῇ ἐκ τῶν ἑστιῶν της ἠδύνατο. Ἰδίως εἰς τὴν Βιθυνίαν, ἥτις ἀρχῆθεν ὑπῆρξε γεωργικὴ περιοχή, ἡ ἕλξις, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ γῆ ἐπὶ τῶν θεραπόντων της, ἦτο ἀκόμη μεγαλυτέρα διότι τὴν ἐνίσχυε καὶ ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως. Ὡς συμβαίνει σχεδὸν γενικῶς εἰς τὰς πλουσίας γεωργικὰς χώρας, ἡ Βιθυνία ἐθυσίασε τὴν ἐθνικήν της ἐλευθερίαν διὰ νὰ μὴ στερηθῇ τῶν ἀγαθῶν τῆς γῆς της. Οἱ περισσότεροι ἀγρόται, κυρίως δὲ οἱ μικροὶ ἰδιοκτῆται, ἀντὶ νὰ τραποῦν εἰς φυγήν, προετίμησαν νὰ παραμείνουν καί, εὑρεθέντες ἀνίσχυροι καὶ ἀνυπεράσπιστοι ἐντὸς τοῦ ζωτικοῦ χώρου τοῦ Ὀσμάν, ὑπέκυψαν ταχέως, δεχόμενοι τὴν ὀσμανικὴν προστασίαν ὡς σανίδα σωτηρίας [71].

Κατ' ἀρχὰς ἐπλήρωνον φόρον ὑποτελείας διὰ νὰ διατηρήσουν τὴν αὐτονομίαν των. Ὁ Ὀσμὰν φαίνεται ὅτι ἐθεώρει συμφέρον του νὰ λαμβάνῃ χρήματα ὑποσχόμενος ὅτι δὲν θὰ θίξῃ τὰ χωρία ταῦτα [72]. Ἀλλ' αἱ ὑποσχέσεις του, καίτοι ἐξηγοράζοντο πολὺ

[71] Αἱ ὑπερβολικαί πως περιγραφαὶ τοῦ Παχυμέρους περὶ ἐκκενώσεως τῆς ὑπαίθρου ὑπὸ τοῦ ἰθαγενοῦς ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ δὲν ἀφοροῦν εἰς τὴν ἐν Βιθυνίᾳ κατάστασιν. Ἀναφέρονται εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Μαιάνδρου καὶ τοῦ Καΰστρου, ὅπου οἱ Τοῦρκοι ἀπεδείχθησαν ἀγριώτεροι καὶ μαχητικώτεροι. Μιχαὴλ Δ' 27 σ. 310, Ϛ' 20 σ. 468. Πρβλ. καὶ τὰ περὶ τῆς καταστροφῆς τῶν Τράλλεων, αὐτόθι Ϛ' 21 σσ. 472-474, καὶ παρὰ Γρηγορᾶ Ε' 5 (τ. 1 σ. 142), ὡς καὶ τὰ πρὸς Ἀλέξιον τὸν Φιλανθρωπηνὸν γραφόμενα ὑπὸ τοῦ Μαξίμου Πλανούδη (Ἐπιστολαί, ἔκδ. M. Treu, σσ. 174, 176).

[72] Ταῦτα συνάγομεν ἐκ τοῦ Γρηγορᾶ (Θ' 13, τ. 1 σ. 458), ἀναφερομένου εἰς τοὺς χρόνους τῆς καταλήψεως τῆς Νικαίας, ἀλλὰ διαφωτίζοντος καὶ τὴν προγενεστέραν κατάστασιν. Οἱ βάρβαροι, λέγει ὁ Γρηγορᾶς, κατέχουν τώρα τὰ παράλια τῆς Βιθυνίας καὶ «βαρυτάτους ἐπέθηκαν φόρους τοῖς ἐναπολειφθεῖσι βραχέσι πολιχνίοις, δι' οὓς τέως οὐκ αὔτανδρα πρὸς ὄλεθρον

ἀκριβῶ, δὲν ἐτηροῦντο αὐστηρῶς. Οἱ ὀπαδοί του, οἵτινες δὲν εἶχον μάθει νὰ σέβωνται τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀδυνάτων συνάμα καὶ ἀνεξαρτήτων, ἐπέδραμον ἐκ διαλειμμάτων κατ' αὐτῶν καὶ ἀπεκόμιζον ὅ,τι ἠδύναντο, πρὸς ἴδιον πλουτισμόν. Ὁ Ὀσμὰν δὲν ἐθεώρει σκόπιμον ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὰς ἰδιωτικὰς ταύτας ἐπιχειρήσεις τῶν συμπολεμιστῶν του. Ἡ πειθαρχία εἰς στράτευμα τὸ ὁποῖον προέκυψεν ἐκ νομάδων καὶ ἐπιδρομέων ἦτο κατ' ἀνάγκην χαλαρὰ καὶ τὸ ἀτομικὸν κέρδος καὶ ἡ λαφυραγωγία ἀπετέλουν πάντοτε σπουδαῖον παράγοντα εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις. Αἱ διηνεκεῖς ἐπιδρομαὶ ἦσαν ἀπαραίτητοι ὡς εἶδος γυμνασίων, τὰ ὁποῖα δὲν ἄφηναν τὰς ὀσμανικὰς δυνάμεις νὰ παρακμάσουν καὶ τὸ πολεμικόν των μένος νὰ ἀμβλυνθῇ. Διὰ τοῦτο οἱ φόροι ὑποτελείας δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχουν τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπόν. Προτοῦ παρέλθῃ πολὺς χρόνος οἱ μέχρι τότε ἐλεύθεροι γεωργοὶ διεπίστωνον ὅτι μόνον διὰ τῆς οἰκειοθελοῦς καὶ ἀνεπιφυλάκτου ὑποταγῆς εἰς τὸν Ὀσμὰν ἐξησφάλιζον τὴν ζωὴν καὶ τὸ κτῆμά των [73].

Τοιουτοτρόπως οἱ ἕλληνες μικροὶ ἰδιοκτῆται, οἱ καλλιεργοῦντες τὴν γῆν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Ὀσμάν, σὺν τῷ χρόνῳ ἀπετέλεσαν τὸν πυρῆνα τοῦ νέου ἔθνους ἀφοῦ πρῶτον ἤρχισαν ν' ἀφομοιῶνται μετὰ τῶν κατακτητῶν των. Ὅταν δὲ παρασυρόμενοι ὑπὸ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων ἠσπάσθησαν τὸν Μωαμεθανισμόν, οἱ ἀγρόται οὗτοι ἀπέβησαν, ὄχι μόνον κατ' οὐσίαν ἀλλὰ καὶ κατὰ τύπους, οἱ πρῶτοι Osmanli. Καὶ ὁ ρόλος τὸν ὁποῖον διεδραμάτισαν δὲν ἦτο ὀλιγώτερον σημαντικὸς ἀπὸ τὴν δρᾶσιν τῶν περὶ τὸν Ὀσμὰν πολεμιστῶν· διότι τὰ ἔθνη καὶ τὰ κράτη δὲν ἀποτελοῦνται ἀπὸ στρατιώτας ἀλλὰ ἀπὸ τὸ σιωπηλὸν καὶ ἀνώνυμον πλῆθος τῶν ἐργαζομένων.

Ἡ σπουδαιοτέρα ὅμως μεταβολὴ εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἀγροτικοῦ στοιχείου τῆς Βιθυνίας ἐπῆλθεν ὡς συνέπεια τῆς ἐξαφανίσεως τῶν μεγάλων γεωκτημόνων. Οὗτοι [74], διατηρήσαντες τὴν προνομιοῦ-

ἤλασαν παντελῆ, μᾶλα ραδίως δυνάμενοι καὶ ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ τοῦτο τελεῖν. οὐκ ἐλλείπουσι δ' ὅμως συχνὰς ποιούμενοι τὰς ἐφόδους καὶ ζωγροῦντες τῶν ταλαιπώρων τοὺς πλείους ἔκ τε γῆς καὶ θαλάττης ἀεί».

[73] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Γ' 22 σ. 222.—Μόνον ὀλίγοι ἐκ τῶν γεωργῶν τούτων ἦσαν μεγάλοι κτηματίαι, οἱ δὲ πλεῖστοι ἦσαν μικροκαλλιεργηταί.

[74] Περὶ τῶν ἀγώνων τῶν μεγάλων κτηματιῶν βλ. Ἀ. Διομήδη, «Ἡ πολιτικὴ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας κατὰ τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας», Ἑλληνικὰ τ. 11 (1939) σσ. 246-262. G. Testaud, Les rapports des puissants et des pétits proprietaires dans l'Empire Byzantin, Bordeaux 1898. A. Vasiliev, «On the Question of Byzantine Feudalism», Byzantion τ. 8 (1933) σσ. 584-604, ἰδίως σσ. 601-604. Παλαιότερον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ V. Vasilievskij, «Ὑλικὰ διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους», ρωσιστί, ἐν Žurnal Ministerstva Narodnago Prosveščenija τ. 202 (1879) σσ. 160-232, 368-438,

χον θέσιν των διὰ μέσου σκληρῶν δοκιμασιῶν, ἄλλοτε μὲν ὑφιστάμενοι πιέσεις ἐκ μέρους τῶν ἰσχυρῶν στρατιωτικῶν βασιλέων, ἄλλοτε δὲ στενάζοντες ὑπὸ τὸ βάρος καταθλιπτικῆς φορολογίας, ἥτις ἐνεφανίζετο ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ *ἀλληλεγγύου*, πάντοτε ὅμως ἕτοιμοι νὰ σφετερισθοῦν τὴν μικρὰν ἰδιοκτησίαν τῶν ἀδυνάτων, τώρα, κατὰ τὴν περίοδον οἰκονομικοῦ μαρασμοῦ καὶ ἀναρχίας, ὅσοι ἐξ αὐτῶν διεσώθησαν καὶ δὲν ἠναγκάσθησαν νὰ φύγουν, ἐδέχθησαν καίριον πλῆγμα, ὅπερ κατέληξεν εἰς τὴν ἐκρίζωσίν των ἐκ τῆς βιθυνικῆς γῆς. Τὸ δεύτερον ἥμισυ τῆς ΙΓ' ἑκατονταετηρίδος ἐσημείωσε τὴν δύσιν των ὡς οἰκονομικοῦ παράγοντος. Ὡς γνωστόν, ὁ Μιχαὴλ ὁ Η', ἀκολουθῶν στενὴν δυναστικὴν πολιτικήν, τοὺς κατεπολέμησε διὰ βαρυτάτης φορολογίας, ἥτις ἐσάρωσε καὶ αὐτῶν τῶν Ἀκριτῶν τὴν ἀτέλειαν. Οἱ *δυνατοὶ* καὶ οἱ ἄρχοντες ἀντέδρασαν πάσῃ δυνάμει κατὰ τῶν ὀχληρῶν εἰσπρακτόρων, τοὺς ὁποίους ἀπέστελλεν ἡ κυβέρνησις. Ἀλλ' ἡ ἀντίδρασίς των προεκάλεσε διώξεις ὑπὸ τοῦ κράτους, αἱ διώξεις καὶ αἱ δημεύσεις περιουσιῶν ὡδήγησαν εἰς στάσεις καὶ ἀνταρσίας, αἵτινες, ὡς εἴδομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ, ἄλλοτε μὲν ἐξεδηλοῦντο ὡς θρησκευτικοὶ ἀγῶνες, ἄλλοτε δὲ ὡς δυναστικαὶ ἔριδες, πάντοτε δὲ συνετέλουν εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῆς ἀναρχίας. Ὁ Μιχαὴλ δὲν ὑπεχώρησεν εἰμὴ μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν ἀντιπάλων του μεγάλων γεωκτημόνων, οἵτινες ἕως τότε ἀπετέλουν ἀριθμητικῶς μὲν μικρὰν μειονότητα, πλὴν ὅμως διετήρουν ὑπολογίσιμον οἰκονομικὴν ἰσχύν. Ἡ ἰσχὺς αὕτη οὐσιαστικῶς ἐξεμηδενίσθη συνεπείᾳ τῶν δραστικῶν μέτρων τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως.

Τῶν μέτρων τούτων συνήθως ἐξῃροῦντο τὰ μοναστηριακὰ κτήματα, τὰ ὁποῖα διετέλουν ὑπὸ τὴν εὔνοιαν τοῦ κράτους, ἀπολαμβάνοντα φορολογικῶν ἀτελειῶν καὶ ἄλλων πλεονεκτημάτων. Δὲν ὑπάρχει δὲ ἀμφιβολία ὅτι καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Λασκάρεων καὶ τῶν πρώτων Παλαιολόγων διεσώζοντο ἐν Βιθυνίᾳ πλεῖσται μοναί [75], κα-

τ. 210 (1880) σσ. 98-170, 355-404. Περὶ τοῦ *ἀλληλεγγύου* βλ. G. Ostrogorsky, Die ländische Steuergemeinde σσ. 29-35. Τοῦ αὐτοῦ, «Das Steuersystem im byzantinischen Altertum und Mittelalter», Byzantion τ. 6 (1931) σσ. 229-240, ἰδίως σ. 236 κ.ἑξ. F. Dölger, Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung, Λειψία-Βερολῖνον 1927, σ. 129 κ.ἑξ. Ἀξιοσημείωτος ὡσαύτως ἐν σχέσει πρὸς τὸ *ἀλληλέγγυον* εἶναι καὶ ἡ μελέτη τοῦ M. G. Platon, «Observations sur le droit de προτίμησις en droit byzantin», ἐν Revue Générale du Droit τ. 27 (1903), τ. 28 (1904) καὶ τ. 29 (1905). Ἀνατύπωσις, ἐν Παρισίοις 1906.

[75] Περὶ τῶν βυζαντινῶν μονῶν τῆς Βιθυνίας, τῶν ὁποίων ἐλάχιστα διεσώθησαν ὑπολείμματα μέχρι τοῦ 1922, καὶ ταῦτα κυρίως εἰς παραλίους περιοχάς, βλ. τὴν μελέτην τοῦ Τ. Εὐαγγελίδου εἰς τὸ περιοδικὸν «Σωτὴρ» τ. 12 (1889) σσ. 93-96, 154-157, 275-285. Ὡσαύτως, B. Menthon, Une terre de

τέχουσαι ἀπεράντους γαίας καὶ ἀποτελοῦσαι μεγάλας κεφαλαιοκρατικὰς ὀργανώσεις. Ἡ διάλυσις τῆς μεγάλης ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας συμπίπτει χρονικῶς μὲ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους καί, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, εἶναι συνέπεια τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν ζυμώσεων, αἵτινες ἐξεδηλώθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Ἀλλά, καθ' ὃν χρόνον ἡ πολιτικὴ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβερνήσεως συνέτριβε τὴν οἰκονομικὴν ἰκμάδα τῶν μεγάλων γεωκτημόνων τῆς Βιθυνίας, ἡ μοναστηριακὴ περιουσία φαίνεται ὅτι παρέμενεν εἰσέτι ἄθικτος. Τοῦτο ὅμως οὐδεμίαν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἠδύνατο νὰ ἀσκήσῃ ἐπὶ τῆς ὅλης καταστάσεως.

Ἡ καταπολέμησις τῶν μεγάλων γεωκτημόνων καὶ τῶν Ἀκριτῶν συνέβαλεν εἰς τὴν ἐρήμωσιν τῆς ὑπαίθρου, διὰ τὴν ὁποίαν καὶ αὐτὸς ὁ Μιχαὴλ ἐλυπήθη ὅταν εἶδε τὰ πράγματα ἐκ τοῦ σύνεγγυς. Ἐν τούτοις ὁ Μιχαὴλ δὲν ἦτο ὁ μόνος ὑπαίτιος. Εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν προνομιούχων τάξεων, τὸν ὁποῖον διεξήγαγε διὰ τοῦ Χαδηνοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων του, διὰ τῶν μισθοφόρων καὶ τῶν δεσμοφυλάκων, εἶχεν ὡς ἐπικούρους τοὺς ἀτάκτους καὶ τοὺς συμμορίτας. Οὗτοι ἔπληξαν πρωτίστως τοὺς εὐπόρους, εἰς τὰς χεῖρας τῶν ὁποίων εὑρίσκετο ἡ κινητὴ περιουσία καὶ τὰ ποίμνια. Ὡς εἴδομεν ἤδη, ἡ κτηνοτροφία εἶχεν ἀπαλλάξει αὐτοὺς τῶν μετὰ τοῦ ἐδάφους δεσμῶν καὶ διηυκόλυνε τὴν φυγήν.

Ὅσοι ἐκ τῶν *δυνατῶν* δὲν ἔφυγον ὑπέστησαν τὰς συνεπείας τῆς ἀναρχίας, ἥτις τελικῶς τοὺς ἐξεμηδένισε. Φυσικὰ θύματα τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως, στερηθέντα τῶν χρημάτων των, δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ καλλιεργήσουν τὰς μεγάλας αὐτῶν γαίας, αἱ ὁποῖαι ἐκτὸς τῶν πολλῶν πόρων προϋπέθετον καὶ τὴν ὕπαρξιν ἀγορῶν καὶ μεταφορικῶν μέσων—πράγματα μὴ συμβιβαζόμενα μὲ τὰς ταραχώδεις συνθήκας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Κατὰ συνέπειαν, μεγάλαι ἐκτάσεις ἀροσίμου γῆς τῶν φεουδαρχῶν ἢ τῶν μονῶν ἔμειναν ἀκαλλιέργητοι ἢ περιῆλθον εἰς τὰς χεῖρας πολλῶν μικροκαλλιεργητῶν.

Εἴς τινας τῶν γαιῶν τούτων ὁ Ὀσμὰν ἐγκατέστησε τοὺς πιστοὺς ὀπαδούς του, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν βυζαντινῶν βασιλέων. Οὕτω ἐμφανίζονται καὶ παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς τὰ *στρατιωτόπια* (khass, ziamet, timar)[76], ὁ πρῶτος βυζαντινὸς θεσμὸς τὸν ὁποῖον οὗτοι υἱοθετοῦν. Διὰ τοῦ μέτρου τούτου ἐπετεύχθη, ὡς καὶ ἐν τῷ Βυζαντιακῷ Κράτει, ἡ πλήρης συνταύτισις ἀτομικῶν καὶ κρατικῶν συμφερόντων,

légendes —L'Olympe de Bithynie, Παρίσιοι 1935. Εἰδικῶς περὶ τῆς μονῆς τοῦ Μηδικίου, ὡς ἦτο κατὰ παλαιοτέραν ἐποχήν, ἔγραψεν ὁ A. Hergès, «Les monastères de Bithynie—Médicius», ἐν Bessarione τ. 5 (1899) σσ. 9-21.

[76] Ašıkpašazade, ἔκδ. Giese σσ. 22, 38, 232.

πρᾶγμα ὅπερ ἀπέβη ὑπολογίσιμος παράγων εἰς τὴν ἑδραίωσιν τῆς ὀσμανικῆς ἐξουσίας ἐν Βιθυνίᾳ.

Ἀλλ' ἐφ' ὅσον οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ὀσμὰν ἦσαν κατὰ πλειοψηφίαν νομάδες, ἐλάχιστοι ἐξ αὐτῶν ἐπωφελοῦντο ἐκ τῆς εὐκαιρίας ταύτης νὰ μεταβληθοῦν εἰς καλλιεργητάς. Διὰ τοῦτο αἱ ἐγκαταλειφθεῖσαι γαῖαι περιῆλθον εἰς τὰς χεῖρας τῶν πτωχοτέρων ἰθαγενῶν γεωργῶν καὶ τῶν ἀκτημόνων, οἵτινες διῄρεσαν αὐτὰς εἰς μικρὰ τμήματα, ἀναλόγως τῆς δυναμικότητος ἑκάστου. Μόλις δὲ ἡ ὕπαιθρος συνῆλθεν ἐκ τοῦ κλονισμοῦ, ὁ ὁποῖος συνώδευσε τὴν κατάρρευσιν τῆς βυζαντινῆς ἐξουσίας, ἐπηκολούθησε ζωηρὰ ἄνθησις τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς *δυνατούς*, τῶν ὁποίων μεγάλαι ἐκτάσεις γῆς ἔμενον ἀκαλλιέργητοι, τώρα οἱ μικροὶ γεωργοὶ εἶχον καὶ τὴν δυνατότητα καὶ τὸ συμφέρον νὰ καλλιεργήσουν τὰ κτήματά των ἐντατικῶς. Τούτου γενομένου, ἡ χώρα κατέστη ἀποδοτικωτέρα. Ἀλλὰ τὸ Βυζάντιον δὲν ἐπρόκειτο πλέον νὰ δρέψῃ τοὺς καρποὺς τῆς ἀγροτικῆς ταύτης ἀναγεννήσεως.

Τοιουτοτρόπως ἐξέλιπον τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς παλαιᾶς μικρασιατικῆς ἀριστοκρατίας, ἥτις ἄλλοτε εἶχε παίξει πρωτεύοντα ρόλον εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τοῦ Βυζαντίου, ἀναδείξασα τοὺς μεγάλους οἴκους τῶν Φωκάδων, τῶν Σκληρῶν, τῶν Διογενῶν, τῶν Βρυεννίων, τῶν Δαλασσηνῶν, τῶν Δουκῶν, τῶν Κεκαυμένων, τῶν Κομνηνῶν, τῶν Ἀγγέλων καὶ τέλος τῶν Παλαιολόγων. Μετὰ τοῦ παλαιοῦ τούτου ἀρχοντολογίου, ἐξέλιπε τώρα καὶ ἡ νεωτέρα ἀριστοκρατία, ἥτις ἀνεδείχθη ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων. Οἱ Βατάτζαι, οἱ Καβαλλάριοι, οἱ Νοστόγγοι, οἱ Καμύτζαι, οἱ Λιβαδάριοι, οἱ Ταρχανειῶται, οἱ Φιλανθρωπηνοί, οἱ Τζαμάντουροι, οἱ Τορνίκιοι κ. ἄ. εἴτε σβήνουν ὁλοτελῶς, εἴτε, μετὰ παρέλευσιν ἐτῶν, ἀναφαίνονται ὡς ἐγκατεστημένοι πλέον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν[77].

Ἡ κατάρρευσις τῶν ὑπολειμμάτων τῶν *δυνατῶν* εἰς τὰ πρώην θέματα τῶν Ὀπτιμάτων καὶ τοῦ Ὀψικίου δὲν ἦτο ἔργον τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Εἶχεν ἤδη συντελεσθῆ κατὰ τὴν κρίσιμον ἐποχὴν τῆς ἀναρχίας, προτοῦ ὁ Ὀσμὰν στερεώσῃ τὴν ἐξουσίαν του καὶ καθιερωθῇ ἐπισήμως ὁ Ἰσλαμισμός. Κατ' ἀκολουθίαν, ἡ θεωρία ὅτι οἱ χριστιανοὶ φεουδάρχαι τῆς Βιθυνίας ἐξηφανίσθησαν διότι προσεχώρησαν ἀθρόως εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν καὶ ἔγιναν στελέχη τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους ἀποδεικνύεται ἐσφαλμένη[78]. Τὸ Ὀθωμανικὸν Κρά-

[77] Βλ. S. Runciman, Byzantine Civilization, Λονδῖνον 1933, σσ. 103-104. Αἱ οἰκογένειαι αὗται καὶ ἄλλαι τινὲς ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Παχυμέρους, ἐν Μιχαὴλ σσ. 64, 65 κ. ἀλ.

[78] Κατὰ διάφορον τρόπον ἐξειλίχθησαν τὰ πράγματα εἰς τὴν Βαλκανικὴν

τος οὔτε κἂν ἐγνώρισε τὴν βυζαντινὴν φεουδαρχίαν τῆς Ἀνατολῆς· αὕτη εἶχε καταποντισθῆ εἰς τὸν σάλον τῆς γενικῆς κρίσεως, ἡ ὁποία προηγήθη τῆς ὀσμανικῆς κατακτήσεως. Ὁ Ὀσμάν, γενόμενος κύριος τῆς χώρας καὶ ἀναδειχθεὶς εἰς *χωροδεσπότην* ἐπὶ σημαντικῶν ἐκτάσεων γῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν πρώτων του ἐδαφικῶν κατακτήσεων, ἀποκτήσας ἤδη πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ ἀξιοποιήσῃ πρὸς ὄφελος αὐτοῦ καὶ τῶν συντρόφων του, δὲν ἔθιξε τὴν νεωστὶ διαμορφωθεῖσαν ἔγγειον ἰδιοκτησίαν. Καὶ τοῦτο ὄχι διότι προέκρινεν ἐνσυνειδήτως καὶ ἐσκεμμένως ἀναδασμὸν τῆς γῆς, ἀλλὰ διότι, ὡς συνήθως, ἤγετο ὑπὸ τῆς φυσικῆς ἐξελίξεως τῶν πραγμάτων καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐτήρει στάσιν οὐδετέραν διὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος.

Ἐν πρώτοις ἐγκαταλελειμμέναι γαῖαι ὑπῆρχον πολλαὶ καὶ εὐρὺς ἦτο ὁ καλλιεργήσιμος χῶρος ὅπου οἱ ὀπαδοί του ἠδύναντο νὰ ἐγκατασταθοῦν ὡς ἀγρόται, ἐὰν τυχὸν ἤθελον. Ἐξ ἄλλου, ὁ Ὀσμὰν εἶχε συμφέρον νὰ ἀνεχθῇ τοὺς ἐντοπίους γεωργούς, ἐφ' ὅσον εἰσήρχετο εἰς ἀγροτικὴν περιοχὴν ὡς μόνιμος δυνάστης. Οἱ δὲ γεωργοί, οἵτινες ἐπωφελήθησαν ἐκ τῆς καταρρεύσεως τῶν *δυνατῶν*, εἶχον πάντα λόγον νὰ προσκολληθοῦν εἰς τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν, γινόμενοι πιστοὶ ὑπήκοοι. Δι' αὐτοὺς ἡ ἐπικράτησις τῶν Βυζαντινῶν συνεπήγετο τὴν παλινόστησιν τῶν μεταναστῶν, τὴν ἐπανασυγκρότησιν τῶν ἀπεράντων μοναστηριακῶν κτημάτων καί, συνεπῶς, τὴν ἀπώλειαν τῶν νεωστὶ κεκτημένων ἀγρῶν των. Ἀντιθέτως, τὸ ὀσμανικὸν καθεστὼς ἠγγυᾶτο τὴν παγίωσιν τῆς προσφάτως συντελεσθείσης ἀνακατανομῆς τῆς γῆς καὶ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν συμφερόντων των. Τούτου ἕνεκα ἡ νέα ἀγροτικὴ τάξις ἐδέχθη προθύμως τὴν ὀσμανικὴν κυριαρχίαν καὶ ἀπέβη τὸ κύριον αὐτῆς ἔρεισμα. Οὕτω, ἄνευ βιαίων ταξικῶν συγκρούσεων, εἰς περιοχὰς ἔνθα διεσώζοντο μεγάλαι γεωκτησίαι, ἐκκλησιαστικαὶ καὶ λαϊκαί, συνετελέσθη οἰκονομικὴ ἐπανάστασις, ἥτις ὑπεβοήθησεν εἰς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς Τουρκοκρατίας.

χερσόνησον. Ἐκεῖ οἱ Ὀθωμανοὶ εὗρον ἀκμάζουσαν πλουτοκρατίαν ἐκμεταλλευομένην τὴν γῆν. Εἰς τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Ἀλβανίαν οἱ μεγάλοι γεωκτήμονες ἦσαν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι προσεχώρησαν πρῶτοι εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ ἠσπάσθησαν τὸν Ἰσλαμισμόν. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ τὸ *παιδομάζωμα*, τὸ ὁποῖον, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω (σ. 108), ἐφηρμόσθη ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Α'. Τὸ ὅτι τὸ γενιτσαρικὸν σῶμα ἠρίθμει περίπου χιλίους μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνόδου τοῦ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ, ἐνῷ ἡ ἀριθμητικὴ δύναμις τῶν Ὀθωμανῶν ἐν Εὐρώπῃ ηὔξανεν ἀλματωδῶς, ἀποτελεῖ κατὰ τὸν Gibbons (σσ. 118-119) ἀπόδειξιν τοῦ ἀθρόου ἐξισλαμισμοῦ τῶν ἀγροτικῶν τάξεων εἰς τὰ Βαλκάνια. Οἱ Γενίτσαροι ἦσαν ὀλίγοι διότι οἱ γεωκτήμονες, καὶ πρὸ πάντων οἱ πλουσιώτεροι, ἔσπευδον νὰ γίνουν Μωαμεθανοὶ πρὸτοῦ χάσουν τοὺς υἱούς των, οἵτινες ἦσαν ἀπαραίτητον κεφάλαιον εἰς τὸν ἀγροτικὸν βίον.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἡ ἐγκατάστασις τῶν νομάδων εἰς τὴν ὕπαιθρον ἐξηκολούθησε κανονικῶς. Κατ' ἀρχὰς μὲν ὡς κτηνοτρόφοι, κατόπιν δὲ ὡς γεωργοί, οὗτοι εὑρίσκοντο εἰς στενὴν ἐπαφὴν μετὰ τῶν γηγενῶν ἀγροτῶν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐδιδάχθησαν τοὺς παλαιοὺς ἑλληνορωμαϊκοὺς τρόπους τῆς καλλιεργείας τοῦ ἐδάφους. Ἐπίσης υἱοθέτησαν κεφαλαιώδεις τινὰς βυζαντινοὺς θεσμοὺς καὶ ἠσπάσθησαν τὰ ἔθιμα τῶν παλαιοτέρων κατοίκων.

Ἡ ἐξέτασις τοῦ εὐρυτάτου θέματος τῆς ἐπιδράσεως τοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ τῶν Τούρκων, Σελδζούκων τε καὶ Ὀθωμανῶν, δὲν ἀποτελεῖ βεβαίως ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τῆς μελέτης ταύτης. Ἐν τούτοις, θὰ ἠδυνάμεθα, ἐν παρόδῳ, ν' ἀριθμήσωμεν κεφάλαιά τινα τῆς δημοσίας καὶ ἰδιωτικῆς ζωῆς, εἰς τὰ ὁποῖα ἡ ἐπιρροὴ τοῦ Βυζαντίου ὑπῆρξε καταφανής. Καὶ κατὰ πρῶτον λόγον ἐξεταστέα ἡ νέα τουρκικὴ γλῶσσα, ἥτις ἐκαλλιεργήθη εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν.

Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι οἱ κατακτηταὶ προσέλαβον πλείστας ἑλληνικὰς (ἢ ἑλληνολατινικὰς) λέξεις, αἱ ὁποῖαι δεικνύουν εἰς τίνα κλάδον τοῦ βίου ἡ βυζαντινὴ ἐπίδρασις ἦτο αἰσθητοτέρα. Τοιαῦται λέξεις εἶναι πολλαὶ σχετιζόμεναι μὲ τὴν οἰκίαν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, ὡς *temel* (*θεμέλιον*), *keremit* (*κεραμίδι[ο]ν*), *kılıt* (=κλειδαριά, *kılıt* etmek =κλειδώνω, — ἐκ τοῦ *κλειδί[ο]ν*), *anahtar* (=κλείς, ἐκ τοῦ *ἀνοικτήριον*)[79], *iskemle* (=κάθισμα, ἐκ τοῦ *σκαμνί[ο]ν*), *masa* (=τράπεζα, ἐκ τοῦ λατ. *mensa* > *μήνσα*—*μένσα* > *μέσα*), *fırın* (*φοῦρνος*), *kulübe* (*καλύβη*), καθὼς καὶ εἴδη κοινῆς χρήσεως, ὡς π.χ. *kutu* (ἐκ τοῦ *κουτί* < *κυτίον*), *fıçı* (ἐκ τοῦ *βουτζί[ο]ν* < *βουττίον*), *küfe* (*κώφα*), *iskara* (*ἐσχάρα*), *lamba* (*λάμπα*), *fenos* (*φανός*), *fener* (*φανάρι[ο]ν*), *kandil* (*κανδήλι[ο]ν*), *sabun* (*σάπων*), *mendil* (*μανδήλι[ο]ν*). Εἰς τὸν πρόχειρον τοῦτον κατάλογον πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ αἱ λέξεις *irgad* (*ἐργάτης*), *angarya* (*ἀγγαρεία*), *efendi*—*efe* (ἐκ τοῦ *αὐθέντης*)[80], *alay* (=τε-

[79] Βλ. Σ. Κουμανούδη, Συναγωγὴ λέξεων ἀθησαυρίστων, Ἀθῆναι 1883, ἐν λ. *ἀνοικτήριον*. Πρβλ. καὶ Ἀκάθιστον Ὕμνον: «Χαῖρε Παραδείσου θυρῶν *ἀνοικτήριον*».

[80] Πρβλ. E. Littman ἐν Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Phil-Hist. Klasse, 1916, σ. 102, καὶ Köprülü, ἐν Türk Hukuk ve Iktisat Tarihi Mecmuası τ. 1 (1931) σ. 277. Εἰδικωτέρα μελέτη, πλείστου λόγου ἀξία, περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῆς χρήσεως τῆς λέξεως ταύτης, ὀφείλεται εἰς τὸν Ψυχάρην καὶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τίτλον «Efendi» ἐν Mélanges de philologie et de linguistique offerts à L. Havet, ἐν Παρισίοις 1909, σσ. 387-427. Ὁ τίτλος *αὐθέντης*, ἀπονεμόμενος εἰς τοῦρκον μεγιστᾶνα, διεσώθη εἰς βιβλιογραφικὸν σημείωμα τοῦ 1226 ἐπὶ τετραευαγγέλου τῆς Καισαρείας καὶ ἀναφέρεται εἰς τὸν τότε σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου:

λετή, πομπή, σύνταγμα, mir*alay*=συνταγματάρχης—ἐκ τοῦ *ἀλλάγιον* > *ἀλλάγι*)[81] καὶ گمرك، گومروك —*gömrük* (=δασμός, τελωνεῖον —ἐκ τοῦ *κομμέρκιον*). Ἡ δὲ λέξις *kanun* (ἐκ τοῦ *κανών*, ὅπερ, ὡς γνωστόν, ἐδήλου τὸν ἐκκλησιαστικὸν νόμον) ἔμελλε νὰ χρησιμεύσῃ παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς, ὡς παρατηρεῖ ὁ Gibbons[82], πρὸς δήλωσιν τοῦ νόμου γενικῶς, τόσον τῆς πολιτείας ὅσον καὶ τῆς θρησκείας. Περίεργον δὲ τυγχάνει ὅτι καὶ ἀραβικαὶ λέξεις εἰσῆλθον εἰς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν διὰ τῆς ἑλληνικῆς, ἥτις παρέλαβεν αὐτὰς ἐκ τῆς Δύσεως—π.χ. *tersane* (=ναύσταθμος)< *ἀρσανᾶς* —*τ(οῦ) ἀρσανᾶ*< ἰταλ. *arzena—darsena—arsenale*, γαλ. *darsine*, ἰσπαν. *darsena*, ἐκ τοῦ ἀραβ. *accinaa'h=al-cinaa'h* (ἐργαστήριον) καὶ *mağaza* (=κατάστημα)< *μαγαζί[ν]* < ἰταλ. *magazzino*, ἰσπαν. *magacen*, ἐκ τοῦ ἀραβ. *makhâzin*, πληθ. τοῦ *makhzan* (ἀποθήκη).

Ὁ δανεισμὸς λέξεων ὡς αἱ ἀνωτέρω ἀποτελεῖ σαφῆ ἔνδειξιν ὅτι οἱ κατακτηταὶ εὑρίσκοντο εἰς περιβάλλον περισσότερον ἀνεπτυγμένον, πολιτικῶς καὶ κοινωνικῶς, ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν βίον τὸν ὁποῖον διῆγον οἱ ἴδιοι. Διότι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, οἱ λαοὶ δανείζονται λέξεις διὰ νὰ δηλώσουν πράγματα τὰ ὁποῖα αὐτοὶ δὲν ἔχουν καὶ διὰ πρώτην φορὰν συναντοῦν. Μὲ τὴν αὐτὴν εὐκολίαν ἀργότερον, ὅταν θὰ γνωρίσουν τὴν θάλασσαν, θὰ προσλάβουν ἑλληνικὰ ὀνόματα ἰχθύων καὶ ναυτικοὺς ὅρους ἐκ τῆς ἰταλικῆς, οἵτινες θ' ἀποτελέσουν τὸ τεχνικὸν λεξιλόγιον τῶν τούρκων ναυτῶν, ἐξαιρέσει ὀλίγων μόνον λέξεων τουρκικῆς ἢ καὶ ἑλληνικῆς προελεύσεως. Ἐκ τῶν τελευταίων τούτων ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα εἶναι τὸ *kadırga*=πλοῖον πολεμικόν, ἐκ τοῦ *κάτεργον*, *sandal*=λέμβος, ἐκ τοῦ *σανδάλι[ο]ν*, *liman*=λιμήν, ἐκ τοῦ *λιμάνι[ο]ν*, καὶ *kalafat*=καλαφατίζω, ἐκ τοῦ *καλαφάτης*. Ἐὰν τὸ Βυζάντιον εἶχε στόλον ἱκανὸν νὰ ἐπισκιάσῃ τὰς ναυτικὰς πόλεις τῆς Ἰταλίας, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐμφανίσεως τῶν Ὀθωμανῶν, τότε καὶ ἡ ναυτικὴ ὁρολογία τῆς τουρκικῆς γλώσσης θὰ συνίστατο ἐξ ἑλληνικῶν λέξεων.

Ἀπὸ τοὺς γηγενεῖς πληθυσμούς, πλὴν τῶν λέξεων, οἱ Ὀθωμανοὶ ἐδιδάχθησαν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ὡρισμένας τέχνας—τὴν ἀγγειο-

---

«ἐτελιώθη τὸ παρὸν τετραβάγγελον .... κατὰ τὸν καιρὸν ὃ καὶ ἐκυρίευσεν ὁ *ἅγιός μου αὐθέντης* ὁ πανυψηλότατος μέγας σουλτάνος Ρωμανίαν, Ἀρμενίαν ...» κλπ. Παρὰ N. A. Bees, Die Inschriftenaufzeichnung des Kodex Sinaiticus Graecus 508 (976) σ. 42. Περὶ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ τίτλου τούτου εἰς τὴν τουρκικὴν βλ. F. Taeschner, ἐν OLZ τ. 36 (1933) σ. 486 σημ. 1. Ἡ προσαγόρευσις *efendi* κατηργήθη ὡς ξενικὴ ὑπὸ τῆς Κεμαλικῆς μεταρρυθμίσεως ἀντικατασταθεῖσα ὑπὸ τῆς τουρκικῆς *bay* (θηλ. *bayan*).

[81] E. Stein, ἐν MOG τ. 2 (1923-26) σ. 44. Köprülü, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 277.

[82] The Foundation σσ. 72-73.

πλαστικήν, ἥτις ἐπὶ αἰῶνας ἤκμαζεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Νικομηδείας καὶ τῆς Νικαίας, τὴν ταπητουργίαν καὶ τὴν ὑφαντουργίαν, καὶ δὴ τὴν βιομηχανίαν τῆς μετάξης[83], ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Προύσης ἰδίως ἀφ' ὅτου οἱ Νορμανδοὶ κατέλαβον τὰς Θήβας (1147) καὶ ἀπήγαγον τοὺς εἰδικοὺς τεχνίτας εἰς τὴν Σικελίαν[84]. Εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐβασίσθησαν διὰ τὴν μεταλλουργίαν καὶ τὴν κατεργασίαν τῶν μετάλλων[85].

Προσέτι, οἱ Τοῦρκοι ἐδανείσθησαν καὶ θεσμοὺς βυζαντινούς, μεγίστης σημασίας διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κράτους των. Ἐν σχέσει πρὸς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἐπαρκῶς ἐρευνηθῆ, ἐδόθη καὶ προηγουμένως ἡ εὐκαιρία ν' ἀναφέρωμεν τὸν θεσμὸν τῆς *προνοίας* ἢ τῶν *στρατιωτοπίων*, ὅστις ἐμφανίζεται ἐνωρίτατα παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς. Κατὰ τὸν J. Deny[86], ἡ λέξις *timar* εἶναι περσικῆς καὶ οὐχὶ ἑλληνικῆς προελεύσεως, σημαίνουσα ἀρχικῶς *μέριμνα, φροντίς*. Ἀλλ' ὁ θεσμὸς τὸν ὁποῖον δηλοῖ εἶναι, κατὰ τὸν αὐτὸν τουρκολόγον, μίμησις τοῦ βυζαντινοῦ *στρατιωτοπίου*, τὸ ὁποῖον, ὡς γνωστόν, κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς Αὐτοκρατορίας ἐκαλεῖτο καὶ *οἰκονομία* ἢ *πρόνοια*. Οὕτω τὸ timar ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν θεσμῶν ἐκείνων, τοὺς ὁποίους παρέλαβον οἱ Ὀθωμανοὶ ἀπὸ τοὺς γηγενεῖς κατοίκους ἀλλὰ μετέφρασαν τὸν ἑλληνικὸν ὅρον διὰ ν' ἀποδώσουν τὴν ἔννοιαν κατὰ τρόπον εὐληπτότερον.

Εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς διοικήσεως οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοὶ ἐμιμήθησαν τὰ βυζαντινὰ *βάνδα*, κοινῶς *φλάμουλα* λεγόμενα[87], τὰ ὁποῖα ἦσαν ὑποδιαιρέσεις τῶν *θεμάτων*, καὶ παρ' αὐτοῖς ἐδηλοῦντο διὰ τῆς λέξεως sanğak (τουρκ. sancak=σημαία). Ὅπως δὲ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ὁ στρατιωτικὸς ἄρχων ἐπαρχίας τινὸς συνεκέντρωνεν εἰς τὰς χεῖράς του τὴν πολιτικὴν διοίκησιν μετὰ τῆς στρατιωτι-

---

[83] Ἡ βιομηχανία τῶν μεταξωτῶν παρέμεινε κατὰ μέγα μέρος εἰς ἑλληνικὰς χεῖρας μέχρι τῆς Καταστροφῆς. Πρβλ. Hartmann, Im neuen Anatolien σσ. 32, 35, 45.

[84] Νικήτας Χωνιάτης Β' 1 σ. 99. Ἡ χρονολογία παρὰ Heyd, Histoire du commerce du Levant τ. 1 σ. 199.

[85] Α. Παπαδοπούλου, «Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Τούρκους», ἐν ΕΕΒΣ τ. 2 (1925) σσ. 98-101.

[86] Βλ. EI, ἄρθρον «Timar», τ. 4 σσ. 807-816, ἰδίως 807 B.

[87] Ὁ C. Brockelmann (Geschichte der islamischen Völker σ. 239) ταυτίζει τὰ ὀθωμανικὰ *σαντζάκια* πρὸς τὰ βυζαντινὰ *θέματα*. Ὀρθότερον ὅμως εἶναι νὰ ταυτίσωμεν τὰ *σαντζάκια* πρὸς τὰ *βάνδα*, ὄχι μόνον διότι ὑπάρχει γλωσσικὴ ἀντιστοιχία μεταξὺ τῶν δύο θεσμῶν, ἀλλὰ καὶ διότι ἡ ἐδαφικὴ ἔκτασις ἑνὸς σαντζακίου προσεγγίζει πολὺ πρὸς τὴν ἔκτασιν ἑνὸς βάνδου, ἐνῷ ἓν βυζαντινὸν *θέμα* πολλάκις περιελάμβανε περιοχὴν ἴσην πρὸς ὁλόκληρον τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος τῆς ἐποχῆς ταύτης.

κῆς, οὕτω καὶ ὁ sanǧak bey, κατ' ἀρχὰς ἀρχηγὸς στρατιωτικῆς μονάδος ἐχούσης ἰδίαν σημαίαν, διεχειρίζετο τὴν πολιτικὴν διοίκησιν τῆς χώρας ἔνθα ἐτάσσετο. Ἡ ὀργάνωσις τῶν ὀθωμανικῶν σαντζακίων ἀρχίζει ὀλίγον μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Προύσης. Ἡ πόλις αὕτη εἶναι ἡ ἕδρα τοῦ πρώτου sanǧak, τὸ ὁποῖον ὁ κατακτητὴς Ὀρχὰν ἀνέθεσεν εἰς τὸν δευτερότοκον υἱόν του, τὸν Μουράτ, ὅστις ἦτο γνωστὸς ὡς hudavenkâr (πρίγκηψ, δεσπότης). Τὸ ὄνομα Hudavenkâr διετηρήθη πρὸς δήλωσιν τοῦ νομοῦ Προύσης (Hudavenkâr vilayeti) μέχρι τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῶν διοικητικῶν διαμερισμάτων ἐπὶ Δημοκρατίας. Ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Προύσης ἐσχηματίσθη καὶ ἕτερον ὀθωμανικὸν *βάνδον*, εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Νικομηδείας, τὸ ὁποῖον ἐδόθη εἰς τὸν Akče Koǧa, ὅστις ἐκυρίευσε τὰ μέρη ταῦτα. Τὸ ὄνομα Kocaeli (=κυριαρχία τοῦ Κοτζᾶ) παραμένει μέχρι σήμερον πρὸς δήλωσιν τῆς παλαιᾶς Μεσοθυνίας.

Ἄλλος θεσμός, προφανῶς βυζαντινῆς καταγωγῆς, εἶναι τὸ çiflik (çiftlik), λέξις παράγωγος ἐκ τοῦ çift (=ζεῦγος). Κατὰ τὸν Π. Καλλιγᾶν[88] προῆλθεν ἀπὸ τὸ βυζαντινὸν *ζευγάριον*[89], ὅπερ εἶναι τὸ ρωμαϊκὸν *jugum* καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἔκτασιν τὴν ὁποίαν δύναταί τις νὰ καλλιεργήσῃ διὰ ζεύγους βοῶν ἐντὸς ἑνὸς ἔτους, ἔκτασις κυμαινομένη μεταξὺ ἑκατὸν καὶ διακοσίων στρεμμάτων, ἀναλόγως τοῦ ἐδάφους[90]. Ἡ ἐτυμολογία ἐκ τοῦ *ζευγάριον*, τὴν ὁποίαν προτείνει ὁ Καλλιγᾶς, δὲν φαίνεται ἀπίθανος. Ἐν τούτοις νομίζομεν ὅτι εἶναι ἐξ ἴσου πιθανὸν ὁ ὅρος çiflik νὰ προῆλθεν ἀπὸ τὸ βυζαντινὸν *ζευγηλατεῖον*. *Ζευγηλατεῖα* ἐκαλοῦντο τὰ κτήματα, τὰ ὁποῖα ὑπήχθησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ἰωάννου τοῦ Γ' Βατάτζη εἰς «ἕκαστον κάστρον καὶ φρούριον» καὶ ἐκαλλιεργοῦντο πρὸς διατροφὴν τῶν πολεμιστῶν[91]. Κατὰ ταῦτα, τὰ πρῶτα *τσιφλίκια* τῆς Βιθυνίας πιθανὸν νὰ ἦσαν στρατιωτικῆς προελεύσεως. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐπρόκειτο, ἴσως, περὶ κτημάτων, τὰ ὁποῖα ἐκαλλιέργουν οἱ ἐντόπιοι ἀγρόται διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων, ἐφ' ὅσον μάλιστα οἱ Ὀσμανίδαι ἐπὶ πολλὰ ἔτη δὲν εἶχον οὔτε τὸν χρόνον οὔτε

[88] Βλ. τὴν παλαιὰν ἀλλὰ θεμελιώδη μελέτην του «Περὶ δουλοπαροικίας παρὰ Ρωμαίοις καὶ Βυζαντινοῖς καὶ περὶ φορολογικῶν διατάξεων», Μελέται καὶ λόγοι, Ἀθῆναι 1882, σ. 291.

[89] Ἀναφέρεται ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις βασιλείου τάξεως, Β' 49 σ. 695 (ἔκδ. Βόννης).

[90] Θ. Οὐσπένσκη, «Ζητήματα πρὸς μελέτην τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους», ἐν ΔΙΕΕ τ. 2 (1885) σ. 544. Οἱ κάτοχοι τοιούτων κτημάτων ἐπλήρωνον φόρον καλούμενον *ζευγολόγιον* ἢ *ζευγαριτίκιον*. Βλ. F. Dölger, Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung σ. 53.

[91] Παχυμέρους, Μιχαὴλ Α' 23 σ. 69 στ. 7.

τὴν ὄρεξιν ν' ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν γῆν. Ἐὰν ταῦτα ἔχουν ὀρθῶς, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὰ πρῶτα çiflik ὡς ἐπιτεταγμένα ἀγροκτήματα πρὸς συντήρησιν τῶν ὀσμανικῶν στρατευμάτων, ἰδίως κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅτε ὁ Ὀσμὰν ἐγκαθίστατο εἰς τὴν γῆν ὡς χωροδεσπότης καὶ τὸ ὀθωμανικὸν ἐμιρᾶτον διήρχετο τὴν φεουδαρχικὴν αὐτοῦ περίοδον. Ἐνισχύει δὲ τὴν γνώμην ταύτην καὶ τὸ ὅτι ὑπάρχει πλήρης ἀντιστοιχία μεταξὺ τῶν λέξεων *çiflik* καὶ *ζευγηλατεῖον* διότι ἡ μὲν κατάληξις *-lik* ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ ἑλληνικὸν *-εῖον*, ἡ δὲ λέξις *ζευγηλάτης (ζευγολάτης* ἢ *ζευγᾶς)* δηλοῖ τὸν ἄγοντα ζεῦγος (çift) βοῶν πρὸς ἄροσιν. Πάντως, εἴτε ἐκ τοῦ *ζευγαρίου*, εἴτε ἐκ τοῦ *ζευγηλατείου* παράγεται, ἀναμφισβήτητον παραμένει ὅτι ὁ ὅρος *çiflik* εἶναι βυζαντινῆς προελεύσεως.

Ἕτερον σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ Ὀθωμανοὶ ἐμιμήθησαν τοὺς Βυζαντινοὺς σχετίζεται πρὸς τὸν ἰδιωτικὸν βίον καὶ δὴ πρὸς τὴν περιβολὴν τῶν γυναικῶν. Τὸ κάλυμμα τοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον τόσον στενῶς συνεδέθη ὑπὸ τῶν Εὐρωπαίων μὲ τὰς Ὀθωμανίδας, ἦτο βυζαντινὸν ἔθιμον καὶ ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς μετεδόθη εἰς τοὺς Τούρκους, πιθανώτατα περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. Διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι αἱ Ἑλληνίδες τοῦ μεσαίωνος, κατ' ἐπίδρασιν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, ἔφερον *στομομάνικον* ἢ *προσωπίδιον* ἤ, κοινῶς, *τσίπαν*[92]. Ἀντιθέτως, ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ibn Battuta πληροφορούμεθα ὅτι αἱ γυναῖκες τῶν Τούρκων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἦσαν ἀσκεπεῖς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀρχάν, πρᾶγμα ὅπερ ἐνεποίει βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς τὸν μαροκηνὸν περιηγητήν[93]. Ἐφ' ὅσον δὲ οἱ Ὀθωμανοὶ δὲν ἦλθον εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν μὲ ἀραβικοὺς πληθυσμοὺς προτοῦ κατακτήσουν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, καθίσταται προφανὲς ὅτι τὸ *γιασμάκι* καὶ ὁ *φερετζὲς* τῶν Ὀθωμανίδων εἶναι βυζαντινὴ ἐπίδρασις.

Μὲ τὴν καλύπτραν τοῦ προσώπου δικαίως ἐσχετίσθη καὶ ἡ ὑποτέλεια τῆς γυναικός, ἥτις ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας παρέμεινεν ἰδιάζον χαρακτηριστικὸν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὡς διεκήρυξαν οἱ μεταρρυθμισταὶ τῆς Νέας Τουρκίας, ὁ φερετζὲς ἦτο τὸ σύμβολον τῆς δουλείας τῆς Τουρκίσσης. Εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι τὴν δουλείαν ταύτην, ἥτις παρουσίαζε τοὺς μεταγενεστέρους Ὀθωμανοὺς ὀπισθοδρομικοὺς εἰς τὰ ὄμματα τῶν Εὐρωπαίων, δὲν ἐγνώριζον αἱ γυναῖκες τῶν Τούρκων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀσμὰν καὶ τοῦ Ὀρχάν. Ὁ

[92] Βλ. Φ. Κουκουλέ, «Βυζαντινὰ καὶ οὐχὶ τουρκικὰ ἔθιμα», ἐν BZ τ. 30 (1930) σσ. 180-185.

[93] Voyages τ. 2 σσ. 256, 379. Ὁ δὲ Π. Καρολίδης (Τὰ Κόμανα καὶ τὰ ἐρείπια αὐτῶν, Ἀθῆναι 1882, σ. 42) παρατηρεῖ ὅτι αἱ γυναῖκες τῆς φυλῆς τῶν Afsar καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους δὲν καλύπτουν τὸ πρόσωπόν των καὶ δὲν θεωροῦνται κατώτεραι τῶν ἀνδρῶν.

Ibn Battuta ἀναφέρει ὅτι, καθ' ὅν χρόνον ἐφιλοξενεῖτο ὑπὸ τουρκικῶν οἰκογενειῶν, αἱ γυναῖκες ἐνεφανίζοντο πρὸ τῶν ξένων καὶ συνδιελέγοντο μετ' αὐτῶν ἄνευ οὐδενὸς περιορισμοῦ [94]. Εἰς δύο δὲ περιπτώσεις ὁ περιηγητὴς καὶ ἡ ἀκολουθία του ἐγένοντο δεκτοὶ ὑπὸ γυναικῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὴν ἀνωτάτην κοινωνικὴν βαθμίδα, αἵτινες παρέθεσαν εἰς τοὺς ξένους συμπόσιον καίτοι οἱ σύζυγοί των δὲν ἦσαν παρόντες. Ἡ μία ἐκ τῶν κυριῶν τούτων ἦτο σύζυγος τοῦ ἐμίρη Ἐρετνᾶ, διαμένουσα ἐν Καισαρείᾳ [95], καὶ ἡ ἄλλη σύζυγος τοῦ Ὀρχάν, ἐν Νικαίᾳ [96]. Κατὰ τὴν περιοδείαν του ἀνὰ τὰ τουρκικὰ ἐμιρᾶτα συνήντα καθ' ὁδὸν γυναῖκας, αἱ ὁποῖαι ἐταξίδευον μόναι των ἢ μετὰ τοῦ ὑπηρέτου των δι' ἁμάξης ἢ ἔφιπποι [97]. Ὁ Ibn Battuta παρετήρει ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν καὶ τὴν συμπεριφορὰν αἱ γυναῖκες ἐφαίνοντο πολὺ ἀνώτεραι τῶν ἀνδρῶν, εἰς τρόπον ὥστε ἐὰν ὁ σύζυγος συνῴδευε τὴν γυναῖκά του ἦτο εὔκολον νὰ ἐκλάβῃ τις αὐτὸν ὡς ὑπηρέτην της [98]. Τοῦτο μαρτυρεῖ ὅτι αἱ γυναῖκες ὄχι μόνον εἰς κατωτέραν θέσιν δὲν εὑρίσκοντο, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἀπήλαυον ἐξαιρέτου τιμῆς, ἥτις ἔθετεν αὐτὰς εἰς θέσιν ὑπό τινας ἀπόψεις ἀνωτέραν τοῦ ἀνδρός. Ἐκ τούτου δυνάμεθα ἴσως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι αἱ γυναῖκες ἦσαν ὀλίγαι ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς ἄνδρας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἐνίσχυε τὴν γνώμην ὅτι νομαδικὴ ἦτο ἡ προέλευσις τῶν πρώτων Ὀθωμανῶν.

Ἡ κατωτέρα θέσις, ἥτις ἐδόθη εἰς τὴν γυναῖκα ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Τούρκων, ὠφείλετο εἰς τὴν ἐπίδρασιν πρῶτον τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀργότερον τοῦ Μωαμεθανισμοῦ. Ἀλλ' εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἰσλαμισμοῦ ἐξεδηλώθη βραδέως. Χαρέμια, ὑπὸ τὴν σημερινὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως, δὲν ὑπῆρχον οὔτε εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ σουλτάνου [99] πρὸ τοῦ Μουρὰτ τοῦ Β'. Ἡ πολυγαμία ὡς θεσμὸς δὲν ἦτο διαδεδομένη παρὰ τοῖς πρώτοις Ὀθωμανοῖς ὄχι μόνον διότι δὲν συνεβιβάζετο μὲ τὴν ἀντίληψίν των περὶ τῆς γυναικείας ἀξιοπρεπείας, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ὑπῆρχον πολλαὶ γυναῖκες μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ὀσμάν. Διὰ τοῦτο οἱ Ὀσμανίδαι ἦσαν κατ' ἀνάγκην ὀλιγάριθμοι προτοῦ ἔλθουν εἰς ἐπιμιξίαν μετὰ τῶν γυναικῶν τῆς Βιθυνίας.

---

[94] Voyages τ. 2 σ. 256.

[95] Αὐτόθι σ. 288.

[96] Αὐτόθι σ. 324.

[97] Αὐτόθι σ. 325, ἔνθα ἀναφέρεται γυνὴ ταξιδεύουσα ἔφιππος μὲ μόνην συνοδείαν ἕνα ὑπηρέτην. Ὁ ὑπηρέτης ἐπνίγη κατὰ τὴν διάβασιν τοῦ Σαγγαρίου, ἀλλ' ἡ γυνὴ ἐσώθη. Ἐν σ. 379 περιγράφεται ταξίδιον γυναικῶν δι' ἁμάξης.

[98] Αὐτόθι σ. 379.

[99] Πρβλ. Gibbons, The Foundation σ. 157 σημ. 1.

Πολλαὶ καὶ ποικίλαι εἶναι αἱ ἐπιδράσεις τοῦ Βυζαντίου ἐπὶ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ θὰ ἠδύναντο ν' ἀποτελέσουν ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας μελέτης [100]. Μὲ τὴν ἐγκατάστασίν των εἰς τὴν βιθυνικὴν γῆν καὶ κατόπιν μὲ τὴν εἴσοδόν των εἰς τὰς πόλεις, οἱ Ὀθωμανοὶ συνεχῶς υἱοθέτουν τὰ βυζαντινὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, τὰ φαγητά, τὰ λουτρά, τὴν διοίκησιν, τὴν φιλανθρωπικὴν ὀργάνωσιν, τὸν ἀρχιτεκτονικὸν ρυθμόν. Ἀκόμη καὶ τὸ βυζαντινὸν *ἄσπρον* διετηρήθη εἰς τὰ πρῶτα ὀθωμανικὰ νομίσματα, τὰ καλούμενα *akçe*.

Τοῦρκοί τινες λόγιοι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἰσχυρίσθησαν ὅτι καὶ τὸ devşirme (παιδομάζωμα) ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς βυζαντινῆς τακτικῆς τοῦ στρατολογεῖν τοὺς ἀλλοφύλους εἰς εἰδικὰ τάγματα. Ἐν τούτοις οὐδένα θεσμὸν ἀνάλογον πρὸς τὸ παιδομάζωμα εὑρίσκομεν ἐν τῷ Βυζαντινῷ Κράτει, ἡ δὲ συσχέτισις τῶν Γενιτσάρων πρὸς τοὺς Τουρκοπώλους εἶναι ἄκρως ἐπιπολαία. Ἡ προέλευσις τῶν δύο τούτων στρατιωτικῶν σωμάτων εἶναι ἐντελῶς χωριστὴ καὶ οὐδεμία συνάφεια δύναται νὰ εὑρεθῇ μεταξύ των.

Ὁ θεσμὸς τῶν Γενιτσάρων ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι μεταγενέστερος

---

[100] Τὴν σημασίαν τῶν βυζαντινῶν θεσμῶν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους ὑπετίμησε, παραδεχθεὶς μόνον τὴν ἑλληνικὴν προέλευσιν τῶν λέξεων *alay* καὶ *efendi*, ὁ καθηγητὴς Köprülü, εἰς μελέτην του ὑπὸ τὸν τίτλον «Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν βυζαντινῶν θεσμῶν ἐπὶ τῶν ὀθωμανικῶν», τουρκιστί, εἰς τὸ Türk Hukuk ve Iktisat Tarihi Mecmuası τ. 1 (1931) σσ. 165-313, ὡς καὶ εἰς σύντομον ἀνακοίνωσιν ἐπὶ τοῦ θέματος «Les institutions byzantines ont-elles joué un rôle dans la formation des institutions ottomanes ?» γενομένην εἰς τὸ Διεθνὲς Ἱστορικὸν Συνέδριον τῆς Βαρσοβίας (1933) καὶ δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ Bulletin of the International Committee of Historical Sciences τ. 6 (1933) τεῦχος 23 σσ. 297-302. Εἰς κριτικὴν τοῦ ἄρθρου τοῦ Köprülü ὑπὸ F. Taeschner, ἐν OLZ τ. 36 (1933) σσ. 484-488, ὁ γερμανὸς ἱστορικὸς παρατηρεῖ ὅτι ἡ μονομέρεια τοῦ τούρκου συναδέλφου του ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι δὲν χρησιμοποιεῖ τὰς βυζαντινὰς πηγὰς (σ. 486). Ἐκτὸς τοῦ Taeschner, διεφώνησε πρὸς τὸν Köprülü καὶ ὁ R. Guilland εἰς τὸ ἄρθρον του «Institutions byzantines – institutions musulmanes», ἐν Annales d'Histoire Économique et Sociale, Ἰούλιος 1934, σ. 426 κ. ἑξ. Περὶ τῆς ἐπιβιώσεως βυζαντινῶν θεσμῶν καὶ ἐθίμων παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς, πλὴν τῆς μνημονευθείσης πραγματείας τοῦ καθηγ. Φ. Κουκουλέ, ἀξιόλογος εἶναι καὶ ἡ μελέτη τοῦ K. Dieterich, Das Griechentum Kleinasiens, Λειψία 1915, σ. 14 κ. ἑξ. Εἰδικῶς δὲ περὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ τουρκικῶν λουτρῶν βλ. Djelal Esad, Constantinople — De Byzance à Stamboul, Παρίσιοι 1909, σσ. 224-230, καὶ Φ. Κουκουλέ, «Τὰ λουτρὰ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους», ἐν ΕΕΒΣ τ. 11 (1935) σ. 205. Περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐπὶ τῶν πρώτων ὀθωμανικῶν κτιρίων, βλ. R. Hartmann, Im neuen Anatolien σσ. 22-23, 32, 43, καὶ Cl. Huart, Konia — La ville des derviches tourneurs σ. 13.

τοῦ Ὀσμὰν καὶ τοῦ Ὀρχάν, ἐμφανισθεὶς κατὰ μὲν τὸν Gibbons[101] ἐπὶ Μουρὰτ τοῦ Α΄, κατὰ δὲ τὸν Hasluck[102] ἐπὶ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ. Κατὰ τὰς νεωτέρας ἐρεύνας τοῦ Ismail Hakkı Uzunçarşılı[103] ὁ θεσμὸς τῆς στρατολογίας χριστιανῶν αἰχμαλώτων (pençik kanunu) ἐμφανίζεται κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος, ἐπὶ Μουρὰτ τοῦ Α΄, ἀλλ' ἀναδιοργανοῦται ὑπὸ τὴν γνωστὴν μορφὴν τοῦ devširme κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Μωάμεθ τοῦ Α΄ καὶ τοῦ διαδόχου του Μουρὰτ τοῦ Β΄, ὅτε αἱ ὀθωμανικαὶ κατακτήσεις εἰς τὴν Εὐρώπην ἐσταμάτησαν καὶ ἡ ἔλλειψις νέων αἰχμαλώτων ὡδήγησεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ στρατολογηθοῦν τὰ τέκνα τῶν χριστιανῶν ὑπηκόων τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Τότε καθωρίσθησαν αἱ διατάξεις τοῦ devširme, αἵτινες κατὰ τὸν καθηγ. Uzunçarşılı ἀπέβλεπον εἰς διττὸν σκοπόν, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸν βαθμιαῖον ἐξισλαμισμὸν τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ. Τὸ νέον τοῦτο σύστημα, devşirme kanunu λεγόμενον, ἀντικατέστησε τὸ παλαιὸν pençik kanunu, τὸ τῆς χρησιμοποιήσεως, δηλονότι, χριστιανῶν αἰχμαλώτων εἰς διάφορα ἔργα, στρατιωτικὰ καὶ μή, καὶ διετηρήθη ἐν ἰσχύϊ ἐπὶ δύο καὶ ἥμισυν αἰῶνας.

Κατὰ ταῦτα, αἱ παλαιότεραι μαρτυρίαι περὶ Γενιτσάρων ἤδη ἀπὸ τοῦ 1385 δὲν σχετίζονται πρὸς τὸ παιδομάζωμα. Εἰς ἐποχὴν ὅτε τὸ παιδομάζωμα ἦτο ἄγνωστον ἀκόμη καὶ οἱ Ὀσμανίδαι δὲν εἶχον ἐξελιχθῆ πολὺ πέραν τοῦ νομαδισμοῦ, ἡ συνένωσις τῶν γηγενῶν μετὰ τῶν κατακτητῶν προῆλθεν ὄχι διότι οἱ Βυζαντινοὶ προσεχώρησαν δῆθεν εἰς τὸν πολιτισμὸν τῶν ἐπιδρομέων, ἀλλὰ διότι αὐτοί, μετὰ τὰς πρώτας των ἐπιτυχίας, ὅταν δὲν ὑπῆρχε πλέον ἔδαφος πρόσφορον διὰ λεηλασίαν, ἠσπάσθησαν τὸν ἀγροτικὸν βίον, εὑρεθέντες ἐν τῷ μέσῳ ἐπικρατεστέρου περιβάλλοντος καὶ ἑλκυόμενοι ὑπὸ τῆς εὐφορίας τῆς βιθυνικῆς γῆς. Ὁμοῦ μετὰ τῆς γῆς προσέλαβον καὶ βασικὰ στοιχεῖα τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ.

Ἤδη προτοῦ λήξῃ ὁ ΙΓ΄ αἰών, ὁ διορατικὸς νοῦς τοῦ Ὀσμὰν προέβλεπεν ὅτι τὸ μέλλον αὐτοῦ καὶ τῶν ὀπαδῶν του συνίστατο εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς γεωργίας. Ἡ ἐποχὴ τῶν ληστρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς λαφυραγωγίας ἔβαινε πρὸς τὸ τέλος της διότι μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν εὐπόρων καὶ τὴν ἐξάντλησιν τοῦ πλούτου δὲν ὑπῆρχον πλέον πολύτιμα λάφυρα. Ὁ Ὀσμὰν ἐγκαίρως ἀντελήφθη ὅτι τὸ

[101] The Foundation σσ. 117-119. Πρβλ. Langer-Blake, ἐν AHR τ. 37 σσ. 497-498.

[102] Christianity and Islam under the Sultans, τ. 2 σ. 487-493.

[103] Εἰς πρόσφατον ὀγκῶδες ἔργον του Kapukulu Ocakları (Türk Tarih Kurumu, Ἄγκυρα 1943), τ. 1 σσ. 5-14, 144-146.

ἔργον του ἦτο νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς ἑνὸς ἀγροτικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖο
ἀνέμενεν ἀρχηγὸν ἱκανὸν νὰ τὸν σώσῃ ἀπὸ τὴν ἀναρχίαν καὶ τ
ἐπακόλουθά της. Τοιοῦτον ἀρχηγὸν ὁ βιθυνικὸς λαὸς εὕρισκεν ἄ
λοτε ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀλεξίου τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ. Ἐὰν τὸ ι
νημά του εἶχεν ἐπικρατήσει, ὁ Ὀσμὰν οὐδέποτε, ἴσως, θὰ ἵδρ
τουρκικὸν κράτος ἐν Βιθυνίᾳ. Ἀλλ' ἡ ἀποτυχία τοῦ Φιλανθρωπην
ἔρριψε τὴν χώραν εἰς κατάστασιν χαώδη καὶ ἡ ἀνάγκη ἄλλου ἰσχ
ροῦ ἀρχηγοῦ ἦτο καταφανεστέρα παρά ποτε. Ὁ Ὀσμὰν ἐνεφανίσ
ἐκεῖ ὅπου ἦτο ἀπαραίτητος καὶ κατὰ τὴν κατάλληλον στιγμήν.

Τὸ ἔργον του καθίστατο ἀκόμη εὐκολώτερον διότι κατὰ τ
ἐποχὴν ἐκείνην ὁ λαὸς τῆς Βιθυνίας ἦτο πνευματικῶς καὶ ψυχικ
ἀπομεμονωμένος. Εἰς τὰ ὄμματα τοῦ λαοῦ ἡ Βασιλεύουσα εἶχ
ἀποβῆ μῦθος μακρινὸς καὶ ξένος, περισσότερον ἀφ' ὅσον ἦτο
Ἰκόνιον διὰ τοὺς τούρκους ἡγεμόνας τῆς δυτικῆς Μικρᾶς Ἀσίας κ
τοὺς ὀπαδούς των. Κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας αἱ σχέσεις κ
βερνήσεως καὶ ἀρχομένων εἶχον λάβει μορφὴν καθαρῶς ἐχθρικ
καί, ὁσάκις δὲν ὑπῆρχον ἔνοπλοι συρράξεις, ὁ λαὸς ἔβλεπε τοὺς ἀ
τιπροσώπους τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας μόνον ὡς ὀχληροὺς εἰσπράκτ
ρας φόρων διὰ πολέμους οἱ ὁποῖοι δὲν τὸν ἐνδιέφερον καὶ δι' ἀ
γέρσεις μεγαλοπρεπῶν ναῶν, τοὺς ὁποίους δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἴδ
Ὁ Μιχαὴλ ὁ Η΄, καὶ ἔτι μᾶλλον ὁ διάδοχός του Ἀνδρόνικος, ἤθ
λον νὰ μετατρέψουν τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν εἰς εὐρωπαϊκ
δύναμιν, ἐνῷ αὕτη ἐπὶ τῆς Ἀσίας εἶχε πάντοτε στηριχθῆ καὶ ἐκ τ
Ἀσίας εἶχεν ἀντλήσει τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἰσχύος τ
Ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τῆς Βιθυνίας ἔπνεεν ἄνεμος τοπικῶν ἐπιδι
ξεων καὶ στενῶν ἀτομικῶν συμφερόντων. Τοπικὴ πνευματικὴ κίν
σις δὲν ὑφίστατο ὥστε νὰ προσδώσῃ πνευματικὸν περιεχόμενον ε
τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν ἐπιδρομέων καὶ νὰ δικαιώσῃ τὰς θυσίας τ
λαοῦ. Τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα εἶχεν ἀμβλυνθῆ, ὡς προηγουμένω
ἀνεφέρομεν. Ὁμοῦ μετὰ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ἤρχισε
ἀτονῇ καὶ τὸ γλωσσικὸν αἴσθημα, τὸ ὁποῖον καθ' ὅλην τὴν Μικρ
Ἀσίαν ἦτο στενῶς συνδεδεμένον μὲ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν τ
κατοίκων. Ἐνῷ ὅμως εἰς τὰς πόλεις ἡ γλῶσσα δὲν εἶχε μεγάλην ο
μασίαν, διότι ἐκεῖ τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἦτο συνησπισμένον κ
ἠδύνατο νὰ ἀντιδράσῃ ὁμαδικῶς κατὰ τῆς ξενικῆς ἐπικρατήσεως, ε
τὴν ὕπαιθρον ἑκάστη λέξις, τὴν ὁποίαν ὁ λαὸς ἐμάνθανεν ἀπὸ το
Τούρκους, ἦτο καὶ ἓν βῆμα πρὸς τὸν ἐκτουρκισμὸν καὶ ἀργότερο
πρὸς τὴν ἀρνησιθρησκείαν[104]. Καὶ τοῦτο διότι κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκ

[104] Ἡ ἄρνησις τῆς γλώσσης, πρὸ πάντων εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς Μικρ
Ἀσίας, ἔφθανε μέχρις ἀλλαγῆς τοῦ ὀνόματος τῶν Χριστιανῶν. Χωρὶς

νην καμπὴν τῆς ἱστορίας ὁ λαὸς εἶχε παύσει ἀναμένων τὴν σωτηρίαν του ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἕκαστος ἐσκέπτετο πῶς νὰ σώσῃ τὴν ζωήν του.

Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, ἡ ἐμφάνισις τοῦ σωματείου τῶν Ἀχῆ ἔμελλε νὰ ἀσκήσῃ μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὰ μικρασιατικὰ πράγματα. Ἐξ ὅσων σήμερον γνωρίζομεν περὶ τῆς ὀργανώσεως ταύτης [105] δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι μετεῖχε τῶν ἐξεχόντων χαρακτηριστικῶν

σκολίαν οἱ Μικρασιᾶται προσελάμβανον τουρκικὰ ὀνόματα, ἀκριβῶς ὅπως κατὰ τὸν εἰκοστὸν αἰῶνα οἱ ἕλληνες μετανάσται ἐν Ἀμερικῇ ἀλλάζουν ὀνοματεπώνυμον ἐπὶ τῷ ἀγγλικώτερον. Περιττὸν ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἡ ἀλλαγὴ αὕτη τοῦ ὀνόματος δὲν ὡδήγει πάντοτε εἰς ἄρνησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, οὔτε ἦτο ἀψευδὲς τεκμήριον χαλαρότητος περὶ τὴν πάτριον θρησκείαν. Ἀπὸ ἐπιμνημόσυνον ἀφιέρωμα τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Παϊσίου εἰς τὴν μονὴν τῆς Παναγίας τῆς Καμαριωτίσσης ἐν Χάλκῃ μανθάνομεν ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ ἱεράρχου ἐκαλεῖτο Λατύφ! (Μ. Γεδεών, Γράμματα πατριαρχικὰ περὶ τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, Κων)πολις 1903, σ. 105). Ἐπίσης εἶναι γνωστὸν ὅτι μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ τὸ ὄνομα *Μουράτ* ἦτο σύνηθες μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν τῆς Καππαδοκίας.

[105] Περὶ τῶν Ἀχῆ ἐγράφησαν μέχρι σήμερον αἱ ἑξῆς λίαν ἐνδιαφέρουσαι μελέται: F. Taeschner, «Beiträge zur Geschichte der Achis in Anatolien (14.-15. Jht.) auf Grund neuer Quellen», ἐν Islamica τ. 4 (1929) σσ. 1-47 (ἐν σσ. 29-47 καταγραφὴ τῶν διαφόρων πηγῶν). Τοῦ αὐτοῦ, «Legendenbildung um Achi Evran, den Heiligen von Kiršehir», ἐν Festschrift Friedrich Giese, Βερολῖνον-Λειψία 1941. V. A. Gordlevskij, «Ἀπὸ τὴν συντεχνιακὴν ζωὴν τῆς Τουρκίας, συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀχῆ», ρωσιστί, ἐν Zapiski Kollegij Vostokovedov [Mémoires du Comité des Orientalistes] τ. 2 τεῦχος 2 (1926-27) σσ. 235-248. Τοῦ αὐτοῦ, «Οἱ δερβίσαι τοῦ Ἀχῆ Ἐβρὰν καὶ αἱ συντεχνίαι ἐν Τουρκίᾳ», ρωσιστί, ἐν Izvestija Akademij Nauk SSSR [Bulletin de l'Académie des Sciences de l'URSS] 6η σειρά, 1927, τεῦχος 15-17, σσ. 1171-1194. Τοῦ αὐτοῦ, «Ἡ ὀργάνωσις τῶν συντεχνιῶν παρὰ τοῖς Τατάροις τῆς Κριμαίας», ρωσιστί, ἐν Trudi Etnografo-archeologeskogo Museja τ. 4 (1928) σσ. 56-65. Πλὴν τούτων, συνοπτικαὶ παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν Ἀχῆ εὑρίσκονται εἰς τὰ κάτωθι γενικώτερα ἔργα: Köprülüzade Mehmet Fuat, Türk edebiyatında ilk mütesavvifler, Κων)πολις 1918, σ. 237 κ. ἑξ. Τοῦ αὐτοῦ, «Anadoluda Islamiyet», ἐν Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası τ. 2 (1922-23), σ. 386 κ. ἑξ. F. Giese, «Das Problem der Entstehung des osmanischen Reiches», ἐν ZSem τ. 2 (1928) σ. 254 κ. ἑξ. H. Thorning, Beiträge zur Kenntnis des islamischen Vereinswesens auf Grund des Bast Madad et-Taufiq [Türkische Bibliothek Nr. 16], Βερολῖνον 1913, σ. 214 κ. ἑξ. Ἐπιγραφικὰ κείμενα τοῦ Ἀχισμοῦ ἐδημοσίευσαν οἱ κάτωθι: Ahmed Tevhid, «Ἡ κυβέρνησις τῶν Ἀχῆ ἐν Ἀγκύρᾳ», τουρκιστί, ἐν TOEM τ. 4 (1329/1913) σσ. 1200-1204. Halil Edhem, «Δύο ἐπιγραφαὶ τῶν Ἀχῆ τῆς Ἀγκύρας», τουρκιστί, TOEM τ. 7 (1332/1917) σσ. 312-315. Mübarek Galip, Ankara, μέρος I, Κων/πολις 1341,—μέρος II, Κων/πολις 1928. Ismail Hakkı, Kitabeler, Κων/πολις 1345/1927.

τῆς μεσαιωνικῆς συντεχνίας, τῆς κομμουνιστικῆς κοινότητος, τοῦ μοναστηριακοῦ βίου, χωρὶς ὅμως τὴν αὐστηρὰν ἀσκητικὴν παράδοσιν [106], καί, τέλος, τοῦ μωαμεθανικοῦ συλλόγου μυστικιστῶν, πάντων τούτων συνδυαζομένων κατὰ τρόπον ἀξιοθαύμαστον καὶ ἀποτελούντων κρᾶμα πρωτοφανὲς εἰς τὴν ἱστορίαν. Τὸ ὄνομα τοῦ σωματείου ὡς μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ibn Battuta (al-akhiyat al-fityan=Ἀδελφότης τῶν Νέων) [107] μαρτυρεῖ ὅτι ἀρχικῶς συνεκροτήθη ὑπὸ τῆς νεολαίας, ἥτις διεμόρφωσε τὰς πρώτας ἰδεολογικὰς κατευθύνσεις, αἱ ὁποῖαι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, παρέμειναν ἐν ἰσχύϊ καθ' ὅλην τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἀχισμοῦ. Καὶ πράγματι, μόνον νέοι, μὲ ζωογόνον πλεόνασμα ζωῆς καὶ ἐνθουσιασμοῦ, ἠδύναντο νὰ δημιουργήσουν τοιαύτην κοινωνικὴν δύναμιν.

Τὸ ἰδεολογικὸν περιεχόμενον τοῦ Ἀχισμοῦ ἐνσωματοῦται εἰς τὸν κώδικα τοῦ futuwwa [108], ὅστις δύναται νὰ ὁρισθῇ ὡς «τὸ σύνολον τῶν ἀξιεπαίνων ἐκείνων ἰδιοτήτων, αἵτινες χαρακτηρίζουν τὸν ἱπποτικὸν νέον (fata) καὶ ἰδίως ἡ εὐγένεια τοῦ ἤθους καὶ ἡ μεγαλοψυχία». Τὸ δὲ κεντρικὸν βίωμα τοῦ futuwwa δύναται νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τῆς χριστιανικωτάτης φράσεως : ithar 'ala nafsihi (τίθει τὸν πλησίον σου ὑπεράνω σεαυτοῦ). Μὲ τὸ δυναμικὸν τοῦτο κήρυγμα ἦτο ἑπόμενον ὅτι ὁ Ἀχισμὸς θὰ συνεκίνει τὴν κοινωνίαν τοῦ ΙΔ' αἰῶνος.

---

[106] Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι ὁ Ibn Battuta (τ. 2 σ. 437) λέγει ὅτι τὰ μοναστήρια τῶν Ρωμαίων ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ zaviye, δηλ. τὰ κοινόβια τῶν Ἀχῆ.

[107] Ὁ J. Deny εἰς τὸ βραχὺ ἄρθρον του «Fütüwwet-name et romans de chevalerie turcs», ἐν JA, 11η σειρά, τ. 16 (1920) σσ. 182-183, παρατηρεῖ ὅτι ἡ λέξις *Ἀχῆ* δὲν προῆλθεν ἐκ τῆς ἀραβικῆς *akh* (=ἀδελφός), ἀλλ' ἐκ τῆς ἀνατολικῆς τουρκικῆς *aqi*, ἥτις σημαίνει «γενναιόδωρος, ἱπποτικός». Ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ Ibn Battuta, ἀποκαλῶν τοὺς Ἀχῆ «ἀδελφούς», θεωρεῖ τὴν λέξιν ξενικὴν καὶ προτάσσει αὐτῆς τὸ ἄρθρον al (al-akhi), εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγένετο συσχέτισις τῆς τουρκικῆς λέξεως *aqi* πρὸς τὴν ἀραβικὴν *akh-i*, ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος τῆς προφορᾶς των. Συμφωνοῦντες πρὸς τὸν Taeschner, Islamica τ. 4 σ. 15, φρονοῦμεν ὅτι εἶναι πιθανὸν νὰ ἐγένετο συμφυρμὸς τῶν δύο λέξεων ὡς συνέβη καὶ μὲ τὸν τίτλον *mevlana*, ὅστις ἀρχικῶς ἐσήμαινεν «ὁ κύριος ἡμῶν» καὶ ἀργότερον ἐδήλου τὸν λόγιον. Βλ. σχετικῶς E. Littman, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 102. Οὕτω, ἡ ἀρχικὴ λ. *aqi* εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκαλύφθη ὑπὸ τῆς ἀραβικῆς λ. *akh-i*.

[108] Ibn Battuta τ. 2 σ. 261. Πρβλ. EI, ἄρθρον «Futuwwa» (ὑπὸ C. van Arendonk), τ. 2 σσ. 130-131. Ὡσαύτως τ. 4 σ. 1011. Ἀξιόλογος εἶναι καὶ ἡ μνημονευθεῖσα ἐργασία τοῦ Thorning, ἰδίως τὸ Δ' κεφάλαιον ἀφιερωμένον εἰς τὸν futuwwa, ὡς καὶ ἡ τοῦ R. Hartmann «Futuwwa und Malama», ἐν ZDMG τ. 72 (1918) σ. 193 κ. ἑξ., καὶ τοῦ H. Ritter «Zur Futuwwa», ἐν Islam τ. 10 (1920) σ. 244 κ. ἑξ. Ὁ Hartmann τονίζει τὸν λαϊκὸν χαρακτῆρα τοῦ futuwwa, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Thorning, ὅστις διακρίνει ἀριστοκρατικὰς τάσεις εἰς τὰς ἱπποτικὰς ὀργανώσεις τῶν Τούρκων.

Δικαίως εἰς τὴν διάνοιαν τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οἵτινες εἶχον ὑποστῆ πολλά δεινά συνεπείᾳ τῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς ἀναρχίας, ὁ 'Αχισμός παρουσιάζετο ὡς μόνη ἐλπὶς ἑνὸς καλυτέρου καὶ δικαιοτέρου κόσμου.

'Εάν εἰς τάς ἠθικάς ταύτας ἀρχάς προστεθῆ καὶ τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τῶν 'Αχῆ, τότε ἡ κεφαλαιώδης σημασία τῆς 'Αδελφότητος τῶν Νέων γίνεται πασίδηλος. Οἱ 'Αχῆ ἀνελάμβανον, λέγει ὁ Ibn Battuta[109], «ν' ἀνατρέπουν τοὺς τυράννους, νά φονεύουν τοὺς δορυφόρους τῆς τυραννίας καὶ τοὺς κακοήθεις ἐκείνους, οἵτινες συνδέονται μετ' αὐτῶν». 'Η ἐπιδίωξις τοῦ εὐγενοῦς τούτου σκοποῦ καθίσταται τοὺς 'Αχῆ πολιτικὸν παράγοντα, τὸν ὁποῖον οἱ ἀρχηγοί τῶν τουρκικῶν ἐμιράτων δὲν ἠδύναντο ν' ἀγνοήσουν. 'Αλλ' ἐξ ὅσων ἀναφέρει ὁ Ibn Battuta περὶ τῶν ἀγαθῶν σχέσεων τῶν διαφόρων ἐμίρηδων μὲ τάς τοπικάς ὀργανώσεις τοῦ 'Αχισμοῦ, συμπεραίνομεν ὅτι οἱ 'Αχῆ, οἱ ἀδιάλλακτοι αὐτοὶ δημοκράται τοῦ μεσαίωνος, δὲν ἤρχοντο εἰς ρῆξιν μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν τουρκικῶν κρατιδίων προφανῶς διότι οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἐθεώρουν συμφέρον των νά προσεταιρισθοῦν τὴν 'Αδελφότητα, υἱοθετοῦντες συνάμα καὶ τάς οὐσιώδεις ἀρχάς της[110]. Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δύναται νά ἐξηγηθῆ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ταχεῖα ἐξέλιξις τῶν τουρκικῶν ἐμιράτων, καθεστώτων βίας, εἰς φορεῖς τάξεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἀπουσία τῶν αἱματηρῶν ἐκείνων συγκρούσεων, αἵτινες κατέστησαν τὴν ἰδεολογικῶς συγγενῆ ὀργάνωσιν τῶν Haššiyun (Assassins) ἀλησμόνητον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος. 'Εν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Γέροντος τοῦ Ὄρους, οἱ 'Αχῆ ἦσαν στοιχεῖον νομοταγὲς καὶ εἰρηνικόν, ἀσκοῦντες ἀγαθὴν ῥοπὴν ἐπὶ τοῦ δημοσίου βίου. 'Η δὲ ἰδιωτική των ζωὴ καὶ ἡ κοινωφελὴς καὶ φιλόπτωχος δρᾶσίς των ἦσαν τοιαῦται ὥστε ὁ πολύπειρος ταξιδιώτης Ibn Battuta[111] ὁμολογεῖ ὅτι οὐδαμοῦ τῆς οἰκουμένης συνήντησεν ἀνθρώπους τόσον εὐεργετικούς.

'Η Περιήγησις τοῦ Ibn Battuta εἶναι ἡ κυριωτέρα σύγχρονος πηγὴ περὶ τοῦ σωματείου τῶν 'Αχῆ. 'Εκεῖθεν ἀντλοῦμεν τὴν πληροφορίαν ὅτι περὶ τὸ ἔτος 1333 οἱ 'Αχῆ ἦσαν διεσκορπισμένοι καθ' ἅπασαν τὴν τουρκοκρατουμένην 'Ανατολήν, καὶ πυρῆνές των εὑρί-

[109] Voyages τ. 2 σ. 261.

[110] Καθὼς παρατηρεῖ καὶ ὁ V. A. Gordlevskij, ἐν Izvestija Akademij Nauk SSSR, 6η σειρά, τεῦχος 15-17 σ. 1184, οἱ 'Αχῆ συνηργάσθησαν μὲ τὸ 'Οθωμανικὸν Κράτος ἐφ' ὅσον τοῦτο συνεφώνει μὲ τὰς πολιτικὰς ἀρχάς των. Μόλις ὅμως ἡ ἐξουσία τῶν 'Οθωμανῶν ἐγένετο αὐταρχική, ἐπῆλθεν ὁ διχασμὸς καὶ ἡ ῥῆξις μεταξὺ κράτους καὶ ὀργανώσεως.

[111] Voyages τ. 2 σσ. 261, 262, 264-265.

σκοντο εἰς πᾶσαν ἐπαρχίαν, πόλιν καὶ χωρίον[112]. Κατά τὸν μαροκηνὸν περιηγητήν, τὰ μέλη τῆς ὀργανώσεως ἦσαν ἄγαμοι νέοι, ποριζόμενοι τά πρὸς τὸ ζῆν διά τῆς ἐργασίας των. Διῃρημένοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατ' ἐπαγγέλματα, ἀπετέλουν ἕνα σύλλογον καὶ ἐξέλεγον τὸν ἀρχηγόν των, τὸν ὁποῖον προσηγόρευον akhi. Οὗτος, συγκεντρῶν τοὺς κοινοὺς πόρους, ἵδρυε κοινόβιον (zaviye), ἔνθα παρά τά χρειώδη ἔπιπλα ἐτίθεντο πολυτελεῖς τάπητες καὶ λαμπάδες[113]. Καθ' ἑκάστην ἑσπέραν οἱ ἀδελφοὶ κατέθετον τά κέρδη των εἰς τὸ κοινοβιακὸν ταμεῖον καὶ κατόπιν συνέτρωγον καὶ συνεχόρευον μέχρι βαθείας νυκτός. Εἶναι φυσικὸν νά ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ χοροί των εἶχον θρησκευτικὸν νόημα, ὅπως οἱ χοροὶ τῶν Μεβλεβήδων. Εἰς τὴν zaviye παρεῖχον στέγασιν καὶ φαγητὸν εἰς πάντα ταξιδιώτην, συνήθως ἐπὶ τριήμερον[114], ἐπιδεικνύοντες πνεῦμα φιλοξενίας, τὸ ὁποῖον ἀπέσπα τὸν θαυμασμὸν τοῦ μαροκηνοῦ περιηγητοῦ.

'Αλλ' αἱ zaviye δὲν ἐχρησίμευον μόνον ὡς κοινόβια καὶ ὡς ξενῶνες· ἦσαν συγχρόνως καὶ κοινωνικαὶ ἑστίαι μὲ μορφωτικὴν καὶ θρησκευτικὴν ἀποστολήν. Εἰς τὴν Προῦσαν[115] ὁ Ibn Battuta παρέμεινεν ὡς φιλοξενούμενος τοῦ 'Αχῆ Šemseddin, ὅστις ἦτο ἐκ τῶν διαπρεπεστέρων μελῶν τοῦ σωματείου ἐν τῇ ὀθωμανικῇ πρωτευούσῃ καὶ ἐταυτίσθη πρὸς τὸν ἀδελφὸν τοῦ σεΐχου Edebalı, τοῦ πενθεροῦ τοῦ 'Οσμάν. 'Ετελεῖτο τότε ἡ ἑορτὴ ašura (10η τοῦ μηνὸς Μουχαρρὲμ) καὶ εἰς το κοινόβιον παρευρίσκοντο πλὴν τῶν τακτικῶν μελῶν καὶ οἱ στρατιωτικοὶ ἡγέται τῆς πόλεως, πολλοὶ ἐκ τῶν κατοίκων, καθὼς καὶ τινες προσωπικότητες παρεπιδημοῦσαι ἐν Προύσῃ. Μεταξὺ αὐτῶν διεκρίνετο ὁ νομομαθὴς καὶ ἱεροκῆρυξ Meğdeddin al-Kunewy (ὁ 'Ικονιεύς) καὶ ὁ σεΐχης Abdallah al-Misry (ὁ Αἰγύπτιος), ὅστις ἦτο ἄνθρωπος εὔπορος καὶ εἶχε περιηγηθῆ ὁλόκληρον τὸν τότε γνωστὸν κόσμον. Τὸ κοράνιον ἀνεγνώσθη ὑπὸ εἰδικῶν καλλιφώνων ψαλτῶν καὶ ἐπηκολούθησε κήρυγμα ὑπὸ τοῦ Meğdeddin. Κατόπιν ὁ ῥήτωρ ἀπηύθυνε συγκινητικωτάτην παραίνεσιν πρὸς τοὺς πιστοὺς τοῦ 'Αλλάχ. «Ἦτο νὺξ ἐξόχως συγκινητική», γράφει ὁ Ibn Battuta. Οἱ παρευρισκόμενοι ἔφαγον καὶ ἐχόρευσαν. 'Υπὸ τὴν ἐπίρροιαν τῆς μυστικοπαθείας ἐξεδηλώθησαν ἐνθουσιαστικαὶ τάσεις. Ἤδη διαρκοῦντος τοῦ κηρύγματος τινὲς τῶν πιστῶν, περιελθόντες εἰς θρησκευτικὴν ἔκστασιν, ἤρχισαν νά ἐκβάλουν ἀνάρθρους κραυγάς. Εἷς ἐξ αὐτῶν

[112] Αὐτόθι σ. 260.

[113] Αὐτόθι σσ. 261-263. 'Ο Ibn Battuta παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὰ κοινόβια ἦσαν ἐστρωμμένοι καλοὶ *ἑλληνικοί* τάπητες, ὅπερ δεικνύει ὅτι ἡ ταπητουργία ἦτο εἰς τὰς χεῖρας τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ.

[114] Αὐτόθι σ. 295.

[115] Αὐτόθι σσ. 318-320.

ἀπώλεσε τὰς αἰσθήσεις καὶ μετ' ὀλίγον ἀπέθανε. Ἐτάφη τὴν ἐπομένην καὶ ὁ Ibn Battuta ἔλαβε μέρος εἰς τὴν νεκρώσιμον ἀκολουθίαν. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὸ θλιβερὸν τοῦτο συμβὰν δὲν ἦτο σπάνιον, οὔτε καὶ ἐθεωρεῖτο δυστύχημα μεταξὺ ἀνθρώπων διατελούντων ὑπὸ τὸ κράτος θρησκευτικῆς ἐξάρσεως. Ὡς ἦτο ἑπόμενον, οἱ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἀποθνήσκοντες ἐμακαρίζοντο ὑπὸ τῶν ζώντων διότι ἀπήρχοντο πρὸς τὸν Ἀλλὰχ μὲ τὸ παραλήρημα τῆς κατανύξεως καὶ τὴν ὀπτασίαν τοῦ Παραδείσου. Διὰ ταῦτα, κατὰ τὴν θερινὴν ἐκείνην νύκτα τὴν προσοχὴν τῆς ὁμηγύρεως δὲν συνεκέντρωσε τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, ἀλλὰ ἡ ἐπιβλητικὴ μορφὴ τοῦ Meğdeddin τοῦ Ἰκονιέως. Ἐθαυμάζετο διὰ τὴν σοφίαν του καὶ ἐξετιμᾶτο διότι ἔζη διὰ τοῦ κόπου τῶν χειρῶν του. Ἰδιαίτερον ἀντικείμενον θαυμασμοῦ ἀπετέλει ἡ παντελὴς ἀκτημοσύνη τοῦ ἀνδρός. Οὐδὲν κατεῖχε πλὴν τῶν ἐνδυμάτων του. Τὴν νύκτα ἐκοιμᾶτο εἰς τὸ νεκροταφεῖον. Οὐδέποτε ὅμως παρέλειπε νὰ προσέλθῃ εἰς τὰς συγκεντρώσεις, κηρύττων καὶ παροτρύνων τοὺς πιστοὺς εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ Προφήτου. Τόσον βαθεῖαν ἐντύπωσιν ἐνεποίησεν εἰς τὸν ἄραβα περιηγητὴν ἡ προσωπικότης τοῦ sufi τούτου, ὥστε μόλις διελύθη ἡ ὁμήγυρις, ἔσπευσεν εἰς τὸ νεκροταφεῖον διὰ νὰ γνωρίσῃ τὸν Meğdeddin ἐκ τοῦ σύνεγγυς. Δυστυχῶς ἡ τύχη δὲν τὸν ηὐνόησεν. Ὁ σεῖχης ἦτο ἀπὼν κατ' ἐκείνην τὴν νύκτα.

Ταῦτα ἐγένοντο εἰς τὴν Προῦσαν ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν κατάληψίν της ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν. Ὁ ἀναγινώσκων τὴν περιγραφὴν τοῦ Ibn Battuta δὲν δύναται νὰ μὴ ἐνθυμηθῇ τὰς συγκεντρώσεις καὶ τὰς ἐνθουσιαστικὰς ἐκδηλώσεις τῶν Χριστιανῶν τῶν πρώτων ἀποστολικῶν χρόνων. Καὶ ὄντως μόνον νεοφώτιστοι ἠδύναντο νὰ αἰσθανθοῦν καὶ νὰ ἐκφράσουν τὴν θρησκευτικότητά των κατὰ παρόμοιον τρόπον. Εἰς τὴν χώραν τοῦ Ibn Battuta, ὅπου ὁ Μωαμεθανισμὸς εἶχε μακρὰν παράδοσιν, τοιαῦτα φαινόμενα δὲν ἐσημειοῦντο.

Πλὴν τοῦ Ibn Battuta ὑπάρχει καὶ ἄλλη, ἐπίσης ἀξιόλογος, πηγὴ περὶ τοῦ Ἀχισμοῦ, ἀνήκουσα εἰς ἐποχὴν κατὰ μίαν γενεὰν μεταγενεστέραν. Πρόκειται περὶ τοῦ Futuvvetname τοῦ Yahya b. Halil, περὶ τοῦ ὁποίου διέλαβεν ὁ Taeschner[116] εἰς τὰς πολυτίμους Συμβολὰς

[116] F. Taeschner, «Beiträge», ἐν Islamica τ. 4 σσ. 5-10 καὶ 37-43, ἔνθα ἀναφέρονται τὰ διάφορα χειρόγραφα τοῦ Futuvvetname καὶ γίνεται ἀνάλυσις τοῦ περιεχομένου του. Πλὴν τούτου βλ. καὶ βραχὺ ἄρθρον τοῦ αὐτοῦ, «Das Futuvvetname des Jahja b. Halil», ἐν OLZ τ. 31 (1928) σ. 1065. Χειρόγραφον τοῦ Futuvvetname ἀναφέρει πρῶτος ὁ Köprülü (Türk edebiyatında ilk mütesavvifler σ. 241 σημ. 1), ἀλλ' ὁ τοῦρκος ἱστορικὸς ἐνόμισεν ὅτι τὸ ἔργον ἐγράφη πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ibn Battuta, ἐνῷ τοῦτο δὲν εἶναι προγενέστερον τοῦ 1365, διότι ἀναφέρει τὴν κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο λεηλασίαν τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἥτις ἔδωσεν εἰς αὐτὸν τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀγοράσῃ

του εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Ἀχῆ ἐν Ἀνατολῇ. Ὁ Yahya Ibn al-Halil Ibn al-Čoban al-Halil (τοῦτο εἶναι τὸ πλῆρές του ὄνομα κατὰ τὸν βοσνιακὸν κώδικα ὑπὸ τὴν κατοχὴν τοῦ Taeschner εὑρισκόμενον) εἶναι ἐξ ἐκείνων οἵτινες πιστεύουν ὅτι πᾶσα πνευματικὴ ἀξία καταπίπτει ἐρχομένη εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων καὶ μὲ τὰ ἐγκόσμια. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα δὲ τοῦτο ἐπιχειρεῖ νὰ συντάξῃ τὸν καταστατικὸν χάρτην τοῦ futuwwa, ἀφ' ἑνὸς μὲν περιγράφων τὴν παλαιοτέραν κατάστασιν τῆς ὀργανώσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ προτείνων ὡρισμένας μεταρρυθμίσεις. Εἰς τὸν πρόλογόν του ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἀχῆ εἶχον πολὺ πενιχρὰς ἐπιτομὰς βιβλίων περὶ τοῦ futuwwa καὶ τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἔρχεται νὰ θεραπεύσῃ μὲ τὸ διεξοδικόν του σύγγραμμα, ὑποστηριζόμενον πλουσίως μὲ ἀποδείξεις ἐκ τῆς θρησκευτικῆς φιλολογίας.

Ὁ Yahya ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ ἔργον του εἶναι ὁ πρῶτος Futuvvetname τῶν Ἀχῆ. Ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Yahya μανθάνομεν ὅτι εἰς τὴν τελετὴν τῆς μυήσεως, καθὼς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς συγκεντρώσεις τῶν Ἀχῆ, ἰδιαιτέραν σημασίαν εἶχον αἱ λαμπάδες, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον τὸ «λαμβάνειν φῶς» (čirak almak) ὡς καὶ τὸ «περιζωννύεσθαι» (kušak kušanmak) χρησιμοποιοῦνται ὡς συνώνυμα πρὸς τὸ «λαμβάνειν ἄδειαν» (destur almak), ὅπερ δηλοῖ τὴν διαδικασίαν τῆς μυήσεως. Ἡ σημασία, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Yahya εἰς τὸν συμβολικὸν χαρακτῆρα τῶν λαμπάδων, συμφωνεῖ μὲ ὅσα γράφει ὁ Ibn Battuta[117].

Πλὴν τῆς μεταδόσεως τῆς λαμπάδος σημαντικώτατον μέρος τῆς τελετῆς τῆς μυήσεως ἦτο ἡ κουρά, ἥτις ἀπετέλει ἕτερον σημεῖον ὁμοιότητος τοῦ Ἀχισμοῦ πρὸς τὸν μοναχικὸν βίον τῶν Χριστιανῶν. Ἡ ψαλλὶς ἦτο ἀπαραίτητον ἐξάρτημα τοῦ νεοφωτίστου μέλους τῆς

μερικὰ βιβλία. Περὶ τῆς χρονολογίας τοῦ Futuvvetname βλ. Taeschner, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 5 σημ. 4 καὶ σ. 40. Περὶ τῆς λεηλασίας τῆς Ἀλεξανδρείας βλ. Heyd, Histoire du commerce du Levant, τ. 2 σσ. 52 καὶ 431.

[117] Voyages σσ. 263-264. Ὁ Ibn Battuta περιγράφει τὴν πρώτην zaviye εἰς τὴν ὁποίαν εἰσῆλθε. Παρετήρησεν ὑψηλὰ κηροπήγια ἐκ χαλκοῦ στηριζόμενα ἐπὶ τριῶν ποδῶν. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς των ὑπῆρχε λαμπὰς μετὰ θρυαλλίδος. Εἰδικὸν μέλος τῆς ὀργανώσεως, ὁ καλούμενος čirakči, ἦτο ἐντεταλμένος νὰ παρακολουθῇ καὶ νὰ φροντίζῃ τὰς λαμπάδας. Εἰς τὸ ἔργον τοῦ Giovan Antonio Menavino, Trattato de costumi et vita de' Turchi, Φλωρεντία 1548, σσ. 115-117, περιγράφεται τουρκικὸν δεῖπνον φιλοξενίας μὲ λαμπάδας, τὸ ὁποῖον ἐνθυμίζει τὸ δεῖπνον τῶν Ἀχῆ κατὰ τὸν Futuvvetname τοῦ Yahya, b. Halil. Τὸ ἔργον τοῦ Menavino εἶναι προσιτώτερον εἰς τὴν Historia universale dell'origine et imperio de' Turchi τοῦ F. Sansovino, Βενετία 1568 καὶ 1654. Τὸ ἐν λόγῳ χωρίον εἶναι εἰς τὸ φ. 19 τῆς ἔκδ. 1568 καὶ εἰς τὸ φ. 36 τῆς ἐκδόσεως 1654. Ὁ προεδρεύων τοῦ συμποσίου ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ ἰταλοῦ συγγραφέως *Console*, καὶ οἱ συνδαιτυμόνες *Leventi*.

'Αδελφότητος. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ «λαμβάνειν ψαλλίδα» (makaš almak) χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν ἔννοιαν τῶν ἀνωτέρω φράσεων πρὸς δήλωσιν τῆς μυήσεως.

Ἡ στολὴ τῶν 'Αχῆ[118] συνίστατο ἐκ μακροῦ λευκοῦ χιτῶνος καὶ ἐξ ὑψηλοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς καλουμένου kalansuva καὶ κατεσκευασμένου ἐκ λευκοῦ μαλλίνου ὑφάσματος. Εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ kalansuva ἦτο προσηρμοσμένη λωρὶς μήκους ἑνὸς πήχεως καὶ πλάτους δύο δακτύλων. Κατὰ τὰς ἐπισήμους στιγμὰς οἱ 'Αχῆ ἐξῆγον τὸ κάλυμμα τοῦτο, ἔθετον αὐτὸ ἔμπροσθέν των καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἔφερον ἄλλο ἐκ λεπτῆς μετάξης, καλούμενον zerdhani. Εἰς τὴν ὀσφύν των εἶχον ζώνην, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκρέματο ξίφος μήκους δύο πήχεων[119].

Ὡς πρὸς τὴν προέλευσιν τῆς ὀργανώσεως τῶν 'Αχῆ, ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν πηγῶν οὐδὲν δυνάμεθα νὰ πληροφορηθῶμεν μετ' ἀκριβείας. Εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν ἔθεσε τοὺς ἐρευνητὰς τὸ χωρίον τοῦ Ašikpašazade ἔνθα οἱ 'Αχῆ (Akhiyan-i-Rum) συγκαταλέγονται μεταξὺ τῶν τεσσάρων ὁμάδων (taifa) τῶν ξένων ἢ ταξιδιωτῶν (müsafir)[120]. Οὗτοι εἶναι οἱ gazi (δηλ. οἱ ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς πίστεως), οἱ 'Αχῆ, οἱ abdal (δερβίσαι) καὶ αἱ baği (ἀδελφαί). Προκύπτει λοιπὸν τὸ ἐρώτημα: ἐὰν οἱ 'Αχῆ ἦσαν ταξιδιῶται, πόθεν προήρχοντο; Κατὰ τὸν Wittek[121] ὁ ὅρος *ταξιδιώτης* ἔχει ἀλληγορικὴν ἔννοιαν, δηλῶν τὴν ἐν κινήσει εὑρισκομένην μαχητικὴν δύναμιν τοῦ 'Ισλάμ, καὶ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης συνηγορεῖ τὸ ὅτι ὁ Ašikpašazade[122] διακρίνει τοὺς Μωαμεθανοὺς τῶν χρόνων τῆς 'Αλώσεως εἰς δύο κατηγορίας, εἰς τοὺς ὑπαγομένους εἰς τὸν Padišah-i kibla-i islam, δηλ. εἰς τὸν ἄρχοντα τῆς Μέκκας καὶ τῆς Μεδινᾶς, καὶ εἰς τοὺς ὑπηκόους τοῦ Padišah-i seyyah-i islam, δηλ. τοῦ σουλτάνου τῶν 'Οθωμανῶν. 'Αλλ' ὁ Babinger[123], ὅστις προσκολλᾶται εἰς τὴν κυριολεξίαν, πιστεύει ὅτι ἐπρόκειτο περὶ μεταναστῶν ἐκ τῆς βορείου Περσίας (Χορασάν) καὶ ἐκ τοῦ Τουρκεστάν, ἔνθα, ἕνεκα τῆς γειτνιάσεως μὲ τὰς 'Ινδίας

---

[118] Ibn Battuta τ. 2 σ. 264.

[119] Ἡ ὁμοιότης τῆς περιβολῆς τῶν 'Αχῆ πρὸς τὴν τῶν Γενιτσάρων ἤγαγε τὸν Giese (ZSem τ. 2 σσ. 259, 261) καὶ τὸν Köprülü (Les origines σ. 18) εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ πρῶτοι ὀργανωταὶ τοῦ 'Οθωμανικοῦ Κράτους συγκατελέγοντο μεταξὺ τῶν 'Αχῆ. 'Αλλ' ἡ ὁμοιότης τῶν δύο στολῶν, ναὶ μὲν δὲν δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τυχαίαν σύμπτωσιν διότι ἰδιαιτέρα ἐδίδετο τότε σημασία εἰς τὴν ἐξωτερικὴν περιβολήν, δύναται ὅμως νὰ ἐξηγηθῇ καὶ δι' ἄλλου τρόπου, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω ὅταν θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ 'Ορχὰν καὶ τοῦ 'Αλαεδδίν.

[120] Ašikpašazade, ἔκδ. Κων)πόλεως σ. 205, Giese σσ. 201.

[121] Byzantion τ. 11 (1936) σ. 310.

[122] Ἔκδ. Giese σ. 220.

[123] «Der Islam in Kleinasien», ἐν ZDMG ν. σ. τ. 1 σ. 132 κ. ἑξ.

καὶ τὸν Βουδισμόν, ὑπῆρχε κατάλληλον ἔδαφος διὰ τὴν ἀνάπτυξιν μυστικοπαθοῦς θρησκείας καὶ κοινοβιακῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην καὶ δὴ εἰς τὴν Περσίαν διεσώθησαν, ἐπίσης, ὑπολείμματα τοῦ Μασδαϊσμοῦ καὶ σπουδαιοτάτης σημασίας εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι μεταξὺ τῶν τουρκικῶν φυλῶν τῆς Κεντρικῆς 'Ασίας εἶχε διαδοθῆ ὁ Χριστιανισμὸς κατὰ τὴν αἱρετικὴν διδασκαλίαν τοῦ Νεστορίου[124]. Ἡ δὲ προϊσλαμικὴ θρησκευτικὴ κατάστασις δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἄσχετος πρὸς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ 'Αχισμοῦ, ἐφ' ὅσον εἶναι γενικῶς παρατηρημένον ὅτι αἱ θρησκεῖαι ὑποκύπτουν πρὸ τῶν ἐπικρατεστέρων ἢ καταπνίγονται ὑπ' αὐτῶν, ἀλλὰ δὲν ἐξοντώνονται τελείως.

Ὁ Köprülü[125] συνδέει τὸν 'Αχισμὸν μετὰ τῆς Batiniya (Batinismus)—δηλαδή, τῆς μυστικιστικῆς ἐκείνης κινήσεως, ἥτις ἐπεζήτει τὴν ἀλληγορικὴν ἑρμηνείαν τῶν ἱερῶν βιβλίων καὶ τῆς ὁποίας ἀκρογωνιαῖον δόγμα ἦτο ὅτι «πᾶσα ἐξωτερικὴ ἐκδήλωσις εἶναι συγχρόνως καὶ ἐσωτερική[126]». Ὁ Batinismus, ὅμως, ὡς λέγει καὶ ὁ Taeschner[127], εἶναι πολὺ εὐρεῖα ἔννοια, δυναμένη νὰ συμπεριλάβῃ ὑπὸ τὰς διαφόρους αὐτῆς μορφὰς τὸν Σιιτισμόν, τὸν 'Ισμαηλιτισμόν, τὴν Mevleviye, ὡς καὶ ὡρισμένας χριστιανικὰς αἱρετικὰς ὁμάδας τῆς Περσίας. Ἐκ πρώτης ὄψεως δύναταί τις νὰ διαπιστώσῃ σχετικὴν συνάφειαν τοῦ 'Αχισμοῦ πρὸς τὰ τάγματα τῶν Μεβλεβήδων, διότι πλὴν τῶν θρησκευτικῶν χορῶν, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπεδίδοντο οἱ 'Αχῆ ὡς ἀναφέρει ὁ Ibn Battuta, ὑπάρχει καὶ ἕτερον κοινὸν σημεῖον καὶ τοῦτο συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ὁ Ğelaleddin Rumi (1207—1274), ὁ ἱδρυτὴς τῆς Mevleviye, κατέχει ἰδιάζουσαν θέσιν εἰς τὸν 'Αχισμόν, ὡς μαρτυρεῖται εἰς τὸν Futuvvetname τοῦ Yahya b. Halil[128]. Προσέτι, ὁ 'Αχισμὸς δὲν εἶναι ἄσχε-

---

[124] Langer-Blake, ἐν AHR τ. 37 (1932) σσ. 478, 485. Babinger, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 147. Πλὴν τῶν βιβλικῶν ὀνομάτων, Israil, Mihail, Yunus, Musa κλπ., τῶν ὁποίων ἐγίνετο εὐρεῖα χρῆσις καὶ τὰ ὁποῖα μόνον διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἠδύναντο νὰ διαδοθοῦν, ὁμιλοῦν καὶ τὰ διασωθέντα ἐπιγραφικὰ μνημεῖα, περὶ τῶν ὁποίων ἔγραψαν ὁ D. Chwolson, «Syrischen Grabinschriften aus Semirjetschie», ἐν Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, 1886, 1890 καὶ 1897, καὶ ὁ W. Barthold, «Ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὸ Τουρκεστὰν τῆς προμογγολικῆς περιόδου — Περὶ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Σεμιρέτσενσκ», ρωσιστί, ἐν Zapiski τ. 8 (1893) σσ. 1-32.

[125] Ilk mütesavvifler σ. 241. Ὡσαύτως, ἐν Türk Yurdu, ἔτος ΙΔ' τ. 2 σ. 132.

[126] Ἐξ οὗ προῆλθε καὶ τὸ ὄνομα batiniya, ἐκ τῆς ἀραβικῆς λέξεως *batin* = ἐσωτερικός, μυστηριώδης, πνευματικός.

[127] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 16. Βλ. ἐπίσης EI, ἄρθρα «Batiniya», ὑπὸ B. Carra de Vaux, τ. 1 σ. 697, καὶ «Ismailiya», ὑπὸ Cl. Huart, τ. 2 σσ. 585-588.

[128] Taeschner, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 16. Πρβλ. καὶ Ibn Battuta τ. 2 σ. 282.

τὸς πρὸς τὸν Ἰσμαηλιτισμόν, ἀφοῦ υἱοθετεῖ τὸ κοινωνικὸν πρόγραμμα τῶν Assassins. Ἀλλ' οὐδεμία μαρτυρία ὑπάρχει ἀποδεικνύουσα τὸν Σιιτισμὸν τῶν Ἀχῆ. Ὁ Σουννίτης Ibn Battuta, ἄνθρωπος παρατηρητικὸς καὶ θεολογικῶς μορφωμένος, ὅσον καὶ ἂν ἠγνόει τὴν τουρκικήν, ἦτο εἰς θέσιν νὰ γνωρίζῃ ἐὰν οἱ μικρασιᾶται Τοῦρκοι ἦσαν αἱρετικοὶ ἢ ὄχι. Οὐδαμοῦ ὅμως λέγει ὅτι ἦσαν Σιῖται, ἂν καὶ πολλάκις παρέχεται εἰς αὐτὸν ἡ εὐκαιρία νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τῆς ὀρθοδοξίας των. Ἀπ' ἐναντίας, ἀναφέρει ὅτι εἰς τὴν Σινώπην παρ' ὀλίγον νὰ τὸν ἐκλάβουν ὡς Σιίτην καί, ἐπειδὴ αἱ διαμαρτυρίαι του δὲν διέλυον τὴν ὑποψίαν, ἠναγκάσθη νὰ φάγῃ λαγωὸν παρουσίᾳ μάρτυρος διὰ νὰ πεισθοῦν οἱ κακόπιστοι περὶ τῆς ἀγνότητος τοῦ Μουσουλμανισμοῦ του[129]. Οὔτε καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸν Ἀλῆ, ὅστις δεικνύεται εἰς τὸν Futuvvetname, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπόδειξις τοῦ Σιιτισμοῦ τῶν Ἀχῆ, διότι καὶ πολλοὶ καθαρῶς σουννιτικοὶ κύκλοι ἀποδίδουν μεγάλην τιμὴν εἰς τὸν γαμβρὸν τοῦ Προφήτου[130]. Τέλος, ὁ Taeschner[131], βασιζόμενος ἐπὶ τοῦ Yahya b. Halil, συνδέει τὸν Ἀχισμόν, ὡς πνευματικὴν ὀντότητα, μετὰ τῆς αὐστηρῶς σουννιτικῆς Αἰγύπτου.

Ὁ Taeschner[132], προσέτι, τονίζει ὅτι πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ χριστιανικὸς παράγων ἐν σχέσει πρὸς τὴν γένεσιν τοῦ Ἀχισμοῦ καὶ παραδέχεται ὅτι ἡ μετατροπὴ τοῦ σωματείου τῶν Ἀχῆ εἰς ἰθύνουσαν τάξιν εἰς τὰς πόλεις δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἄνευ τῆς συνδρομῆς καὶ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ βυζαντινοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ. Καὶ τοῦτο διότι, ἀνεξαρτήτως τῆς προελεύσεως τοῦ Ἀχισμοῦ, ἥτις εἶναι ὑπόθεσις σκοτεινὴ καὶ αἰνιγματώδης, τὸ γεγονὸς παραμένει ὅτι οἱ Ἀχῆ ἐξειλίχθησαν εἰς ἐπαγγελματικὴν ὀργάνωσιν ἐντὸς τῶν μικρασιατικῶν πόλεων, ὅπου οἱ Τοῦρκοι εἶχον ἔλθει εἰς στενὴν ἐπαφὴν μετὰ τοῦ βυζαντινοῦ βίου. Ἀπὸ τὸ Ἰκόνιον, τὴν Ἄγκυραν, τὴν Σεβάστειαν, τὴν Καισάρειαν, τὴν Δόκειαν (Τοκάτ), οἱ Ἀχῆ ἐπεξετάθησαν εἰς τὴν πλουσίαν δυτικὴν καὶ βορειοδυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ὡς μετανάσται καὶ ὡς ἱεραπόστολοι, ἀλλὰ πάντοτε διατηροῦντες τὸν ἀστικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα. Τούτου ἕνεκα, εἰς τὸ ἐμιρᾶτον τοῦ Ὀσμὰν δὲν ὑπῆρχε κατάλληλον ἔδαφος διὰ νὰ ζήσουν καὶ νὰ δράσουν, παρὰ μόνον μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῶν βιθυνικῶν πόλεων. Εἶναι δὲ πολὺ πιθανὸν ὅτι οἱ Ἀχῆ ἐκλήθησαν müsafir πρῶτον εἰς τὰ τουρκικὰ ἐμιρᾶτα τῆς Βιθυνίας, τῆς Φρυγίας, καὶ τῆς Ἰωνίας, διότι τόσον διὰ τοὺς γηγενεῖς πληθυσμούς, ὅσον καὶ διὰ τοὺς κατακτητάς,

[129] Ibn Battuta τ. 2 σ. 353.

[130] Taeschner, ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 18-19, Πρβλ. S. R. Trowbridge, «The Alevis or Deifiers of Ali», ἐν Harvard Theological Review τ. 2 (1909) σ. 93 κ.ἑξ.

[131] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 19.

[132] Αὐτόθι.

ἦσαν ξένοι καὶ ταξιδιῶται. Ἀπὸ τὴν δυτικὴν καὶ βορειοδυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν τὰ ὀνόματα ταῦτα ἦτο εὔκολον νὰ ἐπεκταθοῦν εὐρύτερον ὡς συνώνυμα τῶν Ἀχῆ καὶ νὰ διατηρηθοῦν μέχρι τῶν ἡμερῶν τοῦ Ašıkpašazade, ὅστις καὶ τὰ διέσωσε.

Εἰς τὸ χριστιανικὸν περιβάλλον δὲν ὀφείλεται μόνον ὁ ἀστικὸς καὶ συντεχνιακὸς χαρακτὴρ τῆς Ἀδελφότητος, ἀλλὰ καὶ μέρος τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν δοξασιῶν της, ὡς συνέβη καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Bektašiye, ἥτις ἀπὸ ἀπόψεως πνευματικοῦ περιεχομένου σχετίζεται—κατὰ τὸν G. Jacob[133]—καὶ μὲ τὸν Ἀχισμόν. Ἐξ ἁπλῆς μόνον παρατηρήσεως γίνεται ἀντιληπτὸν ὅτι ὁ Ἀχισμὸς δὲν εἶναι καθαρὸς Μωαμεθανισμός. Εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ συγκρητισμοῦ, ὅστις προῆλθεν ἐκ τῆς ἀλληλοεπιδράσεως τῶν θρησκειῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἤκμασεν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἥτις ἦτο ἀνέκαθεν ἡ γέφυρα ἡ ἑνοῦσα τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν. Μεταξὺ δὲ τῶν διαφόρων στοιχείων, τὰ ὁποῖα ἐτροφοδότησαν τὸν Ἀχισμόν, ὡς πνευματικὴν ὀντότητα καὶ ὡς κοινωνίαν ἀνθρώπων, τὸ χριστιανικὸν δὲν ἦτο τὸ ὀλιγώτερον σπουδαῖον[134]. Ἄλλωστε, εἰς τὸ Κράτος τοῦ Ρούμ ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ Ἰσλαμισμὸς διετέλουν εἰς φιλικὰς σχέσεις ὡς μαρτυρεῖ ἡ ἀπεικόνισις τοῦ Χριστοῦ καὶ ἁγίων ἐπὶ σελδζουκικῶν νομισμάτων[135], ἡ κοινὴ λατρεία τοῦ Ἁγ. Γεωργίου, τοῦ Ἁγ. Ἀμφιλοχίου, καὶ τοῦ Ἁγ. Χαρίτωνος[136] καὶ ἡ προσαγόρευσις τοῦ σουλτάνου ὡς *ἁγίου αὐθέντου*, διασωθεῖσα ἐπὶ χειρογράφου τετραευαγγελίου[137]. Ἡ δὲ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀχῆ Παγκάλου[138],

[133] «Die Bektaschijje in ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen», ἐν Abhandlungen der Philosophisch-philologischen Klasse der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften τ. 24 (1909) μέρος III, σσ. 19-20. Περὶ σχέσεων Μπεκτασισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ βλ. σσ. 33-39. Περὶ δὲ τῶν Μπεκτασήδων γενικώτερον πλείστου λόγου ἀξία εἶναι ἡ νεωτέρα μελέτη τοῦ J. K. Birge, The Bektashi Order of Dervishes, Λονδῖνον 1937.

[134] V. A. Gordlevskij, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 1194.

[135] Ahmed Tevhid, Müje-i humayun, meskukâti kadime islamiye kütüğü, μέρος Δ', Κων)πολις 1321 [Musée Imperial Ottoman, section des monnaies musulmanes, 4me partie. Catalogue des monnaies des Khakans Turcs, Constantinople 1903] πίναξ 2 ἀρ. 92, 93, πίναξ 3 ἀρ. 111, 118, 145, πίναξ 4 ἀρ. 153, 211. S. Lane-Poole, The Coins of the Turkoman Houses of Seljook, Urtuk, Zengee, etc. Λονδῖνον 1883, σσ. VIII, 113. Ἀρ. 306-309, 326-331, 372-374, 598-600, 635, 675, 691. Πίνακες VI ἀρ. 306, VII ἀρ. 329, VIII ἀρ. 372, IX ἀρ. ἀρ. 598, 635, XII ἀρ. 675. Πρβλ. N. A. Bees, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 60.

[136] Βλ. F. W. Hasluck, Christianity and Islam under the Sultans, τ. 1 σσ. 56-57, 319-322, τ. 2 σσ. 273-277.

[137] Βλ. ἀνωτ. σ. 101 σημ. 80.

[138] Τὴν ἐνδιαφέρουσαν ταύτην ἐπιγραφὴν ἀντέγραψε καὶ ἐδημοσίευσεν ὁ μετέπειτα πατριάρχης Κύριλλος ὁ Ϛ' (Ἱστορικὴ περιγραφὴ τοῦ ἐν Βιένῃ

καίτοι δὲν ἡρμηνεύθη εἰσέτι κατὰ τρόπον ἱκανοποιητικόν, ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ ἀπόδειξιν τῆς ἐπαφῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ 'Αχισμοῦ περὶ τὸ ἔτος 1290[139]. Ἡ συνάφεια τῶν δύο τούτων θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν ρευμάτων ἐξηγεῖ, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ τὸν καθαρῶς ἀστικὸν χαρακτῆρα τῆς 'Αδελφότητος καὶ τὴν διάδοσίν της ἀνὰ πᾶσαν τὴν Μικρὰν 'Ασίαν.

'Εξ ὅσων γνωρίζομεν ἐκ τῶν πηγῶν συμπεραίνομεν ὅτι οἱ 'Αχῆ ἤκμαζον εἰς τὰς πόλεις τῆς κεντρικῆς Μικρᾶς 'Ασίας καθ' ὃν χρόνον ὁ 'Οσμὰν ἔθετε τὰς βάσεις τοῦ ἐμιράτου του περὶ τὰ ἔτη 1282—1290. 'Αλλὰ θὰ ἦτο λίαν τολμηρὸν νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι οἱ 'Αχῆ ἤσκησαν ἀξιόλογον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν ὀθωμανικῶν πραγμάτων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. 'Εν πρώτοις, αἱ ἐπικρατοῦσαι κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ συνθῆκαι — νομαδισμός, ἀναρχία, ληστρικαὶ ἐπιδρομαί, ἀπουσία μωαμεθανικῶν μαζῶν, ἀστάθεια συνόρων, καὶ πρὸ πάντων ἔλλειψις ἀστικῶν κέντρων — καθίστων τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ 'Αχισμοῦ ἐντὸς τοῦ ὀσμανικοῦ ἐμιράτου ἄκρως προβληματικήν, ἂν ὄχι παντάπασιν ἀδύνατον. Οἱ 'Οσμανίδαι διήρχοντο τότε τὴν νομαδικὴν αὐτῶν περίοδον, ἥτις συνδέεται μὲ τὰς κεραυνοβόλους καὶ καταστρεπτικὰς κατακτήσεις των. Ἡ σχέσις αὕτη εἶναι πολὺ φυσική, διότι ὑπὸ τὰς συνθήκας ἐκείνας μόνον νομάδες ἠδύναντο νὰ διατελοῦν ἀδιακόπως ἐπὶ ποδὸς πολέμου καὶ νὰ ἐπιδίδονται εἰς ἀκαταπαύστους ἐπιδρομάς, καθ' ὅσον ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ τρόπος τοῦ βίου των καθιστᾷ αὐτοὺς πολεμοχαρεῖς καὶ ριψοκινδύνους, ἀφ' ἑτέρου δέ, μὴ ἔχοντες μονίμους ἑστίας καὶ ἀγρούς, δὲν φοβοῦνται

προεκδοθέντος χωρογραφικοῦ πίνακος τῆς Μεγάλης 'Αρχισατραπίας τοῦ 'Ικονίου, σ. 47). Ὁ Κύριλλος εἶδεν αὐτὴν ἐπὶ τόπου εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Χαρίτωνος ('Ακ Μοναστὴρ) παρὰ τὴν Σίλλην τῆς Λυκαονίας, ὅταν ἦτο μητροπολίτης 'Ικονίου. Ἔχει δὲ ὡς ἑξῆς κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν τοῦ Κυρίλλου: «*ἐνταῦθα κεῖται εὐγενεστάτων εἰκών, καθαρόν τε λέγω δὴ τοῦ μακαρίτου, εἰκὼν δὲ τρισμάκαρος 'Αχηπαγκάλου υἱοῦ δὲ πανευγενοῦς*». 'Αναμφιβόλως τὸ κείμενον παρουσιάζει κενά, τὰ ὁποῖα καθιστοῦν τὴν ἑρμηνείαν δυσχερεστάτην. Ὁ P. Maas (παρὰ Taeschner, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 46) ὑπέδειξεν ὅτι πρόκειται περὶ βυζαντινοῦ δωδεκασυλλάβου, ἀλλὰ εἰς τὴν θέσιν τοῦ *καθαρὸν* ἔπρεπε νὰ ὑπῆρχεν ἡ γενικὴ τετρασυλλάβου κυρίου ὀνόματος καὶ εἰς τὸ τέλος πεντασύλλαβον κύριον ὄνομα, παραλειφθέν. Σημειωτέον ὅτι τὸ «*δὴ*», τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ Κυρίλλου, παραλείπεται ὑπὸ τοῦ Taeschner (σ. 46) καὶ ὑπὸ τοῦ Hasluck (ἔνθ' ἀνωτ. τ. 2 σ. 383, V).

[139] Αἱ λοιπαὶ ἐπιγραφαὶ τῆς ἐν λόγῳ μονῆς, τὰς ὁποίας ἐμελέτησεν ὁ καθηγ. Ν. Α. Βέης [Bees] (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 62 κ.ἑξ.), ἀνάγονται εἰς τὴν πρώτην βασιλείαν τοῦ Ma'sud τοῦ Β'. Δυνάμεθα δὲ νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι εἰς τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν ἀνήκει καὶ ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ τάφου τοῦ 'Αχῆ Παγκάλου. Πρβλ. Ν. Σ. Ρίζου, Καππαδοκικά, Κων)πολις 1856, σ. 129 κ.ἑξ., καὶ Β. Μιρμίρογλου, Οἱ Δερβίσσαι, 'Αθῆναι 1940, σ. 316.

ἀντίποινα. 'Αντιθέτως, οἱ ἀγρόται καὶ οἱ ἀστοί, ἄνθρωποι ἐκ συνηθείας φιλήσυχοι, δὲν ἀσχολοῦνται μὲ ἐπιδρομὰς εἰς ξένα ἐδάφη καί, προκειμένου περὶ λαφυραγωγίας, οἱ ὀλιγώτερον πεπολιτισμένοι ἐπέρχονται κατὰ τῶν διαβιούντων εἰς ἀνώτερον ἐπίπεδον πολιτισμοῦ. Διὰ ταῦτα οἱ 'Αχῆ, ὄντες προηγμένοι ἀστοὶ καὶ ἐπαγγελματίαι καὶ διάγοντες βίον κατ' ἐξοχὴν κοινωνικόν, οὐδεμίαν τάσιν ᾐσθάνοντο νὰ μετοικήσουν πρὸς τὸ ἐμιρᾶτον τοῦ 'Οσμὰν πρὸ τῆς ὁλοσχεροῦς κατακτήσεως τῆς Βιθυνίας καὶ τῆς ὑποταγῆς τῶν πόλεων.

'Εν τούτοις ὁ F. Giese[140] γράφει ὅτι τὰ στρατεύματα διὰ τῶν ὁποίων οἱ 'Οθωμανοὶ ἵδρυσαν τὴν κυριαρχίαν των ἐσχηματίσθησαν ἐκ τῶν τάξεων τῶν 'Αχῆ. Οἱ 'Αχῆ, κατὰ τὸν Giese, ἀπετέλουν τὸν ἄμεσον κύκλον τοῦ 'Οσμὰν καὶ διὰ τῶν πολιτικῶν ἀρετῶν τοῦ ἀνδρὸς τούτου μετετράπησαν ἀπὸ θρησκευτικὸν σωματεῖον εἰς μαχητικὴν δύναμιν πρὸς ἐπίτευξιν κατακτητικῶν σκοπῶν. Διατυπῶν τὴν θεωρίαν ταύτην, ὁ γερμανὸς τουρκολόγος ἀναγνωρίζει συγχρόνως ὅτι ὡς πρὸς τὴν περίοδον τοῦ 'Οσμὰν αἱ πηγαὶ οὐδεμίαν σχετικὴν πληροφορίαν παρέχουν[141]. Προσέτι ὁ Giese δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιος ἐὰν ἡ φυλὴ τοῦ 'Οσμὰν εἶχεν ἤδη ἀσπασθῆ τὸν Μωαμεθανισμόν, καίτοι κλίνει ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι πιθανὸν εἶναι νὰ ἦσαν καὶ τότε ὀπαδοὶ τοῦ Προφήτου[142]. Παραδέχεται δὲ τὴν πιθανότητα ταύτην διότι, ὡς λέγει, δυσκολεύεται νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἐντὸς μιᾶς μόνης γενεᾶς ἦτο δυνατὸν νὰ σημειωθῇ τοιαύτη ἀκμὴ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, οἵαν περιγράφει ὁ Ibn Battuta. Τὸ δὲ συμπέρασμα ὅτι ὁ 'Οσμὰν περιεστοιχίζετο ὑπὸ 'Αχῆ ἐξάγεται, κατὰ τὸν Giese, ἐκ χωρίων τοῦ Neşri[143] καὶ τοῦ Aşıkpaşazade[144] ἔνθα ἀναφέρεται ὅτι ὁ πενθερὸς τοῦ 'Οσμὰν σεῖχης 'Εντεμπαλῆ εἶχεν ἀδελφὸν ὀνόματι 'Αχῆ Şemseddin, τοῦ ὁποίου υἱὸς ἦτο ὁ 'Αχῆ Χασὰν καὶ ἀμφότεροι, πατὴρ καὶ υἱός, ἦσαν φίλοι τοῦ 'Οσμὰν καὶ συμπαραστάται τοῦ 'Ορχὰν κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς καταλήψεως τῆς Προύσης. 'Εκ τῆς μνείας τῶν δύο τούτων 'Αχῆ εἰς τὸ ἄμεσον περιβάλλον τοῦ 'Οσμὰν ὁ

---

[140] Z Sem τ. 2 σσ. 253, 256, 258.

[141] Αὐτόθι σ. 258 στ. 26 κ.ἑξ.

[142] Αὐτόθι σσ. 251-252.

[143] ZDMG τ. 13 σ. 213 στ. 8 κ.ἑξ. καὶ σ. 215 στ. 5. Ὡσαύτως, Leunclavius, Historiae σ. 170. Πρβλ. καὶ Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σσ. 88, 90.

[144] Ἔκδ. Giese σ. 28 στ. 13 κ.ἑξ. καὶ σ. 29 στ. 9. Εἰς τὴν ἔκδ. Κων)πόλεως (σσ. 29, 36) τὸ πρῶτον χωρίον εἶναι ἐφθαρμένον, ἀναφέρον ὀνομαστὶ μόνον τὸν 'Αχῆ Χασάν, οὐχὶ δὲ τὸν πατέρα του. Τὸ ἀπόσπασμα, κατὰ τοὺς κώδικας τῆς Δρέσδης καὶ τῆς Uppsala, παρατίθεται εἰς τὴν μελέτην τοῦ Giese, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 257.

Giese [145] συμπεραίνει ὅτι εἶναι πιθανὸν ν' ἀνῆκον εἰς τὰς τάξεις τῆς Ἀδελφότητος ὄχι μόνον ὁ σεΐχης Ἐντεμπαλῆ ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἱδρυτὴς τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Συγκεκριμένως περὶ τοῦ Ἐντεμπαλῆ, πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς θεωρίας του, ὁ Giese [146] ἀναφέρει ἕτερον χωρίον τοῦ Ašıkpašazade, ἔνθα λέγεται ὅτι ὁ πενθερὸς τοῦ Ὀσμὰν ἦτο «δερβίσης ἀλλ' ἀνῆκεν εἰς τὴν Batiniya, κατεῖχε μεγάλον πλοῦτον καὶ ὁ müsafirhane του (δηλ. ὁ ξενών του) οὐδέποτε ἦτο κενός». Ἀλλ' ὁ ὅρος Batiniya δὲν εἶναι συνώνυμος πρὸς τὸν Ἀχισμόν. Ὡς ἐλέχθη ἤδη, εἶναι ἔννοια εὐρυτάτη, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάγεται καὶ ὁ Ἀχισμὸς ὡς ἐκδήλωσις τοῦ μυστικισμοῦ. Πρεσβεύων τὰ τοῦ Batinismus ὁ πενθερὸς τοῦ Ὀσμὰν δὲν ἕπεται ὅτι ἦτο ἀπαραιτήτως καὶ Ἀχῆ.

Περαιτέρω, ὁ Giese μνημονεύει καὶ ἕτερον χωρίον τοῦ Ašıkpašazade [147], τὸ ὁποῖον λέγει ὅτι πέριξ τοῦ Ὀσμὰν προσέτρεξαν «εὐσταλεῖς νεανίαι [148]». Εἰς τοὺς νεανίας τούτους ὁ γερμανὸς τουρκολόγος βλέπει τοὺς Ἀχῆ, δικαιολογῶν τὴν ἄποψίν του ὡς ἑξῆς : «Ἐνταῦθα εἶναι αὐτονόητον ὅτι εἰς τοιαύτας ληστρικὰς ἐπιδρομὰς παρουσιάζοντο οἱ νέοι καὶ οὐχὶ οἱ γέροντες, καὶ διὰ τοῦτο ἡ παρατήρησις αὕτη δὲν θὰ εἶχε λόγον. Ἐὰν ὅμως ὑπὸ τοὺς εὐσταλεῖς τούτους νεανίας ἐννοήσωμεν τοὺς fityan, τὸ χωρίον ἀποκτᾷ νόημα». Ἀλλ' ὁ συλλογισμὸς οὗτος τοῦ Giese εἶναι καθαρῶς ὑποκειμενικός. Παροραται δὲ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ πλατειασμοὶ καὶ αἱ ἀφελεῖς κοινοτυπίαι δὲν λείπουν ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν πρώτων ὀθωμανῶν ἱστορικῶν καὶ δὴ ἀπὸ τὸ τοῦ Ašıkpašazade. Τέλος, εἶναι ἀπίθανον ὅτι οἱ Ἀχῆ, τοὺς ὁποίους περιέγραψεν ὁ Ibn Battuta καὶ ὁ Yahya Ibn Halil, θὰ ἐπεδίδοντο εἰς ληστρικὰς ἐπιδρομάς.

[145] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 258. Τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ Ἐντεμπαλῆ ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἀδελφότητα ἀσπάζεται χωρὶς συζήτησιν καὶ χωρὶς μαρτυρίας ὁ Köprülü (Les origines σ. 18), στηριζόμενος ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Giese. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ὁ Gibbons (The Foundation σ. 27) θεωρεῖ τὸν Ἐντεμπαλῆ ὡς «τὸν μεγάλον ἱεραπόστολον τοῦ Ἰσλάμ, ὅστις εὗρε διὰ τὴν θρησκείαν του κατὰ τὴν ὥραν στυγνῆς ἀνάγκης της φυλὴν μαχητῶν ἀνταξίων τοῦ ἔργου τῆς ἀνασυγκροτήσεως τοῦ χαλιφάτου καὶ τῆς διαδόσεως ἅπαξ ἔτι τοῦ ὀνόματος τοῦ Μωάμεθ εἰς τρεῖς ἠπείρους». Ὁ Gibbons πιστεύει ὅτι ὁ Ὀσμὰν ἐδέχθη τὸν Ἰσλαμισμὸν ἀπὸ τὸν Ἐντεμπαλῆ. Ὡσαύτως ὁ Babinger (ZDMG ν. σ. τ. 1 σ. 132) ἐξέφρασε τὴν ἄποψιν ὅτι ὁ Ὀσμὰν πιθανὸν νὰ ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦτο ὅταν ἠσπάσθη τὸν Μωαμεθανισμόν.

[146] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 258 στ. 4. Ašıkpašazade, ἔκδ. Κων)πόλεως σ. 6.

[147] Ἔκδ. Κων)πόλεως σ. 9.

[148] Τὸ αὐτό, μὲ τὰς αὐτὰς περίπου λέξεις, ὡς παρατηροῦμεν, λέγει καὶ ὁ Nešri (ZDMG τ. 13 σ. 197), ἔνθα ὁ λόγος περὶ κυνηγίων, μὲ τὰ ὁποῖα ἠσχολεῖτο ὁ Ὀσμάν. Πρβλ. Langer-Blake, ἐν AHR τ. 37 σ. 503.

Ὁ Giese [149], βεβαίως, ἀναγνωρίζει ὅτι αἱ ἀπόψεις του περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Ὀσμὰν μὲ τοὺς Ἀχῆ δὲν στηρίζονται ἐπὶ γραπτῶν δεδομένων. Δικαίως δὲ παρατηρεῖ ὅτι διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀσμὰν δὲν δύνανται νὰ παρατεθοῦν ἀποδείξεις. Ἡ κατάστασις ὅμως μεταβάλλεται κατὰ τὴν πρώτην δεκαετίαν τῆς βασιλείας τοῦ Ὀρχάν, περὶ τῆς ὁποίας ἔχομεν τὰς πολυτίμους μαρτυρίας τοῦ Ibn Battuta. Τότε οἱ Ὀθωμανοὶ εἶχον ἐπιβάλει τὴν τάξιν, ἡ ἐξουσία των εἶχε προσλάβει μόνιμον χαρακτῆρα, ὁ λαὸς εἶχεν ἤδη ἀρχίσει νὰ προσχωρῇ εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν, καὶ οἱ Ἀχῆ ἠδύναντο πλέον νὰ εὕρουν κατάλληλον ἔδαφος δράσεως ἐν Βιθυνίᾳ. Τότε εἶναι εὔκολον νὰ ἐννοήσωμεν τὴν σπουδαιότητα ἀνδρῶν ὡς ὁ Ἀχῆ Σεμσεδδὶν καὶ ὁ Ἀχῆ Χασάν. Δὲν εἶναι δὲ ἄνευ σημασίας τὸ ὅτι εἰς τὰς παλαιὰς τουρκικὰς πηγὰς οἱ ἄνδρες οὗτοι, οἱ πρῶτοι Ἀχῆ τῶν Ὀθωμανῶν, μνημονεύονται διὰ πρώτην φορὰν ἐν σχέσει πρὸς τὴν παράδοσιν τῆς Προύσης, ὅτε ὁ Ὀσμὰν ἦτο εἰς τὴν κλίνην τοῦ θανάτου. Ἡ πτῶσις τῆς Προύσης ἐγκαινιάζει νέας πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς συνθήκας, αἵτινες ἦσαν πρόσφοροι διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ Ἀχισμοῦ.

Ὡς πρὸς τὸν σεΐχην Ἐντεμπαλῆ, ἄδηλον παραμένει ἐὰν ἦτο μέλος τῆς Ἀδελφότητος ἢ ὄχι. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι συνεμερίζετο τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ τοῦ ἀνεψιοῦ του καὶ ὅτι εὑρίσκετο μετ' αὐτῶν παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Ὀσμὰν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, πρέπει πάλιν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τρεῖς Ἀχῆ, ὅσον σπουδαῖοι καὶ ἂν ἦσαν, δὲν ἠδύναντο νὰ δημιουργήσουν ἀστικὴν τάξιν καὶ κράτος ἄνευ τῆς συμπράξεως τῶν κατοίκων τῆς Βιθυνίας. Ἡ μετάβασις τοῦ ὀσμανικοῦ ἐμιράτου ἀπὸ προσωποκρατουμένην φεουδαρχίαν εἰς ἡγεμονίαν στηριζομένην ἐπὶ τῆς μέσης ἀγροτικῆς τάξεως καὶ ἡ ἐμφάνισις ἀστικῶν πληθυσμῶν παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς ἦσαν πρωτίστως ἔργον τῶν ἑλλήνων κατοίκων τῆς Βιθυνίας, εἰς τὸ ὁποῖον συνέβαλον καὶ οἱ Ἀχῆ, μόνον ἀφοῦ κατελήφθη ὁριστικῶς ἡ χώρα καὶ ἠνδρώθη ἡ νέα γενεά, ἥτις ἐγεννήθη ὑπὸ ὀσμανικὸν καθεστώς.

Μόνον τότε ἦτο ἐποχὴ εὐνοϊκὴ διὰ τὴν μετανάστευσιν λογίων καὶ θεολόγων ἀπὸ τὸ παλαιὸν σελδζουκικὸν κράτος [150]. Οἱ ἄνδρες οὗτοι, φορεῖς τοῦ ἰσλαμικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ Ἰκόνιον εἶ-

[149] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 258 στ. 26 κ. ἑξ.

[150] Ὁ R. Tschudi εἰς τὴν σύντομον μελέτην του Vom alten osmanischen Reich, Τυβίγγη 1930, σ. 8, λέγει ὅτι πολυάριθμοι μωαμεθανοὶ σοφοὶ ἦλθον εἰς τὴν Μικράν Ἀσίαν κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα. Ἀλλ' οὗτοι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς πόλεις τῆς κεντρικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅπως π.χ. ὁ Δζελαλεδδὶν Ρουμῆ εἰς τὸ Ἰκόνιον. Πρβλ. Cl. Huart, Konia σ. 170. Εἰς τὰ δυτικὰ ἐμιρᾶτα καὶ καὶ δὴ εἰς τὴν Βιθυνίαν ἦλθον ἀργότερον, κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα. Βλ. F. Babinger, ἐν ZDMG ν. σ. τ. 1 σσ. 133, 136-137.

χεν ἕλθει ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου [151], δὲν ἦτο φυσικὸν νὰ ἐκπατρισθοῦν ἐνωρίτερον ἀναχωροῦντες πρὸς ἀναρχούμενα ἐδάφη καὶ πρὸς ζώνας διηνεκῶν συρράξεων. Εἰς τὸ Ὀσμανικὸν Κράτος καὶ εἰς τὰ παραλιακὰ ἐμιρᾶτα ἀφίχθησαν ἀφοῦ παρῆλθεν ἡ λαῖλαψ τοῦ πολέμου. Ζητοῦντες δὲ ἄσυλον ἀπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Μογγόλων, λαοῦ πνευματικῶς κατωτέρου των, οἱ σεΐχαι καὶ οἱ λόγιοι ἐπετέλεσαν διὰ τὸν Μωαμεθανισμὸν ἔργον ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀποστολὴν τῶν βυζαντινῶν φυγάδων ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Δύσεως.

Εἰς τὴν μεταφύτευσιν τοῦ ἰσλαμικοῦ πολιτισμοῦ ἐντὸς τῶν πλουσίων ἐπαρχιῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Προποντίδος, τὰ ἀλλεπάλληλα ρεύματα τῶν μετακινουμένων λογίων εἶχον πάντοτε ἀρωγὸν καὶ συμπαραστάτην τὴν κατὰ πόλεις ἑδρεύουσαν ὀργάνωσιν τῶν Ἀχῆ, ἥτις συνέβαλε τὰ μέγιστα εἰς τὸν ἐξισλαμισμὸν τῶν κατοίκων, διότι ἦτο ἐκδήλωσις τῆς καλυτέρας πλευρᾶς τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, καλλιεργοῦσα τὸ αἴσθημα τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον — προσόντα τὰ ὁποῖα ἄλλοτε κατέστησαν τὸν Χριστιανισμὸν παγκόσμιον θρησκείαν.

Ἡ ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας συγκροτηθεῖσα ὀθωμανικὴ ἀστικὴ τάξις σὺν τῷ χρόνῳ, ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῶν γεωκτημόνων καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, ἀνέλαβε τὴν ἐξουσίαν ἐν τῷ Ὀθωμανικῷ Κράτει, ἀντικαταστήσασα τὸ νομαδικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον τελικῶς παρηγκωνίσθη, ἐφ' ὅσον δὲν ἠδυνήθη νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν νέαν κατάστασιν.

Εἰς τὰς ζυμώσεις ταύτας οὐχὶ ὀλιγωτέρας σπουδαιότητος ροπὴν ἤσκησεν ἡ μικρασιᾶτις Ἑλληνίς, ἥτις ὑπῆρξε τὸ τραγικώτερον θῦμα τῶν ἐπιδρομῶν, γνωρίσασα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰς ἀπαγωγάς, τοὺς βιασμούς, καὶ τὴν δουλείαν, εἰς τὴν ὁποίαν τὴν κατεδίκαζον αἱ ἀποφράδες ἐκεῖναι ἡμέραι. Ἐν τῷ μέσῳ ἀνθρώπων πρωτογόνων, ὑπὸ συνθήκας ἀφαντάστως σκληράς, ἐξαναγκασθεῖσα ν' ἀπαρνηθῇ τὴν φυλήν της, τελικῶς ὑπέκυψεν εἰς τὸ πεπρωμένον καὶ ἐγένετο, πρώτη αὐτή, ἡ μήτηρ τοῦ ὀθωμανικοῦ λαοῦ, ὅπως εἰς παλαιοτέρους καιροὺς ὑπῆρξεν ἡ μήτηρ τῶν Σελδζούκων [152]. Συνέπεια τῆς διασταυ-

[151] Βλ. R. Hartmann, Im neuen Anatolien σ. 103. N. Jorga, Geschichte des osmanischen Reiches τ. 1 σσ. 122-123.

[152] Ὁ V. Cuinet, (La Turquie d'Asie, Παρίσιοι 1894, τ. 4 σσ. 10, 307) γράφει ὅτι μεταξὺ τῶν σημερινῶν κατοίκων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὑπάρχει μέγας ἀριθμὸς ἀπογόνων τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐξισλαμίσθησαν μετὰ τὴν ὀσμανικὴν εἰσβολήν. Ὁ δὲ H. Vambéry, μελετήσας εὐρύτατα πάσας τὰς τουρ-

ρώσεως ταύτης ἦτο ἡ αὔξησις ὄχι μόνον τῶν πολεμιστῶν ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἡ ἐντεῦθεν προκύψασα οἰκονομικὴ ἄνθησις. Ὅταν ὁ Ὀρχὰν κατέλαβε τὴν Προῦσαν καὶ τὰς ἄλλας πόλεις, δὲν ἠγέρθη πλέον ζήτημα ἐπισιτισμοῦ, οἷον ὑφίστατο πρότερον. Εἰς τὸν ὀθωμανικὸν στρατὸν δὲν συνέρρεον πλέον τὰ πλήθη τῶν τυχοδιωκτῶν ἀπὸ τὰς γειτονικὰς ἐπικρατείας. Περὶ τὸ ἔτος 1330 οἱ Ὀθωμανοὶ παρατάσσουν τακτικὸν καὶ πειθαρχημένον στρατὸν προερχόμενον κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὰς ἀγροτικὰς τάξεις. Μεταξὺ τῆς μάχης τοῦ Βαφέως καὶ τῆς τοῦ Πελεκάνου ἐμεσολάβησεν ὁλόκληρος γενεά. Ἦτο ἡ τουρκοβυζαντινὴ γενεά, ἡ πρώτη ἀνατραφεῖσα ὑπὸ τὸ ὀθωμανικὸν καθεστώς, ἥτις κατέλαβε τὴν Προῦσαν καὶ ἐνίκησε τὸν ρωμαῖον αὐτοκράτορα εἰς τὸν Πελεκάνον.

Μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Ὀσμανιδῶν εἰς τὴν ὕπαιθρον, περὶ τὸ 1326, αἱ ἐχθροπραξίαι κατέπαυσαν καὶ βαθμηδὸν αἱ συνειδήσεις συνεβιβάσθησαν πρὸς τὴν νέαν κατάστασιν. Ἡ ἐπιμιξία τῶν κατακτωμένων καὶ τῶν κυριάρχων ἐγίνετο τώρα ὁμαλώτερον, χωρὶς τραγικὰς ἀντιθέσεις καὶ βιαιότητας. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἡ φυλὴ τοῦ Ὀσμὰν ἔδειξεν ὅλην τὴν ζωτικότητά της. Μὲ τὴν ἀδάμαστον ὁρμὴν τοῦ παλαιοῦ νομάδος, χωρὶς νὰ δεσμεύωνται ἀπὸ τὴν βαρεῖαν καλογηρικὴν παράδοσιν τοῦ Βυζαντίου, θιασῶται τοῦ πρωτογόνου ἡδονισμοῦ, οἱ ὑγιεῖς οὗτοι ἄνδρες τῆς ὑπαίθρου ἀπέκτησαν πολλὰ τέκνα μὲ τὰς θυγατέρας τῶν γηγενῶν καὶ εἰς σχετικῶς βραχὺ χρονικὸν διάστημα ἀποκατεστάθη ὁ κανονικὸς ρυθμὸς τῆς ζωῆς εἰς τὴν δοκιμασθεῖσαν χώραν. Ἐκ τῆς γενεᾶς ταύτης, ἥτις ἀνετράφη εἰς τὰς εὐφόρους βιθυνικὰς πεδιάδας, ὑπὸ ἠρεμωτέρας συνθήκας, καὶ εὑρίσκετο περισσότερον ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἑλληνίδων μητέρων, προέκυψεν ἡ ὀθωμανικὴ ἀγροτικὴ τάξις, ἥτις βαθμηδὸν ἐπεσκίασε τοὺς νομάδας καὶ ἐπεκράτησε.

κικὰς φυλὰς τῆς Ἀσίας, εἰς τὸ διεξοδικὸν ἔργον του Das Türkenvolk, Λειψία 1885, σ. 594, χαρακτηρίζει τὸν σημερινὸν Ὀθωμανὸν ὡς «ein Mensch, in dessen Adern ein verschwindend kleiner Theil türkischen Blutes fliesst, dessen Physikum auch nicht die geringste Spur des typischen Türken aufweist». Ὡσαύτως ὁ W. M. Ramsay, εἰς τὴν μελέτην του «The Intermixture of Races in Asia Minor», ἐν Proceedings of the British Academy τ. 7 (1915-16), ἀνάτυπον, σ. 27, λέγει ὅτι ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς εἶναι δύο εἰδῶν 1) Τοῦρκοι ἐξ Ἑλληνίδων μητέρων καὶ 2) ἐξισλαμισθέντες Ἕλληνες. Πρβλ. καὶ τὰς εὐστόχους παρατηρήσεις τοῦ καθηγ. Ι. Βογιατζίδου, ἐν τῇ Ἐπετηρίδι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τ. 2 (1932) σ. 150, καὶ τοῦ καθηγ. Κ. Ἀμάντου, Μικρὰ Μελετήματα, Ἀθῆναι 1940, σ. 121. Πολλὰ πράγματι θὰ ἠδύναντο ν' ἀποδείξουν αἱ συγκριτικαὶ ἀνθρωπολογικαὶ ἔρευναι εἰς παλαιοὺς ὀθωμανικοὺς καὶ προοθωμανικοὺς τάφους, ἐν σχέσει πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐπιμιξίας, ὡς παρατηρεῖ καὶ ὁ καθηγ. Βογιατζίδης.

Συνοψίζοντες τ' ἀνωτέρω δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος εὑρίσκετο ἐν τῷ γίγνεσθαι. Ὁ ἀρχηγὸς τῶν νομάδων ἐπιδρομέων, ὅστις ἐπήρχετο κατὰ τῆς Βιθυνίας διὰ νὰ λεηλατήσῃ τοὺς ἀγροτικοὺς πληθυσμούς, εἶχε καταλάβει ὀχυρὰς τοποθεσίας καὶ φρούρια καὶ εἶχεν ἀποκτήσει ἀδιαφιλονίκητον ἰσχὺν μεταξὺ τῶν πέριξ ἀγροτῶν. Ἀποκτήσας πολλὰ ποίμνια, εἶχε γίνει κύριος μεγάλων ἐκτάσεων γῆς, μέρος τῶν ὁποίων διέθετε διὰ βοσκήν, ἐνῷ ἕτερον μέρος παρεχώρει εἰς τοὺς ὀπαδούς του κατὰ τὸ σύστημα τῶν τιμαρίων. Ἐξ ἄλλου, ἡ πλήρης ἐξάρτησις τῶν γηγενῶν ἀγροτῶν ἀπὸ τὴν θέλησίν του συνετέλεσεν ὥστε νὰ διαμορφωθῇ καθεστὼς ὅμοιον πρὸς τὴν φεουδαρχίαν. Ἡ πρωτόγονος αὕτη φεουδαρχία ταυτίζεται μὲ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἐξελίξεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους.

Ὅταν ὁ Ὀσμὰν κατεῖχεν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ ἐκμεταλλευθῇ πρὸς ἴδιον ὄφελος, ἠνέχθη τὴν μέσην ἀγροτικὴν τάξιν, ἡ ὁποία ἀπετέλει τὴν μεγάλην πλειοψηφίαν τοῦ λαοῦ τῆς ὑπαίθρου καὶ ἀνέμενε περίοδον ἀκμῆς κατόπιν τῆς ἐξοντώσεως ἢ τῆς φυγῆς τῶν πλουσίων γεωκτημόνων. Ἡ μέση ἀγροτικὴ τάξις ὠφελήθη ἐκ τῆς καλῆς διοικήσεως τοῦ Ὀσμάν, συνειργάσθη μὲ τὸ νέον καθεστώς, ὑπάνδρευσε θυγατέρας της μὲ τοὺς κατακτητάς, καὶ προσεχώρησε κατὰ μεγάλας ὁμάδας εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν. Ταυτίσασα τὰ συμφέροντά της μὲ τοὺς Ὀσμανίδας καὶ γενομένη εὐκόλως δεκτὴ εἰς τὴν κοινωνίαν των, ἐδίδαξεν εἰς τοὺς τέως νομάδας κεφαλαιώδεις βυζαντινοὺς θεσμοὺς καὶ τὸν βυζαντινὸν βίον. Οὕτω τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος ἔφθασεν εἰς τὸ δεύτερον στάδιον τῆς ἐξελίξεώς του, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῆς συμπράξεως τῶν κατακτητῶν καὶ τοῦ γηγενοῦς ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ.

Μὲ τὴν βοήθειαν τῶν αὐτοχθόνων οἱ Ὀσμανίδαι συνεκρότησαν μεγαλύτερον καὶ τακτικώτερον στρατὸν καὶ ἐστράφησαν κατὰ τῶν ἀστικῶν κέντρων, ἀφοῦ πρῶτον κατέλαβον στρατηγικὰ σημεῖα δεσπόζοντα τῶν συγκοινωνιακῶν ἀρτηριῶν. Τότε ἐνεφανίσθησαν ὡς κράτος μὲ καθωρισμένην ἐπιδίωξιν—τὴν κατάκτησιν τῆς λοιπῆς Βιθυνίας. Ὅταν δὲ κατέλαβον καὶ τὰς μεγάλας πόλεις, εἰσῆλθον εἰς τὸ τρίτον στάδιον τῆς ἐξελίξεώς των, τὸ ὁποῖον—ὡς θὰ ἴδωμεν ἐκτενέστερον εἰς τὸ ἑπόμενον κεφάλαιον—ἔχει ὡς ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τὴν ὑποταγὴν τῶν ἀστικῶν πληθυσμῶν, τὴν εἰσροὴν μωαμεθανῶν μεταναστῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων δροῦν καὶ κινοῦνται ὡς ἡγετικὰ στελέχη θεολόγοι καὶ Ἀχῆ, καὶ τὸν ἀθρόον ἐξισλαμισμὸν τῶν κατοίκων τῶν πόλεων. Κατὰ τὸ τρίτον τοῦτο στάδιον ἡ ὀθωμανικὴ κοινωνικὴ ὀργάνωσις στηρίζεται ὄχι μόνον ἐπὶ τοῦ ἀγροτικοῦ ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, ὅστις ἀποτελούμενος ἐξ αὐτοχθόνων καὶ ἐκ μεταναστῶν, ἡνωμένων διὰ τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, συμμετέχει ἐνεργῶς εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τοῦ Κράτους.

Αἱ ζυμώσεις αὗται, αἱ ὁποῖαι ἔμελλον ν' ἀναδείξουν τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Ὀσμὰν εἰς πολιτικὸν καὶ στρατιωτικὸν παράγοντα ἐν τῇ Ἀνατολῇ, συνετελοῦντο βραδέως, ἀκολουθοῦσαι τὴν φυσικὴν αὐτῶν ἐξέλιξιν. Ἀλλὰ συνήθως εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἐθνῶν πρέπει νὰ μεσολαβήσῃ ἓν γεγονός, τὸ ὁποῖον διὰ τῆς σημασίας του ἀφυπνίζει τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ ἀποβαίνει τρόπον τινὰ ἡ ἐξωτερικὴ ἐκδήλωσις τῶν κατευθύνσεων τοῦ λαοῦ. Εἰς τὴν ὀθωμανικὴν ἱστορίαν τὸ γεγονὸς τοῦτο εἶναι ἡ μάχη τοῦ Βάφεως [153] γενομένη τὴν 27ην Ἰουλίου 1301.

Κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ὁ Ὀσμὰν εἶχε προωθήσει τὰς δυνάμεις του μέχρι τῆς Νικομηδείας, ἀποκόπτων τὰς διὰ ξηρᾶς συγκοινωνίας της. Ἡγεῖτο πολυπληθοῦς στρατοῦ ἐνισχυομένου καὶ ὑπὸ πλείστων ἐθελοντῶν, οἵτινες συνέρρευσαν ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Μαιάνδρου καὶ

---

[153] Ὁ Παχυμέρης εἶναι ἡ μόνη πηγὴ διά τὴν μάχην τοῦ Βαφέως (Ἀνδρόνικος Δ' 25 σσ. 327, 333-335): «Μηνὸς γάρ Ἀνθεστηριῶνος εἰκοστῇ καὶ ἑβδόμῃ περὶ που τὸν Βαφέα (χῶρος δ' οὗτος περὶ τὴν θαυμαστὴν Νικομήδειαν) Ἀτμὰν συνάμα τοῖς ἀμφ' αὐτὸν εἰς χιλιάδας πλείστας ποσουμένοις ἐπιστὰς αἴφνης....» Λέγων δὲ *Ἀνθεστηριῶνα* ὁ Παχυμέρης ἐννοεῖ τὸν Ἰούλιον, ὡς προκύπτει ἐκ τῆς πληροφορίας ὅτι κατὰ τὸν μῆνα τοῦτον τελεῖται ἡ ἑορτὴ τῆς Ἁγίας Ἄννης (Μιχαὴλ σ. 149 στ. 3) ἀκολουθουμένη ἀμέσως ὑπὸ τῆς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος (αὐτόθι στ. 7). Αἱ ἡμέραι αὗται ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Παχυμέρους ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ 1261. Κατελήφθη ἡ Βασιλεύουσα, καθ' ἃ λέγει ὁ Παχυμέρης, «ἐφ' ἑορτῇ τῆς θεομήτορος Ἄννης, μηνὸς Ἀνθεστηριῶνος» (Μιχαὴλ Β' 27 σ. 149) καὶ τὸ μέγα τοῦτο γεγονὸς καταγράφεται ὑπὸ τοῦ συγχρόνου Ἀκροπολίτου (Χρονικὴ Συγγραφὴ 85 σ. 183) οὕτω: «ἡ Κωνσταντίνου προνοίᾳ Θεοῦ καὶ αὖθις ὑπὸ χεῖρα τοῦ βασιλέως ἐγένετο.... *Ἰουλίου* εἰκοστὴν καὶ πέμπτην ἄγοντος ἀπὸ γενέσεως κόσμου ἔτους ὄντος ,ϛψξθ'». *Ἰούλιον* λέγει τὸν Ἀνθεστηριῶνα καὶ ἡ ὑποσελίδιος λατινικὴ μετάφρασις, ἀλλ' ἐκρίναμεν καλὸν νὰ ἐλέγξωμεν τὸ πρᾶγμα διότι εἰς τάς λατινικάς μεταφράσεις τῆς ἐκδόσεως Βόννης ἀπαντῶμεν λάθη καὶ οὐσιώδεις παρανοήσεις τοῦ κειμένου. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Zinkeisen (τ. 1 σ. 82) καὶ ὁ Jorga (τ. 1 σ. 157) γράφουν ὅτι ἡ μάχη τοῦ Βαφέως ἐγένετο τὴν 27ην *Ἰουνίου*. Περὶ τῆς χρονολογίας 1301 συμφωνοῦν πάντες πλὴν τοῦ Muralt (Chronographie byzantine τ. 2 σ. 480) ὅστις καταγράφει τὴν μάχην ταύτην ὑπὸ τὸ ἔτος 1302 (ἀκολουθῶν, ὡς φαίνεται, τὰς σημειώσεις τοῦ Possinus εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Παχυμέρους, τ. 2 σ. 851) καὶ τοῦ E Gibbon (History of the Decline and Fall of the Roman Empire, ἔκδ. Bury, Λονδῖνον 1902, τ. 7 σ. 24) ὅστις λέγει ἐπὶ λέξει: «It was on the 27th of July in the year 1299 of the Christian era that Othman first invaded the territory of Nicomedia». Ὁ Gibbon δὲν γνωρίζει τὴν μάχην τοῦ Βαφέως καθ' ἑαυτήν. Ἀλλὰ τόσον ὁ Gibbon ὅσον ὁ Possinus καὶ ὁ Muralt θεωροῦνται σήμερον πεπαλαιωμένοι.

ἐκ τῆς Παφλαγονίας μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἠμείβοντο δαψιλῶς ἀπὸ τὴν λείαν τοῦ πολέμου, ἥτις προεμηνύετο ἄφθονος. Ἡ περὶ τὴν Νικομήδειαν χώρα διετήρει εἰσέτι τὴν οἰκονομικήν της ἰκμάδα καὶ ἦτο πυκνότερον κατῳκημένη, διότι ἀπήλαυε σχετικῶς μεγαλυτέρας ἀσφαλείας, γειτνιάζουσα πρὸς τὴν Πόλιν καὶ τὰ φρούρια τῆς Μεσοθυνίας. Συνεδέετο μὲ τὴν πρωτεύουσαν διὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τακτικῆς συγκοινωνίας καί, παρὰ τὰς ἐπιδρομὰς τοῦ Ἀλῆ, υἱοῦ τοῦ Ἀμούρ, δὲν εἶχε γνωρίσει τὴν ἀναρχίαν καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἐξάρθρωσιν τῶν νοτιωτέρων περιοχῶν. Διὰ τοὺς λόγους τούτους μεγάλαι ἦσαν αἱ ἐλπίδες τοῦ κέρδους διὰ τὸν Ὀσμὰν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν τυχοδιώκτας.

Στρατοπεδεύσαντες εἰς τὴν πλουσίαν ταύτην πεδιάδα κατὰ τοὺς ἐαρινοὺς μῆνας, ἐδῄουν τὴν γῆν καὶ συνεχῶς ἐνισχύοντο ὑπὸ νέων ἐπικουριῶν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ ἐποχὴ τοῦ θερισμοῦ παρήρχετο καὶ ὁ ἐπιδρομεὺς δὲν ἀνεχώρει. Οἱ κάτοικοι πανικόβλητοι εἶχον καταφύγει ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Νικομηδείας. Ἡ ψυχολογική των κατάστασις ἦτο ὁμοία πρὸς τὴν τῶν Ἀθηναίων τῆς ὑπαίθρου ἐγκεκλεισμένων ἐντὸς τοῦ Ἄστεως κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον, ὅτε ὁ Ἀρχίδαμος κατέστρεφε τοὺς ἀγρούς των. Ὀλιγώτερον ἀτάραχος τοῦ Περικλέους, ὁ ἑταιρειάρχης Μουζάλων ἐνέδωσεν εἰς τὰς πιέσεις τοῦ πληθυσμοῦ καὶ κατῆλθεν εἰς μάχην κατὰ πολυαριθμοτέρου ἐχθροῦ, ἄγων μόλις δύο χιλιάδας Ῥωμαίων καὶ Ἀλανῶν, εἰς τὸ ἀναπεπταμένον πεδίον παρὰ τὴν πόλιν, δηλαδὴ εἰς ἔδαφος πρόσφορον διὰ τὴν ἐλευθέραν κίνησιν καὶ ἐπέλασιν τοῦ ἐλαφροῦ τουρκικοῦ ἱππικοῦ (akıncı) καὶ ἀκατάλληλον διὰ τὸ βαρέως ὡπλισμένον βυζαντινὸν πεζικόν.

Τὸ ὅτι ἠμύνοντο περὶ βωμῶν καὶ ἑστιῶν ἀνεπτέρωνε βεβαίως τὸ ἠθικὸν τῶν ἡμετέρων καί, ὡς λέγει ὁ Παχυμέρης, ὑπετίμων τὴν δύναμιν τοῦ ἀντιπάλου. Τοῦτο ὅμως δὲν συνέβαινε καὶ εἰς τὸν Μουζάλωνα. Ὁ ἀνὴρ οὗτος εἶχε μόλις προσφάτως ὑποστῆ τοὺς κινδύνους τοῦ ὀσμανικοῦ πολέμου. Μία μόνη ἑκατοντὰς Τούρκων, ἐπιπεσοῦσα αἰφνιδίως κατὰ τῶν Βυζαντινῶν, ἐπροξένησεν εἰς αὐτοὺς μεγίστην φθοράν. Ὅταν δὲ οἱ Ὀσμανίδαι ἐτράπησαν πρὸς τὰ ὄρη καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν ἡμετέρων, ὁ Μουζάλων ὀλίγον ἔλειψε νὰ αἰχμαλωτισθῇ πεσὼν εἰς παγίδα καὶ σωθεὶς μόνον διὰ τῆς ἐθελοθυσίας ἑνὸς πολεμιστοῦ του, ὅστις, ὁρμήσας ἔφιππος κατὰ τῶν ἀπαγόντων τὸν ἀρχηγόν του, ἀπέσπασεν αὐτὸν ἀπὸ τὰς χεῖράς των μὲ καταφανῆ κίνδυνον τῆς ζωῆς του. Τοῦτο συμπεραίνομεν ὅτι ἐγένετο κατὰ τὸ προηγούμενον ἔαρ. Ὅθεν, διατηρῶν ζωηρὰν τὴν ἀνάμνησιν τοῦ παθήματός του, ὁ Μουζάλων δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποτιμᾷ τὰς τουρκικὰς δυνάμεις ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν ὀπαδῶν του. Ἄλλαι προφα-

νῶς σκέψεις ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὴν ἀνάληψιν τῆς πρωτοβουλίας κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1301. Ἀνελογίζετο, ἴσως, ὅτι προϊόντος τοῦ θέρους οἱ ἐπιδρομεῖς θὰ ἐπληθύνοντο καὶ τότε θὰ ἦτο δυσκολώτατον, ἂν μὴ ἀπολύτως ἀδύνατον, νὰ ἐπιτύχῃ τι κατ' αὐτῶν. Οἱ δὲ καιροὶ δὲν ἦσαν μενετοί. Οἱ ἀγρόται ἔπρεπε νὰ ἐξέλθουν τῶν τειχῶν διὰ νὰ προβοῦν εἰς τὴν συγκομιδήν, ἥτις δὲν ἐπεδέχετο περαιτέρω καθυστέρησιν. Ἡ κατάστασις ἐντὸς τῆς πόλεως φαίνεται ὅτι εἶχε φθάσει εἰς τὸ ἀπροχώρητον ἀπὸ ἀπόψεως ἐπισιτισμοῦ. Διότι μόνον ἡ ἀπόγνωσις ἠδύνατο νὰ ὁδηγήσῃ τὸν συνετὸν κατὰ τ' ἄλλα Μουζάλωνα εἰς τόσον παράτολμον διάβημα—ν' ἀναμετρηθῇ, δηλαδή, μεθ' ὑπερτέρου ἐχθροῦ εἰς ἔδαφος ἄκρως δυσμενές. Ἐκ τούτου καθίσταται πρόδηλον ὅτι ὁ βυζαντινὸς ἡγέτης καὶ οἱ Νικομηδεῖς ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ ἐκλέξουν ἓν ἐκ τῶν δύο : ἢ τὴν ἀπώλειαν τῆς παραγωγῆς των καὶ τὸν λιμὸν ἢ νὰ ριφθοῦν εἰς τὸν ἀγῶνα, ριψοκινδυνεύοντες τὰ πάντα. Μέση λύσις δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη πλὴν τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως εἰς τὸν ἐπιδρομέα. Διότι ἐὰν ὁ Ὀσμὰν ἐδέχετο ν' ἀποσυρθῇ λαμβάνων χρήματα, οἱ κάτοικοι θὰ ἦσαν ἀναμφιβόλως πρόθυμοι νὰ προσφέρουν τὸ πᾶν διὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν τοιούτου γείτονος. Ἀπὸ τὸ κέντρον δὲν ἠδύναντο ν' ἀναμένουν βοήθειαν. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἡ σύγκρουσις τοῦ Ὀσμὰν καὶ τοῦ Μουζάλωνος ἦτο μοιραία. Τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης ἦτο οἰκτρὸν διὰ τὸν Μουζάλωνα.

Ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Παχυμέρους συνάγομεν ὅτι δι' ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς λόγους μέγα μέρος τῶν Ἀλανῶν ἱππέων δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν πρώτην καὶ κρισιμωτέραν φάσιν τοῦ ἀγῶνος καὶ δὲν ὑπῆρχε συντονισμὸς εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς ἐπιθέσεως. Ὁ στρατὸς τοῦ ἑταιρειάρχου ὑπέστη βαρείας ἀπωλείας καὶ ἐτράπη εἰς φυγήν, διωκόμενος ὑπὸ τοῦ ὀσμανικοῦ ἱππικοῦ. Μόνον ἡ ἄφιξις ἐνισχύσεων ἐξ Ἀλανῶν μισθοφόρων, ἀναλαβόντων τώρα ὅλον τὸ βάρος τῆς ἐχθρικῆς ἐπελάσεως, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Μουζάλωνα νὰ ὑποχωρήσῃ μετὰ τῶν λειψάνων τοῦ στρατοῦ του, καὶ νὰ διασωθῇ «ἀκλεῶς», ὡς λέγει ὁ Παχυμέρης, εἰς Νικομήδειαν.

Ἡ σημασία τῆς νίκης ταύτης τοῦ Ὀσμὰν δὲν ἔχει ἐξαρθῆ δεόντως. Διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν ὁ ἄσημος ἀρχηγὸς τοῦ ὑπὸ σχηματισμὸν κράτους ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν μὲ τὰς ὠργανωμένας βυζαντινὰς δυνάμεις καὶ ἀναδεικνύεται νικητής [151]. Τὸ ἐπίσημον Βυ-

[151] Ἡ μάχη τοῦ Βαφέως ἐταυτίσθη ὑπὸ τῶν μέχρι σήμερον γραψάντων μὲ τὴν τοῦ Κογιούνχισαρ, ἥτις ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ **Aşıkpaşazade**, ἔκδ. Κων)πόλεως σ. 21, ἔκδ. Giese σ. 18. Ἀλλ' ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν κειμένων συμπεραίνομεν ὅτι πρόκειται περὶ δύο χωριστῶν μαχῶν, ἐφ' ὅσον αἱ πληροφορίαι τοῦ ὀθωμανοῦ ἱστορικοῦ οὐδόλως συμπίπτουν μὲ τὰς τοῦ Παχυμέρους. Κατὰ τὸν Aşıkpaşazade ἡ μάχη τοῦ Κογιούνχισαρ ὠφείλετο εἰς τὴν πρωτο-

ζάντιον ἀναγκάζεται τώρα νὰ τὸν προσέξῃ καὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀποτελεῖ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ Ὀσμανικοῦ Κρά- τους, ἡ ὁποία εἶναι ἀσυγκρίτως σπουδαιοτέρα τῆς διαθρυλουμένης ἀναγνωρίσεως αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου. Διὰ ταῦτα ἡ ὀθωμανικὴ ἱστορία ἄρχεται οὐχὶ ἀπὸ τῆς δῆθεν ἐν ἔτει 1299 ἐπισυμ- βάσης καταρρεύσεως τοῦ Σελδζουκικοῦ Κράτους καὶ μεταβιβάσεως εἰς τὸν Ὀσμὰν τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἰκονίου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ὁ Ὀσμὰν καταβάλλει τὰ τακτικὰ στρατεύματα τῆς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας[155].

βουλίαν τῶν διοικητῶν Προύσης, Ἀδριάνων (Edrenos) καὶ Καστελλίου (Kestel), οἵτινες συνησπίσθησαν διὰ νὰ ἐκδιώξουν τὸν Ὀσμὰν ἀπὸ τὴν Βιθυνίαν. Ὁ Ὀσμὰν ἐβάδισε κατ' αὐτῶν καὶ εἰς τὴν μάχην, ἥτις συνήφθη μεταξὺ τοῦ Ντίν- μποζ [Τύμβος ;] καὶ τοῦ Κογιούνχισαρ, ἀνεδείχθη νικητής. Ὁ φρούραρχος τοῦ Ντίνμποζ ἔφυγε, ὁ τοῦ Κεστὲλ ἔπεσε καὶ ὁ τῆς Προύσης εἰσῆλθεν εἰς τὸ φρούριόν του. Ὁ Ὀσμὰν ἀπώλεσε τὸν ἀνεψιόν του Ἀϊτογντού, ὅστις ἐτάφη παρὰ τὴν ὁδόν, τὴν ἄγουσαν πρὸς Κογιούνχισαρ. Τὸ Κογιούνχισαρ κεῖται μεταξὺ Νικαίας καὶ Κίου, νοτίως τῆς λίμνης, καὶ δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν Βαφέα, τὸν *χῶρον περὶ τὴν θαυμαστὴν Νικομήδειαν*, τὸν ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Παχυμέρους. Ὁ Παχυμέρης ἐγνώριζε καλῶς τὰ περίχωρα τῆς Νικαίας καὶ δὲν θὰ ἐτοποθέτει τὸν Βαφέα παρὰ τὴν Νικομήδειαν, ἐὰν οὗτος ἔκειτο εἰς τὴν θέσιν τοῦ τουρκικοῦ Κογιούνχισαρ. Κατὰ ταῦτα ὄχι μόνον αἱ περιγραφαὶ τῶν δύο κειμένων, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ τοπωνυμικὰ ὁδηγοῦν ἡμᾶς εἰς τὸ συμ- πέρασμα ὅτι αἱ δύο μάχαι πρέπει νὰ διαστέλλωνται ἀλλήλων.

[155] Ἡ κατάρρευσις τοῦ Σελδζουκικοῦ Κράτους συνεδέθη μετὰ τῆς ἱδρύ- σεως τοῦ Ὀσμανικοῦ ὄχι μόνον ὑπὸ παλαιοτέρων ἱστορικῶν ἀλλὰ καὶ ὑπὸ πλείστων νεωτέρων, οἵτινες ἐθεώρησαν τὸ δεύτερον ὡς ἄμεσον διάδοχον καὶ συνεχιστὴν τοῦ πρώτου. Π.χ. ὁ Leunclavius (Historiae σ. 121) γράφει ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλαεδδὶν ὁ Ὀσμὰν ἐκληρονόμησε τὰς χώρας τούτου. Ὁ Rasmussen (Annales σ. 39) γράφει: 1299, Osman sultanus praedicatur. Ὁ Boeclerius (Commentarius σ. 110): Anno MCCC imperatoris nomen sum- psit post mortem Saladini [γρ. Aladini]. Ὁ Sagredo (Memorie istoriche de' monarchi ottomani, Βενετία 1688, σ. 13) ἀναφέρει ὅτι, ἀποθανόντος τοῦ Ἀλαεδ- δὶν ἄνευ διαδόχων, ὁ Ὀσμὰν καὶ οἱ λοιποὶ σατράπαι ἐμοιράσθησαν τὰς ἐπαρχίας τοῦ κράτους καὶ ὁ Ὀσμὰν ἔλαβε τὴν Βιθυνίαν (Bitinia). Τὰ αὐτὰ παρὰ Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σ. 73, E. Foord, The Byzantine Empire, Λονδῖνον 1911, σ. 386, E. Pears, ἐν Cambridge Medieval History τ. 4 (1936) σσ. 653, 655, καὶ Köprülü, Les origines σσ. 29-30. Ἄλλοι πάλιν ἱστορικοί, ὡς ἐπὶ παραδείγματι, ὁ Giovio (ἔκδ. 1541, σ. 3—παρὰ Sansovino, ἔκδ. 1568, σ. 216), ὁ Donado da Lezze (Historia turchesca σ. 4), ὁ Laurentius Scheurlus (Familia Othomannica, Pragae 1596, σ. 3), παραδέχονται τὸ ἔτος 1300 ἢ περίπου, χωρὶς νὰ συνδέουν τὴν χρονολογίαν ταύτην μὲ ὡρισμένον τι γεγονός. Μὲ τὸ ἔτος 1300 ἀρχίζει ἡ βασιλεία τοῦ Ὀσμὰν εἰς δύο Βραχέα Χρο- νικὰ τῆς συλλογῆς Σ. Λάμπρου - Κ. Ἀμάντου (ἀρ. 5 καὶ 45, σσ. 8 καὶ 77). Τὸ Χρονικὸν ὅμως τοῦ Dresler (παρὰ Sansovino, ἔκδ. 1568, σ. 292) προ- τιμᾷ τὸ ἔτος 1301, ἀλλὰ χωρὶς ν' ἀναφέρῃ τὴν μάχην τοῦ Βαφέως.

Τὰ δύο ταῦτα γεγονότα, ἤτοι ἀφ' ἑνὸς ἡ κατάλυσις τῆς σελ- δζουκικῆς ἀρχῆς γενομένη τῷ 1308 (κατὰ τοὺς παλαιοτέρους συγγρα- φεῖς τῷ 1299) καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ μάχη τοῦ Βαφέως, καίτοι χρονολο- γικῶς ἀπέχουν ἀλλήλων ὀλίγα τινὰ ἔτη, ἀπὸ αἰτιολογικῆς ὅμως ἀπόψεως εἶναι ἀποτελέσματα τῆς ἐνεργείας δύο διαφόρων ἱστορι- κῶν ρευμάτων κινουμένων εἰς δύο χωριστοὺς κόσμους. Τὸ Σελδζου- κικὸν Κράτος ἔβαινε πρὸς τὴν δύσιν του ἕνεκα τῆς μογγολικῆς κα- τισχύσεως, ἐνῷ τὸ Ὀθωμανικὸν ἀνήρχετο ἕνεκα τῆς βυζαντινῆς πα- ρακμῆς. Ἐν τούτοις πλεῖστοι ἐκ τῶν μέχρι σήμερον ἀσχοληθέντων μὲ τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος ἀναγράφουν ἀσυζητητὶ τὴν πληροφορίαν τῶν παλαιῶν ἱστορικῶν ὅτι κατὰ τὸ 1299 ἡ Σελδζουκικὴ Αὐτοκρα- τορία διελύθη καὶ ὁ σουλτάνος Ἀλαεδδὶν ὁ Γ' ἀπέστειλεν εἰς τὸν Ὀσμὰν τὰ σύμβολα τῆς κυριαρχίας—τὸ τύμπανον, τὴν σημαίαν, τὸ ξίφος, καὶ τὴν οὐρὰν ἵππου. Ἀλλ' ὡς εἴδομεν ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ προη- γουμένου κεφαλαίου[156], ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν πραγμάτων προκύ- πτει ὅτι τὸ Κράτος τοῦ Ρούμ κατέρρευσε πολὺ πρὸ τῆς χρονολογίας ταύτης καὶ ὁ τίτλος τοῦ Σουλτάνου, διατηρηθεὶς μέχρι τοῦ 1308, ἦτο μόνον εἰκονικός[157]. Ὅθεν ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Ὀσμανικοῦ Κράτους ὑπὸ τοιαύτης ἀρχῆς, ἐάν, παρὰ τὸ ἀπίθανον τοῦ πράγματος, ὑπο- τεθῇ ὅτι ἐγένετο, στερεῖται σημασίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τῶν ὀθωμανικῶν πραγμάτων, διότι ταῦτα ἐχώρησαν πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἀνεξαρτήτως τοῦ Ἰκονίου, τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἔσχεν ἐπίδρασιν ἐπ' αὐτῶν, εἴτε θετικὴν εἴτε ἀρνητικήν.

Καὶ πράγματι, ὁ Ὀσμὰν πολὺ ὀλίγον ἐνδιεφέρετο περὶ τοῦ τί συνέβαινεν εἰς τὸ Ἰκόνιον. Ἔχων τὰ νῶτά του ἐστραμμένα πρὸς τὴν παλαιὰν πρωτεύουσαν τῶν Σελδζούκων, ἀπὸ τὴν ὁποίαν τὸν ἐχώριζον ἀχανῆ καὶ ἄγονα ὀροπέδια καὶ ἡ Ἁλμυρὰ ἔρημος, ἦτο ἀπερροφημένος εἰς τὴν ἐνατένισιν τῶν βιθυνικῶν πεδιάδων καὶ τῶν ἐπιβλητικῶν πόλεων. Τὸν προσείλκυεν, ἴσως, τὸ ὅραμα τῆς Ἑπτα- λόφου, ἥτις—διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν ποιητικὴν φράσιν τοῦ Idris—«ἔλαμπεν ὡς ἀδάμας μεταξὺ δύο σαπφείρων καὶ δύο σμα- ράγδων». Τὸ ὄνειρον, τὸ ὁποῖον μὲ τὴν χαρακτηριστικήν των ἀφέ- λειαν διηγοῦνται οἱ παλαιοὶ ὀθωμανοὶ ἱστορικοί, ἦτο τὸ ἰσχυρότερον κίνητρον τῶν πράξεών του. Τὸ σχέδιόν του ἦτο ἡ ἐπέκτασις πρὸς βορρᾶν. Τὸ Ἰκόνιον εὑρίσκετο ἐκτὸς τοῦ ζωτικοῦ χώρου τῶν Ὀθω- μανῶν καὶ ἡ πτῶσίς του οὐδαμῶς τὸν ἐπηρέασεν. Ἀντιθέτως ἡ πρώτη σύγκρουσις μὲ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν ἀπέβη ἡ ἀφετηρία νέων ἀγώνων καὶ νέων ἐπιτυχιῶν καί, σὺν τοῖς ἄλλοις, ἑδραίωσε

---

[156] Βλ. ἀνωτ. σ. 36 σημ. 3.

[157] Πρβλ. Gibbons, The Foundation σσ. 272-273.

τὴν θέσιν τοῦ 'Οσμάν, ὁποῖος ἀνῆλθεν ἠθικῶς εἰς τὰ ὄμματα τόσον τοῦ λαοῦ του ὅσον καὶ τῶν ἄλλων δυναστῶν τῆς Μικρᾶς 'Ασίας.

'Η παρὰ τὸν Βαφέα μάχη, καίτοι ἀκολουθεῖται ὑπὸ περιόδου ἀδρανείας τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τοῦ 'Οσμάν, ἦτο καλὸς οἰωνὸς ἑνὸς λαμπροτέρου μέλλοντος καὶ ἡ αὐτοπεποίθησις τῶν 'Οσμανιδῶν ἐδικαιώθη ἐκ τῶν πραγμάτων. 'Η ὑπερηφάνεια διὰ τὴν νίκην ἔγινεν ἡ βάσις τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος τοῦ ὀθωμανικοῦ λαοῦ. Τὸ δὲ ἐθνικὸν αἴσθημα ἀπεδείχθη κίνητρον πολὺ ἰσχυρότερον τῆς θρησκείας εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν 'Οθωμανῶν, ἐφ' ὅσον ὁ Μωαμεθανισμὸς δὲν εἶχε, κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, τὴν μαχητικὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν ἄλλοτε προσέδωσεν εἰς τοὺς ''Αραβας καὶ ἔμελλε νὰ προσδώσῃ καὶ εἰς τοὺς 'Οθωμανοὺς ἀργότερον. Τὸ ἐθνικὸν τοῦτο αἴσθημα ἐν συνδυασμῷ πρὸς τοὺς οἰκονομικοὺς καὶ κοινωνικοὺς παράγοντας, τοὺς ὁποίους εἴδομεν ἀνωτέρω, ἠμπόδισε τὸ 'Οσμανικὸν Κράτος νὰ ἀπορροφηθῇ ὑπὸ τῶν γειτνιαζόντων αὐτῷ ὁμοθρήσκων καὶ ὁμογλώσσων κρατῶν, τὰ ὁποῖα ἠκολούθουν ὁμοίαν πολιτικὴν ἐπεκτάσεως. Διὰ ταῦτα ἡ παρὰ τὸν Βαφέα μάχη ἀποτελεῖ γεγονὸς μεγίστης σημασίας καὶ εἰσάγει τοὺς 'Οθωμανοὺς εἰς τὴν 'Ιστορίαν.

III

Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΒΙΘΥΝΙΑΣ

'Η μάχη τοῦ Βαφέως ὡς ἦτο φυσικὸν ἐνεποίησε βαθεῖαν αἴσθησιν εἰς τὸν πληθυσμὸν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἐπέσπευσε τὰς ζυμώσεις, αἵτινες προηγήθησαν τῆς ὁλοσχεροῦς ὑποταγῆς τῆς Βιθυνίας. 'Η ἐμφάνισις τοῦ 'Οσμὰν πρὸ τῶν πυλῶν τῆς Νικομηδείας ἐνέσπειρε τὸν πανικὸν εἰς τὴν πέριξ χώραν καὶ χιλιάδες προσφύγων μετὰ τῶν κτηνῶν των ἐκινοῦντο πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν[1]. Μὲ ζωηρότατα χρώματα ὁ Παχυμέρης περιγράφει τὴν συρροὴν τῶν προσφύγων, οἱ ὁποῖοι κατέφθανον ἀπὸ τὰς ἀσιατικὰς ὄχθας τοῦ Βοσπόρου, ζητοῦντες ἄσυλον εἰς τὴν Βασιλεύουσαν. «Καὶ ὁ πορθμὸς οὗτος ἑκάστης μυρμηκιὰν ἀνθρώπων καὶ ζώων ἐδέχετο, οὐκ ἄνευ συμφορῶν τῶν μεγίστων ἀπαλλαγέντων· οὐδὲ γὰρ ἦν ὅστις οὐ τῶν ἰδίων ἀπεθρήνει τὴν στέρησιν, τῆς μὲν ἀνακαλούσης τὸν ἄνδρα, τῆς δὲ τὸν υἱὸν ἢ μὴν τὴν θυγατέρα, ἄλλης δὲ ἀδελφόν τε καὶ ἀδελφήν, καὶ ἄλλης ἄλλο τι συγγενείας ὄνομα, πάντων δὲ ἐλεεινῶς προκειμένων, τῶν μὲν ἐντὸς πόλεως, τῶν δὲ καὶ ἐκτὸς παρ' αἰγιαλὸν εἰκαίως κατασποδουμένων, λείψανα φερόντων καὶ ζωῆς καὶ βίου. Νήπια δὲ καὶ γυναῖκες καὶ οἰκτροὶ πρεσβῦται προκείμενοι ταῖς ὁδοῖς ἀλγεῖν ἐποίει καὶ τὸν μόνον ἀκούοντα». 'Αναφέρει, ὡσαύτως, ὅτι πλῆθος προσφύγων ἐπεραιώθη εἰς τὰς Πριγκιπονήσους ἐκ Πυλοπυθίων[2]. Οὗτοι δὲν προήρχοντο μόνον ἀπὸ τὰ παράλια ἀλλὰ κυ-

---

[1] Παχυμέρους, 'Ανδρόνικος Παλαιολόγος Δ' 26 σ. 335. Πρβλ. Muntaner (Buchon, Chroniques étrangères) σ. 420 Β. ''Αξιον σημειώσεως τυγχάνει τὸ ὅτι καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσβολῆς τῶν Σελδζούκων πλήθη προσφύγων κατέφυγον εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἔνθα καὶ τότε παρετηρεῖτο λιμὸς καὶ μεγάλη θνησιμότης καθὼς καὶ ἡ αὐτὴ ἔλλειψις ἀλληλεγγύης, οἵαν περιγράφει ὁ Μουντάνερ. Μιχαὴλ 'Ατταλειάτης σ. 211, ἐκδ. Βόννης.

[2] ''Ενθ' ἀνωτ. Δ' 24 σσ. 324-325. Τὰ Πυλοπύθια εἶναι αἱ κωμοπόλεις Πύλαι καὶ Πύθια, δεξιᾷ τῷ εἰσερχομένῳ εἰς τὸν κόλπον τῆς Νικομηδείας. Τὰ Πύθια, ἔνθα ἀναφέρονται θερμὰ λουτρά, εἶναι ἡ σημερινὴ Γιάλοβα. Βλ. Tomaschek, Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter σ. 11. Μὲ τὴν Γιάλοβαν ἐπίσης ἐταυτίσθησαν καὶ αἱ Πύλαι. Βλ. Arif Müfid Mansel, Yalova ve civarı, Κων)πολις 1936, σ. 49. 'Ο ὅρος *Πυλοπύθια* ἀπαντᾷ καὶ εἰς τὰ Acta et diplomata graeca τ. 4 σ. 304.

ρίως ἀπὸ τὴν ἐνδοχώραν, ἀπὸ τὴν μεταξὺ Προύσης καὶ Νικαίας περιοχήν, ἥτις ἦτο τὸ θέατρον τῶν ὀσμανικῶν ἐπιδρομῶν.

Ἀλλ' ὁ Τοῦρκος δὲν ἦτο ὁ μόνος ἐχθρός. Ἓν μόλις ἔτος μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ βυζαντινοῦ ἑταιρειάρχου, δεκατρία ἑνετικὰ πλοῖα, συνεργαζόμενα μὲ ἑπτὰ πειρατικά, ἐμφανίζονται εἰς τὴν Προποντίδα, λεηλατοῦν τὴν Πρίγκιπον καὶ ἀποκομίζουν ὡς δούλους τοὺς νεωστὶ ἀφιχθέντας πρόσφυγας[3]. Μὲ τὴν συνήθη διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὠμότητα οἱ δυστυχεῖς αἰχμάλωτοι ὑποβάλλονται εἰς φρικτὰ βασανιστήρια ἐπὶ τῶν καταπλευσάντων εἰς τὸ Στενὸν πλοίων διὰ νὰ ἐξαναγκασθῇ ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Β' νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀνάρρυσιν αὐτῶν, καταβάλλων λύτρα ἀνερχόμενα εἰς τέσσαρας χιλιάδας χρυσᾶ νομίσματα. Ἀπὸ τὸν λόφον τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ἀπὸ τὰ παράλια τείχη οἱ κάτοικοι τῆς Πόλεως παρηκολούθουν, ἐπὶ μίαν ἡμέραν, τὰ μαρτύρια τῶν ἀθλίων τούτων ὑπάρξεων καὶ ἤκουον τὰς γοερὰς κραυγὰς καὶ τοὺς θρήνους των.

Ἡ κατάστασις αὕτη ἀποτελεῖ ἀπτὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἐσχάτης ἐξαθλιώσεως τοῦ Κράτους. Εἰς τὴν ξηρὰν καὶ εἰς τὴν θάλασσαν τὸ Βυζάντιον ἦτο πλέον ἀνίσχυρον νὰ ἐπιβληθῇ. Καθ' ὃν χρόνον οἱ κάτοικοι τῆς Νικομηδείας καὶ τῆς Νικαίας περιήρχοντο εἰς ἀπόγνωσιν ἐξ αἰτίας τοῦ Ὀσμάν, ὁ ἡγεμὼν τοῦ Καρασῆ ἀπειλεῖ τὰς παραλίους πόλεις τῆς Προποντίδος (Κύζικον, Πηγάς, Ἀρτάκην)[4] καὶ ὁ Germyan (Καρμανὸς Ἀλισούριος παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς), ὅστις εἶχεν ἱδρύσει τὸ πρῶτον τουρκικὸν ἐμιρᾶτον ἐν τῇ δυτικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, πιέζει τὴν Φιλαδέλφειαν[5]. Εἰς τὸ Αἰγαῖον ὁ Aydin (Αἰτίνης ἢ Ἀτὴν παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς), διαθέτων ἀκμαιότατον στόλον, λεηλατεῖ τὰς νήσους[6]. Παρομοίαν ναυτικὴν δρᾶσιν ἀνέπτυσσον καὶ οἱ σατράπαι Σαρουχὰν καὶ Μεντεσὲ κατ' οὐδὲν διαφέροντες τῶν λῃστοπειρατῶν, οἵτινες ὁρμώμενοι ἐκ Τενέδου ἐπέδραμον κατὰ τῶν Κυκλάδων, τῆς Χίου, τῆς Σάμου, τῆς Καρπάθου καὶ τῆς Ρόδου.

[3] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος σσ. 325-326. Τὰ πειρατικὰ εἶχον εἰσέλθει καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο τὸ Κέρας, ἠγκυροβόλησαν ἔναντι τῶν ἀνακτόρων τῶν Βλαχερνῶν, καὶ ἀπεβίβασαν ναύτας, οἵτινες ἔκαυσαν τὸν συναχθέντα εἰς τοὺς ἀγροὺς σῖτον «οὐ τόσον εἰς ζημίαν τῶν κεκτημένων ὅσον εἰς χλεύην», ὡς λέγει ὁ Παχυμέρης. Ταῦτα ἐγένοντο ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ Ἀνδρονίκου, ὁ ὁποῖος ἦτο τόσον ἀνίσχυρος εἰς τὴν θάλασσαν, ὥστε διενοεῖτο νὰ παρατάξῃ πεζοὺς διὰ νὰ πολεμήσουν τὰ πλοῖα μὲ τόξα καὶ μὲ λίθους! (Αὐτόθι Δ' 23 σσ. 322-324). Μέχρι τοιούτου βαθμοῦ ἔφθασεν ἡ ἐξαθλίωσις, ἡ προελθοῦσα ἐκ τῆς διαλύσεως τοῦ βυζαντινοῦ ναυτικοῦ. Πρβλ. Diehl-Oeconomos-Guilland-Grousset, L'Europe Orientale de 1081 à 1453, Παρίσιοι 1945, σ. 230.

[4] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Δ' 26 σ. 336.

[5] Αὐτόθι Ε' 21 σ. 421.

[6] Αὐτόθι Δ' 29 σ. 344, Ϛ' 17 σ. 510. Muntaner, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 421 A. Ibn Battuta τ. 2 σσ. 311-312. Sihabeddin, μετάφρ. Quatremère, ἐν ΝΕ τ. 13 (1838) σ. 368.

Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὰ δεινὰ ἐπήρχοντο ἀλλεπάλληλα κατὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους, τῶν τούρκων ἡγεμόνων ἐπιπιπτόντων κατὰ τῆς λείας των σχεδὸν ταυτοχρόνως εἰς τρόπον ὥστε αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἑνὸς συνεπλήρουν τὰς τοῦ ἄλλου. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν χρῆσιν τῆς λέξεως *συνασπισμὸς* ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ, ὁμιλοῦντος περὶ τῶν τούρκων ἐπιδρομέων[7]. Ἡ λέξις αὕτη δηλοῖ τὸ ταυτόχρονον τῶν ἐπιθέσεων, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν ὕπαρξιν ἐπισήμου συνθήκης ὡς ἐσφαλμένως ἐνομίσθη ὑπὸ τοῦ Edwin Pears[8]. Ἐν τούτοις ὅμως ἡ σύμπνοια καὶ ἡ συστηματικότης μεθ' ἧς διεξήγοντο αἱ κατὰ τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους ἐχθροπραξίαι φαίνονται φυσικαὶ ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ ὅτι ὑπῆρχεν ἀρκετὴ εἰσέτι λεία διὰ νὰ κορέσῃ τὰς κατακτητικὰς ὁρμὰς πάντων τῶν τούρκων δυναστῶν. Ἐκτὸς τούτου, τὰ πλεῖστα τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐναπομεινάντων ἐδαφῶν, ἕνεκα τῆς γεωγραφικῆς αὐτῶν θέσεως, ἦσαν φύσει κατανεμημένα μεταξὺ τῶν διαφόρων ἡγεμόνων, ἀποτελοῦντα χωριστὰς ζώνας διεκδικήσεως ἑνὸς ἑκάστου. Διὰ τοῦτο οἱ τοῦρκοι ἡγεμόνες δὲν ἤρχισαν νὰ συναγωνίζωνται παρὰ μόνον ὅταν ἡ βυζαντινὴ λεία ἐξέλιπεν. Εὑρισκόμενοι ἐνώπιον τῶν τελευταίων λειψάνων τῆς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας καὶ μὴ ἔχοντες ἀλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα, ᾐσθάνοντο ἑαυτοὺς ἡνωμένους ἐναντίον κοινοῦ ἐχθροῦ εἰς κοινὸν ἀγῶνα, ὅστις ἀπέβλεπεν εἰς τὴν κατάλυσιν τῆς βυζαντινῆς ἀρχῆς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Συνθήκη διανομῆς ἢ ἄλλης φύσεως σύμβασις βεβαίως δὲν ὑπῆρχε, ἀλλ' οὔτε καὶ εἶχε λόγον ὑπάρξεως ὑπὸ τὰς τότε περιστάσεις. Καὶ ἀπόδειξις τούτου εἶναι τὸ ὅτι ἐνῷ μετ' ὀλίγον αἱ δυνάμεις τῆς Καταλανικῆς Ἑταιρείας, συμποσούμεναι εἰς ὀκτακισχιλίους ἄνδρας, ἐπῆλθον κατὰ τοῦ Καρασῆ καὶ ὕστερον κατὰ τοῦ Κέρμιαν καὶ ἐγένετο σαφὲς ὅτι θὰ ἐπετίθεντο καὶ κατὰ τῶν ἄλλων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δυναστῶν, οὐδεὶς τοῦρκος ἐμίρης ἔσπευσεν εἰς βοήθειαν τοῦ γείτονός του, ἂν καὶ τινὲς ἐξ αὐτῶν διέθετον στρα-

[7] Γρηγορᾶς Ζ' 1 (τ. 1 σ. 214): «ἐπεὶ γὰρ ἔρημα στρατευμάτων τὰ πρὸς ἕω τῆς Ρωμαίων ἡγεμονίας ἐλείπετο, συνασπισμὸν οἱ τῶν Τούρκων σατράπαι ποιήσαντες τὰ πάντα κατέδραμον ἄχρι θαλάττης ἁπάσης....» Τὰ αὐτὰ ἐπαναλαμβάνει ἐπὶ λέξει καὶ ὁ Φραντζῆς (ἔκδ. Παπαδοπούλου σ. 33) προφανῶς ἀντιγράφων τὸν Γρηγορᾶν: «συνασπισμὸν οἱ τῶν Τουρκῶν σατράπαι ποιήσαντες πάλιν, νεωστὶ πάντα τόπον κατέδραμον ἄχρι θαλάττης ἀκτῶν· ἐν οἷς σατράπαις ὑπῆρχε καὶ ὁ Ὀτθμάνης, εἷς αὐτῶν».

[8] Cambridge Medieval History τ. 4 σσ. 657, 658.—The Destruction of the Greek Empire σ. 61.

τοὺς πολὺ μεγαλυτέρους τοῦ καταλανικοῦ καὶ τοῦ βυζαντινοῦ. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω καθίσταται προφανὲς ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΔ' αἰῶνος αἱ κυοφορούμεναι τουρκικοὶ ἡγεμονίαι ἠκολούθουν ἑκάστη τὴν ἱστορικήν της πορείαν ἄνευ ἀξίων λόγου ἀνταγωνισμῶν ἀλλὰ καὶ ἄνευ ἀλληλοβοηθείας, καίτοι ἡ κοινὴ καταγωγή, ἡ μωαμεθανικὴ θρησκεία, καὶ τὸ ὑπὸ ἀνάπτυξιν σωματεῖον τῶν Ἀχῆ ἦσαν ἐνδείξεις στενοτέρας πνευματικῆς ἐπαφῆς διὰ τὸ μέλλον.

Ὅπως τὰ λοιπὰ τουρκικὰ κρατίδια, οὕτω καὶ τὸ ἐμιρᾶτον τοῦ Ὀσμὰν ἀνεπτύχθη ἀνεξαρτήτως τῆς ἐξελίξεως τῶν γειτόνων του. Εἶναι δὲ ἀπορίας ἄξιον ὅτι ἐπὶ μίαν περίπου πενταετίαν, καθ' ἣν οἱ Τοῦρκοι, τόσον οἱ ἐπίσημοι αὐτῶν ἡγεμόνες ὅσον καὶ οἱ τυχοδιωκτικῆς φύσεως ἰδιῶται, ἀναπτύσσουν μεγάλην ἐπιθετικὴν δρᾶσιν καὶ ἡ Μικρὰ Ἀσία ἀποβαίνει καὶ πάλιν θέατρον πολεμικῶν γεγονότων, ὁ Ὀσμὰν οὐδὲν ἀξιοσημείωτον πράττει μετὰ τὴν μάχην τοῦ Βαφέως. Ἡ Νικομήδεια, ἥτις διέτρεξε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, σῴζεται ὡς ἐκ θαύματος. Ὁ Ὀσμάν, νικηφόρος εἰς τὰ πρόθυρα τῆς βιθυνικῆς μητροπόλεως, δὲν θεωρεῖται πλέον ἐπικίνδυνος, ὡς συνάγεται ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς παντελοῦς σιωπῆς τῶν πηγῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς ἐξελίξεως τῶν στρατιωτικῶν πραγμάτων τοῦ Βυζαντίου. Ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται τὸ γεγονὸς ὅτι, κατόπιν μιᾶς ἐντυπωσιακῆς συγκρούσεως, ἥτις ἔθετεν ἐν κινδύνῳ τὰς σπουδαιοτάτας πόλεις τῆς Βιθυνίας, τὸ θέατρον τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Βυζαντίου μετατίθεται εἰς τὴν πρὸς δυσμὰς τοῦ Ὀσμὰν χώραν, εἰς τὴν ἀρχαίαν Φρυγίαν παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, ἥτις τότε ἀπετέλει τὸ ἐμιρᾶτον τοῦ Καρασῆ. Ἐναντίον τούτου, καὶ οὐχὶ κατὰ τοῦ νικητοῦ τοῦ Μουζάλωνος, ὁ Μιχαὴλ ὁ Θ', υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ συμβασιλεὺς (1295—1320), προετοιμάζει ἐκστρατείαν κατὰ τὸ 1302[9]. Καὶ ὅταν κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους[10] ὁ Ρογῆρος Δεφλὼρ θέτῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Αὐτοκράτορος τοὺς ὀκτακισχιλίους πολεμιστὰς τῆς Καταλανικῆς Ἑταιρείας, ἱκανοὺς νὰ συντρίψουν τὸ ἐν σπαργάνοις εὑρισκόμενον κρατίδιον τοῦ Ὀσμάν, ἡ νέα αὕτη στρατιὰ πέμπεται εἰς Κύζικον, ἐξ ἧς ὁρμωμένη ἀναλαμβάνει, τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1303[11], ἀντεπίθεσιν κατὰ τοῦ Καρασῆ[12]. Ἤδη προτοῦ ἀρχίσουν αἱ εὐρύτεραι ἐπιχειρήσεις, αἱ βυζαντιναὶ δυνάμεις ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μαρούλην, συμπράττουσαι μετὰ τῶν καταλανικῶν, κατήγαγον ἀξιόλογον νίκην

[9] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ε' 10 σ. 391.

[10] Αὐτόθι Ε' 12 σ. 393. Πρβλ. G. Schlumberger, Expédition des Almugavares, Παρίσιοι 1902, σ. 28.

[11] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ε' 21 σ. 423. Muntaner, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 421 B.

[12] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ε' 13 σ. 398, Ε' 14 σσ. 398-400.

κατὰ τῶν Τούρκων εἰς τοποθεσίαν καλουμένην Γουλιέλμου Πύργος[13]. Ὁ δὲ Ramon Muntaner[14] ἀναφέρει ὅτι ὀκτὼ ἡμέρας μετὰ τὸν ἀπόπλουν των ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὰ στρατεύματα τοῦ Ρογήρου ἐνίκησαν τοὺς Τούρκους εἰς θέσιν κειμένην δύο περίπου λεύγας ἀπὸ τοῦ τείχους τοῦ προστατεύοντος τὴν Κυζικηνὴν χερσόνησον, μεταξὺ δύο ποταμῶν, τοὺς ὁποίους ὁ μὲν ἱσπανὸς συγγραφεὺς δὲν ὀνομάζει, ἡμεῖς δὲ δυνάμεθα νὰ ταυτίσωμεν μὲ τὸν Μακεστὸν καὶ τὸν Ρύνδακον, οἵτινες ἑνοῦνται μεταξὺ τῆς Μανιάδος καὶ τῆς Ἀπολλωνίας λίμνης. Κατὰ τὸν Μάϊον ὁ Ρογῆρος καὶ ὁ Μαρούλης εὑρίσκοντο εἰς τὴν Ἀχυράους, εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἐμιράτου τοῦ Καρασῆ, συγκεντροῦντες τὰς δυνάμεις των διὰ τὴν περαιτέρω προέλασιν[15]. Παρὰ τὸν Αὔλακα συνεκρούσθησαν πρὸς τὰ στρατεύματα τοῦ Κέρμιαν καὶ ἀνεδείχθησαν καὶ ἐδῶ νικηταί[16]. Ὁ Ἀλισὺρ τραυματισθεὶς ἐτράπη εἰς φυγήν. Ὁ Ρογῆρος κατέφθασεν εἰς τὴν Φιλαδέλφειαν, ἔλυσε τὴν πολιορκίαν καὶ εἰσήγαγεν ἀποθέματα τροφίμων ἐντὸς τῆς πόλεως. Ὁ Καρμανὸς δυνάστης ἔφυγε μέχρι τοῦ Ἀμορίου[17], νοτίως τῆς ὀσμανικῆς ἐπικρατείας. Ἐκ παραλλήλου, ἄλλο τμῆμα τῆς καταλανικῆς στρατιᾶς κατέλαβε τὴν Μαγνησίαν, ἔνθα εἷς τῶν βασιλικῶν ἱπποκόμων, Ἀτταλειώτης ὀνόματι, εἶχεν ἐγκαταστήσει ἀνεξάρτητον ἡγεμονίαν[18]. Ὁ Ἀτταλειώτης κατὰ τὰ δύο ἑπόμενα ἔτη ἔγινεν αἴτιος πολλῶν κακῶν εἰς τὸν Ρογῆρον, διότι, ἐξαναγκασθεὶς ὑπὸ τῆς ἀπληστίας τοῦ Καταλανοῦ νὰ διακόψῃ τὰς φιλικὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ καλλιεργήσει μετ' αὐτοῦ, κατώρθωσε μὲ τὴν βοήθειαν τῶν Ἀλανῶν ν' ἀνακτήσῃ τὴν Μαγνησίαν, ἦλθεν εἰς ἔνοπλον ρῆξιν πρὸς τὴν Ἑταιρείαν καὶ ἀπησχόλησε μεγάλα τμήματα τῶν δυνάμεών της εἰς δαπανηρὰν καὶ μακροχρόνιον ὅσον καὶ ἀνωφελῆ πολιορκίαν τῆς πόλεως[19]. Ἐκ παραλλήλου ὅμως ὁ ἀγὼν κατὰ τῶν Τούρκων ἐξηκολούθει. Τότε περίπου ἐνεφανίσθη καὶ ὁ βουλγαρικῆς καταγωγῆς Ἰωάννης ὁ ἐπικαλούμενος Χοιροβοσκός, ὅστις συνε-

[13] Αὐτόθι Ε' 21 σσ. 417-418.

[14] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 420 Α. Πρβλ. Ε. Ι. Σταματιάδου, Οἱ Καταλάνοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ, Ἀθῆναι 1869, σ. 48, καὶ Schlumberger, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 41.

[15] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος σσ. 423-424. Ὁ Πυαντιὼν μὴν εἶναι ταυτόσημος πρὸς τὸν Πυανεψιῶνα τοῦ Παχυμέρους, δηλ. τὸν Μάϊον. Βλ. Σημειώσεις τοῦ Possinus εἰς Μιχαὴλ Παλαιολόγον σσ. 692, 728 VI, 730 I.

[16] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ε' 23 σ. 427.

[17] Γρηγορᾶς Ζ' 3 (τ. 1 σσ. 221-222). «Ἔρχεται πρὸς τὸ Ἀμούριον», λέγει ὁ Παχυμέρης, σ. 428 στ. 5. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται περὶ τῆς πόλεως Ἀμορίου. Πρβλ. Σημειώσεις τοῦ Possinus, αὐτόθι σ. 765.

[18] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ε' 24 σ. 428.

[19] Αὐτόθι Ε' 26 σσ. 439-442, 31 σ. 451 στ. 12 κ. ἑξ., Ϛ' 3 σ. 480, Ϛ' 18 σ. 511 στ. 7 κ. ἑξ.

κέντρωσεν ἐθελοντικὸν σῶμα καὶ ἐπολέμησε τοὺς Τούρκους τοῦ Καρασῆ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Σκαμάνδρου [20].

Καθ' ὅλην ὅμως τὴν παραμονὴν τοῦ Ρογήρου ἐν Μικρᾷ 'Ασίᾳ αἱ καταλανικαὶ δυνάμεις δὲν ἐπεξετάθησαν πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τοῦ ὀσμανικοῦ ἐμιράτου ἀνατολικώτερον τοῦ Λοπαδίου [21] (τοῦ σημερινοῦ Ulubad), ὀχυροῦ ἐπὶ τῆς βορειοδυτικῆς ὄχθης τῆς 'Απολλωνίας λίμνης, τὸ ὁποῖον εἰς τοὺς σελδζουκικοὺς πολέμους ἦτο ἡ στρατιωτικὴ βάσις τοῦ 'Αλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ [22]. 'Ο ὀσμανικὸς κίνδυνος δὲν εἶχε φθάσει εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης [23]. Κατὰ τὴν κρίσιμον καὶ ταραχώδη διετίαν, καθ' ἣν ὁ Ρογῆρος μάχεται διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῶν μικρασιατικῶν ἐπαρχιῶν, οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ τοῦ νικητοῦ τοῦ Μουζάλωνος [24].

---

[20] Αὐτόθι Ε' 27 σσ. 442-443.

[21] Αὐτόθι Ϛ' 22 σ. 522 στ. 12.

[22] 'Α ν ν α Κ ο μ ν η ν ὴ ΙΕ' 1 σ. 265 στ. 23, 28, σ. 267 στ. 1, 10 κ. ἀλ.

[23] Τοῦτο ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἡ ὀθωμανικὴ παράδοσις, καθ' ἣν ὁ 'Οσμὰν ὑπεσχέθη νὰ μὴ διαβῇ τὴν γέφυραν τοῦ Λοπαδίου, οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ διάδοχοί του. A š ı k p a š a z a d e, ἔκδ. Κων)πόλεως σσ. 21-22, ἔκδ. Giese σ. 18. S a'd e d d i n, μετάφρ. Bratutti σ. 15. Χ ά μ μ ε ρ, 'Ιστορία τ. 1 σ. 80. Πρβλ. A n o n y m u s G i e s e σ. 57. T o m a s c h e k, Topographie von Kleinasien σ. 12. Τὸ ὅτι ὅμως ἡ ὑπόσχεσις τοῦ 'Οσμὰν δὲν ἐτηρεῖτο πιστῶς ὑπὸ τῶν διαδόχων του μαρτυρεῖται ὑπὸ τοῦ Δ ο ύ κ α (ἔκδ. Βόννης σ. 196) ἀναφέροντος τὴν ἐκεῖθεν διέλευσιν τοῦ Μουρὰτ τοῦ Β'.

[24] Οὐδεμίαν μαρτυρίαν τῶν πηγῶν ἠδυνήθημεν νὰ εὕρωμεν, ἐπὶ τῆς ὁποίας θὰ ἠδύνατο νὰ στηριχθῇ ἡ ἀμάρτυρος φράσις τοῦ E. P e a r s, εἰς τὴν Cambridge Medieval History τ. 4 (ἔκδ. 1923 καὶ 1936) σ. 657. «One of Roger's first encounters in Anatolia was with Osman whom he defeated near Lefke in 1305 and took possession of that city». 'Εν πρώτοις, ἡ χρονολογία φαίνεται λίαν ἀπίθανος. Παρὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν σύγχυσιν τῶν χρονολογιῶν τοῦ Ρογήρου (πρβλ. P o s s i n u s παρ' 'Ανδρονίκῳ τοῦ Παχυμέρους, σσ. 796-804) νομίζομεν ὅτι ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Π α χ υ μ έ ρ ο υ ς ('Ανδρόνικος Ϛ' 4 σ. 485 κ.ἑξ.) προκύπτει σαφῶς ὅτι μετὰ τὴν ραγδαίαν προέλασίν του, ὁ Ρογῆρος ἐπανέκαμψεν εἰς Θρᾴκην, ἔνθα παρέμεινε σχεδὸν συνεχῶς ἵνα διαπραγματευθῇ τὰ τῆς μισθοδοσίας τοῦ στρατοῦ του. Αἱ δυνάμεις του ἦσαν ἀκόμη ἀπησχολημέναι εἰς τὸ ἐμιρᾶτον τοῦ Κέρμιαν. 'Αλλ' ἡ Καταλανικὴ 'Εταιρεία δὲν εἶχε πλέον διάθεσιν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν μικρασιατικὸν πόλεμον καὶ μετ' ὀλίγον ἤρχισε νὰ διασκορπίζεται εἰς τὰς πόλεις τῆς Θρᾳκικῆς χερσονήσου (αὐτόθι σ. 480 στ. 18, σ. 481 στ. 12, σ. 484 στ. 16, σ. 495 στ. 8. Πρβλ. S c h l u m b e r g e r, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 88). Κατὰ τὸν Π α χ υ μ έ ρ η (σ. 525) ὁ Ρογῆρος ἐδολοφονήθη εἰς τὴν 'Αδριανούπολιν τὴν Τετάρτην τοῦ Θωμᾶ, δηλ. τὴν 28ην 'Απριλίου—τοῦ ἔτους 1305, ὡς φρονοῦν ὁ S c h l u m b e r g e r, ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 116-119, ὁ Σ τ α μ α τ ι ά δ η ς, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 85, ὁ H e y d, Histoire du commerce du Levant σ. 451, καὶ ὁ ἐκδότης τοῦ Muntaner, ὁ J. A. C. B u c h o n, Chroniques étrangères σ. 435. Διὰ ταῦτα δυσκολευόμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι μὲ στρατεύματα διεσκορπισμένα καὶ δυσανασχετοῦντα διὰ τὴν πληρωμήν των ἦτο δυνατὸν

Διὰ ποῖον ἄραγε λόγον τὸ Βυζάντιον ἀγνοεῖ καὶ πάλιν τὸν ἄρχοντα τῆς Βιθυνίας; Μήπως παρορᾷ τὸν ἐκεῖθεν κίνδυνον; 'Υποτιμᾷ τὴν σημασίαν τῆς Βιθυνίας ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν περὶ τὸν 'Ελλήσποντον χώραν; Ἢ φιλοδοξεῖ νὰ διασώσῃ πρῶτον ὅ,τι δύναται ἐκ τῆς ὑπολοίπου Μικρᾶς 'Ασίας καὶ ἔπειτα νὰ στρέψῃ τὴν προσοχήν του πρὸς τὸν νέον ἐχθρόν; Εἰς τὰ ἐρωτήματα ταῦτα δυνάμεθα ν' ἀπαντήσωμεν καταφατικῶς. 'Η ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεία πράγματι ἐπέμεινεν ἀρνουμένη νὰ στραφῇ κατὰ τοῦ ἐκ Βιθυνίας ἐχθροῦ, ὑποτιμῶσα καὶ αὐτὸν καὶ τὴν σημασίαν τῆς χώρας τὴν ὁποίαν διεξεδίκει· ἠγωνίζετο νὰ διατηρήσῃ τὰς πόλεις πλησίον τοῦ 'Ελλησπόντου, ἐξασφαλίζουσα οὕτω τὴν συγκοινωνίαν μετὰ τῶν ἀκτῶν τοῦ Αἰγαίου, τῶν ὁποίων ἡ ἐμπορικὴ καὶ πολιτικὴ σημασία ἦτο, κατὰ τὴν γνώμην τῆς κυβερνήσεως, πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὰ ἀμφίβολα ἀγαθὰ ἅτινα θὰ παρεῖχεν ἡ ἀναρχουμένη καὶ ἀντιδυναστικὴ Βιθυνία. 'Αλλ' οὐδὲν ἐκ τούτων ἤθελεν ἐξηγήσει τὴν τόσην ἀδράνειαν τῶν Βυζαντινῶν εἰς τὴν Βιθυνίαν, ἐὰν ὁ 'Οσμὰν δὲν ἐτερμάτιζε τὴν νικηφόρον του προέλασιν, εὐθὺς μόλις κατετρόπωσε τὸν Μουζάλωνα· διότι ἡ παρουσία ἔστω καὶ ὀλίγων χιλιάδων ἱππέων εἰς τὰ πρόθυρα τῆς Βασιλευούσης ἢ ἀκόμη καὶ μεταξὺ ταύτης καὶ τῆς Νικομηδείας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μὴ θεωρηθῇ ἐπικίνδυνος διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν προαστείων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐτρέφετο ὁ ἀστικὸς πληθυσμός, καὶ νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν στρατιωτικὴν ἐπέμβασιν τοῦ Βυζαντίου. 'Εκ τούτων προκύπτει ὅτι ὁ 'Οσμὰν δὲν ἐπωφελήθη ἐκ τῆς ἐντυπωσιακῆς

νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὸ 'Οθωμανικὸν Κράτος μέχρι τῶν Λευκῶν καὶ μάλιστα νὰ νικήσῃ καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν. Πλὴν τούτων, εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν τριῶν πρώτων μηνῶν τοῦ 1305 μέχρι τοῦ θανάτου του ὁ Ρογῆρος παρέμεινεν εἰς τὴν Θρᾴκην. Πῶς λοιπὸν ἐγένετο ἡ ἐκστρατεία κατὰ τοῦ 'Οσμάν; 'Αλλ' ὑπάρχει εἰς τὴν φράσιν τοῦ Pears καὶ μία σοβαρωτάτη ἀντίφασις: «μία ἐκ τῶν πρώτων συγκρούσεων τοῦ Ρογήρου» δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπαχθῇ ὑπὸ τὸ ἔτος 1305. Ἂν ἡ μάχη ἐγένετο, θὰ ἦτο ἡ τελευταία τοῦ Ρογήρου, οὐχὶ δὲ μία ἐκ τῶν πρώτων. Λαμβάνοντες τ' ἀνωτέρω ὑπ' ὄψιν, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται περὶ ἀβλεπτήματος προερχομένου ἐκ τῆς μαρτυρίας τοῦ M u n t a n e r περὶ τῆς μάχης μεταξὺ δύο ποταμῶν. Αἱ Λεῦκαι εὑρίσκονται μεταξὺ δύο ποταμῶν καὶ ἐκ τούτου, ἴσως, προῆλθεν ἡ παρεξήγησις. 'Ο Ρογῆρος ὅμως δὲν ἠδύνατο νὰ φθάσῃ ἐντὸς ὀκτὼ ἡμερῶν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν εἰς τὰς Λεύκας μέσῳ Κυζίκου δι' ἐχθρικοῦ ἐδάφους καὶ νὰ συνάψῃ καὶ μάχην. Ἄλλωστε ἐὰν τοῦτο ἐγένετο, ἡ χρονολογία 1305 θὰ ἦτο ἐσφαλμένη. Κατὰ τὸν B u c h o n (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 419) ἡ μάχη μεταξὺ τῶν δύο ποταμῶν ἐγένετο τῷ 1303, ἐνῷ ὁ Σ τ α μ α τ ι ά δ η ς, (σ. 48), σφαλλόμενος, δίδει τὸ ἔτος 1304. 'Εν πάσῃ περιπτώσει, ὅπως καὶ ἂν ἐξετασθῇ, ἡ φράσις τοῦ Pears δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ γεγονότα. Τὸ σφάλμα τοῦτο τοῦ Pears ἀντεγράφη εἰς τὴν τελευταίαν ἱστορίαν τῶν **D i e h l - O e c o n o m o s - G u i l l a n d - G r o u s s e t**, Παρίσιοι 1945, σ. 300.

νίκης του, ἀλλὰ κατόπιν ληστρικῶν τινων ἐπιδρομῶν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1301, ἀπεσύρθη εἰς τὴν ἐπικράτειάν του διὰ νὰ παραχειμάσῃ.

Πιθανὸν μάλιστα νὰ ἦλθεν εἰς συμβιβασμὸν μὲ τὰς βυζαντινὰς τοπικὰς ἀρχάς, αἱ ὁποῖαι ἦσαν πρόθυμοι, κατόπιν τῆς ἥττης, ν' ἀκολουθήσουν φιλότουρκον πολιτικήν, ἀναθέτουσαι ἀνώτερα διοικητικὰ καθήκοντα εἰς Τούρκους καὶ Τατάρους, ὡς μαρτυρεῖ ἡ περίπτωσις τοῦ Κουξίμπαξη καὶ τοῦ Σολυμάμπαξη εἰς τὴν Νικομήδειαν[25]. Πιθανόν, ἐπίσης, αἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἀρξάμεναι διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς Μογγόλους, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐπηρέαζον μέχρι τινὸς τὸν Ὀσμάν[26], ἂν καὶ ὁ μογγολικὸς κίνδυνος δὲν ἠδύνατο μόνος του ν' ἀποτελέσῃ ἀποφασιστικὸν παράγοντα, διότι ὁ πολυάσχολος ἡγεμὼν των Γκαζάν-χὰν εἶχεν ἀλλαχοῦ ἐστραμμένην τὴν προσοχήν του. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ἐπικειμένη ἐπέμβασις τῶν Μογγόλων δὲν ἦτο ἐπαρκὴς αἰτία τῆς ὑποχωρήσεως τοῦ Ὀσμάν. Ὁ σπουδαιότερος παράγων ἦτο ἐν Βιθυνίᾳ κατάστασις. Ἡ μάχη τοῦ Βαφέως ἔφερεν αὐτὸν ἔξω τῶν τειχῶν τῆς Νικομηδείας καὶ τῆς Νικαίας ἀλλὰ δὲν τὸν κατέστησε κύριον τῶν δύο πόλεων. Γνωρίζων δὲ ὅτι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τῶν τειχῶν των, περιωρίσθη εἰς μόνην τὴν ἐπίδειξιν τῆς δυνάμεώς του καὶ εἰς τὴν λαφυραγωγίαν καὶ ἀνέβαλε τὴν ἐπίθεσιν διὰ καταλληλοτέραν στιγμήν.

Ἀλλ' ἡ στιγμὴ ἐκείνη ἔμελλε νὰ βραδύνῃ ἐπὶ ἀρκετὸν χρόνον. Δι' ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς λόγους ἡ ἀπραξία τοῦ Ὀσμὰν παρετάθη ἀπὸ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1301 μέχρι τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1303, ὅταν οἱ Καταλανοὶ καὶ οἱ Ἀλμογάβαροι τοῦ Δεφλὼρ ἀπεβιβάσθησαν εἰς τὴν Κύζικον. Ἐὰν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ὁ Ὀσμὰν ἐκινεῖτο κατὰ τρόπον δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ ἐπικίνδυνος, τότε θὰ ἐπέσυρε κατ' αὐτοῦ μέρος τοὐλάχιστον τῶν νέων στρατιωτικῶν δυνάμεων. Ὡς προηγουμένως ἀνεφέρομεν, τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ νέα στρατιὰ ἐστάλη πρὸς δυσμὰς τοῦ Ὀλύμπου, ἀντὶ νὰ σταλῇ πρὸς βοήθειαν τῆς Νικομηδείας, μαρτυρεῖ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ὅτι ὁ Ὀσμὰν οὐδὲν ἄξιον προσοχῆς ἔπραττε. Καὶ ἀφοῦ πλέον οἱ μαχηταὶ τῆς Καταλανικῆς Ἑταιρείας ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Κύζικον, 120 χιλιόμετρα μακρὰν τῶν δυτικῶν ἐσχατιῶν τοῦ ἐμιράτου του, ὁ Ὀσμὰν δὲν ἠδύνατο νὰ κινηθῇ κατ' οὐδενός. Τὸ μόνον τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ πράξῃ ἦτο ν' ἀποσυρθῇ εἰς τὰ παλαιά του σύνορα, ἐγκαταλείπων προσωρινῶς τὰ μεγαλεπήβολα σχέδια τῶν κατακτήσεων καὶ ν' ἀναμείνῃ τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ὁ κίνδυνος θὰ παρήρχετο. Ἐγνώριζεν ὅτι μία σύγκρουσις μὲ τὰς ἐνισχυθείσας αὐτοκρατορικὰς δυνάμεις θὰ εἶχεν ὀλέθρια ἀποτελέσματα διὰ τὸν ὀθωμανικὸν λαόν, πιθανώτατα δὲ θὰ ἔθετε τέρμα εἰς τὰς φιλοδοξίας του καὶ θὰ διέλυε τὸ νεοσύστατον κράτος του[27].

[25] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Δ' 30 σ. 345.

[26] H. H. Howorth, History of the Mongols τ. 3 σ. 464.

Αἱ περιστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἠκολούθησαν τὸν φόνον τοῦ Δεφλὼρ (1305), ὑπῆρξαν ἄκρως πρόσφοροι διὰ τὴν δρᾶσιν διαφόρων τυχοδιωκτῶν. Εἷς τούτων, ὁ περιώνυμος Χαλήλ, διαπεραιωθεὶς εἰς τὴν Θρᾴκην, ὀλίγα ἔτη ἀργότερον, μετὰ 1800 ἀνδρῶν, ἀπεκόμισε πλουσιώτατα λάφυρα, κατανικήσας δὲ εἰς μάχην τὸν βασιλέα Μιχαὴλ τὸν Θ', παρ' ὀλίγον νὰ συλλάβῃ αὐτὸν αἰχμάλωτον. Ἡ βασιλικὴ σκηνὴ περιῆλθεν εἰς χεῖρας τοῦ Χαλήλ, ὁ ὁποῖος ἐνεδύθη τὰ βασιλικὰ διάσημα πρὸς ἐμπαιγμὸν τοῦ αὐτοκράτορος[28]. Ἡ ἄφθονος λεία, αἱ ἀνώμαλοι περιστάσεις, αἱ ἐπιτυχίαι ἀνδρῶν ὡς ὁ Χαλὴλ ἦσαν μεγάλοι πειρασμοὶ διὰ πάντα ἐπιζητοῦντα ὑλικὰ μόνον ἀγαθά. Οὐχὶ ὅμως διὰ τὸν Ὀσμάν· ἡ σωφροσύνη του καὶ τὸ σχέδιον τῆς δημιουργίας σταθεροῦ κράτους ἐν Βιθυνίᾳ δὲν ἐπέτρεπον εἰς αὐτὸν νὰ παρασυρθῇ εἰς ἀβεβαίους κερδοσκοπικοὺς ἀγῶνας, ριψοκινδυνεύων τὰ πάντα. Ἀντὶ τῆς ἐφημέρου αἴγλης τοῦ Χαλήλ, ὁ Ὀσμὰν ἐξέλεξε τὴν συνετὴν ὀργανωτικὴν προσπάθειαν, ἥτις θεμελιώνει τὰ μεγάλα ἱστορικὰ ἔργα. Διὰ τοῦτο, ἐνῷ ὁ Χαλὴλ καὶ οἱ ὀπαδοί του κατεσφάζοντο ἀδόξως ἐν Καλλιπόλει τῷ 1314, ὁ Ὀσμὰν ἵδρυε τὸ κράτος τὸ ὁποῖον ἐκληρονόμησε τὴν Βυζαντιακὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἀπὸ τὴν διαγωγήν του κατὰ τὰ κρίσιμα ἔτη 1303—1305 καὶ μετέπειτα δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἐπέπρωτο ν' ἀποβῇ ὁ ἐπώνυμος ἥρως ἑνὸς λαοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἐξαπλωθῇ ἐπὶ τριῶν ἠπείρων.

Ἐκ τῆς περιόδου ταύτης τῆς φαινομενικῆς ἀδρανείας, ἥτις κατηναλώθη εἰς ἀνασυγκρότησιν καὶ περισυλλογήν, ὁ Ὀσμὰν ἀνέκυψεν ἰσχυρότερος ἢ ἄλλοτε καὶ μὲ διακαέστερον τὸν πόθον νὰ κατακτήσῃ σύμπασαν τὴν Βιθυνίαν. Ἄνδρες ὡς ὁ Ὀσμὰν δὲν σπαταλοῦν

[27] Ὁ Γρηγορᾶς (Ζ' 3, τ. 1 σσ. 221-222) λέγει ὁ Ρογῆρος ἠδύνατο νὰ κυριεύσῃ ἅπασαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἐὰν ἤθελε, ἡ δὲ ἐκστρατεία του ἐνέσπειρε τὸν πανικὸν μεταξὺ τῶν Τούρκων.

[28] Γρηγορᾶς Ζ' 8 (τ. 1 σσ. 254-258). Φραντζῆς Α' 5 σ. 35. Ὁ Pears γράφει ὅτι ὁ Χαλὴλ ἦτο σύμμαχος τοῦ Ὀσμάν (Cambridge Medieval History τ. 4, ἔκδ. 1923 σ. 658, ἔκδ. 1936 σ. 659). Τοῦτο, μὴ στηριζόμενον ἄλλωστε ἐπὶ τῶν πηγῶν, εἶναι λίαν ἀπίθανον. Ὁ Pears εἶναι ἐξ ἐκείνων οἵτινες, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὰς μεταγενεστέρας ὀθωμανικὰς καὶ δυτικὰς παραδόσεις, συγκεντρώνουν τὴν ἱστορίαν τῶν Τούρκων πέριξ τοῦ Ὀσμάν. Ἐπειδὴ τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος ἀπερρόφησεν ἀργότερον τὰ λοιπὰ τουρκικὰ ἐμιρᾶτα καὶ ἐπεσκίασε τὸ βραχὺ παρελθόν των, τὰ ἔργα τῶν συγχρόνων τοῦ Ὀσμὰν ἀνεξαρτήτων ἡγεμόνων ἀποδίδονται εἰς αὐτὸν ἤ, ὡς ἐν τῷ προκειμένῳ, συνδέονται μετ' αὐτοῦ. Πρόχειρον παράδειγμα τῆς πλάνης ταύτης εἶναι ἡ ἐπιδρομὴ κατὰ τῆς Ρόδου, περὶ ἧς βλ. κατωτέρω σ. 146 σημ. 44.

τὸν χρόνον των ἐπὶ ματαίῳ· χωρὶς νὰ δώσῃ ἀφορμὴν συγκρούσεως μετὰ τῶν γειτόνων του, ἠδύνατο ν' ἀφοσιωθῇ εἰς τὰ ἐσωτερικά του ζητήματα, μεριμνῶν διὰ τὴν διοίκησιν καὶ διὰ τὸν στρατόν. Ὁ στρατὸς φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ἡ κυριωτέρα αὐτοῦ προσπάθεια, διότι μόλις ἐπέτρεψαν αἱ περιστάσεις ἦτο ἕτοιμος ν' ἀναλάβῃ ἐπιθετικὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ Βυζαντίου, μὲ ἀποτελέσματα ἀληθῶς καταπληκτικά.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Καταλανῶν ἀπὸ τὴν Ἀσίαν, αἱ δυνάμεις τοῦ Ὀσμὰν ἐμφανίζονται εἰς τὰ περίχωρα τῆς Προύσης καὶ τῆς Νικαίας σχεδὸν συγχρόνως. Ἡ θέσις τῆς πρώτης ἀποβαίνει κρίσιμος καὶ ὁ βασιλεὺς ἀναγκάζεται νὰ στρέψῃ τὴν προσοχήν του πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην. Ἀποστέλλει τὸν Σιοῦρον, στρατοπεδάρχην τῶν τζαγκρατόρων, μετ' ἀριθμοῦ τινος ἀνδρῶν καὶ σὺν «μερικαῖς ἐξόδοις χρημάτων, ἐφ' ᾧ καὶ ἄλλους ἐκεῖθεν πρὸς τὸ στρατοπεδεύεσθαι ἱκανώσειεν[29]». Ὁ Παχυμέρης ἀναφέρει ὅτι οἱ περὶ τὴν Κατοικίαν[30] ἐνθαρρύνονται, ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου τοῦτο ἀποβαίνει «συμφορὰ καὶ ὄλεθρος»· διότι πρὶν ὁ στρατοπεδάρχης συγκεντρώσῃ τὰς δυνάμεις του, οἱ Ὀθωμανοὶ συμποσούμενοι εἰς πεντακισχιλίους καταλαμβάνουν τὰς πέριξ ὁδοὺς καὶ ἐπιπίπτουν κατὰ τῶν ἡμετέρων, οἵτινες ὑφίστανται πανωλεθρίαν. Πλῆθος γυναικῶν καὶ παιδίων φευγόντων πρὸς τὸ φρούριον περιέρχονται εἰς τὰς χεῖρας τῶν νικητῶν, «ἄγρα ἑτοίμη τοῖς προκαταλαβοῦσιν». Οἱ περὶ τὸν Σιοῦρον, τραπέντες εἰς φυγήν, ἀποστεροῦνται καὶ αὐτῶν τῶν βασιλικῶν χρημάτων.

Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Νικαίας ὁ Ὀσμὰν κυριεύει τὰ Βηλόκωμα (Βηλοκώμην, κατὰ Παχυμέρη)[31], τὸ τελευταῖον ἀνεξάρτητον

---

[29] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ε΄ 21 σ. 414. Ὁ Παχυμέρης δὲν ἱστορεῖ τὰ γεγονότα τῆς περιόδου ταύτης κατ' αὐστηρῶς χρονολογικὴν σειράν, πρᾶγμα ὅπερ καθιστᾷ τὴν παρακολούθησιν αὐτῶν λίαν δυσχερῆ. Οἱ χρονολογικοὶ πίνακες τοῦ Possinus (σ. 859) καὶ τοῦ Muralt (Chronographie byzantine τ. 2 σ. 487) ἀναγράφουν τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Σιούρου ὑπὸ τὸ ἔτος 1305. Πιθανώτερον ὅμως φαίνεται τὸ ἔτος 1306.

[30] *Κατοικία* εἶναι ἡ σημερινὴ κωμόπολις Kite, μεταξὺ τῆς Ἀπολλωνίας λίμνης καὶ τῶν δυτικῶν ὑπωρειῶν τοῦ Ὀλύμπου, ἓν μίλιον νοτίως τῆς ὁδοῦ Προύσης. Hağı Kalfa, Ğihannuma, τύποις Ibrahim, σ. 658 στ. 12. Περὶ τῆς Κατοικίας καὶ τῶν κτισμάτων της βλ. Hasluck, «Bithynica», ἐν Annual of the British School at Athens, τ. 13 (1906-7) σ. 300.

[31] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ε΄ 21 σ. 414. Ašıkpašazade, ἔκδ. Κων)πόλεως, σ. 15. Nešri, ZDMG τ. 13 σ. 204. Ὁ θρύλος ὅτι ἡ πόλις κατελήφθη ὑπὸ πολεμιστῶν μετημφιεσμένων εἰς γυναῖκας ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ašıkpašazade καὶ τοῦ Nešri. Ὁ πέρσης ἱστορικὸς τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος Šükrüllah (MOG τ. 2 σ. 81) γράφει ὅτι ἡ ἅλωσις τοῦ Μπιλετζὶκ (Βηλοκώμων) ἐγένετο τῷ 699 ἔ. Ἑ. (1299-1300). Βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ὀσμὰν εὑρίσκετο εἰς τὴν

φρούριον ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας του. Τὰ ἐν Βηλοκώμῃ στρατεύματα εἶχον ἐξέλθει διὰ νὰ πλήξουν τὸν Ὀσμὰν ἐκ τῶν νώτων, καθ' ὃν χρόνον ἐπορεύετο κατὰ τῆς Κατοικίας, ἀλλὰ διὰ καταλλήλων ἐλιγμῶν οὗτος καταλαμβάνει τὸ χωρίον ἔρημον ὑπερασπιστῶν. Ἐκ τοῦ πλούτου τῆς λείας συμπεραίνομεν ὅτι οἱ περίοικοι εἶχον πρὸ πολλοῦ μεταφέρει τὰ τιμαλφῆ των ἐντὸς τῶν τειχῶν[32]. Τοιουτοτρόπως, ἐκκαθαρίσας τὸ πρὸς τὰ νῶτά του ἔδαφος, εἶναι ἐλεύθερος νὰ σπεύσῃ κατὰ τῆς Νικαίας[33], ὅπερ πράττει κατὰ τὸ 1307.

Ἐκ παραλλήλου οἱ Ὀθωμανοὶ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐξαπλοῦνται ἕως τὰ Κρούλλα (τὸ σημερινὸν Gürle)[34], παρὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς Ἀσκανίας λίμνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ καταλαμβάνουν τὴν ὁδὸν ἥτις ἄρχεται ἀπὸ τῆς μονῆς Ἡρακλέους, πέντε χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τῆς ἀρχαίας Πραινετοῦ, ἐπὶ τοῦ Ἀστακηνοῦ κόλπου, καὶ καταλήγει εἰς Νίκαιαν[35]. Συνεπείᾳ τῆς ὀσμανικῆς προελάσεως πρὸς τὴν Νίκαιαν αἱ συγκοινωνίαι τῆς πόλεως ταύτης διακόπτονται καί, ὡς λέγει ὁ Παχυμέρης, μόνον κατὰ τὴν νύκτα ἐτόλμα τις νὰ ταξιδεύσῃ διαπερῶν τὴν λίμνην δι' ἀκατίων[36]. Πλὴν ὅμως δὲν κατορθώνει νὰ κυριεύσῃ τὴν πόλιν, ἥτις ἐπροστατεύετο ὑπὸ ἰσχυρῶν τειχῶν[37].

περιοχὴν τῶν Βηλοκώμων ἤδη ἀπὸ τὸ ἔτος ἐκεῖνο, ἀλλὰ δὲν φαίνεται νὰ κατέλαβε τὸ φρούριον διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ σύγχρονος πρὸς τὰ συμβάντα Παχυμέρης, ὅστις ἐνδιεφέρετο ἰδιαιτέρως διὰ τὴν τύχην τῆς Βιθυνίας, θὰ ἀνέφερε πρὸ τῆς μάχης τοῦ Βαφέως τὴν ἅλωσιν τῆς σπουδαιοτάτης ταύτης πόλεως, ἥτις ἦτο ἡ κλεὶς τῆς πέριξ χώρας. Ἐξ ἄλλου, ἡ πτῶσις τῶν Βηλοκώμων συνδέεται στενῶς μὲ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Σιούρου, τῆς ὁποίας ἦτο ἡ τελευταία φάσις. Περὶ τῆς κωμοπόλεως Μπιλετζὶκ καὶ τῆς θέσεώς της βλ. Hartmann, Im neuen Anatolien σσ. 44-45. Taeschner, «Anatolische Forschungen», ἐν ZDMG ν. σ. τ. 7 σ. 93.

[32] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ε΄ 21 σ. 415 : «αὐτὸς δὲ [Ἀτμὰν] μυρίον πλοῦτον εὑρὼν ἐξολβίζεται».

[33] Nešri, ZDMG τ. 13 σ. 212. Šükrüllah, MOG τ. 7 σ. 81.

[34] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ε΄ 21 σ. 413 στ. 4. Ἡ ταύτισις τῆς τοποθεσίας ταύτης μὲ τὸ σημερινὸν Gürle ὀφείλεται εἰς τὸν Tomaschek, Topographie von Kleinasien σ. 10.

[35] Παχυμέρης, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 413 στ. 6 : «ὡς γὰρ ἀποκέκλειστο μὲν ἡ ἐξ Ἡρακλείου καὶ Νεμικώμεως πρὸς τὴν Νίκαιαν». Ἡ μονὴ Ἡρακλέους (Ἡρακλείου) ἵστατο ἔνθα τὸ σημερινὸν Erekli. Πρβλ. J. Sölch, ἐν BNJ τ. 1 (1920) σ. 276 σημ. 3 καὶ σ. 332. Νομίζομεν ὅτι ἡ ἐπιφυλακτικότης, μεθ' ἧς ὁ Sölch διατυπώνει τὴν ἄποψίν του ταύτην, δὲν δικαιολογεῖται ἐκ τῶν πραγμάτων.

[36] Παχυμέρης, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 413 στ. 11 κ. ἑξ.

[37] Περὶ τῶν τειχῶν τῆς Νικαίας πλείστου λόγου ἀξία εἶναι ἡ μονογραφία τῶν A. M. Schneider καὶ W. Karnapp, Die Stadtmauer von Iznik, Βερολῖνον 1938, ἔνθα δημοσιεύονται ἐξ ἀπόπτου εἰκὼν τῆς σημερινῆς πόλεως μετὰ τῶν παλαιῶν τειχῶν της, πολλαὶ ἐνδιαφέρουσαι εἰκόνες καὶ σχεδιαγράμματα, καθὼς καὶ βυζαντιναὶ ἐπιγραφαὶ τῶν χρόνων τῶν Λασκάρεων.

Τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν ὀθωμανικὰ ἀποσπάσματα ἱππικοῦ εἰσβάλλουν εἰς τὴν Μεσοθυνίαν καὶ προχωροῦν μὲ κατεύθυνσιν τὸν Εὔξεινον Πόντον, τὸν Βόσπορον, καὶ τὰς ἀκτὰς τῆς Προποντίδος. Περὶ τὸ 1308 οἱ akinci τοῦ Ὀσμὰν ἐμφανίζονται εἰς τὴν Χηλὴν καὶ τὴν Ἀστραβητήν, ὀχυρὰ ἐπὶ τῆς Μαύρης Θαλάσσης[38]. Ἐκεῖθεν προελαύνουν πρὸς δυσμάς, διευθυνόμενοι πρὸς τὰ δύο ἄκρα τοῦ Βοσπόρου.

Κατερχόμενοι εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Χαλκηδόνος, προβαίνουν εἰς δηώσεις τῶν ἀπροστατεύτων χωρίων. Ἀκόμη καὶ τὸ κάστρον τοῦ Ἀετοῦ (σημ. Ἀϊντὸς-ντὰγ)[39] καὶ ἡ πολίχνη τῆς Δαμάτρυος (Σαμάνδρας)[40] φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην περιέρχονται, διὰ πρώτην φοράν, εἰς τοὺς Ὀθωμανούς. Ἡ Δάματρυς ἔκειτο παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Βουνοῦ τοῦ Ἁγίου Αὐξεντίου, ἔνθα εὑρίσκετο ἄλλοτε ὁ τελευταῖος ἀσιατικὸς φάρος, ὁ ὁποῖος ἥναπτε διὰ νὰ δώσῃ εἰς τὴν Βασιλεύουσαν τὸ σύνθημα τοῦ συναγερμοῦ ὅταν οἱ ἐχθροὶ παρε-

[38] Παχυμέρης, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 412: «οἱ δὲ [Ἀτμᾶνες, δηλ. Ὀθωμανοὶ] μὴ μόνον Χηλῇ τε καὶ Ἀστραβητῇ, ἀλλὰ καὶ Ἱεροῦ φρουρίῳ προσβάλλοντες, τὰ πάνδεινα διεπράττοντο, ὥσπερ ὑπνώττοντος βασιλέως ἢ μὴ ζῶντος». Ὡσαύτως, Egnatius παρὰ Cuspinianus, De Turcarum origine σ. 14. «magnam certe Bithyniae partem subegit oppidaque ad Euxinum posita non pauca cepit».—Ἡ Χηλὴ εἶναι ἡ σημερινὴ Sile, ὡς καλεῖται ὑπὸ τῶν Τούρκων, πόλις παραλιακή, ἥτις διέσωσε τὸν ἑλληνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα μέχρι τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν. Βλ. σχετικῶς τὴν μελέτην τοῦ N. Banescu, «Chilia (Licostomo) und das bithynische Χηλή», ἐν BZ τ. 28 (1928) σσ. 68-72. Ὁ συγγραφεὺς ἀποδεικνύει ἐσφαλμένην τὴν γνώμην ρουμάνων λογίων, ἐν οἷς καὶ ὁ Jorga, ὅτι ἡ Χηλὴ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων εἶναι ἡ παρὰ τὸ στόμιον τοῦ Δουνάβεως Chilia, βυζαντινὴ πόλις ἱδρυθεῖσα περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΒ´ αἰῶνος.—Ἡ *Ἀστραβητὴ* τοῦ Παχυμέρους εἶναι προφανῶς ἡ σημερινὴ *Ἀστραβήκια*, τοποθεσία ἐπὶ τῆς Μαύρης Θαλάσσης, ἀνατολικῶς τῆς Χηλῆς. Τὸ τοπωνυμικὸν τοῦτο διεσώθη εἰς τὰ Acta et diplomata graeca, τ. 2 σ. 178, ὑπὸ τὸν τύπον *ὁ Ἀστραβίκις*.

[39] Aşıkpaşazade, ἔκδ. Κων)πόλεως σσ. 32-33, ἔκδ. Giese σ. 29. Sa'deddin, μετάφρ. Bratutti, σσ. 27, 28, 29-32. Περὶ τοῦ Ἀετοῦ ἔγραψεν ὁ R. Janin, «La fortresse byzantine d'Aetos», ἐν EO τ. 31 (1928) σσ. 295-299.

[40] Περὶ τῆς Δαμάτρυος - Σαμάνδρας βλ. Janin, «La banlieue asiatique de Constantinople», ἐν EO τ. 22 (1923) σ. 290. Ὁ αἰδέσιμος πατὴρ Janin συμπεραίνει ὅτι ἡ Δάματρυς κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Ὀρχὰν τῷ 1328. Ἀλλὰ τὰ στρατεύματα τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Νέου, βαδίζοντα πρὸς τὴν μάχην τοῦ Πελεκάνου, διῆλθον ἀνενόχλητα ἀπὸ τὴν περιοχὴν ταύτην, πρᾶγμα ὅπερ δεικνύει ὅτι κατὰ τὸ 1329 ὅλη ἡ παραλιακὴ τοὐλάχιστον ζώνη εὑρίσκετο εἰς τὰς χεῖρας τῶν Βυζαντινῶν. Ἡ ὁριστικὴ κατάληψις τῶν μερῶν τούτων φαίνεται ὅτι ἐγένετο τῷ 1330 διότι τότε ὁ Ἀνδρόνικος, ὁδηγῶν τὰ στρατεύματά του πρὸς διάσωσιν τῆς Νικομηδείας, ἀποφεύγει τὴν διὰ ξηρᾶς ὁδὸν καὶ προτιμᾷ νὰ μεταφέρῃ καὶ τὸ ἱππικόν του ἀκόμη διὰ θαλάσσης.

βιάζον τὰ σύνορα. Τώρα ἔμενε πρὸ πολλοῦ ἐσβεσμένος· μόνον τὰ πλήθη τῶν προσφύγων ἀπὸ τὰ ἐνδότερα ἐμαρτύρουν τὰς ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, καὶ τοῦτο ὅταν οἱ βάρβαροι δὲν ἀνήγγελλον αὐτοπροσώπως τὴν ἄφιξίν των, φθάνοντες μέχρι τῶν λόφων ὑπεράνω τοῦ Βοσπόρου. Ἡ πολίχνη τῆς Δαμάτρυος, γνωστὴ ἄλλοτε διὰ τὰ ἀνάκτορά της, ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ´ αἰῶνος δὲν ἀναφέρεται πλέον καὶ ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι κατὰ τὰς ἐφόδους ταύτας τῶν Ὀσμανιδῶν κατεστράφη.

Αἱ τελευταῖαι αὗται ἐπιδρομαὶ σκοπὸν εἶχον μᾶλλον τὴν λαφυραγωγίαν καὶ τὴν φθορὰν τοῦ ἀντιπάλου παρὰ τὴν μόνιμον κατάκτησιν, διότι οἱ Ὀσμανίδαι δὲν ἠδύναντο νὰ κρατήσουν ἐπὶ πολὺ τὰς προκεχωρημένας ταύτας θέσεις, ἀφ' ἑνὸς ἕνεκα τῆς γειτνιάσεώς των πρὸς τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἀφ' ἑτέρου ἕνεκα τῶν πρὸς ἀνατολὰς ἰσχυρῶν φρουρίων τῶν Νικητιάτων, τῆς Φιλοκρήνης, καὶ τοῦ Ριτζίου. Ἐν τούτοις ἐπὶ δύο περίπου δεκαετηρίδας τὰ χωρία τῆς Μεσοθυνίας, ἐξαιρουμένων τῶν ἰσχυροτέρων φρουρίων, ἤλλασσον κυρίους, περιερχόμενα ἄλλοτε μὲν εἰς τοὺς Βυζαντινούς, ἄλλοτε δέ, ἐπὶ μικρότερον σχετικῶς διάστημα, εἰς τοὺς Τούρκους. Ἕνεκα δὲ τῶν συνεχῶν μεταπτώσεων καὶ τῆς τρομοκρατίας, ἡ περιοχὴ αὕτη ἐξεκενώθη καὶ οἱ κάτοικοί της κατέφυγον εἰς τὴν Πόλιν. Ὁ πανικὸς ἔφθανε, φαίνεται, καὶ μέχρι αὐτῆς τῆς Χαλκηδόνος, διότι οἱ ἀπὸ τ' ἀνατολικώτερα ἐρχόμενοι πρόσφυγες δὲν ᾐσθάνοντο ἑαυτοὺς ἀσφαλεῖς παρὰ μόνον ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως[41]. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ συνεχὲς ρεῦμα τῶν προσφύγων, οἵτινες διέπλεον τὸ Στενόν, ἤδη ἀπὸ τὴν ἐπαύριον τῆς μάχης τοῦ Βαφέως. Τὴν ἀραίωσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Χαλκηδόνος καὶ τῶν περιχώρων της μαρτυρεῖ καὶ ἡ πενία τοῦ αὐτόθι μητροπολίτου, περὶ τῆς ὁποίας ἀναγκάζεται νὰ μεριμνήσῃ τὸ Πατριαρχεῖον κατὰ τὸ 1316, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ Βοσπόρου, οἱ Ὀσμανίδαι προσέβαλον τὸ φρούριον τοῦ Ἱεροῦ (παρὰ τὸ σημερινὸν Ἀνατόλ Καβάκ), ἀπέχον τριάκοντα περίπου χιλιόμετρα ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως[42].

[41] Παχυμέρης, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 412 στ. 7 κ.ἑξ.

[42] Τὸ φρούριον καὶ ἡ πολίχνη τοῦ Ἱεροῦ μνημονεύονται ὑπὸ τῶν βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ παλαιότερον ἀλλὰ καὶ κατὰ τὸν ΙΔ´ αἰῶνα. Πρβλ. Θεοφάνους Συνεχισταὶ σ. 424 στ. 1: «πρὸς τῷ τοῦ Εὐξείνου Πόντου στόματι παρεδρεύων . . . ἐν τῷ Ἱερῷ λεγομένῳ». Γρηγορᾶς Ε´ 4 (τ. 1 σ. 134): «μίαν μεγάλην ὁλκάδα περὶ τὴν ἄκραν ἵστησι τοῦ ἱεροῦ [γρ. Ἱεροῦ] (ὃ δὴ στόμα καλεῖται τοῦ Πόντου, ἔνθα τὰς Κυανέας καὶ Πλαγκτὰς ἔφασκον οἱ Ἕλληνες εἶναι)». Καντακουζηνός, τ. 2 σ. 522 στ. 17: «καὶ πρὸς τῷ Ἱερῷ γενομένης κατὰ τὸ στόμα τοῦ Πόντου κειμένῃ πόλει». Αὐτόθι σ. 563 στ. 10:

Ἀναφέρεται δὲ ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν μιᾶς τῶν ἐπιδρομῶν τούτων, οἱ akinci τοῦ Ὀσμὰν κατώρθωσαν νὰ εἰσέλθουν ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἀπεσύρθησαν ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἱκανῶν δυνάμεων, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ λαμβάνουν τακτικὸν φόρον[43]. Ἐκ τῆς θέσεως ταύτης, ἐὰν ὁ Ὀσμὰν διέθετε πλοῖα, θὰ ἠδύνατο ν' ἀποκόψῃ τὰς θαλασσίας συγκοινωνίας μεταξὺ τῆς Βασιλευούσης καὶ τῶν λιμένων τοῦ Εὐξείνου Πόντου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπεχείρησεν ὁ Βαγιαζὴτ κατὰ τὰ ἔτη 1392—1397 καὶ ὁ Μωάμεθ ὁ Β' ὀλίγους μῆνας πρὸ τῆς Ἁλώσεως, διὰ τῆς ἀνεγέρσεως πύργων ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου.

Ἀλλὰ καίτοι δὲν εἶχε πλοῖα, εἰς τὸν τομέα τῆς Προποντίδος ἐξησφάλισε τὴν συνεργασίαν τοῦ πειρατοῦ Καρᾶ Ἀλῆ, μετὰ τοῦ ὁποίου ἐπετέλεσε τὴν μόνην τῆς ζωῆς του ναυτικὴν ἐπιχείρησιν[44], ἤτοι τὴν κατάληψιν τῆς νήσου Καλολίμνου (Βεσβίκου)[45] περὶ τὸ 1308.

«ὁ βασιλεὺς νυκτὸς ἀφῖκτο πρὸς Ἱερόν, τὴν κατὰ τὸ στόμα τοῦ Πόντου κειμένην πόλιν». Ἐκ τῆς σημασίας, ἥτις ἐδίδετο εἰς τὸ φρούριον, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὁποίαν ἐντύπωσιν ἐνεποίησεν εἰς τὴν Βασιλεύουσαν ἡ κατάληψις αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν.

[43] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ζ' 27 σ. 627: «οἱ καθ' ἔω τῆς περαίας Τοῦρκοι.... πολλάκις προσέβαλλον καὶ πολλοὺς κακῶς ἐποίουν εἰς τρυγητὸν ἐξιόντας, ὥστε καὶ τοὺς ἐν τῷ Ἱερῷ ἀναγκαζομένους, ἐπεί ποτε καὶ ἐντὸς ἐκεῖνοι λαθόντες ἐγένοντο, εἰ καὶ αὖθις φοβηθέντες ἐξῄεσαν, οὐχ ἱκανοὶ τὸ πλῆθος ὄντες κατέχειν τὸ φρούριον, καταβολαῖς τεταγμένων τελῶν τὰς σπονδὰς ὠνεῖσθαι».

[44] Ὁ Pears, The Destruction of the Greek Empire σ. 63 καὶ ἐν Cambridge Medieval History τ. 4 σ. 658, καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτὸν Diehl-Oeconomos-Guilland-Grousset (σ. 300) λέγουν ὅτι ὁ Ὀσμὰν ἐπέδραμε κατὰ τῆς Ρόδου τῷ 1310. Τοῦτο ἐγράφη καὶ ὑπὸ παλαιοτέρων συγγραφέων, τοῦ R. A. de Vertot, Histoire des Chevaliers Hospitaliers, Παρίσιοι 1737, τ. 2 σ. 101, καὶ τοῦ Muralt, Chronographie byzantine τ. 2 σ. 507, ἀλλὰ τυγχάνει ἀνακριβές. Βλ. Gibbons, The Foundation σσ. 43-44, Wittek, Das Fürstentum Mentesche σσ. 56-57, Brockelmann, Geschichte der islamischen Völker σ. 236. Ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου ἐνήργησαν οἱ παραθαλάσσιοι ἐμίραι, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ τοῦ Μεντεσέ, καὶ οἱ πειρατικοὶ στόλοι, οἵτινες ἐλυμαίνοντο τὸ ἀρχιπέλαγος κατὰ τὸν ΙΔ' αἰῶνα. Εἶναι ἀτύχημα ὅτι δὲν ἔχομεν σαφεῖς πληροφορίας περὶ τῆς δράσεως ἑνὸς ἑκάστου τῶν τούρκων ἡγετῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἡ δὲ σύγχυσις, ὡς εἴπομεν ἐν τῇ Εἰσαγωγῇ, ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ ὅτι ὁ Παχυμέρης, ὁ Γρηγορᾶς καὶ αἱ λοιπαὶ πηγαὶ ἀποκαλοῦν ὅλους, ἄνευ διακρίσεως, Τούρκους ἢ Πέρσας ἢ βαρβάρους. Τὰς πενιχρὰς εἰδήσεις περὶ τῶν ἐπιδρομῶν εἰς τὸ Αἰγαῖον δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν ἐν μέρει ἐκ τῶν δυτικῶν πηγῶν καὶ δὴ ἐκ τῶν ἀναφορῶν τῶν κατεχόντων τὰς νήσους Φράγκων καὶ ἐξ ἄλλων παρομοίων ἐγγράφων. Βλ. σχετικῶς Δ. Ἀ. Ζακυθηνοῦ, Le Despotat Grec de Morée, Παρίσιοι 1932, σσ. 90-92.

[45] Βλ. Gibbons, The Foundation σσ. 45-46. Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σ. 80. Zinkeisen, Geschichte τ. 1 σ. 90.—Περὶ τῆς Καλολίμνου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ

Ὁ Καρᾶ Ἀλῆ, ὅστις ἦτο υἱὸς τοῦ Ἀϊγουδάλπ, παλαιοῦ συμπολεμιστοῦ τοῦ Ὀσμάν, εἶναι πιθανὸν ν' ἀνῆκεν εἰς τὴν ὁμάδα τῶν πειρατῶν, οἱ ὁποῖοι ἐλεηλάτησαν τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου κατ' ἐπανάληψιν. Πιθανὸν καταλαμβάνων τὴν Καλόλιμνον νὰ ἤλπιζε νὰ χρησιμοποιήσῃ ταύτην ὡς ὁρμητήριον κατὰ τῶν πέριξ ἀκτῶν καὶ νήσων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ σύμπραξις τοῦ Ὀσμὰν καὶ τοῦ Καρᾶ Ἀλῆ ἦτο λίαν ἐπωφελὴς δι' ἀμφοτέρους. Αἱ ἀκταὶ τῆς Προποντίδος ἦσαν διὰ τὸν Ὀσμὰν ἔδαφος πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ δύο ἄνδρες ἠδύναντο νὰ δράσουν ὡς σύμμαχοι καὶ ὡς συνεταῖροι. Προσέτι, δεσπόζων τῆς ἀνατολικῆς Προποντίδος ὁ πειρατὴς Καρᾶ Ἀλῆ καθίστα τὴν ναυσιπλοΐαν ἄκρως ἐπικίνδυνον διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον παρημπόδιζε τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῶν φρουρίων τῆς Βιθυνίας. Ἐν τῇ συνεργασίᾳ ταύτῃ ἡ πραγματικὴ σχέσις τῶν δύο ἀνδρῶν ἦτο μᾶλλον συμμαχικὴ παρὰ σχέσις ὑποτελοῦς πρὸς κυρίαρχον, διότι ἐφ' ὅσον ὁ Ὀσμὰν δὲν εἶχεν ἐγκαθιδρύσει σταθερὰν τὴν ἐξουσίαν του ἐπὶ τῶν παραθαλασσίων περιοχῶν καὶ δὲν διέθετεν ἴδια πλοῖα[46], οὐδένα ἔλεγχον ἠδύνατο νὰ ἐξασκήσῃ ἐπὶ τῆς νήσου καὶ τοῦ κυρίου της[47]. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας οὐδόλως ἐβλάπτοντο τὰ συμφέροντα τοῦ Καρᾶ Ἀλῆ ἐὰν διετέλει ὑπὸ τὴν ὑψηλὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ πλησιεστέρου ὁμοεθνοῦς δυνάστου, τὸν ὁποῖον τοσαῦτα κατορθώματα ἐλάμπρυνον.

Ἡ πειρατικὴ δρᾶσις τοῦ Καρᾶ Ἀλῆ φαίνεται ὅτι ἔσχεν ἄμεσον ἀντίκτυπον ἐπὶ τῶν πραγμάτων τῆς Βιθυνίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ πίεσις τῶν ὀσμανικῶν δυνάμεων ἔγινε περισσότερον αἰσθητή. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Παχυμέρους ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη, ἐπὶ τέλους, νὰ φροντίσῃ διὰ τὸν ἐπισιτισμὸν τῶν χειμαζομένων περιοχῶν καὶ ν' ἀποστείλῃ διὰ θαλάσσης φορτία σίτου προερχόμενα ἐκ τοῦ περισσεύματος τῶν μεγαλυτέρων μονῶν τῆς πρωτευούσης[48]. Ἀλλὰ τὰ πειρατικὰ πλοῖα καὶ τὰ ἐχθρικὰ ἀποσπάσματα δὲν ἔμειναν ἀδρανῆ. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ σῖτος δὲν ἔφθασεν εἰς τὸν προορισμόν του. Ἐὰν ἔφθανε, θὰ ἀπετέλει ὄχι μόνον ὑλικὴν ἀλλὰ καὶ ἠθι-

βυζαντινῶν μνημείων καὶ ἐπιγραφῶν διέλαβεν ὁ Hasluck, ἐν Annual of the British School at Athens τ. 13 σσ. 301-305.

[46] Ὀθωμανικὸν ναυτικὸν δὲν ὑφίσταται μέχρι τοῦ 1337. Διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἐὰν ὁ Ὀρχὰν διέθετε πλοῖα, θὰ ἠδύνατο μὲ πολὺ ὀλίγα νὰ συμπληρώσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Νικομηδείας καὶ ἀπὸ θαλάσσης, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ δυνηθῇ ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Νέος νὰ ἀνεφοδιάσῃ τὴν πόλιν.

[47] Μέχρι σήμερον ἡ νῆσος καλεῖται τουρκιστὶ Emir Ali adası, δηλ. Νῆσος τοῦ Ἐμίρη Ἀλῆ. Ὡς γνωστὸν ὁ τίτλος τοῦ *ἐμίρη* συνήθως ἐδίδετο εἰς αὐτονόμους ἡγεμόνας.

[48] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ζ' 13 σ. 588.

κὴν ἐνίσχυσιν διότι θὰ ἔπειθε τοὺς Βιθυνοὺς ὅτι ἡ κυβέρνησις δὲν τοὺς εἶχε λησμονήσει. Ἡ ἀντίστασίς των θὰ παρετείνετο. Ἄλλως ὅμως ἐξειλίσσοντο τὰ πράγματα. Τὰ βυζαντινὰ φρούρια περιήρχοντο εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ὀσμανιδῶν τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου. Τὰ Κουβούκλια (σήμερον Ντουβλουτζέ), ὀχυρὰ τοποθεσία ἐπὶ τῶν δυτικῶν ὑπωρειῶν τοῦ Ὀλύμπου, πλησίον τῆς Προύσης, πιεζόμενα ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν, ἐζήτησαν ἐνισχύσεις ἀπὸ τὸ Λοπάδιον, ἔνθα ὁ Μακρηνὸς διέθετε δυνάμεις τινὰς Ρωμαίων καὶ Ἀλμογαβάρων [49]. Οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἦσαν ὑπολείμματα τῆς στρατιᾶς τοῦ Ρογήρου. Πιστοὶ εἰς τὴν φήμην τῶν συμπατριωτῶν των ἠγωνίζοντο χάριν τῶν ἀτομικῶν των συμφερόντων. Ἀποσταλέντες εἰς βοήθειαν τῶν Κουβουκλίων, μὲ τὴν πρώτην εὐκαιρίαν ἦλθον εἰς συνεννόησιν μετὰ τῶν ἐχθρῶν, παρέδωσαν τὸ φρούριον, ἐμοιράσθησαν μετ' αὐτῶν τὴν λείαν, καὶ ἀπῆλθον εἰς Λάμψακον. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Κουβουκλίων ἡ Προῦσα ἀπεμονώθη [50] καὶ ἠναγκάσθη νὰ πληρώνῃ φόρον ὑποτελείας εἰς τὸν Ὀσμάν, ἀλλ' ὡς λέγει ὁ Παχυμέρης [51] «σκιὰν εἰρήνης οὐκ ἐν εἰρήνῃ παρὰ τῶν Περσῶν ἀντελάμβανεν». Μόνιμος ὀθωμανικὴ φρουρά, ἐγκατασταθεῖσα εἰς τὰ νεωστὶ κτισθέντα φρούρια Κάπλιτζα, πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως, καὶ Μπαλαμπαντζίκ, παρὰ τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ Νιλουφέρ, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἄκ-τιμούρ [52], ἀπέβαινεν ὁ οὐσιαστικὸς κυρίαρχος ἁπάσης τῆς ἔξω τῶν τειχῶν περιοχῆς.

Εἰς τὸν τομέα τῆς Νικαίας οἱ Ὀσμανίδαι ἐπανέλαβον τὰς λεηλασίας καὶ τὰς δῃώσεις, ἀποβλέποντες πάντοτε εἰς τὸ νὰ ἐξαναγκάσουν τὴν πόλιν νὰ παραδοθῇ. Κατόπιν πεισμονος πολιορκίας, ἐκπορθεῖται ἡ Τρικοκκία (τουρκ. Κοτζάχισαρ), σπουδαιότατον φρούριον

---

[49] Αὐτόθι Ζ΄ 9 σσ. 580-581. Ἡ φράσις «ἐπιτιθεμένων τῶν περὶ τὸν Πέρσην Ἀτάρην», ἐν στ. 9, νομίζομεν ὅτι περιέχει σφάλμα τι, ἀποδοτέον εἴτε εἰς παραδρομὴν τοῦ Παχυμέρους ἢ εἰς ἀπροσεξίαν τῶν ἀντιγραφέων. Δὲν ἀποκλείεται, ἐν τούτοις, νὰ εἶναι καὶ ἐκδοτικὸν ἢ τυπογραφικὸν ἀβλέπτημα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ Ἀτὰρ πρέπει νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν Ἀτμάν. Πρῶτον, διότι ὁ Ἀτμὰν ἐγένετο κύριος τῶν Κουβουκλίων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην· δεύτερον, διότι οὐδεὶς τοῦρκος ἐπιδρομεὺς ἀναφέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀτάρ· καὶ τρίτον καὶ κυριώτερον, διότι ἡ λέξις *Ἀτάρ* δὲν εἶναι τουρκικὸν ὄνομα προσώπου, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται ὡς συνώνυμον τοῦ *Τόχαρος* (δηλ. Τάταρος ἢ Μογγόλος) καὶ προέρχεται πιθανώτατα ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς μογγολικῆς φυλῆς Ak-taw. Πρβλ. Παχυμέρους, Μιχαὴλ Β΄ 24 σ. 129: «τῶν Τοχάρων, οὓς ἡ κοινὴ Ἀταρίους λέγει συνήθεια», καὶ Σκουταριώτου, Προσθῆκαι εἰς Χρονικὴν Συγγραφὴν Ἀκροπολίτου σ. 284.—Περὶ τῶν Κουβουκλίων βλ. Hasluck, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 301.

[50] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ε΄ 21 σ. 415 στ. 3. Nešri, ZDMG τ. 13 σ. 213.

[51] Ἀνδρόνικος Ζ΄ 17 σ. 597 στ. 8.

[52] Ašıkpašazade, ἔκδ. Κων)πόλεως σ. 22, ἔκδ. Giese σ. 18.

δεσπόζον τῆς Νικαίας [53], τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἦτο τὸ κέντρον τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Η΄. Πᾶσα ὅμως ἀπόπειρα κατὰ τῶν ἰσχυρῶν τειχῶν τῆς πόλεως εἶναι ἐκ τῶν προτέρων καταδεδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν [54].

Ἡ Νικομήδεια εὑρίσκετο πρὸς στιγμὴν πέραν τῆς ἀκτῖνος τῶν ὀσμανικῶν ἐπιχειρήσεων, κυρίως διότι ὁ Ὀσμὰν δὲν ἤθελε νὰ ἐπεκταθῇ βορειότερον πρὶν ὑποτάξῃ τὴν Προῦσαν καὶ τὴν Νίκαιαν καὶ ἐξασφαλίσῃ ὁριστικῶς τὰ νῶτα. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην διοικητὴς τῆς Νικομηδείας ἦτο εἷς τῶν παλαιῶν συνεργατῶν τοῦ Νογᾶ, ὁ Κουξίμπαξης, ἐκχριστιανισθεὶς Τάταρος, οὗτινος ἡ θυγάτηρ, καθ' ὑπόδειξιν τοῦ βασιλέως, εἶχεν ὑπανδρευθῆ τὸν Σολυμάμπαξην, ἀρχηγὸν ὑπολογισίμων τουρκικῶν δυνάμεων [55]. Οἱ συγγενικοὶ οὗτοι δεσμοὶ ἤγαγον τὸν Ἀνδρόνικον τὸν Β΄ εἰς τὴν σκέψιν ὅτι διὰ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Κουξίμπαξη ἤθελεν ἐπιτευχθῆ ἡ εἰρήνευσις τῆς περὶ τὴν Νικομήδειαν χώρας. Ἀλλ' αἱ ἐλπίδες τοῦ Ἀνδρονίκου ταχέως διεψεύσθησαν· ὁ Ἀλῆ, υἱὸς τοῦ Ἀμούρ, διαβεὶς τὸν Σαγγάριον ἐπέδραμε κατὰ τῆς Μεσοθυνίας καὶ ἐλεηλάτησε τὰ περίχωρα τῆς Νικομηδείας καθ' ὃν χρόνον οἱ ἐντόπιοι συμμορῖται εἶχον δημιουργήσει κατάστασιν ἀληθῶς χαώδη [56]. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ Ὀσμὰν δὲν ἐθεώρει σκόπιμον νὰ ἐμφανισθῇ καὶ πάλιν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Νικομηδείας, ὅπου πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἶχε κατατροπώσει τὸν Μουζάλωνα. Τοιοῦτο τόλμημα πιθανὸν νὰ ἔφερεν αὐτὸν εἰς σύγκρουσιν μετὰ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς γείτονός του ἢ νὰ ἠνάγκαζεν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλείψῃ ἔστω καὶ ἐπ' ὀλίγον τὸν σταθερῶς ἐξελισσό-

---

[53] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ζ΄ 33 σ. 638.

[54] Ἡ Τρικοκκία εἶναι τὸ μόνον φρούριον, τὸ ὁποῖον ὁ Ὀσμὰν κυριεύει ἐξ ἐφόδου. Εἴτε ἕνεκα τῆς ἀτελείας τῶν ἐπιθετικῶν ὅπλων, εἴτε ἕνεκα τῆς ὑπεροχῆς τῶν ἀμυντικῶν μέσων καὶ ἰδίως τῶν τειχῶν, αἱ ὀχυραὶ πόλεις κατὰ τὸν ΙΔ΄ αἰῶνα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν καταλαμβάνονται διὰ τῆς βίας ἀλλὰ διὰ δόλου, διὰ προδοσίας ἢ διὰ συνθηκολογήσεως.

[55] Αὐτόθι Δ΄ 30 σ. 345. Ὁ Παχυμέρης καὶ τὰ βοηθήματα ἀναφέρουν τὸ ὄνομά του ὑπὸ τὴν ἐξελληνισθεῖσαν αὐτοῦ μορφήν. Εἰς τὴν τουρκικὴν τὸ ὄνομά του πρέπει νὰ ἦτο ὄχι Süleyman paša, ὡς γράφει ὁ Gibbons, σ. 33 σημ. 1, ἀλλὰ Süleyman bey سليمان بك, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους προεφέρετο Soliman *bak*. Ὁ τίτλος τοῦ *paša* δὲν ἦτο ἀκόμη διαδεδομένος (βλ. EI, ἄρθρον «Pasha» ὑπὸ J. Deny, τ. 3 σσ. 1101-1104), ἐνῷ ὁ τίτλος τοῦ *bey* ἦτο ἐν χρήσει ἀπὸ τοὺς χρόνους τῶν Σελδζούκων καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀπαντᾷ ὑπὸ τὸν τύπον *πέκης* (βλ. G. Moravcsik, Byzantinoturcica, τ. 2 σσ. 214-215). Πρβλ. καὶ τὸν τίτλον *πεκλάρπακις* (beylerbey) παρ' Ἀκροπολίτῃ, Χρονικὴ Συγγραφὴ 65, σ. 138 στ. 12, ὅστις ἦτο ἐν χρήσει εἰς τὸ Σελδζουκικὸν Κράτος καὶ ἀργότερον ἐδόθη εἰς τὸν Λαλάσαχιν τὸν κατακτητὴν τῆς Βαλκανικῆς ἐπὶ Μουρὰτ τοῦ Α΄.

[56] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Δ΄ 30 σσ. 346-347.

μενὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν δύο ἄλλων βιθυνικῶν πόλεων, τῆς Προύσης καὶ τῆς Νικαίας, αἵτινες περιεβάλλοντο ἤδη ὑπὸ ὀσμανικῶν ἐδαφῶν. Ὁ Ὀσμὰν οὐδέποτε ἀπέβλεπεν εἰς ἐφήμερα ὀφέλη. Ἀντὶ νὰ ῥιψοκινδυνεύσῃ πρὸ τῆς Νικομηδείας, ἠσχολεῖτο μὲ τὴν διοργάνωσιν τοῦ κράτους του, καθυποτάσσων τὰ ἐναπομείναντα ἐδάφη καὶ διεξάγων κατὰ τῆς Νικαίας καὶ τῆς Προύσης οἰκονομικὸν πόλεμον, ὅστις μετὰ εἴκοσιν ὅλα ἔτη ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν παράδοσιν αὐτῶν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ κίνδυνος, τὸν ὁποῖον διέτρεχον αἱ δύο μεγάλαι βιθυνικαὶ πόλεις, εἶχε γίνει καταφανὴς εἰς τὸ Βυζάντιον. Ἀλλ' ἡ ἀνώμαλος κατάστασις εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας, ἥτις προέκυψεν ἐκ τῆς δράσεως τῆς Καταλανικῆς Ἑταιρείας, δὲν ἐπέτρεπε τὴν ἀποστολὴν στρατευμάτων εἰς τὴν Βιθυνίαν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐξέλιξις τῶν πραγμάτων θὰ ἦτο ἐντελῶς διάφορος ἐὰν τὸ Βυζάντιον ἐξεστράτευεν ἐναντίον τοῦ Ὀσμὰν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην. Τὸ τί θὰ ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ τακτικὸς στρατὸς καλῶς διοικούμενος δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐξ ὅσων ἀναφέρει ὁ Παχυμέρης περὶ τοῦ μοναχοῦ Ἱλαρίωνος[57].

Ὁ Ἱλαρίων, ἀνήκων εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μονὴν τῆς Περιβλέπτου, εὑρίσκετο κατὰ τύχην εἰς τοὺς Ἐλεγμούς, κωμόπολιν ἐπὶ τοῦ κόλπου τῆς Κίου, διὰ περιουσιακὰς ὑποθέσεις ἀφορώσας εἰς τὰ αὐτόθι μετόχια τοῦ μοναστηρίου. Βαρέως φέρων τὴν ἀδράνειαν τῶν ἡμετέρων κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν, ὁ τολμηρὸς οὗτος ἀνὴρ συνέλεξε στρατιωτικὴν δύναμιν ἐκ τῶν ἐντοπίων καὶ τεθεὶς ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς διεξῆγεν ἐπιτυχῆ πόλεμον κατὰ τῶν ἐπιδρομέων, ἀποκρούων αὐτοὺς καὶ προξενῶν βαρείας ἀπωλείας εἰς τὰς τάξεις των. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐνεποίησε ζωηρὰν ἐντύπωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἀλλ' ὁ μὲν πατριάρχης καὶ ὁ κλῆρος ἀπήτουν τὴν τιμωρίαν τοῦ μοναχοῦ διὰ τὴν ἀπᾴδουσαν πρὸς τὸ σχῆμά του διαγωγήν, ὁ δὲ βασιλεύς, πρὸς τὸν ὁποῖον κατέφυγε διωκόμενος ὁ Ἱλαρίων, περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτὸν διὰ λόγων, ὑποσχόμενος ὅτι θέλει ἐπέμβει παρὰ τῷ πατριάρχῃ ἐν εὐθέτῳ καιρῷ.

Ἐνῷ ὅμως ὁ Ἱλαρίων διέτριβε περὶ τὴν ὑπεράσπισίν του, οἱ Βιθυνοὶ ἀπολέσαντες τὸν ἐμψυχωτήν των, ἠμέλησαν τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν. Οὗτοι ἀνασυγκροτοῦνται καὶ ἐπιπίπτουν κατὰ τῶν ἡμετέρων, φονεύοντες πάντας πλὴν ἐκείνων οἵτινες κατώρθωσαν νὰ καταφύγουν ἐντὸς τοῦ φρουρίου[58]. Τότε, κατόπιν ἐπεμβάσεως τοῦ

[57] Αὐτόθι Ζ' 17 σσ. 596-597.

[58] Τὸ φρούριον τοῦτο ἦτο προφανῶς τὸ Πελαδάριον, τὸ ὁποῖον ἐδέσποζε τῆς κώμης. Τὸ «κάστρον τοῦ Πελαδαρίου» ἀναφέρεται εἰς ἔγγραφον τῆς συλλογῆς Miklosich - Müller, τ. 1 σ. 38. Σήμερον καλεῖται Filadar. Διεσῴζετο δὲ παρ' αὐτῷ καὶ βυζαντινὴ μονὴ τῆς Θεοτόκου, μέχρι τῆς μικρασιατικῆς καταστροφῆς. Πρβλ. Κάνδη, Ἡ Προῦσα σ. 143.

βασιλέως, ὁ πατριάρχης, ἂν καὶ μὲ δυσφορίαν, ἐπετρέπει εἰς τὸν Ἱλαρίωνα νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον του. Ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά· οἱ Ὀσμανίδαι ἦσαν ἤδη κύριοι πάσης τῆς περὶ τοὺς Ἐλεγμοὺς χώρας καὶ αἱ προσπάθειαι τοῦ γενναίου τούτου ἀνδρὸς οὐδεμίαν ἀλλαγὴν ἐπέφερον.

Τὰ κτήματα τὰ ὁποῖα ὑπερήσπισεν ὁ Ἱλαρίων ἦσαν ἐκ τῶν τελευταίων ὑπολειμμάτων τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας ἐν Βιθυνίᾳ. Ἕνεκα τῆς φυσικῆς ἀνικανότητος τῶν ἡγουμένων ν' ἀντιτάξουν κρατερὰν ἄμυναν ἐναντίον μαχητικωτάτων ἐχθρῶν, τὰ μεγάλα μετόχια, πλεῖστα τῶν ὁποίων ἀνῆκον εἰς ἀπομεμακρυσμένας μονάς, διελύθησαν ταχέως, εὐθὺς ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ Ὀσμάν, ἀκολουθήσαντα τὴν τύχην τῶν λοιπῶν μεγάλων κτημάτων. Εἰς τὰ βιθυνικὰ μετόχια τῆς μονῆς Περιβλέπτου, εἰς τὰ παράλια τοῦ Κιανοῦ κόλπου, ἐτάφη καὶ ἡ τελευταία ἐλπὶς διασώσεως τῆς μεγάλης γεωκτησίας, ἐκείνης ἥτις μέχρι τῆς στιγμῆς εἶχε διαφύγει τὰς συνεπείας τῆς ἀναρχίας.

Ἀπὸ στρατιωτικῆς ὅμως ἀπόψεως ἄλλως ἤθελον ἐξελιχθῆ τὰ πράγματα ἐὰν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἱλαρίωνος εὕρισκεν ἐγκαίρως μιμητάς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Νέος ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν πάππον του χιλίους ὁπλίτας, λέγων ὅτι διὰ τούτων ἠδύνατο νὰ φρουρήσῃ τὰς βιθυνικὰς πόλεις[59]. Ὁ ἰσχυρισμός του δὲν φαίνεται ὑπερβολικὸς ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ κατόρθωμα τοῦ Ἱλαρίωνος. Ἀλλ' ἡ εἰσήγησις τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Νέου δὲν εἰσηκούσθη, πιθανὸν διότι ὁ καχύποπτος γέρων βασιλεὺς ἐφοβεῖτο ἀπὸ τότε μήπως ὁ ἔγγονός του στραφεῖ ἐναντίον τοῦ θρόνου. Τὸ μόνον διάβημα, εἰς τὸ ὁποῖον προέβη, ἦτο νὰ στείλῃ τὸν γαμβρόν του Κασσιανόν, τὸν μέγαν πριμικήριον, εἰς τὴν Μεσοθυνίαν διὰ νὰ ὀχυρώσῃ τὰ φρούρια καὶ νὰ ὀργανώσῃ τὴν ἄμυναν τῶν ἀνατολικῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ὁ Κασσιανὸς ἦλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸν οἰκονομικὸν ἐπίτροπόν του Βαρδαλῆν, ἐξ ἀφορμῆς τῆς συλλογῆς τῶν φόρων, καί, διαβληθεὶς ὑπὸ τοῦ τελευταίου τούτου πρὸς τὸν βασιλέα ἐπὶ κοινοπραγίᾳ μετὰ τῶν Τούρκων, ἠναγκάσθη ν' ἀποσυρθῇ μὲ τὰς ἐνόπλους δυνάμεις του εἰς τὴν Χηλήν, καὶ νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς ἀνταρσίας. Τέλος, κατόπιν προδοσίας τῶν Χηλιτῶν, παρεδόθη εἰς τὴν κυβέρνησιν καὶ ἐφυλακίσθη[60]. Οὕτω ἔληξεν ἀδόξως καὶ ἑτέρα προσπάθεια περισώσεως τῶν ὑπολειμμάτων τῆς Αὐτοκρατορίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

[59] Γρηγορᾶς Θ' 2 (τ. 1 σ. 401).

[60] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ζ' 24 σσ. 618-620.

Ἀντὶ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν Ὀσμὰν διὰ τῶν ὅπλων, τὸ Βυζάντιον προσεπάθει τώρα νὰ δημιουργήσῃ ἀντιπερισπασμόν, προτρέπον τοὺς Μογγόλους τῆς Περσίας νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἡ βυζαντινὴ αὐλὴ κατέφυγε καὶ πάλιν εἰς τὸ παλαιὸν πολιτικὸν τέχνασμα τῆς προσκτήσεως συμμάχων διὰ τῆς δημιουργίας συγγενικῶν δεσμῶν. Ἤδη ὀλίγα ἔτη ἐνωρίτερον φυσικὴ θυγάτηρ τοῦ Ἀνδρονίκου ὀνόματι Μαρία εἶχεν ἐκδοθῇ εἰς γάμον πρὸς τὸν πανίσχυρον μογγόλον βασιλόπαιδα Τουκτάη[61]. Διὰ νὰ συσφίξῃ τοὺς συγγενικοὺς δεσμοὺς ἔτι περισσότερον καὶ διὰ ν' ἀνανεώσῃ τὴν προγενεστέραν συμμαχίαν τοῦ πατρός του Μιχαὴλ[62], ὁ Ἀνδρόνικος προσέφερε τώρα ἑτέραν νόθον θυγατέρα του, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα δὲν διέσωσεν ὁ Παχυμέρης[63]. Κατὰ τὴν συμφωνίαν ταύτην, ὁ Γκαζὰν-χὰν ἀνελάμβανε νὰ ἐξαναγκάσῃ τοὺς τούρκους ἡγεμόνας νὰ παύσουν τὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν βυζαντινῶν πόλεων. Ἀλλ' ὁ ἀδόκητος θάνατος τοῦ πολυπράγμονος τούτου ἀνδρὸς (1304) ἐματαίωσε τὸν γάμον καὶ διέψευσε πρὸς στιγμὴν τὰς ἐλπίδας τῶν Βυζαντινῶν[64]. Προτοῦ ὅμως παρέλθῃ πολὺς χρόνος, ἡ συνθήκη ἀνενεώθη μὲ τὸν ἀδελφὸν καὶ διάδοχον τοῦ Γκαζάν, τὸν Μωάμεθ Khodabendah (Χαρμπαντᾶ, κατὰ Παχυμέρη), ὅστις ὑπεσχέθη νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῶν νώτων τοῦ Ὀσμὰν καὶ τῶν ἄλλων ἐμιρῶν[65]. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀνηγγέλθη τότε ὅτι στρατιὰ ἐκ τεσσαράκοντα χιλιάδων Τατάρων παρεσκευάζετο νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ὅτι τὸ ἥμισυ ταύτης εὑρίσκετο ἤδη καθ' ὁδὸν περὶ τὸ Ἰκόνιον.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ τῆς μογγολικῆς ἐπεμβάσεως, ἡ κυβέρνησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐζήτει νὰ ἐπηρεάσῃ τὸν Ὀσμὰν καὶ δι' ἄλλου μέσου. Ἀπέστειλεν εἰς Νίκαιαν μετὰ στρατιωτικῆς τινος δυνάμεως, τὴν Μαρίαν, τὴν ἑτεροθαλῆ ἀδελφὴν τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Β' καὶ χήραν τοῦ Abaka, πάππου τοῦ Χαρμπαντᾶ, ἥτις ἦτο γνωστὴ μὲ τὴν προσωνυμίαν «Δέσποινα τῶν Μουγουλίων», ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ πρὸς τὸν Χαρμπαντᾶ συγγένεια καὶ ἡ φήμη τῆς μογγολικῆς στρατιᾶς ἤθελον ἀποτρέψει τὸν Ὀσμὰν τῶν περαιτέρω ἐπιδρομῶν[66].

Ἀλλ' ἡ παρουσία τῆς Μαρίας ἔσχεν ὅλως ἀντίθετον ἀποτέλεσμα, διότι ὁ Ὀσμὰν ἀντὶ ν' ἀποφύγῃ τὰς ἐχθροπραξίας ἔδειξεν ἔτι μεγαλυτέραν δραστηριότητα, πρᾶγμα ὅπερ ὁ Παχυμέρης ἀποδίδει εἰς τὸ μένος, τὸ ὁποῖον ἐνέπνεον εἰς αὐτὸν αἱ ἀπειλαὶ καὶ ἡ ἀγέρωχος στάσις τῆς Δεσποίνης[67]. Ὁ Ὀσμὰν ἐνόμιζεν ἴσως ὅτι αἱ περὶ μογγολικοῦ στρατοῦ διαδόσεις ἦσαν ὑπερβολικαί. Προσέτι, ἐπωφελεῖτο ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι μέρος τῶν δυνάμεων τούτων ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην ν' ἀπασχοληθῇ εἰς τὸ Αἰγαῖον, ὅπου ὁ Σασὰν ἐπολιόρκει τὸ Θυραίων Φρούριον καὶ τὴν Ἔφεσον, πόλεις τὰς ὁποίας ἀργότερον κατέλαβε[68]. Τέλος, ἤθελε νὰ κατέχῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα πρὶν ἀφιχθοῦν αἱ ταταρικαὶ δυνάμεις. Ἡ προσφυγὴ τῶν Βυζαντινῶν εἰς τὰ μογγολικὰ ὅπλα ἀπεδείκνυεν ἅπαξ ἔτι τὴν ἀδυναμίαν τοῦ αὐτοκράτορος ν' ἀναλάβῃ σοβαρὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ Ὀσμανικοῦ Κράτους. Πρὸ πάντων δὲ ὁ Ὀσμὰν ὑπελόγιζεν ὅτι αἱ μογγολικαὶ δυνάμεις, προερχόμεναι ἐξ ἀνατολῶν ἢ ἐκ νότου, μοιραίως θὰ συνε-

[61] Αὐτόθι Γ' 27 σ. 268.

[62] Ὁ Μιχαήλ, ἐπίσης, εἶχε δώσει τὴν νόθον θυγατέρα του Μαρίαν εἰς γάμον μετὰ τοῦ Abaka (Ἀπαγᾶ), ἡγεμόνος τῶν Μογγόλων τῆς Βαγδάτης. Αὕτη προωρίζετο διὰ τὸν πατέρα τοῦ Ἀπαγᾶ, τὸν Hulagu Han (Χαλαοῦ), ἀλλ' ἀποθανόντος ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ πατρός, ἡ κόρη ἐδόθη εἰς τὸν υἱὸν καὶ διάδοχόν του. Παχυμέρους, Μιχαὴλ Γ' 3 σσ. 174-175, Ε' 24 σ. 402. Abulfaragius, Chronicon Syriacum, μετάφρ. P. J. Bruns, Λειψία 1789, τ. 1 σσ. 567-568. Chapman, Michel Paléologue σ. 148. Πρβλ. Ismail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti teşkilâtina medhal, Κων)πολις 1941, σ. 206. Τὴν ἄλλην νόθον κόρην του, τὴν Εὐφροσύνην, εἶχε δώσει εἰς τὸν πανίσχυρον Nogay (Νογᾶ), ἀρχηγὸν τῶν Τατάρων τοῦ Δουνάβεως (τῆς Χρυσῆς Ὀρδῆς). Παχυμέρους, Μιχαὴλ Γ' 25 σ. 231. Πρβλ. Chapman, Michel Paléologue σ. 80.

[63] Ἀνδρόνικος Ε' 16 σσ. 402-403. Καίτοι τὸ ὄνομα τῆς πριγκιπίσσης δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Παχυμέρους, ἐν τούτοις ὁ I. Mouradja d'Ohsson (Histoire des Mongols, Ἄμστερδαμ 1852, τ. 4 σ. 536) καὶ ὁ G. F. Hertzberg (Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches σ. 461), ἄγνωστον ποῦ στηριζόμενοι, ὀνομάζουν αὐτήν, ἐπίσης, Μαρίαν.

[64] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος ϛ' 1 σσ. 455-460. Ὁ Παχυμέρης καταχωρίζει εἰς τὸ ἔργον του μακρὰν νεκρολογίαν τοῦ Καζάνη, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτόν, τονίζων τὰ φιλοχριστιανικά του αἰσθήματα, τὴν διοικητικὴν καὶ στρατιωτικήν του ἱκανότητα, τὰς ἐκστρατείας, καὶ τὴν ἐκπολιτιστικήν του δρᾶσιν εἰς τὰς χώρας, τὰς ὁποίας ἐκυβέρνησεν. Ἔχων δὲ πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ βυζαντινὰ ἰδίως συμφέροντα, λέγει ὅτι μὲ τὸν θάνατον αὐτοῦ «συνέφθιτο καὶ ἡ ὑπ' αὐτῷ τῶν ὅλων ἐλπίς». Εἰς τὰς ἀπόψεις του ταύτας ἀντικατοπτρίζεται ἡ ἐν Βυζαντίῳ κοινὴ γνώμη, ἥτις τοσαύτας ἐλπίδας ἐστήριζεν ἐπὶ τῆς φιλίας τοῦ μογγόλου ἡγεμόνος. Περὶ τοῦ Γκαζὰν καὶ τῆς δυναστείας του πολύτιμος πηγὴ εἶναι ὁ Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, τουρκ. μετάφρασις Gençosman, Ἄγκυρα 1943, σσ. 250 κ.ἑξ., 328-331, ἔνθα ἀναφέρεται καὶ ἡ ἡμερομηνία τοῦ θανάτου του, 14η Μαΐου 1304.

[65] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ζ' 13 σ. 588.

[66] Αὐτόθι Ζ' 25 σ. 620. Ἡ Δέσποινα τῶν Μουγουλίων ἀναφέρεται εἰς τὰ Acta et diplomata graeca τ. 1 σ. 312, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῆς ἱδρυθεῖσαν μονήν, ναΐδριον τῆς ὁποίας σώζεται μέχρι σήμερον καὶ εἶναι ἡ μόνη βυζαντινὴ ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἥτις παρέμεινεν εἰς ἑλληνικὰς χεῖρας. Βλ. σχετικῶς Α. Πασπάτη, Βυζαντιναὶ μελέται, Κων)πολις 1877, σ. 388, καὶ Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1942, τ. 1 σ. 407.

[67] Ἀνδρόνικος Ζ' 33 σ. 637.

[68] Αὐτόθι Ζ' 13 σ. 589.

κρούοντο μετὰ τῶν ἐμιράτων τοῦ Κέρμιαν καὶ τοῦ Ἀμουρίου Ἀλῆ. Μέρος μόνον τῆς στρατιᾶς θὰ ἔφθανε μέχρι τῆς ὀσμανικῆς ἐπικρατείας καὶ ὁ Ὀσμὰν ἐνόμιζεν ὅτι ἦτο εἰς θέσιν ν' ἀντιμετωπίσῃ καὶ τοὺς νέους ἐχθρούς, ὄχι μόνον διότι διέθετεν ἐμπειροπολέμους δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ ἠθικὸν τῶν δυνάμεων τούτων ἦτο ἀκμαιότατον.

Περὶ τοῦ ἀγῶνος τοῦ Ὀσμὰν κατὰ τῶν Μογγόλων τοῦ Χαρμπαντᾶ δὲν ἔχομεν δυστυχῶς σαφεῖς πληροφορίας. Ἡ ἱστορία τοῦ Παχυμέρους κλείει μὲ τὸ ἔτος 1308, ὁ Γρηγορᾶς καὶ ὁ Καντακουζηνὸς οὐδὲν ἀναφέρουν, καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ συγγραφεῖς ὁμιλοῦν συγκεχυμένως περὶ συγκρούσεων Ὀσμανιδῶν καὶ Τατάρων [69]. Περὶ τὸ ἔτος 1308 ἐκυκλοφόρει εἰς τὴν Βασιλεύουσαν ἡ φήμη ὅτι τριάκοντα χιλιάδες τῆς ταταρικῆς στρατιᾶς ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Τούρκων, κατώρθωσαν νὰ διεισδύσουν μέχρι τῶν ὀσμανικῶν φρουρίων τοῦ Ὀλύμπου καὶ νὰ φέρουν τὸν Ὀσμὰν εἰς δυσχερῆ θέσιν. Ἀλλ' ὁ Παχυμέρης, ὅστις ἀναφέρει τὴν πληροφορίαν ταύτην ἐν εἴδει ἐπιλόγου τῆς συγγραφῆς του, σπεύδει νὰ προσθέσῃ ὅτι πρόκειται περὶ διαδόσεως. Ἐκ τοῦ χωρίου δὲ τούτου [70], δὲν εἶναι φανερὸν ἐὰν ἐπιστεύετο ὅτι οἱ τρισμύριοι Τόχαροι ἐξεστράτευσαν ἅπαντες κατὰ τοῦ Ὀσμὰν ἢ ἐὰν τμῆμα ἐξ αὐτῶν ἔσπευσε πρὸς βοήθειαν τῆς Ἐφέσου καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἐπορεύθη κατὰ τῆς Βιθυνίας, ἤ, τέλος, ἐὰν ἡ δύναμις αὕτη κατενεμήθη εἰς τὰ διάφορα μέτωπα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐπίσης οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς στάσεως, ἣν ἐτήρησεν ὁ Ἀλισύρ, ὁ ἰσχυρὸς δυνάστης τοῦ Κέρμιαν, διὰ τῶν ἐδαφῶν τοῦ ὁποίου ἡ μογγολικὴ στρατιὰ ἔπρεπε νὰ διέλθῃ διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὸν Ὄλυμπον.

Τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν σκοτεινοτέρων τῆς ὀθωμανικῆς ἱστορίας. Τόσον οἱ παλαιοὶ ὅσον καὶ οἱ σημερινοὶ ἱστορικοὶ δὲν ἔδωσαν τὴν δέουσαν σημασίαν εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Ὀσμανιδῶν κατὰ τῶν Μογγόλων, οἱ ὁποῖοι εἰς τὴν πραγματικότητα ἦσαν οἱ μόνοι ἐπικίνδυνοι ἐχθροὶ τοῦ νεαροῦ κράτους. Πολλοὶ μάλιστα ἠγνόησαν παντάπασι τὸν νέον τοῦτον παράγοντα εἰς τὰ ὀθωμανικὰ πράγματα, ἄλλοι δέ, ἐν οἷς καὶ ὁ Gibbons, ὑπετίμησαν τὴν σπουδαιότητά του. Ἂν καὶ δὲν γνωρίζομεν τὰς λεπτομερείας τῆς μογγολικῆς ἐπεμβάσεως, ἐν τούτοις ἐκ τῆς ἐξελίξεως τῶν γεγονότων συνάγομεν ὅτι οἱ Τάταροι, ὁσονδήποτε ἐξηντλημένοι καὶ ὀλιγάριθμοι καὶ ἂν ἔφθασαν εἰς Βιθυνίαν, ἐπέφερον μεγάλην ἀναστάτωσιν εἰς τὰ σχέδια τοῦ Ὀσμάν· διότι πῶς ἄλλως νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἐπὶ εἰκοσαετίαν ἐπιβράδυνσιν τῆς παραδόσεως τῆς Προύσης καὶ τῆς Νικαίας ; Κατὰ τὸ ἔτος 1308 ὁ Ὀσμὰν εὑρίσκετο πρὸ τῶν πυλῶν τῶν δύο τούτων πόλεων καὶ διὰ τῆς κατοχῆς τῶν πέριξ ὀχυρῶν ἀπέβαινεν οὐσιαστικῶς κύριος αὐτῶν. Ἡ πτῶσίς των ἦτο ζήτημα ὀλίγου χρόνου, διότι τὰ ἐν αὐταῖς ἀποθέματα τροφίμων δὲν ἠδύναντο νὰ διαρκέσουν ἐπὶ μακρόν. Δι' ἑνὸς στενοτέρου καὶ δραστικωτέρου ἀποκλεισμοῦ ὁ Ὀσμὰν ἠδύνατο νὰ προκαλέσῃ τὴν παράδοσιν αὐτῶν ἐντὸς ἐλαχίστων ἐτῶν. Τότε ἀντὶ τοῦ φόρου ὑποτελείας τῶν Προυσηνῶν θὰ ἐλάμβανεν ὅλους τοὺς θησαυρούς, οἱ ὁποῖοι, ὡς ἦτο φυσικόν, εἶχον συσσωρευθῆ ἐντὸς τῶν τειχῶν, καὶ θὰ ἐγίνετο κύριος τῶν δύο μεγαλυτέρων πόλεων τῆς Βιθυνίας. Ὑπὸ ὁμαλὰς συνθήκας ἡ πτῶσις τῆς Προύσης καὶ τῆς Νικαίας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καθυστερήσῃ μέχρι τοῦ 1326 καὶ 1331.

[69] Ašıkpašazade, ἔκδ. Κων)πόλεως σ. 25. Sa'deddin, μετάφρ. Bratutti τ. 1 σ. 27. Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σσ. 64-65, 86.

[70] Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Ζ' 33 σ. 637 στ. 12 κ.ἑξ., Ζ' 36 σ. 651: «νῦν δὲ ἐπιεικῶς φημίζονται καὶ τὰ βελτίω καὶ ἔνθεν μὲν ὡς ἐγγὺς τρισμύριοι Τόχαροι πεμφθέντες παρὰ τοῦ Χαρμπαντᾶ μεγάλην καὶ ὡς οὐκ ἤλπισέ τις ἀναστολὴν ἐργάζεσθαι ἄρχονται τῶν Περσῶν, ὥστε καὶ ὅσα φρούρια Ρωμαίων ἑαλώκεσαν πρότερον, ἀνὰ δὲ τὰ ὀχυρὰ τοῦ Ὀλύμπου παραβυσθῆναι, . . ἀλλὰ ταῦτα μὲν τὰ τῆς φήμης . . . .»

Διὰ ταῦτα φρονοῦμεν ὅτι δὲν θ' ἀπομακρυνθῶμεν τῶν γεγονότων παραδεχόμενοι ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Παχυμέρους ἀναγραφομένη φήμη περιέχει δόσιν τινὰ ἀληθείας καὶ ὅτι οἱ μαχηταὶ τοῦ Χαρμπαντᾶ κατέφθασαν μέχρι τῶν ἀποκλεισθεισῶν πόλεων καὶ ἠνάγκασαν τὸν Ὀσμὰν ν' ἀποσυρθῇ ἐκεῖθεν. Ἡ ἀναστάτωσις, τὴν ὁποίαν ἐπέφερον, ἦτο τοιαύτη ὥστε ἐπὶ μίαν περίπου δεκαετίαν ὁ Ὀσμὰν δὲν ἀπεπειράθη ἢ δὲν κατώρθωσε νὰ παρεμποδίσῃ τὸν ἀνεφοδιασμὸν τῶν δύο πόλεων, αἱ ὁποῖαι φαίνεται ὅτι διῆλθον ἡμέρας σχετικῆς ἠρεμίας. Ἂν καὶ αἱ πηγαὶ οὐδὲν λέγουν περὶ τοῦ Ὀσμὰν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἠναγκάσθη οὗτος νὰ συνθηκολογήσῃ εἰσπράττων ἴσως τὸν παλαιὸν φόρον ὑποτελείας μέχρι νεωτέρας εὐκαιρίας ἐξορμήσεως.

Συμφώνως πρὸς τὴν ὀθωμανικὴν παράδοσιν αἱ δυνάμεις τοῦ Ὀσμὰν ἐπανεμφανίζονται ἔμπροσθεν τῆς Προύσης κατὰ τὸ ἔτος 1317, ἤτοι σχεδὸν μίαν δεκαετίαν πρὸ τῆς καταλήψεως τῆς πόλεως [71]. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ὁ Ὀσμὰν ἦτο ἤδη κύριος πάσης τῆς Βιθυνίας πλὴν τῆς Προύσης, τῆς Νικαίας καὶ τῆς Νικομηδείας. Ἡ ὑποταγὴ τῶν τριῶν τούτων πόλεων ἦτο τὸ δυσχερέστερον ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβόν ποτε ὁ Ὀσμὰν καὶ ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του Ὀρχάν. Ἡ παλαιὰ τακτικὴ τοῦ ἀποκλεισμοῦ διὰ τῆς καταλήψεως ἢ ἀνεγέρσεως φρουρίων πέριξ τῶν πόλεων ἐτέθη καὶ πάλιν εἰς ἐφαρμογήν, ἀλλ' ὁ Ὀσμὰν φαίνεται ὅτι δὲν διέθετεν ἐπαρκεῖς δυνάμεις ὥστε ὁ

[71] Βλ. Gibbons, The Foundation σ. 47.

ἀποκλεισμὸς νὰ καταστῇ πράγματι ἀποτελεσματικὸς καὶ νὰ ἐπιφέρῃ ταχέως τὴν παράδοσιν.

Ὅτι τοὐλάχιστον ἡ Προῦσα δὲν ἐφρουρεῖτο ἐπαρκῶς ὑπὸ τῶν Ὀσμανιδῶν προκύπτει ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Νέος, ὑποστηρίζων πάντοτε τὸ σχέδιον ἐκστρατείας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Βιθυνίας καὶ οὐδέποτε τυγχάνων ἐνισχύσεως ἐκ μέρους τοῦ βασιλεύοντος πάππου του, κατώρθωσε ν' ἀποβιβασθῇ εἰς Τριγλείαν καὶ ἐκεῖθεν νὰ εἰσαγάγῃ ποσότητα σιτηρῶν εἰς τὴν Προῦσαν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀνεπτέρωσε τὸ ἠθικὸν τῶν κατοίκων διὰ τὴν συνέχισιν τῆς ἀμύνης· ὡς λέγει αὐτὸς ὁ Ἀνδρόνικος[72], «ἐλπὶς αὐτοὺς χρόνον πολὺν πρὸς τὴν πολιορκίαν ἀντισχήσειν· τἆλλα γὰρ ἡ πόλις ἅπαντα κατεσκεύασται καρτερῶς». Πλὴν ὅμως τῆς ἐνισχύσεως ταύτης εἰς τρόφιμα, τὸ Βυζάντιον εἰς οὐδεμίαν σοβαρὰν ἐνέργειαν κατὰ τοῦ Ὀσμὰν προέβη. Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πάππον του, γραφεῖσαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Νέος θεωρεῖ ὑπαίτιον τῆς πτώσεως τῆς Προύσης τὸν Ἀνδρόνικον τὸν Β', τὸν ὁποῖον καὶ ψέγει διὰ τὴν ἀδράνειάν του[73].

Ἡ πτῶσις τῆς Προύσης ἐγένετο τὴν 6ην Ἀπριλίου τοῦ 1326, ἐνῷ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ἐμαίνετο μεταξὺ τῶν δύο Ἀνδρονίκων[74]. Τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ὀρχὰν εὑρίσκοντο πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐγένετο ἀντιληπτὸν ὅτι ἡ παράδοσις ἐπέκειτο[75]. Οἱ ἱστορικοὶ ἀναφέρουν ὅτι ὁ λιμὸς ἐξηνάγ-

[72] Καντακουζηνὸς Α' 45 (τ. 1 σ. 220).

[73] Αὐτόθι.

[74] Τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνίαν, ἥτις ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς παλαιοτέρους ἱστορικούς, μανθάνομεν ἐκ δύο χρονικῶν σημειωμάτων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἐκδοθέντων ὑπὸ τοῦ Σ. Λάμπρου (Βραχέα Χρονικά, ἐπιμελείᾳ Κ. Ἀμάντου, Ἀθῆναι 1932). «Τὴν Προῦσαν ἔλαβον οἱ Τοῦρκοι τῷ ,ϛωλδ' ἔτει Ἀπριλίου ϛ'» (σ. 31) καὶ «Τῷ ,ϛωλδ' ἔτει παρεδόθη ἡ Προῦσα τοῖς ἀθέοις Ἀγαρηνοῖς μηνὶ Ἀπριλίῳ ϛ'» (σ. 83). Περὶ τῆς ἀξίας τῶν Βραχέων Χρονικῶν βλ. P. Charanis, «Les Βραχέα Χρονικὰ comme source historique», ἐν Byzantion τ. 13 (1938) σσ. 341-342. Μὲ τὸ ἔτος 1326 συντάσσονται καὶ ὅσοι μνημονεύουν τὴν χρονολογίαν τῆς πτώσεως, πλὴν τοῦ Nešri (ZDMG τ. 13 σ. 217) καὶ τοῦ Evliya (Narrative of Travels τ. 2 σ. 4), οἵτινες λέγουν ὅτι ἡ πόλις περιῆλθεν εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς τῷ 722 ἔ. Ἐ. (1322). Ἀλλὰ τόσον ὁ Νεσρῆ ὅσον καὶ ὁ Ἐβλιγιᾶ συχνάκις παρέχουν πληροφορίας συγκεχυμένας καὶ μυθώδεις. Ὡς πρὸς τὴν ἀναξιοπιστίαν τοῦ Ἐβλιγιᾶ βλ. ὅ,τι ἔγραψαν καὶ τρεῖς ἐκ τῶν ἀσχοληθέντων μὲ τὸν συγγραφέα τοῦτον ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ὁ Ν. Μοσχόπουλος εἰς τὴν ΕΕΒΣ τ. 14 (1937) σ. 488, ὁ Σ. Α. Χουδαβερδόγλου Θεόδοτος εἰς τὰ Ἑλληνικὰ τ. 4 (1931) σ. 432 κ.ἑξ. καὶ ὁ Ἰ. Σπαθάρης εἰς τὰ Θρᾳκικὰ τ. 4 (1933) σ. 114.

[75] Γρηγορᾶς Η' 15 (τ. 1 σ. 384): «ἡλώκει δὲ καὶ ἡ Προυσαέων τῷ λιμῷ πολιορκηθεῖσα πόλις». Καντακουζηνὸς Α' 45 (τ. 1 σ. 220). Φραντζῆς

κασε τοὺς κατοίκους νὰ παραδοθοῦν· ἀλλ' ὑπῆρχε καὶ ἕτερος παράγων οὐχὶ μικροτέρας σπουδαιότητος· πρὶν ἀκόμη ὁ λιμὸς καταστῇ πραγματικότης οἱ κάτοικοι τῆς Προύσης εἶχον χάσει τὸ ἠθικόν των. Ἔβλεπον ὅτι ἡ πόλις των περιεστοιχίζετο ὑπὸ ὀθωμανῶν ἀγροτῶν, οἵτινες ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον ἐγκατασταθῆ μονίμως καὶ συνεχωνεύοντο μετὰ τῶν γηγενῶν τῆς ὑπαίθρου· ἐγνώριζον ὅτι τὸ Βυζάντιον, πολὺ πρὸ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, εἶχεν ἐγκαταλείψει τὴν πόλιν των εἰς τὴν τύχην της· ἀκόμη καὶ ἂν ἠδύναντο νὰ πορισθοῦν τὰ ἀπαραίτητα τρόφιμα, ἡ ὅλη τῶν πραγμάτων κατάστασις ἦγεν αὐτοὺς εἰς τὴν σκέψιν ὅτι οὐδὲν ὄφελος ἠδύνατο νὰ προκύψῃ ἐκ τῆς περαιτέρω ἀντιστάσεως, διότι τὸ μέλλον ἀνῆκεν εἰς τοὺς Ὀθωμανούς. Καὶ διὰ ταῦτα ἀπεφάσισαν ν' ἀνοίξουν τὰς πύλας των[76].

Ὁ ἐξωμότης Μιχαὴλ ὁ ἐπικαλούμενος Κιοσέ, συμφώνως πρὸς τὴν ὀθωμανικὴν παράδοσιν[77], διεπραγματεύθη μετὰ τοῦ διοικητοῦ τῆς πόλεως τοὺς ὅρους, ὧν ὁ κυριώτερος ἦτο ὅτι οἱ κάτοικοι ἠδύναντο ν' ἀναχωρήσουν, καταβαλλομένων τριάκοντα χιλιάδων χρυσῶν νομισμάτων ὡς συνολικῶν λύτρων. Πολλοὶ ἐπωφελήθησαν ἐκ

Α' 22 σ. 83, ἔκδ. Παπαδοπούλου. Χαλκοκονδύλης Α' 8 σ. 16, ἔκδ. Βόννης. Ašıkpašazade, ἔκδ. Κων)πόλεως σσ. 28-31, ἔκδ. Giese σσ. 28-29. Nešri, ZDMG τ. 13 σσ. 214-217. Šükrüllah, MOG τ. 2 σ. 83. Sa'deddin, μετάφρ. Bratutti σ. 23. Ahmedi, TOEM τ. 1 (1326/1910) σ. 47. Leunclavius, Historiae σ. 169, Annales σ. 9. Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σ. 89.

[76] Χαρακτηριστικώτατα περὶ τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τῶν κατοίκων εἶναι ὅσα ἀναφέρουν ὁ Ašıkpašazade καὶ ὁ Nešri, ὡς λεχθέντα ὑπὸ τοῦ «βεζύρη» τοῦ διοικητοῦ τῆς Προύσης. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, τὸν ὁποῖον ὁ Nešri ὀνομάζει ضرور [Ζαρούρ;], ἦτο ἐκ τῶν πρώτων ὑποκινητῶν τῆς παραδόσεως. Ἦτο πλουσιώτατος καὶ ἐξ ἰδίας αὐτοῦ πρωτοβουλίας προσέφερεν εἰς τὸν σουλτάνον μέγα χρηματικὸν δῶρον. Ἐρωτηθεὶς διατὶ ἐκηρύχθη ὑπὲρ τῆς παραδόσεως, ἐδήλωσεν ὅτι ἡ ἀπόφασις τῶν κατοίκων προῆλθεν ἐκ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν κάτωθι ἀληθειῶν: 1) ἡ ἰσχὺς τῶν Ὀθωμανῶν ὁσημέραι ηὐξάνετο, ἐνῷ τῶν Βυζαντινῶν παρήκμαζε, 2) τὰ φρούρια, τὰ ὁποῖα εἶχε κτίσει ὁ Ὀσμάν, παρέλυον τὴν ἐμπορικὴν ζωὴν τῆς πόλεως, 3) οἱ ὑπήκοοι τῶν Ὀθωμανῶν ἔζων ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀσφαλείᾳ, 4) ὁ διοικητὴς τῆς πόλεως, τὸν ὁποῖον οἱ ὀθωμανοὶ ἱστορικοὶ ὀνομάζουν Μπὲρς برس, καίτοι κατεῖχε χρήματα ἱκανά, ἦτο ἀνοήτως φειδωλὸς προκειμένου περὶ στρατιωτικῶν δαπανῶν καὶ οἱ μαχηταὶ ἐστεροῦντο ὅπλων, 5) ὁ λιμὸς ἀπέβαινεν ὁλοὲν πιεστικώτερος, καὶ 6) ἐπεκράτησε, τέλος, ἡ ἄποψις ὅτι «ποτὲ δὲν λείπουν ἀπὸ τὸν κόσμον αἱ ἀλλαγαὶ τῆς τύχης καὶ αἱ μεταπτώσεις» καὶ ὅτι «ἦτο καλύτερον νὰ παραδώσουν τὴν πόλιν καὶ νὰ ἐλευθερωθοῦν παρὰ ν' ἀποθάνουν βιαίως εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων». Κατὰ ταῦτα, ἡ παράδοσις ἦτο συνέπεια τῆς ἐσωτερικῆς καταρρεύσεως καὶ τῆς ἡττοπαθείας, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον.

[77] Ašıkpašazade, ἔκδ. Κων)πόλεως σ. 29, ἔκδ. Giese σ. 28. Nešri, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 214. Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σ. 89. Gibbons, The Foundation σσ. 46-48.

τῆς εὐκαιρίας ταύτης καὶ κατέφυγον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν[78]. Ἡ πλειοψηφία ὅμως τῶν κατοίκων φαίνεται ὅτι δὲν ἐγκατέλειψε τὰς ἑστίας της, προτιμῶσα, ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, τὸν ἐξισλαμισμὸν ἀπὸ τὴν ἐξορίαν. Οἱ Ὀθωμανοὶ ἐφήρμοσαν καὶ πάλιν τὴν παλαιάν των τακτικήν, ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα, ἥτις συνίστατο εἰς τὴν ἀνοχὴν καὶ φορολογίαν τῶν ἀλλοθρήσκων καὶ τὴν δημιουργίαν προνομίων διὰ τοὺς προσχωροῦντας εἰς τὸν Ἰσλαμισμόν. Ἡ τακτικὴ αὕτη παρέσυρε μέγα μέρος τῶν κατοίκων εἰς τὸ νὰ ἀσπασθοῦν τὴν θρησκείαν τῶν κατακτητῶν, διὰ ν' ἀποφύγουν τοὺς φόρους καὶ νὰ ἐπιτύχουν οἰκονομικὰ ὀφέλη καὶ πολιτικὴν ἐπιρροήν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὕπαιθρον, εἰς τὰς πόλεις οἱ πρῶτοι ἐξωμόται προήρχοντο ἐκ τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων τῆς κοινωνίας, διότι, ὄντες εὐπορώτεροι, εἶχον εὐρύτερα συμφέροντα νὰ προστατεύσουν καὶ μεγαλυτέρας φιλοδοξίας νὰ ἱκανοποιήσουν. Οὗτοι ἀπετέλουν τὴν τάξιν τῶν προηγμένων, οἵτινες εἶχον τὰ προσόντα νὰ καταλάβουν διοικητικὰ ἀξιώματα ἐν τῷ μέσῳ πολεμικῆς φυλῆς στερουμένης στελεχῶν διὰ τὴν ὀργάνωσιν κρατικῶν ὑπηρεσιῶν. Ἐξισλαμίσθησαν, ὡσαύτως, καὶ οἱ ἰθαγενεῖς δημόσιοι λειτουργοί, ὅσοι δὲν ἀνεχώρησαν διὰ τὴν πρωτεύουσαν, διὰ νὰ διατηρήσουν τὰς προνομιούχους θέσεις των καὶ ὑπὸ τὸ νέον καθεστώς. Ἐκ τῶν ἐξισλαμισθέντων τούτων ἀστῶν τῆς Προύσης καὶ τῶν ἄλλων πόλεων προῆλθε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν ἰθυνόντων τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα.

Καίτοι ἡ μέθοδος αὕτη τῆς προσκτήσεως νέων στελεχῶν ἔσχεν ἱκανοποιητικὰ διὰ τοὺς Ὀθωμανοὺς ἀποτελέσματα εἰς τὰς βιθυνικὰς πόλεις καὶ δὴ εἰς τὴν πολυάνθρωπον Προῦσαν, ἐν τούτοις ὑπῆρχον καὶ οἱ παραμείναντες πιστοὶ εἰς τὴν πάτριον θρησκείαν, καθ' ὅτι οἱ αὐτόχθονες Χριστιανοὶ οὐδέποτε ἐξηφανίσθησαν ἐκ τῆς Βιθυνίας. Ἡ πλειοψηφία ὅμως τῶν κατοίκων δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐξισλαμίσθη[79]. Τόσον διὰ τὴν Προῦσαν ὅσον καὶ διὰ τὰς ἄλλας βι-

[78] Ὁ Nešri, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 215 στ. 8, λέγει ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Προύσης κατῆλθον εἰς τὸ كملك (τόπον τῶν πλοίων) καὶ ἐκεῖθεν κατηυθύνθησαν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὴν λέξιν ταύτην ὁ ἐκδότης καὶ μεταφραστὴς Nöldeke μετέγραψεν ὡς Kemlik, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ τουρκικὸν ὄνομα τῆς Κίου, μετὰ τῆς ὁποίας ἐταύτισε τὸν τόπον τοῦτον. Ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ Taeschner (Anatolische Wegenetz τ. 1 σ. 70) ἡ ταύτισις δὲν εἶναι ἀπολύτως ἐπιτυχής. Δυνατὸν οἱ φεύγοντες Προυσαεῖς νὰ κατῆλθον εἰς τὸ ἐπίνειον τῆς πόλεώς των, τὴν Ἀπάμειαν (τὰ σημερινὰ Μουδανιά).

[79] Καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου διαφωνεῖ ὁ Köprülü (Les origines σσ. 96-100) χωρὶς νὰ στηρίζῃ τὴν γνώμην του ἐπὶ μαρτυριῶν ἐκ τῶν κειμένων. Οἱ ἐξισλαμισθέντες, κατ' αὐτόν, ἦσαν ἐλαχίστη μειονότης ἄνευ σημασίας. Μόνον κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, εἰς τὰς χώρας τοῦ Αἵμου, παραδέχεται ὁ τοῦρκος ἱστορικὸς μαζικὰς ἐξισλαμίσεις.

θυνικὰς μητροπόλεις αἱ μαρτυρίαι τῶν πατριαρχικῶν ἐγγράφων εἶναι ἀρκούντως σαφεῖς. Ἀναφέρεται ὅτι εἰς τοὺς ἱεράρχας τῶν πόλεων τούτων, προσφέρονται ἄλλαι ἐπαρχίαι, ἐν Εὐρώπῃ ἢ ἐν Ἀσίᾳ «κατὰ λόγον ἐπιδόσεως». Αἴτιον δὲ τῶν μεταθέσεων καὶ τῶν συμπτύξεων εἶναι τὸ ὅτι τὸ παλαιὸν ποίμνιον τῶν ἱεραρχῶν τούτων εἶχε περιορισθῆ σημαντικῶς, εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ μὴ δύναται νὰ συντηρήσῃ μίαν μητρόπολιν. Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1318 τὸ Πατριαρχεῖον παραχωρεῖ εἰς τὸν Προύσης τὴν μητρόπολιν τῆς Ἀπαμείας καὶ τὴν μονὴν τῶν Ἀγαύρων[80] «ὡς ἂν μὴ ἀπόρως ἔχῃ τῶν εἰς χρείαν ἡκόντων αὐτῷ, εἰς τοῦτο συνελαυνόμενος ὑπὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἀνωμαλίας». Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ περὶ τὴν Προῦσαν χώρα εἶχεν ὑποκύψει εἰς τοὺς Ὀθωμανούς, ἀλλ' ἡ Ἀπάμεια καὶ τὰ περὶ αὐτὴν ἐθεωροῦντο, φαίνεται, ἀσφαλέστερα ἐδάφη. Ἡ λύσις ὅμως εἶναι προσωρινὴ διότι μετ' ὀλίγα ἔτη ἡ ὀθωμανικὴ κυριαρχία ἐξαπλοῦται μέχρι τῶν ἀκτῶν τῆς Προποντίδος. Τῷ 1327 ὁ μητροπολίτης Προύσης Νικόλαος ἀναφέρεται ὡς *πρόεδρος* Βιζύης[81]. Ἀπὸ τοῦ 1347 μέχρι τοῦ 1386 οὐδεὶς μητροπολίτης Προύσης μνημονεύεται[82]. Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ γηραιοῦ μητροπολίτου Νικολάου ὁ θρόνος χηρεύει ἐφ' ἱκανὸν χρονικὸν διάστημα[83], διότι εἶναι δύσκολον ἄλλως νὰ ἐξηγήσωμεν πῶς ὁ ποιμὴν τόσον σπουδαίας μητροπόλεως, κειμένης πλησίον τῆς πρωτευούσης, ἠδύνατο νὰ ἐκλείψῃ ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ τοῦ Πατριαρχείου ἐπὶ τεσσαράκοντα ὅλα ἔτη. Τῷ 1381 ἡ ἐπαρχία Προύσης δίδεται «ἐφ' ὅρῳ ζωῆς» εἰς τὸν μητροπολίτην Νικαίας[84]. Αἱ δύο ἄλλοτε πολυπληθεῖς καὶ ἀκμάζουσαι χριστιανικαὶ κοινότητες τώρα συμπτύσσονται εἰς μίαν διὰ νὰ συντηρήσουν τὸν ἱεράρχην των, «ἐπεὶ ἡ τῆς Νικαίας μητρόπολις οὐκ ἀρκούντως ἔχει τὰ πρὸς χρείαν αὐτῷ πορίζειν, ὑπὸ τῶν ἐθνῶν πρὸ χρόνων πολλῶν ἁλοῦσα καὶ διαφθαρεῖσα», ὡς λέγει τὸ πατριαρχικὸν σιγίλλιον. Μόλις τῷ 1386, ὅτε καταβάλλεται γενικὴ προσπάθεια ἀνασυγκροτήσεως τῶν μικρασιατικῶν ἐπισκοπικῶν ἑδρῶν, ἀπαντῶμεν γνήσιον μητροπολίτην Προύσης[85], εἰς τὸν ὁποῖον δίδεται

[80] Acta et diplomata graeca τ. 1 σ. 80.

[81] Αὐτόθι τ. 1 σσ. 144, 155, 157, 164. Περὶ τῆς παραχωρήσεως μητροπόλεων «κατὰ λόγον ἐπιδόσεως» καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ὅρου *πρόεδρος* βλ. Ἠ. Ἀλεξανδρίδου, «Πρόεδρος, τὸν τόπον ἐπέχων», εἰς τὸ περιοδικὸν «Ὀρθοδοξία», ἔτος Β' σσ. 198-202, 254-259, 284-288, 341-344, 478-479, ἔτος Γ' 74-79, 226-230, 285-291, 395-397, ἔτος Δ' 342-347. Ἰδίως ἔτος Β' σσ. 257-259.

[82] Acta et diplomata graeca τ. 1 σ. 270 - τ. 2 σ. 90.

[83] A. Wächter, Der Verfall des Griechentums in Kleinasien σ. 55.

[84] Acta et diplomata τ. 2 σ. 25.

[85] Αὐτόθι τ. 2 σ. 90.

«ἐξαρχικῶς» καὶ «τὸ Κοτυάειον καὶ ἡ ἐνορία αὐτοῦ πᾶσα», ἥτις κατὰ τὸ ἔτος 1371 ἀνεφέρετο ὡς χωριστὴ μητρόπολις ὑπὸ ἴδιον ἱεράρχην[86]. Ἀλλὰ προτοῦ παρέλθῃ δεκαετία τὰ οἰκονομικὰ τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Βιθυνίας γίνονται καὶ πάλιν ἀντικείμενον μερίμνης εἰς τὰ Πατριαρχεῖα. Ἡ μητρόπολις Νικαίας ἔχει τὴν μονὴν τῆς Παναγίας τῆς Ρωμανιωτίσσης παρὰ τὴν Κίον, εὑρισκομένην προφανῶς εἰς μεγάλην δυσπραγίαν. Ἀπὸ τὴν μονὴν ταύτην ὁ Νικαίας ἐδανείσθη «σίτου μόδιον ἓν καὶ οἶνον», ἀλλ' οἱ μοναχοί, «ἄποροι καὶ πτωχοὶ καλόγηροι ὄντες καὶ τῶν ἀναγκαίων ἔχοντες σπάνιν», ἐζήτουν νὰ ἐπιστραφῇ τὸ δανεισθέν, ὁ μητροπολίτης ἠρνεῖτο καὶ ἡ ἐπελθοῦσα ρῆξις ἤχθη πρὸ τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς συνόδου[87]. Τοσαύτη ἦτο ἡ ἐξαθλίωσις τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βιθυνίας ἤδη προτοῦ κλεισῃ ὁ ΙΔ' αἰών.

Ἡ εἰκὼν συμπληροῦται μὲ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Bertrandon de la Broquière[88] λέγοντος ὅτι κατὰ τὴν πορείαν του ἀπὸ Κιουταχείας εἰς Προῦσαν, πολυπληθεῖς ταξιδιῶται, τοὺς ὁποίους συνήντα καθ' ὁδόν, ἠσπάζοντο τὴν χεῖρα καὶ τὰ ἱμάτιά του, διότι ἐνόμιζον ὅτι ἀνῆκεν εἰς καραβάνιον προσκυνητῶν ἐπιστρεφόντων ἐκ Μέκκας. Τοῦτο ἐγένετο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, εἰς χώραν ἥτις πρὸ ἑκατὸν πεντήκοντα ἐτῶν ἦτο ἡ ἑλληνικωτέρα περιοχὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἡ τύχη τῶν ἄλλων μητροπόλεων δὲν ὑπῆρξε διάφορος τῆς Προύσης καὶ τῆς Νικαίας[89]. Ἡ Νικομήδεια ἀντέστη εἰς τὴν αὐξάνουσαν πίεσιν τῶν Ὀθωμανῶν δέκα περίπου ἔτη μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Προύσης. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1327 μέχρι τοῦ 1385 δὲν ἀναφέρεται μητροπολίτης Νικομηδείας εἰς τὰ πατριαρχικὰ ἔγγραφα. Κατὰ τὸ 1356 ἡ πόλις ὑπάγεται εἰς τὸν Σηλυβρίας[90]. Ἀπὸ τοῦ 1381 ἕως τὸ 1383 διοικεῖται ἐκκλησιαστικῶς ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Οὐγγροβλαχίας[91]. Ὡς καὶ αὐτὴ ἡ Χαλκηδών, ἡ κειμένη ὑπὸ τὰ ὄμματα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, δὲν διαφεύγει τὴν κοινὴν τύχην. Ἤδη ἀπὸ

[86] Αὐτόθι τ. 1 σ. 541.

[87] Αὐτόθι τ. 2 σ. 237.

[88] Voyage d'outre-mer (1422-1433), ἔκδ. Ch. Schéfer, Παρίσιοι 1892, σ. 131.

[89] Ἀξία προσοχῆς, ἂν καὶ κάπως πεπαλαιωμένη, εἶναι ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ A. Wächter, Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV Jahrhundert. Λειψία 1903, ἔνθα ἐξετάζονται αἱ σπουδαιότεραι μικρασιατικαὶ μητροπόλεις κυρίως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐγγράφων τῶν Acta Patriarchatus Constantinopolitani. Τὸ πολύτιμον τοῦτο ὑλικὸν τῆς συλλογῆς Miklosich-Müller ἐν σχέσει πρὸς τὴν παρακμὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς δὲν ἔχει ἐπαρκῶς μελετηθῆ μέχρι σήμερον. Ἠγνοήθη δὲ τελείως ὑπὸ ἐκείνων οἵτινες θέλουν νὰ παραστήσουν τὴν ἵδρυσιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους ὡς καθαρῶς τουρκικὴν ὑπόθεσιν.

[90] Acta et diplomata τ. 1 σ. 362.

[91] Αὐτόθι τ. 2 σσ. 37, 43, 46, 48, 51.

τοῦ 1316 ὁ Χαλκηδόνος λαμβάνει «κατὰ λόγον ἐπιδόσεως» τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Μαρωνείας[92], «ἔχων ἐνδεῶς τῆς προσηκούσης αὐταρκείας αὐτῷ». Ἀπὸ τοῦ 1327 καὶ ἐντεῦθεν, ἐπὶ εἴκοσι ἑπτὰ ὅλα ἔτη, οὐδεὶς ἱεράρχης Χαλκηδόνος ἀναφέρεται[93]. Σημειωτέον ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ ἐνεφανίσθησαν εἰς τὰ περίχωρα τῆς Χαλκηδόνος περὶ τὸ 1308. Ἕνεκα δὲ τῆς μικρᾶς ἀποστάσεως, ἥτις ἐχώριζε τὴν πόλιν ταύτην ἀπὸ τὴν Βασιλεύουσαν, δυνάμεθα εὐλόγως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐζήτησαν τὴν ἀσφάλειαν ἐντὸς τῶν τειχῶν τοῦ Βυζαντίου. Ὅσοι παρέμειναν βαθμηδὸν ἐξισλαμίσθησαν, κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτῶν μέρος. Ταῦτα συνάγομεν ἐκ πατριαρχικοῦ σιγιλλίου τοῦ ἔτους 1387, λέγοντος[94]: «τῆς γὰρ πόλεως Χαλκηδόνος πρὸ χρόνων πολλῶν ἀφανισθείσης καὶ λίαν ὀλίγων ὄντων τῶν ἐποίκων αὐτῆς, ὡς μηδὲ ἐπισκόπου χρείαν ἔχειν αὐτούς . . .». Ἐκ πασῶν τῶν μαρτυριῶν τούτων προκύπτει ὅτι ἀπὸ τοῦ βιθυνικοῦ Ὀλύμπου μέχρι τοῦ βουνοῦ τοῦ Ἁγίου Αὐξεντίου, αἱ χριστιανικαὶ κοινότητες ἀπεδεκατίζοντο διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου καὶ διὰ τοῦ ἀθρόου ἐξισλαμισμοῦ. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι πολλαὶ χιλιάδες Βυζαντινῶν ἀπεσκίρτησαν πρὸς τὰς τάξεις τῶν Ὀθωμανῶν, γινόμενοι στυλοβάται τοῦ νέου καθεστῶτος. Ἀλλ' ἂς ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ γεγονότα τοῦ 1326.

Διὰ τῆς καταλήψεως τῆς Προύσης ἐπραγματοποιήθη τὸ ὄνειρον τοῦ Ὀσμάν, ὅστις τώρα ἠδύνατο νὰ μακαρίσῃ ἑαυτὸν διότι ἐπέζησε νὰ ἴδῃ τὸ ἔργον τοῦ βίου του στεφθὲν ὑπὸ ἐπιτυχίας. Ἀπέθανε μόλις ἐπληροφορήθη τὴν εἴσοδον τοῦ υἱοῦ καὶ διαδόχου του εἰς τὴν πόλιν, ἥτις μετ' ὀλίγον ἐδέχετο αὐτὸν νεκρὸν ὡς νέα πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου του[95].

[92] Αὐτόθι τ. 1 σ. 45.

[93] Αὐτόθι τ. 1 σσ. 144-338.

[94] Αὐτόθι τ. 2 σ. 109.

[95] **Ašikpašazade**, ἔκδ. Κων)πόλεως σ. 35. **Nešri**, ZDMG τ. 13 σ. 217, Ἐτάφη ἐντὸς βυζαντινοῦ ναοῦ, ὅστις μετετράπη εἰς μωαμεθανικὸν τέμενος. Ibn Battuta τ. 2 σ. 322. Ὁ ναὸς οὗτος περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Χάμμερ, Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa und dem Olympos. Πέστη 1818, σ. 42. Ὡσαύτως ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ W. Hamilton, Researches in Asia Minor, Λονδῖνον 1842, τ. 1 σ. 72. Ὁ A. D. Mordtmann, ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν πρὸ καὶ μετὰ τὸν σεισμὸν τοῦ 1855, γράφει ὅτι κατὰ τὴν δευτέραν παραμονήν του τὸ μαυσωλεῖον ἀνεγείρετο μεγαλοπρεπέστερον. «Ἦτο», λέγει, «προηγουμένως πολὺ παλαιὸς καὶ μικρὸς ἑλληνικὸς ναΐσκος, ὁ ὁποῖος τώρα εὐρύνεται καὶ μεταβάλλεται εἰς ὡραῖον κτίριον, ἀλλὰ τὸ κυρίως μαυσωλεῖον ἀνοικοδομεῖται εἰς τὴν ἀρχικήν του μορφὴν καὶ μικρότητα». (Mordtmann, Anatolien, ἔκδ. F. Babinger, Ἀννόβερον 1925, σ. 351). Πρβλ. καὶ Κάνδη, Ἡ Προῦσα σσ. 104-105. Σήμερον τὸ μαυσωλεῖον τοῦ Ὀσμάν, κα-

Κατὰ ταῦτα, τὸ 1326, τὸ ἔτος τῆς πτώσεως τῆς Προύσης, εἶναι διττῶς ἀξιομνημόνευτον εἰς τὴν ὀθωμανικὴν ἱστορίαν. Ἀφ' ἑνὸς μὲν σημαίνει τὸ τέλος τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, ἀφ' ἑτέρου δὲ σημειώνει τὴν ἀρχὴν τῆς καθαρῶς ἀστικῆς τάξεως παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς. Ἡ Προῦσα εἶναι ἡ πρώτη μεγάλη πόλις τῆς ὀσμανικῆς ἐπικρατείας καὶ μέχρι τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἀπετέλει σημαντικώτατον βιομηχανικὸν κέντρον. Ἄνευ τῆς Προύσης, τῆς μητροπόλεως τῆς Βιθυνίας, τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος ἠδύνατο νὰ παρομοιασθῇ πρὸς ἀκέφαλον σῶμα. Ἡ Προῦσα συνήνωσε τὰ χωρία, τὰς κωμοπόλεις, τοὺς νομάδας, τοὺς ἀστούς, τὰς ἀγροτικὰς περιφερείας, τοὺς Χριστιανοὺς καὶ τοὺς Μουσουλμάνους, ἐν μιᾷ λέξει, πάντα τὰ ἑτερογενῆ στοιχεῖα τῆς Βιθυνίας, εἰς ἓν σύνολον, τὸ ὁποῖον σὺν τῷ χρόνῳ προσελάμβανεν αἰσθητὴν ὁμοιομορφίαν· διότι ἀποκατασταθείσης τῆς ὁμαλῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῆς πέριξ χώρας, ἐκ τῶν προϊόντων τῆς ὁποίας ἐξηρτῶντο αἱ βιομηχανίαι τῆς πόλεως, πρὸς τὴν πόλιν ταύτην ἤρχισαν νὰ συρρέουν πάσης φύσεως ἄνθρωποι, ἐκκινοῦντες τόσον ἐκ τῶν περιχώρων ὅσον καὶ ἐκ τῶν ἀπωτέρων ἐσχατιῶν τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου. «Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Προύσης», λέγει ὁ Ašikpašazade [96], «Μουσουλμάνοι ἐκ παντὸς τόπου ἤρχισαν νὰ εἰσέρχονται εἰς τὴν πόλιν». Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην χρονολογεῖται τὸ ἰσχυρότερον μεταναστευτικὸν ρεῦμα τῶν Τούρκων πρὸς δυσμάς. Οἱ πολυάριθμοι λόγιοι, ἐρχόμενοι ἀπὸ τὰ βάθη τῆς Ἀνατολῆς, διέδωσαν τὸ Κοράνιον καὶ μετ' αὐτοῦ τὴν ἀραβικὴν γλῶσσαν, ἥτις, ὡς γλῶσσα τῆς θρησκείας, ταχέως ἐπεβλήθη εἰς τὰς πρώτας ὀθωμανικὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ νομίσματα. Εἰς τὴν Προῦσαν ὁ Μωαμεθανισμὸς ἐγνώρισε νέαν ἄνθησιν. Τοῦτο ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν προσωπικότητα τῶν ἱεραποστόλων τοῦ Ἰσλάμ. Πλὴν τοῦ μνημονευθέντος Meğdeddin, τὸν ὁποῖον ἀπηθανάτισεν ὁ Ibn Battuta, ἐξόχως ἐνδιαφέρουσα φυσιογνωμία εἶναι ὁ Ἀμπτὰλ Μουράτ, δερβίσης

θὼς καὶ τοῦ Ὀρχάν, εὑρίσκεται ἐντὸς κήπου παρὰ τὸ βορειοανατολικὸν μέρος τῆς ἀκροπόλεως, ἐγγύτατα τῆς καταστραφείσης βυζαντινῆς ἐκκλησίας, ἔνθα ἦτο ὁ πρῶτος τάφος του. Ὁ Ašıkpašazade γράφει ὅτι ὁ Ὀσμὰν ἀπέθανεν εἰς τὸ Σογιούτ, ὁ δὲ ἄγγλος περιηγητὴς W. M. Leake (Journal of a Tour in Asia Minor, Λονδῖνον 1824, σ. 15), ἐπισκεφθεὶς τὴν Βιθυνίαν ἀρχομένου τοῦ ΙΘ' αἰῶνος, διέσωσε τὴν πληροφορίαν ὅτι εἰς τὸ Σογιοὺτ ὑπῆρχε τοπικὴ παράδοσις καθ' ἣν ὁ Ὀσμὰν εἶχε ταφῆ εἰς τὴν γενέτειράν του καὶ ὅτι εἰς τὴν Προῦσαν εὑρίσκετο ἁπλοῦν κενοτάφιον. Περὶ τῶν τάφων τοῦ Ὀσμὰν καὶ τοῦ Ὀρχὰν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐπιγραφῶν ἀξία λόγου εἶναι ἡ μελέτη τοῦ Ahmed Tevhid, «Τὰ μαυσωλεῖα τῶν ἓξ πρώτων βασιλέων ἡμῶν ἐν Προύσῃ», τουρκιστί, ἐν ΤΟΕΜ τ. 3 (1328/1912) σσ. 977-981.

[96] Ἐκδ. Κων)πόλεως σ. 29.

ἐλθὼν ἐκ Χορασὰν κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἁλώσεως τῆς Προύσης καὶ ἐγκαταστήσας τὸ ἐρημιτήριόν του εἰς γοητευτικὴν τοποθεσίαν τοῦ Ὀλύμπου, πιθανώτατα ἐπὶ τῶν ἐρειπίων βυζαντινῆς μονῆς [97]. Ὁ τόπος ἔνθα ἐμόνασεν ἔγινε, μετὰ τὸν θάνατόν του, λαϊκὸν προσκύνημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεδίδοντο καὶ θεραπευτικαὶ ἰδιότητες. Θρυλικός, ἐπίσης, κατέστη ὁ Γκεϊκλῆ-μπαμπᾶ (ὁ πατὴρ τῶν ἐλάφων), ὅστις ἔζησεν ἐντὸς τῶν δασῶν τοῦ Ὀλύμπου καί, ὡς δεύτερος ἅγιος Φραγκῖσκος τῆς Ἀσσίζης, εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ γοητεύῃ καὶ νὰ ἐξημερώνῃ τὰ θηρία [98]. Τὴν ἀσφάλειαν μὲ τὴν ὁποίαν ἐκινοῦντο οἱ ταξιδιῶται συμπεραίνει τις καὶ ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ συγχρόνου ἄραβος συγγραφέως al-Umari [99] ὅτι εἰς τὰς θερμὰς πηγὰς τῆς Προύσης μετέβαινε πλῆθος ἀσθενῶν ζητούντων θεραπείαν ἀπὸ τὴν παράλυσιν, τὴν ἀρθρίτιδα, τοὺς ρευματισμούς, καὶ ἄλλα νοσήματα παρομοίας φύσεως. Αἱ ἰαματικαὶ ἰδιότητες τῶν ὑδάτων τούτων ἦσαν παλαιόθεν γνωσταὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν καὶ εὐλόγως οἱ ἀσθενοῦντες ὑπήκοοι τοῦ Ὀρχὰν ἤθελον πρῶτοι αὐτοὶ νὰ ἐπωφεληθοῦν ἐκ τῆς προσαρτήσεως τῆς πόλεως.

Ἡ Προῦσα ἀπέκτησε καὶ πάλιν τὴν ἐμπορικήν της ἀκμήν [100], τὴν ὁποίαν ὤφειλεν εἰς τὸ ὅτι εὑρίσκετο εἰς τὸ κέντρον ἐκτενοῦς ὁδικοῦ δικτύου καὶ ἀπετέλει σταθμὸν τῶν ταξιδίων ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἀνατολῆς [101]. Βαθμηδὸν διὰ τοῦ ἐμπορίου, διὰ τῆς συνεργασίας, διὰ τῆς εἰρηνικῆς ἐπαφῆς, εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς νέας πρωτευούσης, ἤρχισε νὰ δημιουργῆται τὸ συναίσθημα τῆς κοινότητος τῶν συμφερόντων καὶ τῆς ἑνότητος, καὶ ν' ἀναπτύσσηται κάτι ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν, γνωστοῦ ὄντος ὅτι οὐδὲν συμβάλλει εἰς τὴν συγχώνευσιν τῶν λαῶν περισσότερον τῶν ἀστικῶν κέντρων καὶ τοῦ ἐμπορίου. Τοιουτοτρόπως, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ Προῦσα περιελθοῦσα εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ὀσμανιδῶν συνήνωσεν αὐτοὺς εἰς κράτος καὶ εἰς ἔθνος [102].

Ὁ κατακτητὴς τῆς Προύσης Ὀρχὰν ἐφάνη καθ' ὅλα ἀντάξιος

[97] Κάνδη, Ἡ Προῦσα σ. 153.

[98] Αὐτόθι σ. 154. Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σσ. 133-134, ἔνθα ὁ λόγος καὶ περὶ ἄλλων ἀναχωρητῶν τοῦ Ἰσλὰμ ἐν Βιθυνίᾳ.

[99] ΝΕ τ. 13 σ. 365. Περὶ τῶν ὑδάτων τῆς Προύσης ἐγράφη ἐσχάτως μελέτη ὑπὸ τοῦ Ihsan Uzer, Bursa suları, Προῦσα 1943.

[100] Περὶ τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως τῆς τουρκοκρατουμένης Προύσης βλ. Heyd, Histoire du commerce du Levant τ. 2 σ. 352, καὶ Sölch, ἐν BNJ τ. 1 σσ. 302-303.

[101] Taeschner, «Die Verkehrslage und das Wegenetz Anatoliens im Wandel der Zeiten», Petermanns Geographische Mitteilungen, ἔτος 72 (1926) σ. 203 B. Τοῦ αὐτοῦ, Anatolische Wegenetz τ. 1 σσ. 70-74, 151-153.

[102] Πρβλ. Taeschner, ἐν ZDMG ν. σ. τ. 7 σ. 86.

τοῦ πατρός του. Σπανίως εἰς τὴν ἱστορίαν ἀπαντῶμεν υἱὸν συνεχίσαντα τόσον ἁρμονικῶς καὶ ἐπιδεξίως τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ὁ πατὴρ του ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτόν. Ἀναδειχθεὶς οἰκοδόμος τοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου τὰ θεμέλια στερεῶς ἐτέθησαν ὑπὸ τοῦ Ὀσμὰν καὶ τῶν συνεργατῶν του, ὁ Ὀρχὰν ἠκολούθησε κατὰ τὰς βασικὰς αὐτῆς γραμμὰς τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ πατρός του, εἰς τρόπον ὥστε ἡ ἐγκαθίδρυσις τοῦ νέου ἀρχηγοῦ διῆλθε σχεδὸν ἀπαρατήρητος. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε καὶ ἡ ἀρωγή, τὴν ὁποίαν παρέσχον εἰς τὸν νέον ἡγεμόνα οἱ παλαιοὶ συναγωνισταὶ καὶ φίλοι τοῦ πατρός του, ἐν οἷς διεκρίνετο πάντοτε ὁ ἐξομώτης Μιχαὴλ Κιοσέ. Τὸ ἔργον των, ὅμως, ἦτο κυρίως συμβουλευτικόν. Κατὰ τὴν μακρὰν βασιλείαν τοῦ Ὀρχὰν (1326—1362)[103] πᾶσα πρωτοβουλία ἀνῆκεν εἰς τὸν ἡγεμόνα, ὅστις ἦτο ἡ ψυχὴ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους· διότι ὄχι μόνον ἀπὸ ἀπόψεως ἱκανότητος ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως πείρας ἦτο ὁ μᾶλλον ἐνδεδειγμένος νὰ διοικῇ. Μακρὰ πολεμικὴ σταδιοδρομία πλησίον τοῦ πατρός του ἐδίδαξεν εἰς αὐτὸν τὰς ἀρετάς, αἵτινες εἶχον ἀνυψώσει τὸν Ὀσμὰν ἀπὸ τὸ ἀνώνυμον πλῆθος εἰς ἱδρυτὴν κράτους καὶ ἀρχηγὸν δυναστείας. Αἱ αὐταὶ ἀκριβῶς ἀρεταί, τοὐτέστιν ἡ σύνεσις, ἡ μεθοδικότης, ἡ ἐπιμονὴ καὶ ἡ ὑπομονή, ἡ τόλμη ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς σωφροσύνης καὶ ἡ ἀκάματος ἐνεργητικότης, ἔμελλον νὰ φέρουν τὸν Ὀρχὰν εἰς τὴν θέσιν τοῦ ρυθμιστοῦ τῆς τύχης τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

Μεταγενεστέρα παράδοσις[104] ἀναφέρει ὅτι ὁ Ὀρχὰν προσεφέρθη νὰ μοιρασθῇ τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλαεδδὶν (ἢ Ἀλῆ), ἀλλ' οὗτος ἀπεποιήθη, προφασιζόμενος ὅτι ἀποστρέφεται τὸν δημόσιον βίον καὶ τὰς εὐθύνας. Ἐν τούτοις ὁ Ὀρχὰν ἀνεκήρυξεν αὐτὸν *βεζύρην*[105], μὲ πλήρη δικαιοδοσίαν ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ὀργανώσεως τοῦ κράτους καὶ ἐπὶ τῆς νομοθεσίας, ἔργα εἰς τὰ ὁποῖα ηὐδοκίμησεν. Ὁ Ἀλαεδδὶν δὲν εἶναι μόνον ὁ πρῶτος βεζύρης

[103] Περὶ τοῦ ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Ὀρχάν, τὸ ὁποῖον μέχρι πρό τινος δὲν εἶχε καθορισθῆ κατὰ τρόπον ἀπόλυτον, βλ. Charanis, ἐν Byzantion τ. 13 σσ. 349-351. Ἡ ἀκριβὴς χρονολογία (μέσα Μαρτίου 6870=1362) διεσώθη εἰς τὸ χρονικὸν ὑπ' ἀρ. 52 τῆς συλλογῆς Λάμπρου-Ἀμάντου σ. 89.

[104] Βλ. σχετικῶς Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σ. 101, καὶ EI, ἄρθρον «Orhan», τ. 3 σ. 1068.

[105] Ὁ τίτλος ἐτυμολογεῖτο ἐκ τῆς ἀραβικῆς λέξεως, ἥτις δηλοῖ τὸν ἀχθοφόρον συνάμα καὶ τὸν βοηθόν. Ἡ ἐτυμολογία αὕτη ἀπαντᾷ πρῶτον εἰς τὰ Mokkadimat (Προλεγόμενα) τοῦ Ibn Khaldun μετάφρ. M. de Slane, Παρίσιοι 1865, τ. 2 σ. 4. Σήμερον ἀπορρίπτεται ὑπὸ πολλῶν ἀνατολιστῶν, τῆς λέξεως θεωρουμένης περσικῆς προελεύσεως. Πρβλ. Cl. Huart, ἐν JA 11η σειρὰ τ. 9 (1917) σ. 345.

ἀλλὰ καὶ πρῶτος αὐτὸς προσέλαβε τὸν τίτλον τοῦ paša[106]. Ταῦτα κατὰ τὴν παράδοσιν. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀλαεδδὶν καλύπτεται ὑπὸ πέπλου μυστηρίου. Ἐν πρώτοις, ἡ ἱστορία τῆς διανομῆς τῆς ἐξουσίας, ὡς παρετήρησεν ὁ Gibbons[107], φαίνεται ἀφελὴς μίμησις τῶν περὶ Μωυσέως καὶ Ἀαρὼν ἀναφερομένων εἰς τὸ Κ' κεφάλαιον τοῦ Κορανίου (ἐδάφια 30—35). Πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐπλάσθη ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ὀθωμανῶν συγγραφέων, οἵτινες ἦσαν περισσότερον θεολόγοι παρὰ ἱστορικοί. Δὲν ἀποκλείεται, ἐπίσης, νὰ ἐτέθη εἰς κυκλοφορίαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ὀρχὰν διὰ νὰ καλύψῃ ἀνώμαλόν τινα διαδοχήν, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον δὲν εἶναι ἀπολύτως ἐξηκριβωμένον ἐὰν ὁ Ἀλαεδδὶν ἦτο νεώτερος ἢ πρεσβύτερος ἀδελφὸς τοῦ Ὀρχὰν[108]. Ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ὅτι ἦτο πρεσβύτερος συνηγορεῖ τὸ ὅτι οἱ παλαιοὶ ὀθωμανοὶ συγγραφεῖς ἐξεθείασαν τὴν γενναιοδωρίαν του ὅταν ἠρνήθη νὰ συμμερισθῇ τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, πρᾶγμα ὅπερ δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι παρῃτεῖτο ἀνεγνωρισμένων δικαιωμάτων του. Ἐπίσης καὶ ὁ τίτλος τοῦ paša, ἐτυμολογούμενος ἐκ τοῦ baš agha[109], θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, γνωστοῦ ὄντος ὅτι agha bey ἢ paša εἶναι ἡ προσωνυμία τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ παρὰ τοῖς Τούρκοις. Ἕτερον ζήτημα, τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀλαεδδίν, εἶναι ἐὰν ἦτο γνήσιος ἀδελφὸς τοῦ Ὀρχὰν ἢ ἐὰν ἐπρόκειτο μόνον περὶ πνευματικῶν ἀδελφῶν[110]. Κατὰ τῆς πνευματικῆς συγγενείας δύνανται νὰ προβληθοῦν δύο τινὰ—πρῶτον, ἡ ὁμόφωνος γνώμη τῶν ἱστορικῶν ὅτι ὁ Ὀρχὰν καὶ ὁ Ἀλαεδδὶν ἦσαν ἀδελφοί· καὶ δεύτερον, ἡ εἴδησις τοῦ Güldeste-i-riyad-i-irfan τοῦ ἐκ Προύσης Ἰσμαήλ, καθ' ἣν ὁ Ἀλαεδδὶν ἐτάφη εἰς τὸ οἰκογενειακὸν μαυσωλεῖον τοῦ Ὀσμὰν ἐν Προύσῃ[111]. Πρὸς τούτοις ὑπάρχει καὶ τὸ ζήτημα ἐὰν ὁ Ἀλαεδδὶν δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ ἀναφερό-

[106] Περὶ τοῦ τίτλου τοῦ paša ἄξιον προσοχῆς εἶναι τὸ ἄρθρον τοῦ J. Deny εἰς τὴν EI, τ. 3 σσ. 1101-1104.

[107] The Foundation σ. 71.

[108] Βλ. EI, ἄρθρον «Ala'al-Din pasha» ὑπὸ K. Süssheim, τ. 1 σ. 249. Ὁ Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σ. 96, θεωρεῖ αὐτὸν νεώτερον τοῦ Ὀρχάν.

[109] J. Deny, Grammaire de la langue turque, § 1156, καὶ ἄρθρον «Pasha» εἰς τὴν EI.

[110] Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐτέθη ὑπὸ τοῦ Giese (ZSem τ. 2 σσ. 262-264) πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς θεωρίας του ὅτι οἱ ἱδρυταὶ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους ἦσαν Ἀχῆ. Ἐὰν ὁ Ἀλαεδδὶν ἦτο πνευματικὸς ἀδελφὸς τοῦ Ὀρχάν, τότε ἀμφότεροι θὰ εἶχον τὸν Ὀσμὰν ὡς yol atası, ὅστις — κατὰ τοὺς συλλογισμοὺς τοῦ Giese — πρέπει νὰ ἦτο Ἀχῆ διότι ὁ ἀδελφὸς τοῦ πενθεροῦ του Ἐντεμπαλῆ ἀναφέρεται ὅτι ἦτο ὁ Ἀχῆ Σεμσεδδίν.

[111] Παρὰ Giese, αὐτόθι σσ. 262-263. Πρβλ. Κάνδη, Ἡ Προῦσα σ. 105.

μενον Παζαρλοῦν, ἀδελφὸν τοῦ Ὀρχάν, ὅστις ἔλαβε μέρος εἰς τὴν μάχην τοῦ Πελεκάνου [112]. Τέλος, ὁ Ibn Battuta [113] ἀναφέρει Ἀλαεδδίν τινα (al-imam al-haği al-muğavir Ala'al-din), ἰμάμην καὶ προσκυνητήν, ὅστις κατὰ τὴν διαμονὴν τοῦ περιηγητοῦ ἐν Νικαίᾳ ἐδέχθη αὐτὸν μετὰ πολλῶν φιλοφρονήσεων καὶ τὸν συνώδευσε κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν του παρὰ τῇ συζύγῳ τοῦ Ὀρχάν. Ὁ Ibn Battuta, ὅστις συνήθως προσέχει τὰς συγγενικὰς σχέσεις τῶν διαπρεπῶν Τούρκων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οὐδὲν σχετικὸν λέγει περὶ τοῦ ἰμάμη τούτου. Ἑπομένως εἶναι ἀμφίβολον ἐὰν ὁ Ἀλαεδδὶν τοῦ μαροκηνοῦ περιηγητοῦ εἶναι ὁ ἐν λόγῳ ἀδελφὸς τοῦ Ὀρχάν [114]. Κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ

---

[112] Καντακουζηνὸς Β΄ 6 (τ. 1 σσ. 349, 361). Ὁ Χάμμερ (Ἱστορία τ. 1 σσ. 116, 349) ἀνεπιφυλάκτως ταυτίζει τὸν Παζαρλοῦν μὲ τὸν Ἀλαεδδίν, ἐνῷ ὁ Jorga (Geschichte τ. 1 σ. 162 σημ. 1) θεωρεῖ τὸν Παζαρλοῦν ἀδελφὸν μὲν τοῦ Ὀρχάν, ἀλλὰ διάφορον τοῦ Ἀλαεδδίν. Ὁ δὲ Giese (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 262) δικαίως ἀμφισβητεῖ ὅτι τὸ ὄνομα *Παζαρλοῦ* δύναται νὰ προῆλθεν ἐκ τοῦ paša Ali, διότι ὁ τίτλος paša συνήθως δὲν προτάσσεται τοῦ ὀνόματος. Πλὴν τοῦ Παζαρλοῦ ὁ Καντακουζηνὸς ἀναφέρει καὶ δύο ἄλλα ὀνόματα συνεργατῶν τοῦ Ὀρχὰν καὶ τοῦ πατρός του — τὸν Κολαούζη Σαλιγγαρὶ καὶ τὸν Καταιγίαλον Πατατούρη. Τὰ ὀνόματα ταῦτα εἶναι προφανῶς παρεφθαρμένα. Ἡ δὲ ἐξακρίβωσις τῆς ταυτότητος τῶν δύο τούτων προσώπων, ἅτινα δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστά, δὲν κατέστη ἐφικτὴ μέχρι σήμερον. Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ὁ Jorga (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 166) ἐσφαλμένως θεωρεῖ τὰ ὀνόματα ταῦτα ὡς δηλοῦντα τέσσαρας ἄνδρας ἀντὶ δύο.

[113] Voyages τ. 2 σ. 324.

[114] Ὁ Giese (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 263) καὶ ὁ Köprülü (ἐν Hayat τ. 1, 1927, τεῦχος 12 σ. 2) ἐσχέτισαν πρὸς τὸν Ἀλαεδδὶν τὸ χωρίον τοῦ al-Umari (NE τ. 13 σσ. 367-368) περὶ ملكة سق τὸ ὁποῖον ὁ Quatremère μετέφρασεν ὡς ἑξῆς: «Le souverain, nommé Ali-bascha, est frère et voisin de Sarou-khan. Il a pour capital la ville de Nik (Nicée). Ce pays est situé au nord de celui de Tinghizlou [γρ. Denizli] et au midi de سدردول [=; Ὁ Taeschner, σ. 44, ἀνέγνωσεν بيردول]. Ce dernier canton, placé au nord, est au delà de la montagne orientale qui entoure les provinces turques et s'avance dans la mer. Le prince a sous sa domination huit villes et environ trente forteresses. Son armée se compose de 8000 cavaliers et une nuée de fantassins, qui pour la plupart combattent avec la flèche ou le javelot. Cette province s'étend tout entière sur la crête de montagnes, audessus de nuages et les hauteurs où l'aigle établit son nid». Κατὰ τὴν μετάφρασίν του ὁ Quatremère εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ χειρόγραφον τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων, fonds arabe ἀρ. 2325, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐκ τῶν χειρίστων χειρογράφων τοῦ Σιχαμπεδδίν. Εἰς τὸ ἐλλιπῶς ἐστιγμένον سق ὁ Quatremère καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Giese καὶ ὁ Köprülü προσέθεσαν διακριτικὰ σημεῖα καὶ ἀνέγνωσαν نيق [=Νίκαια]. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ Νίκαια δὲν ἠδύνατο νὰ συνδεθῇ πρὸς τὸ ἐμιρᾶτον τοῦ Σαρουχάν, ὁ Giese ἠναγκάσθη νὰ διορθώσῃ τὸ صاروخان εἰς اورخان . Μετὰ τὰς δύο ταύτας διορθώσεις τὸ χωρίον ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθῇ διὰ ν' ἀποδείξῃ ὅτι ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ὀρχὰν Ἀλῆ πασᾶς διετέλεσε διοικητὴς τῆς Νικαίας με-

Güldeste-i-riyad-i-irfan [115] ὁ ἀδελφὸς τοῦ σουλτάνου Ὀρχὰν ὀνόματι Ἀλαεδδὶν ἀπεβίωσεν εἰς τὰς Πηγάς ἐν ἔτει Ἑ. 732 (1332). Αἱ Πηγαὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν ὑπήγοντο εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος, ἀλλὰ τοῦτο, βεβαίως, δὲν ἀποκλείει τὸν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ θάνατον τοῦ ἀνδρὸς κατὰ τὸ ἔτος ἐκεῖνο.

Μολονότι τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀλαεδδὶν περιβάλλεται ὑπὸ τοῦ θρύλου καὶ οὐδὲν εἶναι περὶ αὐτοῦ μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος γνωστόν, τοὐναντίον τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἀπεδόθη εἰς τὴν πρωτοβουλίαν του εἶναι καὶ μέγα καὶ θεμελιῶδες διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν τοῦ πρωίμου ὀθωμανικοῦ κράτους. Τὸ ἔργον τοῦτο συνίσταται εἰς τὰ ἑξῆς: τὴν σύνταξιν νομοθεσίας, τὸν καθορισμὸν τῆς ἐνδυμασίας τῶν Ὀθωμανῶν, τὴν κοπὴν νομισμάτων, καὶ τὴν ὀργάνωσιν τοῦ στρατοῦ. Ἀλλ' αἱ μεταρρυθμίσεις αὗται ἐν τῷ συνόλῳ των δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀφείλωνται εἰς αὐτὸν μόνον, καὶ ἂν ἀκόμη ὑποτεθῇ ὅτι διεχειρίσθη τὰ δημόσια πράγματα ἐπὶ μακρότερον τῆς ἑξαετίας διάστημα, ζήσας καὶ μετὰ τὸ 1332.

Ἐν πρώτοις ἡ νομοθεσία ἦτο προϊὸν μακρᾶς ἐξελίξεως καὶ ἔλαβε τελικὴν μορφὴν εἰς τὸν Kanunname τοῦ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ [116]. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀρχὰν καὶ ἀργότερον, τὸ ἰσχῦον δίκαιον ἦτο κατ' ἀνάγκην κρᾶμα βυζαντινῶν καὶ ἰσλαμικῶν νομικῶν παραδόσεων. Οὐδεὶς καθιερωμένος κῶδιξ ὑπῆρχε δυνάμενος νὰ ἐφαρμοσθῇ καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἡ ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ δικαστοῦ καὶ

ταξὺ τῶν ἐτῶν 1331, ὅτε ἡ πόλις κατελήφθη ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν, καὶ τοῦ 1349, ὅτε ἀπέθανεν ὁ al-Umari, παρ' ὅλον ὅτι ἡ περιγραφὴ τοῦ ἄραβος συγγραφέως οὐδόλως ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν Νίκαιαν. Ἀλλ' ἡ νεωτέρα ἔκδοσις τοῦ al-Umari, ὑπὸ τοῦ F. Taeschner, βασιζομένη ἐπὶ τῶν καλυτέρων χειρογράφων (Βιβλιοθήκη Ἁγίας Σοφίας 3416 καὶ Σεραγίου Τοπκαποῦ, Enderun 2797, 2) ἀποδεικνύει ταῦτα ἐσφαλμένα. Ὁ Taeschner (σ. 44) ἀνέγνωσεν εἰς τὰ δύο χειρόγραφα نيف ὅπερ εἶναι ἀναμφιβόλως τὸ γνωστὸν παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς Νύμφαιον (σήμερον Νυφιὸ καὶ τουρκιστὶ Nif), ἀκμαία κωμόπολις κειμένη τριάκοντα περίπου χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τῆς Σμύρνης καὶ γειτνιάζουσα μὲ τὸ τότε ἐμιρᾶτον τοῦ Σαρουχάν. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ σουλτάνος τῆς πόλεως ταύτης ἦτο ἀδελφὸς τοῦ Σαρουχὰν καὶ δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν Ἀλῆ (Ἀλαεδδὶν) τὸν Ὀθωμανόν. Σημειωτέον ὅτι τὸ χωρίον τοῦτο, ὡς ἐνεφανίζετο εἰς τὸ χειρόγραφον τῶν Παρισίων καὶ εἰς τὴν μετάφρασιν καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ Quatremère, ἔθεσεν εἰς ἀμηχανίαν καὶ τὸν Gibbons (σ. 295, Nicaea) καὶ ὡδήγησεν αὐτὸν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἐπρόκειτο μὲν περὶ πόλεως καλουμένης Νικαίας, ἀλλ' ἡ Νίκαια αὕτη ἔπρεπε ν' ἀναζητηθῇ ἀλλαχοῦ.

[115] Παρὰ Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σ. 127. Πρβλ. Gibbons σ. 72 καὶ Giese, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 262.

[116] Βλ. Gibbons σσ. 72-73.

ἀπὸ τὸ κατὰ τόπους ἐπικρατοῦν ἐθιμικὸν δίκαιον. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ μωαμεθανικὸς παράγων καθίστατο ὁσημέραι σπουδαιότερος, ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸν προϊόντα ἐξισλαμισμὸν τῶν κατοίκων καὶ τὴν μετανάστευσιν Μωαμεθανῶν πρὸς τὰ ὀθωμανικὰ ἐδάφη, μέχρις ὅτου, κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, ἐπεκράτησεν ἡ θεοκρατικὴ ἄποψις, ἥτις διέπει τὴν ὀθωμανικὴν δικαιοσύνην.

Εἰς τὸν Ἀλαεδδὶν ἀπεδόθη καὶ ἡ ρύθμισις τῆς ἐνδυμασίας τῶν Ὀθωμανῶν. Ἡ σημασία τοῦ ζητήματος τούτου δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμηθῇ. Τὰ ἐνδύματα ἀπετέλουν διακριτικὸν γνώρισμα, ἐμφαῖνον ὄχι μόνον τὴν κοινωνικὴν τάξιν ἀλλὰ καὶ τὴν ἐθνικότητα[117]. Ἠδύναντο δὲ νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς μέσον ἐπιρροῆς διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ ἐξισλαμισμὸς τῶν κατοίκων. Καὶ ναὶ μὲν οἱ Ὀθωμανοὶ ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι ἀνεξίθρησκοι, ἀλλὰ τὸ μέτρον τοῦτο ἦτο φυσικὸν νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, ἐφ' ὅσον καθίστα ἐμφανῆ τὴν διάκρισιν τοῦ κυριάρχου λαοῦ ἀπὸ τῶν Χριστιανῶν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀναμφιβόλως δὲν ἦτο ἀρεστὸν εἰς μεγάλην μερίδα τῶν γηγενῶν κατοίκων. Καὶ τοῦτο διότι τὸ θρησκευτικὸν καὶ τὸ ἐθνικὸν αἴσθημα εἶχον ἀμβλυνθῇ καὶ οἱ Βιθυνοὶ εἶχον συνδέσει τὴν τύχην των μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν.

Ὀθωμανὸς ἱστορικὸς τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὁ Ašikpašazade[118], ἀναφέρει ὅτι, κατόπιν προτάσεως τοῦ Ἀλαεδδὶν, ὁ Ὀρχὰν ἐθέσπισεν ὅτι οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸν στρατὸν πρέπει νὰ φέρουν κωνικὸν πῖλον λευκοῦ χρώματος. Ὁ σουλτάνος ὅμως καὶ οἱ προύχοντες (bey) κατὰ τὰς ἐπισήμους αὐτῶν ἐμφανίσεις ἔφερον burma dülbent[119], τὸ ὁποῖον ἦτο μακρὰ λωρὶς ὑφάσματος περιελισσομένη ἐπὶ τῆς κεφαλῆς (κοινῶς σα-

[117] Πρβλ. Brockelmann, Geschichte der islamischen Völker σ. 241.

[118] Ἔκδ. Κων)πόλεως σσ. 39-40. Τὸ σχετικὸν χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς: Εἶπεν εἰς τὸν Ὀρχὰν Γαζῆ ὁ ἀδελφός του Ἀλαεδδὶν πασᾶς: «Χάνη μου, δόξα τῷ Θεῷ ὅτι σὲ εἶδον πατισάχ. Τώρα πρέπει ὁ στρατός σου ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν νὰ αὐξάνεται. Διὰ τοῦτο δὸς εἰς τὸν στρατόν σου σημεῖον, τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ὑπάρχῃ εἰς ἄλλον στρατόν». Ὁ Ὀρχὰν Γαζῆ εἶπεν: «Ἀδελφέ, δέχομαι πᾶν ὅ,τι ποιεῖς». Οὗτος εἶπε: «Τῶν πέριξ μπέηδων τὰ καλύμματα τῆς κεφαλῆς (burk) εἶναι ἐρυθρά· τὸ ἰδικόν σου ἂς εἶναι λευκόν». Ὁ Ὀρχὰν Γαζῆ διέταξε, καὶ εἰς τὸ Μπιλετζὶκ οἱ γαζῆδες καὶ ἡ ἀκολουθία του ἐφόρεσαν λευκὰ μπούρκ. Ὁ Ὀρχὰν ἠθέλησε νὰ αὐξήσῃ τὸν στρατόν του ἀπὸ ἐκείνην τὴν περιοχήν. Εἶπεν ὁ ἀδελφός του: «Συσκέφθητι μετὰ τῶν δικαστῶν». Τότε ἦτο δικαστὴς (kadi) τοῦ Μπιλετζὶκ ὁ Τσεντερελῆ Καρατζᾶ Χαλήλ. Ἀνῆκεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Ἐντεμπαλῆ. Μετ' αὐτοῦ συνεσκέφθη. Οὗτος εἶπε: «Σύλλεξον πεζοὺς (yaya) ἐκ τοῦ λαοῦ». Πολλοὶ ἔφερον εἰς τὸν καντῆ φιλοδωρήματα καὶ ἔλεγον: «Κατάγραψόν με εἰς τοὺς πεζούς». Καὶ ἐπὶ τούτων ἐτίθετο τὸ λευκὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς.—Μέρος τῆς ἀφηγήσεως ταύτης παραθέτει κατὰ λατινικὴν μετάφρασιν ὁ Leunclavius, **Annales** σσ. 9-10.

[119] Αὐτόθι σ. 40 στ. 10 κ.ἑξ.

ρίκι). Πλὴν τούτων ὑπῆρχε, καὶ ἕτερον κάλυμμα, šöküle λεγόμενον, τὸ ὁποῖον, κατὰ τὸν Ašikpašazade[120], ἐφέρετο κάτωθεν τοῦ λευκοῦ κωνικοῦ πίλου.

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ μνημονευθέντος ἱστορικοῦ, τὸ λευκὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς ἐπεβλήθη ἕνεκα ἀντιδράσεως πρὸς τοὺς πέριξ ἡγεμόνας, οἵτινες ἔφερον ἐρυθρόν. Ἐὰν τὸ *μποῦρκ* ἢ ἡ *σοκουλὲ* τῶν Ὀθωμανῶν ὁμοιάζει πρὸς τὸ kalansuva τῶν Ἀχῆ, τοῦτο δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀπόδειξις τοῦ ὅτι οἱ ἱδρυταὶ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους προήρχοντο ἐκ τῶν τάξεων τοῦ Ἀχισμοῦ[121]. Εἰς τὴν μίμησιν τοῦ λευκοῦ καλύμματος τῶν Ἀχῆ—ἐὰν βεβαίως ἐπρόκειτο περὶ μιμήσεως—δυνάμεθα εὐλόγως νὰ διακρίνωμεν τὴν διάθεσιν τῶν Ὀθωμανῶν νὰ προσεταιρισθοῦν τὸν Ἀχισμόν, υἱοθετοῦντες τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους αὐτοῦ. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται ὅτι ἦσαν Ἀχῆ. Ἀπ' ἐναντίας, εἶναι φυσικὸν νὰ σκεφθῶμεν ὅτι, ἐὰν πράγματι ἦσαν Ἀχῆ, δὲν θὰ ἦσαν πρόθυμοι νὰ ἐπιβάλουν τὰ διακριτικὰ των γνωρίσματα, ἔστω καὶ τὰ ἐξωτερικά, εἰς τοὺς πολλοὺς καὶ τοὺς ἀμυήτους. Καὶ τοῦτο διότι ἡ ἀποκλειστικότης καὶ ἡ μυστικοπάθεια ἦσαν πάντοτε ἰδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τῆς Ἀδελφότητος.

Ἑπομένως, κατ' ἄλλον τρόπον πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ὁμοιότης τοῦ καλύμματος τῶν Ἀχῆ. Πολλάκις τὰ νέα καθεστῶτα εὑρίσκονται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐγκολπωθοῦν τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους ἄλλων ὀργανώσεων ἢ θεσμῶν, ἁπλούστατα διότι δὲν δύνανται νὰ τοὺς ἐξοντώσουν. Ὡς πρόχειρον παράδειγμα ἀρκεῖ ν' ἀναφέρωμεν τὴν

[120] Αὐτόθι σ. 40 στ. 16 κ.ἑξ. «Εἰς συμβούλιον (divan) ἔφερον τὸ burma dülbent καὶ εἰς τὴν ἐκστρατείαν (sefer) ἔφερον τὸ burk. Κάτωθεν τοῦ μποὺρκ ἔφερον τὴν šöküle. *Ἐρώτησις*: Τί εἶναι σοκουλέ; *Ἀπάντησις*: Σοκουλὲ εἶναι νυκτερινὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς. Ἔμπροσθεν εἶναι χαμηλὸν καὶ ὄπισθεν μακρόν. Τὸ ἐσωτερικόν του ἐκαλύπτετο διὰ δέρματος». Αὐτόθι.—Ὀφείλομεν ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ περιγραφὴ αὕτη δὲν εἶναι σαφής. Ἀναλυτικώτερος εἶναι ὁ Δούκας (ΚΓ' σ. 137) ὁμιλῶν περὶ τοῦ καλύμματος τῶν γενιτσάρων «ὅ κατὰ τὴν κοινὴν γλῶτταν Ῥωμαίων *ζαρκουλὰν* λέγουσι». Εἶναι, λέγει, «πῖλος λευκότατος, ἡμισφαιρὲς ὅσον χωρεῖν κεφαλήν, ἔχον περιττεῦον ἄνωθεν τῆς κορυφῆς ὅσον καὶ σπιθαμῆς, εἰς ὀξὺ καταλῆγον». Δὲν δύναται ὅμως ἀπολύτως νὰ ἐξακριβωθῇ ἐὰν ἡ šöküle τοῦ Ašikpašazade εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Δούκα περιγραφόμενον κάλυμμα. Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι κατὰ τὸν G. Moravcsik (Byzantinoturcica τ. 2 σ. 120) *ζαρκολάς*=goldgestickte Haube.

[121] Ὁμιλῶν περὶ τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς Λαοδικείας, ὁ Ibn Battuta (τ. 2 σ. 272) λέγει ὅτι τὸ χαρακτηριστικὸν μέρος τῆς ἐνδυμασίας των ἦτο μακρὸν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, ἐρυθροῦ ἢ λευκοῦ χρώματος. Τοῦτο δὲ δεικνύει πόσον αὐθαίρετον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, προσλαμβάνοντες τὸ λευκὸν χρῶμα διὰ τὴν στολήν των, οἱ Ὀθωμανοὶ ἐτάσσοντο μετὰ τῶν Ἀχῆ καὶ πόσον τολμηρὸν εἶναι νὰ ἰσχυρισθῶμεν ὅτι ἐπειδὴ προετίμησαν τὸν λευκὸν πῖλον ἦσαν μέλη τῆς Ἀδελφότητος.

ἐπίσημον υἱοθέτησιν εἰδωλολατρικῶν ἑορτῶν ὑπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τοὺς πρώτους μ.Χ. αἰῶνας, ὅτε ὁ ἀγὼν μεταξὺ τῶν δύο κόσμων δὲν εἶχε λήξει. Κάτι παρόμοιον εἶναι πιθανὸν νὰ συνέβαινε καὶ μὲ τοὺς Ἀχῆ καὶ τοὺς ὀθωμανοὺς ἰθύνοντας. Ὁ Ὀρχὰν ἀντελαμβάνετο τὴν δύναμιν τοῦ Ἀχισμοῦ, τὸν ὁποῖον ἦτο φυσικὸν νὰ θεωρῇ ἐπικίνδυνον. Ἐγνώριζεν ὅτι οἱ Ἀχῆ ἔτασσον ἑαυτοὺς εἰς τὸ ἔργον τῆς συντριβῆς τῶν τυράννων καὶ τῶν δορυφόρων τῆς τυραννίας. Ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἠδύναντο νὰ ταχθοῦν καὶ ἐναντίον αὐτοῦ, ἐὰν ἤρχετο εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸ κοινωνικὸν ἢ πολιτικόν των πρόγραμμα. Διὰ τοῦτο ἔκρινε σκόπιμον νὰ καταφύγῃ εἰς ἔμμεσον ἀλλ' ἀποτελεσματικὸν μέτρον κατὰ τῆς πολιτικῆς ἰσχύος τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Ἀδελφότητος, σφετεριζόμενος τὸ χαρακτηριστικώτερον μέρος τῆς στολῆς της καὶ διασπῶν τὴν ἐξωτερικὴν ἑνότητα καὶ τὴν ἀποκλειστικότητα τοῦ σωματείου· διότι, ὡς εἴπομεν ἤδη, μεγάλη προσοχὴ ἐδίδετο εἰς τὰ ἐνδύματα. Τὸ μέτρον τοῦτο ἦτο τοσούτῳ μᾶλλον εὔστοχον καθ' ὅσον ἐν ἀνάγκῃ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ ὡς φιλοφρόνησις πρὸς τὸν Ἀχισμόν. Καθ' ὅλην, ἄλλωστε, τὴν βασιλείαν τοῦ Ὀρχὰν τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος οὐδέποτε ἦλθεν εἰς ῥῆξιν μὲ τὴν Ἀδελφότητα. Ἀπ' ἐναντίας, αἱ σχέσεις μὲ αὐτὴν ἐφαίνοντο φιλικώταται. Ἀντιζηλία, ἐὰν ὑπῆρχεν, εὑρίσκετο εἰς λανθάνουσαν κατάστασιν καὶ οὐδέποτε ἐξεδηλώθη φανερῶς. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν πολιτικὴν ὀξύνοιαν τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος τῶν Ὀθωμανῶν, ὅστις ἐγνώριζε νὰ μεταχειρίζεται ἀνθρώπους καὶ περιστάσεις πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἰδίων αὐτοῦ σκοπῶν καὶ νὰ ἀφοπλίζῃ τοὺς πιθανοὺς ἀντιπάλους του ὄχι μόνον διὰ τῆς βίας ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς εὐγενοῦς του διαθέσεως.

Ἕτερον μεταρρυθμιστικὸν μέτρον, τὸ ὁποῖον ἀπεδόθη εἰς τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Ἀλαεδδίν, εἶναι ἡ κοπὴ ὀθωμανικῶν νομισμάτων. Ἡ ἐνέργεια αὐτή, ἥτις κατὰ μὲν τοὺς παλαιοτέρους νομισματολόγους [122] ἐγένετο ἐν ἔτει Ἑ. 729 (1328/29), κατὰ δὲ τὸν νεώτερον τοῦρκον ἐρευνητὴν Ali [123] ἓν μόλις ἔτος μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Προύσης, ἦτο τὸ τελευταῖον βῆμα, τὸ ὁποῖον συνεπλήρωσε τὴν ἑδραίωσιν τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐκυκλοφόρουν ὄχι

---

[122] S. Lane-Poole, «On the Weights and Denominations of Turkish Coins», ἐν Numismatic Chronicle, 3η σειρὰ τ. 2 (1882) σ. 167. Ismail Galip, Takvimi meskukâti osmaniye, Κων)πολις 1307, σ. 4. J. Allan, ἄρθρον «Para», EI τ. 3 σ. 1096.

[123] Εἰς τὸ ἄρθρον του «Τὰ πρῶτα νομίσματα καὶ τὰ πρῶτα ἀκτσὲ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας», τουρκιστί, ἐν TOEM τ. 8 (1334/1918) σσ. 355-375, ἰδίως σσ. 356-357.

μόνον σελδζουκικὰ νομίσματα, ἀλλὰ καὶ βυζαντινά [124]. Τὰ τελευταῖα μάλιστα εἰς μεγαλύτερον ἀριθμὸν διότι ἡ χώρα αὕτη μόλις πρὸ εἰκοσαετίας διετέλει ὑπὸ βυζαντινὴν διοίκησιν. Τὸ δὲ ἐν κυκλοφορίᾳ βυζαντινὸν νόμισμα προήρχετο τόσον ἀπὸ τὰ ἀποθέματα τῶν κατοίκων, ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν λείαν, τὰ λύτρα καὶ τοὺς φόρους ὑποτελείας, τοὺς ὁποίους ἐλάμβανον οἱ Ὀθωμανοί. Τὰ χρήματα ταῦτα δὲν ἔμενον βεβαίως νεκρὰ ἀλλὰ μετεβιβάζοντο ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα. Ἡ διάδοσις τοῦ βυζαντινοῦ νομίσματος μεταξὺ τῶν Ὀθωμανῶν ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι τὰ πρῶτα αὐτῶν νομίσματα ὠνομάσθησαν *akçe* (ak=λευκὸς+ce, ὑποκοριστικὴ κατάληξις) κατὰ μίμησιν τῶν βυζαντινῶν *ἄσπρων*.

Ἐκ τῶν πρώτων χαραχθέντων akče ἄλλα μὲν φέρουν χρονολογίαν, ἄλλα δὲ ὄχι. Εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ἀχρονολογήτων ἀναγράφεται ἐπὶ μὲν τῆς ἐμπροσθίας ὄψεως ὁ τύπος τῆς πίστεως (la-allah ul-allah, Mohammed re'sul allah) καὶ γύρω τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων πρώτων χαλιφῶν, ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας τὸ ὄνομα τοῦ σουλτάνου اورخان μὲ τὴν εὐχὴν khallada'llah-u mulkahu (εἴθε ὁ Θεὸς νὰ παρατείνῃ τὴν κυριαρχίαν αὐτοῦ ἐς ἀεί). Δὲν ἀναφέρεται οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ πατρός του, οὔτε ὁ τόπος τῆς χαράξεως [125]. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ἄλλος τύπος ἄνευ χρονολογίας νομίσματος τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μνημονεύεται «ὁ μέγιστος σουλτάνος Ὀρχὰν υἱὸς τοῦ Ὀσμάν» (al-sultan al-azem Orhan ibn Osman) καὶ ἀκολουθεῖ ἡ ἀνωτέρω εὐχή [126]. Τὰ δὲ χρονολογημένα νομίσματα, τὰ ὁποῖα εἶναι σπανιώτερα, φέρουν ὡσαύτως τὸν τύπον τῆς πίστεως ἐπὶ τῆς ἐμπροσθίας ὄψεως, ἄνευ ὅμως τῶν ὀνομάτων τῶν τεσσάρων χαλιφῶν [127]. Ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου πλευρᾶς ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα Ὀρχὰν καὶ Ὀσμὰν καὶ κάτωθεν ἡ λέξις Προῦσα. Ἡ χρονολογία 727 μνημονεύεται ὁλογράφως ἀραβιστί, γεγραμμένη κυκλικῶς πέριξ τῆς κυρίας ἐπιγραφῆς. Πάντα τὰ νομίσματα τοῦ Ὀρχὰν ἦσαν ἀργυρᾶ [128].

---

[124] Ὁ Babinger εἰς τὸ ἄρθρον του «Orhan» ἐν EI τ. 3 σ. 1068 ὁμιλεῖ μόνον περὶ κυκλοφορίας σελδζουκικῶν νομισμάτων.

[125] Ἓν ἐκ τῶν καλῶς διατηρηθέντων ἀκτσὲ τοῦ τύπου τούτου ἀπεικονίσθη εἰς τὸ ἐξώφυλλον τῆς παρούσης μελέτης, ληφθὲν ἐκ τοῦ μνημονευθέντος ἔργου τοῦ Galip, πίναξ Α' ἀρ. 2. Βλ. σχετικῶς Ali, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 369, καὶ Galip, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 3.

[126] Ali, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 363.

[127] Αὐτόθι σ. 356.

[128] Σφάλλεται ὁ Jorga, γράφων ἐν τ. 1 σ. 162 τῆς Ἱστορίας του ὅτι κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Ὀσμάν, συμπληρωθείσης τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας, überall wurden seine Goldmünzen gern angenommen. Χρυσᾶ νομίσματα ἐκόπησαν μετὰ τὴν Ἅλωσιν, ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Πορθητοῦ (Lane-Poole,

Ἐπὶ Ὀρχὰν ἐγένοντο στρατιωτικαί τινες μεταρρυθμίσεις, ἀλλὰ δὲν συνεπήγοντο ἐπαναστατικὰς καινοτομίας. Ὁ θεσμὸς τοῦ devširme, ὅστις ἀπέβη ἐκ τῶν ἰδιαζόντων χαρακτηριστικῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, εἶναι ἀναμφιβόλως μεταγενέστερος τοῦ Ἀλαεδδὶν καὶ τοῦ Ὀρχάν, τεθεὶς εἰς ἐφαρμογὴν πολὺ μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τὴν Εὐρώπην[129]. Ἡ βελτίωσις τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων, ἥτις συνετελέσθη μεταξὺ τῶν πρώτων ἐπιδρομῶν τοῦ Ὀσμὰν καὶ τῆς μάχης τοῦ Πελεκάνου (1329) πρέπει νὰ ἀποδοθῇ περισσότερον εἰς τὴν γενικωτέραν ἐξέλιξιν τοῦ ὀθωμανικοῦ λαοῦ παρὰ εἰς τὴν ἀτομικὴν πρωτοβουλίαν τοῦ Ὀρχὰν ἢ τοῦ συμβούλου του Ἀλαεδδίν.

Ἐν πρώτοις ἡ μετάβασις μέρους τῶν Ὀσμανιδῶν ἀπὸ τοῦ νομαδικοῦ εἰς τὸν ἀγροτικὸν βίον συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν δημιουργίαν τακτικωτέρου καὶ πειθαρχικωτέρου στρατοῦ· διότι ἐνῷ οἱ νομάδες πολεμισταὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀποβλέπουν εἰς τὴν λαφυραγωγίαν, οἱ γεωργοί, εὑρισκόμενοι εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα πολιτισμοῦ καὶ ἔχοντες βωμοὺς καὶ ἑστίας νὰ ὑπερασπίσουν, εἶναι νομοταγέστεροι καὶ γνωρίζουν καλύτερον τῶν νομάδων τὰ ἀγαθὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ δράσεως καὶ τῆς πειθαρχίας. Διὰ τοῦτο, καθ' ὃν χρόνον τὰ πλούσια λάφυρα ἐξηντλοῦντο καὶ τὸ νομαδικὸν στοιχεῖον παρήκμαζε καὶ ἀριθμητικῶς καὶ ποιοτικῶς, ὁ Ὀσμὰν ἤρχισε νὰ στρατολογῇ τοὺς ἀγρότας, ὁσάκις αἱ ἀνάγκαι τὸ ἐπέβαλλον. Ὁ ἐξ ἀγροτῶν στρατὸς σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη ἡ κυρία δύναμις τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους[130], διότι ἀντιπροσώπευεν ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν τάξιν τῶν

ἔνθ' ἀνωτ. σ. 167). Ἀργυρᾶ ἦσαν καὶ τὰ νομίσματα τὰ ὁποῖα ὁ Ὀρχὰν ἀπέστειλεν ὡς δῶρον εἰς τὸν Ibn Battuta κατὰ τὴν ἄφιξίν του εἰς Προῦσαν (Voyages τ. 2 σ. 321). Αὕτη εἶναι ἡ πρώτη μνεία περὶ τῆς κυκλοφορίας ὀθωμανικῶν νομισμάτων.

[129] Gibbons, σσ. 117-119. Πρβλ. Giese, ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 264-268. Ἡ ἵδρυσις τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος ἀπεδόθη εἰς τὸν Ὀρχὰν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πληροφορίας τοῦ Sa'deddin τ. 1 σ. 42, καὶ ἡ ἄποψις αὕτη ἐπεκράτησε σχεδὸν γενικῶς. Βλ. Χάμμερ, Ἱστορία τ. 1 σ. 106, καὶ Παπαρρηγόπουλον τ. 5Α σσ. 177-181. Ἀλλ' ὁ Hasluck (Christianity and Islam under the Sultans τ. 2 σσ. 487-493) ὑπεστήριξε διὰ σοβαρωτάτων ἐπιχειρημάτων ὅτι ἡ συσχέτισις τοῦ Χατζῆ Μπεκτὰς καὶ τοῦ Ὀρχὰν πρὸς τὴν ὀργάνωσιν τοῦ γενιτσαρικοῦ τάγματος ἔχει χαρακτῆρα μυθικόν, μὴ οὖσα παλαιοτέρα τοῦ ΙϚ' αἰῶνος. Πρβλ. Langer-Blake, ἐν AHR τ. 37 (1932) σ. 497. Ὁ Hasluck πιστεύει ὅτι οἱ γενίτσαροι ὠργανώθησαν ὡς θεσμὸς κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα τὸ ἐνωρίτερον, δὲν πρέπει δὲ νὰ συγχέωνται μὲ τὴν ἐξ αἰχμαλώτων ἀποτελουμένην φρουρὰν τοῦ σουλτάνου, ἥτις ἦτο θεσμὸς παλαιότερος. Περὶ τούτων βλ. ἀνωτέρω, σσ. 107-108.

[130] Ὁ ἄγγλος ἱστορικὸς Paul Rycaut (The Present State of the Ottoman Empire, Λονδῖνον 1687, σ. 83), γράφων περὶ τῶν τουρκικῶν στρατιωτο-

κατοίκων, τῆς ὁποίας τὰ ὑλικὰ συμφέροντα εἶχον συνδεθῆ στενῶς μετὰ τῆς ὀσμανικῆς κυριαρχίας.

Ἡ δύναμις τοῦ στρατοῦ τούτου καθίστατο ὁσημέραι μεγαλυτέρα, διότι ὁ Ὀσμὰν καὶ κατόπιν ὁ διάδοχός του, ἐφαρμόζοντες τὸν βυζαντινὸν θεσμὸν τῶν στρατιωτοπίων, ἤρχισαν νὰ παραχωροῦν γαίας εἰς τοὺς παλαιοὺς συμπολεμιστάς των, ἔναντι τῆς ὑποχρεώσεως αὐτῶν νὰ λαμβάνουν τὰ ὅπλα ὁπότε παρίστατο ἀνάγκη. Οὕτω ἐγκατεστάθη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τὸ μαχητικώτερον στοιχεῖον τοῦ ὀθωμανικοῦ λαοῦ. Τὰ καλύτερα τῶν τιμαρίων, τὰ λεγόμενα khas καὶ ziamet, ἐδίδοντο εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν, ἥτις ἀνεδείχθη ἀπὸ τοὺς συνεχεῖς πολέμους[131]. Τὰ khas συνεπήγοντο καὶ διοικητικὴν ἐξουσίαν ἐντὸς τῆς ἐπαρχίας ἔνθα εὑρίσκοντο καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον οἱ ἀνώτεροι τιμαριοῦχοι ἀπέβαινον τοπικοὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ σουλτάνου. Τὰ δὲ ziamet ἦσαν κτήματα φέροντα ἐτήσιον εἰσόδημα τοὐλάχιστον εἴκοσι χιλιάδων ἀκτσέ. Παρεχωροῦντο εἰς διαπρεπεῖς στρατιωτικούς, χωρὶς ὅμως γενικωτέραν πολιτικὴν δικαιοδοσίαν. Οἱ φεουδάρχαι ἀνελάμβανον νὰ διατηροῦν, ἰδίαις δαπάναις, ἀριθμὸν στρατιωτῶν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἀξίαν τῶν γαιῶν των.

Ἄλλη, πολυπληθεστέρα, κατηγορία πολεμιστῶν[132], οἱ sipahi, οἵτινες ἀπετέλουν τὸ μόνιμον ἱππικὸν τῶν Ὀθωμανῶν, ἤρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται, ἐπίσης, εἰς τὴν γῆν, λαμβάνοντες κτήματα μικροτέρας ἀξίας εἰς ἀντάλλαγμα τῶν στρατιωτικῶν των ὑπηρεσιῶν. Τὰ κτήματα ταῦτα συνήθως μετεβιβάζοντο ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱόν, μὲ τὰς αὐτὰς πάντοτε ὑποχρεώσεις στρατεύσεως. Οἱ σπαχῆ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν ὑπήγοντο εἰς τὸν πλησιέστερον φεουδάρχην ἀλλ' ἦσαν ἀνεξάρτητοι ἀγρόται, ὄντες ὑπεύθυνοι μόνον ἀπέναντι τοῦ σουλτάνου καί, ἀργότερον, τοῦ beylerbey. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπεφεύγετο τὸ ἐνδεχόμενον τῆς δημιουργίας ἰσχυρῶν φεουδαρχῶν δυναμένων ν' ἀνατρέψουν τὴν βασιλείαν ἢ νὰ ἐπιβάλουν τὴν θέλησίν των

πίων, ἀποκαλεῖ τοὺς κατόχους των «the great nerve and sinew of the Turkish Empire», ὅπερ ἐνθυμίζει ἀνάλογον φράσιν τοῦ Παχυμέρους περὶ τῶν Ἀκριτῶν τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους: «νεῦρα πολέμου τὸν σφῶν πλοῦτον ἔχουσι» — Μιχαὴλ Α' 5, σ. 18 στ. 1.

[131] Βλ. J. Deny, ἄρθρον «Timar», ἐν EI τ. 4 σ. 807-816.

[132] Περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ὁ Rycaut, ὅστις ἐγνώριζε καλῶς τὰ τουρκικὰ πράγματα, γράφει (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 86) ὅτι εἰς τὸ σαντζάκιον Χουνταβενκιὰρ (Προύσης) ὑπῆρχον 42 ζιαμὲτ (καὶ χὰς) καὶ 1005 τιμάρια σπαχήδων. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι πρέπει νὰ ἦσαν κατὰ πολὺ μικρότεροι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ὀρχάν, ἐν τούτοις ὅμως παρέχουν ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς ἀναλογίας μεταξὺ μικρῶν καὶ μεγάλων φεουδαρχῶν. Ἐκτενεστέρας παρατηρήσεις περὶ τῶν σπαχήδων βλ. παρὰ Rycaut, ἔνθ' ἀνωτ. σσ. 88-90.

ἐπὶ τοῦ μονάρχου, ὡς πολλάκις συνέβαινεν εἰς τὴν Δύσιν καὶ εἰς τὸ Βυζαντιακὸν Κράτος.

Παρὰ τὴν στρατιωτικὴν φεουδαρχίαν ἤκμαζον ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ παλαιὰ μέση ἀγροτικὴ τάξις, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ νεωστὶ προκύψασα μικρὰ γεωκτησία, αἱ δύο αὗται σπουδαιόταται κατηγορίαι γεωργῶν, αἵτινες ἀνεδείχθησαν εἰς ὑπολογίσιμον παράγοντα μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς βυζαντινῆς ἐξουσίας ἐν Βιθυνίᾳ. Οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει ὅτι ἡ στρατιωτικὴ φεουδαρχία ἦλθεν εἰς ρῆξιν μετὰ τῶν γηγενῶν ἀγροτῶν. Ἀπ' ἐναντίας, φαίνεται πιθανώτατον ὅτι αἱ σχέσεις τῶν δύο τούτων ὁμάδων ἦσαν ἀγαθαί, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον οἱ πρῶτοι σουλτάνοι, οἵτινες ἦσαν καὶ αὐτοὶ φεουδάρχαι, ἐνήργουν ὡς ἀντίρροπον σθένος, μὴ ἐπιτρέποντες εἰς τοὺς κατόχους τῶν χὰς καὶ τῶν ζιαμὲτ ν' ἀπορροφήσουν τὰ μικρότερα κτήματα, διότι οὕτω θὰ ἀπέβαινον ἐπικίνδυνοι ἀντίπαλοι τοῦ θρόνου. Ἐξ ἄλλου, ἔλειπον τὰ ἐλατήρια, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύναντο νὰ κινήσουν τὴν ἀπληστίαν τῶν φεουδαρχῶν κατὰ τῶν μικροτέρων γεωργῶν, διότι ἡ Βιθυνία ἦτο χώρα γονιμωτάτη καὶ ἀραιῶς κατῳκημένη. Τὰ καλλιεργήσιμα ἐδάφη καὶ τὰ καρποφόρα δένδρα ἦσαν εἰς τὴν διάθεσιν παντὸς βουλομένου νὰ τὰ ἐκμεταλλευθῇ. Ἐν καιρῷ δὲ εἰρήνης ἡ ὕπαιθρος ἠδύνατο νὰ δεχθῇ πολλὰς χιλιάδας νέων ἀγροτῶν χωρὶς νὰ προκύψῃ ζήτημα ζωτικοῦ χώρου καὶ χωρὶς νὰ ἐκδηλωθοῦν προστριβαὶ καὶ ἁρπακτικαὶ διαθέσεις. Διὰ τοῦτο, ἡ συμβίωσις τῶν Τούρκων καὶ τῶν γηγενῶν ὑπῆρξεν εἰρηνικὴ ἀπὸ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ Ὀσμανίδαι ἤρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται εἰς τὴν γῆν.

Ἡ ὀργάνωσις στρατοῦ ἐξ ἀγροτῶν συνετέλεσεν ὥστε τὸ νομαδικὸν στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἀπετέλει τὰς πρώτας δυνάμεις τοῦ Ὀσμάν, νὰ περιορισθῇ ἔτι περισσότερον, διαρρέον συνεχῶς πρὸς τὴν γεωργίαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, τὸ ἔμψυχον ὑλικόν, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίζετο ἡ ὀθωμανικὴ ἰσχύς, ἀπέκτησε μονιμώτερον χαρακτῆρα καὶ τὸ ἐκ νομάδων προελθὸν κράτος, ἀβέβαιον καὶ ἀσταθὲς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, τώρα ἐρρίζωσεν εἰς τὴν γῆν καὶ ἀπέβη στερεὸν καὶ ἀσάλευτον οἰκοδόμημα.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν στρατευομένων ἀγροτῶν καὶ τῶν κληρούχων πολεμιστῶν, ὑπῆρχε καὶ μόνιμος στρατὸς μικρᾶς δυνάμεως, ὅστις ἀρχικῶς συνίστατο ἐκ τῆς προσωπικῆς φρουρᾶς τοῦ ἡγεμόνος, τῆς καλουμένης kapukulı. Ἐκ τῆς βασιλικῆς ταύτης φρουρᾶς, ἐνισχυομένης διὰ νέων στελεχῶν, προέκυψαν, κατόπιν πολυετοῦς ἐξελίξεως, αἱ πρῶται μονάδες τοῦ ὀθωμανικοῦ πεζικοῦ, οἱ yaya καὶ οἱ azab. Οἱ yaya ἀπετέλουν τὸ βαρύτερον ὡπλισμένον πεζικόν, ἐνῷ οἱ azab ἦσαν νεώτεροι (ἡ λέξις ἐσήμαινεν *ἄγαμος, παρθένος*) καὶ ἐλαφρότερον ὡπλι-

σμένοι, ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τοὺς akıncı τοῦ ἱππικοῦ[133]. Οἱ δὲ ἀκιντζῆ ἦσαν τάγματα ἐφόδου, ἀποτελούμενα ἐξ ἐθελοντῶν, οἵτινες δὲν ἐλάμβανον τακτικὸν μισθόν, ἀλλὰ διεμοιράζοντο τὴν λείαν τοῦ πολέμου. Ἡ ἀρχηγία τῶν ἀκιντζῆ περιήρχετο κληρονομικῶς εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ Μιχαὴλ Κιοσέ[134].

Κατὰ τὴν τρίτην δεκαετηρίδα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις εἶχεν ἀρκούντως προαχθῆ παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς, ὥστε κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Νικομηδείας τῷ 1330 ὁ Καντακουζηνὸς[135] ἀναφέρει ἐν παρόδῳ ὅτι ὁ Ὀρχὰν ἔθεσεν εἰς δρᾶσιν πολιορκητικὰς μηχανὰς κατὰ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως.

Ὅσον δὲ ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀριθμητικὴν δύναμιν τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων, ἔχομεν τὴν πληροφορίαν τοῦ συγχρόνου τοῦ Ὀρχὰν Šihabeddin al-Umari (†1349), λέγοντος[136] ὅτι ὁ σουλτάνος διετήρει ἐπὶ ποδὸς πολέμου 25.000 ἱππεῖς καὶ ὅτι ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς αὐτῶν ἠδύνατο ν' ἀνέλθῃ εἰς 40.000. Οἱ πεζοί, κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ ἄραβος συγγραφέως, ἦσαν «ἀναρίθμητοι», ὅπερ δύναται νὰ ἑρμηνευθῇ ὅτι δὲν ὑπῆρχεν εἰσέτι συστηματικῶς ὠργανωμένον πεζικόν. Παραδόξως ὁ al-Umari, ὅστις, σημειωθήτω, δὲν γνωρίζει τὰ πράγματα ἐξ αὐτοψίας, δὲν ἔχει καλὰς πληροφορίας περὶ τοῦ ποιοῦ τῆς δυνάμεως τοῦ Ὀρχάν. «Τὰ στρατεύματά του», λέγει[137], «εἶναι ἥκιστα μάχιμα καὶ τρομερώτερα εἰς τὴν ἐμφάνισιν παρὰ εἰς τὴν πραγματικότητα». Ἐν τούτοις προσθέτει ὅτι ὁ Ὀρχάν, τοῦ ὁποίου τὰ σύνορα ἐκτείνονται μέχρι τοῦ Στενοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εὑρίσκεται εἰς συνεχῆ πόλεμον μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Ρωμαίων[138]. «Εἰς τοὺς ἀγῶνας, τοὺς ὁποίους διεξάγουν [οἱ Ὀθωμανοί], ἡ νίκη εὐνοεῖ

---

[133] Περὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ χρησιμώτατον βοήθημα παραμένει ἀκόμη τὸ ἔργον τοῦ Ahmet Djevad bey, État militaire ottoman depuis la fondation de l'Empire jusqu' à nos jours, ἐν Κων)πόλει 1882. Περὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ ἐπὶ Ὀρχὰν βλ. σσ. 18-20. Ὡσαύτως, Halil Ganem, Les Sultans ottomans, Παρίσιοι 1901, τ. 1 σ. 39, καὶ [H. Smith Williams], The History of the Turkish Empire—The Historian's History of the World, Λονδῖνον 1907, τ. 24 σσ. 315-318

[134] EI, ἄρθρα «Mikhaloghlu» ὑπὸ Babinger, τ. 3 σ. 562, καὶ «Akindji» ὑπὸ Huart, τ. 1 243.

[135] Β' 24 (τ. 1 σ. 447). Ἀπήχησιν τοῦ γεγονότος τούτου εὑρίσκομεν παρὰ τῷ Giovio, ὅστις λέγει περὶ τοῦ Ὀρχάν: «fu copioso et ingegno so nell'apparecchio di guerra, inventando nuove machine et Bombarde». Παρὰ Sansovino, Historia universale dell'origine et imperio de Turchi, Βενετία 1568, σ. 216v.

[136] ΝΕ τ. 13 σσ. 339, 364.

[137] Αὐτόθι σ. 364.

[138] Αὐτόθι σ. 340.

συχνότερα τὸν τοῦρκον ἡγεμόνα, ὅστις εἶναι διὰ τοὺς Ρωμαίους ὁ πλέον ὀχληρὸς ἐχθρὸς καὶ ὁ πλέον ἐπικίνδυνος».

Ἐκ τοῦ al-Umari συνάγομεν ὅτι καὶ μετὰ τὰς βελτιώσεις, αἵτινες ἐγένοντο ἐπὶ Ὀρχάν, τὸ ἱππικὸν παρέμεινεν, ὅπως καὶ πρότερον, ἡ βάσις τῆς ὀθωμανικῆς δυνάμεως, ἐνῷ τὸ πεζικὸν ἦτο δευτερευούσης σπουδαιότητος. Ἀρχομένης τῆς μάχης, προηγοῦντο οἱ ἐλαφρῶς ὡπλισμένοι ἱππεῖς (οἱ ἀκιντζῆ), οἵτινες ἀπετέλουν τὰς πρώτας ὀθωμανικὰς δυνάμεις, διὰ τῶν ὁποίων οἱ Ὀσμανίδαι, ὡς καὶ οἱ παλαιότεροι Τοῦρκοι, ἐνήργουν τὰς ἐπιδρομάς των. Κατὰ γενικὸν κανόνα[139], ἐκινοῦντο μὲ ταχεῖς ἑλιγμούς, ἐπέπιπτον ἀπροσδοκήτως κατὰ τῶν ἀντιπάλων ἐκ πολλῶν διευθύνσεων, διῃρημένοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς μικρὰς ὁμάδας, ἔβαλλον μακρόθεν διὰ τῶν τόξων των, ὑπεχώρουν καὶ πάλιν ἐπήρχοντο, μέχρις ὅτου ἐπέφερον σύγχυσιν εἰς τὴν ἐχθρικὴν παράταξιν, τῆς ὁποίας ἡ κυρία δύναμις ἀπετελεῖτο ἀπὸ βαρέως ὡπλισμένον πεζικόν, προστατευόμενον ὑπὸ ἱππέων. Ἀμέσως μετὰ τοὺς ἀκιντζῆ καὶ ἐν συνδυασμῷ μετ' αὐτῶν ἤρχοντο οἱ περισσότερον ὠργανωμένοι σπαχῆ, οἵτινες μὲ τὸν βαρύτερον ὁπλισμόν των καὶ μὲ τὴν συντονισμένην των διοίκησιν κατέφερον ἀποφασιστικὰ πλήγματα κατὰ τοῦ ἀντιπάλου[140]. Διὰ τῆς τακτικῆς ταύτης, ἥτις ἀνέδειξε τὸν Ὀσμὰν νικητὴν εἰς τὸν Βαφέα, ὁ Ὀρχὰν κατετρόπωσε τὰς αὐτοκρατορικὰς δυνάμεις εἰς τὸν Πελεκάνον.

Ἡ μάχη αὕτη, σπουδαιοτάτη τόσον διὰ τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος ὅσον καὶ διὰ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν, οὐδόλως ἀναφέρεται ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν ἱστορικῶν. Ἐν τούτοις ἀποτελεῖ σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐγγὺς Ἀνατολῆς· διότι ἐὰν εἰς τὸν Βαφέα ὁ πρώην ἄσημος ἡγέτης ἐνίκησε τὰ τακτικὰ βυζαντινὰ στρατεύματα, τὰ ἐξελθόντα εἰς συνάντησίν του, εἰς τὸν Πελεκάνον ὁ υἱὸς τοῦ ἡγέτου τούτου συνεκρούσθη μὲ τὸν Αὐτοκράτορα τῶν Ρωμαίων, ἐκστρατεύσαντα κατ' αὐτοῦ καὶ τὸν ἠνάγκασε ν' ἀποσυρθῇ τῆς μάχης συντετριμμένος. Διὰ τοῦτο, ἀπὸ τῆς μάχης ταύτης, ἐπισυμβάσης 124 ἔτη πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος καταλαμβάνει ἰδιάζουσαν θέσιν μεταξὺ τῶν μικρασιατικῶν ἐμιράτων, διότι προβάλλει ὡς ἀντίπαλος τῆς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας, τὴν ὁποίαν καὶ νικᾷ εἰς αὐτὰ τὰ πρόθυρα τῆς Βασιλευούσης.

[139] Γρηγορᾶς Ε' 5 (τ. 1 σ. 139): «οὐ συστάδην τὴν μάχην ποιούμενοι, ἀλλὰ συχνῶς ἐναλλασσομένην, ὡς ἔθος αὐτοῖς. νῶτα γὰρ δεικνύουσι φεύγειν δοκοῦντες. εἶτα ἐπαναστρέφουσι τάχιστα καὶ συχνὰ τοῦτο ποιοῦντες διατελοῦσιν, ὡς ἂν τὴν τῶν ἀντιπάλων στρατοπέδων τάξιν ταράττωσι καὶ τῆς στάσεως ἐξιστῶσι. κἄπειτα οὕτω τεταραγμένοις ἐπεισπίπτοντες ῥᾷστα κατατροποῦνται». Πρβλ. Ἀτταλειάτην σ. 156 καὶ Δούκα ΚΓ' σ. 133.

[140] Ὁ Bertrandon de la Broquière (Voyage d'outre-mer, ἔκδ. Ch. Schéfer σ. 220) παρατηρεῖ ὅτι ἑκατὸν χριστιανοὶ στρατιῶται κάμουν περισσότερον θόρυβον παρὰ δέκα χιλιάδες ὀθωμανοί, ὅταν δίδεται τὸ σύνθημα τῆς ἐκκινήσεως. Αἱ βάσεις τοῦ στρατοῦ τούτου ἐτέθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀρχάν, ἕνα αἰῶνα πρὸ τοῦ γάλλου περιηγητοῦ.

Κατὰ τὸ 1328 οἱ Ὀθωμανοί, ἐπωφελούμενοι ἐκ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τῶν δύο Ἀνδρονίκων καὶ ἐκ τῆς ἀνωμάλου καταστάσεως, ἥτις ἐπεκράτει εἰς τὸ Αἰγαῖον συνεπείᾳ τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν[141], προσέτι δὲ γνωρίζοντες ὅτι οὐδὲν εἶχον νὰ φοβηθοῦν ἐκ τῆς Νικαίας ἢ τῆς Νικομηδείας, εἰσέβαλον διὰ τρίτην φορὰν εἰς τὴν Μεσοθυνίαν[142], καὶ μετέφερον οὕτω τὸ θέατρον τοῦ πολέμου πεντήκοντα μόλις χιλιόμετρα ἀπὸ τῆς ἕδρας τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ νέος βασι-

[141] Τὴν ἔκτασιν τῆς πειρατικῆς δράσεως τῶν τουρκικῶν ἐμιράτων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην μανθάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Μάρκου Grandenigo, ἀναφερομένης ὑπὸ τοῦ Μαρίνου Σανούδου (Bongars, Gesta Dei per Francos τ. 2 σ. 313). Γράφων ἐξ Εὐβοίας κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1328, ὁ Grandenigo λέγει ὅτι, ἐὰν δὲν ληφθῇ ἡ δέουσα πρόνοια, οἱ Τοῦρκοι, αὐξηθέντες κατὰ τρόπον ὄντως θαυμαστόν, θὰ γίνουν κύριοι τῆς Εὐβοίας καὶ τῶν λοιπῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Ἐν ἐπιστολῇ τοῦ 1325 ὁ Μαρῖνος Σανοῦδος ἀναφέρει «Turchos et alias gentes malas, quae per mare transeunt, per quosque principatus Amoreae et suorum subtitorum insulae graviter molestantur (Αὐτόθι τ. 2 σ. 292). Πρβλ. F. Kunstmann, «Studien über Marino Sanudo den älteren mit einem Anhange seiner ungedruckten Briefe», ἐν Abhandlungen der Historischen Classe der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften τ. 7 (1855) σσ. 743-744. Εἰς ἐπιδρομὴν τῶν Τούρκων κατὰ τῆς Μυτιλήνης, τῷ 1334, ἀναφέρεται ἐπιστολὴ τοῦ Γρηγορᾶ πρὸς Ἀλέξιον τὸν Φιλανθρωπηνόν, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ R. Guilland, Correspondance de Nicéphore Grégoras, Παρίσιοι 1927, σ. 167. Αἱ ἐπιδρομαί, ἐξακολουθοῦσαι, φθάνουν εἰς τὴν μεγαλυτέραν των ὀξύτητα περὶ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ' αἰῶνος. Κατὰ τὸ 1340 ὁ ναύαρχος Ἀπόκαυχος ἔλεγε πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν (Β' 38 σ. 537): «οἶσθα γὰρ ὡς ἤδη καὶ αὐτοὶ [οἱ Τοῦρκοι] στόλοις ὅλοις χρώμενοι, νήσους τε ἤδη ἐξηνδραποδίσαντο σχεδόν, καὶ πρὸς Θρᾴκην περαιούμενοι καὶ τὴν ἄλλην Μακεδονίαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ἑλλάδα καὶ Πελοπόννησον κακῶς ποιοῦσιν». Τὰ αὐτὰ περίπου καὶ ἐν ἐπιστολῇ τοῦ πάπα Κλήμεντος τοῦ ΣΤ' πρὸς τὸν δόγην τῆς Βενετίας (1345), δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ M. C. Faure, ἐν τῇ μελέτῃ του «Le Dauphin Humbert II à Venise et en Orient», ἐν Mélanges d'Archéologie et d'Histoire τ. 27 (1907) σ. 546. Πρὸς περιστολὴν τῆς ναυτικῆς δράσεως τῶν τούρκων ἡγεμόνων ἐπεχειρήθη ἡ ὑπὸ τὸν Οὐμβέρτον τὸν Β' σταυροφορία, περὶ ἧς βλ. Δ. Α. Ζακυθηνοῦ, Le Despotat Grec de Morée, Παρίσιοι 1932, σ. 92.

[142] Εἰς τὴν Μεσοθυνίαν οἱ Ὀθωμανοὶ ἐπέδραμον κατὰ τὸ 1301 καὶ κατὰ τὸ 1308, καὶ ἡ μὲν πρώτη αὐτῶν ἐπιδρομὴ συνδέεται μετὰ τῆς μάχης τοῦ Βαφέως, ἡ δὲ δευτέρα ἔφερεν αὐτοὺς μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Βοσπόρου.

λεὺς Ἀνδρόνικος ὁ Γ', ὁ ὁποῖος, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἀνέκαθεν ὑπεδείκνυε τὴν ἀνάγκην δραστικωτέρας πολιτικῆς κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν, ἀπεφάσισεν ἅμα τῇ ἀνόδῳ εἰς τὸν θρόνον ν' ἀναλάβῃ αὐτοπροσώπως τὸν κατ' αὐτῶν ἀγῶνα, ἐκστρατεύων πρὸς σωτηρίαν τῆς Νικαίας[143].

Ἀλλὰ πρὸ πάσης ἄλλης ἐνεργείας ἐθεώρησε σκόπιμον νὰ συνάψῃ εἰρήνην μετὰ τοῦ ἡγεμόνος τοῦ Καρασῆ καὶ μετὰ τῶν Βουλγάρων[144]. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπέπλευσεν εἰς Κύζικον ὑπὸ τὸ πρόσχημα ὅτι μεταβαίνει πρὸς προσκύνησιν τῆς ἀχειροποιήτου εἰκόνος τῆς Παναγίας ἐν Ἀρτάκῃ. Οὕτω, καθίσταται προφανὲς ὅτι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἤθελε νὰ τηρήσῃ τὰς κινήσεις του μυστικὰς διὰ νὰ καταλάβῃ τὸν Ὀρχὰν ἀπροετοίμαστον. Ἐξ Ἀρτάκης ἔφθασεν εἰς Πηγὰς ἔνθα, κατόπιν προγενεστέρας συνεννοήσεως, προσῆλθεν ὁ τοῦ Καρασῆ ἄρχων Ντεμὶρ-χὰν[145] (ὁ τῆς Φρυγίας ἄρχων Ταμηρχάνης, παρὰ τῷ Καντακουζηνῷ) καὶ συνήφθη συνθήκη φιλίας καὶ μὴ ἐπιθέσεως. Συνθήκη εὐρυτέρας ἐκτάσεως, ἰσοδυναμοῦσα πρὸς συμμαχίαν κατὰ τῆς Σερβίας, ὑπῆρχεν ἤδη μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων Μιχαὴλ τοῦ Γ', τὸν ὁποῖον ὁ Ἀνδρόνικος συνήντησεν ἔν τινι χωρίῳ καλουμένῳ Κρημνοί, μεταξὺ Σωζοπόλεως καὶ Ἀγχιάλου.

Κατόπιν τῶν διπλωματικῶν τούτων ἐπιτυχιῶν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Γ' παρεσκευάσθη διὰ τὴν ἐκστρατείαν. Τὸν Μάϊον τοῦ 1329 συνελέγησαν στρατεύματα ἐσπευσμένως καὶ μόνον ἐκ τῶν πλησιεστέρων ἐπαρχιῶν, ἵνα ἐξασφαλισθῇ ὅσον ἔνεστιν ἡ μυστικότης. Συγκεντρωθέντα εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, μετεκομίσθησαν εἰς τὸ Σκουτάριον, ἔναντι τοῦ Βυζαντίου[146]. Ὁ βασιλεὺς ἐκάλεσεν εἰς συνεργασίαν τὸν διοικητὴν τῆς Μεσοθυνίας πρωτοκυνηγὸν Κοντοφρὲ[147], ὅστις, κατὰ

[143] Γρηγορᾶς Θ' 9 (τ. 1 σ. 433).

[144] Καντακουζηνὸς Β' 5 (τ. 1 σ. 339-341).

[145] Ἀβάσιμον τυγχάνει τὸ ὑπὸ τοῦ Jorga γραφόμενον (Geschichte τ. 1 σ. 164) ὅτι ὁ Ντεμὶρ-χὰν ἦτο ὑποτελὴς εἰς τὸν Ὀσμὰν καὶ συγχρόνως μέλος τοῦ ὀσμανικοῦ οἴκου.—Περὶ τῶν ἡγεμόνων τοῦ Καρασῆ ἀξία λόγου εἶναι ἡ σύντομος μελέτη τοῦ J. H. Mordtmann, «Über das türkische Fürstengeschlecht der Karasi in Mysien», ἐν Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Classe, 1911, σσ. 2-7.

[146] Καντακουζηνὸς Β' 6 (τ. 1 σ. 342).

[147] Τὸν Κοντοφρὲ τοῦτον ὁ Jorga (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 165) θεωρεῖ ὡς ἕνα τῶν Καταλάνων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἦλθεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν μὲ τὴν Καταλανικὴν Ἑταιρείαν, διότι ἡ οἰκογένεια Κοντοφρὲ εἶναι γνωστὴ ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βατάτζη, ὅτε ἀναφέρεται ὁ ναύαρχος καὶ δοὺξ τοῦ θέματος τῶν Θρακησίων Μανουὴλ ὁ Κοντοφρὲ (Ἀκροπολίτης, ἔκδ. Heisenberg, σσ. 59, 66. Acta et diplomata graeca τ. 4 σ. 249, 250, 252. Πρβλ. Dölger, Regesten, ἀρ. 1769 καὶ 1770, 3ον τεῦχος σ. 18).

τὴν μαρτυρίαν τοῦ Καντακουζηνοῦ[148], ἐθεωρεῖτο ἔμπειρος εἰς τοὺς κατὰ τῶν Τούρκων πολέμους. Εἰς αὐτόν, ἴσως, πρέπει ν' ἀποδοθῇ τὸ ἔργον τῆς ἐκκαθαρίσεως τοῦ ἐδάφους ἀπὸ τοὺς ὀθωμανοὺς ἐπιδρομεῖς, οἵτινες περὶ τὸ 1308 εἶχον φθάσει μέχρι τῶν φρουρίων τοῦ Ἱεροῦ καὶ τοῦ Ἀετοῦ. Ὁ ἀνὴρ οὗτος προέτρεψε τὸν βασιλέα νὰ σπεύσῃ διὰ νὰ προλάβῃ τοὺς Ὀθωμανοὺς προτοῦ ἀποσυρθοῦν εἰς τὰ ὀρεινότερα, κατὰ τὴν νομαδικὴν αὐτῶν συνήθειαν. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ὀθωμανοί, πληροφορηθέντες τὰς προετοιμασίας τῶν ἡμετέρων, συνεπτύχθησαν καὶ ὠργανώθησαν ἐπὶ ἀνωμάλου ἐδάφους καταλληλοτάτου καὶ διὰ τὴν ἄμυναν τοῦ πεζικοῦ των καὶ διὰ τὰς αἰφνιδιαστικὰς ἐπελάσεις τοῦ ἱππικοῦ. Ὁ Ὀρχάν, λέγει ὁ Καντακουζηνός, ἐστήριζε περισσοτέρας ἐλπίδας ἐπὶ τοῦ ὀχυροῦ τῆς τοποθεσίας ταύτης παρὰ ἐπὶ τῶν δυνάμεών του. Τὰς δυνάμεις ταύτας ὁ Γρηγορᾶς ὑπολογίζει εἰς ὀκτακισχιλίους περίπου ἄνδρας, ἐνῷ, κατὰ τὸν αὐτὸν ἱστορικόν, οἱ Βυζαντινοὶ διέθετον δύο χιλιάδας ἐκλεκτοὺς μαχητὰς καὶ τὸ ὑπόλοιπον καὶ πλεῖστον μέρος τῆς στρατιᾶς ἀπετέλουν «ἀγοραῖοί τινες καὶ βάναυσοι καὶ δῆλοι ὄντες κιβδηλεύσειν τὴν μάχην», ἄνδρες οἵτινες ἐσκέπτοντο περὶ φυγῆς προτοῦ ἔλθουν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἐχθροῦ[149]. Προφανῶς ἡ σπουδή, μὲ τὴν ὁποίαν ἐγένετο ἡ συλλογὴ τῶν στρατευμάτων, ἐξηγεῖ τὴν κατωτερότητα τοῦ ποιοῦ των.

Αἱ δυνάμεις τοῦ Ἀνδρονίκου, διανύσασαι δύο ἡμερῶν δρόμον, ἔφθασαν ἐν ὄψει τοῦ ἐχθροῦ τὴν τρίτην ἡμέραν. Διενυκτέρευσαν ἐν Πελεκάνῳ (παρὰ τὸν σημ. Μάλτεπε), ἔνθα εἶχε τὴν ἕδραν του ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐπιχειρήσεων διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Νικαίας ὑπὸ τῶν Σταυροφόρων τῷ 1097. Ἐκεῖ συνεκροτήθη στρατιωτικὸν συμβούλιον καὶ ἀπεφασίσθη ὅπως μὴ παρακινδυνεύσουν ἔμπροσθεν τῶν ὀθωμανικῶν θέσεων, περιοριζόμεναι εἰς ἁπλῆν ἐπίδειξιν καί, ἐὰν μὲν οἱ Ὀθωμανοὶ κατέλθουν εἰς μάχην, νὰ πολεμήσουν, ἐὰν δὲ ὄχι, νὰ ἐπανακάμψουν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Συμφώνως πρὸς τὸ σχέδιον τοῦτο, τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης,

[148] Ὁ Καντακουζηνὸς εἶναι μὲν πολυτιμοτάτη πηγὴ διὰ τὴν μάχην τοῦ Πελεκάνου διότι εἶναι αὐτόπτης μάρτυς, ἀλλὰ πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται μετ' ἐπιφυλάξεως. Εἰς τὴν ἐκτενῆ περιγραφὴν τῆς μάχης (Β' 6-8, τ. 1 σσ. 341-363) ἐνίοτε ὑπάρχουν χωρία ἀπαιτοῦντα περισσοτέραν διασάφησιν, τὰ ἐλατήρια τῶν πράξεων τοῦ συγγραφέως δὲν ἀποκαλύπτονται πάντοτε, καὶ γενικῶς ἀποκομίζει τις τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ συγγραφεὺς θέλει ν' ἀποκρύψῃ ὡρισμένα πράγματα. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν οἱ ἄλλοι ἱστορικοὶ εἶναι ἀσυγκρίτως λακωνικώτεροι: Γρηγορᾶς Θ' 9 (τ. 1 σσ. 433-437), Φραντζῆς Α' 7 σσ. 41-43, Χαλκοκονδύλης Α' 11 σ. 23, ἔκδ. Βόννης.

[149] Γρηγορᾶς Θ' 9 (τ. 1 σ. 433).

ὁ βυζαντινὸς στρατὸς παρετάχθη ὡς εἰς μάχην, τὸ αὐτὸ δὲ ἔπραξε καὶ ὁ Ὀρχάν. Οὗτος ἔλαβε θέσιν ἐπὶ ὑψηλῆς τοποθεσίας, ὁπόθεν περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τριακοσίων ἐκλεκτῶν ἱπποτοξοτῶν ἔδωσε τὸ σύνθημα τῆς ἐνάρξεως, βάλλων κατὰ τῶν ἡμετέρων. Μέρος τοῦ στρατοῦ του εἶχε καταλάβει ἄλλα ἐπίκαιρα σημεῖα, ἐνῷ ἕτερον μέρος ἐκρύβη εἰς τὰς πλησίον χαράδρας διὰ νὰ ἐπιτεθῇ ἐξ ἐνέδρας, ἐὰν οἱ Βυζαντινοὶ ἐπλησίαζον. Κατὰ τὰς γενικὰς αὐτῆς γραμμάς, ἡ τακτικὴ τῶν δυνάμεων τοῦ Ὀρχὰν ἦτο ἡ παλαιόθεν ἐφαρμοσθεῖσα ὑπὸ τοῦ πατρός του. Ὡς εἴπομεν ἤδη, συνίστατο ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸ νὰ ἐπέρχωνται αἰφνιδιαστικῶς κατὰ τοῦ ἀντιπάλου, ὁρμητικοὶ καὶ ἀκάθεκτοι, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ νὰ ἀποφεύγουν τὰς ἐκ τοῦ συστάδην συμπλοκάς, νὰ βάλλουν κατὰ τῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων φεύγοντες, καὶ νὰ ἐπιπίπτουν καὶ πάλιν, εὐθὺς ὡς οὗτοι ὑπεχώρουν ἢ ἐστρατοπέδευον.

Ὁ βασιλεὺς συνεκέντρωσε καὶ αὐτὸς τοὺς ἐκλεκτούς του ἀνερχομένους ἐπίσης εἰς τριακοσίους, καθ' ἃ λέγει ὁ Καντακουζηνός, καὶ ἐξεφώνησεν, ὡς συνήθως, τὸν πρὸ τῆς μάχης λόγον: «γίνεσθε δὴ ἄνδρες ἀγαθοὶ καὶ τὴν καταπεσοῦσαν δόξαν τῶν προγόνων ἀνορθώσατε... ἀγωνιζόμεθα ὑπὲρ ἐλευθερίας καὶ τῆς οἰκείας ἕκαστος πατρίδος ...». Ἐπηκολούθησεν ἡ ἔφοδος τῶν Βυζαντινῶν, ἥτις, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἠνάγκασε τοὺς Ὀθωμανοὺς νὰ τραποῦν εἰς φυγήν. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ φυγὴ αὐτὴ νὰ εἶχεν ὑπολογισθῇ ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ Ὀρχάν, ἐπιζητοῦντος νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν εἰρημένην τακτικήν· διότι μετ' ὀλίγον οἱ Βυζαντινοὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ παύσουν τὴν καταδίωξιν διὰ νὰ ἀνασυγκροτηθοῦν καὶ νὰ προσλάβουν ἐπικουρίας.

Μετὰ ταῦτα, τὰ στρατεύματα τοῦ Ἀνδρονίκου ἐπεχείρησαν καὶ δευτέραν ἐπίθεσιν. Οἱ Τοῦρκοι ἀντέστησαν γενναίως, ἀλλ' ἔσχον νέας ἀπωλείας καὶ ἀπεσύρθησαν εἰς τὰς ὀχυρὰς αὐτῶν θέσεις. Ἡ μάχη ὅμως ἐσυνεχίσθη ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀναπαύλας. Διῃρημένοι εἰς μικρὰς ὁμάδας, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ὀθωμανῶν, οἱ ἡμέτεροι ἐξηκολούθησαν ἐπιτιθέμενοι μέχρις ὅτου ἡ κόπωσις ἤρχισε νὰ καταβάλλῃ τὰς δυνάμεις των, ὡς λέγει ὁ Γρηγορᾶς. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Ὀρχὰν ἐξαπέλυσε τὴν μεγάλην του ἐπίθεσιν. Αἱ δυνάμεις αἱ διατελοῦσαι ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ μεγάλου ἑταιρειάρχου Ἐξωτρόχου εἰς τὰς ὁποίας ἔλαχε τὸ βαρύτερον μέρος τῆς βυζαντινῆς ἐπιθέσεως, τεθεῖσαι ἐκτὸς μάχης, ἀντικατεστάθησαν δι' ἑτέρων ὑπὸ τὸν Μανουὴλ Τάγαριν, μέγαν στρατοπεδάρχην. Περὶ τὴν δείλην συνήφθη μάχη πεισματώδης, εἰς ἣν μετέσχον δυνάμεις μεγαλύτεραι, ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησιν τοῦ βασιλέως, ἔχοντος ὡς ὑπαρχηγοὺς εἰς μὲν τὸ ἀριστερὸν κέρας τὸν Ἰωάννην Ἄγγελον, εἰς δὲ τὸ δεξιὸν τὸν

Καντακουζηνόν. Ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν τελευταῖον τοῦτον, ἡ νίκη τῶν Βυζαντινῶν ἦτο πλήρης διότι οἱ Ὀθωμανοὶ κατεδιώχθησαν σχεδὸν μέχρι τῶν ποδῶν τοῦ Ὀρχάν, φονευθέντων 150 ἐξ αὐτῶν, ἐνῷ ἐκ τῶν Βυζαντινῶν οὐδεὶς ἀπέθανεν, μόνον ὀλίγοι ἐτραυματίσθησαν.

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο λήγει ἡ πρώτη φάσις τῆς μάχης, διότι ὁ βασιλεὺς ἀπέσυρε τὰ στρατεύματά του φρονῶν ὅτι δὲν ἦτο λυσιτελὲς νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ λόφου τοῦ Ὀρχάν. Οὕτω εἰς διάστημα μιᾶς ἡμέρας, τὸ μόνον τὸ ὁποῖον κατώρθωσεν ὁ Ὀρχὰν ἦτο νὰ παρασύρῃ τοὺς Βυζαντινοὺς εἰς ἐπιθέσεις ἐπὶ δυσχεροῦς ἐδάφους, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἐπέφερε τὴν κόπωσίν των.

Οἱ ἀριθμοὶ τῶν ἀπωλειῶν, ὡς ἀναγράφονται ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ, δὲν δύνανται νὰ μὴ προξενήσουν κατάπληξιν. Καθ' ὅλην τὴν μέχρι τοῦδε μάχην, λέγει ὁ Καντακουζηνός, ἔπεσαν ὑπὲρ τοὺς τετρακοσίους Ὀθωμανοὶ καὶ εἷς μόνον Ἕλλην. Ὁ ἀριθμὸς τῶν τραυματιῶν δὲν ἀναφέρεται, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Καντακουζηνοῦ συνάγομεν ὅτι ἦτο κατὰ πολὺ μεγαλύτερος εἰς τὰς τάξεις τοῦ Ὀρχὰν παρὰ εἰς τὰς τοῦ Ἀνδρονίκου. Ἐὰν ἡ μάχη ἦτο τόσον κραταιὰ καὶ τὸ πολεμικὸν μένος τόσον δριμὺ ἑκατέρωθεν, ὅσον ὁ Καντακουζηνὸς θέλει νὰ πιστεύσωμεν, τότε οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι φαίνονται λίαν ἀπίθανοι. Ἐὰν ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπωλειῶν εἶναι ἀκριβής, τότε εὐκόλως συμπεραίνομεν ὅτι δὲν ἐπρόκειτο περὶ κραταιᾶς μάχης, ἀλλ' ἁπλῶς περὶ ἀκροβολισμῶν, κατὰ τοὺς ὁποίους οὐδεὶς ἐκ τῶν ἀντιπάλων ἔσχεν ἀξιόλογον ἐπιτυχίαν. Οἱ τετρακόσιοι νεκροὶ τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προήρχοντο ἐκ τῶν ἐφίππων προσκόπων, τῶν ἀκιντζῆ, τῶν ὁποίων ὁ προορισμὸς ἦτο νὰ ἐπισύρουν τὰ πρῶτα βέλη τοῦ ἐχθροῦ καὶ νὰ δημιουργήσουν σύγχυσιν εἰς τὰς τάξεις του. Διὰ τοὺς Ὀθωμανοὺς δὲν εἶχε μεγάλην σημασίαν πόσοι ἐκ τῶν ἱππέων τούτων ἀπέθνησκον. Ἐὰν πάλιν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Καντακουζηνὸς ἀποκρύπτει τὰς ἀπωλείας του, τότε ἔχομεν τὴν μαρτυρίαν τοῦ πλέον ἀμερολήπτου Νικηφόρου Γρηγορᾶ, λέγοντος ὅτι κατὰ τὸ τέλος τῆς ἡμέρας τὸ βυζαντινὸν στράτευμα εἰς οὐδὲν ὑπελείπετο τοῦ ὀθωμανικοῦ, ἀλλ' ἐμάχετο γενναίως, ἀποκροῦον τὰς ἐπιθέσεις ἐπιτυχῶς. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, πῶς δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν περαιτέρω διαγωγὴν τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ τοῦ συμβούλου του Καντακουζηνοῦ;

Ἐνῷ ἡ πλάστιγξ δὲν εἶχε κλίνει ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης παρατάξεως καὶ αἱ ἐλπίδες τῶν Βυζαντινῶν δὲν εἶχον ἐκλείψει, συνεκλήθη καὶ δευτέρα πολεμικὴ σύσκεψις, ἥτις ἀπεδέχθη τὴν πρότασιν τοῦ Καντακουζηνοῦ ὅπως τὰ στρατεύματα συγκεντρωθοῦν νύκτωρ καὶ ἀναχωρήσουν τὴν πρωίαν διὰ τὴν Πόλιν. Τίς ἦτο ὁ λόγος τῆς ἐσπευσμένης ὑποχωρήσεως; Ἐὰν ὁ Ὀρχὰν εἶχεν ἡττηθῆ, ὡς ἰσχυρί-

ζεται ὁ Καντακουζηνός, διατὶ ἐθεωρεῖτο τόσον ἐπικίνδυνος; Ἐὰν πάλιν, γνωρίζοντες ὅτι ὁ Καντακουζηνὸς μεροληπτεῖ ὑπὲρ τῶν ἡμετέρων, παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ὀρχὰν οὔτε ἐνικήθη οὔτε ἐνίκησε, πῶς νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἐκ τοῦ ἀγῶνος ἀποχώρησιν τῶν Βυζαντινῶν; Βεβαίως συμφώνως πρὸς τὴν γνωστὴν τακτικήν του, ὁ Ὀρχὰν ἠδύνατο ν' ἀποστέλλῃ τοὺς ἱππεῖς του εἰς μικρὰς ὁμάδας καὶ νὰ παρενοχλῇ τὴν βυζαντινὴν στρατιὰν ἐπιπίπτων ἀπροσδοκήτως ἐκεῖ ὅπου δὲν ἀνεμένετο. Ἀλλ' ἀφοῦ οἱ Βυζαντινοὶ ἀπέκρουσαν ἐπιτυχῶς, καὶ μάλιστα ἄνευ σοβαρῶν ἀπωλειῶν, τὰς ὀθωμανικὰς δυνάμεις, μετερχομένας τὴν αὐτὴν πάντοτε τακτικήν, ἡ πιθανότης αὕτη δὲν ἦτο ἱκανὴ ν' ἀναγκάσῃ ἄνδρας ὡς ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Γ' καὶ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς νὰ μεταβάλουν γνώμην ἀποτόμως καὶ νὰ ἀπέλθουν ἄπρακτοι μετὰ τοσαύτης σπουδῆς.

Ἐκ τῆς προγενεστέρας αὐτῶν δράσεως προκύπτει ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι δὲν ἐστεροῦντο πολεμικῶν ἀρετῶν ἢ πείρας περὶ τὰ στρατιωτικά. Ὁ σκοπὸς τῆς ἐκστρατείας δὲν ἦτο ν' ἀνταλλάξουν διαξιφισμοὺς μετὰ τοῦ Ὀρχὰν καὶ ν' ἀποχωρήσουν ἐν μέσοις πράγμασιν, ἀλλὰ νὰ σώσουν τὴν Νίκαιαν. Ἐὰν φοβούμενοι ἐπίθεσιν ἐκ τῶν νώτων δὲν ἐθεώρουν σκόπιμον νὰ παρακάμψουν τὸν Ὀρχὰν διεισδύοντες πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς Νικομηδείας καὶ τῆς Νικαίας, ἢ ἐὰν δὲν εἶχον πρόχειρα πλοῖα νὰ μεταβιβάσουν τὰ στρατεύματά των εἰς τὴν ἀπέναντι ἀκτὴν τῆς Βιθυνίας παρὰ τὴν Κιβωτὸν ἢ τὰς Πύλας, ἠδύναντο τοὐλάχιστον νὰ ἐπιχειρήσουν καὶ δευτέραν κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν ἐπίθεσιν, ἐφ' ὅσον μάλιστα ὁ στρατός των δὲν εἶχεν ὑποστῆ σοβαρὰς ἀπωλείας. Ἢ ἄλλως, ἠδύναντο νὰ μετακαλέσουν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὰ πλοῖα, διὰ τῶν ὁποίων διέσχισαν τὸν Βόσπορον, καὶ ν' ἀποβιβασθοῦν εἰς τὴν ἀντίπεραν βιθυνικὴν ἀκτήν, ὁπόθεν εἴτε νὰ σπεύσουν πρὸς βοήθειαν τῆς Νικαίας, ὅπου ἤθελον φθάσει πολὺ πρὸ τοῦ Ὀρχάν, εἴτε ν' ἀναγκάσουν αὐτὸν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς θέσεις του καὶ νὰ συνάψῃ μάχην καὶ μάλιστα ἐπὶ ἐδάφους καταλληλοτέρου διὰ τὰς βυζαντινὰς δυνάμεις.

Ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἔπραξαν. Πλὴν «παιανίσαντες ὡς ἐπὶ νίκῃ» ἀπεσύρθησαν ὁριστικῶς τῆς μάχης. Ἦτο ἡ πρώτη καὶ τελευταία φορὰ καθ' ἣν αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων ἔλαβε τὰ ὅπλα κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν χάριν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Καὶ χωρὶς νὰ ὑποστῇ συντριπτικὴν ἧτταν ἐγκατέλειψε τὸν ἀγῶνα[150].

---

[150] Ἀτελῶς ἀφηγεῖται τὰ τῆς μάχης ὁ E. Pears, Cambridge Medieval History τ. 4, ἔκδ. 1923 σ. 662, ἔκδ. 1936 σ. 661. Ὁ Ἀνδρόνικος — λέγει — συνήντησε τὸν Ὀρχὰν εἰς τὸν Πελεκάνον καὶ τὸν ἐνίκησε. Κατὰ τὴν ἀναχώρησιν, ὅμως, τῶν βυζαντινῶν στρατευμάτων, οἱ Ὀθωμανοὶ παρέσυραν εἰς μάχην τοὺς ἡμετέρους, ἐπροξένησαν πανωλεθρίαν εἰς τὰς τάξεις των, κλπ.—Ἐν

Δυστυχῶς ὁ Καντακουζηνὸς ἂν καὶ πλουσιώτατος εἰς λεπτομερείας, ὑστερεῖ εἰς τὸ αἰτιολογικὸν μέρος τῆς ἱστορίας του, διότι πρωτίστως θέλει νὰ δικαιολογήσῃ τὰς πράξεις αὐτοῦ καὶ τῶν συνεργατῶν του. Ὁ δὲ Γρηγορᾶς οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῶν πολεμικῶν συμβουλίων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ληφθεισῶν ἀποφάσεων. Διὰ τοῦτο παραμένει ἄδηλον διὰ ποῖον λόγον ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ διατάξῃ τὴν πρὸς τὴν Πόλιν ὑποχώρησιν. Εἴτε παραδεχόμενοι ὅτι αἱ ἀπώλειαι τῶν ἡμετέρων ἦσαν μεγαλύτεραι ὅσων ἀναφέρει ὁ Καντακουζηνός, εἴτε ὅτι ἐπεκράτησεν ἡ ἀφελὴς ἄποψις, ὡς συνάγει τις ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὅτι ἀρκετὰ διεπράχθησαν κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν εἰς τὰς δύο ἐπιθέσεις καὶ συνεπῶς οἱ ἡμέτεροι ἠδύναντο ν' ἀπέλθουν ἱκανοποιημένοι ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, πάντως ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ἀπόφασις τῆς ἐπανόδου εἰς Κωνσταντινούπολιν ἦτο ἀδικαιολόγητος. Ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἦτο ἡ ἐκδίωξις τοῦ Ὀρχὰν καὶ ἡ ἐνίσχυσις τῆς Νικαίας, πᾶσα δὲ παρέκκλισις ἀπὸ τοῦ σκοποῦ τούτου, ἐὰν δὲν ἦτο ἀποτέλεσμα ἥττης, ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἐγκατάλειψιν τοῦ ἀγῶνος.

Ἡ δευτέρα φάσις τῆς μάχης συνίσταται εἰς ἐπιθέσεις τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τῶν ὑποχωρούντων ἡμετέρων, μέχρι τῆς στιγμῆς τῆς πλήρους διαλύσεως. Ἐχθρικὰ ἀποσπάσματα ἐνήργουν συνεχεῖς αἰφνιδιασμούς, ἐνῷ οἱ ἡμέτεροι εὑρίσκοντο ἐν πορείᾳ. Κατ' ἀρχὰς ἀντεπετέθησαν κατὰ τῶν Ὀθωμανῶν μόνον «νέοι τινὲς καὶ δυσκάθεκτοι ταῖς ὁρμαῖς» ἀλλὰ μετ' ὀλίγον συνεπλάκη ὁλόκληρον τὸ στράτευμα. Ὁ βασιλεὺς ἐτραυματίσθη ἐλαφρῶς εἰς τὸν μηρὸν διὰ βέλους καὶ ὁ Καντακουζηνὸς διέτρεξε τὸν ἔσχατον κίνδυνον, φονευθέντος τοῦ ἵππου του. Ἐκ τούτων εἰκάζομεν ὅτι ἀμφότεροι δὲν ἐζήτουν ν' ἀποφύγουν τοὺς κινδύνους. Ἐπίσης διεκρίθησαν κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμὴν ὁ βουλγαρικῆς καταγωγῆς Σεβαστόπουλος καὶ οἱ ἱππεῖς του. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν ἡ παλαιὰ τῶν Τούρκων τακτικὴ καὶ οἱ ἱππεῖς τοῦ Ὀρχὰν ἐπροξένησαν γενικὴν σύγχυσιν καὶ σοβαρὰς ἀπωλείας. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Γ' εἰδοποίησε τὸν πρωτοστράτορα νὰ ἔχῃ πλοῖα ἕτοιμα εἰς τὸν Βόσπορον διὰ νὰ ἐπιβιβασθῇ τὸ στράτευμα, ἐνῷ πράκτορες τοῦ ἐκθρονισθέντος πάππου του διέδιδον ὅτι ὁ βασιλεὺς τραυματισθεὶς βαρέως εὑρίσκετο εἰς

πρώτοις, δὲν ἐπρόκειτο περὶ δύο χωριστῶν μαχῶν, ἀλλὰ περὶ δύο φάσεων τῆς αὐτῆς μάχης. Αἱ δύο αὗται φάσεις ἐξειλίχθησαν συμφώνως πρὸς τὸ ὀθωμανικὸν σχέδιον, κατὰ τὴν γνωστὴν τακτικήν, μὲ ἐπιθέσεις τῶν ἀκιντζῆ καὶ ὕστερον τῶν σπαχῆ καὶ τῶν πεζῶν. Κατὰ δεύτερον λόγον, ὁ Ἀνδρόνικος δὲν ἐνίκησε. Καὶ τοῦτο διότι, μετὰ τὴν λῆξιν τῆς πρώτης φάσεως, ὁ Ὀρχὰν παρέμεινεν εἰς τὰς θέσεις του καὶ ἦτο κύριος τῆς καταστάσεως, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ δὲν ἐξετέλεσαν τοὺς ἀντικειμενικούς των σκοπούς.

τὰ πρόθυρα τοῦ θανάτου[151]. Ἐκ τῆς διαδόσεως ταύτης ἐπροξενήθη πανικός· ὁ στρατὸς ἀπῄτει τὴν ἄμεσον ἐπάνοδόν του εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν· συγχρόνως ὀθωμανικαὶ δυνάμεις παρηκολούθουν αὐτὸν καθ' ὅλην τὴν νύκτα, προσβάλλουσαι τὰ νῶτα καὶ τὰς πλευράς του. Ἐν τῷ μεταξύ, ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Γ', κατόπιν ματαίας προσπαθείας νὰ συγκρατήσῃ τὸν πανικὸν καὶ τὴν διαρροήν, ἀνεχώρησε κρυφίως διὰ τὴν Πόλιν, ἂν καὶ τόσον ὁ Καντακουζηνὸς ὅσον καὶ ὁ Γρηγορᾶς λέγουν ὅτι τὸ τραῦμά του δὲν ἦτο σοβαρόν.

Τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στρατοῦ ἐζήτησε προστασίαν ἐντὸς τῶν τειχῶν τεσσάρων ὀχυρῶν ἐπὶ τῶν ἀκτῶν τῆς Προποντίδος—εἰς τὴν Φιλοκρήνην, εἰς Νικητιάτου, εἰς Δακίβυζαν καὶ εἰς τὸ Ριτζίου. Συγχρόνως ὅμως ἐκυκλοφόρουν μετὰ μεγαλυτέρας ἐπιτάσεως αἱ φῆμαι περὶ τοῦ τραυματισμοῦ, τοῦ θανάτου ἢ τῆς φυγῆς τοῦ βασιλέως καὶ ὁ πανικὸς ἐλάμβανε ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν εὐρυτέρας διαστάσεις. Εἰς τὸν πανικὸν τοῦτον ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς καὶ ὁ ἀκολουθῶν αὐτὸν Γεώργιος Φραντζῆς ἀποδίδουν τὴν ὁλοσχερῆ κατάρρευσιν τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ. Πολλοί, λέγει ὁ Γρηγορᾶς, κατεπατήθησαν καὶ κατεπνίγησαν προσπαθοῦντες νὰ ἐπιβιβασθοῦν πλοιαρίων, ἄλλοι δὲ πηδῶντες ἀπὸ τὰ τείχη εὕρισκον τὸν θάνατον. Κατὰ τὸν αὐτὸν ἱστορικόν, ὁ Ὀρχὰν εἶχε καταλάβει τὰ καιριώτερα σημεῖα τῶν πρὸς τὴν Πόλιν ὁδῶν καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἡττημένοι ἐπίστευσαν ὅτι ἡ μόνη των σωτηρία ἦτο ἡ διὰ θαλάσσης φυγὴ καὶ συνωθοῦντο σπεύδοντες πρὸς τὰ ἀνεπαρκῆ παρὰ τὴν ἀκτὴν πλοιάρια. Ὁ Ὀρχὰν παρακολουθῶν τοὺς ἡμετέρους, προκατέλαβε τὴν ἑπομένην πρωίαν μέρος τῶν ὑποχωρούντων, ἔξωθι τῆς Φιλοκρήνης, καὶ κατήγαγε κατ' αὐτῶν νίκην συντριπτικήν. Μεταξὺ τῶν πεσόντων συγκαταλέγονται δύο ἀνεψιοὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ, ὁ Μανουὴλ Ταρχανειώτης καὶ ὁ Νικηφόρος Καντακουζηνός, καὶ ὁ μέγας ἑταιρειάρχης Ἐξώτροχος. Τὰ ὑπολείμματα τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, συγκεντρωθέντα πλησίον τῆς Φιλοκρήνης, ἐπορεύθησαν εἰς τὸ Σκουτάριον, ὁπόθεν ἐπεραιώθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Εἰς ὀλίγην ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς ἀτυχοῦς μάχης ἵστατο τὸ φρούριον τῆς Δακιβύζης, ἔνθα διῆλθε τὸν βίον του ἐν σκοτείᾳ καὶ ἐν εἱρκτῇ ὁ Ἰωάννης ὁ Δ' Λάσκαρις, τὸν ὁποῖον ὁ ἱδρυτὴς τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Παλαιολόγων ὑπούλως καὶ ἀδίκως ἐξεθρόνισε διὰ νὰ καταλάβῃ τὴν ἀρχήν, ἥτις τοσαῦτα δεινὰ ἐπεσώρευσε κατὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐὰν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Γ' ἀνεπόλει τὸ παρελθὸν—ὅπως ἔπραξεν ἄλλοτε ὁ ὁμώνυμος πάππος του, ὅστις ἔφθασε μέχρι

---

[151] Καντακουζηνὸς Β' 8 (τ. 1 σ. 359).

τῶν τόπων τούτων ἵνα παραμυθήσῃ τὸν ἀτυχῆ Ἰωάννην[152]—ἤθελεν ἴσως ἀναμνησθῆ τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας ὁ ἀρχηγὸς τῆς δυναστείας Μιχαὴλ ὁ Η' διὰ τῆς ἀστόχου πολιτικῆς του προητοίμασε τὴν ὑποταγὴν τῆς Βιθυνίας εἰς τοὺς Ὀσμανίδας.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ μάχη τοῦ Πελεκάνου, διαρκέσασα ἐν περίπου εἰκοσιτετράωρον κατ' Ἰούνιον[153] τοῦ 1329, καὶ οὕτω ἔληξεν ἡ τελευταία προσπάθεια τῶν Παλαιολόγων νὰ ἐκδιώξουν τοὺς Ὀθωμανοὺς ἐκ τῆς Βιθυνίας. Τὸ Βυζάντιον εἶχε διαπράξει τὸ σφάλμα νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτοὺς πρῶτον νὰ ἐγκατασταθοῦν ὁριστικῶς καὶ δεύτερον νὰ καταλάβουν τὴν Προῦσαν, ἥτις, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἑδραίωσιν τοῦ κράτους των. Ἐὰν τὸ Βυζάντιον ἐνήργει ἐγκαίρως, κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Νέου, αἱ πιθανότητες νὰ νικήσῃ τὰς ὀθωμανικὰς δυνάμεις θὰ ἦσαν βεβαίως μεγαλύτεραι. Ἀφοῦ αἱ ὀλιγάριθμοι δυνάμεις τοῦ μοναχοῦ Ἱλαρίωνος κατώρθωσαν νὰ ἀπωθήσουν τοὺς Ὀθωμανοὺς ἐκ τοῦ τμήματος τῆς παραλίας τοῦ Κιανοῦ κόλπου, θὰ ἠδύνατό τις εὐλόγως νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι ἡ ἀποστολὴ τακτικῶν στρατευμάτων καὶ ἡ κατανομὴ αὐτῶν εἰς τὰ ἐπίκαιρα σημεῖα τῆς Βιθυνίας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμποδίσῃ τὴν πρὸς βορρᾶν ἐπέκτασιν τῶν Ὀθωμανῶν ἢ τοὐλάχιστον νὰ ἐπιβραδύνῃ ταύτην ἐπὶ πολύ. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ εἰρήνευσις τῆς ὑπαίθρου ἤθελεν ἐπιφέρει τὴν βελτίωσιν τῶν συγκοινωνιῶν καὶ ἡ Προῦσα, ἡ Νίκαια καὶ αἱ ἄλλαι πόλεις ἤθελον ἐπανεύρει τὴν προτέραν αὐτῶν ἀκμήν. Πλὴν τούτου, ἡ ἀποκατάστασις τῶν συγκοινωνιῶν ἤθελε θέσει τέρμα εἰς τὴν πνευματικὴν ἀπομόνωσιν τῆς Βιθυνίας, τὸ δυσάρεστον παρελθὸν καὶ αἱ πολιτικαὶ διχόνοιαι τοῦ προηγουμένου αἰῶνος θὰ ἐλησμονοῦντο καὶ ἡ ἑλληνικωτάτη αὕτη ἄκρα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δὲν θὰ εἶχε τότε ἀπολεσθῆ. Ἴσως δὲ νὰ ἤλλαζε καὶ ὁλόκληρος ὁ ροῦς τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας.

Ἀλλὰ διὰ νὰ γίνουν ταῦτα, ἡ Βιθυνία ἔπρεπε νὰ μετατραπῇ εἰς μόνιμον στρατόπεδον πρὶν ἡ Προῦσα περιέλθῃ εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ὀθωμανῶν. Μία βυζαντινὴ νίκη, ὁσονδήποτε συντριπτικὴ καὶ ἂν ἦτο, δὲν θὰ ἐπέφερε τὴν ὁλοσχερῆ καταστροφὴν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Τὸ κράτος τοῦτο, τὸ ὁποῖον διετηρήθη καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς καταλανικῆς ἐκστρατείας καὶ ἐπέζησε τῆς μεγάλης μογγολικῆς εἰσβολῆς, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξαφανισθῇ κατόπιν μιᾶς ἥττης ἢ καὶ περισσοτέρων. Οἱ ἀρχηγοί του, παλαιοὶ νομάδες καὶ ληστοσυμμορῖ-

---

[152] Γρηγορᾶς ϛ' 2 (τ. 1 σσ. 173-174). Παχυμέρους, Ἀνδρόνικος Α' 36 σ. 103.

[153] «Ἰουνίου μηνὸς ἐνισταμένου», Καντακουζηνὸς σ. 348 στ. 14.

ται, εὐκόλως ἠδύναντο ν' ἀποσυρθοῦν εἰς τὰ ὄρη, ὁπόθεν διεξάγοντες κλεφτοπόλεμον ἤθελον φέρει τὰ βυζαντινὰ στρατεύματα εἰς θέσιν λίαν δυσχερῆ. Συναθροίζοντες τοὺς ὀπαδούς των λαθραίως, ἠδύναντο νὰ ἐπιπίπτουν κατὰ τῶν βυζαντινῶν αἰφνιδιαστικῶς καὶ νὰ καταφέρουν πλήγματα καίρια. Ἤδη πρὸ τῆς μάχης τοῦ Βαφέως μία μόνη ἑκατοντὰς ἱππέων, μετερχομένων τὴν τακτικὴν ταύτην, ἤρκεσε νὰ διαλύσῃ τὰς δυνάμεις τοῦ Μουζάλωνος καὶ νὰ ἐνσπείρῃ τὸν πανικὸν εἰς τὴν Νικομήδειαν[154]. Κατα παρόμοιον τρόπον, καὶ μετὰ τὴν νίκην τῶν Βυζαντινῶν, ἡ μὲν ὕπαιθρος χώρα θὰ ἦτο καὶ πάλιν ἐκτεθειμένη εἰς τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ὀσμανιδῶν, αἱ δὲ πόλεις, ὅσον ἐξησφαλισμέναι ἐκ τῶν κινδύνων καὶ ἂν ἦσαν, θὰ ὑπέφερον ἐκ τοῦ ἀντικτύπου τῆς ἐν τῇ ὑπαίθρῳ ἀσταθοῦς καταστάσεως.

Ὅθεν στρατιωτικὴ νίκη τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τὸ ἔτος 1329 οὔτε τοὺς Ὀθωμανοὺς θὰ διέλυεν οὔτε καὶ ριζικὴν ἀλλαγὴν ἐν Βιθυνίᾳ θὰ ἐπέφερε. Μόνον ἐὰν ἡ νίκη συνωδεύετο ὑπὸ ἐγκαταστάσεως μονίμων φρουρῶν καθ' ἅπασαν τὴν χώραν καὶ παραλλήλως ἐπετυγχάνετο γενικὴ ἀνασυγκρότησις τῆς ἀγροτικῆς τάξεως καὶ δὴ ἀνασύστασις τοῦ θεσμοῦ τῶν Ἀκριτῶν, τὰ βιθυνικὰ πράγματα θὰ ἐλάμβανον ἄλλην τροπήν. Ἀλλ' αὗται εἶναι κρίσεις ἐκ τῶν ὑστέρων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν οἱ Ὀθωμανοὶ ἐγίνοντο κύριοι τῆς Βιθυνίας, τὸ Βυζάντιον ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκλονίζετο ὑπὸ διαφόρων πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν συρράξεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠγωνίζετο διὰ τὴν διάσωσιν τῶν ὑπολειμμάτων τῆς αὐτοκρατορίας του κατὰ πολλῶν καὶ ποικίλων ἐχθρῶν ἐν Εὐρώπῃ· οὐδεὶς ἐσκέπτετο περὶ μεταρρυθμίσεων. Ἀλλὰ καὶ ὁ καιρὸς διὰ μεταρρυθμίσεις εἶχε πλέον παρέλθει. Τὸ κράτος ἔβαινε σταθερῶς εἰς τὸν δρόμον τῆς ἐσχάτης παρακμῆς. Εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἥτις ἀπετέλει ἄλλοτε τὸν συμπαγῆ ὄγκον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίζετο ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, διεσώζετο τώρα μόνον ἡ Νικομήδεια καὶ ἡ Νίκαια, στενὴ λωρὶς γῆς παρὰ τὸν Ἑλλήσποντον, καὶ νοτιώτερον ἡ πόλις, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ γίνῃ τὸ τελευταῖον ἀσιατικὸν προπύργιον τοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ Φιλαδέλφεια, παραδοθεῖσα μόλις τῷ 1391.

Ἡ ἀγροτικὴ τάξις τοῦ παλαιοῦ θέματος τοῦ Ὀψικίου, πρὸ πολλοῦ ἀποκοπεῖσα ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν, εἶχε συνδέσει τὴν τύχην της μετὰ τῶν Ὀσμανιδῶν καὶ εἶχεν ἀποβῆ τὸ κύριον ἔρεισμα τοῦ κράτους των. Διὰ τοῦτο αἱ δύο βιθυνικαὶ πόλεις ἦτο μοιραῖον νὰ περιέλθουν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ὀρχὰν καὶ οὐδεμία μάχη ἠδύνατο ν' ἀλλάξῃ τὸν ρουν τῆς ἱστορίας. Ἐὰν ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Γ' ἀνεδεικνύετο νικητὴς εἰς τὸν Πελεκάνον, τοῦτο οὐδὲν ἄλλο θὰ ἐπέφερεν

[154] Παχυμέρης, αὐτόθι Δ' 25 σ. 332.

εἰμὴ τὴν ἐπιβράδυνσιν τῆς πτώσεως τῆς Νικαίας καὶ τῆς Νικομηδείας. Ἡ ὀργάνωσις τῆς μονίμου ἀμύνης τῆς Βιθυνίας ἦτο πέραν τῶν δυνατοτήτων τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους.

Ἡ κατάληψις τῆς Νικαίας ἐπῆλθε σχεδὸν δύο ἔτη ἀργότερον, τὴν 2αν Μαρτίου 1331, συνεπείᾳ τῆς ἐν Πελεκάνῳ νίκης τῶν Ὀθωμανῶν. Ὅπως καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Προύσης, οἱ βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ἐκπροσωποῦντες τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κοινὴν γνώμην καὶ σπανίως ἀσχολούμενοι μὲ τὴν Βιθυνίαν, περιορίζονται εἰς τὸ ν' ἀναφέρουν ἐν παρόδῳ καὶ δι' ὀλίγων μόνον λέξεων τὴν πτῶσιν τῆς πόλεως[155]. Τὰς πενιχρὰς ὅμως εἰδήσεις τῶν ἱστορικῶν δυνάμεθα νὰ συμπληρώσωμεν ἀντλοῦντες ἐξ ἄλλων, συγχρόνων ἢ μεταγενεστέρων, πηγῶν.

Ἐν πρώτοις, ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Ibn Battuta[156], ὅστις ἐπεσκέφθη τὴν Νίκαιαν δύο περίπου ἔτη μετὰ τὴν κατάληψίν της καὶ παρέμεινεν αὐτόθι ἐπὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας, συμπεραίνομεν ὅτι καὶ

[155] Γρηγορᾶς Θ' 13 (τ. 1 σ. 458): «Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ καὶ Νίκαιαν εἷλον οἱ βάρβαροι, τὸ μέγα καὶ περιβόητον ἄστυ, λιμῷ καὶ στρατῷ πολιορκηθεῖσαν μακρῷ». Φραντζῆς Α' 7 σ. 43. Χαλκοκονδύλης Α' 11-12 σσ. 23-24. Ὁ Καντακουζηνὸς παρασιωπᾷ τὴν ἀπώλειαν τῆς Νικαίας. Ἡ ἀκριβὴς χρονολογία τοῦ κεφαλαιώδους τούτου γεγονότος δὲν ἦτο μέχρι πρό τινος γνωστή· Ὁ μὲν Γρηγορᾶς συγκαταλέγει τὴν πτῶσιν τῆς πόλεως μεταξὺ ἄλλων γεγονότων τοῦ 1330 ἢ 1331, ὁ δὲ Φραντζῆς λέγει ὅτι «ὁ ἀμηρᾶς μετ' ὀλίγας ἡμέρας [ἀπὸ τῆς μάχης τοῦ Πελεκάνου] ἐγκρατὴς καὶ τῆς πόλεως Νικαίας γέγονε». Ἀσαφεῖς ὡσαύτως περὶ τὴν χρονολογίαν τῆς καταλήψεως τῆς Νικαίας εἶναι καὶ οἱ ὀθωμανοὶ ἱστορικοί. Ὁ Idris, ὁ Nešri καὶ ὁ Sa'deddin τὴν ἀναφέρουν μεταξὺ γεγονότων τοῦ 1330 ἢ 1331, ὡς καὶ ὁ Γρηγορᾶς, ὁ δὲ Ašikpašazade καὶ ὁ Ali (παρὰ Leunclavius, Annales σ. 10) μεταξὺ γεγονότων τοῦ ἔτους 1333. Ἐκ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ὁ Hammer, ὁ Pears καὶ ὁ Gibbons παραδέχονται τὸ ἔτος 1329, οἱ Cantemir (γαλ. μετάφρ. 1743, σ. 69), Gibbon, Herzberg, Heyd, Zinkeisen καὶ Jorga τὸ 1330, ὁ Rasmussen τὸ 1331 καὶ ὁ Leunclavius (Historiae σ. 194) τὸ 1335. Ἡ τελευταία ἱστορία τῶν Diehl-Oeconomos-Guilland-Grousset ἀντιφάσκει γράφουσα ἐν σ. 301 ὅτι ἡ Νίκαια κατελήφθη τῷ 1329 καὶ ἐν σ. 246 τῷ 1331. Δύο ὅμως βραχέα χρονικά, τὰ ὁποῖα ἐμνημονεύσαμεν σχετικῶς μὲ τὴν Προῦσαν, ἀναφέρουν ὅτι ἡ Νίκαια παρεδόθη τῷ ,ϛωλθ' (1331). Ἕτερον δὲ τῆς αὐτῆς συλλογῆς εἶναι λεπτομερέστερον: «μηνὶ Μαρτίῳ β' ἰνδικτιῶνος ιδ' ἡμέρᾳ Σαββάτῳ ἐπαρελαβώθη (sic) ἡ μεγαλόπολις Νίκαια παρὰ τῶν Μουσουλμάνων, ἔτους ,ϛωλθ'». Ἡ ἰνδικτιὼν ἀντιστοιχεῖ ἀπολύτως πρὸς τὸ δεδομένον ἔτος. Τὸ δὲ χρονικὸν προέρχεται ἀπὸ κώδικα τοῦ Λονδίνου καὶ ἀνάγεται εἰς τόν ΙΔ' αἰῶνα. (Λάμπρου-Ἀμάντου, Βραχέα Χρονικὰ σ. 46). Εἶχε δὲ δημοσιευθῆ ὑπὸ τοῦ Λάμπρου ἤδη τῷ 1910. «Ἐνθυμήσεων συλλογὴ πρώτη», Νέος Ἑλληνομνήμων τ. 10 σ. 154. Πρβλ. ὡσαύτως P. Charanis, ἐν Byzantion τ. 13 (1938) σ. 342-343.

[156] Voyages τ. 2 σ. 323.

αὔτη παρεδόθη εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς εἰρηνικῶς. Τὰ μὲν τείχη της, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ὁ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς ἐθεώρει ἀπόρθητα [157] καὶ ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Κομνηνὸς δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου [158], ἦσαν τελείως ἄθικτα τότε, ἡ δὲ περιβάλλουσα αὐτὰ τάφρος ἦτο πλήρης ὕδατος. Εἰς τὴν πόλιν εἰσήρχετό τις διὰ κινητῆς γεφύρας, εἰς ἣν κατέληγεν ὁδὸς στενοτάτη καὶ ἄκρως δυσχερὴς δι' ἐφίππους. Ἡ ἀντοχὴ τῶν τειχῶν τῆς Νικαίας ἦτο τοιαύτη ὥστε εὑρίσκοντο εἰς καλὴν κατάστασιν καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ὡς γράφει ὁ ἄγγλος εὐπατρίδης John B. S. Morritt [159], περιηγηθεὶς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα κατὰ ἔτη 1794-96. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ πόλις δὲν κατελήφθη διὰ τῆς βίας. Τόσον ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν πραγμάτων ὅσον καὶ ἐκ τῶν γραπτῶν μαρτυριῶν [160] συνάγομεν ὅτι μὲ τὴν συντριβὴν τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀνδρονίκου κατέρρευσαν καὶ αἱ ἐλπίδες τῶν Νικαέων περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς πόλεώς των. Ἐθεώρησαν ἄσκοπον τὴν περαιτέρω ἀντίστασιν καὶ ἤνοιξαν τὰς πύλας της διὰ νὰ δεχθοῦν τὸν νικητήν, ὅστις εἶχεν ἤδη ἀποβῆ κύριος ἁπάσης τῆς πέριξ χώρας.

Ἐλάχισται εἰδήσεις ὑφίστανται διὰ νὰ ρίψουν φῶς ἐπὶ τῶν περαιτέρω τυχῶν τῆς ἄλλοτε ἀκμαζούσης πόλεως καὶ ἐπὶ τῆς καταστάσεώς της κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τῆς τουρκοκρατίας.

Πρώτη κατὰ σειρὰν μνημονευτέα εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Νικηφόρου Γρηγορᾶ [161] ὅτι πολλαὶ εἰκόνες καὶ ἱερὰ βιβλία καὶ δύο λείψανα ἁγίων, πάντα προερχόμενα ἐκ Νικαίας, ἐπωλοῦντο εἰς τὰς ἀγορὰς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κατάστασις ὄντως τραγικὴ διὰ τὸν τότε θρησκόληπτον Ἑλληνισμόν, ἥτις ἐνθυμίζει παρόμοια συμβάντα κατὰ τὰ ἔτη τὰ ὁποῖα διεδέχθησαν τὴν ἐθνικὴν συμφορὰν τοῦ 1922.

Κατόπιν ἔρχονται δύο πατριαρχικὰ πιττάκια [162] ἀναγόμενα εἰς

[157] Ἄννα Κομνηνὴ ΙΑ' 2 (τ. 2 σ. 105, ἔκδ. Reifferscheid).

[158] Νικήτας Χωνιάτης, σσ. 364, 370, ἔκδ. Βόννης.

[159] The Letters of John B. S. Morritt of Rokeby, edited by G. E. Marindin, Λονδῖνον 1914, σ. 105.

[160] Χαλκοκονδύλης Α' 12 σ. 23: «καὶ εἷλέ τε [Νίκαιαν] οὐ πολλῷ ὕστερον ὁμολογίᾳ παραστησάμενος». Βραχὺ χρονικὸν 52, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 88: «τὸ ,ϛωλθ' ἔτος παρεδόθη καὶ ἡ πόλις Νίκαια τοῖς Ἀγαρηνοῖς». Παράδοσιν δὲ μᾶλλον παρὰ ἐκπόρθησιν φαίνεται ὅτι θέλει νὰ δηλώσῃ καὶ ὁ ἀνώνυμος χρονογράφος τοῦ χρονικοῦ 25 (σ. 46) διὰ τῆς λέξεως *ἐπαρελαβώθη*.

[161] Θ' 13 (τ. 1 σ. 458). Κατὰ τὸν Ducange (σημείωσις παρὰ Γρηγορᾷ, ἔκδ. Βόννης, τ. 2 σ. 1242) ἦσαν πιθανῶς τὰ λείψανα τῆς Ἁγίας Ἀντωνίνης καὶ τῆς Ἁγίας Θεοδότης, αἵτινες ἐμαρτύρησαν εἰς Νίκαιαν.

[162] Acta et diplomata graeca τ. 1, ἔγγραφα LXXXII καὶ XCII, σσ. 183 καὶ 197. Περὶ τῶν δύο τούτων πατριαρχικῶν ἐγγράφων διέλαβεν ὁ καθηγ. Ἰ. Βογιατζίδης εἰς τὴν μελέτην του «Ἐκτουρκισμὸς καὶ ἐξισλαμισμὸς Ἑλλήνων κατὰ τὸν μεσαίωνα», εἰς τὴν Ἐπιστημονικὴν Ἐπετηρίδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης τ. 2 (1932) σσ. 142-151. Ὁ συγγραφεύς, ὡς καὶ ὁ Wächter (Der Verfall des Griechentums σ. 56) ἀποδίδουν τὸ πρῶτον ἔγγραφον εἰς τὸ ἔτος 1338.

τὰ ἔτη 1339 καὶ 1340, διὰ τῶν ὁποίων ὁ πατριάρχης Ἰωάννης ὁ ΙΔ' Καλέκας ποιεῖται θερμὴν ἔκκλησιν πρὸς τὴν πίστιν τῶν Νικαέων, ὅπως οἱ μὲν διαφυλάξουν τὴν πάτριον θρησκείαν, οἱ δὲ ἐπανέλθουν εἰς τὸ χριστεπώνυμον πλήρωμα, τυγχάνοντες βεβαίας συγγνώμης «ὥσπερ ὁ ἄσωτος, ἡ πόρνη, ὁ λῃστής, καὶ ὁ Μανασσῆς, ὃς ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη τὸν λαὸν εἰδωλολατρεῖν παρεσκεύασεν». «Οὐδένα», λέγει τὸ πρῶτον πιττάκιον, «ἀπωθεῖται ὁ θεάνθρωπος, μόνον ἐὰν γνησίως μετανοήσωμεν καὶ προσπέσωμεν καὶ κλαύσωμεν καὶ δεηθῶμεν τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος. Ἐπεὶ οὖν παραχωρήσει Θεοῦ διὰ τὸ πλῆθος ἁμαρτιῶν ὑπερίσχυσε καθ' ἡμῶν ἡ τῶν Ἰσμαηλιτῶν ἐπίθεσις, καὶ πολλοὺς οὗτοι τῶν ἡμετέρων χειρωσάμενοι καὶ καταδουλώσαντες παρεβιάσαντο καὶ παρέσυραν, φεῦ ὥστε καὶ τὰ τῆς ἑαυτῶν κακίας καὶ ἀθεότητος ἑλέσθαι, τοῖς εἰς βάθος δὲ κακίας τοσαύτης ἐμπεσοῦσιν αἴσθησις, οὗ κακοῦ γεγόνασιν, ἐπιγιγνομένη τὰ τῶν Χριστιανῶν πάλιν ἀνακαλέσασθαι διεγείρει, λογισμός δέ τις εἴσεισιν ἕτερος, καὶ διστάζουσι καὶ βέβαιόν τι μαθεῖν ζητοῦσιν, εἰ μὴ διαμάρτωσιν, ἀλλ' ἐπιτεύξονται τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας, πᾶσι τοῖς τοιούτοις ἐγγυᾶται ἡ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησία καὶ πληροφορίαν βεβαίαν δίδωσιν, ὡς ἑλομένους τὰ τῆς ἀληθοῦς εἰς τὸν Θεὸν πίστεως καὶ τῆς τῶν Μουσουλμάνων κακίας, εἰς ἣν ἐξεκυλίσθησαν, ἀποστάντας, τῇ τῶν Χριστιανῶν πάλιν μερίδι συναριθμήσει καὶ ἰάσεται καὶ θεραπεύσει καὶ οὐδὲν εὑρίσουσιν ἐμπόδιον πρὸς τὴν τῶν ἰδίων ψυχῶν σωτηρίαν, διὰ τὸ προγεγονὸς αὐτοῖς σφάλμα».

Μὲ ἀξιοθαύμαστον εὐρύτητα ἀντιλήψεως, τὰ δύο ταῦτα πατριαρχικὰ γράμματα ζητοῦν νὰ ἐξάρουν τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ, παραμερίζοντα τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς λατρείας. «Ὅσοι δὲ τῷ φόβῳ καθ' ἑαυτοὺς καὶ ἐν τῷ λεληθότι διαζῆν θελήσουσι, τὰ τῶν Χριστιανῶν ἐνστερνιζόμενοι καὶ ποιοῦντες, καὶ αὐτοὶ σωτηρίας ἐπιτεύξονται, μόνον κατὰ τὸ δυνατὸν τηρεῖν σπουδάζοντες τὰς τοῦ Θεοῦ ἐντολάς», λέγει τὸ πρῶτον τῶν δύο πιττακίων καὶ τὴν αὐτὴν περίπου σκέψιν διατυπώνει καὶ τὸ δεύτερον μὲ τὰς λέξεις: «εἰ γὰρ καὶ κυριεύσουσιν ὑμῶν οἱ ἐχθροί, ἀλλὰ τῶν οἰκείων ψυχῶν καὶ τῆς γνώμης αὐτοὶ ἑαυτῶν ἐστὲ κύριοι καὶ τῆς προαιρέσεως ὑμῶν ἔστι φυλάξαι τὸ καλὸν καὶ μὴ φυλάξαι». Διὰ τῶν ἀνωτέρω παραχωρήσεων τίθενται αἱ πρῶται βάσεις τοῦ Κρυπτοχριστιανισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἀλλὰ παρὰ τὰς προτροπὰς τοῦ πατριάρχου, ὁ ἐξισλαμισμὸς ἐξηκολούθησεν. Ὅταν ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, διατελῶν ἐν αἰχμαλωσίᾳ κατόπιν ναυτικοῦ ἀτυχήματος παρὰ τὴν Λάμψακον, ὡδηγήθη εἰς τὴν Νίκαιαν τὸν Ἰούλιον τοῦ 1355, κατέλυσεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ὑακίνθου, ἥτις ἦτο τὸ κέντρον τῆς περισωθείσης χριστιανικῆς κοινότητος [163]. Ἡμέραν τινὰ κατὰ τὴν αὐτόθι παραμονήν του ἤρχισε θεολογικὴν συζήτησιν μὲ ὀθωμανὸν ἰμάμην ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς ἀνατολικῆς πύλης τῆς πόλεως καὶ προσῆλθε πλῆθος ἀκροατῶν τόσον ἐκ Μουσουλμάνων ὅσον καὶ ἐκ Χριστιανῶν. Ἀπολογούμενος ὑπὲρ τῆς θρησκείας του, ὁ τοῦρκος θεολόγος ἰσχυρίζετο ὅτι καὶ τὸ Εὐαγγέλιον ἐμαρτύρει ὑπὲρ τοῦ Μωάμεθ, πλὴν ὅμως τὰ σχετικὰ χωρία ἀπεκόπησαν ὑπὸ τῶν φανατικῶν χριστιανῶν ἀντιγραφέων. Ἀλλὰ τὸ κύριον αὐτοῦ ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἀξίας τοῦ Μωαμεθανισμοῦ προήρχετο ἐκ τοῦ πρακτικοῦ βίου· ὁ Ἰσλαμισμὸς ὑπερεῖχε τοῦ Χριστιανισμοῦ διότι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Μωάμεθ ἐθριάμβευον κατὰ τῶν ἀντιπάλων των. Καὶ τὰ δύο ταῦτα ἐπιχειρήματα, καίπερ ἀποκρουσθέντα καταλλήλως ὑπὸ τοῦ ἕλληνος ἱεράρχου, ἐν τούτοις ρίπτουν φῶς ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ὀθωμανικῆς προπαγάνδας. Ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν προσεπάθουν νὰ ἐξάρουν τὰ κοινὰ σημεῖα μεταξὺ τῶν δύο θρησκευμάτων, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἐτόνιζον συνεχῶς τὴν νίκην τοῦ Ἰσλὰμ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὑπὸ τὰς τότε συνθήκας, αἵτινες συνεπήγοντο τὴν χαλάρωσιν τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, τὴν διακοπὴν τῶν σχέσεων μετὰ τοῦ πνευματικοῦ κέντρου τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ τὴν ἔλλειψιν στελεχῶν διὰ τὴν συνέχισιν τοῦ ὑπὲρ πίστεως ἀγῶνος, ἡ προπαγάνδα αὕτη ἦτο μοιραῖον νὰ ἐπικρατήσῃ. Οἱ ἱεραπόστολοι τοῦ Ἰσλὰμ εἰργάζοντο μὲ ὑπομονὴν καὶ συστηματικότητα καὶ εἰς τοὺς ἀμεταπείστους, ὡς ὁ Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, ἀντέτασσον πνεῦμα διαλλακτικότητος καὶ συμβιβασμοῦ λέγοντες: «ἔσται ποτε ὅτε συμφωνήσομεν ἀλλήλοις».

Περὶ τῆς πενίας τῆς ἐν Νικαίᾳ ὀλιγαρίθμου χριστιανικῆς κοινότητος ἐγένετο ἤδη λόγος ἐν σχέσει πρὸς τὴν διοικητικὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν βιθυνικῶν μητροπόλεων κατὰ τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ ΙΔ´ αἰῶνος. Ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, ἡ ἀναδιοργάνωσις αὕτη συνίσταται κυρίως εἰς συγχωνεύσεις καὶ καταργήσεις ἐπισκοπικῶν ἑδρῶν καὶ μεταθέσεις ἱεραρχῶν εἰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας διὰ λόγους οἰκονομίας καὶ τάξεως. Ἦτο ἡ ἀναπροσαρμογὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως πρὸς τὴν νέαν κατάστασιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἦτο συγχρόνως καὶ ἀπολογισμὸς καὶ καταμέτρησις τῶν διασωθέντων μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ πρώτου κύματος τῆς καταστροφῆς. Καθ᾽ ἅπασαν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν τὸ χριστιανικὸν ποίμνιον ἔβαινε σταθερῶς ἐλαττούμενον. Εἰδικῶς δὲ διὰ τὴν Νίκαιαν, κατὰ τὸν ΙΖ´ αἰῶνα εὑρίσκομεν τὴν ἑξῆς ἐνδιαφέρουσαν πληροφορίαν, προερχομένην ἐκ πατριαρχικοῦ σημειώματος τῶν Notitiae Episcopatuum [164]: «Ὁ Νικαίας τῆς Βιθυνίας εἶχε ἐπισκοπὰς ϛ´ καὶ τὴν σήμερον οὐδεμίαν ἔχει, οὐδὲ ἐπαρχία· μόνον ἐδόθη πρὸς αὐτὸν ἡ ἀρχιεπισκοπὴ Κίου καὶ ἥνωσαν εἰς αὐτὴν τὴν μητρόπολιν». Ἡ ἀφετηρία τῆς παρακμῆς πρέπει ν᾽ ἀναζητηθῇ εἰς τοὺς χρόνους τῶν πρώτων τουρκικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς ἀναρχίας, ἥτις ἐπεκράτησεν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἤδη ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου.

Κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ὀρχὰν ἡ Νίκαια ἀναφέρεται ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Χαλήλ, δωδεκαετοῦς υἱοῦ τοῦ Ὀρχὰν καὶ τῆς Θεοδώρας τῆς Καντακουζηνῆς [165]. Οὗτος εἶχεν αἰχμαλωτισθῆ ὑπὸ πειρατῶν καὶ ἐκρατεῖτο εἰς τὴν φραγκοκρατουμένην Φώκαιαν. Διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ παράδοσίς του, ὁ Ἰωάννης ὁ Ε´ Παλαιολόγος ἐπολιόρκησε, κατ᾽ ἐπιταγὴν τοῦ Ὀρχάν, τὴν Φώκαιαν, ἀλλ᾽ ἄνευ ἀποτελέσματος. Τέλος, πιεζόμενος πάντοτε ὑπὸ τοῦ ὀθωμανοῦ δυνάστου, ὁ ρωμαῖος αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη νὰ διαπραγματευθῇ μετὰ τῶν ἀπαγωγέων τοῦ παιδός, προσκομίζων αὐτοπροσώπως τὰ ζητηθέντα λύτρα, τὸ ἥμισυ τῶν ὁποίων κατεβλήθη ὑπὸ τῆς βυζαντινῆς κυβερνήσεως. Καὶ ἐνῷ αἱ ὀθωμανικαὶ δυνάμεις ἐξηπλοῦντο εἰς τὴν Θρᾴκην, ὁ παῖς ὡδηγήθη εἰς τὴν Νίκαιαν ὑπὸ βασιλικὴν συνοδείαν, ἔνθα ἐντὸς ὀλίγου ἐτελέσθησαν οἱ ἀρραβῶνές του μετὰ τῆς δεκαετοῦς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως Ἰωάννου. Ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία ἦτο οὐσιαστικῶς χώρα ὑποτελὴς εἰς τοὺς Ὀθωμανούς.

Ταῦτα ἐγένοντο κατὰ τὸ 1359, τρία ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ὀρχάν. Ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς [166], ὅστις διηγεῖται τὴν ἱστορίαν τῆς ταπεινώσεως τοῦ Βυζαντίου μὲ τραγικὴν ἀφέλειαν, παρέχει λεπτομερῆ εἰκόνα τῶν συμβάντων. Μὲ μεγάλην, ὡς εἴπομεν, ἐπισημότητα ὁ βασιλόπαις προεπέμφθη «μέχρι πόλεώς τε καὶ ἑστίας τῶν ἐν Βιθυνίᾳ περιβλέπτων τε καὶ ἐνδόξων μιᾶς· Νίκαια ταυτησὶ τὸ ἐπώνυμον.

---

[163] Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, «Ἐπιστολή», Νέος Ἑλληνομνήμων τ. 16 (1922) σσ. 14-17.

[164] H. Gelzer, Ungedruckte und ungenügend veröffentliche Texte der Notitiae Episcopatuum—ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen-und Verwaltungsgeschichte. Abhandlungen der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, I Classe, τ. 21 (1900) μέρος 3ον σ. 639. Αὐτόθι διεσώθη καὶ σημείωμα περὶ τῆς Νικομηδείας: «Ὁ Νικομηδείας τῆς Βιθυνίας εἶχεν ἐπισκοπὰς ιβ´ καὶ τὴν σήμερον δὲ μίαν μόνον ἔχει».

[165] Γρηγορᾶς ΛϚ´ 3 (τ. 3 σσ. 503-509). Καντακουζηνὸς Δ´ 44 (τ. 3 σσ. 320-322).

[166] Ἔνθ᾽ ἀνωτ. σ. 509.

ἔνθα δὴ πάντες συνήεσαν Βιθυνοί, ὅσοι τε τῶν βαρβάρων καὶ ὁμοφύλων αὐτῷ [δηλ. τῷ Ὑρκανῷ='Ορχὰν] καὶ ὅσοι μιξοβάρβαροι καὶ πρός γε ὅσους τῶν ὁμοφύλων ὄντας ἡμῖν ὅπως ποτὲ τοῖς βαρβάροις ἡ τύχη δουλεύειν ἠνάγκασε». Πάντες οὗτοι ἤρχοντο νὰ προσκυνήσουν τὸν Ὀρχάν, νὰ προσφέρουν τὰ δῶρά των [167] καὶ νά συμμετάσχουν τῶν ἑορτῶν πρὸς τιμὴν τοῦ διασωθέντος πρίγκιπος. Παρ' αὐτοὺς ἦτο καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος.

Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι ἐκτάκτως ἐνδιαφέρον διότι παρέχει ἀκριβῆ, ὅσον καὶ συνοπτικήν, εἰκόνα τῆς συνθέσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Πρῶτοι κατὰ σειρὰν σπουδαιότητος ἀναφέρονται οἱ ὁμόφυλοι τοῦ ἄρχοντος, δηλ. οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ ἐκτουρκισθέντες γηγενεῖς. Δεύτερον, οἱ «μιξοβάρβαροι», τοὐτέστιν ἐκεῖνοι οἵτινες προέκυψαν ἐκ τῆς ἐπιμιξίας τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ δὲν εἶχον κατὰ πάντα ἀφομοιωθῆ πρὸς τὴν ἰθύνουσαν φυλήν. Τρίτοι, καὶ ἥττονες εἰς σπουδαιότητα, ἦσαν οἱ παραμείναντες πιστοὶ εἰς τὰ πάτρια, διατηροῦντες ἕως τότε τὴν ἑλληνικὴν καὶ χριστιανικὴν αὐτῶν συνείδησιν. Οὕτω, εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς Νικαίας, κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1359, παρήλασεν ὁ λαὸς τῆς Βιθυνίας καὶ ἡ ἔμψυχος δύναμις τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους.

Ἀλλὰ παρὰ τὴν προσωρινὴν αἴγλην της [168] καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἦτο ἡ δευτέρα πρωτεύουσα τοῦ κράτους, ἡ Νίκαια περιέπεσεν εἰς κατάστασιν παρακμῆς καὶ μαρασμοῦ. Ἤδη κατὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ibn Battuta [169] τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν οἰκιῶν ἦτο κατηρειπωμένον, ἡ δὲ πόλις ἦτο ἀραιότατα κατῳκημένη. Ἐν τούτοις, ἦτο ἡ μόνιμος κατοικία τῆς συζύγου τοῦ Ὀρχάν, τὴν ὁποίαν ὁ μαροκηνὸς περιηγητὴς ὀνομάζει Beyalun Hatun [170], καὶ ἐνταῦθα, ἐπίσης, παρέμενεν ἐκ διαλειμμάτων ὁ ἴδιος ὁ ἐμίρης. Μὲ μίαν τοιαύτην ἐπίσκεψιν τοῦ Ὀρχὰν συνέπεσαν αἱ τελευταῖαι ἡμέραι τῆς ἐν Νικαίᾳ διαμονῆς τοῦ Ibn Battuta.

Ἡ δημογραφικὴ καὶ οἰκονομικὴ παρακμὴ ἐξηκολούθησεν ἀδιαλείπτως ἀπὸ τὴν ἐπαύριον τῆς παραδόσεως τῆς πόλεως. Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Morritt [171] μανθάνομεν ὅτι ἡ κατάστασις ἦτο ὁμοία καὶ κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα. «Τὰ τείχη», λέγει ὁ ἄγγλος περιηγητής, «περικλείουν χῶρον τριπλάσιον τοῦ μεγέθους τῆς πόλεως». Ἡ δὲ σημερινὴ πενιχρὰ κωμόπολις παρουσιάζει θλιβερὰν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἄλλοτε ἀκμαίαν πρωτεύουσαν τῶν Λασκάρεων, τὸ «περιβόητον ἄστυ», ὡς ἀποκαλεῖ ταύτην ὁ Νικηφόρος Γρηγορᾶς [172].

---

[167] Ἡ προσφορὰ δώρων εἰς βασιλεῖς καὶ μεγιστᾶνας κατὰ τὰς ἐπισήμους ἡμέρας, ὡς παρατηρεῖ ὁ καθηγ. Φ. Κουκουλὲς (ΒΖ τ. 30 σ. 184) ἦτο ἔθιμον βυζαντινόν, τὸ ὁποῖον προσέλαβον καὶ οἱ Ὀθωμανοί. Πρβλ. καὶ τὸ παρατεθὲν χωρίον τοῦ Ašıkpašazade, ἔνθα προσφέρονται δῶρα εἰς τὸν δικαστὴν Τσεντερελῆ Καρατζᾶ Χαλήλ, ἐν τοῖς ἀνωτέρω, σ. 168 σημ. 118.

[168] Καθὼς παρατηρεῖ ἤδη ὁ ἄγγλος περιηγητὴς W. M. Leake (Journal of a Tour in Asia Minor σ. 11), τὰ παλαιότερα ὀθωμανικὰ ἐρείπια δεικνύουν ὅτι ἡ πόλις, ἂν καὶ μικρὰ ἐν σχέσει πρὸς τὴν βυζαντινὴν Νίκαιαν, ἦτο μεγαλυτέρα κατὰ τούς πρώτους ὀθωμανικοὺς χρόνους παρὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἐπισκέψεώς του (ἀρχὰς ΙΘ' αἰῶνος). Καὶ τοῦτο διότι ὁ Ὀρχὰν καὶ οἱ διάδοχοί του ᾠκοδόμησαν κτίριά τινα διὰ τὰς θρησκευτικὰς κυρίως ἀνάγκας τῶν ὀπαδῶν των, ὡς καὶ πτωχοκομεῖα (ἰμαρέτ), τὰ ὁποῖα ἀπέβησαν κέντρα φιλοπτώχου δράσεως μεταξὺ τοῦ πληθυσμοῦ. Leunclavius, Annales σ. 10. Περὶ τῶν κτιρίων τούτων βλ. τὴν νεωτάτην μελέτην τῆς K. Otto-Dorn, Das islamische Iznik, Βερολῖνον 1941, σσ. 13-18, 50-59, 102-105,

[169] Voyages τ. 2 σσ. 323-324.

[170] Δὲν ἦτο, βεβαίως, ἡ Θεοδώρα, ἡ νεαρὰ θυγάτηρ τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἥτις συνεζεύχθη τὸν Ὀρχὰν ἀργότερον, τῷ 1345, καὶ διετήρησε τὴν χριστιανικήν της θρησκείαν. Καντακουζηνὸς Γ' 95 σ. 589. Πληροφορούμεθα ὅτι ἡ ἐν λόγῳ Χατοὺν ἦτο «εὐσεβὴς» Μωαμεθανίς, ἀλλ' οὐδεμία βάσις ὑπάρχει δικαιοῦσα τὴν ταύτισιν αὐτῆς μετὰ τῆς θρυλικῆς Νιλουφὲρ ἢ Λουλουφέρ, τῆς θυγατρὸς τοῦ βυζαντινοῦ ἄρχοντος τοῦ Γιάρχισαρ καὶ μνηστῆς τοῦ φρουράρχου τῶν Βηλοκώμων, ἥτις, συμφώνως πρὸς τὴν ὀθωμανικὴν παράδοσιν, ᾐχμαλωτίσθη κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως ταύτης, ἐδόθη ὡς σύζυγος εἰς τὸν δωδεκαετῆ τότε Ὀρχὰν καὶ ἐγένετο μήτηρ τοῦ Σουλεϊμὰν καὶ τοῦ Μουράτ. Ašıkpašazade, ἔκδ. Κων)πόλεως σ. 17, ἔκδ. Giese σ. 15. Nešri, ZDMG τ. 13 σσ. 199, 204-205. Ἐν τούτοις, ὁ Giese (ZSem τ. 2 σ. 263) καὶ ὁ Taeschner (Islamica τ. 20 σ. 135) φρονοῦν ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου καὶ ὅτι κατὰ λάθος τοῦ ἀντιγραφέως τοῦ Ibn Battuta ἐγράφη بيلون ἀντὶ نيلوفر. Μπεϊγιαλοὺν Χατοὺν ὀνομάζει ὁ Ibn Battuta (τ. 2 σ. 411) καὶ τὴν ἐπίτοκον βυζαντινὴν πριγκίπισσαν, σύζυγον τοῦ Mohammed Uzbek Han, τὴν ὁποίαν συνώδευσε μέχρι Κωνσταντινουπόλεως, ἔνθα ἐπανέκαμψε διὰ νὰ εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν συγγενῶν της κατὰ τὸν τοκετόν. Πιθανὸν εἶναι ὅτι ὁ περιηγητὴς μεταχειρίζεται τὸν ὅρον τοῦτον διὰ τὰς συζύγους τῶν τούρκων ἡγεμόνων. Τὸ ὄνομα Νιλουφὲρ δὲν προδίδει ἑλληνικὴν καταγωγήν, ὡς ὑποθέτει ὁ Babinger (EI ἄρθρον «Nilufer», τ. 3 σ. 985), διότι εἶναι ἀπίθανον ὅτι Ἑλληνὶς τῆς Βιθυνίας θὰ ὠνομάζετο *Νεροὐφαρ* ἢ *Λουλοὐφερον*. φυσιολατρικὰ ὀνόματα δὲν ἦσαν ἐν κοινῇ χρήσει παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ἀλλὰ πλὴν τούτου καὶ ἡ λέξις *νερούφαρ* δὲν εἶχε πλήρως πολιτογραφηθῆ εἰς τὸ ἑλληνικὸν λεξιλόγιον, ὡς ἀποδεικνύει τὸ ὅτι παρέμενεν ἄκλιτος εἰς ὅλας τὰς πτώσεις. Τὴν προέλευσιν τοῦ ὀνόματος Nilufer ἐκ τοῦ *Λουλούφερον* καὶ *Ὀλίβερα* θεωροῦμεν ἐξ ἴσου ἀπίθανον. Πιθανώτερον φαίνεται ὅτι τὸ ὄνομα εἶναι καθαρῶς περσικὸν καὶ ἐδόθη εἰς τὴν αἰχμαλωτισθεῖσαν ἀφοῦ ἐγένετο σύζυγος τοῦ Ὀρχάν. Περσικὰς λέξεις προσέλαβον εἰς τὸ λεξιλόγιόν των οἱ τοῦρκοι νομάδες κατὰ τὴν διέλευσίν των ἐκ Περσίας. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἄδηλον παραμένει ἐὰν ἡ ἐν Νικαίᾳ Μπεϊγιαλοὺν εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ τὴν Νιλουφέρ.

[171] Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 105.

[172] Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Νικαίας κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα βλ. τὰς εὐστό-

Ἐκ τῶν δύο πατριαρχικῶν πιττακίων, προκύπτει κατὰ τρόπον ἀναμφίλεκτον ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, ἔνθα πρὸ χιλίων ἐτῶν διετυπώθη τὸ σύμβολον τῆς χριστιανικῆς πίστεως[173], προσήρχοντο ἀθρόοι εἰς τὸν Ἰσλαμισμὸν πρὶν ἀκόμη συμπληρωθῇ δεκαετία ἀπὸ τῆς ὑποταγῆς των. Ἐξ ἄλλου, ὁ Ibn Battuta ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ἡ πόλις ἦτο σχεδὸν ἔρημος. Ἐφ' ὅσον ἡ πρώτη μεγάλη ἐπιδημία[174] δὲν ἔφθασεν εἰς τὴν Ἀνατολὴν παρὰ μόλις κατὰ τὸ 1347-48, πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν ἐρημίαν τῆς Νικαίας κατ' ἄλλον τρόπον. Ὁμαδικαὶ μεταναστεύσεις ἐκ Βιθυνίας πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν ἢ τὴν Θρᾴκην δὲν ἀναφέρονται μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Προύσης καὶ τῆς Νικαίας. Ἄρα ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν Νικαέων διεσπάρη καθ' ἅπαν τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος, ἀφοῦ πρότερον ἠσπάσθη τὸν Μωαμεθανισμόν.

Τὰ ἐλατήρια τῆς ἐξόδου ταύτης φαίνεται ὅτι ἦσαν πρωτίστως οἰκονομικά. Ἡ ὑφαντουργία καὶ ἡ ἀγγειοπλαστική, αἱ δύο βιομηχανίαι ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβασίζετο ἡ εὐμάρεια τῆς Νικαίας[175], ἀπενεκρώθησαν ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἀγορῶν· διότι, ἐνῷ ἡ Προῦσα εὑρίσκετο εἰς τὸ κέντρον πλουσίας περιοχῆς καὶ ἀξιολόγου ὁδικοῦ δικτύου συνδέοντος αὐτὴν μεθ' ὅλων τῶν τμημάτων τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους, ἡ Νίκαια ἔκειτο εἰς τὴν παραμεθόριον χώραν, ἥτις πάντοτε ὑπέφερεν ἐκ τῶν συμμοριῶν τοῦ Σαγγαρίου καὶ ἥτις κατόπιν τῆς καταλήψεως τῆς Μεσοθυνίας ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἀπεμονώθη διότι ἡ ἐμπορικὴ κίνησις τῆς ὁδοῦ Χαλκηδόνος - Αἰγιαλῶν - Κιβωτοῦ - Δορυλαίου οὐσιαστικῶς διεκόπη. Οἱ Νικαεῖς, εὑρεθέντες πρὸ οἰκονομικοῦ ἀδιεξόδου ἐγκατέλειψαν τὴν πόλιν των εἰς ἀναζήτησιν καλυτέρας τύχης. Τοῦτο ἐπετάχυνε τὴν ἀφομοίωσίν των μετὰ τῶν Ὀθωμανῶν. Τοιουτοτρόπως, χωρὶς νὰ λάβουν χώραν σφαγαὶ καὶ διωγμοί, διὰ

χους παρατηρήσεις τοῦ Sölch, ἐν BNJ τ. 1 σ. 281. Ὁ συγγραφεὺς ὑπολογίζει τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως μεταξὺ τριάκοντα καὶ πεντήκοντα χιλιάδας.

[173] Μνημονευτέον ἐνταῦθα ὅτι ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, ἔνθα κατὰ τὴν παράδοσιν ἐγένετο ἡ σύνοδος, μετετράπη εἰς τέμενος ὑπὸ τοῦ Ὀρχάν. Βλ. Otto-Dorn, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 9, καὶ N. Brounoff, «L'église de Sainte-Sophie de Nicée», ἐν ΕΟ τ. 24 (1925) σσ. 471-481.

[174] Χρονικὸν σύντομον, παρὰ τῷ Δούκα, ἔκδ. Βόννης σ. 515: «,ϛωνϛ' ἐγέγονε τὸ μέγα θανατικόν,...... ,ϛωπ' ἐγέγονε τὸ δεύτερον μέγα θανατικόν». Ὡσαύτως, βραχὺ χρονικὸν 27 (Λάμπρου-Ἀμάντου, σ. 46). Τὸ δὲ πρῶτον θανατικόν, δηλ. τοῦ ,ϛωνς' (1347-48), ἦτο ἀσυγκρίτως ἐλαφρότερον τοῦ δευτέρου καὶ τοῦ τρίτου, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον δύο βραχέα χρονικὰ ἀποσιωποῦν τὸ πρῶτον, ἀναφέροντα ἀντ' αὐτοῦ τὸ θανατικὸν τοῦ ,ϛωο' (1362). Αὐτόθι σσ. 31 καὶ 89.

[175] Βλ. σχετικῶς Hammer, Umblick σ. 124, καὶ Sölch, ἔνθ' ἀνωτ. σσ, 282-283.

τῆς ὑποταγῆς της εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς ἡ Νίκαια ὑπέστη ἔμμεσον πλῆγμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον μέχρι σήμερον δὲν ἀνέκυψε.

Ἡ τύχη τῆς Νικομηδείας ὑπῆρξεν εὐνοϊκωτέρα. Ἕνεκα τῆς τοποθεσίας της, ἥτις καθίστα αὐτὴν προσιτὴν διὰ θαλάσσης, ἀντέσχεν ἐπί τινα ἀκόμη ἔτη μετὰ τὴν πτῶσιν τῶν φρουρίων τῆς Μεσοθυνίας. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Γ' ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν δίς, προσκομίζων τρόφιμα καὶ ἐνθαρρύνων τοὺς κατοίκους. Ἡ πρώτη του ἐπίσκεψις[176] γενομένη κατὰ τὸ 1330, καθ' ὃν χρόνον ἡ πόλις ἐπολιορκεῖτο ὑπὸ τοῦ Ὀρχάν, εἶχε χαρακτῆρα ἐκστρατείας, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Καντακουζηνόν. Ὁ βασιλεὺς διέπλευσε τὸν Ἀστακηνὸν κόλπον μὲ ναυτικήν τινα δύναμιν, ἄγων καὶ ἀποβατικὸν σῶμα ἐκ πεζῶν καὶ ἱππέων μεταφερομένων διὰ θαλάσσης χάριν περισσοτέρας ἀσφαλείας[177]. Ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τῶν βυζαντινῶν δυνάμεων ὁ Ὀρχὰν ἔστειλε πρεσβείαν ἵνα μάθῃ τὰς προθέσεις τοῦ βασιλέως καὶ τοῦτο ὡδήγησεν εἰς συμφωνίαν περὶ καταπαύσεως τῶν ἐχθροπραξιῶν.

Ἡ συμφωνία αὕτη ἰσοδυναμεῖ πρὸς οὐσιαστικὴν ἀναγνώρισιν τοῦ νέου ἐδαφικοῦ καθεστῶτος ἐκ μέρους τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ Ὀρχὰν ὑπέσχετο νὰ περιορισθῇ εἰς τὰ κεκτημένα καὶ νὰ παύσῃ προσβάλλων τὰς πόλεις αἵτινες παρέμενον εἰσέτι ὑπὸ ρωμαϊκὴν ἐξουσίαν. Τὸ εὐχάριστον γεγονὸς ἐπεσφραγίσθη διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς δώρων μεταξὺ τῶν δύο βασιλέων. Ὁ Ὀθωμανὸς ἔστειλεν εἰς τὸν Ἀνδρόνικον «ἵππους καὶ κύνας θηρευτικάς, τάπητάς τε καὶ παρδάλεων δοράς», ὁ δὲ Ἀνδρόνικος «ἐκπώματά τε ἀργυρᾶ καὶ ὑφάσματα οὐκ ἐξ ἐρίων μόνον, ἀλλὰ καὶ σηρικά, καὶ τῶν βασιλικῶν ἐπιβλημάτων ἕν, ὃ περὶ πλείστου παρὰ τοῖς βαρβάρων σατράπαις ἄγεται ἀεὶ καὶ τιμῆς εἶναι δοκεῖ τεκμήριον καὶ εὐμενείας». Ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν, ἡ συνθήκη αὕτη εἶναι ἡ πρώτη συναφθεῖσα μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν[178]. Ὁ Ὀρχὰν ἀπέσυρε τὰ στρατεύματά του ἀπὸ τὰ περίχωρα τῆς Νικομηδείας, ὁ δὲ Αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων, μετὰ ἑπταήμερον παραμονὴν ἐντὸς καὶ πέριξ τῆς πόλεως, ἀπέπλευσεν εἰς τὴν Βασιλεύουσαν.

[176] Καντακουζηνὸς Β' 24 (τ. 1 σσ. 446-447).

[177] Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι τὰ παράκτια ὀχυρὰ ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Χαλκηδόνος—Νικομηδείας εἶχον περιέλθει εἰς τοὺς Ὀθωμανοὺς συνεπείᾳ τῆς μάχης τοῦ Πελεκάνου.

[178] Βεβαίως κατὰ τὸ 1322 τουρκικαὶ δυνάμεις ἐπολέμησαν ἐν Θρᾴκῃ κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Νέου, ὡς βοηθοὶ τοῦ ὁμωνύμου πάππου του. Βλ. Καντακουζηνὸν Α' 31 (τ. 1 σ. 151). Ἀλλ' ἐφ' ὅσον δὲν μνημονεύεται ἐὰν οἱ Τοῦρκοι οὗτοι ἦσαν ὑπήκοοι τοῦ Ὀσμάν, δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν σύμπραξιν ταύτην ὡς πρώτην ἀναφερομένην συμμαχίαν Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν.

'Αλλ' ὁ 'Ορχὰν δὲν ἐτήρησε τὰ συμπεφωνημένα. Τὸ ἑπόμενον ἔτος αἱ δυνάμεις του ἐνεφανίσθησαν καὶ πάλιν πρὸ τῆς Νικομηδείας[179]. 'Εν τούτοις ὁ ἀποκλεισμὸς δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι πλήρης ἐφ' ὅσον ὁ 'Αστακηνὸς κόλπος ἦτο ἀνοικτὸς εἰς τὸν βυζαντινὸν στόλον, ὅστις ἔτυχε μεγαλυτέρας φροντίδος μετὰ τὴν ἄνοδον τοῦ 'Ανδρονίκου τοῦ Γ'. 'Ο βασιλεὺς ἦλθε καὶ πάλιν εἰς Νικομήδειαν, ὅπου παρέμεινε δύο ἡμέρας, ἐνῷ τὰ συνοδεύοντα αὐτὸν πλοῖα εἰσήγαγον τὸν ἀπαιτούμενον σῖτον χωρὶς ὁ 'Ορχὰν νὰ δυνηθῇ νὰ παρεμβάλῃ ἐμπόδια.

'Η τακτικὴ τοῦ 'Ορχὰν κατὰ τῆς Νικομηδείας οὐδόλως διέφερε τῆς πρότερον ἐφαρμοσθείσης ἐν Προύσῃ καὶ ἐν Νικαίᾳ. Καθ' ἃ λέγει ὁ Καντακουζηνός[180], «Νικομήδεια δὲ ὅπλοις μὲν ἀνάλωτος ἦν καὶ βίᾳ χειρῶν, τειχῶν τε καρτερωτάτων περιβολῇ καὶ τῇ ἄλλῃ τοῦ τόπου φύσει εὐφυῶς πρὸς ὀχυρότητα ἐχούσῃ. ἐδεδίει δὲ τὴν ἔνδειαν τὴν ἐκ τοῦ σίτου. ὃ δὴ καὶ οἱ βάρβαροι συνιδόντες, τῶν τειχῶν μὲν ἠμέλουν ὡς ἀναλώτων ἐσομένων ἐκ τειχομαχίας, τῆς παρόδου δὲ ἐσπούδαζον κρατῆσαι, δι' ἧς ἐτρέφετο ἡ πόλις». Ἦτο λοιπὸν ἡ τακτικὴ τῆς παρενοχλήσεως τῶν συγκοινωνιῶν καὶ τῆς ἀπομονώσεως τῆς πόλεως, τακτικὴ τὴν ὁποίαν οἱ 'Οθωμανοὶ διεξῆγον μὲ ὡρισμένα διαλείμματα ἐπὶ τριάκοντα σχεδὸν ἔτη, πρὶν καταλάβουν τὴν πόλιν. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ θαλασσία ὁδὸς ἦτο ἀνοικτὴ καὶ τὸ Βυζάντιον ἠδύνατο νὰ τροφοδοτῇ τὴν Νικομήδειαν, ἡ πόλις ἀνθίστατο. Ὅτε ὅμως οἱ μὲν 'Οθωμανοὶ ἀπέκτησαν στόλον, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἐπέδραμον κατὰ τῆς θρᾳκικῆς ἀκτῆς[181] καὶ κατὰ τῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως[182], τὸ δὲ Βυζάντιον, ἀπησχολημένον μὲ τὴν ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν τῷ Αἰγαίῳ κατάστασιν, ἔπαυσε νὰ μεριμνᾷ περὶ τῆς

[179] Αὐτόθι Β' 26 (τ. 1 σ. 459).

[180] Αὐτόθι σ. 459 στ. 17 κ. ἑξ.

[181] 'Ο Καντακουζηνός (Β' 34, τ. 1 σσ. 505-508) περιγράφει μὲ τὴν συνήθη του περιαυτολογίαν πῶς οἱ 'Οθωμανοὶ ἐξεκίνησαν ἐκ Τριγλείας ἐπιβαίνοντες 36 πλοίων διὰ νὰ λεηλατήσουν τὰ περίχωρα τοῦ Βυζαντίου καὶ πῶς ὁ ἴδιος ἔσωσε τὴν κατάστασιν κατανικήσας αὐτοὺς καὶ εἰς τὴν ξηρὰν καὶ εἰς τὴν θάλασσαν. Καὶ πάλιν οἱ ἀριθμοὶ τῶν ὀθωμανικῶν ἀπωλειῶν φαίνονται ὑπερβολικοί. διασωθέντων μόνον ἑπτὰ ἀνδρῶν ἐκ τοῦ ἀποβατικοῦ σώματος καὶ τριῶν πλοίων ἐξ ὁλοκλήρου τοῦ στόλου.

[182] Γρηγορᾶς ΙΑ' 4 (τ. 1 σσ. 539-542). Οἱ Τοῦρκοι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ἐκκινήσουν μὲ πλοῖα ἀπὸ τὸ 'Ιερὸν καὶ ἀπὸ τὴν Προποντίδα, συνεννοηθέντες μὲ τοὺς Γενουάτας τοῦ Γαλατᾶ. Οἱ Βυζαντινοί, ὅμως, ἐπέπεσαν αἰφνιδιαστικῶς κατὰ τοῦ τουρκικοῦ στόλου, ναυλοχοῦντος εἰς τὸν λιμένα τοῦ Ρηγίου, καὶ κατήγαγον νίκην συντριπτικήν. Οὕτω. ἡ πρώτη ἀπόπειρα τῶν 'Οθωμανῶν κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1336) ἀπέτυχε. Πρβλ. Heyd, Histoire du commerce du Levant, τ. 1 σ. 489. Ἡ πτῶσις τῆς Νικομηδείας ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Γρηγορᾶ μετὰ τὰ συμβάντα ταῦτα.

τελευταίας ἄκρας τῆς Βιθυνίας, ἡ Νικομήδεια εὑρέθη πρὸ ἀδιεξόδου καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ[183], πιθανώτατα περὶ τὸ ἔτος 1337.

'Η μνημονευθεῖσα ἐπιδρομὴ τῶν 'Οθωμανῶν εἰς τὰ παράλια τοῦ Βοσπόρου, γενομένη κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1337, σημειώνει τὸ τέλος τῆς κατακτήσεως τῆς Βιθυνίας. Δύο ἔτη ἐνωρίτερον, ἀποθανόντος τοῦ Bahadur Han, τοῦ διαδόχου τοῦ Khodabendah (†1317), καὶ ἐπελθούσης τῆς καταρρεύσεως τοῦ μογγολικοῦ κράτους, εἶχεν ἐκλείψει καὶ ὁ τελευταῖος κίνδυνος ἐκ μέρους τῶν Μογγόλων, οἵτινες ὑπὸ τὸν ἀρχηγόν των Τιμουρτάς, εἰσβαλόντες κατὰ τὸ 1327 εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν Μικρὰν 'Ασίαν, εἶχον ἐνσπείρει τὸν πανικὸν εἰς τὰ τουρκικὰ ἐμιρᾶτα[184]. Μεταξὺ δὲ τῶν ἐτῶν 1333 καὶ 1337 ὁ 'Ορχάν, ἐπωφελούμενος τῶν ἐσωτερικῶν διχονοιῶν τῆς δυναστείας τοῦ Καρασῆ, κατώρθωσε νὰ προσαρτήσῃ ἅπασαν τὴν γειτονικὴν ἐπικράτειαν, φθάνων μέχρι τῶν ἀκτῶν τοῦ 'Ελλησπόντου. 'Ο δρόμος ἦτο ἤδη ἀνοικτὸς διὰ τὴν ἐπέκτασιν τῶν 'Οθωμανῶν εἰς τὴν Εὐρώπην, ὅπου ἔμελλε νὰ συνεχισθῇ ἡ ἐξέλιξίς των ἐπὶ μίαν ἑκατονταετίαν καὶ πλέον, προτοῦ οἱ ἀπόγονοι τοῦ 'Οσμὰν ἀνέλθουν εἰς τὸν θρόνον τῶν Ρωμαίων Αὐτοκρατόρων.

[183] Γρηγορᾶς ΙΑ' 6 (τ. 1 σ. 545): «ἑάλω καὶ ἡ τῶν Βιθυνῶν μητρόπολις Νικομήδεια τῷ πολλῷ καταπονηθεῖσα λιμῷ, διὰ τὴν ἐπίμονον τῶν ἐχθρῶν πολιορκίαν». Φραντζῆς Α' 8 σ. 43. Aşıkpaşazade, ἔκδ. Κων)πόλεως σ. 38. Sa'deddin, μετάφρασις Bratttuti τ. 1 σσ. 36-37. Περὶ τοῦ ἔτους τῆς πτώσεως τῆς Νικομηδείας ὑπάρχουν εἰσέτι διαφωνίαι. Οἱ δύο ῥηθέντες βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ ἀναφέρουν τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν 'Οθωμανῶν μετὰ τὴν παράδοσιν τῆς Νικαίας, οἱ δὲ πρῶτοι ὀθωμανοὶ συγγραφεῖς ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ Νικομήδεια περιῆλθεν ὑπὸ τὸν 'Ορχὰν τὸ αὐτὸ ἔτος μὲ τὴν Προῦσαν, ἤτοι τῷ 1326. Βεβαίως ὁ Γρηγορᾶς, ὡς σύγχρονος τῶν συμβάντων, εἶναι πλέον ἀξιόπιστος τῶν μεταγενεστέρων 'Οθωμανῶν, τοὺς ὁποίους ἀκολουθεῖ ὁ Χάμμερ ('Ιστορία τ. 1 σ. 100). 'Εκ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν, ὁ Brockelmann παραδέχεται τὸ 1327, ὁ Wächter 1328, ὁ Heyd τὸ 1330, ὁ Rasmussen καὶ ὁ Wittek τὸ 1331, ὁ Pears τὸ 1337, ὁ Sagredo καὶ ὁ Finlay τὸ 1338, ὁ Gibbons καὶ ὁ Köprülü τὸ 1337 ἢ τὸ 1338, καὶ ὁ Gibbon τὸ 1339. Τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι ἡ Νικομήδεια κατελήφθη πρὸ τῶν ἐτῶν 1330 καὶ 1331 πρέπει ν' ἀποκλεισθῇ διότι ὑπάρχει ἡ πληροφορία, τὴν ὁποίαν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀμφισβητήσωμεν ἔστω καὶ προερχομένην ἀπὸ τὸν Καντακουζηνόν, ὅτι ὁ 'Ανδρόνικος ὁ Γ' ἐπεσκέφθη τὴν πόλιν κατὰ τὰ ἔτη ταῦτα. 'Εξ ἄλλου γνωρίζομεν ὅτι ὁ 'Ορχὰν εἶχε πλοῖα περὶ τὸ 1337. Μὲ τὴν βοήθειαν τῶν πλοίων τούτων, πρὶν ζητήσῃ νὰ ἐπεκταθῇ εἰς τὴν Εὐρώπην, ἦτο φυσικὸν νὰ ὑποτάξῃ τὴν τελευταίαν πόλιν τῆς Βιθυνίας, τὴν Νικομήδειαν, ἀποκλείων αὐτὴν ὄχι μόνον διὰ ξηρᾶς ἀλλὰ καὶ διὰ θαλάσσης.

[184] Şihabeddin, ΝΕ τ. 13 σσ. 345, 350, 377. Aksaraylı Kerimeddin Mahmud, τουρκ. μετάφρασις Gencosman, σσ. 341-345. Howorth, History of the Mongols τ. 3 σ. 613.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ

1258	Θάνατος Θεοδώρου τοῦ Β΄. Ἐπιτροπία Γεωργίου Μουζάλωνος.
	Πραξικόπημα τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ δολοφονία τοῦ Μουζάλωνος.
1259	Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος ἀνακηρύσσεται βασιλεύς. Γέννησις τοῦ Ὀσμάν.
1261, 25 Ἰουλίου	Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως.
» 25 Δεκεμβρίου	Τύφλωσις τοῦ Ἰωάννου τοῦ Δ΄ καὶ φυλάκισις αὐτοῦ εἰς τὸ φρούριον τῆς Δακιβύζης.
1262	Ἐπανάστασις τῶν Τρικοκκιωτῶν.
1263	Ἔναρξις διαπραγματεύσεων μὲ τὸν πάπαν διὰ τὴν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν.
1267, 14 Μαρτίου	Πανικὸς ἐν Νικαίᾳ ἐπὶ τῇ διαδόσει ὅτι ἐγένετο εἰσβολὴ Τατάρων.
1282 Θέρος	Τελευταία στρατιωτικὴ περιοδεία τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου καὶ ὀχύρωσις τοῦ Σαγγαρίου.
» 11 Δεκεμβρίου	Θάνατος τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Ἀνδρόνικος ὁ Β΄ μονοκράτωρ.
1294	Ὁ Ψευδο-Λαχανᾶς, βούλγαρος τυχοδιώκτης ἰσχυριζόμενος ὅτι εἶναι ὁ ἐν ἔτει 1278 σφετερισθεὶς τὸν βουλγαρικὸν θρόνον Ivailo, ὀργανώνει τὴν ἄμυναν τῆς βορείου Βιθυνίας, ἀλλὰ μετ᾽ ὀλίγον ἀπαλλάσσεται τῶν καθηκόντων του.
1296	Ἐπιδρομαὶ τοῦ Ἀμουρίου Ἀλῆ δυτικῶς τοῦ Σαγγαρίου.
	Ἐπανάστασις Ἀλεξίου τοῦ Φιλανθρωπηνοῦ.
» 1 Ἰουνίου	Ἐκστρατεία τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Β΄ κατὰ τῶν Τούρκων ματαιοῦται ὑπὸ σεισμοῦ διαρκέσαντος μέχρι 17 Ἰουλίου.
1299	Τὸ Γενήσεχιρ πρωτεύουσα τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους.
1301, 27 Ἰουλίου	Ἡ μάχη τοῦ Βαφέως.
1302	Εἰσροὴ προσφύγων εἰς Κωνσταντινούπολιν.
	Ὁ Τάταρος Κουξίμπαξης φρούραρχος Νικομηδείας.

Λεηλασία Πριγκίπου ὑπὸ ἐνετικῶν καὶ πειρατικῶν πλοίων. Εἰσβολὴ αὐτῶν ἐντὸς τοῦ Κερατίου κόλπου.
Προώθησις τῶν δυνάμεων τοῦ Καρασῆ πρὸς τὴν Προποντίδα.
Ὁ Μιχαὴλ ὁ Θ′ ἀναλαμβάνει τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἀμύνης τῶν παρακτίων πόλεων.
Τουρκικοὶ στόλοι λεηλατοῦν τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου.

1302 Σεπτέμβριος — Ἄφιξις Ρογήρου Δεφλὼρ εἰς Κωνσταντινούπολιν.

1303 Ἰανουάριος — Ἀπόβασις Ρογήρου εἰς Κύζικον.
Συντριπτικὴ ἧττα τῶν Τούρκων νοτίως τῆς Κυζικηνῆς χερσονήσου.

» Ἀπρίλιος — Ἡ Καταλανικὴ Ἑταιρεία εἰσβάλλει εἰς τὸ ἐμιρᾶτον τοῦ Καρασῆ.

» Μάϊος — Ὁ Ρογῆρος Δεφλὼρ εἰς Ἀχυράους.
Μάχη παρὰ τὸν Αὔλακα. Ἧττα καὶ τραυματισμὸς τοῦ Ἀλισύρ.
Λύεται ἡ πολιορκία τῆς Φιλαδελφείας ὑπὸ τῶν Τούρκων. Φυγὴ τοῦ Ἀλισύρ.
Ὑποταγὴ τῆς Μαγνησίας εἰς τοὺς Καταλανούς.
Πολεμικὴ δρᾶσις τοῦ Βουλγάρου Ἰωάννου τοῦ Χοιροβοσκοῦ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Σκαμάνδρου.

1304 — Ἀνταρσία τοῦ Ἀτταλειώτου καὶ πολιορκία τῆς Μαγνησίας ὑπὸ τοῦ Ρογήρου.

1305, 28 Ἀπριλίου — Δολοφονία τοῦ Ρογήρου ἐν Ἁδριανουπόλει.
Οἱ Καταλάνοι εἰσβάλλουν εἰς τὴν Θρᾴκην.

1306 — Ἐκστρατεία Σιούρου τοῦ στρατοπεδάρχου κατὰ τῶν Ὀσμανιδῶν.
Κατάληψις τῶν Βηλοκώμων ὑπὸ τοῦ Ὀσμάν.

1307 — Ἐπέκτασις τῶν Ὀσμανιδῶν μέχρι τῆς Ἀσκανίας λίμνης. Ἀποκλεισμὸς τῆς Νικαίας.
Ὁ Μωάμεθ Khodabendah, σύμμαχος τῶν Βυζαντινῶν, ὑπόσχεται βοήθειαν.

1308 — Οἱ Ὀσμανίδαι εἰς τὰ παράλια τοῦ Εὐξείνου Πόντου, πρὸ τῆς Χηλῆς καὶ τῆς Ἀστραβητῆς.
Κυριεύουν τὸ φρούριον τοῦ Ἀετοῦ καὶ τὴν Δάματρυν.
Εἰσδύουν ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ, ὀχυρᾶς τοποθεσίας εἰς τὸ στόμιον τοῦ Βοσπόρου, ἀλλ' ἀποσύρονται κατόπιν ἐπιβολῆς φόρου.
Ὁ Καρᾶ Ἀλῆ καταλαμβάνει τὴν νῆσον Καλόλιμνον.
Νέα εἰσροὴ προσφύγων εἰς Κωνσταντινούπολιν.
Ὁ Ὀσμὰν κυριεύει τὰ Κουβούκλια καὶ ἀποκλείει τὴν Προῦσαν.

Ἅλωσις Τρικοκκίας.
Ὁ μοναχὸς Ἱλαρίων ὑπερασπίζει τοὺς Ἐλεγμούς.
Ὁ Κασσιανός, διοικητὴς τῆς Μεσοθυνίας, ἔρχεται εἰς ρῆξιν μὲ τὸν Βαρδαλῆν, ἀποσύρεται εἰς τὴν Χηλὴν καὶ κηρύττει ἀνταρσίαν. Κατόπιν προδοσίας συλλαμβάνεται καὶ φυλακίζεται.

1311 - 14 — Ὁ Χαλὴλ λεηλατεῖ τὴν Θρᾴκην.

1317 — Θάνατος τοῦ Khodabendah.
Ὁ Ὀσμὰν ἀποκλείει καὶ πάλιν τὴν Προῦσαν.

1325 - 28 — Ὁ πόλεμος τῶν δύο Ἀνδρονίκων.

1326, 6 Ἀπριλίου — Παράδοσις τῆς Προύσης.
Θάνατος τοῦ Ὀσμάν. Ἄνοδος τοῦ Ὀρχάν.

1327 — Ἐπιδρομὴ Μογγόλων ὑπὸ τὸν Τιμουρτὰς εἰς τὴν νοτιοδυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν.

1328 — Νέαι τουρκικαὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου.

1329, Ἰούνιος — Ἡ μάχη τοῦ Πελεκάνου.

1330 — Πολιορκία τῆς Νικομηδείας ὑπὸ τοῦ Ὀρχάν.
Διάσωσις τῆς πόλεως ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Γ′ καὶ σύναψις τῆς πρώτης συνθήκης Βυζαντινῶν καὶ Ὀθωμανῶν.

1331, 2 Μαρτίου — Παράδοσις τῆς Νικαίας.
Νέα πολιορκία τῆς Νικομηδείας καὶ νέα ἐκστρατεία τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Γ′.

1333, Θέρος — Ὁ περιηγητὴς Ibn Battuta εἰς Προῦσαν καὶ Νίκαιαν.

1333 - 37 — Προσάρτησις τῆς ἡγεμονίας τοῦ Καρασῆ ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν.

1337 — Παράδοσις τῆς Νικομηδείας.
Ὀθωμανικαὶ ἐπιδρομαὶ εἰς τὴν Θρᾴκην καὶ εἰς τὰ περίχωρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

1338 - 39 — Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης ὁ Καλέκας ἀπευθύνει ἔκκλησιν πρὸς τοὺς Νικαεῖς νὰ μείνουν πιστοὶ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ὑπόσχεται συγχώρησιν εἰς τοὺς ἀρνησιθρήσκους, ἐὰν μετανοήσουν.

1341 — Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς αὐτοκράτωρ.

1345 — Ὁ Καντακουζηνὸς διαπραγματεύεται τὸν γάμον τῆς θυγατρός του Θεοδώρας μετὰ τοῦ Ὀρχάν, πρὸς ἐπισφράγισιν τῆς συναφθείσης συμμαχίας.

1354 — Οἱ Ὀθωμανοὶ καταλαμβάνουν τὴν Καλλίπολιν καὶ γίνονται κύριοι τῶν Στενῶν.

1355,	Θέρος	Ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς αἰχμάλωτος μεταξὺ τῶν Ὀθωμανῶν.
1358		Αἰχμαλωσία τοῦ Χαλήλ, υἱοῦ τοῦ Ὀρχὰν καὶ τῆς Θεοδώρας, ὑπὸ πειρατῶν καὶ ἀπαγωγὴ αὐτοῦ εἰς Φώκαιαν.
		Πολιορκία τῆς Φωκαίας ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Ε΄ Παλαιολόγου πρὸς ἀπελευθέρωσιν τοῦ ὀθωμανοῦ βασιλόπαιδος.
1359		Ἑορταὶ εἰς Νίκαιαν παρουσίᾳ τοῦ Ὀρχὰν καὶ τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ε΄ ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ τοῦ Χαλὴλ καὶ μνηστεία αὐτοῦ μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ε΄.
1362	Μάρτιος	Θάνατος τοῦ Ὀρχάν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α΄.—ΠΗΓΑΙ*

1) ΒΥΖΑΝΤΙΝΑΙ

Acta et diplomata graeca medii aevi, ἔκδ. F. Miklosich καὶ Jos. Müller, τ. 1-6. Βιέννη 1860-90. [τ. 1-2, Acta Patriarchatus Constantinopolitani, ἔτη 1315-1402].

Ἀκροπολίτου, Γεωργίου
Χρονικὴ Συγγραφή. Ἔκδ. Emm. Bekker. Βόννη 1837.—Migne PG τ. 140 σσ. 970-1219.—Bibliotheca Teubneriana, ἔκδ. A. Heisenberg, Λειψία 1903.

Ἄννης Κομνηνῆς
Ἀλεξιάς. Ἔκδ. L. Schopen. Βόννη 1839.— Migne PG τ. 131. Bibliotheca Teubneriana, ἔκδ. A. Reifferscheid, τ. 1-2. Λειψία 1884. —Collection byzantine publiée sous le patronage de l'Association Budé, ἔκδ. B. Leib, τ. 1-3. Παρίσιοι 1937-1945.

Ἀρσενίου Πατριάρχου
Διαθήκη. Ἔκδ. Cotelier, Migne PG τ. 140 σσ. 947-958.

Ἀτταλειάτου, Μιχαήλ
Ἱστορία. Ἔκδ. Emm. Bekker. Βόννη 1853.

Βραχέα Χρονικά, ἔκδ. Σπ. Λάμπρου, ἐπιμελείᾳ Κ. Ἀμάντου. Ἀθῆναι 1932.

Βρυεννίου, Νικηφόρου
Ἱστοριῶν Βιβλία Δ΄. Ἔκδ. Aug. Meineke. Βόννη 1836.—Migne PG τ. 127.

---

* Συγκαταλέγονται ἐνταῦθα μεταξὺ τῶν πηγῶν καί τινα ἔργα, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπαχθοῦν καὶ ὑπὸ τὰ βοηθήματα. Ἡ καταχώρισίς των ἐνταῦθα γίνεται διὰ δύο λόγους: πρῶτον, διότι τὰ ἔργα ταῦτα βασίζονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐπὶ παλαιοτέρων, μὴ σῳζομένων σήμερον, πηγῶν ἢ εἶναι ἀναγραφαὶ προφορικῶν παραδόσεων, αἵτινες ἀποτελοῦν οὕτως εἰπεῖν τὴν ζῶσαν πηγὴν τῆς ὀθωμανικῆς ἱστορίας· καὶ δεύτερον, διότι πολλὰ ἐκ τῶν ἔργων τούτων ἐξεδόθησαν ἐν Εὐρώπῃ κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον, ἥτις συμπίπτει μὲ τὰς ἀρχαιοτέρας ὀθωμανικὰς πηγάς.

Γρηγορᾶ, Νικηφόρου
Ρωμαϊκῆς Ἱστορίας Λόγοι ΚΔ΄. Ἔκδ. L. Schopen, τ. 1-3. Βόννη 1829-1855.—Migne PG τ. 148 σσ. 119-1450, τ. 149 σσ. 9-502.
Ἐπιστολαί, ἔκδ. καὶ μετάφρ. R. Guilland, Correspondance de Nicéphore Grégoras. Παρίσιοι 1927.

Δούκα
Βυζαντινὴ Ἱστορία. Ἔκδ. Emm. Bekker. Βόννη 1834.—Migne PG τ. 157 σσ. 749-1166.

Gelzer, H. [ἐκδότου]
Ungedruckte und ungenügend veröffentliche Texte der Notitiae Episcopatuum — ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen- und Verwaltungsgeschichte. Abhandlungen der Philosophisch-philologischen Classe der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften τ. 21 (1900) μέρος III, σσ. 531-641.

Θεοφάνους
Χρονογραφία. Ἔκδ. Joh. Classen. Βόννη 1839.—Migne PG τ. 108. —Bibliotheca Teubneriana, ἔκδ. C. de Boor, Λειψία 1883.

Θεοφάνους συνεχιστῶν
Χρονογραφία. Ἔκδ. Emm. Bekker. Βόννη 1838.—Migne PG τ. 109.

Καντακουζηνοῦ, Ἰωάννου τοῦ ΣΤ΄
Ἱστοριῶν Βιβλία Δ΄. Ἔκδ. L. Schopen, τ. 1-3. Βόννη 1828-1832. —Migne PG τ. 153-154.

Κιννάμου, Ἰωάννου
Ἱστοριῶν Βιβλία Ζ΄. Ἔκδ. Aug. Meineke. Βόννη 1836.—Migne PG τ. 133 σσ. 309-678.

Λάμπρου, Σπυρ. [ἐκδότου]
Ἐνθυμήσεων συλλογὴ πρώτη. Νέος Ἑλληνομνήμων τ. 7 (1910) σσ. 113-278.

Νικηφόρου Πατριάρχου
Ἱστορία Σύντομος. Ἔκδ. Emm. Bekker. Βόννη 1837.—Migne PG τ. 100—Bibliotheca Teubneriana, ἔκδ. C. de Boor, Λειψία 1880.

Παλαμᾶ, Γρηγορίου
Ἐπιστολή, ἣν ἐξ Ἀσίας αἰχμάλωτος ὤν, πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἐκκλησίαν ἀπέστειλεν. Ἔκδ. Ἀ. Ἀδαμαντίου - Σπ. Λάμπρου - Κ. Δυοβουνιώτου. Νέος Ἑλληνομνήμων τ. 16 (1922) τεῦχος Α΄ σσ. 7-21.
Πρὸς Δαυὶδ μοναχὸν τὸν Δισύπατον. Ἔκδ. M. Treu, Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος τ. 3 (1890) τεῦχος 10 σσ. 227-234.
Πρὸς τοὺς ἀθέους Χιόνας διάλεξις συγγραφεῖσα παρὰ ἰατροῦ

τοῦ Ταρωνίτου παρόντος καὶ αὐτηκόου γεγονότος. Ἔκδ. Ἀ. Ἰ. Σακελλίωνος. Σωτὴρ τ. 15 (1892) σσ. 240-246.

Παχυμέρους, Γεωργίου
Μιχαὴλ Παλαιολόγος. Ἔκδ Emm. Bekker. Βόννη 1835.—Migne PG τ. 143 σσ. 443-996.
Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος. Ἔκδ. Emm. Bekker. Βόννη 1835. —Migne PG τ. 144 σσ. 15-716.

Πλανούδη, Μαξίμου
Ἐπιστολαί. Ἔκδ. M. Treu, Maximi monachi Planudis epistulae. Vratislaviae 1890.

Φραντζῆ, Γεωργίου
Χρονικόν. Ἔκδ. Emm. Bekker. Βόννη 1838.—Migne PG τ. 156 σσ. 637-1022.—Bibliotheca Teubneriana, ἔκδ. Ἰ. Β. Παπαδοπούλου, τ. 1. Λειψία 1935.

Χαλκοκονδύλη, Λαονίκου
Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν Δέκα. Ἔκδ. Emm. Bekker. Βόννη 1843. —Migne PG τ. 159.—Ἔκδ. E. Darkó, τ. 1-2. Βουδαπέστη 1922-23. —Γαλλικὴ μετάφρ. ὑπὸ B. de Vigènere, Histoire de la decadence de l'Empire Grec et establissement de celuy des Turcs. Παρίσιοι 1577.

Χωνιάτου (Ἀκομινάτου), Νικήτα
Ἱστορία. Ἔκδ. Emm. Bekker, Βόννη 1835.—Migne PG τ. 139.

2) ΑΝΑΤΟΛΙΚΑΙ

[Ἀνώνυμος Giese]
Tevarikh-i al-i Osman. Ἔκδ. F. Giese, Die altosmanischen anonymen Chroniken, τ. 1. Text und Variantenverzeichnis, Μπρέσλαου 1922,—τ. 2. Übersetzung (Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes τ. XVII τεῦχος 1), Λειψία 1925.

Abulfaragius, Georgius seu Barhebraeus
Chronicon Syriacum. Ἔκδ. P. J. Bruns. Λειψία 1789.

Abu'l Fida, Ismail
Takwim al-buldan. Ἔκδ. M. Reinaud καὶ Mac Guckin de Slane. Παρίσιοι 1840.—Ἔκδ. Ch. Schier. Δρέσδη 1846.—Γαλλικὴ μετάφρ. ὑπὸ M. Reinaud καὶ M. St. Guyard, Géographie d'Aboulfeda, Παρίσιοι 1848-83.

Ahmedî
Iskendername. Ἔκδ. τοῦ περὶ Ὀθωμανῶν τμήματος ὑπὸ Necip Asim ἐν Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası τ. 1 (1326/1910) σσ. 41-52, ἰδίως σσ. 46-49.

Ahmed Tevhid [ἐκδότου]

«Bursada en eski kitabesi», ἐν Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası τ. 5 (1330/1914) σσ. 318-320.

Ahmed b. Yusuf al-Karamanî

Akhbar al-duval wa-asar al-uwal. (Κεφ. 48-53: Ἱστορία τῶν Ὀθωμανῶν). Λατινικὴ μετάφρ. ὑπὸ J. Rasmussen, Annales Islamismi, Hauniae 1825 (σσ. 61-134).

Ali, Mustafa b. Ahmed

Künhü'l Akhbar. (Μέρος Δ'). Ἔκδ. Κων)πόλεως, 1277 (1861).—Ἰταλικὴ ἐλευθέρα μετάφρ. ὑπὸ A. Geropoldi, Bilancio historico-politico dell'Imperio Ottomano. Βενετία 1686.

Τὸ ὑλικὸν τοῦ Ali ἐνσωματοῦται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Leunclavius, Annales sultanorum othmanidarum, Francofurti 1596.

Ašıkpašazade, Derviš Ahmed

Tevarikh-i al-i Osman. Ἔκδ. Κων)πόλεως (Ali), 1332 (1916).—Ἔκδ. F. Giese, Die altosmanische Chronik des Ašıkpašazade. Λειψία 1929.

Enverî

Düsturname. Türk Tarih Encümeni Külliyatı τ. 15. Κων)λις 1930.

Ibn Battuta, Abu Abd Allah Mohammed

Tuhfat al-nuzzar fi ghara'ib al-amsar wa ağa'ib al-asfar. Ἔκδ. καὶ μετάφρ. C. Defrémery καὶ B. Sanguinetti, Voyages d'Ibn Batoutah, εἰς τ. 4, ἐν Παρισίοις 1853-59. Ἀνατύπωσις τ. Α' 1893, τ. Β' καὶ Γ' 1877, καὶ τ. Δ' 1879. Εὑρετήριον, 1893. Ἡ περιγραφὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τ. 2 σσ. 255-355,—τῆς Κων)πόλεως, αὐτόθι σσ. 424-444.—Μεταφράσεις: Γαλλιστί, ἀποσπάσματα περὶ Μ. Ἀσίας, ὑπὸ C. Defrémery, Voyages d'Ibn Batoutah dans l'Asie Mineure, Παρίσιοι 1851. Ἀγγλιστί, περιλήψεις διασωθεῖσαι εἰς χειρόγραφα τῆς Βιβλ. τοῦ Πανεπιστημίου Cambridge, ὑπὸ St. Lee, The Travels of Ibn Batuta translated from the abridged Arabic manuscript copies, Λονδῖνον 1829. Ὡσαύτως, ὑπὸ Muhammed Hussein, The Travels of Ibn Batuta, Λαχόρη 1898, καὶ ὑπὸ H.A.R. Gibb, Ibn Battuta, Travels in Asia and Africa (1325—1354), Λονδῖνον 1929.

Ibn Khaldun, Abd er-Rahman ibn Mohammed

Mokaddimat (Prolégomènes). Ἔκδ. E. Quatremère,—Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque Impériale et autres bibliothèques τ. 16A, 17A, 18A (ἔτους 1858). Γαλλ. μετάφρ. M.G. de Slane, αὐτόθι τ. 19A (1862), 20A (1862), 21A (1865). Ὡσαύτως, ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, Les Prolégomènes d'Ibn Khaldoun, τ. 1-3, Παρίσιοι 1863-65.

Kitab el-ibar u divan el mobtada ul kheber li ayyam el-Arab ul Ağem ul Berber, τ. 5. Κάϊρον 1284 (1867).—Γαλλ. μετάφρ. ἀποσπάσματος περὶ Ὀθωμανῶν ὑπὸ Cl. Huart, ἐν Journal des Savants, νέα σειρά, τ. 15, Ἀπρ. 1917, σσ. 157-166.—Γερμ. μετάφρ. αὐτοῦ ὑπὸ

R. Hartmann, ἐν Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte τ. 2 (1923-26) σσ. 306-308—Das «älteste» uns erhaltene osmanische Geschichte enthaltende Werk.

Idris Bitlisî (Hakimeddin Idris)

Hešt Bihišt. Περσ. χειρόγρ. ἐν Oriental Public Library τῆς Bankipore, ἀρ. 532-534 (πρβλ. Maulavi Abdul Muktadir, Catalogue of the Arabic and Persian MSS in the Oriental Public Library of Bankipore, τ. 6, Batna 1918, σ. 203 κ.ἑξ.), ἐν Βρετανικῷ Μουσείῳ, Addit. MSS 7646-7 (πρβλ. Rieu, Persian MSS, I, σ. 216 κ.ἑξ.), ἐν Βιβλιοθήκῃ Nuri Osmaniye Κων)πόλεως, ἀρ. 3209-12, 3082, κ.ἀλ.—Τουρκ. μετάφρ. χειρόγρ. ἐν Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ Βιέννης, ἀριθ. 994 (πρβλ. Flügel, Kat. II σ. 216 κ.ἑξ.), ἐν Βιβλιοθήκῃ Nuri Osmaniye, ἀρ. 3078, καὶ ἐν Βιβλιοθήκῃ Ἁγίας Σοφίας, ἀριθ. 3544.

Ἀπάνθισμα τοῦ Idris περιέλαβεν ὁ Sa'deddin, τὸν ὁποῖον ἔχει ὑπ' ὄψιν του ὁ Hammer, ἀκολουθεῖ δὲ πιστῶς ὁ Zinkeisen.

Kerimeddin Mahmud (Aksaraylı)

Müsamerat-al-ahyar.—Τουρκ. μετάφρ. ὑπὸ M. N. Gencosman μετὰ σημειώσεων τοῦ F. N. Uzluk, Selçukî Devletleri Tarihi, Ἄγκυρα 1943. Γερμ. μετάφρ. ἀποσπασμάτων ὑπὸ Fikret Işiltan, Die Seltschuken-Geschichte des Aksarayli, Λειψία 1943.

Nešri, Mehmed

Tarikh-i al-i Osman. Τὰ σπουδαιότερα χειρόγρ. ἐν Bibliothèque Nationale Παρισίων, Suppl turc 153, ἐν Βιβλιοθήκῃ Τεμένους Μπαγιαζῆτ ἀριθ. 2351 καὶ ἐν Ἐθν. Βιβλ. Βιέννης ἀριθ. 986.—Ἔκδ. καὶ γερμ. μετάφρ. Th. Nöldeke, «Auszüge aus Nešri's Geschichte des osmanischen Hauses», ἐν Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft τ. 13 (1859) σσ. 184-218.

Τὸ περὶ Ὀθωμανῶν τμῆμα τοῦ ἔργου τοῦ Nešri ταυτίζεται μετὰ τοῦ «Liber Hanivaldanus», τὸ ὁποῖον ἐνσωματοῦται ὑπὸ τοῦ Leunclavius ἐν Historiae musulmanae.

Sa'deddin, Mehmed b. Hasan (Hoğa efendi)

Tağ ul-tevarikh. Ἔκδ. Κων)πόλεως, 1280 (1864).—Μεταφράσεις: Ἰταλιστί, ὑπὸ V. Bratutti, Chronica dell' origine e progressione della casa ottomana, τ. 1, Βιέννη 1649. Ἀγγλιστί, ὑπὸ W. Seaman, The Reign of Sultan Orchan, translated out of Hojah Effendi, an eminent Turkish historian, Λονδῖνον 1652. Λατινιστί, ὑπὸ A. F. Kollar, Sadeddini annales turcici, Βιέννη 1758. Γαλλιστί, ὑπὸ A. Galland, Histoire ottomane, écrite par Saadud-din Mehemet Hassan — χειρόγρ. ἐν Bibliothèque Nationale, fonds français 6074, 6075. (Οἱ τόμοι οὗτοι περιέχουν τὴν ὀθωμανικὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ Μουρὰτ τοῦ Β' μέχρι τοῦ Βαγιαζῆτ τοῦ Β'. Ὁ δὲ Α' τόμος τοῦ χειρογράφου, περιέχων τὰ μέχρι τοῦ Μουρὰτ τοῦ Β', θεωρεῖται ἀπολεσθείς.

Šihabeddin (al-Umari) Abdul Abbas Ahmed

Masalik al-absar fi mamalik al-amsar. Κυριώτερα χειρόγραφα: Βιβλιοθήκη τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀρ. 3416,— Βιβλιοθήκη Τόπ-καποῦ,

Enderun 2797. 2,—Bibliothèque Nationale, fonds arabes 2325.—"Εκδ. τοῦ περὶ Μ. 'Ασίας τμήματος ὑπὸ F. Taeschner, Al-Umari's Bericht über Anatolien in seinem Werke «Masalik al-absar fi mamalik al-amsar», zum ersten Male herausgegeben, Λειψία 1929. Μετάφρ. ἀποσπασμάτων, ὑπὸ E. Quatremère, Notices et Extraits des Manuscrits de la Bibliothèque du Roi et autres bibliothèques, τ. 13 (1838) σσ. 334-381 (Κεφ. Ε'.—Περὶ Μ. 'Ασίας).

Šükrüllah b. Šihabeddin Ahmed

Der Abschnitt über die Osmanen in Šükrüllahs persischer Universalgeschichte, ἔκδ. καὶ μετάφρ. Th. Seif,—Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte τ. 2 (1923-26) σσ. 63-128.

Uruğ b. Adil (Uruğ bey)

Tevarikh-i al-i Osman. "Εκδ. F. Babinger, Die frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch. 'Αννόβερον 1925.—Berichtigungen und Verbesserungen, 'Αννόβερον 1926.

Yahya b. Halil

Futuwwetname. Χειρόγρ. εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Fr. Taeschner.'Ανάλυσις τοῦ ἔργου ὑπὸ Fr. Taeschner, ἐν Islamica τ. 4 (1929) σσ. 1-47.

3) ΔΥΤΙΚΑΙ*

Bertrandon de la Broquière

Voyage d'outre-mer, 1422-1433. "Εκδ. Ch. Schéfer, Παρίσιοι 1892.

Cambini, Andrea

Commentario dell'origine de' Turchi. In Venetia 1538.—'Επίσης, παρὰ Francesco Sansovino, Historia universale dell'origine et imperio de' Turchi. In Venetia 1568. Φ. 149-189v : «Dell'origine de' Turchi».

Camerarius, Joachim

De rebus turcicis commentarii duo accuratissimi. Francofurti 1598.

Βασίζεται ἐπὶ τοῦ Leunclavius, Historiae musulmanae.

Cervarius, Ludovicus

De Turcarum origine, moribus et rebus gestis commentarius. Florentiae 1590.

Cuspinianus, Johannes

De Turcarum origine, religione et tyrannide. Lugduni Batavorum 1654.

[Α' ἔκδ. Antverpiae 1541].

* 'Ενταῦθα περιλαμβάνονται καὶ οἱ δυτικοὶ ἐρανισταὶ τῶν τουρκικῶν πηγῶν, ὁ Leunclavius, ὁ Podesta, ὁ Camerarius, ὁ Scheurlus, κ.ἄ.

Donado da Lezze

Historia turchesca (1300-1514). "Εκδ. J. Ursu. 'Εκδόσεις Ρουμανικῆς 'Ακαδημίας. Βουκουρέστιον 1910.

Egnatius, J. Baptista

De origine Turcarum. Parisiis 1539.

Σπανιώτατον. Αἱ σπουδαιότεραι εἰδήσεις του περὶ τῶν 'Οθωμανῶν παρατίθενται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Cuspinianus, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐλήφθησαν διὰ τὴν παροῦσαν μελέτην.

Euboicus, Joh. Nicolaus

De origine et rebus gestis Turcarum. Neapoli 1496.

Σπανιώτατον. 'Ακολουθεῖ ἐν πολλοῖς τὸν Secundinus. Αἱ εἰδήσεις του ἐνσωματοῦνται εἰς τὸ ἔργον τοῦ Cuspinianus, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐλήφθησαν διὰ τὴν παροῦσαν μελέτην.

Geuffraeus, Antonius

Briefve description de la court du Grant Turc et ung sommaire du règne des Othmans. Παρίσιοι 1543.—Μεταφράσεις : 'Αγγλιστί, ὑπὸ R. Grafton, The order of the great Turcke court, of hye menne of warre and all his conquestes with the summe of Mahometes doctrine, Λονδῖνον 1546. Λατινιστί, ὑπὸ G. Godelevaeus, Aulae turcicae ottomanicique imperii descriptio, Basiliae 1577. Γερμανιστί, ὑπὸ N. Höniger, Hoffhaltung des turckischen Keysers und ottomanischen Reichsbeschreibung. Βασιλεία 1578.

Giovio, Paolo

Commentarii delle cose de Turchi. In Venetia 1541.—Παρὰ F. Sansovino, Historia universale dell' origine et imperio de Turchi. In Venetia 1568. Φ. 215-234 : «Informatione a Carlo Quinto imperatore Augusto».

Leunclavius, Johannes

Annales sultanorum othmanidarum a Turcis sua lingua scripti. Francofurti 1594.—Editio altera, Francofurti 1596.

[Ὑπάρχει καὶ ἔκδ. 1588. Βλ. Islam τ. 10 (1920) σ. 159].

Γερμανικὴ ἔκδ. Neuwe Chronica Türckischer Nation von Türchen selbst beschrieben . . . durch Hansen Lewenklaw von Amelbeurn . . . verfertigt. Franckfurt am Mayn 1590. [Β' ἔκδ. 1595].

Pandectes historiae turcicae, liber singularis, ad illustrandos Annales, ἐν Annales ἔκδ. 1596, σσ. 98-242.—Γερμ. ἔκδ. Neuwe Chronica . . . μέρος Γ': Türckischer Histori genannt Pandectes.

Historiae musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum exscriptae. Francofurti 1591. [Βιβλία Α', Β', Γ' καὶ Δ' σσ. 1-215].

Lonicerus, Philippus

Chronicorum turcicorum, in quibus origo, principes, imperatores, bella, proelia, caedes, victoriae, reique militaris ratio. . . exponuntur, τ. 1-2. Francoforti ad Moenum 1578.

Menavino, Antonio

Trattato de costumi et vita de' Turchi. In Fiorenza 1548.—Παρὰ F. Sansovino, Historia universale dell' origine et imperio de' Turchi. In Venetia 1568. Φ. 1-79 : «Vita et legge turchesche».

Muntaner, Ramon

Chronica o descripcio dels fets e hazanyes del inclyt rey Don Jaume. Βαρκελώνη 1885. Μεταφράσεις : Γαλλιστί, ὑπὸ J.A.C. Buchon, Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIIIe siècle, σσ. 217-564. Παρίσιοι 1841. Γερμανιστί, ὑπὸ K. Fr. W. Lanz, Chronik des edlen En Ramon Muntaner, τ. 1-2. Λειψία 1842. Ἀγγλιστί, ὑπὸ Lady Goodenough (Hakluyt Society, second series, N°s 47, 50). Λονδῖνον 1920-21.

Podesta, J. Baptista

Translatae turcicae chronicae. Pars prima, continens originem ottomanicae stirpis, undecim eiusdem stirpis imperatorum gesta, iuxta traditionem Turcarum. Omnia a praenominato authore ex originale turcico in latinam, italicam, et germanicam linguam translata. Noribergi 1672.

Μόνον λατινικὴ ἐλευθέρα μετάφρασις τοῦ Ali μὲ παρεμβολὰς ἐκ τοῦ Sa'deddin.

Ramus, Johannes

De rebus turcicis libri tres. Lovani 1553.

Ἀποτελεῖ τὸ Β' μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Secundinus, τοῦ ἔτους 1551. Αἱ κυριώτεραι εἰδήσεις του ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Cuspinianus.

Richerius, Christophorus

De rebus Turcarum ad Franciscum Gallorum regem Christianis libri quinque. Parisiis 1540.

Sansovino, Francesco [ἐκδότου]

Historia universale dell' origine et imperio de' Turchi. In Venetia 1568.

Ἡ δευτέρα ἔκδοσις ὑπὸ τὸν τίτλον Historia universale dell'origine, guerre, et imperio de' Turchi, τοῦ ἔτους 1654, εἶναι καλυτέρα, μὲ εὑρετήριον καὶ πίνακα περιεχομένων.

Secundinus (Sagundinus), Nicolaus

Otthomanorum familia, seu De Turcarum imperio historia. Addito complemento Io. Rami, a capta Constantinopoli usque ad nostra tempora. Viennae Austriae 1551.

Τὸ ἔργον τελειώνει οὕτω : «Vale ex Neapoli, vicesima Julii, anno 1476». Αἱ εἰδήσεις του περὶ τῶν πρώτων Ὀθωμανῶν ἐνσωματοῦνται εἰς τὸ ἔργον τοῦ A. Cambini, παρὰ F. Sansovino, Historia universale.

Scheurlus, Laurentius

Familia othomannica : et quas singulari ex ea tyranni glades Christianis nefarie intulerint : ex variis et nonnisi probatissimis authoribus collecta. Pragae 1596.

Spandugino, Theodoro Cantacuscino

Commentari dell'origine de principi Turchi. In Fiorenza 1551. —Παρὰ F. Sansovino, Historia universale, ἔκδ. 1568, φ. 190-215 : «Discorso della origine de principi de Turchi». —Ἔκδ. K. Σάθα, Documents inédits relatifs à l' histoire de la Grèce au Moyen-âge τ. 9, Παρίσιοι 1890, σσ. 135-261.—Πρώτη μετάφρασις ὑπὸ B. de Raconis, Petit traicté de l'origine des Turcqs par Théodore Spandouyn Cantacasin, Paris 1519.—Ἔκδ. ὑπὸ Ch. Schéfer, Παρίσιοι 1896.

Β'. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Ahmed Refik

Aşıkpaşazade. Κων)πολις 1932.

Ahmed Tevhid

Müze-i humayun, meskukâti kadime islamiye kütüğü. Kismi rabi. Κων)πολις 1321 (1903).

«Ilk altı padisahımızın Bursada kâğın türbeleri»,—Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası τ. 3 (1328/1912) σσ. 977-981.

Ali

«Osmanlı imperatorluğunun ilk sikkesi ve ilk akçeleri»,—Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası τ. 8 (1334/1918) σσ. 355-375.

Allan, J.

«Para»,—ἄρθρον εἰς τὴν Encyclopédie de l'Islam, τ. 3 σ. 1096.

Ἀμάντου, Κ.

Ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὸν Μεσαίωνα. (Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων). Ἀθῆναι 1919.

Παρατηρήσεις τινὲς εἰς τὴν μεσαιωνικὴν γεωγραφίαν»,—Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν τ. 1 (1924) σσ. 49-50.

«Τουρκόπωλοι»,—Ἑλληνικὰ τ. 6 (1933) σσ. 325-326.

Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Βυζαντινὴν Ἱστορίαν. Ἀθῆναι 1933.

Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τ. 1-2. Ἀθῆναι 1939, 1947.

Μικρὰ μελετήματα. Ἀθῆναι 1940.

Arendonk, C. van

«Futuwa»,— ἄρθρον εἰς τὴν Encyclopédie de l' Islam, τ. 2 σσ. 130-131.

Babinger, F.

«Die türkischen Studien in Europa bis zum Auftreten Joseph von Hammer-Purgstalls»,—Die Welt des Islam τ. 7 (1919) σσ. 103-129.

«Der Islam in Kleinasien»,—Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, νέα σειρά, τ. 1 (1922) σσ. 126-152.

«Chronologische Miszellen»,— Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte τ. 2 (1923-26) σσ. 311-319.
Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke. Λειψία 1927.
"Αρθρα εἰς τὴν Encyclopédie de l'Islam : Orhan, Mikhaloghlu, Neshri, Nilufer Khatun, Ruhi, κ.ἄ.

Banescu, N.
«Chilia (Licostomo) und das bithynische Χηλή»,—Byzantinische Zeitschrift τ. 28 (1928) σσ. 68-72.

Barkan, Ö.
Osmanlı imperatorluğunda kuruluş devrinin toprak meseleleri. "Αγκυρα 1939.

Barthold, W.
«Ὁ Χριστιανισμὸς εἰς τὸ Τουρκεστὰν τῆς προμογγολικῆς περιόδου. Περὶ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Σεμιρέτσενσκ» (ρωσιστί)—Zapiski Vostočnago Otdelenija Imperatorskago Russkago Archeologičeskago Obščestva τ. 8 (1893) σσ. 1-32.
"Αρθρα εἰς τὴν Encyclopédie de l' Islam : Ghuzz, Kayi, Türkmenes, Türks (Ethnologie), κ.ἄ.

Becker, C. H.
«Steuerpacht und Lehnwesen»,—Der Islam τ. 5 (1914) σσ. 81-92.

Βέη (Bees), N. A.
Die Inschriftenaufzeichnung des Kodex Sinaiticus Graecus 508 (976) und die Maria - Spiläotissa - Klosterkirche bei Sille (Lykaonien), mit Exkursen zur Geschichte der Seldschukiden - Türken. (Texte und Forschungen zur Byzantinisch - Neugriechischen Philologie, Nr. 1). Βερολῖνον 1922.

Belin, A.
«Du régime des fiefs militaires dans l'Islamisme»,—Journal Asiatique, 6η σειρά, τ. 15 (1870) σσ. 187-301.

Birge, J. K.
The Bektashi Order of Dervishes. Λονδῖνον 1937.

Βογιατζίδου, Ἰ. Κ.
«Ἱστορικαὶ μελέται—Ἐκτουρκισμὸς καὶ ἐξισλαμισμὸς Ἑλλήνων κατὰ τὸν Μεσαίωνα»,—Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. 2 (1932) σσ. 95-152.

Boeclerius, J. H.
Commentarius historico-politicus de rebus turcicis. Budissae 1717.
Ἐν σσ. 14-41 κατάλογος 317 ἔργων περὶ τῶν Ὀθωμανῶν, δημοσιευθέντων εἰς τὴν Δύσιν μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΗ' αἰῶνος.

Bongars, J. de
Gesta Dei per Francos, sive orientalium expeditionum et regni Francorum hierosolymitani historia, τ. 1-2. Hanoveri 1611.

Bowen, H.
British Contributions to Turkish Studies. Λονδῖνον 1945.

Bratianu, G.
Études byzantines d' histoire économique et sociale. Παρίσιοι 1938.

Brockelmann, C.
Das Nazionalgefühl der Türken im Licht der Geschichte. Βερολῖνον 1918.
Geschichte der islamischen Völker und Staaten. Μόναχον—Βερολῖνον 1939. Σελ. 234 κ.ἑξ.
«Ibn Battuta»,—ἄρθρον εἰς τὴν Encyclopédie de l'Islam, τ.2 σ.391.

Cambridge Medieval History, τ. 4. Cambridge 1923 καὶ 1936.
Κεφ. X, B : The Seljuqs (ὑπὸ H. Loewe). Κεφ. XVI : The Empire of Nicaea and the Recovery of Constantinople (ὑπὸ W. Miller). Κεφ. XX : The Mongols (ὑπὸ H. Loewe). Κεφ. XXI : The Ottoman Turks and the Fall of Constantinople (ὑπὸ E. Pears).

Cantemir, D.
Istoria imperiului ottomanu. Ρουμανικὴ μετάφρ. ἐκ τοῦ λατ. χειρογράφου ὑπὸ Jos. Hodosiu. Βουκουρέστιον 1876. Ἀγγλ. ὑπὸ N. Tindal, History of the Growth and Decay of the Ottoman Empire, τ. 1, Λονδῖνον 1736. Γαλλ. ὑπὸ M. de Joncquières, Histoire de l'Empire Othoman, où se voyent les causes de son aggrandissement et de sa decadence, τ. 1. Παρίσιοι 1743.

Chapman, C.
Michel Paléologue — Restaurateur de l'Empire Byzantin. Παρίσιοι 1926.

Charanis, P.
«Les Βραχέα Χρονικὰ comme source historique — An Important Short Chronicle of the Fourteenth Century»,—Byzantion τ. 13 (1938) σσ. 335-362.

Cognatus, Gilbertus
Chronicon sultanorum et principum Turciae, series continuata usque ad Solymanum. Francofurti 1558.

Cramer, J. H.
A Geographical and Historical Description of Asia Minor, τ. 1-2. Ὀξφόρδη 1832.

Crusius, Martinus
Turcograecia. Basiliae 1584.

Cuinet, V.
La Turquie d'Asie — Geographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie Mineure, τ. 1-4. Παρίσιοι 1891-94. (Ἰδίως τ. 4).

Cura de Vaux, B.
«Batiniya», — ἄρθρον εἰς τὴν Encyclopédie de l'Islam, τ. 1 σ. 697.

Deny, J.
«Fütüwwetname et romans de chevalerie turcs», — Journal Asiatique, 11η σειρά, τ. 16 (1920) σσ. 182-183.
Ἄρθρα εἰς τὴν Encyclopédie de l'Islam: Pasha, Sandjak, Timar, κ.ἄ.

Diehl, Ch. — Oeconomos, L. — Guilland, R. — Grousset, R.
L' Europe Orientale de 1081 à 1453. (Histoire du Moyen Age, Tome IX, 1ère Partie). Παρίσιοι 1945.

Dieterich, K.
Das Griechentum Kleinasiens. (Läuder und Völker der Türkei, 9). Λειψία 1915. Ἀγγλ. μετάφρ. ὑπὸ C. N. Brown, Hellenism in Asia Minor, Νέα Ὑόρκη 1918.

Διομήδη, Α.
«Οἰκονομικαὶ περιπέτειαι τοῦ παρακμάζοντος Βυζαντίου», — Ἐπιθεώρησις Κοινωνικῆς καὶ Δημοσίας Οἰκονομικῆς, ἔτος 8 (1939) τεῦχος Γ΄—Δ΄ σσ. 277-303.
Ἡ πολιτικὴ τῆς Μακεδονικῆς δυναστείας κατὰ τῆς μεγάλης ἰδιοκτησίας», — Ἑλληνικὰ τ. 11 (1939) σσ. 246-262.
Βυζαντιναὶ μελέται. Ἀθῆναι 1941.

Djelal Esad
Constantinople — De Byzance à Stamboul. Παρίσιοι 1909.

Djevad bey, Ahmed
Tarih-i askerî osmani, τ. 1-2. Κων)πολις 1297-99 (1879-81). — État militaire ottoman depuis la fondation de l'Empire jusqu' à nos jours, τ. 1. Κων)πολις 1882.

Dölger, F.
Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Finanzverwaltung. Λειψία — Βερολῖνον 1927.
Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters. Reihe A, Regesten, — 3. Teil (1932).
Περιλαμβάνει τὰ ἔτη 1204-1282.

Draeseke, J.
«Zu Johannes Kantakuzenos», — Byzantinische Zeitschrift τ. 9 (1900) σσ. 72-84.

Dreschler, Wolfgang
Chronicum saracenicum et turcicum, παρὰ Augustinus Caelius, Saracenicae historiae libri tres. Francofurti 1596. Σελ. 73-110. Ὡσαύτως, παρὰ F. Sansovino, Historia universale dell' origine et imperio de' Turchi. In Venetia 1568. Φ. 286-295ᵛ [Dresler].

Efdaleddin
«Istiklal osmani tarih ve günü hakkında tahkikat», — Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası τ. 5 (1330/1914) σσ. 36-48.

Encyclopédie de l'Islam. Ἐκδόται M. Th. Houtsma, R. Basset, T. W. Arnold, R. Hartmann, E. Levi-Provençal, H. Bauer, H.A.R. Gibb, W. Heffening, A. J. Wensinck, A. Schaade. Τόμ. 1-4 [καὶ 5 παραρτήματα], Leyde-Paris, 1908-1938.
Ἄρθρα: Akındjı, Ala' al-Din pasha, Ashikpashazade, Brussa, dewshime, efendi, Enweri, Ertoghrul, Ewrenos, futuwa, Ghuzz, Ibn Battuta, Ibn Haldun, Izmid, Iznik, Kayi, Orhan, Othman, para, pasha, Mikhaloghlu, Neshri, Nilufer khatun, Ruhi, sandjak, Sögüd, timar, Türkmenes, Türks (Histoire — Ethonologie), κ.ἄ.

Evliya čelebi
Seyahatname. Ἐκδ. Necip Asım, τ. 3. Κων)πολις 1314. — Ἀγγλ. μετάφρ. J. von Hammer, Narrative of Travels in Europe, Asia, and Africa by Evliya Efendi, τ. 1-2. Λονδῖνον 1844-50.

Εὐαγγελίδου, Τρ.
«Περί τινων ἀρχαιοτάτων μονῶν ἐν Βιθυνίᾳ», — Σωτὴρ τ. 12 (1889) σσ. 93-96, 154-157, 275-285.

Finlay, G.
A History of Greece from the Conquest by the Romans to the Present Time, τ. 3. Ὀξφόρδη 1877. Σελ. 360-431.

Foord, E.
The Byzantine Empire. Λονδῖνον 1911.

Galip, Ismail
Takvimi meskukâti osmaniye. Κων)πολις 1307 (1889).

Ganem, Halil
Les Sultans Ottomans, τ. 1. Παρίσιοι 1901.

Gardner, A.
The Lascarids of Nicaea. Λονδῖνον 1912.

Germanus, Julius
Κριτικὴ τοῦ ἔργου τοῦ A. H. Gibbons, περιοδικὸν Turàn (Βουδαπέστη), ἔτος 1918, σσ. 491-501.

Gibbon, E.

History of the Decline and Fall of the Roman Empire. Ἔκδ. G. B. Bury, τ. 7. Λονδῖνον 1902.

Gibbons, H. A.

The Foundation of the Ottoman Empire. Ὀξφόρδη 1916.—Τουρκ. μετάφρασις ὑπὸ Ragıp Hulûsi, Osmanlı Imperatorluğunun kuruluşu. Κων)πολις 1928.

Giese, F.

«Einleitung zu meiner Textausgabe der altosmanischen anonymen Chroniken»,—Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte τ. 1 (1921-22) σσ. 49-75.

«Das Problem der Entstehung des Osmanischen Reiches»,—Zeitschrift für Semitistik und verwandte Gebiete τ. 2 (1928) σσ. 246-271. —Τουρκ. μετάφρασις ἐν Türkiyat Mecmuası τ. 1 (1925) σσ. 151-177.

«Zum literarischen Problem der frühosmanischen Chroniken», —Orientalistische Literaturzeitung τ. 29 (1926) σσ. 850-854.

«Zum Ašikpašazade - Problem»,— Orientalistische Literaturzeitung τ. 35 (1932) σσ. 7-17.

Gordlevski, V. A.

«Ἀπὸ τὴν συντεχνιακὴν ζωὴν τῆς Τουρκίας—Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀχῆ» (ρωσιστὶ)—Zapiski Kollegij Vostokovedov (Mémoires du Comité des Orientalistes) τ. 2 (1926-7) τεῦχος 2 σσ. 235-48.

«Οἱ Δερβίσαι τοῦ Ἀχῆ Ἐβρὰν καὶ αἱ συντεχνίαι ἐν Τουρκίᾳ» (ρωσιστὶ)—Izvestija Akademij Nauk SSSR (Bulletin de l'Académie des Sciences de l'URSS), 6η σειρὰ (1927) τεῦχος 15-17 σσ. 1171-94.

«Ἡ ὀργάνωσις τῶν συντεχνιῶν παρὰ τοῖς Τατάροις τῆς Κριμαίας» (ρωσιστὶ)— Trudi Etnografo-archeologeskogo Museja τ. 4 (1928) σσ. 56-65.

Grenard, M. F.

«Une secte religieuse d'Asie Mineure — Les Kyzyl-bâchs»,— Journal Asiatique, 10η σειρά, τ. 3 (1904) σσ. 511-522.

Guilland, R.

Essai sur Nicéphore Grégoras. Παρίσιοι 1926.

Güterbock, K.

«Laonikos Chalkokondyles»,— Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht (Breslau) τ. 4 (1910) σσ. 72-102.

Hağı Kalfa, Mustafa

Ğihannuma. Ἔκδ. Ibrahim Müteferrika, Κων)πολις 1145 (1732-33). Μεταφράσεις : λατ. ὑπὸ M. Norberg, Gihan Numa, Londini Gothorum 1818. Γαλλ. ὑπὸ Armain, «Description de l'Asie Mineure, extraite de la Géographie Turque de Hadji Khalfa, surnommé Kiatib Tchelebi»,—παρὰ L. Vivien de Saint-Martin, Histoire des découvertes géographiques τ. 3=Description historique et géographique d'Asie Mineure, τ. 2. Παρίσιοι 1852. [Σελ. 637-742].

Hamilton, W.

Researches in Asia Minor. Λονδῖνον 1842.

Hammer, Joseph von

Geschichte des Osmanischen Reiches, τ. 1. Πέστη 1827. Μεταφράσεις : Γαλλ. ὑπὸ J. J. Hellert, τ. 1. Παρίσιοι 1835.—Ἑλλην. ὑπὸ Κ. Κροκιδᾶ, τ. 1. Ἀθῆναι 1870.

Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brussa und dem Olympos. Πέστη 1818.

Histoire de l'ordre des Assassins, μετάφρ. J. J. Hellert καὶ P. A. de la Nourais. Παρίσιοι 1883.

Hartmann, R.

«Futuwwa und Malâma»,—Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft τ. 72 (1918) σσ. 193-198.

«Turkei»,—Handbuch der Staaten - Geschichte, ἔκδ. R. Scholz, μέρος 16ον (1922).

Im neuen Anatolien. Λειψία 1928.

Μετ' εἰκόνων τῶν πρώτων τουρκικῶν μνημείων.

Hasluck, F. W.

«Bithynica»,—Annual of the British School at Athens τ. 13 (1906 7) σσ. 285-308.

Μετ' εἰκόνων τῶν βυζαντινῶν μνημείων.

Cyzicus. Cambridge 1910.

«Christianity and Islam under the Sultans of Konia»,—Annual of the British School at Athens τ. 19 (1912-13) σσ. 191-197

Christianity and Islam under the Sultans, τ. 1-2. Ὀξφόρδη 1929.

Hergès, A.

«Les monastères de Bithynie —Médicius»,—Bessarione τ. 5 (1899) σσ. 9-21.

Hertzberg, G. E.

Geschichte der Byzantiner und des Osmanischen Reiches bis gegen Ende des 16. Jahrhunderts. Βερολῖνον 1883.

Heyd, W.

Geschichte des Levantehandels im Mittelalter, τ. 1-2. Στουτγάρτη 1879-80.—Γαλλ. μετάφρ. F. Raynaud, Histoire du commerce du Levant au moyen-âge, τ. 1-2. Λειψία 1885-6. Ἀνατύπωσις 1936.

Hezarfenn, Hüseyin

Tenkih-i tevarikh-i mülük.—Γαλλ. μετάφρ. Fr. Pétis de la Croix, État général de l'Empire Ottoman, par un solitaire Turc, Παρίσιοι 1695.

Ὁ Pétis de la Croix δὲν ἀναφέρει τίς εἶναι ὁ solitaire Turc, ἀλλ' ὁ Gibbons (The Foundation of the Ottoman Empire σ. 342) ἀνεκάλυψεν ὅτι πρόκειται περὶ μεταφράσεως τοῦ Hezarfenn.

Houtsma, T.
«Die Ghusenstämme»,—Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes τ. 2 (1885) σσ. 219-233.

Howorth, H. H.
History of the Mongols from the 9th to the 19th century, τ.3. Λονδῖνον 1888.

Huart, Cl.
Konia : La ville des Derviches Tourneurs. Παρίσιοι 1897.
«Les origines de l'Empire Ottoman»,—Journal des Savants, νέα σειρά, τ. 15, Ἀπρίλιος 1917, σσ. 157-166.
Ἔνθα κρίσις τοῦ ἔργου τοῦ H. A. Gibbons.
Κρίσις τοῦ ἔργου τοῦ H. A. Gibbons μετ' ἀξιολόγων παρατηρήσεων, ἐν Journal Asiatique, 11η σειρά, τ. 9 (1917) σσ. 345-350.
Ἄρθρα εἰς τὴν Eucyclopédie de l'Islam : Akindji, Efendi, Ismailiya κ.ἄ.

Humann, K.
«Über die Ethnologie Kleinasiens»,—Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde τ. 7 (1880).

Hüseyin Namik
«Jakši Fakih»,—Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte τ. 2 (1923-26) σσ. 319-321.

Jacob, G.
Die Bektaschijje in ihrem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen.—Abhandlungen der Philosophisch-philologischen Klasse der Königlich Bäyerischen Akademie der Wissenschaften τ. 24 (1909) μέρος III. Μόναχον 1909.

Janin, R.
«La Bithynie sous l'Empire Byzantin»,—Echos d'Orient τ. 20 (1921) σσ. 168-182, 301-319.
«La banlieue asiatique de Constantinople»,—Echos d' Orient τ. 21 (1922) σσ. 335-386, τ. 22 (1923) σσ. 50-58, 182-198, 281-298.
«Nicée, Étude historique et topographique»,—Echos d'Orient τ. 24 (1925) σσ. 482-490.
«La fortresse byzantine d'Aetos»,—Echos d'Orient τ. 31 (1928) σσ. 295-299.

Jorga, N.
Geschichte des Osmanischen Reiches, τ. 1. Gotha 1908.

Καβαλιέρου - Μαρκουίζου, Θ.
Ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Νίκαιαν. Κων)πολις 1909.

Καλλιγᾶ, Π.
«Περὶ δουλοπαροικίας παρὰ Ρωμαίοις καὶ Βυζαντινοῖς καὶ περὶ φορολογικῶν διατάξεων»,—Μελέται καὶ Λόγοι. Ἀθῆναι 1882.

Κάνδη, Β. Ἰ.
Ἡ Προῦσα,—ἤτοι ἀρχαιολογική, ἱστορική, γεωγραφικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ περιγραφὴ αὐτῆς. Ἀθῆναι 1883.

Καρολίδου, Π.
Τὰ Κόμανα καὶ τὰ ἐρείπια αὐτῶν. Ἀθῆναι 1882.
Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῆς βασιλείας Γεωργίου τοῦ Α'. Ἀθῆναι 1925.

Kissling, H.
Die Sprache des Ašykpašazade. Breslau 1936.

Κλεωνύμου, Μ. — Παπαδοπούλου, Χρ.
Βιθυνικὰ ἢ ἐπίτομος μονογραφία τῆς Βιθυνίας καὶ τῶν πόλεων αὐτῆς. Κων)πολις 1867.

Knolles, Richard
The Generall Historie of the Turkes from the first beginning of that Nation to the rising of the Othoman Familie, with all the notable expeditions of the Christian Princes against them, together with the lives and conquests of the Othoman Kings and Emperours. Ἐκδ. Γ'. Λονδῖνον 1621.
[Πρώτη ἔκδοσις 1603].

Κοντογιάννη, Π. Μ.
Γεωγραφία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀθῆναι 1921.

Köprülü[zade], Mehmet Fuat
Türk edebiyatında ilk mütesavvifler. Κων)πολις 1334 (1918).
«Bemerkungen zur Religionsgeschichte Kleinasiens»,—Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte τ. 1 (1921-22) σσ. 203-222.
Türkiye Tarihi, τ. 1. Κων)πολις 1923.
«Anadoluda Islamiyet»,—Darülfunun Edebiyat Fakültesi Mecmuası τ. 2 (1922-23).
«Oğuz etnolojisine dair tarihî notlar»,—Türkiyat Mecmuası τ. 1 (1925) σσ. 185-211.
«Osmanlı Imperatorluğun kuruluşu meselesi»,—Hayat (Ἀγκύρας) τ. 1 τεῦχος 11 (10 Φεβρ. 1927) σσ. 2-3, τεῦχος 12 (17 Φεβρ. 1927) σ. 2.
«Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerinin te'siri hakkında bazı mülahazalar»,—Türk Hukuk ve Iktisat Tarihi Mecmuası τ. 1 (1931) σσ. 165-313.
Les origines de l'Empire Ottoman. (Études orientales, publiées par l'Institut Français d'Archéologie de Stamboul, III). Παρίσιοι 1935.
«Les institutions juridiques turques au moyen-âge». Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Belleten τοῦ 1938, σσ. 11-76.
Kay kabilesi hakkında yeni notlar. Ἄγκυρα, Türk Tarih Kurumu, 1944.

Körte, A.
Anatolische Skizzen. Βερολῖνον 1896.

Κουκουλέ, Φ.
«Βυζαντινὰ καὶ οὐχὶ τουρκικὰ ἔθιμα»,—Byzantinische Zeitschrift τ. 30 (1930) σσ. 180-185.
«Τὰ λουτρὰ κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους»,—Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν τ. 11 (1935) σσ. 192-238.

Kramers, J. H.
«Wer war Osman?»—Acta Orientalia τ. 6 (1928) σσ. 242-254.
Ἄρθρα εἰς τὴν Encyclopédie de l' Islam: Othman, Sögüd, Türks (Histoire), κ.ἄ.

Κυρίλλου Ϛ', Πατριάρχου
Ἱστορικὴ Περιγραφὴ τοῦ ἐν Βιένῃ προεκδοθέντος χωρογραφικοῦ πίνακος τῆς Μεγάλης Ἀρχισατραπίας τοῦ Ἰκονίου. Ἐν τῷ Πατριαρχικῷ Τυπογραφείῳ, ἐν ἔτει 1815.

Lane-Poole, St.
«On the Weights and Denominations of Turkish Coins»,—Numismatic Chronicle, III σειρά, τ. 2 (1882) σσ. 166-182.
The Coins of the Turkoman Houses of Seljook, Urtuk, Zengec, etc. Λονδῖνον 1883.

Langer, W. L. — Blake, R. P.
«The Rise of the Ottoman Turks and Its Historical Background», —The American Historical Review τ. 37 τεῦχος 3 (Ἀπρίλιος 1932) σσ. 468-505.

Laurent, J.
«Byzance et les Turcs Seldjoucides en Asie Mineure»,—Βυζαντὶς τ. 2 (1911) τεῦχος Α-Β σσ. 101-126.
Byzance et les Turcs Seldjoucides dans l'Asie Occidentale. Νανσὺ—Παρίσιοι—Στρασβοῦργον 1914-1919.

Laurent, V.
«L' excommunication du Patriarche Joseph Ier par son prédécesseur Arsène»,—Byzantinische Zeitschrift τ. 30 (1930) σσ. 489-496.
«La question des Arsenites»,—Ἑλληνικὰ τ. 3 (1930) σσ. 463-470.

Leake, W. M.
Journal of a Tour in Asia Minor. Λονδῖνον 1824.

Leonhard, R.
Paphlagonia—Reisen und Forschungen im nördlichen Kleinasien. Βερολῖνον 1915.

Le Quien, M.
Oriens Christianus, τ. 1. Parisiis 1740. [Provincia Bithyniae, σσ. 581-661].

Littman, E.
«Anredeformen in erweiterter Bedeutung»,—Nachrichten von der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, philologisch-historische Klasse, 1916, σ. 94 κ.ἑξ.

Löytved, J. H.
Konia—Inschriften der seldschukischen Bauten. Βερολῖνον 1907.

Luke, Sir H.
The Making of Modern Turkey—from Byzantium to Angora. Λονδῖνον 1936.

Mansel, Arif M.
Yalova ve civarı—Yalova und Umgebung. (Istanbul Müzeleri Neşriyatı). Κων)πολις 1936.

Marquart, J.
«Über die Herkunft der Osmanen» [Β' παράρτημα τῆς μελέτης τῶν W. Bang-J. Marquart «Osttürkische Dialektstudien»]—Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Klasse, νέα σειρά, τ. 13 (1914) σσ. 187-194.

Menthon, B.
Une terre de légendes—L'Olympe de Bithynie. Παρίσιοι 1935.

Miller, W.
«The Last Athenian Historian: Laonikos Chalcocondyles»,—Journal of Hellenic Studies τ. 42 (1922) σσ. 37-49.
«The Historians Dukas and Frandzes»,—Journal of Hellenic Studies τ. 46 (1926) σσ. 63-71.

Μηλιαράκη, Α.
Ἱστορία τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου. Ἀθῆναι 1898.

Μιρμίρογλου, Β.
Οἱ Δερβίσσαι. Ἀθῆναι 1940.

Moravcsik, G.
Byzantinoturcica: I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkenvölker. II. Sprachreste der Türkenvölker in der byzantinischen Quellen. Βουδαπέστη 1942-43.

Mordtmann, A. D.
Anatolien—Skizzen und Reisebriefe aus Kleinasien (1850-1859). Ἔκδ. F. Babinger. Ἀννόβερον 1925.

«Die Dynastie der Danischmende», — Zeitschrift der Deutchen Morgenländischen Gesellschaft τ. 30 (1870) σσ. 467-486.

Mordtmann, J. H.

«Über das türkische Fürstengeschlecht der Karasi in Mysien», — Sitzungsberichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, 1911 (philosophisch-historische Classe) σσ. 2-7. Ἀνάτυπον.

«Ruhi Edrenewi», — Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte τ. 2 (1923-1926) σσ. 129-136.

Ἄρθρα εἰς τὴν Encyclopédie de l'Islam: Dewshirme, Enveri, Ertoghrul, Evrenos, Izmid, Iznik, κ.ἄ.

Morritt, J. B. S.

Letters. Edited by G.E. Marindin. Λονδῖνον 1914.

Mortreuil, J. A. B.

Histoire du droit byzantin, τ. 3. Παρίσιοι 1846.

Muralt, E.

Essai de chronographie byzantine, τ. 1-2. Πετρούπολις 1871.

Niederle, L.

Manuel de l' antiquité slave, τ. 1. Παρίσιοι 1923.

Oberhummer, E.

Die Türken und das Osmanische Reich. Λειψία 1917.

Ohsson, M. [Ignace Mouradja] d'

Tableau général de l'Empire Ottoman, τ. 1-7. Παρίσιοι 1788-1824.
Histoire des Mongols, τ. 4. Ἄμστερδαμ 1852.

Oksza, Th. d'

Histoire de l' Empire Ottoman . . . jusqu' à la prise de Constantinople. Κων)πολις 1871.

Ἀκολουθεῖ τὸν Hammer καὶ τὸν Zinkeisen.

Ostrogorsky, G.

«Die ländische Steuergemeinde des byzantinischen Reiches im X. Jahrhundert», — Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte τ. 20 (1927) σσ. 1-108.

«Das Steuersystem im byzantinischen Altertum und Mittelalter», — Byzantion τ. 6 (1931) σσ. 229-240.

Geschichte des byzantinischen Staates. (Byzantinisches Handbuch, 1 Teil, 2. Band). Μόναχον 1940.

Otto-Dorn, K.

Das islamische Iznik. (Istanbuler Forschungen, herausgegeben von der Zweigstelle Istanbul des Archäologischen Instituts des Deutschen Reiches, XIII). Βερολῖνον 1941.

Pancenko, B.

«Μνημεῖον τῶν Σλαύων ἐν Βιθυνίᾳ κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα» (ρωσιστί), — Izvestija Russkago Archeologičeskago Instituta v Konstantinopole τ. 8 (1903) σσ. 15-62.

«Ἡ ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία ἐν Βυζαντίῳ. Ὁ ἀγροτικὸς νόμος καὶ τὰ μοναστηριακὰ ἔγγραφα» (ρωσιστί), — Izvestija Russk. Arch. Inst. Konst. τ. 9 (1904) σσ. 3-142.

Παπαδοπούλου, Α. Α.

«Οἱ Ἕλληνες ὑπὸ τοὺς Τούρκους», — Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν τ. 2 (1925) σσ. 84-106.

Παπαμιχαήλ, Γρηγ.

Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς. Ἀλεξάνδρεια 1911.

Παπαρρηγοπούλου, Κ.

Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἐκδ. 6η (ὑπὸ Π. Καρολίδου), τ. 5 μέρος Α'. Ἀθῆναι 1932.

Parisot, V.

Cantacuzène — Homme d' état et historien. Παρίσιοι 1845.

Πασπάτη, Ἀ.

Βυζαντιναὶ μελέται. Κων)πολις 1877.

Pears, E.

The Destruction of the Greek Empire and the Story of the Capture of Constantinople by the Turks. Λονδῖνον 1903.

«The Ottoman Turks and the Fall of Constantinople», Κεφ. XXI τῆς Cambridge Medieval History τ. 4. Cambridge 1923 καὶ 1936.

Pelliot, P.

«A propos des Comans», — Journal Asiatique, 11η σειρά, τ. 15 (1920) σσ. 125-185.

Pétis de la Croix, Fr.

Abregé chronologique de l' histoire ottomane, τ. 1. Παρίσιοι 1768.

Philippson, A.

«Das westliche Kleinasien», — Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde (Βερολῖνον 1904), σσ. 257-273.

Reisen und Forschungen im westlichen Kleinasien, III Heft. Gotha 1913. [Μετὰ λεπτομεροῦς γεωλογικοῦ χάρτου].

Das byzantinische Reich als geographische Erscheinung. Leiden 1939.

Platon, M. G.

«Observations sur le droit de προτίμησις en droit byzantin», —

Revue Génerale du Droit τ. 27 (1903), τ. 28 (1904), τ. 29 (1905). Ἀνατύπωσις, Παρίσιοι 1906.

Postellus, Gullielmus

De origine gentium orientalium, maxime Turcarum. Basiliae 1540.

La tierce partie des Orientales histoires, où est exposée la condition, puissance, revenu de l' Empire Turquesque: Avec toutes les provinces et païs généralement depuis 950 ans en ça par tous Ismaelites conquis. Poitiers 1560.

Psichari, J.

«Efendi», — Mélanges de Philologie et de Linguistique offerts à Louis Havet. Παρίσιοι 1909. Σελ. 387-427.

Rambaud, A.

«L' Europe du Sud-Est : Fin de l' Empire Grec. Fondation de l' Empire Ottoman (1282-1481)», — Histoire générale ὑπὸ E. Lavisse καὶ A. Rambaud, τ. 3. Παρίσιοι 1894. Σελ. 789-868.

Ramsay, Sir W. M.

The Historical Geography of Asia Minor. (Supplementary Papers of the Royal Geographical Society, vol. IV). Λονδῖνον 1890.

«The Geographical Conditions Determining History and Religion in Asia Minor», — The Geographical Journal τ. 20 (1902) σ. 257 κ.ἑξ.

«The War of Moslem and Christian for the Possession of Asia Minor», — Studies in the History and Art of the Eastern Roman Provinces. Aberdeen 1906. Σελ. 281-301.

«The Intermixture of Races in Asia Minor — Some of Its Causes and Effects», — Proceedings of the British Academy τ. 7 (1915-16). Ἀνάτυπον, Λονδῖνον 1917.

Rasmussen, J. L.

Annales Islamismi sive tabulae synchronistochronologicae Chaliforum et regum orientis et occidentis. Hauniae 1825.

Riefstahl, R. M.

Turkish Architecture in Southwestern Anatolia. Cambridge 1931.

Ρίζου, Ν. Σ.

Καππαδοκικά. Κων)πολις 1856.

Ritter, C.

Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Klein-Asien, τ. 1-2. (Die Erdkunde von Asien, IX, 1 2). Βερολῖνον 1858-9.

Ritter, H.

«Zur Futuwwa», — Der Islam τ. 10 (1920) σ. 244 κ.ἑξ.

Runciman, S.

Byzantine Civilization. Λονδῖνον 1933.

Rycaut, Paul

The Present State of the Ottoman Empire. Λονδῖνον 1687.—Γαλλ. μετάφρ. ὑπὸ Briot, Histoire de l'état present de l'Empire Ottoman. Παρίσιοι 1670.

Sagredo, Giovanni

Memorie istoriche de' monarchi ottomani. Βενετία 1688.—Γαλλ. μετάφρ. ὑπὸ M. Laurent, Histoire de l'Empire Ottoman, Παρίσιοι 1730.

Σάθα, Κ.

Ἕλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει καὶ ἀναγέννησις τῆς ἑλληνικῆς τακτικῆς. Ἀθῆναι 1885.

Saint - Martin, L. Vivien de

Description historique et géographique d'Asie Mineure, τ. 1-2. Paris 1852.

Ἐν τ. 2 σσ. 637-808 καταχώρισις τῶν περιηγήσεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ' αἰῶνος μέχρι τοῦ 1846.

Schultze, V.

Altchristliche Städte und Landschaften, II. Kleinasien, τ. 1. Gütersloh 1922.

Schlumberger, G.

Expédition des Almugavares, ou routiers Catalans en Orient. Παρίσιοι [1902].

«Sceau des esclaves (mercenaires) slaves de l' éparchie de Bithynie», — Byzantinische Zeitschrift τ. 12 (1903) σ. 277.

Schneider, A. M. — Karnapp, W.

Die Stadtmauer von Iznik (Nicaea). (Istanbuler Forschungen, herausgegeben von der Abteilung Istanbul des Archäologischen Instituts des Deutschen Reiches, IX). Βερολῖνον 1938.

Μετὰ σχεδίων, εἰκόνων καὶ ἐπιγραφῶν.

Σκαλιέρη, Γ. Κ.

Λαοὶ καὶ φυλαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀθῆναι 1922.

Sobernheim, M.

«Ikta», — ἄρθρον εἰς τὴν Encyclopédie de l' Islam τ. 2 σσ. 461-463.

Sölch, J.

«Über die Lage von Kaisareia in Bithynien», — Klio τ. 11 (1911) σσ. 325-334.

«Modrene, Modroi, und Gallus», — αὐτόθι, σσ. 393-414.

«Historisch-geographische Studien über bithynische Siedlungen — Nikomedia, Nikäa, Prusa», — Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher τ. 1 (1920) σσ. 263-337.

Σωτηρίου, Γ.
Χριστιανική καὶ βυζαντινὴ ἀρχαιολογία, τ.1. Ἀθῆναι 1942.

Σταματιάδου, Ε. Ι.
Οἱ Καταλάνοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ἀθῆναι 1869.

Stein, E.
«Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs-und Wirtschaftsgeschichte», — Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte τ. 2 (1923-26), σσ. 1-62.

Süssheim, K.
«Ala al Din pasha», — ἄρθρον εἰς τὴν Encyclopédie de l'Islam, τ. 1 σσ. 249-251.

Συκουτρῆ, Ι.
«Περὶ τὸ σχίσμα τῶν Ἀρσενιατῶν,» — Ἑλληνικὰ τ. 2 (1929) σσ. 267-332 καὶ τ. 3 (1930) σσ. 15-44.

Taeschner, F.
«Die geographische Literatur der Osmanen», — Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft τ. 77 (1923) σσ. 31-80.
Das anatolische Wegenetz nach osmanischen Quellen, τ. 1-2. (Türkische Bibliothek, 22-23) Λειψία 1924-26.
«Die Verkehrslage und das Wegenetz Anatoliens im Wandel der Zeiten», — Petermanns Geographische Mitteilungen ἔτος 72 (1926) σσ. 202-206.
«Anatolische Forschungen», — Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, νέα σειρά, τ. 7 (1928) σσ. 83-118.
Μετὰ χάρτου Das Stammgebiet der Osmanen.
«Das Futuvvetname der Jahja b. Halil», — Orientalistische Literaturzeitung τ. 31 (1928) σ. 1065.
«Beiträge zur Geschichte der Achis in Anatolien», — Islamica τ. 4 (1929) σσ. 1-47.
[Ἔνθα ἀνάλυσις τοῦ Futuwwetname τοῦ Yahya b. Halil].
Κριτικὴ τοῦ ἄρθρου τοῦ Köprülü περὶ βυζαντινῶν καὶ τουρκικῶν θεσμῶν, ἐν Orientalistische Literaturzeitung τ. 36 (1933) σσ. 484-488.
«Rumtürkisch», — Orientalistische Literaturzeitung τ. 42 (1939) σσ. 75-82.
«Legendenbildung um Achi Evran, den Heiligen von Kiršehir», Festschrift Friedrich Giese. Βερολῖνον - Λειψία 1941.

Testaud, G.
Les rapports des puissants et des petits proprietaires dans l'Empire Byzantin. Bordeaux 1898.

Thorning, H.
Beiträge zur Kenntnis des islamischen Vereinswesens auf Grund des Bast Madad et-Taufiq. (Türkische Bibliothek, 16). Βερολῖνον 1913.

Tischendorf, P. A. von
Das Lehnwesen in den moslemischen Staaten. Λειψία 1872.

Tomaschek, W.
Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter.— Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-historische Classe, CXXIV. Βιέννη 1891.

Tchernousov, E.
«Δούκας, εἷς ἐκ τῶν ἱστορικῶν τοῦ τέλους τοῦ Βυζαντίου» (ρωσιστί), — Vizantiskij Vremennik τ. 21 (1914) σσ. 171-221.

Τσακύρογλου, Μ.
Περὶ Γιουρούκων μελέτη ἐθνολογική. Ἀθῆναι 1891.

Tschudi, R.
Vom alten Osmanischen Reich. Τυβίγγη 1930.

Unat, Faik Reşit
«Neşri tarihi üzerinde yapılan çalışmalara bir bakış», ἀνάτυπον ἐκ τοῦ Belleten τοῦ 1943, σσ. 177-201.

Uspenskij, F.
«Ζητήματα πρὸς μελέτην τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους», — Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος τ. 2 (1885) σσ. 533-552.

Uzunçarşılı, Ismail Hakkı
Kütahya şehiri. Κων)πολις 1932.
«L'administration des terres et de la population dans les principautés anatoliennes aux XIVe et XVe siècles». Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Belleten τοῦ 1938, σσ. 105-112.
Anadolu Beylikleri. Κων)πολις 1937.
Osmanlı Devleti teşkilâtına medhal. Κων)πολις 1941.
Kapukulu Ocakları, τ. 1-2. Ἄγκυρα 1943-44.

Vambéry, H.
Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen geschildert. Λειψία 1885.

Vasiliev, A.
History of the Byzantine Empire, τ. 1-2. Madison, Wisconsin, 1928-29.—Γαλλ. μετάφρ. ὑπὸ P. Brodin καὶ A. Bourguina, Histoire de l'Empire Byzantin, τ. 1-2. Παρίσιοι 1932.
«On the Question of Byzantine Feudalism», — Byzantion τ. 8 (1933) σσ. 584-604.

Vasilievskij, V.
«Ὑλικὰ διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους»

ιρωσιστὶ)—Zurnal Ministerstva Narodnago Prosveščenija τ. 202 (1879) σσ. 160-232, 368-438, τ. 210 (1880) σσ. 98-170, 355-404.

Wächter, A.

Der Verfall des Griechentums in Kleinasien im XIV Jahrhundert. Λειψία 1903.

Wilde, H.

Brussa—Eine Entwicklungsstätte türkischer Architektur in Kleinasien unter den ersten Osmanen. Βερολῖνον 1909.

Williams, H. Smith [ἐκδότου]

The History of the Turkish Empire. Κεφ. I: «The Antecedents of the Turkish Nations». Κεφ. II: «The Period of Aggrandisement». —The Historian's History of the World τ. 24. Λονδῖνον 1907. Σελ. 257-318.

Wittek, P.

«Zum Quellenproblem der ältesten osmanischen Chroniken, mit Auszügen aus Nešri»,—Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte τ. 1 (1921-22) σσ. 77-150.

«Der Stammbaum der Osmanen», — Der Islam τ. 14 (1925), σσ. 94-100.

«Neues zu Ašikpašazade»,—Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte τ. 2 (1923-26) σσ. 147-164.

Das Fürstentum Mentesche, Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.-15. Jh. (Istanbuler Mitteilungen, herausgegeben von der Abteilung Istanbul des Archäologischen Instituts des Deutschen Reiches, II). Κων)πολις 1934.

«Türkentum und Islam»,—Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik τ. 59 σσ. 489-525.

«Von der byzantinischen zur türkischen Toponymie»,—Byzantion τ. 10 (1935) σσ. 11-64.

«Deux chapitres de l'histoire des Turcs de Roum. I, Les traits essentiels de la période seldjoucide en Asie Mineure. II, Les Ghazis dans l'histoire ottomane»,—Byzantion τ. 11 (1936) σσ. 285-319.

The Rise of the Ottoman Empire. (Royal Asiatic Society Monographs, XXIII). Λονδῖνον 1938.

Ὑψηλάντου, Ἀ. Κομνηνοῦ

Τὰ μετὰ τὴν Ἅλωσιν. Ἔκδ. Γερμ. Ἀφθονίδου. Κων)πολις 1870.

Ζαχυθηνοῦ, Δ. Ἀ.

Le Despotat Grec de Morée. Παρίσιοι 1932.

Οἱ Σλάβοι ἐν Ἑλλάδι. Ἀθῆναι 1945.

Zinkeisen, J. W.

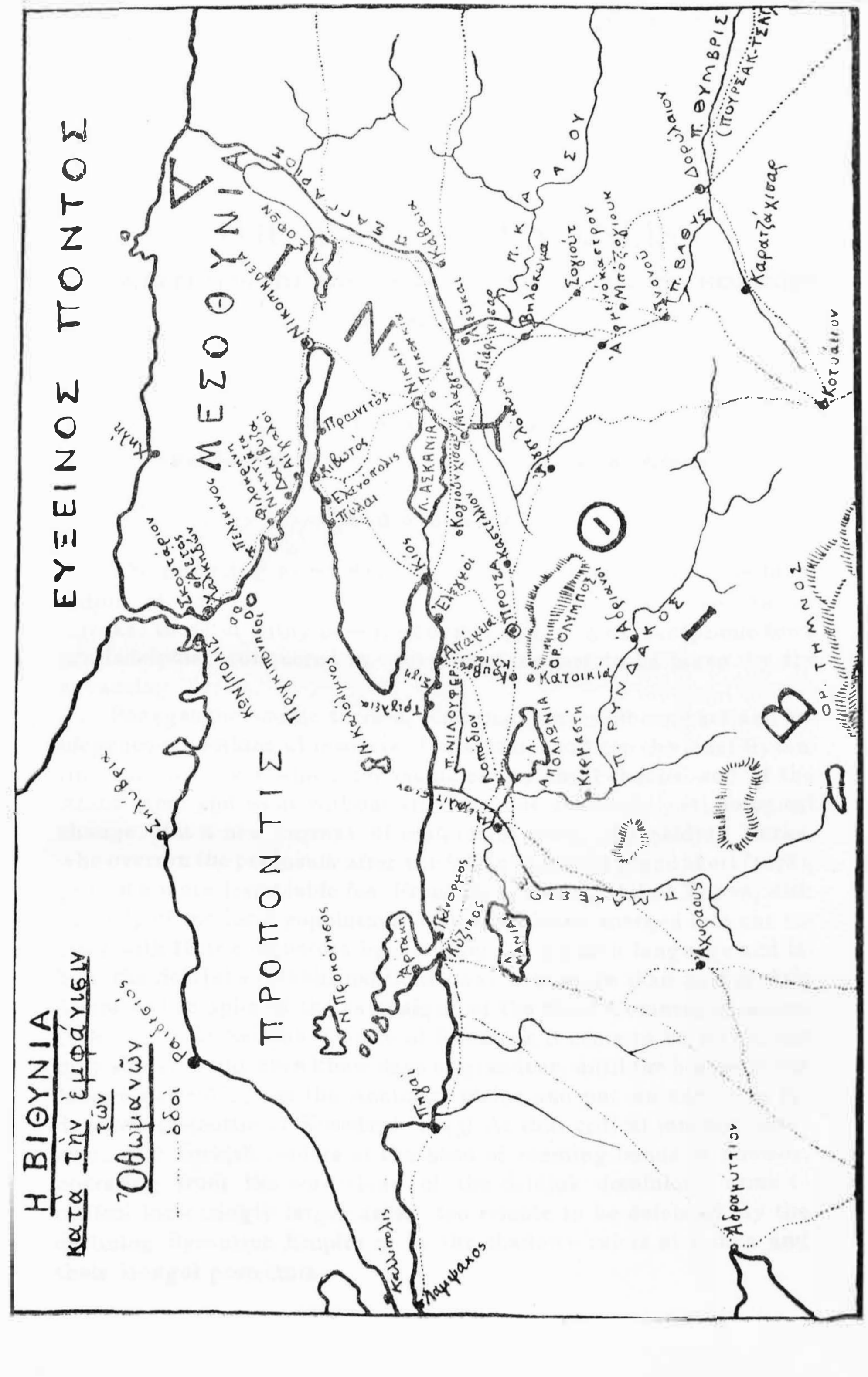
Geschichte des Osmanischen Reichs in Europa, τ. 1. Ἀμβοῦργον 1840.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ

Α΄. ΠΡΟΣΩΠΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Οἱ μεγάλοι ἀριθμοὶ ἀναφέρονται εἰς τὰς σελίδας καὶ οἱ μικροὶ εἰς τὰς ὑποσημειώσεις.

Β'. ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Η ΒΙΘΥΝΙΑ
κατά την εμφάνισιν
των
Οθωμανών
ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ
ΠΡΟΠΟΝΤΙΣ
ΜΕΣΟΘΥΝΙΑ
Κύζικος
Λάμψακος
Πηγαί
Καρατζαχισαρ

THE EARLY OSMANLIS

A CONTRIBUTION TO THE PROBLEM OF THE FALL OF HELLENISM IN ASIA MINOR

(1282—1337)

BY

G. GEORGIADES ARNAKIS, Ph. D.

Professor of History at Pierce College, Athens, Greece.

— A Summary —

The foregoing pages deal with the double problem of the foundation of the Ottoman Empire and of the fall of the last Asiatic Greeks, those of Bithynia— the district which, if we except one town (Philadelphia, conquered in 1391), was the last to be taken by the advancing Turks.

For ages the Asiatic themes, comprising the most compact and homogeneous sections of medieval Hellenism, had been the chief Byzantine bulwark, over which the incursions of the Persians and of the Arabs came and went without effecting any noteworthy ethnological change. But a new current of eastern invaders, the Seldjuk Turks, who overran the peninsula after the fateful battle of Mandjikert (1071), proved a more formidable foe. From their new capital at Konya, with the help of the local populations which gradually merged into one society with their conquerors by adopting the Turkish language and Islam, the Seldjuks established their sway over more than half of Asia Minor and in spite of the campaigns of the three Comneni emperors (1081-1180) the Seldjuk Empire of Roum, as it came to be styled, not only survived but even knew days of grandeur, until the hordes of the Mongols swept across the Anatolian plains and put an end to its independence (battle of Kösedagh, 1243). At that critical juncture, however, new Turkish leaders at the head of roaming bands of nomads, operating from the borderland of the Seldjuk dominions, came to control increasingly larger areas, too remote to be defended by the declining Byzantine Empire or by the shadowy rulers of Konya and their Mongol protectors.

One of these leaders was Osman son of Ertoghrul, who, originally a raider in the neighbourhood of Eskišehir, at the close of the thirteenth century founded the Osmanli (Ottoman) State by conquering portions of Bithynia, former center of the Greek Empire of Nicæa (1204—1261). From 1282, the year when Michael VIII Palæologos died after making the last Byzantine attempt to fortify Bithynia against Turkish inroads, until 1337, when Nicomedia, the last Byzantine stronghold, surrendered to the Turks, Osman and his son Orhan succeeded, with the valuable assistance of the native Greeks, in organizing the Osmanli State, which eventually (1354) took possession of the Dardanelles and began to expand into Europe.

In writing the history of these fifty five years the author has adopted the following scheme:—

In an *Introduction* entitled «The History of the Osmanli Problem — A Critical Review of Sources and Publications» (pp. 1-34), he discusses the reasons why the foundation of the Ottoman Empire has been one of the most difficult subjects for the research worker, he evaluates the source material, he outlines the methodology to be applied, and he summarizes the views of previous writers on the Early Osmanlis.

The main part of the book consist of three annotated and documented essays which discuss the problem from three different aspects.

The *first* essay, «Bithynia at the Close of the Thirteenth Century» (pp. 35-70), gives a synthetic picture of the land which was to become the cradle of the Osmanli State and of the people who, as Osman's subjects, were instrumental in building up the new nation.

The *second*, «The Organization of the Osmanli State» (pp. 71-132), discusses the factors which were brought to bear upon the social, economic and political environment of Osman and culminated in the formation of a new state in Bithynia which entered history with Osman's first recorded victory over the Byzantines at Bapheus (1301).

The *third*, «The Conquest of Bithynia» (pp. 133-197), arranges chronologically in a coherent narrative all the acceptable material of the sources, connected with the political and military events from the aftermath of Bapheus to the capitulation of Nicomedia, thus tracing the development of Byzantine-Osmanli relations until the final phase of the Greek Anatolian drama.

It is necessary to enter upon each of these three sections in greater detail.

I. While the Seldjuk Empire was disintegrating and the Byzantines were struggling to win back their European provinces and to avert the dangers which a Latin alliance created for their newly liberated capital, Bithynia went through a succession of changes which were conducive towards the expansion of the Turks to the Propontis littoral.

The followers of Ertoghrul and Osman had appeared in the southern borders of Bithynia and the fertile valleys, the well-known trade routes and the courses of the rivers were already drawing their ambitions away from the semi-arid plains of Eskišehir, towards the sea and Constantinople. Emperor Michael VIII had known the Turks very closely. But for a period of years, though he was too absorbed in Europe to be of practical help to his vulnerable Asiatic provinces, he succeeded in taking a number of unpopular measures which aimed at the security of his throne and resulted in alienating the majority of his Bithynian subjects who were devoted to the local dynasty of the Lascarids and resented Michael's usurpation of the throne and his blinding of eight-year old John IV (pp. 37-42). Open revolt broke out in the rural district of Trikokkia which was suppressed by Michael with heavy losses in men and in money (39). Henceforth Michael's measures became more drastic. He arrested and persecuted the sympathizers of John IV, he abolished the privileges of the Akritæ, he introduced battalions of obnoxious mercenaries, and he imposed a crushing taxation on the hitherto prosperous farmers. The most radical measure, which was later repealed, was his confiscation of the large estates, whose owners were paid a compensation of forty pieces of gold and were forced to join the imperial army (40-[13]). These measures paralysed the defence of Bithynia which depended upon the Akritæ and the local militia.

Reaction appeared in the guise of religious issues. Armed bands overran the country-side claiming allegience to the dethroned Patriarch Arsenios or to an independent Eastern Church as opposed to Michael's intended union with the Pope (43-45). Anarchy and the ensuing evils offered repeated opportunities to the Turks east of the Sangarios (now Sakarya) to cross the river and invade the country (44, 46, 47). The absence of security caused a total neglect of farming (45-[30]). On his last tour, shortly before his death (1282), Michael saw heaps of fruit decaying under the trees, while a few miles away town populations were starving. Communication with Constantinople, usually by land (the old Chalkedon - Ægialoi - Kibotos - Dorylæon route), was unsafe and the Propontis was infested by pirates who took ad-

vantage of the break-up of the Byzantine fleet. Whatever trade the Genoese and the Venetians had left to the Greeks was very precarious.

One of the most noticeable results of this chaotic situation was a general loss of morale. The government distrusted the people and the people distrusted the government. In 1294 Michael's son Andronikos II sent a Bulgarian adventurer to take charge of the defence of Bithynia but recalled him shortly afterwards (47). Two years later Alexios Philanthropenos revolted and, with the support of the Asiatic Greeks and his Turkish mercenaries, he crowned himself emperor (42-43, 48). After his defeat and capture as a result of the betrayal of his Cretan troops, Andronikos II personally led an expedition against the Turks but a bad omen, an earthquake, made him abandon it (48). Groups of Turks and local bandits, each acting for their own benefit, completed the devastation of Bithynia.

The first victim was naturally the country population. Pachymeres' testimony (49) that farmers were unable to pay taxes in cash but only in kind shows that trade languished on account of the lack of security. The situation in the country reflected upon the towns, where the food crisis reached its highest pitch. Moreover, not even within the town-walls was there a sufficient feeling of security. As early as 1267 the population of Nicæa was seized by group hysteria at the false rumour that Tatar bands had entered the town, and numerous casualties were caused by the panic (49).

Under these circumstances, a part of the people took refuge, only temporarily, inside the towns, whence they sought a better fortune in Thrace (50, 56-57). The neighbouring Turks were not yet ready to absorb Christian populations, because they were still nomads or, at best, semi-nomads while the Bithynians were farmers and townspeople (50-51). Neither was Islam a factor of assimilation during the period of crisis, because the Turkish raiders, like all Anatolian nomads, were very lax in religious matters and with regard to the Osmanlis in particular it is highly debatable if they had an Islamic consciousness at that time (51-56).

From the bulk of the people who remained behind, some collaborated with the Turks at an early date, for there were no racial or national emnities between the two neighbours (58). Any strong personality, like Philanthropenos, might have united Greeks and Turks under his rule if he could only put a stop to the evils of anarchy and offer the hope of better days. In such a case, it would have been a matter of outsiders being put on the same footing with the natives. It is essential to bear in mind that the local population of Bithynia

was homogeneously Greek before the crisis broke out (59-66). The habitat of the Osmanli Turks was further south and south-east, Eskišehir being their advanced outpost. The Seldjuk occupation of Nicæa (1078-1097) had left no traces on the people (59-63). If any Turks had remained behind after 1097, they would have been assimilated by their more developed environment. It was only in the last quarter of the thirteenth century that Turks began to re-enter Bithynia, as foreign invaders. The Slavs, too, who had been deported into Bithynia at various times, had disappeared as a result of Byzantine policy or natural assimilation (66-68). Small groups of Armenians, Tatars, and perhaps Gypsies might have existed but their influence on the development of the land was negligible (68-69).

To sum up, the decay which led Bithynia to the end of her Byzantine life did not arise from racial or national factors. Civil war and Turkish inroads together with the disastrous policy of the imperial government threw the country into an acute economic crisis and a state of anarchy. These and the loss of morale on the part of the people prepared Bithynia to fall an easy victim to the first invader.

II. The Osmanli State was formed in Bithynia (71-72). On the closing year of the thirteenth century it covered the area between the rivers Pursakčay and Karasu and included Karağahisar and Eskišehir in the south, the district of Söğüt in the east, Yenišehir (Melangeia) in the north, and Angelokoma (Inegöl) with the eastern slopes of Mt. Olympus in the west. It was bounded by the emirate of Germyan in the south, by the dominions of Amur's sons in the east, by the rising emirate of Karasi in the west, and by the Greek provinces (former Themes of Opsikion and Optimati) in the north.

Osman's penetration had been so gradual and unobtrusive that it had hardly been noticed by Michael VIII in 1282 (72-76). At first Osman appeared as a raider at the head of one of the bands infesting the country, carrying away slaves, movable property and particularly cattle; for the crisis had made farmers turn to cattle-breeding as a step to liquidation. As owner of flocks, Osman came to control more and more land, on which small farms were scattered. The farmers acknowledged him as lord — and this was the first stage in the development of the Osmanlis. It may be called the «feudal» stage (77-78).

In the course of the years, this ambitious and enterprising Turk, a nomad of the Kayi tribe (78-84) and a man of natural gifts and great driving power (84-85), consolidated his authority and increased his wealth; he began to press the small fortified towns and cita-

dels by controlling their communications (87-88); by no means a fanatic, though he seems to have been converted to Islam in his manhood, he relied upon the cooperation of many Christians, of whom Köse-Mikhal, Evrenos, and Markos are the most outstanding (89). Round the year 1300 he felt so sure of his future that he transferred his capital to Yenišehir, the northernmost point of his principality, very close to the field of his future expansion. His subjects, Turks and Greeks alike, adopted the name *Osmanli*, owing no other allegience than to their leader, who became their eponymous hero (86,96).

Osman's tolerance and fairness won over large groups of Christians who eventually adopted Islam (90-93) and his relations with the farming class became still closer. In spite of extensive emigration, the majority of the farmers did not abandon their fields. Those who left either belonged to the upper landed class or possessed no land of their own. And they were comparatively few, as Bithynia was primarily a country of small independent farmers (94-95). In order to avoid subjugation, they paid tribute to Osman. But as this did not prove a sufficient guarantee for their lives and property, it was not long before they joined Osman's subjects in order to have his protection. Thus the Osmanli State offered its support to the peasant-proprietors, who in turn became its most valuable prop (96). During the years of crisis the power of the small farmers had increased because the large estates of the old feudal aristocracy, those which still remained intact, had been broken up as a result of persecution, emigration, and general disorder (97-100). As there was plenty of abandoned land formerly belonging to the Lascarids, the aristocracy, and the church, Osman's soldiers began to settle in Bithynia as holders of *timars (stratiotopia)*, while local peasants appropriated whatever fields they could work profitably. It was a rare instance of a primitive feudal system existing side by side with small peasant property — a situation which was a result of circumstances peculiar to Bithynia.

Osman did not merely tolerate the new farming class but offered them security (108). The farmers were glad to learn Turkish and become Osmanlis (109). The circumstances were favourable to a quick assimilation of Greeks and Turks. From the old inhabitants the Turks were taught how to till the soil and to practise a number of crafts connected with the produce of the land (100). They also adopted Byzantine institutions and learned to imitate the customs of their neighbours (105-110). Turkish borrowings of Greek words (101-105) show where Byzantine influence was most noticeable.

When a fair degree of order was established, the Akhi Brother-

hood began to spread among the Osmanlis. The Akhis were representative of the most progressive tendencies among Turkish Islam. According to the testimony of Ibn Battuta, they were organized into corporations of craftsmen, devoted to Islam and to the ideal of chivalry and practising a communal life reminiscent of Christian monasticism. They professed the doctrine: «Put thy neighbour above thyself» and they pledged themselves «to overthrow tyrants and to kill the satellites of tyranny and those vicious people who associate with them». Depositing their earnings in a common treasury, they built their *zaviyes* in the main towns of Anatolia and lived a democratic, religious life, entertaining travellers, reading the Koran, and indulging in religious dances. With the Akhis, a product of long religious syncretism (116-120), Islam was again in the prime of its youth and the influence they acquired among the people of Bithynia was of paramount importance in speeding up the process of assimilation and social development and in creating an Osmanli town-population. In every respect, but particularly in matters of government, they exerted a beneficial influence which explains to a great extent the rise of the Turkish emirates in Western Anatolia.

It cannot be established with any degree of certainty that Osman, Edebali, and their immediate associates were Akhis (120-122). Nor can we accept that the Akhis played any part in the early years of the formation of the Ottoman State. Because of their character, it was natural for them to come to Bithynia only after Osman conquered towns and established order (123-124). Long before the arrival of the Akhis, it was the population of Bithynia that introduced Osman's nomads into rural life. Intermarriage, at first through violence and then through friendly relations, swelled the ranks of the Osmanlis (124-125) and brought forth a new, a Greco-Turkish, generation, which took Brussa and defeated the Byzantine Emperor in 1329 at Pelekanos.

While the above developments (summarized on pp. 126-127) were under way, the Byzantine Empire was stirred from its torpor by Osman's victory at Bapheus on 27 July 1301 (127-130), an event of cardinal importance which introduces the Osmanlis into history (132).

III. Pachymeres, who records the battle of Bapheus (which must be distinguished from the battle of Koyunhisar mentioned by Ašikpašazade), describes in vivid colours the new wave of refugees who flocked to Constantinople (133-134). Karasi, Germyan and Aydin were also advancing at the expense of the Empire, while Saruhan and

Menteše were raiding the Aegean islands (134-135). For a time Karasi threatened the Straits, while Osman sank into the background. It was against Karasi and not against Osman that Michael IX set out in 1302. On the following year the Grand Catalan Company, with its 8000 men placed at the service of the Emperor, started a counter-offensive against Karasi and Germyan (136-138-[24]), not against Osman. We may conjecture that the appointment of Kuximpaxis, a Christian Tatar, as governor of Nicomedia, acted as a restraint upon Osman because the new governor was influencial among the neighbouring Turks. It may be that Osman withdrew within his state to do some peaceful work of organization (140, 149). At any rate, there is no evidence of a conflict between the Osmanlis and the Catalans (139-142).

After the withdrawal of the Catalans Osman's horsemen advanced to the vicinity of Brussa and Nicæa. Andronikos II sent relief under Siouros, probably in 1306, but 5000 Osmanlis fell upon the Greeks, routed them, and captured their treasury together with a crowd of women and children. In the same year, Belokoma (now Bileğik), the last Byzantine citadel inside Osman's territories, where a lot of wealth had been stored, was taken (142). The Osmanlis advanced as far as Kroulla (now Gürle), on the western bank of the Lake of Nicæa, and they became masters of the road that led from the monastery of Hercules, five kilometers east of Prænetos, to Nicæa. The latter was shut off by land and the only way to reach it was by boat across the lake by night (143). In 1308 Osman's *akindjis* appeared on the coast of the Black Sea, at Chilé and Astrabeté. Hence they proceeded to the Bosporos. They besieged the fortress of Aetos and raided the suburb of Damatrys, noted for its old palace (144). During one of their surprise attacks at the northern entrance of the Bosporos, they took Hieron (now Anadol Kavak) but withdrew shortly afterwards on the promise of regular tribute (146). For the Osmanlis these places were too advanced to be kept for any length of time. Further to the south-east there was a chain of Byzantine fortresses defending the Gulf of Nicomedia (145). All the same, the inhabitants of Chalkedon, panic-stricken, began to move to Constantinople.

At about the same time, probably in 1308, Osman's associate Kara Ali occupied the island of Kalolimnos in the Propontis — which was Osman's unique naval achievement (146-147). The possession of this island — which could not have been accomplished without the help of the Greeks of the Bithynian coast — prevented the transport of grain from Constantinople to Brussa. Koubouklia (now Dubluğe), an important stronghold on the western slopes of Mt. Olympus, was taken as a result of treason on the part of Almogavares who had come from Lopadion to help the town (148). After the fall of Koubouklia, Brussa was obliged to pay tribute. The Osmanlis were virtually masters of the city because they controlled its traffic from their newly erected fortresses of Kapliğa and Balabanğik (148).

In the Nicæa sector the Turks stormed Trikokkia (now Koğahisar) which commanded the approach to the town (149). But Osman did not venture as far north as Nicomedia either because of the presence of Kuximpaxis or because he avoided a clash with Ali, the powerful emir of the Turks across the Sangarios (149-150)

The sea-coast near Elegmi was effectively defended by a monk named Hilario. But the Patriarch succeeded in having him recalled to Constantinople to be punished for his improper behaviour. He was acquitted but when he returned to Elegmi it was too late to stop the Turks. Hilario had defended some of the last estates of the church in Bithynia (property of the Monastery of Peribleptos at Constantinople) (150-151).

When things came to a head, Andronikos II, aroused by his grandson (Andronikos III), sent his son-in-law Kassianos. This expedition, too, came to nothing because there were intrigues and Kassianos revolted and was arrested (151). Unable to fight the Turks with his own forces, Andronikos II made an alliance with Gazan Han and, on the latter's death, with Mohammed Khodabendah, his successor. A Byzantine lady, widow of Khodabendah's grandfather, was sent to Nicæa to intimidate Osman—a miscalculation of the latter's character, according to Pachymeres (153). Osman's long inactivity, however, may be explained if we infer that a part of the Mongol army, rumoured to be 30 000 strong, reached Bithynia and forced Osman to stop his encroachments (154-155).

Osman reappears upon the scene in 1317. Now he seems to be the undisputed master of all Bithynia save the three great cities —Brussa, Nicæa, and Nicomedia. The capture of these places was the greatest task, which was left to be finished by his son Orhan. Brussa capitulated on 6 April 1326, when Osman was on his death-bed (156-158), Nicæa on 2 March 1331 (187), and Nicomedia some time in 1337 (197). Between the fall of Brussa and that of Nicæa we must record the important battle at Pelekanos in June 1329, when Orhan defeated Andronikos III (176-187), and in 1330 we have the first treaty of friendship between the Byzantines and the Osmanlis, by which Andronikos recognized the Turkish conquests and Orhan pledged

not to attack Nicomedia — a promise which was meant to be broken (195-196).

The largest part of the population of these towns, as a result of the activities of Akhis and missionaries, embraced Islam, as we gather from patriarchal documents and from other sources (158-163, 187-195). The Osmanlis were now strengthened by the socially advanced townspeople. Making Brussa their capital, the Osmanlis struck coins, carried on reforms, and organized a model state (164-176). Their advance and their rapid spread into Europe is largely due to the administrative experience and the civic traditions of the citizens of Brussa, Nicæa, and Nicomedia.

ΠΡΟΣΘΗΚΑΙ

Σελ. 181, σημ. 80. Περὶ τοῦ χειρογράφου τούτου, τὸ ὁποῖον περιῆλθε προσφάτως εἰς τὴν Γεννάδειον Βιβλιοθήκην, διέλαβε πρῶτος ὁ Eug. Zomarides, «Eine neue griechische Handschrift aus Caesarea von J. 1226 mit armenischer Beischrift» ἀνατ. ἐκ Studien zur Paläographie und Papyruskunde τ. 2, Λειψία 1902, καὶ Die Dumba'sche Evangelienhandschrift von J. 1226, Λειψία 1904.

Σελ. 211 - 228. Ἀπὸ τὴν βιβλιογραφίαν ταύτην παρελείφθησαν τὰ ἔργα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπευθύνονται πρὸς τὸ πολὺ κοινὸν καὶ τούτου ἕνεκα στεροῦνται ἐπιστημονικοῦ χαρακτῆρος, ἰδίως προκειμένου περὶ τῆς πρωίμου ὀθωμανικῆς ἱστορίας. Ὅσα ἐξ αὐτῶν ἐγράφησαν κατὰ τὰ τελευταῖα 150 ἔτη ἀκολουθοῦν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον πιστῶς τὸν Χάμμερ, πολλάκις δὲ αἱ πενιχραὶ αὐτῶν πληροφορίαι περὶ τῆς ἱδρύσεως Ὀθωμανικοῦ Κράτους εἶναι λίαν ἀσαφεῖς καὶ συγκεχυμέναι. Ὡς τοιαῦτα λαϊκὰ ἢ σχολικὰ συγγράμματα δύνανται ν' ἀναφερθοῦν τὰ τῶν κάτωθι: Alix, A. (Παρίσιοι 1824), Barthelemy, Ch. (Παρίσιοι 1861), Collas, L. (Παρίσιοι 1913), Creasy, E. (Λονδῖνον 1878) Fehmi, Yusuf (Παρίσιοι 1909), Fowler, G. (Λονδῖνον 1854), Ǧemaleddin (Κων/πολις 1314/1896), Grousset, R. (Παρίσιοι 1922), de la Jonquière (Παρίσιοι 1914), Jouannin, J. (Παρίσιοι 1840), Lamartine A. (Παρίσιοι 1855), Lamouche, L. (Παρίσιοι 1934), Lane-Poole, S. (Λονδῖνον 1888), Lavallé, Th. (Παρίσιοι 1859), Le Bas, Ph. (Παρίσιοι 1868), Mignot (Παρίσιοι 1773), Pelletier, T. (Παρίσιοι 1600), Ruder, F. (Λειψία 1822), Salaverry, C. D. (Παρίσιοι 1817), Schulz, C. (Λειψία 1772), Türk Tarih Cemiyeti (Κων/πολις 1933), Vanel, B. (Παρίσιοι 1689), Wirth, A. (Στουτγάρτη 1913). Πλὴν τῶν ἀνωτέρω, εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην ὑπάγονται καὶ τὰ πέντε ἔργα, τὰ ὁποῖα, ἐφ' ὅσον γνωρίζομεν, ἐγράφησαν μέχρι σήμερον εἰς τὴν ἑλληνικήν, ἤτοι: Χαδουμοπούλου, Μ. καὶ Χρ., Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας (Σμύρνη 1874), Κατσελίδου, Γ., Ἐπίτομος Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας (Ἀθῆναι 1882), Βαπορίδου, Ἀβρ., Ἐπίτομος Βιογραφικὴ Ἱστορία τῶν Σουλτάνων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας (Κων/πολις 1887), Εὐαγγελίδου, Τρ., Ἱστορία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας (Ἀθῆναι 1894), καὶ Ἀμβροσίου Νεοκαισαρείας, Ἱστορία τοῦ Τουρκικοῦ Κράτους (Κων/πολις 1911).

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Ὁ ἀναγνώστης παρακαλεῖται νὰ διορθώσῃ τὰ κάτωθι παροράματα:

Ἐν σελ. 13	στ. 12	ἀντὶ	ἤγαγε	γράφε	ἦγε
56	28	»	κατὰ	»	μετὰ
140	15	»	ἦτο ἐν Βιθυνίᾳ κατάστασις	»	ἦτο ἡ ἐν Βιθυνίᾳ κατάστασις
141	29	»	λέγει ὁ Ρογῆρος	»	λέγει ὅτι ὁ Ρογῆρος

Ἐπίσης σημειοῦμεν τὰ ἑξῆς δευτερευούσης σημασίας τυπογραφικὰ σφάλματα:

Ἐν σελ. 2	στ. 14	ἀντὶ	Ρωμῦλος	γράφε	Ρωμύλος
10	34	»	δρυμείας	»	δριμείας
17	4	»	πρωτύπου	»	προτύπου
23	12	»	οἱονεὶ	»	οἱονεὶ
30	37	»	αὑτοῖς	»	αὐτοῖς
46	26	»	in Mittelalter	»	im Mittelalter
48	23	»	ἕδρων	»	ἑδρῶν
55	3	»	ὅταν ἐμφανίζονται	»	ὅταν ἐμφανίζωνται
60	31	»	ταυτόσιμοι	»	ταυτόσημοι
61	33	»	ὅπως καὶ ἂν ἔχει	»	ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ
62	36	»	ἐπὶ τῷ ἑλληνικώτερον	»	ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον
66	23	»	ζημώσεις	»	ζυμώσεις
68	25	»	Αἶμου	»	Αἵμου
73	18	»	Βαθέως ποταμοῦ	»	Βαθέος ποταμοῦ
85	8	»	κατωρθώσει	»	κατορθώσει
88	16	»	προηγούμενου	»	προηγουμένου
90	12	»	ὠφέλη	»	ὀφέλη
112	36	»	συνηργάσθησαν	»	συνειργάσθησαν
113	38	»	ἐστρωμμένοι	»	ἐστρωμένοι
120	21	»	νὰ ἐπιδίδονται	»	νὰ ἐπιδίδωνται
127	10	»	Βάφεως	»	Βαφέως
131	14	»	ξῖφος	»	ξίφος
142	38	»	θρύλος	»	θρῦλος
143	3	»	ἐλιγμῶν	»	ἑλιγμῶν
145	38	»	ὀλκάδα	»	ὁλκάδα
149	16	»	διαβεὶς	»	διαβὰς
150	23	»	αὑτῆς	»	αὐτῆς
151	1	»	ἐπετρέπει	»	ἐπιτρέπει
	25	»	στραφεῖ	»	στραφῇ
152	17	»	παρέλθη	»	παρέλθῃ
	38	»	δράσιν	»	δρᾶσιν
153	36	»	ναῖδριον	»	ναΰδριον
155	26	»	ἠρεμίας	»	ἠρεμίας
160	16	»	ἱμάτιά του	»	ἱμάτιά του
	19	»	ἐλληνικωτέρα	»	ἑλληνικωτέρα
161	9	»	παρέμεινον	»	παρέμειναν
162	20	»	εἰσέρχονται	»	εἰσέρχωνται
164	10	»	ἐξομώτης	»	ἐξωμότης
169	1	»	ἕτερον	»	ἕτερον
171	17	»	εἶθε	»	εἴθε
175	14	»	αὑτῶν	»	αὐτῶν
182	20	»	τῆς Νίκαιας	»	τῆς Νικαίας
189	22	»	εὑρίσουσιν	»	εὑρήσουσιν
192	5	»	δῶρά των [197]	»	δῶρά των [167]
217	16	»	Turkei	»	Türkei